Coordonatori

Valentin Naumescu Raluca Moldovan

TENSIUNEA LIBERAL-ILIBERAL PE AGENDA GLOBALĂ

Probleme fundamentale ale lumii contemporane

Presa Universitară Clujeană

VALENTIN NAUMESCU

RALUCA MOLDOVAN

(COORDONATORI)

TENSIUNEA LIBERAL-ILIBERAL PE AGENDA GLOBALĂ

PROBLEME FUNDAMENTALE ALE LUMII CONTEMPORANE

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2019

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Sergiu Mișcoiu

Conf. univ. dr. Laura Herța

ISBN 978-606-37-0637-0

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./Fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

CUPRINS

PREFAȚĂ
CONFRUNTAREA VIZIUNILOR LIBERALE ŞI ILIBERALE ASUPRA LUMII

Valentin Naumescu, Raluca Moldovan

Dacă ar trebui găsită o caracteristică esențială a etapei istorice pe care o trăim, probabil că *tensiunea liberal-iliberal* ar avea cea mai largă acoperire în problematica diversă și complexă de pe agenda globală. De la natura discursului politic la versiunile deja binecunoscute (cel puţin terminologic) ale democrației și de la abordările economice la cele socio-culturale, disputa adversarilor liberalismului cu lumea liberală marchează noua formă de război a epocii actuale. Într-adevăr, aşa cum ştim astăzi, „sfârşitul istoriei" nu s-a produs în 1989, odată cu triumful democraţiilor liberale asupra regimurilor totalitare comuniste, iar *revigorarea autoritarismului*, în noile sale formule ideologice şi identitare, pare acum o revanşă târzie şi o răbufnire a frustrărilor tuturor celor care urăsc politica libertăţii şi a deschiderii.

Această uriașă tensiune a devenit în ultimii ani o confruntare paradigmatică, a marilor viziuni asupra guvernării și ordinii mondiale, asupra relațiilor politice și exercitării puterii, o bătălie care va reseta lumea, indiferent de rezultatul ei. Fie printr-o reconfirmare a supremaţiei valorilor democrației liberale și ordinii liberale, fie printr-un nou viraj spre autoritarism, care ne va aminti de derapajele ideologice grave și de tragediile secolului XX, ciocnirea platformelor de gândire liberală cu cele iliberale va face legea în anii și poate deceniile care vor urma. Tensiunea liberal-iliberal se simte adânc atât în sistemul relaţiilor internaţionale, punând în discuţie continuarea sau revizuirea ordinii liberale globale, cât şi la nivelul multor societăţi şi sisteme politice, în care atacul populiştilor şi naţionaliştilor loveşte în fundamentele liberale ale democraţiilor de tip occidental.

Nu știm astăzi cum se va încheia această luptă epică între bătrânul liberalism tradițional al Vestului și versiunile recente și agresive ale naționalismului, etnicismului, protecționismului, populismului iliberal, xenofobiei, anti-globalismului, anti-europenismului, radicalismului religios etc. Atacurile la adresa ordinii liberale și democrației liberale vin însă de pretutindeni, din exteriorul și din interiorul lumii occidentale. Căci nu sunt numai Rusia și China cele care anunță „eșecul liberalismului", ci apar din ce în ce mai multe voci chiar din interiorul spațiului euro-atlantic care proclamă aceeași idee anti-liberală, de la Donald Trump la Viktor Orbán și de la Brexit la alegerile din Italia, Ungaria sau Polonia.

În Franța, 11 milioane de francezi au votat-o la alegerile prezidențiale pe Marine Le Pen, care cerea ieșirea Franței din UE, măsuri autoritare anti-imigrație și expulzarea străinilor, în Austria candidatul extremei drepte, care și-a făcut campania electorală cu pistolul vizibil la cingătoare, a obținut 48% din voturi, după ce câștigase primul tur, iar premierul de la Budapesta anunța încă din 2014 că „viitorul aparține statelor neliberale precum Rusia, China, Turcia" etc., că Ungaria nu mai dorește să fie o democrație liberală, iar mai recent, că modelul său îl constituie un „stat democrat-creștin" și o societate omogenă etnic, rasial și religios, în timp ce guvernul pe care îl conduce va lupta pentru a împiedica un închipuit risc cu privire la „islamizarea Ungariei".

Fără îndoială, tensiunea liberal-iliberal se reflectă şi în strategii şi politici publice sectoriale, respectiv în economie şi societate, nerămânând cantonată numai în ideologie şi valori exprimate la modul general. Politicile migraţiei sunt un exemplu relevant, la fel globalizarea sau protecţionismul economic, politicile educaţionale şi identitare, administraţia şi justiţia, asistenţa şi securitatea socială, etc. Conservatorismul, altminteri o doctrină respectabilă, cândva cu o bază intelectuală robustă, a căzut în ultimii ani în capcana iliberalismului şi populismului, angajându-se în această luptă oarbă împotriva ordinii liberale, dar intrând inevitabil în umbra altor curente contestatare, mai zgomotoase, mai agresive, mai virulente. Criza uriaşă a Partidului Conservator din Marea Britanie, căzut în 2016 în capcana populismului naţionalist englez,

arată cel mai bine compromiterea tradiţiei conservatoare decente de odinioară, inclusiv în redutabila democraţie britanică.

Dimensiunea intelectuală şi culturală a acestei confruntări este completată de dimensiunile strategică, politică, economică, socială, în care lideri şi forţe politice de diferite orientări, de la stânga radicală la extrema dreaptă, concurează „pe piaţă” pentru extinderea influenţei şi câştigarea simpatiei votanţilor. Agresivitatea şi violenţa în creştere sunt semne ale neliniştii profunde de la baza societăţilor, în ale cărei ape tulburi pescuiesc tot mai mulţi aventurieri politici. Nicicând în istorie populiştii nu au fost mai mulţi şi mai diversificaţi ca acum, hrănindu-se electoral din discursul urii şi vânzarea de iluzii şi orgolii identitare naţionale, etnice, rasiale sau religioase. Au mai fost, desigur, lideri populişti şi naţionalişti, dar nu atât de mulţi şi nu în versiuni atât de variate şi de înşelătoare ca acum, cu un instrumentar de acţiune foarte divers, de la reţelele de media sociale la o puzderie de asociaţii fantomă, prin care trec şuvoaie de bani pentru alimentarea a tot felul de mişcări. Societăţile liberale par astăzi confuze şi debusolate, iar războaiele subterane care se poartă, din care noi vedem la suprafaţă doar frânturi şi secvenţe (de exemplu, valuri de *fake news,* dezinformări şi manipulări grosolane, campanii de contestare cu surse neclare de finanţare etc.) adâncesc clivajul dintre cele două mari opţiuni.

Acest volum încearcă să suprindă tensiunea liberal-iliberal de pe agenda globală, cel puţin în câteva dintre tematicile cele mai relevante ale prezentului. Perspectivele propuse oferă unele răspunsuri şi clarificări, dar ridică la rândul lor întrebări pertinente şi deschid noi piste de reflecţie.

Prima secțiune a volumului de față este axată pe chestiunea ideologiei și a valorilor, iar autorii incluși în aceasta discută, din variate puncte de vedere, o serie de chestiuni legate, în mare parte, de viitorul democrației și al valorilor promovate de aceasta. Alexandru Lăzescu adresează de la bun început, prin însuși titlul contribuției sale, o întrebare provocatoare: *asistăm la decesul democrației liberale?*, procedând apoi să răspundă, oferind cititorului o serie de argumente pertinente; chiar dacă, în final, acest deces se va dovedi a fi doar cronica unei morți anunțate, nu înseamnă că nu avem, în momentul de față, suficiente motive de îngrijorare.

Alte motive de îngrijorare, de această dată cu privire la eroziunile hibride postmoderne sunt analizate de Dorin Popescu în eseul său geopolitic despre narativele iliberale, în care ne prezintă trei studii de caz din regiunea sud-estului Europei și al Mării Negre pentru a demonstra modul în care prezența și acțiunile Rusiei hibridizează în variate feluri conflictele și tensiunile din regiune.

Gabriel Gherasim ne propune o dialectică a liberalismului american în perspectivă istorică, analizând evoluția și transformările acestuia de la pornind de la perioada fondării republicii la finele secolului al XVIII-lea până la lumea post-liberală a secolului XXI, concluzionând că analiza acestui din urmă fenomen trebuie făcută *în afara* liberalismului/ liberalismelor. Mihai Maci își aduce contribuția la volumul de față printr-o amplă analiză, dintr-o perspectivă filosofică mai largă, a milenarismului, pornind de la constatarea, oarecum surprinzătoare, a revenirii recente a religiei în spațiul public. Autorul discută problematica modernității, a secularizării, a credinței, pentru a ajunge la concluzia, mai degrabă optimistă, că „în această lume, care s-a schimbat într-un secol mai mult decât în toate mileniile care au precedat-o, sacrul nici nu dispare relativizându-se, nici nu se retrage într-o transcendeţă dominatoare, ci ne întâmpină – mereu actual – în bucuria fiecărei întîlniri.”

Tana Foarfă abordează chestiunea dinamicii democrațiilor iliberale din Uniunea Europeană, în principal Ungaria și Polonia, dar și România, prin prisma criteriilor din raportul *Nations in Transit 2018*, pentru a vedea cât de gravă este eroziunea valorilor democratice în aceste state. Autoarea consideră că pericolul iliberalismului a fost, cel puțin pentru moment, diminuat de performanțele sub așteptări ale partidelor populiste cu agende iliberale la alegerile europarlamentare din mai 2019. Werner Müller-Pelzer discută despre distrugerea modelului civilizațional european sub asaltul unor valori de sorginte islamistă, luând ca exemplu cazul Germaniei; autorul face, în final, o pledoarie pentru educație care ar trebui să producă un „echilibru adecvat între internaționalizare și europenizare” și pentru reafirmarea valorilor tari ale civilizației europene. Ultima contribuție a acestei prime secțiuni, semnată de Octavian Manea și Alexandru

Lăzescu, lansează o interogație similară primului capitol, anume dacă modelul democrației liberale poate rezista asaltului tendințelor disruptive globale. Cei doi autori analizează, printre altele, încercările de dominație ale Chinei, mai ales în domeniul tehnologiei și inteligenței artificiale, dar și reconsiderarea conceptuală a războiului în epoca contemporană. Răspunsul la întrebarea centrală a capitolului rămâne deschis, dar autorii subliniază că „trebuie să consemnăm sfârșitul certitudinilor pe care încă le aveam cu doar puțină vreme în urmă".

Cea de-a doua secțiune a volumului, intitulată „Strategii și politici publice", tratează o serie de chestiuni mai pragmatice care țin de mersul actual al Uniunii Europene. Astfel, Gabriela Drăgan discută chestiunea spinoasă a alocării resurselor financiare ale Uniunii în următorul Cadru Financiar Multianual, pentru a acoperi nevoi mai mari cu resurse mai reduse, o eternă și aproape insurmontabilă dilemă. Aurelia Chereji și Denisa Fulgeanu analizează un subiect de mare actualitate, securitatea alimentară, prin prisma diverselor organizații și mecaniste create pentru a rezolva problemele ridicate de această chestiune atât de stringentă; autoarele dedică o parte din contribuția lor rolului Politicii Agricole Comune a UE în asigurarea securității alimentare la nivelul Uniunii. Ionelia Bianca Bosoancă tratează problema provocărilor la adresa securității energetice a statelor membre UE, în condițiile în care mai multe dintre acestea sunt dependente, într-o mai mică sau mai mare măsură, de importurile de gaz din Rusia, iar regimul de la Moscova se folosește de această pârghie pentru a-și maximiza avantajele strategice. Inițiativa celor Trei Mări și implicațiile sale geopolitice și economice formează obiectul analizei contribuției propuse de Oana Poiană, autoarea discutând interesele actorilor statali care iau parte la acest proiect și posibilul său viitor în contextul actual.

Ultima secțiune a prezentului volum se axează pe diverse aspecte care țin de economie și societate: Gabriela Drăgan abordează un subiect extrem de actual, războiul comercial dintre SUA și China, analizând efectele sale până în prezent, precum și potențialul destabilizator pe care continuarea sa o poate avea asupra evoluției economiei mondiale. Raluca Moldovan tratează problema conflictului israeliano-palestinian atât printr-o abordare istorică, care încearcă să explice eșecul Procesului Oslo, cât și din perspectiva unor dezvoltări foarte recente, precum alegerile pentru Knesset din 2019 și planul de pace propus de Statele Unite prin reprezentanții săi, Jared Kushner și Jason Greenblatt, concluzionând că, cel puțin în viitorul previzibil, crearea unui stat palestinian independent rămâne o iluzie necesară. Șerban Văetiși propune o analiză critică asupra securității societale ca mecanism discursiv al noilor populisme. Pornind de la bazele teoretice ale conceptului de securitate societală puse de Școala de la Copenhaga, autorul demonstrează cum recenta criză a migranților a fost folosită în discursul populist al diverșilor lideri politici europeni pentru a-și spori popularitatea și a-și consolida poziția în raport cu alte formațiuni de pe scena politică. În fine, Ioana Constantin-Bercean discută chestiunea relațiilor tensionate dintre Iran și SUA, după decizia președintelui Trump de a-și retrage statul din acordul nuclear semnat în 2015, încercând să ofere câteva chei de analiză a discursului populist promovat de ambele părți.

Volumul de față propune, după cum cititorul poate lesne vedea, o diversitate de analize asupra câtorva dintre întrebările stringente ale momentului în politica internațională, și tot atâtea încercări de răspunsuri la acestea. În ce măsură aceste răspunsuri se vor adeveri, rămâne, desigur, de văzut, însă ceea ce este cert e că această colecție de texte, reunită în jurul tensiunii centrale dintre valorile liberale și cele iliberale, este o oglindă fidelă a vremurilor în care trăim.

PARTEA ÎNTÂI. IDEOLOGIE ȘI VALORI

Capitolul 1
ASISTĂM LA DECESUL DEMOCRAȚIEI LIBERALE?

Alexandru Lăzescu

Punct de inflexiune pentru democrația liberală: dileme, întrebări, previziuni

Numărul din octombrie 2018 al lunarului *The Atlantic* era centrat în jurul unei întrebări fundamentale, enunțate cu litere de o șchioapă încă de pe copertă: „Este democrația pe moarte?" („Is Democracy Dying?"). Exact aceeași întrebare și-o punea, cu doar câteva luni înainte, o altă publicație prestigioasă de peste ocean, *Foreign Affairs*, într-un grupaj care își propunea să ofere răspunsuri din câteva perspective distincte.[1] După ce, cu patru ani înainte, în 2014, *The Economist* publica un lung eseu cu un titlu de asemenea sugestiv: „What's Gone Wrong with Democracy".[2]

Cum s-a ajuns aici? De ce a ajuns democrația în criză? Este o criză structurală sau sunt doar dificultăți de moment? Care sunt factorii care au dus la griparea unor mecanisme care păreau perfect funcționale și performante până de curând? De ce un model de societate și guvernare care până nu cu mult timp în urmă părea gata să cucerească întreaga planetă a ajuns astăzi să fie privit cu reținere în multe părți ale lumii și chiar și în interiorul lumii occidentale? Și, până la urmă, este democrația un scop în sine sau trebuie adoptată ca soluție de guvernare numai în măsura în care generează prosperitate și asigură mai bine decât alte formule un grad înalt de securitate și stabilitate? De ce nu mai produc democrațiile occidentale lideri de statura celor din trecut, Helmuth Kohl, François Mitterand, Margaret Thatcher, Ronald Reagan? După cum observă și Robert Kaplan, liderii cu adevărat remarcabili din lumea de astăzi, lăsând deoparte statura lor morală, de la Xi Jinping și Vladimir Putin la Benjamin Netanyahu, Shinzo Abe sau Narendra Modi, sunt toți din afara Statelor Unite și Europei.[3] Să fie oare de vină chiar sistemul politic actual din Occident, în asociere cu hipercomunicarea facilitată de Internet și de rețelele sociale, care favorizează show-ul politic în dauna substanței? E simptomatic pentru acest vid de leadership politic, dar și pentru tipul de criterii de apreciere luate în calcul, faptul că unul dintre cei mai admirați lideri occidentali din ultimele două decenii este Angela Merkel, care în fapt nu a lăsat nimic remarcabil în urma ei. Din contră, este în mare măsură responsabilă pentru criza refugiaților din 2015, în lipsa căreia probabil Brexitul nu s-ar mai fi produs.

E interesant de spus că, cu mult timp înainte ca unele dintre aceste întrebări să fie luate serios în considerație, Robert Kaplan publica, tot în *The Atlantic*, în 1997, un lung eseu cu un titlu care trebuie să li se fi părut atunci multora complet exotic: „A fost democrația doar un moment?" („Was Democracy Just A Moment?"). Doar eram într-un moment de apogeu, de exuberanță, al expansiunii democratice într-o lume unipolară americană, când Uniunea Europeană și NATO pregăteau o extindere spectaculoasă în fostul spațiu comunist din Europa de Est. Cu acel prilej, Kaplan se întreba dacă modelul de guvernare și de societate definit prin ceea ce numim democrație liberală, care funcționează în spațiul occidental, poate fi exportat cu succes în alte regiuni. Răspunsul său era unul preponderent negativ, iar ceea ce s-a întîmplat ulterior i-a dat în mare parte dreptate. În fapt, opina el, „democrația pe care o încurajăm în multe zone sărace ale lumii va duce în realitate către noi forme de autoritarism", subliniind și faptul că democrația nu ar trebui promovată ca scop în sine în absența altor ingrediente obligatorii.

> Lecția pe care o tragem nu este că dictatura este bună și că democrația e rea, dar că democrația operează cu succes doar ca o piatră de temelie pentru alte realizări sociale și economice. În *Democracy in America* Tocqueville a arătat cum democrația a evoluat în Occident nu prin felul de fiat moral pe care încercăm să-l impunem în întreaga lume, ci ca un rezultat organic al dezvoltării.[4]

[1] *Foreign Affairs*, „Is Democracy Dying?", Volume 97, Number 3, May/June 2018.
[2] *The Economist*, „What's Gone Wrong with Democracy", February 27, 2014.
[3] Robert D. Kaplan, „America Must Prepare for the Coming Chinese Empire", *The National Interest*, June 17, 2019.
[4] *Idem*, „Was Democracy Just A Moment?", *The Atlantic*, December 1997.

Iar scepticismul său era mai extins, el vedea riscuri chiar și în cazul democrațiilor din țările dezvoltate.

Nu este prima oară când această dezbatere ajunge în atenția publică, chiar dacă acum amploarea ei depășește cu mult ceea ce am văzut în trecut. Și nu e vorba doar de dimensiunea ei, ci și de unghiul din care este abordată. Dacă inițial dilemele apăreau doar în legătură cu viabilitatea aplicării modelului democrației occidentale în afara spațiului occidental, de pildă în Rusia, în Africa sau în lumea arabă, de cîțiva ani au apărut îndoieli chiar cu privire la acest tip de guvernanță din țările dezvoltate. Într-un studiu publicat în *Journal of Democracy*, doar 30 procente dintre americanii născuți în anii 1980 au considerat că este esențial să trăiască într-o țară guvernată democratic, spre deosebire de 75 procente dintre cei născuți în anii 1930 sau 50 procente dintre cei născuți în anii 1960.[5] Iar cifrele arată în mare la fel și în alte țări occidentale, cele considerate a fi democrații consolidate. Un alt sondaj, realizat de Pew Research, relevă că 85 de procente dintre chinezi sunt mulțumiți de direcția în care merge țara, în comparație cu doar 31 de procente dintre americani. Și chiar dacă o cercetare sociologică făcută în țări ca Rusia sau China trebuie privită cu oarecare rezervă, scorurile pro-democrație transmit niște semnale clare. Ceea ce îl face pe Ian Bremmer, președintele Eurasia Group, să spună că

> a venit momentul ca toți cei care cred că cetățenii ar trebui să fie guvernați doar cu consimțămîntul lor să se întrebe ce trebuie să facem pentru a convinge tînăra generație că avem dreptate. Din nefericire probabil va fi nevoie de o criză, una în care să fim forțați să contemplăm alternative mai puțin attractive.[6]

Punctele de vedere privind atât analiza cauzelor crizei cât și posibilele soluții acoperă o paletă largă de opinii. De pildă, Joshua Kurlantzick se concentrează în principal pe identificarea cauzelor regresului democratic din afara spațiului occidental,[7] în timp ce Bryan Caplan pleacă de la observația că sunt dese cazurile în care democrațiile adoptă decizii care sunt împotriva interesului general. De pildă, măsurile protecționiste în economie, motivația fiind aceea a „iraționalității" generalizate a alegătorilor, reliefată și de cercetările sociologice. De unde trage concluzia că „în viziunea naivă a interesului public, democrația funcționează pentru că face ceea ce alegătorii doresc. Și eșuează atunci când se abate de la aceste dorințe. Din punctul meu de vedere democrația dă greș tocmai fiindcă face ceea ce doresc alegătorii."[8]

Pe de o parte, alegătorii acordă în general puțin timp înțelegerii temelor majore discutate în campaniile electorale. Într-adevăr, oameni care cheltuiesc mai bine de o oră pentru a studia facilitățile oferite de un nou smartphone nu sunt dispuși să aloce nici măcar 2-3 minute pentru a se informa cu privire la politicile propuse de liderii sau de partidele politice, deși multe dintre acestea ar putea avea un impact major asupra vieții lor. De pildă, cercetările sociologice au relevat că mulți britanici s-au interesat mai serios asupra posibilelor consecințe ale părăsirii Uniunii Europene abia după ce au au votat în referendumul pentru Brexit. Daniel Kahneman explică faptul că acest comportament ține de caracteristici fundamentale ale naturii umane, nu este un rezultat al ignoranței intelectuale a alegătorilor, ci al interesului scăzut al multora dintre ei, e vorba de cei care trăiesc într-o democrație, pentru procesul politic. Așa că idea că se pot face corecții prin programe de educare sau prin campanii de comunicare este iluzorie.[9]

În al doilea rând, la nivelul publicului sunt dominante convingerile iraționale. Așa că, deși, de exemplu, în lumea globalizată de astăzi recesiunile economice sunt puțin imputabile guvernelor în funcție, alegătorii le consideră, adesea irațional, pe ele responsabile. Astfel de puncte de vedere pleacă de la premisa că derapajele la care asistăm, ascensiunea populismului, sunt generate de vulnerabilități ale sistemului actual

---

[5] Roberto Stefan Foa, Yascha Mounk, „When Democracy Is No Longer the Only Path to Prosperity", *Wall Street Journal*, March 1, 2019.

[6] Ian Bremmer, „Is Democracy Essential? Millennials Increasingly Aren't Sure – and That Should Concern Us All", *Think Newsletter*, February 13, 2018.

[7] Joshua Kurlantzick, *Democracy In Retreat. The Revolt of the Middle Class and the Worldwide Decline of Representative Government*, New Haven: Yale University Press, 2013.

[8] Bryan Caplan, *The Myth of the Rational Voter*, Princeton: Princeton University Press, 2007, p. 25.

[9] Daniel Kahneman, *Thinking Fast and Slow*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011.

care permite demagogilor să exploateze dezinteresul sau prejudecățile alegătorilor. De aceea, Caplan consideră că ideea că problemele cu care se confruntă democrațiile pot fi rezolvate prin mai multă democrație este o viziune din categoria „fundamentalismului democratic", caracteristică celor care admiră până și neajunsurile democrației. În opinia acestora, democrația, prin definiție, „nu poate greși pentru că nu există standarde extra-democratice de bine și rău".[10] Pe aceasă linie, Brexitul trebuie dus până la capăt, indiferent de costuri, pentru că asta s-a decis prin vot.

E adevărat, în realitate însă exisă limitări care impun limite unor decizii luate democratic. Există instanțe sau prevederi constituționale care pot anula sau bloca o decizie luată democratic, dar aceasta se întâmplă de regulă în sfera drepturilor individuale sau pentru protejarea minorităților. Nu și în cazul unor politici din sfera economică asupra cărora se concentrează Caplan, cele care, deși sunt populare pe moment, sunt contraproductive pe termen lung. Astfel, deși explozia deficitelor publice sub presiunea generoaselor politici sociale este evident un aspect negativ, formațiunile politice care promit acest gen de beneficii au șanse mari să fie votate. Un alt exemplu tipic este acordul TPP, de cooperare în regiunea Pacificului, negociat de administrația Obama, care a fost denunțat de Donald Trump chiar în prima zi de mandat la Casa Albă. Și ce e interesant este că, din acest punct de vedere, președintele se află pe aceeași lungime de undă cu curentele radicale de stânga de la democrați, reprezentate de Bernie Sanders sau Elizabeth Warren. Majoritatea experților consideră că a fost o hotărîre proastă, și din punct de vedere economic și geopolitic, însă este una foarte populară.

Alte păreri, mai radicale, resping, pe linia argumentelor avansate în trecut de Hobbes şi Nietzsche, chiar în sine modelul de guvernanță democratică bazată pe votul universal, pe care îl consideră un fel de aberație istorică care va duce inevitabil la decadență și la implozia sistemului. Jason Brennan, de pildă, respinge din start ideea că democrația ar trebui să fie un scop în sine îmbrățișînd argumentele lui John Stuart Mill, în opinia căruia trebuie aleasă forma de guvernămînt care produce cele mai bune rezultate.[11] Cu precizarea că analiza nu trebuie să se limiteze doar la obiective precum creșterea economică sau respectarea drepturilor individuale, ci să aibă în vedere maniera în care diferitele forme de guvernare sunt benefice pentru cetățeni *din punct de vedere intelectual și din cel al virtuții morale*. După cum spune el, unele forme de guvernare ne fac să fim „tâmpi și pasivi" în timp ce altele ne fac „ageri și activi". Speranța lui Mill era aceea că, prin implicarea în politică, condiția umană va avea de cîștigat, oamenii vor deveni mai implicați în societate, mai preocupați de binele comun. În bună măsură, după cum constatăm astăzi, așteptările sale nu s-au împlinit. Vedem cum bătăliile politice au introdus falii enorme în societate și au produs corupție. Ceea ce l-a făcut pe celebrul economist austriac Joseph Schumpeter să afirme că „nivelul performanței mentale a unui cetățean tipic scade brusc imediat ce acesta abordează chestiuni politice, pe care le analizează de o manieră pe care chiar el ar considera-o infantilă dacă ar fi vorba de o discuție din principala sa sferă de interes."[12] Or, dacă considerăm acastă concluzie valabilă, spune Brennan, ar fi de dorit ca oamenii să se implice cât mai puțin în politică, o idee care este considerată o adevărată blasfemie de către cei care, din contra, militează pentru o implicare cât mai largă a publicului.

Numai că acest deziderat, evident de salutat, are efectele benefice așteptate doar dacă activismul politic este însoțit de o preocupare reală, pragmatică, a alegătorilor pentru identificarea celor mai potrivite politici și a celor mai potriviți reprezentanți care le pot transpune în realitate. Numai că Christopher Achen și Larry Bartels, după ce analizează pe baza unei cercetări sociologice extinse motivațiile profunde care stau în spatele deciziei alegătorilor, constată că acest tip de comportament ideal, luat în calcul în cadrul a ceea ce ei numesc „teoria populară" („folk teory") a democrației este foarte departe de ceea ce se întâmplă în realitate.[13] În general, atunci când votează, oamenii nu o fac plecând de la argumente raționale sau după analiza

[10] Caplan, *op. cit.*, p. 361.
[11] Jason Brennan, *Against Democracy*, Princeton: Princeton University Press, 2016, p. 13.
[12] *Ibidem*, p. 15.
[13] Christopher H. Achen, Larry M. Bartels, *Democracy for Realists*, Princeton: Princeton University Press, 2016, pp. 33-34.

programelor electorale ale formațiunilor politice, ci preponderent în baza unor afinități și loialități de grup. Așa se explică de ce, de pildă, simpatizanții republicani care în mod tradițional priveau critic Rusia și-au schimbat substanțial părerea după ce Donald Trump a prezentat drept o diversiune teoria implicării Moscovei în favoarea sa în campania electorală prezidențială din 2016. În timp ce în cazul democraților am asistat, din aceleași motive, la fenomenul invers. Ușurința dezarmantă cu care se trece de la un punct de vedere la altul, complet diferit, dacă grupul la care ești afiliat se poziționează diferit într-o anumită chestiune, respingerea oricăror argumente, oricât de convingătoare, care contrazic opiniile dominante împărtășite în grupul respectiv, fac ca dezbaterea publică în jurul unor teme să se transforme într-o suită de monologuri.

Ceea ce toate cercetările sociologice indică este că criteriul unei guvernări competente nu reprezintă nicidecum un element important luat în calcul de alegători. Contează charisma, impresia lăsată în aparițiile televizate, identificarea tribală, argumentele emoționale, identificarea unor elemente care par să servească interesul personal sau de grup. Niciunul dintre acestea nu garantează o guvernare competentă. Numai că în ciuda acestui lucru alegătorii se plâng permanent de incompetența celor pe care i-au ales să-i guverneze, deși niciun moment nu au avut acest criteriu în vedere. Dacă ne uităm la state ca Singapore sau Iordania, cu guvernări autoritare meritocratice, acestea se dovedesc soluții evident de preferat unor experimente democratice din Africa, din Irak sau Afganistan, parțial sau total eșuate. Trebuie oare fetișizate opțiunile democratice, deși ele pot avea și consecințe majore ireversibile, de pildă dezmembrarea Marii Britanii, în condițiile în care, în afară de faptul că opinia publică își poate schimba radical în timp opinia, se poate afla sub influența unor demagogi toxici sau chiar, după cum vedem astăzi, poate fi manipulată din exterior?

Suprinzătoarele reconfigurări electorale la care am asistat recent cu prilejul alegerilor prezidențiale din Statele Unite, referendumul pentru Brexit sau alegerile din Franța sau Italia, sunt un rezultat al modificărilor de substanță din textura societăților occidentale, în principal datorită fenomenului *tribalizării*, pe linii de demarcație rasială, etnică, religioasă, culturală, care introduce tensiuni majore la nivel societal. Tribalizarea s-a accentuat pe fondul tensiunilor inerente dintre democrație și liberalism, care s-au amplificat pe măsură ce agenda liberală promovată de curente influente din societate a devenit și ea una tot mai radicalizată. Este vorba de o mutație majoră, pentru că până recent competiția politică era una între Stânga și Dreapta, și avea la bază în principal dimensiunea economică. „Dacă diviziunea marcantă a politicii din secolul al XX-lea se referea la piețele libere, dezbinările cheie care au apărut în ultimii ani implică imigrația, rasa, religia, sexul și un întreg set de probleme culturale și de identitate conexe", subliniază Fareed Zakaria.[14] În acest context, deciziile alegătorilor nu mai au la bază în principal considerente economice, chiar dacă acestea continuă să rămână importante, ci unele de natură cultural-identitară, tribală. Înțelegerea acestor mutații sociale profunde a avut un rol determinant în succesul lui Donald Trump la alegerile prezidențiale americane din 2016 și în victoria taberei pro-Brexit.

Din punctul de vedere al istoricului Niall Ferguson, criza pe care o parcurge în prezent democrația liberală occidentală este în primul rând una instituțională. Privind lucrurile în ansamblu, marile blocuri componente care alcătuiesc sistemul democrației liberale, „cutiile negre", după cum le numește Niall Ferguson, sunt Democrația, Capitalismul, Statul de Drept și Societatea Civilă. Or, din punctul său vedere, principalul responsabil pentru criza actuală pe care o traversează lumea occidentală este procesul de degenerare a instituțiilor care sunt parte a fiecăreia dintre cele patru „cutii negre" care au stat la baza supremației sale globale.[15] Or, aceste instituții sunt cele care determină în măsură mare decât orice alți factori evoluțiile istorice, destinul unor țări și civilizații. În fapt, spune Ferguson, aceste instituții au avut o contribuție decisivă la dominația globală a Occidentului din ultima jumătate de mileniu. Iată însă că asistăm în prezent la o erodare, chiar accentuată, a acestei influențe occidentale. Iar asta se întâmplă, crede Ferguson,

[14] Fareed Zakaria, „The End of Economics?", *Foreign Policy*, Winter Issue 2019.
[15] Niall Ferguson, *The Great Degeneration: How Institutions Decay and Economies Die,* London: Penguin Books, 2014.

tocmai datorită degradării instituțiilor fundamentale care i-au asigurat în trecut succesul. Pentru a descrie starea actuală a lumii occidentale, el face trimitere la ceea ce Adam Smith numește starea de „stat staționar".

Țările ajung la regimul de „stat staționar", argumentează Adam Smith, atunci când „legile și instituțiile" lor degenerează până în punctul în care rentele politice și economice sufocă guvernarea și îngheață dezvoltarea. La vremea respectivă, Adam Smith aplica această analiză Chinei. Era în anul 1770. Iată că, în mod ironic, în prezent Niall Ferguson sugerează că exact acest fenoment se întâmplă astăzi în anumite părți importante ale lumii occidentale, în timp ce China a înregistrat în ultimele decenii un ritm incredibil de creștere economică, fără precedent în istorie.[16] Asistăm la ceea ce el numește „Marea Degenerare" care afectează cea mai mare parte a lumii occidentale. Un fenomen altfel previzibil conform lui Mancur Olson, care apreciază că în timp orice sistem politic devine sclerotic, fiind capturat de grupuri de interese.[17] Nu întâmplător, cea mai spectaculoasă dezvoltare din perioada post-belică au avut-o Germania și Japonia, țări complet distruse după război, în care fostele grupuri de interese fuseseră pulverizate. Într-un fel, asta s-a întîmplat și în China. Deng Xiao Ping a putut implementa programul său de reformare radicală a țării pentru că eventualele grupuri de interese din interioriul Partidului Comunist Chinez fuseseră practic pulverizate și ele de revoluția culturală a lui Mao.

Între simptomele acestei degenerări occidentale reliefate de Niall Ferguson, două atrag în special atenția: *explozia datoriei publice* și *avalanșa de reglementări sufocante*. Este un model de operare nesustenabil chiar pe termen mediu, dar este greu de imaginat cum se pot adopta reforme radicale atât de nepopulare într-o democrație. În opinia lui Mancur Olson, doar un șoc major extern, de exemplu un război pierdut, permite ieșirea din blocaj, un scenariu evident deprimant. În acest sens, este interesant de subliniat că noul curent al democraților socialiști din Statele Unite dorește să adopte și în America „modelul social european", deși acesta este evident nesustenabil și nu face decât să împingă povara fiscală pe umerii generațiilor viitoare. În esență, este de părere profesorul Jed Rubenfeld, de la Yale University, una din problemele majore ale culturii occidentale contemporane este aceea că dorința de a trăi exclusiv în prezent subminează capacitatea Americii și a altor țări occidentale de „trăi pentru viitor", un fenomen de dată relativ recentă, provocat de diluarea dramatică a rolului și influenței religiei și de ascensiunea relativismului moral.[18]

Același efect toxic îl au și reglementările excesive, care introduc nenumărate obligații și restricții, care inhibă, descurajază, inițiativele, capitol la care și Statele Unite și cu atât mai mult UE „excelează". Philip Howard, care militează pentru ceea ce el numește un „cleaning" al întregului sistem de legi normative și reglementări la nivel federal și la cel al statelor, acuză acest uriaș hățiș birocratic că „distruge instinctul uman de care este nevoie pentru a face ca lucrurile să se întîmple, să fie duse la capăt".[19] Pentru că acum asistăm exact la fenomenul invers: în societate se cultivă aversiunea pentru risc. Deși progresul în știință, tehnologie, în societate, s-a realizat în mod esențial de către cei dispuși să-și asume riscuri. Or, societatea occidentală modernă tocmai asta penalizează, încearcă permanent să inventeze noi plase de siguranță socială, ceea ce evident descurajează asumarea riscurilor. Într-o carte care a stârnit multe controverse, Amy Chua și soțul ei, Jed Rubenfeld, ambii profesori la Yale University, consideră că unul dintre cele trei elemente esențiale care au făcut ca anumite subgrupuri din societatea americană să aibă realizări cu mult peste media celorlalți este tocmai sentimentul de insecuritate.[20]

În final, ne întoarcem la întrebarea esențială: va putea supraviețui democrația în acest nou context tehnologic și al unor dinamici geopolitice care o dezavantajează? Pentru că războiul comercial declanșat între Statele Unite și China este mult mai mult decât o dispută pe comerț, care până la urmă se poate negocia. Și asta chiar dacă, tehnic vorbind, se va ajunge totuși la un acord. Asistăm în fapt la o confruntare care în

---

[16] *Ibidem*, p. 163.
[17] *Ibidem*, pp. 132-133.
[18] Amy Chua, Jed Rubenfeld, *The Triple Package*, New York: Penguin Press, 2014, pp. 259-263.
[19] Philip K. Howard, „How Modern Law Makes Us Powerless", *Wall Stret Journal*, Jan. 26, 2009.
[20] Chua, Rubenfeld, *op. cit.*

final va redefini regulile care guvernează relațiile economice și de putere pe glob. Ca și în perioada Războiului Rece, confruntarea nu este doar între două țări, ci și între două modele de guvernare, democrația occidentală și „modelul de guvernare chinezesc", definit prin exercitarea unui control politic strict în interior consolidat prin implementarea unui sistem de supraveghere în masă fără precedent în istorie, în paralel cu un program extins de investiții în infrastructură, în educație, de sprijin financiar și politic acordat corporațiilor de stat și private în scopul transformării acestora în vectori de influență geopolitică a Chinei. Și, cel puțin deocamdată, Beijingul s-a dovedit extrem de eficient în a exploata în folos propriu diviziunile din interiorul lumii occidentale. Totuși, comparația cu Războiul Rece se oprește aici. Acum lucrurile sunt foarte diferite.

Dar pentru a reveni la întrebare, răspunsul va fi dat de soarta „bătăliei imperiale" dintre America și China.[21] Robert Kaplan, la fel ca și istoricul Timothy Snyder de la Harvard, crede că lumea contemporană nu se abate în mod fundamental de la modelul istoric dominant al imperiilor din ultimele sute de ani. Doar că principalii actori sunt diferiți de cei din trecut, fostele imperii coloniale maritime sau cele continentale și configurația lor nu mai este definită în termeni teritoriali, ci pe alte dimensiuni, de influență politică, economică, militară. În opinia lui Robert Kaplan, China pleacă din start cu un avantaj. Din două motive. Pentru că are o experiență milenară în edificarea și gestiunea imperiilor și, în al doilea rând, pentru că spre deosebire de America nu se rușinează de asta.

> În timp ce chinezii fac constant trimitere la evenimente din perioada dinastiilor imperiale pentru a-și justifica acțiunile din prezent, elitele noastre se distanțează tot mai mult de trecut. De pildă, expansiunea spre Vest, care era încă prezentată de către istoricii de la mijlocul secolului trecut în termeni de epopee, este astăzi adesea descrisă primordial doar ca un genocid împotriva populației indigene, deși fără cucerirea Vestului nu am fi avut niciodată capacitatea geopolitică și economică care să ne permită să câștigăm cele două războaie mondiale și Războiul Rece.[22]

Un mesaj primit de studenții de la Colegiul Barnard din New York înaintea sărbătorii Thanksgiving din 2013 din partea reprezentanților lor din Consiliul Studențesc ilustrează o stare de spirit relativ larg răspîndită în spațiul academic de peste Ocean: „Thanksgiving este o sărbătoare complicată. Vă îndemnăm să nu uitați că este o sărbătoare care comemorează genocidul și imperialismul american". După cum observă Douglas Murray,

> în cursul istoriei oamenii au găsit că este mai ușor să refuze mai degrabă decât să accepte responsabilitatea pentru ceea au făcut. Numai în lumea occidentală de astăzi am ajuns în poziția nefirească de a ne fi mai ușor să ne considerăm vinovați și pentru lucruri pe care nu le-am făcut mai degrabă decât să ne pledăm nevinovăția.[23]

Acest tip de atitudine, expresie a unei dominante tendințe de autoflagelare cultivată intens în ultimele decenii, sub influența curentelor neomarxiste, în cercurile intelectuale și academice din Statele Unite și Europa, face lumea occidentală vulnerabilă în competiția cu marile puteri revizioniste ale momentului, Rusia și mai ales China, încrezătoare în propriile valori și în superioritatea modelului lor de civilizație.

În contrapartidă, se poate aduce în discuție capacitatea superioară a sistemele deschise de adaptare la schimbările dramatice ale mediului exterior. Rămâne de văzut dacă acest avantaj va fi suficient pentru a compensa coeziunea și coerența strategică superioară a modelului autoritar chinezesc și mai ales lipsa de încredere a Occidentului în propriile sale valori și realizări care i-au asigurat supremația globală în ultimii 500 de ani. Ce putem spune deocamdată este că, așa cum concluzionează același Robert Kaplan, o lume în care Statele Unite sunt puterea dominantă va fi cu siguranță una mai bună din punctul de vedere al libertăților individuale decât una dominată de China.

---

[21] Kaplan, „America Must Prepare".
[22] *Ibidem*.
[23] Douglas Murray, „Migrant Crisis? Europe Hasn't Seen Anything Yet", *The Standpoint*, Sept. 22, 2015.

Vestul și restul: de ce nu mai este modelul democrației occidentale la fel de atractiv ca în trecut?

Într-un celebru eseu publicat în 1989, Francis Fukuyama scria că nu asistăm doar la sfîrșitul Războiului Rece, ci și la „sfârșitul istoriei”, marcat prin „universalizarea modelului occidental al democrației liberale ca formă finală de guvernare”, o condiție obligatorie a modernizării.[24] După toate unitățile de măsură, ordinea internațională liberală, sub baghetă americană, a fost probabil cea mai fastă perioadă din toată istoria omenirii. În 2005, în primul „Discurs despre Starea Națiunii” din cel de-al doilea mandat la Casa Albă, președintele George W. Bush declara că Statele Unite vor promova democrația pe plan internațional, nelăsând să existe niciun dubiu în privința opțiunii morale corecte între opresiune și libertate. Iar înaintea sa, Bill Clinton îi spunea preşedinelui chinez de atunci, Jiang Zemin, că liderii de la Beijing stau „de partea greșită a istoriei” menținînd un regim autoritar și că a încerca să controlezi „efectul eliberator al noilor tehnologii este ca și când ai încerca să înfingi un jeleu într-un perete”. Clinton avea evident în vedere Internetul. Numai că, în mod ironic, chinezii l-au contrazis, reușind să pună la punct un gigantic mecanism de control al Internetului, cu filtre de blocaj și sute de mii de cenzori.

Descriind ceea ce el a denumit „cel de-al treilea val de democratizare”, început în anii 1970, Samuel Huntington a identificat cinci cauze importante care l-au produs: 1. incapacitatea regimurilor autocratice de dreapta, inclusiv a celor militare și a celor totalitare comuniste, de a livra prosperitate pentru popoarele lor; 2. o serie de schimbări structurale la nivel global, de la de explozia urbanizării la creșterea nivelului general de educație și creșterea ponderii clasei mijlocii, toți factori favorizanți ai creșterii presiunii în favoarea unei guvernanțe democratice; 3. o schimbare de atitudine la Vatican printr-un accent mai mare pus în favoarea drepturilor individuale și împotriva regimurilor dictatoriale; în acest sens, alegerea Papei Ioan Paul al II-lea, provenit din Polonia, o țară comunistâ în acel moment, a avut un impact considerabil; 4. efectul de domino care a dus la o situație în care evoluțiile către democrație dintr-o țară le-au stimulat pe cele din alte țări; 5. implicarea Statelor Unite și a principalelor puteri europene în promovarea procesor democratice pe plan global.[25] Alți comentatori au adăugat, pentru Europa, rolul important pe care dorința de integrare în Comunitatea Economică Europeană, precursorul UE, l-a avut în consolidarea democratică a unor țări proaspăt ieșite de sub conducerea unor regimuri autoritare: Grecia, Spania, Portugalia.

Dar, dacă în primul deceniu care a urmat încheierii Războiului Rece, avansul global al acestui model de societate părea de neoprit, treptat, în ultimii ani, situația s-a schimbat radical. Asistăm la o schimbare fundamentală de atitudine, de optică, față de cea existentă cu doar o decadă în urmă. Sistemul de valori occidentale este respins, pe de o parte, de fundamentalismul islamic, iar pe de alta, de cele două mari puteri revizioniste, China și Rusia. Puțini se așteptau la asta nu cu mult timp în urmă. Reacționînd la un articol al istoricului israelian Azar Gat apărut în *Foreign Affairs* în 2007 care contesta idea că triumful democrației este invitabil spunînd că regimurile autoritare capitaliste, precum China și Rusia, ar putea reprezenta o alternativă posibilă către modernitate,[26] Daniel Deudney și John Ikenberry trimiteau în derizoriu această teorie a „mitului renașterii autocratice”.[27] Ei susțineau că, deși țările în cauză ar putea fi mai competente decât predecesorii lor în asimilarea capitalismului și economiei de piață, șansele de reușită pe termen lung ale acestora sunt compromise de constrângerile structurale inerente sistemului lor de guvernare.

Cu alte cuvinte, spre deosebire de Azar Gat, ei erau convinși că există un conflict fundamental între economia de piață capitalistă și sistemele autoritare închise care urma să se tranșeze printr-o inevitabilă tranziție către democrație.

[24] Francis Fukuyama, „The End of History?”, *National Review*, 1989.
[25] Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman: University of Oklahoma Press, 1991.
[26] Azar Gat, „The Return of Authoritarian Great Powers, The End of the End of History”, *Foreign Affairs*, July/August 2007.
[27] Daniel Deudney, John G. Ikenberry, „The Myth of the Autocratic Revival. Why Democracy Will Prevail”, *Foreign Affairs*, January/February 2009.

> În cele din urmă, autocrațiile se vor îndrepta spre liberalism. Succesul unor regimuri precum cele din China și Rusia nu este un refuz al viziunii liberale; succesul recent al statelor autocratice s-a datorat accesului lor sistemul creat de ordinea internațională liberală și de aceea este dependent de succesul acesteia.[28]

De aceea, ei respingeau viziunea celor pe care îi numeau „profeții renașterii autocratice", între care era explicit menționat Robert Kagan. De asemenea și pe a celor care insistau că „este timpul ca Statele Unite și celelalte democrații liberale să renunțe la așteptările lor de convergență și cooperare globală" și să consolideze în schimb „legăturile între ele, poate chiar într-un cadru formal, printr-o „ligă a democrațiilor". Din contra, susțineau Daniel Deudney și John Ikenberry, „cu cât calea liberală va fi mai primitoare și mai atrăgătoare, cu atât mai tentate vor fi puterile iliberale să aleagă calea reformei politice".

Numai că această predicție s-a dovedit doar pe jumătate corectă. China, mai ales, a exploatat extrem de abil toate avantajele oferite de ordinea internațională liberală în special după acceptarea ei, cu sprijin american, în WTO, Organizația Mondială a Comerțului, pentru a declanșa probabil cea mai spectaculoasă cursă de dezvoltare economică din istorie. Însă, mai ales în epoca Xi Jinping, a întărit în paralel pe plan intern, contrar așteptărilor de mai sus, controlul politic al regimului. Nici vorbă de liberalizare, în China este în curs de implementare un sistem de supraveghere și control a populației fără precedent, iar pe plan internațional este vizibilă, tot mai explicit formulată, ambiția de „de-americanizare" a lumii.

În mod concret, aceasta înseamnă respingerea modelului democrației liberale. Și, într-adevăr, aceasta este tendința în creștere pe plan internațional chiar dacă, în Sudan sau în Hong Kong, de pildă, am asistat la ample demonstrații pro-democrație. Trei sunt motivele principale. Primul este acela că încercările de promovare a democrației au eșuat în multe regiuni de pe glob, în nordul Africii, în Orientul Mijlociu, în Asia, unde Cambodgia este un ultim exemplu. Dar chiar și acolo unde nu avem astfel de eșecuri notorii simpatia, sprijinul, pentru democrație s-a erodat. S-a întîmplat asta pentru că puterile occidentale și instituțiile internaționale dominate de către acestea nu au realizat că a promova alegeri libere fără suportul unor instituții solide și funcționale duce cu bună probabilitate la haos sau chiar creează premizele instaurării ulterioare a unor dictaturi[29] și, pe de altă parte, au ignorat realitățile sociale și culturale foarte diferite de cele din Vest, cum ar fi dominația structurilor de clan. În principiu, oamenii vor să aibă prosperitate și securitate, dar și drepturi și libertăți democratice. Însă își schimbă părerea atunci când încep să creadă că democrația nu reușește să le ofere pe primele din cauza haosului și sistemului politic disfuncțional, corupției expuse de mass media independente. Avem aici un paradox, efectul pozitiv al dezvăluirilor din mass media, acela de a ține sub control puterea, este subminat de neîncrederea sădită mai întâi în cei care dețin puterea în momentul respective, dar mai apoi, după ce schimbările de putere le înșeală și acestea așteptările, chiar în sistemul în sine. „Legitimitatea multor democrații din lume depinde în mai mare măsură de calitatea guvernării decât de succesul proceselor de adîncire a democrației", crede și Francis Fukuyama.[30]

Această lipsă de satisfacție, dezamăgirea în raport cu așteptările, în general exagerate, privind beneficiile democrației fac ca majoritatea „barometrelor sociologice", pentru Asia, Africa, America Latină, să deceleze o anumită „nostalgie autoritaristă" în toate aceste regiuni. Iar un alt aspect interesant, observă Joshua Kurlantzick, este acela că „clasa de mijloc și liderii din țările în curs de dezvoltare în care s-a înregistrat un regres democratic nu par să aibă apetit pentru o revenire la guvernarea democratică".[31] Ceea ce contrazice unul din argumentele forte care văd în clasa de mijloc principalul avocat și promotor al democrației.

> Văzând ascensiunea partidelor islamiste, rupturile sectare din societate, și exodul multor minorități etnice și religioase, clasele de mijloc din multe țări din Orientul Mijlociu și Africa, unde au avut loc

---

[28] *Ibidem*.
[29] Zakaria, *art. cit.*
[30] Larry Diamond, Marc F. Plattner (eds.), *Democracy in Decline?,* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2015, pp. 24-37; Francis Fukuyama, „Social Media and Democracy", *The American Interest*, Oct. 30, 2017.
[31] Kurlantzick, *op. cit.*, pp. 26-27.

revolte în ultimii doi ani, au început să se îndoiască valoarea democrației și le-au determinat să sprijine revenirea la regimurile autoritare, la cele militare.[32]

După cum scrie și Robert Kagan, contrazicând teoria conform căreia evoluția către democrație reprezintă o tendință naturală, o consecință a progresului social, regimurile autocratice sunt la fel de naturale pentru că oamenii, deși consideră importante valori precum libertăți individuale precum libertatea de expresie sau posibilitatea implicării politice, „își doresc în același timp și securitatea pe care le-o oferă apartenența la familie, la un trib sau la națiune. Nevoi pentru care liberalismul nu are răspunsuri”.[33] Ceea ce îl face să aprecieze că democrațiile liberale au supraestimat provocarea comunismului totalitar, crezând că în acel spațiu tranziția către democrație e imposibilă,[34] în timp ce au subestimat provocările autoritarismului tradițional.

Situația din Egipt este una tipică din acest ultim punct de vedere. Larry Diamond îl critică extrem de dur pe generalul Abdel Fattah al-Sisi („cel mai rău tip de regim”) care l-a îndepărtat de la putere pe fostul președinte Mohammed Morsi (acesta a decedat la puțin timp după ce și-a pierdut cunoștința în cursul unui interogatoriu în tribunal).[35] Însă, îndepărtarea de la putere a regimului islamist al lui Morsi a avut loc cu un semnificativ suport popular într-un moment în care acesta începuse să ia măsuri care stârniseră îngrijorarea în rândul unor categorii largi ale populației. Alternativa la regimul al al-Sisi ar fi fost o guvernare a Frăției Musulmane și e îndoielnic că ar fi fost mai bine, nu doar pentru Egipt, ci în general pentru întreg Orientul Mijlociu dacă cea mai populată țară arabă s-ar fi aflat sub controlul unui regim probabil asemănător cu cel din Iran. Sunt oare de preferat guvernările fundamentaliste, de tipul celor islamice, ajunse la putere în mod democratic, cu tendințe militante, unor regimuri autocratice seculare, mai stabile și mai predictibile? Acest tip de „purism intelectual”, atât în aprecierea situației interne, cât și a celei geopolitice din regiune, în ansamblu, din partea unui foarte cunoscut teoretician al democrației explică maniera eronată în care au fost comentate și interpretate la vremea lor evenimente precum Primăvara Arabă sau situația din Siria.

Să nu uităm că ISIS a apărut în Orientul Mijlociu pe fondul destabilizării produse de Primăvara Arabă, salutată inițial drept un triumf al democrației. La fel, e bine să ne reamintim că un alt regim autocratic, criticat și el de același Larry Diamond, instaurat în Turcia de Erdogan, care era foarte apropiat de Morsi în vrema când acesta era președine, a fost posibil în urma presiunilor exercitate de Uniunea Europeană pentru efectuarea unor modificări constituționale care au micșorat semnificativ influența armatei, punând capăt unei tradiții instaurate de Atatürk care îi dăduse acesteia rolul de „gardian al valorilor seculare”. În urma acestor demersuri, europenii, Occidentul în general, se văd acum confruntați în Turcia cu un regim autocratic de sorginte islamică ostil, cu ambiții expansioniste în Orientul Mijlociu și de promovare a ideologiei islamice în Balcani, care s-a orientat spre o relație privilegiată cu Rusia, destabilizând astfel întregul front NATO de Sud-Est. Este un exemplu de miopie politică, plecată din dorința, în principiu lăudabilă, de promovare a democrației, dar care a ignorat realitățile locale. La fel, avem situații precum cele din Libia, sau chiar din Irak, în care îndepărtarea unor regimuri evident reprobabile dar totuși stabile au dus la costuri umane si materiale enorme. În cazul Libiei, dezagregarea statului este în mare parte responsabilă pentru fluxul migraționist dinspre Africa care a generat enorme tensiuni în Europa.

Dar astfel de aprecieri discutabile sunt vizibile și în alte cazuri, atunci când vine vorba despre regimurile considerate „iliberale” sau atunci când se discută „pericolul” asupra democrației americane reprezentat de Donald Trump. Analizele discută simptomele, deplâng abaterile de la modelul democrației liberale, dar fie nu identifică decât o parte dintre cauzele problemelor semnalate, ignorând unele poate mai profunde decât cele prezentate, sau exagerează ori chiar distorsionează anumite manifestări pe care le scot din context. Cazul Poloniei ilustrează această situație. Într-un context constituțional confuz în care atât fosta putere și actuala opoziție, partidul liberal Platforma Civică al lui Donald Tusk, cât și conservatorii, aflați

[32] *Ibidem*, p. 104.
[33] Robert Kagan, „The Strongmen Strike Back”, *Washington Post*, March 14, 2019.
[34] Jeanne Kirkpatrick, „Dictatorships and Double Standards”, *Commentary*, Nov. 1979.
[35] Larry Diamond, „A New Birth of Freedom”, *The American Interest*, June 21, 2019.

acum la putere, au încălcat dacă nu litera legii, cel puțin spiritul acesteia, Comisia Europeană a găsit cu cale să-i condamne doar pe ultimii, acuzîndu-i că încalcă independența justiției. În timp ce Larry Diamond vorbește despre un „asalt asupra justiției". Previzibil, această etichetă s-a lipit de Polonia, care este trecută acum sistematic, alături de Ungaria, în categoria regimurilor iliberale, date frecvent de exemplu. Or, dacă în ceea ce privește Budapesta sunt multe acuzații justificate, în cazul Poloniei situația e mult mai nuanțată.

Al doilea motiv este impresia creată de extraordinarul succes economic al Chinei. În această bătălie a percepțiilor care se dă în Asia, în Africa și chiar în America de Sud, mesajul Beijing-ului este acela că modelul său de guvernare este superior celui occidental, oferă o cale mai potrivită către prosperitate în absența democrației, găsește în multe locuri o audiență care rezonează la astfel de argumente. Într-o telegramă transmisă la Washington, ajunsă în spațiul public datorită Wikileaks, diplomații americani de la Bangkok dezvăluiau că oficialii tailandezi ajunseseră să admire tot mai mult China și modelul său de dezvoltare și erau tot mai puțin interesați de cel american.[36] Este un lucru semnificativ pentru că Thailanda, care este o monarhie, întreține tradițional legături apropiate cu spațiul occidental, în special cu Statele Unite și Marea Britanie.

Este important de spus că această schimbare de atitudine este influențată semnificativ și de percepția declinului Occidentului și influența globală în creștere a regimurilor autoritare din Rusia și China. Iar Beijingul, evident, nu scapă prilejul de a exploata acest context favorabil, amplificat de problemele create în Occident de ultima criză financiară severă, pentru a puncta în confruntarea geopolitică cu Vestul. În 2016 președintele Xi se declara încrezător că „modelul chinezesc este răspunsul dat omenirii în căutarea unor sisteme sociale mai bune", iar un an mai tîrziu declara că acest model „indică țărilor în curs de dezvoltarea cea mai potrivită cale de urmat în procesul de modernizare".[37] Însă, scrie Jessica Chen Weiss, făcând trimitere la o analiză a economistului Barry Naughton,[38] modelul chinezesc este extrem de greu de „exportat" pentru că acesta se bazează pe trei condiții specifice greu de reprodus în altă parte: o piață internă enormă, resurse umane abundente, un sistem birocratic ierarhic eficient care continuă o lungă tradiție milenară imperială.

Foarte probabil că liderii chinezi știu asta, însă ceea ce îi interesează în principal este să discrediteze modelul democrației liberale ca soluție de adoptat de către alte țări plecând de la idea că succesul economic incontestabil al Chinei oferă și legitimitate morală acestui discurs. Însă Beijingul face mai mult decât să țină discursuri și să facă trimitere la modele teoretice de dezvoltare: încurajează și sprijină prin toate mijloacele regimurile autoritare, știind că asta erodează influența occidentală pe plan internațional. Împreună cu Rusia, China și-a folosit în mod regulat dreptul de veto în Consiliul de Securitate al ONU pentru a proteja regimurile autoritare în fața unor demersuri care le cereau să respecte standardele internaționale în materie de drepturi ale omului și să pună capăt abuzurilor. Din punctul de vedere al Beijingului, aceste intervenții „umanitare ilegale" încalcă nepermis suveranitatea statelor. Aceste acțiuni, în concert cu influența economică în creștere a Chinei, au fost bine primite și au determinat multe state, din Africa, America Latină, din Orientul Mijlociu, să se alăture Beijingului împotriva rezoluțiilor privind drepturile omului în cadrul Adunării Generale ONU sau să le respingă pe cele care vizau China. În acest punct, mai trebuie făcută o observație importantă. Democrațiile, relativ stabile, din afara spațiului occidental, precum Brazilia, Argentina, Chile, Africa de Sud, India nu au sprijinit efortul occidental de promovare a democrației în alte țări, după cum în general nu au sprijinit nici rezoluțiile ONU care condamnau violări ale drepturilor omului. Au preferat, de cele mai multe ori, să adopte fie pozițiile exprimate de China și Rusia, fie să rămînă neutre. Această strategie, care are la bază probabil nu doar calcule economice, ci și resentimente istorice împotriva Occidentului, permite Chinei să atragă țări în sfera sa de influență sau măcar să le țină departe de cea occidentală.

---

[36] Kurlantzick, *op. cit*., p. 129.
[37] Jessica Chen Weiss, „A World Safe for Autocracy?", *Foreign Affairs*, July/August 2019.
[38] Barry Naughton, „China's Distinctive System: Can It Be a Model for Others?", *Journal of Contemporary China*, Vol. 19, Issue 19, 2010.

Iar în aceași ordine de idei o amplă investigație intreprinsă de *Wall Street Journal* recent dezvăluia că numeroase guverne africane au apelat la Huawei pentru a instala sisteme sofisticate de supraveghere (cibernetică, facială, etc.) a populației, în special a oponenților politici.[39] De altfel, și în America de Sud, Ecuadorul si Venezuela au implementat astfel de „soluții". Huawei, care este un vector strategic important al exercitării influenței chineze pe plan global, le botează sisteme de supraveghere "Safe Cities" (Huawei susține că le-a instalat în 700 de orase din peste 100 de țări si regiuni) dedicate siguranței cetățenilor, dar în realitate sunt tentante pentru guvernele respective mai degrabă din motivele expuse mai sus. Ceea ce înseamnă că pe măsură ce influența economică și politică globală a Occidentului se diminuează, scade considerabil și apetitul în lume pentru adoptarea modelului democrației liberale. La reuniunea G7 găzduită de Franța, la Biarritz, Emmanuel Macron a invitat și cinci lideri africani pentru a discuta, între altele, și problemele inegalității, în particular a celei de gen, și criza umanitară din regiunea Sahel. Unele comentarii post-reuniune au reliefat lipsa de entuziasm a liderilor africani inivitați pentru a se implica în astfel de demersuri, altfel legitime si necesare, în deplin contrast cu interesul substanțial manifestat pentru sistemele de supraveghere oferite de chinezi care oferă majorității regimurilor din Africa un instrument redutabil pentru menținerea lor la putere.

În fine, al treilea motiv este chiar erodarea în sine a atractivității și legitimității modelului democrației liberale occidentale. Crizele politice frecvente din Occident, care au crescut în intensitate după Brexit și după ce Donald Trump a devenit președinte, tensiunile interne, deteriorarea relațiilor transatlantice, oferă în permanență argumente criticilor democrației liberale. O oportunitate de care Rusia și China nu aveau cum să nu profite. Un articol de opinie al agenției oficiale chineze de știri, Xinhua, intitulat sugestiv „Democrația luminată chineză pune Occidentul la umbră", susține că Vestul este în derivă. În timp ce sistemul chinez promovează armonia și unitatea socială", diviziunile și tensiunile, nesfîrșitele tensiuni politice, scandalurile" sunt „consecințe inevitabile" ale democrației occidentale. Prin trimiterea la tendințele auto-destructive ale democrațiilor liberale, Xinhua reia criticile exprimate de profesorul Wang Huning într-o carte scrisă în 1991, *America Against America,* în plină glorie a Americii și cu mult înainte ca China să ajungă superputerea economică, politică și militară de astăzi, care conține observațiile sale după o călătorie de 6 luni în Statele Unite, unde a vizitat 30 de orașe și 20 de universități. Acest detaliu este important pentru că Wang Huning este unul dintre cei mai influenți lideri chinezi ai momentului, face parte dintre cei 7 membri ai Biroului Permanent al Partidului Comunist Chinez și este cel mai apropiat consilier al lui Xi Jinping. Sub coordonarea sa, mașina de propagandă de la Beijing a lansat o campanie triumfalistă, ilustrată prin filme documentare precum *Amazing China,* în care sunt prezentate realizările chineze în diferite domenii, inclusiv cele din știință și tehnologie, drept superioare celor din Occident. La rândul său, ministrul de externe rus, Serghei Lavrov, menționa în 2007 în discursul ținut la Conferința de Securitate de la Munchen că „Vestul și-a pierdut monopolul asupra procesului de globalizare" și că după mulți ani „există o competiție reală pe piața ideilor între diferite sisteme de valori".

Și Rusia și China, țări unde fervoarea nationalistă e în plin avânt, urmăresc o strategie explicită de erodare a influenței occidentale pe plan global, nu doar din rațiuni tactice, pentru a face nu doar unele corecții în ponderea pe care o dețin în actualul sistem instituțional internațional croit în bună măsură de Statele Unite, la Breton Woods, ci pentru a-l înlocui cu unul nou, contrazicând astfel teoria că beneficiile acestui sistem sunt atât de importante pentru aceste puteri încât nu vor risca să-l demanteleze. Un analist de origine chineză aprecia că, în ciuda acestor păreri, încă destul de larg răspîndite în Statele Unite, în Occident în general, Beijing-ul va fi gata la un moment dat să decidă, oricât de mari ar fi costurile, să facă tot ce este posibil pentru a „de-americaniza" lumea.

În aceste condiții, întrebarea firească este care dintre cele două sisteme oferă mai multe avantaje din perspectiva calității guvernării și performanței economice. Societatea chinezească, deși formal e vorba de un

[39] Joe Parkinson, Nicholas Bariyo, Josh Chin, „Huawei Technicians Helped African Governments Spy on Political Opponents", *Wall Street Journal*, August 14, 2019.

sistem comunist, are la bază valorile confucianiste și, dacă ne uităm la ce se întâmplă în lumea occidentală, e clar că este mai coerentă din punctul de vedere al guvernării. Însă, pe de altă parte, se întreabă Thomas Friedman, va putea un regim de putere personală, cum este cel al lui Xi Jinping, care controlează Internetul și libertatea de expresie, supraveghează strict universitățile și reînvie învățătura marxistă, să atragă și să stimuleze mințilele strălucite de care țara are nevoie pentru a îndeplini obiectivele strategice din programul „Made in China 2025"?[40]

Iar, de partea cealaltă, vor putea compensa avantajele inerente ale sistemului occidental, creativitatea, disponibilitatea de a contrazice "căile batute", problemele grave care afectează în prezent sistemul său de guvernare, diviziunile politice, incoerența, aparenta incapacitate de a proiecta o viziune strategica pe termen lung pe care să o contrapună celei a Chinei? Graham Allison, în opinia căruia principala provocare pentru Statele Unite este în acest moment sistemul politic tot mai disfuncțional, tot mai polarizat, tribalizat, în care inclusiv abordările tradițional bipartizane în materie de securitate și politică externă au devenit practic imposibile, redă într-un articol din *Foreign Affairs* o conversația avută la Beijing cu un oficial chinez care l-a întrebat de ce elitele americane care sunt extrem de nemulțumite de Donald Trump, al cărui caracter îl face, în opinia lor, nepotrivit pentru poziția pe care o ocupă, nu-și pun problema invers: *cine e mai vinovat, Donald Trump sau sistemul politic care a permis ca el să ajungă președinte?* Lăsând deoparte discuțiile privind validitatea criticilor privitoare la Donald Trump, întrebarea oficialului chinez e relevantă nu doar pentru starea sistemului politic american, care evident are probleme serioase, ci și pentru viziunea existentă la Beijing asupra motivației date de liderii chinezi pentru a respinge modelul guvernanței democratice.

Realitatea este că este extrem de riscant să faci predicții definitive. China a repurtat succese remarcabile, dar nu este deloc lipsită de probleme. Oricât de sofisticat ar fi sistemul de supraveghere internă, el nu poate rezolva nici problemele demografice severe ale țării, nici cele create de datoria publică estimată la 300 de procente din PIB, pentru a pomeni doar două provocări. Iar protestele din Hong Kong nu fac bine deloc imaginii pozitive pe care Beijingul încearcă să o proiecteze în exterior. De partea cealaltă, în Vest, s-a trecut de la triumfalism la un pesimism exagerat. Într-un text publicat în Project Syndicate, „The Fall of the Economist's Empire", economistul Robert Skidelsky nu dă nicio șansă de supraviețuire pe termen lung nici valorilor occidentale și nici marilor sale universități, scriind că University of Chicago și MIT vor ceda locul unora din China și India. Poate, însă istoria ne-a oferit întotdeauna surprize.

Criza democrației liberale occidentale

Încă din 2012, Charles Kupchan atrăgea atenția asupra crizei guvernanței din democrațiile liberale avansate.[41] Între timp, chiar dacă efectele crizei economice, ale cărei consecințe erau atunci extrem de vizibile, au fost absorbite, lucrurile s-au înrăutățit substanțial la nivel politic. Am avut Brexitul, s-au amplificat tensiunile în interiorul Uniunii Europene, iar climatul relațiilor între Washington și UE s-a agravat atât de serios după ce Donald Trump a ajuns la Casa Albă încât nimeni nu mai exclude total varianta unei decuplări euro-atlantice. Între timp, Rusia a anexat Crimeea și se implică activ în destabilizarea țărilor occidentale, utilizînd eficient Internetul, în particular rețelele sociale, așa cum a făcut-o în cazul alegerilor din Statele Unite, referendumului pentru Brexit sau al celui pentru independența Cataloniei. Iar Beijingul a început să preia controlul asupra unor infrastructuri strategice din Europa, precum portul Pireu din Grecia și și-a extins influența în țări din Europa de Est.

Sunt trei chestiuni majore care afectează serios capacitatea democrațiilor occidentale de a face față cu succes competiției pentru influență politică și economică pe plan global. Prima este criza guvernanței. Aflați sub presiunea ciclurilor electorale scurte și sondajelor de opinie, liderii politici sunt forțați să dea

---

40 Thomas L. Friedman, „The U.S. and China Are Finally Having It Out", *The New York Times*, May 1, 2018.

41 Charles A. Kupchan, „The Democratic Malaise, Globalization and the Threat to the West", *Foreign Affairs*, January/February 2012.

prioritate unor politici oportuniste, de termen scurt, în dauna unor proiecte strategice, chiar dacă sunt conștienți care sunt costurile pe termen lung. De aceea, deși asistăm la o creștere periculoasă a deficitelor publice, vedem cum campaniile electorale sunt inundate cu numeroase propuneri populiste tot mai puțin sustenabile. În special în Statele Unite, datorită alegerilor primare și alegerilor intermediare pentru Congres, cea mai mare parte a timpului clasa politică se află în campanie electorală. În plus, dacă până recent era un set de chestiuni, mai ales în materie de securitate și politică externă, în care exista un consens bipartizan, astăzi nici măcar acest lucru nu mai este valabil.

În al doilea rând, subliniază Kupchan, s-a erodat substanțial capacitatea acestora de a formula răspunsuri la o serie de probleme globale critice într-un cadru de cooperare internațional. G7, de pildă, era un astfel de cadru, unul relativ confortabil pentru că participanții împărtășeau un set de valori comune.[42] E adevărat, după venirea lui Donald Trump atmosfera s-a schimbat, însă nu aceasta este cea mai mare problemă, ci faptul că difuziunea de putere și influență economică și politică de la Vest către Est impune o abordare în formate mai largi; G20 este un astfel de exemplu, care adună la un loc state cu opinii divergente în materie de valori fundamentale sau model de societate. Așa că, dacă în faza inițială, așteptările erau că globalizarea va duce la răspîndirea valorilor liberale, s-a întâmplat exact fenomenul invers. Globalizarea a creat condiții pentru dezvoltarea accelerată a unor state cu viziuni foarte diferite din acest punct de vedere. China este desigur exemplul proeminent, dar și alte state din Asia resping ceea ce ele numesc setul de valori occidentale care nu sunt compatibile cu tradițiile și valorile din societățile lor. Această coliziune e vizibilă în special în cazul chestiunilor care țin de drepturilor omului. Autoritățile de la Beijing, de pildă, susțin că binele comun trebuie să aibă prioritate în fața drepturilor individuale și de aceea nu văd nicio problemă în „reeducarea" uigurilor sau în cenzurarea Internetului dacă asta se face în numele acestuia.

În fine, democrațiile liberale se confruntă acum cu insatisfacțiile unor populații care, după o lungă perioadă postbelică de prosperitate, văd cum de o bună bucată de vreme veniturile sale stagnează și multe locuri de muncă au fost externalizate. Este adevărat că globalizarea a dus în același timp la ieftinirea unei game largi de produse, de la electronice la haine sau oferte turistice. Prețurile acestor produse sunt mici tocmai datorită globalizării și pentru că producția a fost externalizată, dar, previzibil, oamenii văd doar partea goală a paharului. În aceste condiții, a devenit mult mai dificil pentru liderii politici să obțină un grad relativ ridicat de consens pentru politicile pe care le propun. Mai ales atunci când e vorba de reforme necesare dar nepopulare care vizează beneficii sociale care au devenit tot mai nesustenabile, mai ales în țările din Europa care ocupă într-un top mondial primele 20 de poziții în ceea ce privește ponderea acestor cheltuieli în PIB. De pildă, în Franța și Finlanda, acestea sunt la un nivel de 31 de procente din PIB, în Belgia și Italia 29 de procente. În Statele Unite aceste cheltuieli sunt de 19 procente, iar în Coreea de Sud de doar 10 procente! După cum mărturisea candid Jean-Claude Juncker, „cu toții știm ce trebuie să facem; ceea ce nu știm este cum să fim realeși după ce facem asta". După cum vom discuta mai târziu, acest aspect nu este singura cauză a dificultăților și tensiunilor din societate, dar cu siguranță este unul important. Desigur, nici regimurile autoritare nu sunt imune față de nemulțumirile populare, dar în cazul lor apar cu adevărat unele probleme doar dacă se atinge un prag critic. Și chiar și atunci, dacă structurile de forță din stat le rămân loiale, reușesc să rămînă la putere, uneori prin sacrificarea unui țap ispășitor, așa cum s-a întîmplat cu Hosni Mubarak în Egipt sau cu Omar al-Bashir în Sudan.

Toate aceste lucruri îl faceau pe Charles Kupchan să observe, cu șape ani în urmă, că nu este deloc o întîmplare faptul că criza de guvernanță cu care se confruntă majoritatea democrațiilor liberale coincide cu declinul influenței globale a acestora.

> În timp ce societățile deschise se confruntă cu o pierdere a controlului în urma integrării într-o lume globalizată, statele iliberale, cum ar fi China, mențin în mod deliberat un control rigid asupra societăților lor prin centralizarea mecanismelor de luare a deciziei, prin cenzurarea mass-media și supravegherea strictă a economiei. Dacă declinul principalelor democrații continuă în paralel cu

[42] *Ibidem*.

> ascensiunea țărilor în curs de dezvoltare această tranziție de putere și influență va genera și mai multă instabilitate.[43]

Iar ceea ce s-a întîmplat ulterior nu a făcut decât să-i confime temerile, probabil chiar într-o măsură mai mare decât se aștepta.

O întrebare fundamentală este aceea dacă criza actuală traversată de democrațiile liberale nu reprezintă doar o dificultate de etapă, ci este una de ordin structural. Pentru că, la două decenii distanță, dilemele avansate atunci de Robert Kaplan se dovedesc neașteptat de actuale. „Democrația s-ar putea să nu fie cel mai potrivit sistem de guvernare în lume și nici măcar unul care va supraviețui în locuri considerate astăzi adevărate bastioane ale libertății", scria el încă în debutul articolului, atrăgînd atenția că prăbușirea comunismului din rațiuni până la urmă interne nu garanta în niciun fel viabilitatea pe termen lung a modelului occidental de democrație.[44] Este un argument îmbrățișat, de altfel, de toți cei care privesc cu suspiciune abordările de tip determinist în privința istoriei. Scepticismul său privind viabilitatea democrației în țări care nu au un schelet instituțional solid s-a dovedit până la urmă corect, dacă privim retrospectiv la cele întîmplate ulterior în Rusia și Irak sau în timpul Primăverii Arabe, însă atunci acesta venea în contradicție cu credința generală aproape mistică că modelul democratic era singura cale rațională de urmat, oriunde în lume. „Oricât de greu le-ar fi americanilor să accepte asta, Rusia se prăbușește pentru că este o democrație, iar China are succes tocmai pentru că nu este".[45] Zece ani mai tîrziu, Fareed Zakaria ajungea și el la aceeași concluzie: a milita pentru alegeri libere fără a avea un context social adecvat și un sistem instituțional solid este o rețetă sigură pentru și instabilitate, ineficiență economică și adesea chiar violență.[46]

Însă discuția de mai sus s-a extins în ultimii ani. Nu mai este vorba doar despre prestigiul internațional al democrațiilor occidentale, despre erodarea atractivității acestora, despre cât de potrivit este acest model în alte spații. Au apărut semne de întrebare serioase legate chiar de maniera în care acest tip de guvernanță funcționează în țările dezvoltate, la el acasă. Cauzele „recesiunii democratice" și soluțiile contemplate acoperă un evantai larg de păreri. Unele pleacă de la premiza că modelul de societate actual al democrației liberale rămâne în continuare, dacă nu soluția optimă, cel puțin cea mai puțin proastă alegere, dacă este să îl cităm pe Churchill. Iar criza prin care trecem acum este rezultatul abandonării unor principii fundamentale care i-au asigurat succesul în trecut. Sistemul a fost distorsionat și abuzat de grupurile de lobby, de banii investiți în campaniile electorale de către corporațiile multinaționale sau de către oameni de afaceri, iar acum resimte și impactul globalizării. Între altele sunt puse în discuție abordări în plan economic considerate oarecum tabu. Prin urmare, soluția ar fi aceea de a face „reparațiile" necesare, de a corecta acest „deficit democratic", obiectiv ușor de enunțat, dar mult mai greu de îndeplinit. Opiniile mai nuanțate scot în evidență faptul că o mare parte din vină o au și partidele din zona tradițională care au lăsat terenul liber unor curente radicale. După cum spunea Tony Blair într-un interviu acordat CNN „marea majoritate a oamenilor sunt rezonabili: dacă le oferi o soluție care ține cont de temerile lor o vor accepta; dacă le ignori temerile, angoasele, vor alege furia, revolta".

EIU, Economist Intelligence Unit, definește democrația drept „o guvernare decisă prin voința majorității, în baza unor alegeri libere și corecte, care se face cu acceptul celor guvernați, în care sunt respectate minoritățile și drepturile fundamentale ale omului, există egalitate în fața legilor și pluralism politic". Această definiție este interesantă pentru că pune accentul pe guvernare, lucru în general mai puțin discutat. Or, un aspect destul de puțin analizat este cel legat de vizibila erodare a capacității de guvernare a democrațiilor liberale, în actualul context tehnologic și social. Chestiunea este importantă pentru că acest sistem este în competiție cu sisteme de guvernare autocratice, în special cu cel chinezesc care, la nivelul performanței economice, s-a dovedit superior. Este vorba de o situație temporară, sau suntem în fața unei

[43] *Ibidem*.
[44] Kaplan, „Was Democracy Just a Moment?".
[45] *Ibidem*.
[46] Fareed Zakaria, *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, New York: W.W. Norton & Company, 2007.

deficit structural de competitivitate din acest punct de vedere? Brexitul, Trump, creșterea substanțială a suportului electoral pentru formațiunile populiste din Europa, mai ales cele de dreapta, ridică serioase semne de întrebare chiar față de viitorul democrației liberale în țările avansate. Miza aflată în joc este cu atât mai importantă cu cât aceeași incertitudine există și în ceea ce privește actuala ordine internațională liberală, construită în perioada post-belică sub baghetă americană, erodată în prezent de tendințele izolaționiste ale Washingtonului și de alternativă autocratică promovată în special de China care susține superioritatea modelului său guvernare. În fapt, există voci, precum Graham Allison, care consideră că este vorba mai degrabă de un mit. Perioada în care putem vorbi de o ordine internațională liberală este doar aceea care s-a suprapus peste o lume americană unipolară. Nu a existat așa ceva nici în perioada Războiului Rece, nici nu vom mai putea avea o astfel de ordine de acum încolo din cauza noii competiții geopolitice.[47]

Dar nu se lovește cumva modelul democrației liberale de dificultăți structurale fundamentale, inclusiv de adaptare la noile realități societale și tehnologice, care nu pot fi depășite prin ajustări, chiar unele importante? Mai poate produce el, în acest nou context, o guvernanță performantă, sau este mai puțin competitiv, din acest punct de vedere, în raport cu alte modele, precum cel autoritar chinezesc? Apoi, este democrația un scop în sine? În acest punct, o părere destul de larg răspîndită este aceea că răspunsul la ultima întrebare este pozitiv. Adică, indiferent de rezultatele obținute de o guvernare democratică, aceasta este prin definiție de preferat oricărei alternative pentru că este singura care acordă o importanță egală tuturor oamenilor. Opiniile mai radicale avansează chiar ideea că orice decide o democrație se justifcă prin simplul fapt că a fost decis în mod democratic.

Alte discuții ne duc pe teritoriul disputei dintre moraliștii conservatori și liberali și realiștii pragmatici din școala lui Henry Kissinger. De pildă, Robert Kaplan se situează mai degrabă de partea lui Thomas Hobbes, pentru care maniera în care evoluează societățile și civilizațiile este determinată de trecutul acestora, de mediul în care s-au dezvoltat, de caracteristicile fundamentale ale naturii umane, ceea ce evident intră în coliziune cu concepțiile liberal umaniste care stau la baza democrației liberale. De aceea, el se întreabă dacă miracolul prin care Lee Kwan Yew a transformat un port relativ sărac într-un înfloritor oraș stat cu unul dintre cele mai ridicate PIB pe cap de locuitor din lume ar mai fost posibil dacă Singapore nu ar fi fost guvernat de un regim autoritar meritocratic, ci ar fi fost o democrație. Probabil că nu, dar nu e mai puțin adevărat că se pot da numeroase exemple de regimuri autocratice, din Africa sau America de Sud, un exemplu este ceea ce vedem astăzi în Venezuela, care au dus țările la ruină.

Lista cu cei care se îndoiesc fie că democrația este cel mai bun sistem de guvernare, fie că va rezista în timp e mai lungă. De pildă, John Adams, cel de-al doilea președinte al Americii, a declarat la un moment dat că „democrația nu durează niciodată multă vreme. Nu a existat nici o democrație care să nu se sinucidă". O estimare care evident s-a dovedit greșită, un exemplu fiind chiar Statele Unite ale Americii. Dar, și asta îi va surprinde probabil pe mulți, la fel de sceptic era și fostul cancelar german, Willy Brandt, care, pe la mijlocul anilor 1970 credea că nici Europa de Vest nu se va bucura multă vreme de democrație, cel mult 20 sau 30 de ani estima el, după care se va aluneca către dictatură. Și Nietzsche era un adversar al democrației liberale, considerând că în mod structural *dizolvă liantul care ține o națiune unită*. Credința în justiție socială și egalitate, ambele valori creștine, duce inevitabil la fragmentare, la o competiție între diferitele grupuri care vor fiecare să-și promoveze în spațiul politic agenda proprie. *Orice fel de ethos unificator va fi automat considerat opresiv, o ideologie în slujba clasei conducătoare, iar virtutea este un rezultat al slăbiciunii și statutului de victimă.* Această descriere se potrivește perfect situației de astăzi din democrațiile liberale unde asistăm la o tribalizare identitară, ca rezultat al politicii identitare promovate activ de curentul liberal progresist, la adevărate lupte de gherilă politică în societate, cu consecințe potențial grave pentru stabilitatea acestora.

Apoi, principiul suprem al liberalismului este primordialitatea individului, a nevoilor si dorințelor sale. Iar relativismul moral respinge, cu foarte puține excepții, orice îngrădire a acestora. Într-un serial

[47] Graham Allison, „The Myth of the Liberal Order", *Foreign Affairs*, July/August 2018.

documentar realizat de *BBC* în 2002, *The Century of Self,* Robert Reich, care a făcut parte din echipa de la Casa Albă a lui Bill Clinton, între 1993 și 1997, descria plastic acest nou tablou societal definitoriu pentru America și pentru Occident în ansamblu. „Este un triumf al Eului. Tot ceea ce există în lume, orice judecată morală, este văzută exclusiv din perspectiva satisfacției personale. Rezultatul final al acestui tip de logică este că în fapt nu există o 'societate' ci doar o colecție de indivizi care fac alegeri personale, în baza criteriilor lor personale, întru satisfacerea dorințelor lor personale".

Este vorba de un element esențial ignorat de mulți analisti occidentali. În timp ce în Vest, patriotismul este considerat desuet, iar naționalismul toxic, în țări ca Rusia sau China lucrurile stau exact invers. Există desigur și o categorie de elite liberale, dar marea masă a oamenilor apreciază și susține eforturile guvernelor lor de a înlocui „ordinea occidentală", „americană", cu o alta care să favorizeze modelul lor de societate. În timp ce societățile occidentale sunt măcinate de mari tensiuni identitare și o serie întreagă de politicieni democrați proeminenți condamnă demersurile de combatere ale imigrației ilegale, Yang Mi, o actriță celebră în China, cu 104 milioane de *followers* pe Weibo (echivalentul chinez al Twitter-ului) a renunțat la un contract de publicitate important semnat cu Versace pentru că celebra firmă italiană ar fi jignit poporul chinez producând tricouri cu inscripții din care nu reieșea explicit ca Hong Kong și Macao aparțin Chinei (între timp, Versace și-a cerut scuze public și a retras tricourile!). Iar o altă cunoscută actriță de origine chineză, care are și cetățenia americană, Liu Yifei, starul filmului *Mulan* produs de Disney, a generat reacții virale de aprobare entuziastă pe Weibo după ce a postat un comentariu în care sprijinea acțiunile poliției împotriva protestatarilor din Hong Kong.[48]

Divizarea societală pe linii de ruptură identitare generează haos politic și afectează masiv guvernanța. Promotorii acestor agende aflate în competiție nu-i consideră pe ceilalți, ca în trecut, niște competitori politici, ci niște dușmani implacabili care trebuie anihilați ca prezență în spațiul public și în plan profesional. Or, dacă pentru divergențele de natură economică se pot găsi până la urmă soluții de compromis, corecții, ajustări, pentru faliile identitare acest lucru este aproape imposibil, pentru că acestea au la bază resentimente, dorința de revanșă, elemente de comportament irațional. Un efect pervers al politicii identitare, dincolo de faptul că generează fracturi sociale, este acela că obturează orice alte discuții, potential mult mai importante, din spațiul public. Se discută relative puțin despre mutațiile disruptive din economie, despre relocalizare, despre impactul schimbărilor tehnologice majore, precum inteligența artificială, roboții, Big Data, sau despre competiția geopolitică, ci în special despre identificarea și pedepsirea celor care se abat de la „linia corectă" sau au ghinionul să facă parte din categorii considerate prin definiție „opresoare".

Instrumentele tactice utilizate pe teritoriul politicii identitare aduc aminte atât de Lenin, cât și de Torquemada, fiind complet străine de arsenalul celor utilizate de regulă în democrațiile liberale, scrie și Ronald Dworkin.[49] În opinia sa, dacă în timpul Evului Mediu, ereticii erau torturați și uciși, acum tiparul mental al politicii identitare occidentale poate fi descris în felul următor:

> Practicanții săi nu doresc să-i distrugă fizic pe cei care, de pildă, au îndoieli față de mișcarea #MeToo (e cazul actriței Catherine Deneuve) sau folosesc „expresii nepotrivite" (cazul producătoarei de televiziune Roseanne Barr, a cărei emisiune a fost scoasă din grila rețelei ABC din cauza unei postări pe Twitter considerată rasistă). Doresc doar să-i tortureze într-o oarecare măsură, făcându-le viața un adevărat iad. Astfel, mii de oameni s-au văzut marcați public în urma unor acuzații de sexism sau rasism, acuzații care le-au distrus liniștea, reputația și ocazional chiar mijloacele de existență. Toate acestea s-au întâmplat în numele unui Bine Suprem.[50]

Dar acest fenomen nu este complet străin nici politicii românești și, deși nivelul de intensitate al tensiunilor este mai redus, și aici pasiunile dau în clocot, iar retorica emoțională înlocuiește argumentele. La noi, liniile de demarcație sunt trasate în acest moment pe teritoriul poziționările față de justiție, al luptei împotriva corupției, dar este de așteptat ca în viitor să vedem confruntări similare pe falia dintre o agendă progresistă

[48] Alexandru Lăzescu, „Cheie de lectură pentru protestele din Hong Kong", *Revista 22*, Nr. 16 (1501), 20 august-2 septembrie 2019.
[49] Ronald W. Dworkin, „America's Permanent Mobs", *The American Interest*, October 22, 2018.
[50] *Ibidem*.

promovată activ la Bruxelles și curentele conservatoare. De altfel, s-a văzut asta în perioada campaniei pentru referendumul privind familia.

Mark Lilla critică și el, de pe poziția unui liberal, excesele liberalismului care a devenit atât de obsedat de identitate, a sufocat spațiul public cu nesfîrșite războaie identitare, încât *a uitat cu totul de lucrurile care ar trebui sa-i unească pe oameni*.[51] Ceea ce a distrus în mare parte textura socială care permite societăților să supraviețuiască depășind crizele cu care se confruntă, atât cele interne cât și cele externe.

> Cum ar trebui această diversitate să ne modeleze politica? Răspunsul liberal standard timp de aproape o generație a fost acela că trebuie să conștientizăm și să „sărbătorim" diferențele noastre. Care este un principiu splendid de pedagogie morală - dar dezastruos ca fundație pentru politică democratică în epoca noastră ideologizată. În ultimii ani, liberalismul american a intrat într-un fel de panică morală despre identitatea rasială și sexuală care a distorsionat mesajul liberalismului și l-a împiedicat să devină o forță unificatoare capabilă să asigure guvernarea. Fixația pe diversitate din școlile noastre și din presă a produs o generație de liberali și progresiști narcisiști care nu știu nimic despre condițiile din afara grupurilor lor auto-definite și sunt indiferenți față de nevoia de a fi deschiși către lumea din jur. De la o vîrstă fragedă, copiii noștri sunt încurajați să vorbească despre identitatea lor individuală, chiar înainte de a avea una. Până când ajung la colegiu, mulți presupun că discursul diversității epuizează discursul politic și sunt total incapabili să discute chestiuni perene, cum ar fi clasele sociale, războiul, economia și binele comun.[52]

Plecate inițial probabil cu bune intenții, pentru a repara nedreptăți istorice, pentru a curma abuzuri sau pentru a proteja unele minorități de abuzul majorității, aceste mișcări s-au radicalizat, au trecut în extrema cealaltă. Ele nu mai vor acum repararea unor nedreptăți, ci răzbunarea, umilirea unor întregi categorii, cei mai vizați fiind bărbații albi. În același timp, duc o campanie de rescriere a istoriei, judecând după standardele de astăzi fapte petrecute cu sute de ani în urmă. Psihologul Pamela Paresky vorbește despre o „abordare apocaliptică" a politicii, care exclude compasiunea și iertarea favorizînd condamnarea și excomunicarea. „Este o perspectivă apocaliptică, nu una liberală, care crede că lumea trebuie să fie distrusă și înlocuită, mai degrabă decât îmbunătățită și perfecționată".[53] Paresky pune în contrast această viziune, împărtășită de gruparea democraților socialiști din Partidul Democrat, cu ceea ce numește ce ea numește, „cultura profetică" în politica americană, care ia natura umană așa cum este ea.

Problema cu care ne confruntăm acum, crede Mark Lilla, este vidul intelectual pe care l-a lăsat în urmă prăbușirea sistemului comunist.[54]

> Ideologiile în conflict, ale căror linii puteau fi urmărite înapoi în două secole, au oferit opiniile opuse vizibile ale realității politice. Acum, când au dispărut, ne-am fi așteptat ca lucrurile să fie mult mai clare pentru noi, dar se întâmplă exact contrariul. Niciodată de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, și probabil de la Revoluția Rusă, gândirea politică în Occident nu a fost atât de superficială, incapabilă să ofere răspunsuri. Cu toții simțim că au loc schimbări profunde în societățile noastre și în alte societăți al căror destin îl va influența semnificativ pe ale nostru. Cu toate acestea, ne lipsesc conceptele adecvate și chiar vocabularul potrivit pentru a descrie lumea în care ne aflăm. Sfârșitul ideologiei nu a însemnat ridicarea norilor. A adus o ceață atât de groasă încât nu mai putem citi ce este înaintea noastră.[55]

Amy Chua analizează cauzele care au dus la acest tribalism politic, în coliziune cu principiile iluministe ale modernității, dar deloc surprinzător dacă îl privim prin prisma elementelor definitorii ale naturii umane așa cum s-au manifestat acestea de-a lungul istoriei. Ea crede că opinia destul de larg răspîndită care vede în democrație o forță unificatoare ignoră faptul că, în anumite condiții ca inegalitatea sau diviziunile rasiale, etnice sau sectare, democrația poate de fapt să declanșeze conflicte între diferitele grupuri.

> Marile principii iluministe ale modernității – liberalismul, secularismul, raționalitatea, egalitatea, piețele libere – nu oferă acea identitate a grupurilor tribale după care ființele umane tînjesc și au tânjit

[51] Mark Lilla, *The Once and Future Liberal – After Identity Politics*, New York: HarperCollins, 2017.
[52] *Idem*, „The End of Identity Liberalism", *The New York Times*, Nov. 16, 2016.
[53] Pamela B. Paresky, „The Apocalyptic Cult of Cancel Culture", *Psychology Today*, June 19, 2019.
[54] Mark Lilla, „The Truth About Our Libertarian Age - Why the Dogma of Democracy Doesn't Always Make the World Better", *New Republic*, June 18, 2014.
[55] *Ibidem*.

> dintotdeauna. Ele au întărit drepturile individuale și libertatea individuală, au creat oportunități și o prosperitate fără precedent, au transformat conștiința umană, dar ele se adresează oamenilor ca indivizi și ca membri ai rasei umane, în timp ce instinctul tribal ocupă teritoriul intermediar. Mai ales în societățile în care oamenii se tem pentru siguranța lor sau unii doar se luptă pentru a supraviețui, principiile idealiste se evaporă și în orice caz intră în dificultate atunci când trebuie să concureze instinctele primordiale de grup.[56]

Ce e cert este că suntem într-o paradigmă a confruntării politice complet diferită de cea tradițională, sub asaltul simultan al populismului de stânga, anti-capitalist, obsedat de *inegalitate*, și al celui de dreapta, obsedat de *identitate*, care se opune imigrației și „elitelor globaliste". Iar conflictul era inevitabil, dacă plecăm de la o analiză făcută încă din 2011 de Dani Rodrik, care avansa ideea a ceea ce el numea *trilema politică fundamentală* – aceea că nu putem avea simultan democrație, statul națiune și o economie globalizată.

> Dacă vrem să avansăm în continuare globalizarea, trebuie să renunțăm fie la statul națiune, fie la politica democratică. Dacă vrem să menținem și să aprofundăm democrația, trebuie să alegem între statul națiune și integrarea economică internațională. Și dacă vrem să menținem statul națiune și autodeterminarea, trebuie să alegem între aprofundarea democrației și aprofundarea globalizării. Problemele noastre au rădăcini în reticența noastră de a face față acestor opțiuni ineluctabile. Și, deși este posibil să se avanseze atât democrația cât și globalizarea, trilema sugerează că acest lucru necesită crearea unei comunități politice globale, un proiect mult mai ambițios decât orice am văzut până în prezent sau care ar putea să fie încercat în viitorul apropiat. Guvernarea globală democratică de acest gen este o himeră. Marea diversitate care marchează lumea noastră actuală face ca hiperglobalizarea să fie incompatibilă cu democrația.[57]

Guvernarea și democrația liberală; tensiunile dinre democrație și liberalism

Fareed Zakaria relevă că încrederea în sistem, în guvern, în general în instituțiile fundamentale din Statele Unite, care era peste 70 de procente la începutul anilor 1960, a scăzut într-un interval de patru decenii la 30 de procente.[58] Paradoxal, pentru că în toată această perioadă am asistat, din punctul de vedere al caracteristicilor sale definitorii, la o „adâncire a democrației", la o creștere a transparenței, a deschiderii către cetățeni, la un activism civic în explozie, cu mii de ONG-uri militante în Europa și America, toate lucruri care ar fi trebuit, în teorie, să sporească prestigiul democrației liberale.

Există câteva mari categorii de explicații pentru criza în care a ajuns astăzi sistemul democrației liberale occidentale. Unele țin de distorsiuni ale sistemului care o bună bucată de vreme a asigurat succesul remarcabil al societăților occidentale. De pildă influența grupurilor de lobby. Cu cât campaniile electorale au devenit mai costisitoare (ultima campanie electorală din Statele Unite a costat $4 miliarde și se estimează că cea din 2020 va costa $6 miliarde), cu atât impactul acestor influențe crește. Un al doilea element sunt tensiunile create de globalizare, care pe de o parte a dus la externalizări masive ale producției, iar pe de alta a amplificat imigrația. În fine, un alt element este dizolvarea tradițiilor și valorilor induse, în America, de religia protestantă, care impuneau un anumit tip de comportament, centrat pe standarde de conduită, norme morale, grija pentru interesul public, sub asaltul liberalismului care a promovat relativismul moral.

În afara de asta, explozia mass media și mai ales a comunicării generalizate, Internetului și în special a rețelelor sociale, au creat un mediu în care reprezentanții aleși sunt permanent sub lupă, ca într-un acvariu. Or, acest tip de expunere îi erodează, adesea îi face vulnerabili, crează o presiune enormă asupra lor și familiilor lor, ceea ce îi și descurajează pe mulți să intre în spațiul public. În plus, acest aspect, combinat cu sondajele de opinie dese, împiedică adoptarea unui comportament responsabil care să vadă interesele pe termen lung. Desigur, există și un aspect pozitiv, acela că dezvăluie derapajele, corupția, dar pe ansamblu neajunsurile au devenit mai mari decât avantajele. Iar mulțimea de ONG-uri, în principiu un deziderat pozitiv din perspectiva „adâncirii democrației", nu face decât să înrăutățească situația. Deci, în ansamblu

---

[56] Amy Chua, *Political Tribes, Group Instincts and the Fate of Nations*, London: Bloomsbury, 2018.
[57] Dani Rodrik, *The Globalization Paradox – Democracy and the Future of World Economy*, New York: W.W. Norton & Company, 2011, p. 25.
[58] Zakaria, *op. cit.*, pp. 163-167.

avem un sistem de guvernanță care în mod structural nu este gândit să ia decizii strategice. Funcționează în logica unor cicluri electorale scurte, este permament cu ochii pe sondajele de opinie și reacționează la impulsurile haotice și emoționale din societate. În plus, reprezentanți aleși nu au mai fost educați să respecte normele de comportament ale generațiilor trecute. Iar în acest mediu, favorizează avansul unor curente populiste, dar care sunt tentante din perspectiva publicului (*Ocupy*, Vestele Galbene, Socialismul Democratic din Statele Unite).

Într-o carte celebră din domeniul afacerilor, apărută inițial în 1997, Clayton Christensen, profesor la Harvard Business School, introducea conceptul de „schimbări disruptive" care duc chiar în colaps companii altfel excelente din perspectiva criteriilor de evaluare uzuale, companii care făceau totul „ca la carte".[59] Ceea ce a relevat Clayton Christensen este că în astfel de situații, când apar mutații disruptive, tocmai respectarea riguroasă a regulilor și principiilor unanim recunoscute le-a fost fatală acestor corporații. Or, chiar dacă paralela comportă unele riscuri, s-ar puta extrapola la nivel societal și chiar geopolitic unele dintre aceste concluzii. În noul context tehnologic, cu un acces la Internet cvasi-generalizat, cu rețele sociale omniprezente, și într-un context societal în care o agenda liberală tot mai extinsă este impusă drept un fel de normativ comportamental obligatoriu de către grupuri minoritare radicale, „adâncirea democrației" tinde să devină mai degrabă o problemă majoră decât o soluție. Pentru că efectul cumulat este o societate măcinată de o multitudine de războaie identitare interne, pe criterii rasiale, de gen, ecologice, religioase, care consideră drept desuet, chiar toxic, orice demers de agregare în jurul unor valori comune, rezultatul final fiind o paralizie în materie de guvernanță, incapacitate de a formula strategii coerente de contracarare a unor adversari redutabili determinați.

Desigur, o întrebare legitimă este de ce acest sistem a funcționat relativ bine în trecut. Iar răspunsul, paradoxal, este pentru că era mai puțin democratic. Altfel spus, „adâncirea democrației" și avansul liberalismului care a făcut din relativismul moral piatra sa de temelie, au creat toate aceste tensiuni și fracturi care au dus la criza de astăzi a guvernanței. În mod concret, în trecut, deși se organizau alegeri libere, deciziile majore erau luate de fapt într-un cerc relativ restrâns, în interiorul unor structuri de partid. Elitele erau mult mai protejate de permamentul scutin public la care sunt supuse astăzi pentru că, deși se bucura de libertate, mass media filtra adesea o parte din informațiile neplăcute, precum cele cu caracter personal. Multă vreme a fost o regulă nescrisă în mass media franceză evitarea chestiunilor considerate că țin de viața privată a personalităților publice, precum aventurile extra-maritale. Or, acum acest lucru nu mai este posibil cu Internetul și cu smartphones care pot transmite instantaneu orice informații compromițătoare. Altfel spus, astăzi cei care intră în viața publică se așteaptă să se afle ca în interiorul unui acvariu, cele mai mici gafe de exprimare sau ipostaze neplăcute ajungând imediat în spațiul public. Un astfel de context ar fi fost probabil dificil de gestionat și de către toți marii oameni de stat din trecut atât de admirați astăzi.

În afara de asta, un efect destabilizator îl au tensiunile inerente între democrație și liberalism. Democrația poate distruge liberalismul dacă majoritatea o dorește. Și liberalismul are tendința de a limita democrația dacă se ajunge la decizii pe care le consideră inacceptabile. Este tipul de tensiuni pe care le vedem în Europa de Est între Bruxelles și Polonia și Ungaria. Democrația liberală postulează dreptul populației de a-și alege forma de guvernare și pe cei care îi guvernează, dar în același timp cere ca după exercitarea acestui drept să fie respectate principiile liberale. În cazul în care aceasta nu se întâmplă, regimurile respective, etichetate drept iliberale (ca în Ungaria și Polonia) sunt criticate și pedepsite într-un fel sau altul. Cu alte cuvinte, se acceptă dreptul oamenilor de a decide tipul de guvernare prin vot, dar numai în măsura în care cei aleși respectă principiile liberale. În bună măsură aceste constrîngeri sunt justificate. După cum s-a văzut adesea în istorie, exploatarea populistă a impulsurilor maselor poate duce la adevărate tragedii. Însă problema este că treptat a fost extinsă substanțial definiția acestor valori fundamentale pentru a căror prezervare se poate respinge o decizie luată democratic. S-a trecut de la principiile generale ale

[59] Clayton Christensen, *The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail*, Cambridge: Harvard Business Review Press, Reprint Edition, 2016.

liberalismului la o agendă radicalizată, care mai nou include și ecologismul, climate change, #metoo, etc., în numele cărora se încalcă chiar valori fundamentale, cum ar fi libertatea de expresie, așa cum se întâmplă în campusurile americane. Or, acest tip de forțări au indus tensiuni majore în societate. Un sondaj *YouGov* relevă că 48 de procente dintre britanici sunt de părere că trebuie să ai grijă cum vorbești pentru că altfel poți avea mari neplăceri pe plan profesional sau personal.

Patrick Deneen merge chiar mai departe. El consideră că liberalismul contemporan a eșuat, nu pentru că s-ar fi abătut de la principiile sale fundamentale, așa cum sunt mulți de părere, ci tocmai pentru că le-a aplicat riguros.[60] „Ideologiile eșuează din două motive, pentru că se bazează pe premize false asupra naturii umane și pentru că, pe măsură ce aceste falsități devin tot mai evidente, distanța dintre ceea ce aceste ideologii pretind și ceea ce oamenii trăiesc în viața de zi cu zi devine atât de mare încât își ele pierd complet legitimitatea", scrie Deneen. Comunismul este un exemplu tipic din acest punct de vedere. În opinia lui Deneen, și putem face aici din nou trimitere la teoria lui Clayton Christensen, liberalismul a eșuat tocmai pentru a reușit să-și impună ideile în societate ceea ce a dus la „evoluții societale patologice destructive".

> O filosofie politică care a fost gândită pentru a promova egalitatea, pentru a proteja o textură culturală și de credințe pluralistă și demnitatea umană și, bineînțeles, pentru promova libertatea, a generat în practică o imensă inegalitate, a impus uniformitatea și omogenitatea, a produs o degradare spirituală și materială și a subminat libertatea. Așa că a vrea să rezolvi problemele cu care se confruntă liberalismul astăzi prin aplicarea și mai multe măsuri liberale este ca și când ai turna gaz peste foc.[61]

Sigur, există destui care contestă, chiar vehement, acest gen de analiză. Însă nu putem să nu recunoaștem că, indiferent de diagnostic și de soluțiile propuse, democrația și liberalismul traversează o perioadă de tensiuni și frământări profunde care ridică serioase semn de întrebare asupra viitorului, indiferent de dorințele și așteptările noastre.

Concluzii

De ce nu mai funcționează sistemul democrației liberale le fel de bine ca în trecut, când alegătorii păreau în general mulțumiți? Cum se explică resurgența noilor tribalisme identitare? Ce s-a schimbat între timp? Nu cumva chiar „perfecționarea sistemului", „adâncirea democrației", a creat problemele care îl minează în prezent? Care este impactul noilor tehnologii, în principal al inteligenței artificiale și rețelelor sociale, și cel al globalizării asupra societății și în avantajul cui acționează aceste forțe? Cum este folosit noul ecosistem informațional de către marile puteri iliberale pentru stimula adâncirea faliilor și polarizarea internă din țările cu democrații liberale? Ne-am propus să discutăm toate aceste provocări cu care se confruntă modelul de societate și de guvernare reprezentat de democrația liberală și să trecem în revistă opiniile privind răspunsurile posibile, în măsura în care acestea există, la crizele care pun sub semnul întrebării soarta democrației liberale în viitor.

„Politica este influențată de geopolitică, asta s-a întîmplat, de regulă, în cursul istoriei", scria Robert Kagan înr-un eseu cu titlul semnificativ, „The Weight of Geopolitics".

> Când imperiul democrației ateniene a înflorit, în secolul al V-lea î.Hr., numărul orașelor-state grecești conduse de democrați a crescut; puterea lui Spartei s-a reflectat prin răspândirea oligarhiilor în stil spartan. Când puterea Uniunii Sovietice a crescut în primii ani ai perioadei Războiului Rece, s-a răspândit și comunismul pe mapamond. În timp ce în anii de la sfîrșitul Războiului Rece, când Statele Unite și Europa de Vest și-au dovedit superioritatea și în final au triumfat, democrațiile au proliferat și iar regimurile comuniste s-au prăbușit. A fost asta doar un rezultat al luptei de idei, după cum a susținut Francis Fukuyama și ceilalți care i-au împărtășit ideea, în care ideea mai bună a capitalismului liberal a triumfat asupra ideilor mai proaste ale comunismului și ale fascismului? Sau ideile liberale au triumfat în parte din cauza unor bătălii și schimbări care au avut loc nu atât în domeniul gândirii cât în cel al puterii?[62]

[60] Patrick J. Deneen, *Why Liberalism Failed*, New Haven: Yale University Press, 2018, pp. 24-27.
[61] *Ibidem*, *loc. cit*.
[62] Robert Kagan, „The Weight of Geopolitics", în Diamond, Plattner (eds.), *op. cit.*, p. 28.

Or, spune Mark Plattner, „dacă ordinea internațională liberală se destramă sub presiunea regimurilor autoritare viitorul democrației va fi profund afectat. Într-un glob divizat în sfere de influență și blocuri de putere, capacitatea unei țări de a urma o cale democratică va fi determinată, în primul rând, de alianțele sale internaționale și de geografie”.[63] Evident, asta va introduce o limitare pentru opțiunile posibile pe care le va avea o anumită țară, care vor putea oscila între „finlandizare” și tipul de dependență al fostelor state satelit ale Uniunii Sovietice, cu prima variantă mai probabilă. Într-adevăr, e greu de crezut că modelul democrației liberale va putea supraviețui dacă civilizația occidentală intră într-un declin accentuat. Deja influența sa e în scădere, în plan economic și politic, iar evoluții ca Brexitul sau tendințele izolaționiste din Statele Unite nu fac decât să accelereze ceea ce Lee Kuan Yew, artizanul miracolului din Singapore, considera a fi o tranziție istorică către o lume dominată de Asia, o deplasare a influenței globale de la Oceanul Atlantic către Oceanul Pacific și „o restaurare a situației dinaintea secolului al XVII-lea când China și India reprezentau 50 procente din economia mondială”.[64]

Samuel Huntington se temea că asta va duce la o reorientare majoră a Americii către Asia ceea ce, în opinia sa, ar fi o lovitură letală pentru ideea de Occident. Problema e că asistăm chiar în prezent la o decuplare a Americii de Europa, chiar în absența unei repoziționări asiatice semnificative a Washingtonului, în ciuda pivotului către Asia anunțat în perioada președinției lui Barack Obama. Un cumul de factori obiectivi și subiectivi, de o parte și de alta a Atlanticului, curentele anti-americane din Europa și dorința de autonomie strategică a Uniunii Europene sub impulsul unor lideri ca Emmanuel Macron, tind să amplifice falia transatlantică. Principala victimă ar fi Europa, care, în opinia aceluiași Lee Kuan Yew, a pierdut supremația tehnologică și economică și „se agață de un model de societate nesustenabil și de iluziile întreținute de el”. Spunând asta, el exprima în fapt convingerea că modelul de societate precum cel instituit de el în Singapore, un regim autocrat meritocratic, este superior ca performanță de guvernare în raport cu democrația liberală occidentală.

Însă dintr-o perspectivă mai largă este greu de crezut că și democrația liberală va putea supraviețui dacă hegemonul care a promovat-o și o susține, Statele Unite, pierde supremația în favoarea Chinei al cărei sistem de valori este profund diferit. După cum remarcă atât Robert Kagan, cât și profesorul Christopher Layne, de la A&M University, modelul se societate al hegemonului global are o influență covârșitoare asupra modelului considerat dezirabil de către majoritatea celorlalte state. O opinie exprimată anterior și de către Samuel Huntington care aprecia că „adoptarea pe scară largă a normelor democratice s-a bazat în mare măsură pe angajamentul față de acele norme al celei mai puternice țări din lume”. Însă, dacă această aserțiune este adevărată și dacă și Lee Kwan Yew are dreptate atunci când spune ca China „nu va deveni niciodată o democrație liberală pentru că în acest caz ar intra în colaps”,[65] atunci ce șanse de supraviețuire mai are democrația liberală într-o lume cu un posibil hegemon chinez?

Desigur, nu e imposibil ca modelul democratic de guvernare să reziste asaltului autocratic. Însă pentru ca asta să se întîmple, trebuie îndeplinite două condiții majore: 1. lumea occidentală să rămînă unitară, adică să nu apară o fractură fatală în legăturile transatlantice, cu posibile reorientări ale Europei către Rusia sau chiar către China; 2. societățile occidentale să fie capabile să depășească diviziunile severe interne provocate de clivajele identitare resentimentare și mai ales să depășească criza de încredere în propriile valori și realizări excepționale pe care o traversează de o bună bucată de vreme.

Însă nu există niciun fel de garanții din acest punct de vedere. Pentru ambele condiții. Pe de o parte, frustrările acumulate pe ambele maluri ale Atlanticului au atins un nivel îngrijorător și chiar dacă reproșul standard este să se dea vina pe Donald Trump, în realitate lucrurile sunt mult mai complicate, criza este rezultatul unor evoluții care s-au acumulat în timp. Iar Brexitul o va agrava pentru că Marea Britanie a

[63] Mark F. Plattner, „Introduction”, în *Ibidem*, p. 10.
[64] Graham Allison, Robert D. Blackwell, *Lee Kwan Yew, The Grand Master's Insights on China, the United States and the World*, Belfer Center Studies in International Security, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2013, p. 51.
[65] *Ibidem*, p. 48.

acționat timp de zeci de ani din postura de principal gardian al legăturilor dintre Statele Unite și Uniunea Europeană.

În ceea ce privește cea de-a doua condiție, merită menționate reflecțiile lui Victor Davis Hanson care privește evoluțiile din epoca contemporană, starea lumii occidentale, dintr-o perspectivă istorică, făcând trimitere la un roman satiric, *Satiriconul*, scris de Petronius în perioada împăratului Nero care descrie corupția morală care domnea în perioada Romei Imperiale de la acea vreme, pe care istoricul american descrie o drept o „superputere gloabală multicultururală”, pentru a face legătura cu situația de astăzi. „Multiculturalismul, urbanismul și cosmopolitismul care reiese din *Satiricon* caracteriza o Romă incitantă, un creuzet cultural, cu diverse limbi, obiceiuri și stiluri de viață provenind din Europa de Nord și de Vest, din Asia și Africa”.[66]

Cum am spune astăzi, o adevărată celebrare a diversității! Însă în strălucitorul imperiu se pierduse ceva esențial, care îl făcuse în fond posibil. Se erodaseră valorile societale și patriotismul, care caracterizaseră perioada sa agrariană, mult mai austeră. Iar Petronius susține că, odată cu progresul material prea rapid, apare și regresul moral. „Avertismentul său final ar putea fi deosebit de îngrijorător pentru actuala generație de vest europeni și americani. Ne lăudăm cu globalizarea lumii și cu bogăția noastră materială și culturală, dar ne pierdem sufletul în acest proces”.[67]

Bibliografie

Achen, Christopher H., Lary M. Bartels, *Democracy for Realists*, Princeton: Princeton University Press, 2016.

Allison, Graham, Robert D. Blackwell, *Lee Kwan Yew, The Grand Master's Insights on China, the United States and the World*, Belfer Center Studies in International Security, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2013.

Allison, Graham, „The Myth of the Liberal Order”, *Foreign Affairs*, July/August 2018.

Berlinski, Claire, „#MeToo Eats Itself”, *The American Interest*, April 27, 2019.

Bremmer, Ian, „Is Democracy Essential? Millenials Increasingly Aren't Sure – and That Should Concern Us All”, *Think Newsletter*, February 13, 2018.

Bremmer, Ian, „Japan in 'Uniquely Unfortunate' Global Position”, *Nikkei Asian Review*, October 26, 2017.

Brennan, Jason, *Against Democracy*, Princeton: Princeton University Press, 2016.

Caplan, Bryan, *The Myth of the Rational Voter*, Princeton: Princeton University Press, 2007.

Chen Weiss, Jessica, „A World Safe for Autocracy?”, *Foreign Affairs*, July/August 2019.

Christensen, Clayton, *The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail*, Cambridge: Harvard Business Review Press, Reprint Edition, 2016.

Chua, Amy, *Political Tribes, Group Instincts and the Fate of Nations*, London: Bloomsbury, 2018.

Chua, Amy, Jed Rubenfeld, *The Triple Package*, New York: Penguin Press, 2014.

Conley, Heather A., Ruslan Stefanov, „The Kremlin Playbook”, *CSIS*, October 2016.

Crawford, B. Matthew, „Algorithmic Governance and Political Legitimacy”, *American Affairs Journal*, May 20, 2019.

Dahrendorf, Ralf, *După 1989. Morală, revoluție și societate civilă*, București: Humanitas, 2001.

Deneen, Patrick J., *Why Liberalism Failed*, New Haven: Yale University Press, 2018

Der Spiegel, „Interview with Pedro Domingos on the Arms Race in Artificial Intelligence”, by Christoph Scheuermann and Bernard Zand, April 16, 2018.

[66] Victor Davis Hanson, „Our Modern *Satyricon*”, *National Review*, May 17, 2019.
[67] *Ibidem*.

Deudney, Daniel, John G. Ikenberry, „The Myth of the Autocratic Revival, Why Democracy Will Prevail", *Foreign Affairs*, January/February 2009.

Diamond, Larry, Marc F. Plattner (eds.), *Democracy in Decline?,* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2015.

Diamond, Larry, „A New Birth of Freedom", *The American Interest*, June 21, 2019.

Domingos, Pedro, *The Master Algorithm: How the Quest for the Ultimate Learning Machine Will Remake Our World*, New York: Basic Books, 2015.

Dworkin, Ronald W., „America's Permanent Mobs", *The American Interest*, October 22, 2018.

Ferguson, Niall, *The Great Degeneration: How Institutions Decay and Economies Die,* New York: Penguin Books, 2014.

Foa, Roberto Stefan, Yascha Mounk, „The Danger of Deconsolidation: The Democratic Disconnect", *Journal of Democracy* 27 (July 2016): 5–17.

Foa, Roberto Stefan, Yascha Mounk, „When Democracy Is No Longer the Only Path to Prosperity", *Wall Street Journal*, March 1, 2019.

Foreign Affairs, „Is Democracy Dying?", Volume 97, Number 3, May/June 2018.

Friedman, Thomas L., „The U.S. and China Are Finally Having It Out", *The New York Times*, May 1, 2018.

Fukuyama, Francis, „The End of History?", *National Review*, 1989.

Fukuyama, Francis, „Social Media and Democracy", *The American Interest*, Oct. 30, 2017.

Fukuyama, Francis, „Against Identity Politics. The New Tribalism and the Crisis of Democracy", *Foreign Affairs*, Septembrie/Octombrie 2018.

Fukuyama, Francis, *Identity. The Demand for Dignity and the Politics of Resentment,* New York: Farrar, Straus and Giroux, 2018.

Gat, Azar, „The Return of Authoritarian Great Powers, the End of the End of History"*, Foreign Affairs*, July/August, 2007.

Hanson, Victor Davis, „Our Modern *Satyricon*", *National Review*, May 17, 2019.

Harari, Yuval Noah, „Why Technology Favors Tyranny", *The Atlantic*, October 2018.

Harari, Yuval Noah, *21 Lessons for the 21st Century*, Berlin: Spiegel & Grau, 2018.

Howard, Philip K., „How Modern Law Makes Us Powerless", *Wall Stret Journal*, Jan. 26, 2009.

Huntington, Samuel P., *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman: University of Oklahoma Press, 1991.

Husain, Amir, *The Sentient Machine. The Coming Age of Artificial Intelligence*, New York: Scribner, 2017.

Kahneman, Daniel, *Thinking Fast and Slow*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011.

Kaplan, Robert D, „America Must Prepare for the Coming Chinese Empire", *The National Interest*, June 17, 2019.

Kaplan, Robert D., "Was Democracy Just A Moment?", *The Atlantic*, December 1997.

Kagan, Robert, „Springtime for Strongmen", *Foreign Policy*, FP Global Thinkers.

Kagan, Robert, „The Strongmen Strike Back", *Washington Post*, March 14, 2019.

Kenney, Carolyn, Max Bergman and James Lamond, „Understading and Combating Russian and Chinese Influne Operations", Center for American Progress, February 28, 2019.

Kirchik, James, *The End of Europe. Dictators, Demagogues and the Coming Dark Age*, New Haven: Yale University Press, New Haven, 2017.

Kissinger, Henry, „How the Enlightenment Ends", *The Atlantic*, June 2018.

Kissinger, Henry, Eric Schmidt and Daniel Huttenloche, „The Metamorphosis", *The Atlantic*, August 2019.

Kirkpatrick, Jeanne, „Dictatorships and Double Standards”, *Commentary*, Nov. 1979.

Krastev, Ivan, „The Unraveling of the Post-1989 Order”, *Journal of Democracy*, vol. 27, nr. 4, Octombrie 2016.

Kupchan, Charles A., „The Democratic Malaise, Globalization and the Threat to the West”, *Foreign Affairs*, January/February 2012.

Kurlantzick, Joshua, *Democracy In Retreat; The Revolt of the Middle Class and the Worldwide Decline of Representative Government*, New Haven: Yale University Press, 2013.

Lăzescu, Alexandru, „A Proxy for the Kremlin: The Russian Orthodox Church”*, World Affairs*, December 2017.

Lăzescu, Alexandru, „Cheie de lectură pentru protestele din Hong Kong”, *Revista 22*, Nr. 16 (1501), 20 august - 2 septembrie, 2019.

Li, Yuan, „China's Entrepreneurs Are Wary of Its Future”, *The New York Times*, Feb. 23, 2019.

Lilla, Mark, „The End of Identity Liberalism”, *The New York Times*, Nov. 16, 2016.

Lilla, Mark, „The Truth About Our Libertarian Age - Why the Dogma of Democracy Doesn't Always Make the World Better”, *New Republic*, June 18, 2014.

Lilla, Mark, *The Once and Future Liberal – After Identity Politics*, New York: HarperCollins, 2017.

McKinsey Global Institute, *Asia's Future is now*, *Discussion Paper*, McKinsey & Company, July 2019.

Metzl, Jamie, *Hacking Darwin: Genetic Engineering and the Future of Humanity,* New York: Sourcebooks, 2019.

Mounk, Yascha, *The People vs. Democracy*, Cambridge: Harvard University Press, 2018.

Murray, Douglas, „Migrant Crisis? Europe Hasn't Seen Anything Yet”, *The Standpoint*, Sept. 22, 2015.

Naughton, Barry, „China's Distinctive System: Can It Be a Model for Others*?*”*, Journal of Contemporary China*, Vol. 19, Issue 19, 2010.

Nye, Joseph S. Jr, „Asia After Trump”, Project Syndicate, April 9, 2018.

Olson, Mancur, *Power and Prosperity*, New York: Basic Books, 2000.

Paresky, Pamela B., „The Apocalyptic Cult of Cancel Culture”*, Psychology Today*, June 19, 2019.

Parkinson, Joe, Nicholas Bariyo, Josh Chin, „Huawei Technicians Helped African Governments Spy on Political Opponents”, *Wall Street Journal*, August 14, 2019.

Rodrik, Dani, *The Globalization Paradox - Democracy and The Future of World Economy*, New York: W.W.Norton & Company, 2011

Rupnick, Jacques, „The Crisis of Liberalism”, *Journal of Democracy*, vol. 29, Nr. 3, July 2018.

Sanger, David, *The Perfect Weapon: War, Sabotage, and Fear in the Cyber Age,* New York: Crown Publishing Group, 2018.

Stephens, Brett, „Histrionics, Hysteria and Joe Biden”, *The New York Times*, June 21, 2019.

Tan, C.K., „China Spending Puts Domestic Security Ahead of Defence”, *Nikkei Asian Review*, March 14, 2018.

The Atlantic, October Issue, 2018.

The Economist, „What's Gone Wrong with Democracy”, February 27, 2014.

Thornhill, John, „Formulating Values for AI Is Hard When Humans Do Not Agree”, *Financial Times*, July 22, 2019.

Tucker, Aviezer, „Why We Need Totalitarianims”, *The American Interest*, April 14, 2015.

Tulcincky, Igor, „Why the World Should Pay Attention to Xi Jinping's Bookshelf”, Annual Meeting of the New Champions, World Economic Forum, Sept. 17, 2018.

Vincent, James, „Putin Says the Nation that Leads in AI 'Will Be the Ruler of the World'", *The Verge*, Sept. 4, 2017.

Washington Post, View, „Muslim Countries Joined China in Defending Its Cultural Genocide of Uighurs. Aren't They Ashamed?", July 20, 2019.

Xinhua, „Enlightened Chinese Democracy Puts the West in the Shade", Oct. 17, 2017, <http://www.chinadaily.com.cn/china/19thcpcnationalcongress/2017-10/17/content_33364425.htm>.

Zakaria, Fareed, *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, New York: W.W.Norton & Company, 2007.

Zakaria, Fareed, „The End of Economics?", *Foreign Policy*, Winter Issue 2019.

Capitolul 2
EROZIUNI HIBRIDE POSTMODERNE. ESEU GEOPOLITIC DESPRE *NARATIVELE ILIBERALE*

Dorin Popescu

Faust joacă table cu Putin la marginea lumii

Noțiunea de „iliberalism" se reinventează perpetuu.[1] Lumea modernă nu mai produce ordini și sens, logici și sisteme; tulburarea (geopolitică) și criza au devenit formele ei predilecte de manifestare. Iliberalismul devine astfel, dintr-o slăbiciune, carență și/sau eroare a unui macro-sistem social, o expresie obligatorie a lumii moderne, un semn ontologic al acesteia, un icon, un fragment de cod. El are origini ilustre, fiind **expresia parazitară actuală a democrației de tip liberal**, care a construit seducții pe continent în ultimul veac și „drumul aurului" peste Ocean. Nu mai este, ca odinioară, un „înger decăzut" care și-a pierdut credința, ci **starea impură de a fi în lume a îngerului însuși**.

Patronii spirituali ai iliberalismului (cel puțin ai manifestărilor sale din spațiul european și euroatlantic), apologeții acestuia,[2] obişnuiesc să îl prezinte ca pe o *alternativă la democrația de tip liberal,* (d)enunțând perisabilitatea și „moartea" geopolitică a valorilor și principiilor care au produs *Occidentul*, în terminologia ultimei jumătăți de veac. Ei opun iliberalismul Occidentului însuși, așa cum vor fi făcut odinioară cu socialismul utopic și cu dictatura comunistă, în multiplele ei variante.

În aceeași fereastră paradigmatică este perceput iliberalismul și de către exegeții săi.[3] Experții menționează un *iliberalism european*, chiar *vestic*,[4] care este produs, extins și exportat de către patronii săi ideologici în diferite puncte și spații critice.

Există o întreagă literatură a conceptului, pe care nu o evocăm aici, din diferite rațiuni. Pornim de la concluzia potrivit căreia **democrația de tip liberal (asociată conceptului corelat de „societate deschisă")**

---

[1] Cea mai recentă formulare paradigmatică îi aparține președintelui Federației Ruse, Vladimir Putin, care a enunțat, recent (iunie 2019), *decesul ordinii/lumii liberale*, ale cărei valori s-ar fi perimat. Declarațiile acestuia, enunțate în cadrul unui interviu acordat publicației *Financial Times*, au provocat reacții dure în plan intern și mai ales extern. Interviul integral al liderului de la Kremlin, în limba rusă: http://kremlin.ru/events/president/news/60836. Debutul conceptului este atribuit lui Fareed Zakaria, 1997.

[2] Viktor Orbán și Vladimir Vladimirovici Putin. Conceptul a fost teoretizat în detaliu de către premierul ungar Viktor Orbán, cel mai recent în discursul său de la Băile Tuşnad din 24 iulie 2014 (acest *manifest pentru iliberalism* este cel mai bine prizat de către mediile exegetice din România; analiștii români percep acest discurs ca pe o autentică „Proclamaţie a statului ungar iliberal"). Principalele teze ale acestui discurs: democraţia liberală reprezintă o „dogmă occidentală" depăşită; o democraţie nu trebuie să fie în mod necesar liberală"; până în prezent sunt cunoscute trei forme ale statului: „statul naţional, statul liberal şi statul bunăstării"; „statul ungar al viitorului" va fi unul iliberal; *democrația a eșuat, este timpul să luăm în mâinile noastre calea iliberalismului.* În iunie 2019, Vladimir Putin plusa, declarând că „Ideea liberală a devenit caducă. A intrat în conflict cu interesele majorității covârșitoare a populației... Valorile liberale sunt perimate. Valorile tradiționale sunt mult mai stabile și mult mai importante pentru milioane de oameni decât această idee liberală, care, în opinia mea, este pe cale de dispariție" (interviul citat din *Financial Times*).

[3] Pentru profesorul Jeffrey Isaac de la Universitatea Indiana din SUA, „în contextul actualelor discuții politice în jurul temei democrațiilor iliberale, pentru europeni, iliberalismul înseamnă devalorizarea sau opoziția la liberalism. Voi da câteva exemple ce intră sub rubrica liberalismului și cărora li se opun liderii populişti: credința în discursul asupra drepturilor omului, aprecierea și susținerea minorităților rasiale, etnice, religioase, sexuale, naționale, dar și politice, angajamentul față de guvernarea constituțională bazată pe respectarea statului de drept, angajamentul față de autonomia puterii judiciare, angajamentul față de libertatea de asociere, libertatea de mişcare și de comunicare, în plan intern, dar și transnațional, credința în pluralismul civic și politic. În contextul actual, iliberalismul pune în pericol aceste lucruri și imaginează un corp social mai unificat, în care unitatea, omogenitatea, integrarea sunt foarte apreciate. Orice reprezintă lipsă unitate, diferențe, diversitate este pus sub semnul întrebării".

[4] Edward Luce, *The Retreat of Western Liberalism*, New York: Atlantic Monthly Press, 2017.

și-a creat/cultivat între timp[5] ***anticorpi*, iar aceștia au erodat fundamentele liberalismului, interogând exponențial funcțiile sale vitale.**[6]

În momentul de față, aceste eroziuni, precum și *anticorpii* de odinioară, au devenit parte a sistemului, expresie a acestuia. **Democrația liberală s-a hibridizat, a devenit parțial iliberală.** Modelul clasic/tradițional, de manual, al democrației liberale s-a atrofiat, s-a descompus, s-a degradat parțial, fără a se compromite definitiv. Pe trunchiul *liberal* s-au țesut impurități *iliberale*. Iliberalismul își urmează astfel un **blestem etimologic**: el poate ilegitima o lume liberală, o poate discredita, i se poate (cel mult) opune, o poate schimba – dar nu poate crea alta. Iliberalismul a început prin a fi (și a rămas astfel) o revoltă și o reacție, *semnul minus* al sistemului, calul troian prin care au intrat în Cetate dușmanii ei *popperieni*.

Liberalismul și iliberalismul locuiesc hibrid în lumea contemporană, construind figuri și forme heterogene, rețete alchimice de combinare a ingredienților. Consemnăm lapidar o victorie parțială a iliberalismului, care a erodat viziunea romantică a lumii liberale – însă una *à la Pyrrhus*, pentru că **mitul substituirii lumii liberale, pe care s-au bazat toate narațiunile sale belicoase, nu a produs alternative**, utopia iliberală devenind doar **o epică (degradată, exotică, perversă, atractivă etc.) a democrației liberale clasice,** o anexă a ei, un derivat secundar, o opțiune periferică, o circulație la extreme fără forță sangvinică.

Pare că există o cecitate condamnabilă a exegeților iliberalismului: acesta a fost perceput prioritar în relații de opoziție/adversabilitate/disjuncție/antagonism cu liberalismul, în timp ce el este, *de facto*, **o disoluție a modelului,**[7] **o alterare a sa**, o expresie periferică dintr-o galerie de portrete expusă în săli multifuncționale. **Liberalismul a devenit *hibrid* în sens ontologic**, nu mai există în stare pură. Iliberalismul nu poate crea eroi, modele, sisteme, lumi; poate deconspira doar, la limită, impuritățile sistemului,[8] *pregătind* posibile modele. **Iliberalismul este un postmodernism geopolitic întârziat** în raport cu variantele sale culturale, artistice, literare etc. care își vor fi consumat deja puseele maxime. El deschide o paranteză în lumea actuală, un culoar de fugă, o ieșire de rezervă, este un simplu spațiu eprubetic în care se vor combina modele viitoare ale ordinii lumii (un laborator închiriat în regim temporar), nu un model în sine. El se exprimă tautologic față de părintele său – modelul liberal, fiind o simplă promisiune de reconfigurare a lui, nu o alternativă a acestuia.

Iliberalismul este, *de facto*, un liberalism hibrid, eclectic, care combină ingrediente din continente și stări mentale diferite, de la eposul eroic la sfatul bătrânilor, de la mitul hegemonic și autoritarist la toposuri romantice ale cetății.

Există o natură eclectică a actualei ordini mondiale care trebuie devoalată. Subiectul studiului nostru este **hibriditatea** funciară/ontologică a acestei lumi, de la dimensiunea fatală a atractivității tragicului care erodează figurile senine ale democrației liberale până la fragmentaritatea, iluzoriul, irelevanța, inconsistența, fulguranța, etc. care însoțesc și tulbură (mai mult decât oricând în istorie) gândirea (noastră) sistemică.

Eroziunea democrațiilor liberale europene pare că este o ***răzbunare* geopolitică postmodernă împotriva sensului actualei ordini globale**. Într-o lume postmodernă fără Dumnezeu, fără istorie, fără sens, populată de accidente, de irațional, de irelevant, de fragmentaritate și alteritate, obosită de logici și sisteme,

---

[5] Cu sau fără ingerințe/imixtiuni externe.

[6] Viktor Orbán, Băile-Tușnad, 2014: „We will see that in the past twenty years the established Hungarian liberal democracy could not achieve a number of objectives. I made a short list of what it was not capable of. Liberal democracy was not capable of openly declaring, or even obliging, governments with constitutional power to declare that they should serve national interests. Moreover, it even questioned the existence of national interests... Hungarian voters expect from their leaders to figure out, forge and work out a new form of state-organization that will make the community of Hungarians competitive once again after the era of liberal state and liberal democracy. the new state that we are building is an illiberal state, a non-liberal state. It does not deny foundational values of liberalism, as freedom, etc.. But it does not make this ideology a central element of state organization, but applies a specific, national, particular approach in its stead".

[7] Liberal.

[8] D.e., potrivit lui Edward Luce, „Donald Trump and his European counterparts are not the cause, but a terrifying symptom for the weakening of Western hegemony and the crisis of liberal democracy". (*op. cit.*).

iliberalismul geopolitic promite a recupera rapid startul pierdut în raport cu postmodernismul cultural: formă de expresie alterată a unui postmodernism (geo)politic, el nu își (mai) propune schimbarea paradigmatică a ordinii lumii, ci asasinarea oricărei iluzii de ordine și sistem.

Probabil că tot ceea ce este *tulburare* geopolitică actuală provine din aspirația secretă a eliberării geopoliticii de puritatea unor modele consensuale. *Iliberalismul* poate fi perceput astfel, deopotrivă, nu numai o eroziune a ordinii lumii fabricată în laboratoare ezoterice, un impuls exterior sistemului geopolitic actual, o expresie alterată/deformată a acestuia, ci și **un proces natural, *romantic*, care vrea să salveze (din interior) ordinea lumii epurând-o de sensurile care o inhibă**.

Iliberalismul promite eliberarea spiritului național vital de povara miturilor coezive, o regenerare a toposurilor sacre prin reconfigurări identitare și prin deriziune, o exploatare/recuperare ingenuă a miturilor, o hibridizare a narațiunilor exemplare care au dominat istoria lumii în ultimele veacuri. **Un Faust** (simbol al sensului lumii) **care joacă table cu Putin** (artefact postmodern, vitrină pestriță a tuturor neo-narațiunilor posibile) într-un teritoriu desacralizat, profan, ambiguu, obscur, poate fi expresia extatică a ficțiunilor iliberale actuale. Doi chibiți care ironizează căderea din sacru a lumii geopolitice jucând table cu piesele ei de șah...

Trei studii de caz: hibridizarea *pattern-ului* geopolitic al lumii moderne

În cele ce urmează voi propune **analizarea hibridizării lumii geopolitice moderne prin trei studii de caz** relevante din perspectiva eroziunilor geopolitice ale actualei ordini liberale.

Cele trei studii de caz sunt complementare și mizează pe logici analitice descendente: primul sugerează existența unor negocieri hibride privind configurarea noii *ordini* globale; al doilea desecretizează/decodifică (prin coborârea/limitarea perspectivei analitice la nivel regional) scenariile hibridizării regiunii Mării Negre; cel din urmă enunță un posibil SOS geopolitic al Chișinăului, generat de evoluțiile geopolitice recente din spațiu.

Cele trei studii de caz ilustrează complementar, pe diferite paliere geografice (mondial, regional, național), **hibridizările geopolitice actuale care erodează modelul clasic al actualei *ordini* mondiale.**

Într-un anumit sens, ***ordinea globală* este construită pe aceleași principii ca acelea care definesc *democrația liberală***: articularea unui sistem funcțional de relații, mecanisme colective de luare a deciziei, primatul legii, funcționarea/manifestarea echilibrată și rațională a părților sistemului, existența unui pachet de măsuri coercitive (sancțiuni, penalități, limitări de drepturi, izolări, etc.), buna credință în actul de management etc. Sub acțiunea erozivă a acelorași factori care amenință/destructurează democrațiile liberale, **ordinea actuală a lumii noastre geopolitice se hibridizează**.

***Hibridizarea ordinii geopolitice actuale a lumii* este simultană și sinonimă *hibridizării lumii liberale*.** Dintr-o parte a perspectivei, se poate aprecia că „falia ideologică *liberal-iliberal* se reflectă în abordările marilor dosare ale agendei internaționale";[9] în oglindă, la fel de credibilă pare logica inversă: tulburarea/hibridizarea ordinii lumii generează efecte catastrofice și în planul degradării modelului sacralizat al democrației liberale; **iliberalismul apare astfel (cu atât mai mult) ca un simptom al desacralizării gândirii sistemice/raționale, un simptom al noilor epici utopice postmoderne.**

Astfel, identificarea unui *modus operandi* al fenomenelor hibride care amenință liniștea geopolitică actuală este relevantă, chiar definitorie pentru analizarea hibridizării democrației liberale de tip ingenuu.

Din rațiuni ce vor fi simplu deconspirate/decodate în rândurile de mai jos, **primul nostru studiu de caz** îl reprezintă hibridizarea *patternului* geopolitic la nivel mondial (negocierea noii *ordini* globale, cu argumente privind Marea Neagră care fac trecerea către **cel de-al doilea studiu de caz**, dedicat zonei Mării Negre; în fine, **ultimul studiu** focalizează perspectiva analitică pe scenariile privind R. Moldova și posibilele noile cordoane sanitare din imediata vecinătate a României).

---

[9] Valentin Naumescu, „Așteptând lebăda neagră. Cum va arăta lumea în 2019?", http://www.contributors.ro/editorial/a%C8%99teptand-lebada-neagra-cum-va-arata-lumea-in-2019/ .

a. *Negocierea* hibridă a noii *ordini* mondiale. Alchimii și perdele de fum

Evoluțiile recente din dinamica geopolitică, de la conflictul din Siria la războiul hibrid din raioanele estice ale Ucrainei, pun în evidență o teză (personală) îndrăzneață, care merită aprofundări analitice.

Este foarte posibil ca toate turbulențele geopolitice specifice ultimilor ani[10] să reprezinte **expresii ale tentativelor marilor actori de a-și crea poziții favorabile de negociere pentru noile formate de revizuire a actualei ordini globale.**

În momentul de față, convențiile implicite care stau la baza actualului model geopolitic par a fi epuizate. Principiile de drept internațional care statuează *ordinea mondială* devin desuete. Sub presiunea conjugată a mai multor actori globali, **actualul model geopolitic și-a atins limitele**. Dreptul forței redevine principalul instrument de poziționare și acțiune politică. Eforturile unora dintre actorii globali de a obține acorduri prealabile ale Consiliului de Securitate al ONU pentru operațiuni militare de amploare (Afganistan, Irak, etc.) par astăzi fotografii de epocă, în timp ce ONU însăși pare a-și fi atins capacitatea maximă de conservare a prestigiului formal care îi permitea să existe în calculele geopolitice ale marilor actori globali.

Asistăm la **paradigma destrămării actualei ordini politice mondiale și la constituirea unei noi paradigme geopolitice la nivel mondial**. Intervenția militară rusă în Georgia, ocuparea Crimeei și războiul hibrid din Donbas, impredictibilitatea noii Americi în era Trump, dezangajarea globală/planetară a Americii, Brexitul, criza politică internă a Uniunii Europene, avansul politicilor iliberale în Europa, reevaluarea acordurilor strategice în domeniul nuclear, mixajul *extindere-implozie* al construcției europene, conflictul din Siria, atacurile *lupilor singuratici* din Europa, noile hărți și politici migraționiste, entuziasmul militarist și ruinarea ordinii actuale de drept internațional prin acțiuni politice de forță fără sancțiuni efective conjugate din partea comunității internaționale par a fi **simptomele noii paradigme geopolitice.**[11]

Este evident că **marii actori se pregătesc pentru negocierile ce vor prefigura viitoarea (dez)ordine mondială.** Din scenariile de pregătire a unei poziții favorabile de negociere nu lipsesc acțiunile militare de amploare, *show*-urile militare exhibiționiste, testarea limitelor discursului diplomatic, rafinarea tehnicilor de război hibrid, reconfigurarea instrumentarului ideologic (*fake news*-urile, *trolii*), crearea unor teatre operaționale de antagonizare formală a pozițiilor în teren etc.

În opinia noastră, această ultimă dimensiune/specificitate a noii paradigme geopolitice, **crearea unor teatre operaționale de antagonizare formală a pozițiilor în teren**, este una neconvențională și particularizează noua paradigmă geopolitică față de toate modelele precedente. Modelele geopolitice anterioare mizau pe recunoașterea consensuală a unui spațiu/teritoriu de confruntare directă ca expresie paradigmatică a modelului geopolitic, în timp ce **noile paradigme impun mascarea/camuflarea teritoriilor de conflict ideologic prin teatre de operațiuni (prioritar militare) create artificial.**

În eposul noii paradigme geopolitice, un rol esențial îl reprezintă **tendința de oficializare artificială a unui teatru confruntațional**, care să mascheze intențiile autentice ale marilor actori politici. În momentul de față, **conflictul din Siria pare a întruni consensul părților pentru a fi prezentat (oficializat) ca spațiu de tatonare a noii arhitecturi geopolitice**: amploarea conflictului, intervenția în teren a SUA și Federației Ruse, noile alianțe politice conjuncturale din jurul Siriei, poziționarea singulară a Turciei, mixtura grupurilor locale de insurgență etc. par a configura **un *design* geopolitic perfect pentru un teatru clasic de operațiuni.**

Numai că noile geopolitici nu se mai articulează în jurul unor politici și practici clasice. Poligoanele autentice de testare a noii ordini globale nu mai sunt spațiile clasice de confruntare, ci mizează pe acestea pentru a crea derute și devieri. În timp ce în Siria se desfășoară conflicte la vedere, **noile narative geopolitice esențiale pentru *designul* noii ordini globale se întâlnesc și confruntă în spații atipice**, cu instrumente non-convenționale. Conflictul din Siria, cu toate efectele sale dramatice reale pentru soarta multor milioane de

[10] Cel mai probabil, borna inițială, temporală și simbolică, a actualei epoci geopolitice ar reprezenta-o intervenția militară rusă în Georgia, în 2008.

[11] Simptomele noii *dez-ordini* geopolitice.

oameni, poate fi văzut din perspectivă geopolitică, în termenii unui realism politic cinic, ca o **perdea de fum care acoperă narative neconvenționale**, ce pregătesc *în altă parte* noua *ordine* mondială.[12]

Cele mai avansate tehnologii neconvenționale de testare a noii recuzite de negociere geopolitică par a aparține Kremlinului. Noua sa recuzită nu mai mizează prioritar pe pregătirea clasică a unui răspuns performant într-o posibilă confruntare militară directă, ci pe **crearea și exploatarea prealabilă a unor breșe/vulnerabilități în *osatura* ideologică a *celuilalt.***[13] Kremlinul contează deja (sau poate conta) în alegerea unui președinte american, în motivarea ideologică a unei tendințe de vot la nivelul întregii Americi, în funcționarea unor democrații iliberale (și antieuropene) în Europa, în boicotul funcționării actualei Europe, în inflațiile naționaliste anti-europene din țările până ieri sigure ale construcției europene, în crearea de crize politice majore etc. ***Russia Today*, armatele de troli, omuleții verzi, *fake-news*-urile etc. au înlocuit diviziile de tancuri, bombardierele strategice sau submarinele nucleare**, păstrate pentru confruntări militare clasice, pentru rezerva strategică.

Crearea unor culoare favorabile de negociere în formatele ce vor stabili noua *ordine* mondială depinde în momentul de față mai puțin de arsenalul militar convențional al marilor actori cât de **mobilitatea și inventivitatea resurselor acestora de a șubrezi *osatura* ideologică a *celuilalt***. Când americanii descoperă că virtuțile democratice de care sunt mândri la nivel mondial nu mai sunt definitorii și suficiente pentru a-și alege liber liderul, tot arsenalul militar al Pentagonului (menit să creeze descurajări externe) riscă să devină irelevant.[14]

În această perspectivă paradigmatică, în jocul de șah geopolitic actual, esențială este, mai mult decât oricând, capacitatea jucătorilor de a anticipa mutările celuilalt. A anticipa mutările celuilalt, într-un joc în care a răspunde perfect acestora rămâne o simplă miză minoră, sporește substanțial șansa victoriei în joc.

Unde mută geopolitic Moscova în acest moment și unde mută geopolitic toți ceilalți jucători de la masa mondială de șah?

În modesta noastră opinie, **Rusia mută (doar) militar în Siria;** *de facto,* **Moscova mută geopolitic într-un teritoriu simbolic reprezentat de SUA, Europa și Marea Neagră și redus sintetic/schematic la zona**, fie și extinsă, a **Mării Negre.**

Acțiunile militare ale Federației Ruse în Siria răspund unor nevoi tactice ale Kremlinului, în timp ce pentru mutările geopolitice se mobilizează uriașe resurse de laborator, în varii spații geografice, al căror nucleu simbolic și catalizator îl reprezintă spațiul Mării Negre.

Interesul geopolitic major al Federației Ruse este obținerea unui avans de descurajare ideologică, avans care să facă neconcludent eventualul avans de descurajare militară al *celorlalți*. Din această perspectivă, efectele jocului geopolitic al Kremlinului par a fi devastatoare.

În **SUA**, clasa politică a Washingtonului și opinia publică americană se confruntă în premieră cu ipoteza ca votul direct pentru alegerea președintelui american să reprezinte un efect direct al dirijării controlate a votului de către Kremlin. Pentru imaginarul public american, **ideea că Moscova poate să decidă campionul unui scrutin direct în Statele Unite are efectele devastatoare ale unui *tsunami***, care pot reduce la dimensiuni nesemnificative miturile eroismului militar american din Vietnam, Afganistan, Irak, etc. O astfel de idee poate crea demobilizări și dezangajări pe termen lung ale americanului de rând față de limitele propriului sistem politic american, iar efectele pe termen lung ale acestor mutații ideologice pot fi la fel de critice pentru societatea americană ca atacul de la 11 septembrie.

În **Europa**, atacul geopolitic cu *Russia Today* și armatele de troli a generat deja efecte vizibile, cuantificabile pe termen lung. Cu *puțin* ajutor ideologic rusesc, Europa a devenit/devine dezamăgită de sine, se dezice de sine, se reconfigurează (Brexit), se desolidarizează. Devine un teritoriu fragil,[15] țintă sigură pentru *lupi*

---

[12] Noua ordine mondială este, *de facto*, cum am sugerat anterior, o dez-ordine geopolitică.
[13] *Celălalt*, în terminologia politică rusească, sunt *SUA* (termenul-substitut folosit uzual pentru *SUA* este, în această terminologie, *NATO*).
[14] Devine factor de *descurajare internă.*
[15] „Liberalismul este o realizare destul de fragilă și dificilă”, prof. Jeffrey C. Isaac.

singuratici ori chiar pepinieră de teroriști.[16] Imaginile cu Bruxelles-ul terorizat de proprii săi cetățeni,[17] militarizat stradal până la refuz ori cu Parisul[18] copleșit de teroare (imagine emblematică a unei Europe tolerante, diabolizată și pedepsită pentru excesele de puritanism), au efectul unei **unde de șoc capabilă să anestezieze încrederea în construcția europeană.** Pe astfel de breșe s-au putut construi lesne semne ale unor democrații iliberale în Europa de Est, inflațiile naționaliste din Europa Centrală, puseele scepticilor și anti-europenilor, aproape majoritari la Bruxelles și Strasbourg, Brexitul (decesul plămânului anglo-saxon al Europei etc.).

Regiunea Mării Negre are o semnificație specială în calibrarea geopolitică de dată recentă a Kremlinului. Un eșec geopolitic al Europei *la ea acasă*, în Europa, ca efect indirect al mutărilor neconvenționale ale Kremlinului, însoțit de un eșec corelat al ambiției Americii de a deveni *măreață din nou*, **lasă Rusiei culoar liber pe un teritoriu care de sute de ani aparține priorității absolute de poziționare externă** – vecinătatea imediată, spațiul ex-sovietic, Caucazul, Asia Centrală, Marea Neagră și Caspică. Acest teritoriu, prioritizat permanent de toate regimurile rusești cel puțin de la Ecaterina cea Mare încoace, devenit în ultimii 25-30 de ani teatru de confruntare între logica Rusiei de menținere a influenței proprii și logica euro-atlantică de extensie, **poate fi acum recâștigat de Rusia ca spațiu de influență.**

Cea mai vulnerabilă verigă a acestui spațiu, din perspectiva intereselor strategice rusești, o reprezintă **linia geografică a posibilei extinderi NATO/UE:**[19] Ucraina, R. Moldova, Georgia. Recâștigarea acestui avanpost impune acțiuni geopolitice de impact și concentrarea eforturilor pe această direcție. **Federația Rusă mută geopolitic în zona Mării Negre pentru că vede în această regiune culoarul de înaintare strategică euro-atlantică spre zonele tradiționale de influență proprie și spre propriile granițe**, viitoarea amenințare de izolare geopolitică perfectă a Rusiei. Spre deosebire de Asia Centrală sau de zona Mării Caspice, unde turbulențele geopolitice și/sau amploarea efectelor pe termen lung sunt mult mai reduse, zona Mării Negre reprezintă culoarul sanitar care trebuie protejat, din perspectiva intereselor strategice ale Kremlinului.

Principala/prima acțiune geopolitică a Moscovei în regiunea Mării Negre este delegitimarea și decredibilizarea ideologică a NATO și UE. Interesul strategic al Kremlinului de anemiere instituțională a SUA și UE pare a fi conexat direct cu interesul său tactic de a produce, prin această anemiere, suspendarea planurilor de extindere euroatlantică în zona Mării Negre. Rusia mută geopolitic în Europa și SUA nu (numai) din rațiuni abstracte (slăbirea potențialului principalilor competitori), ci **din rațiuni pragmatice ce țin de dejucarea scenariilor acestora de joc geopolitic în zona Mării Negre.**

Din aceste considerente, regiunea Mării Negre reprezintă, pentru Federația Rusă, **câmpul tactic real**[20] **care testează capacitatea ei de rezistență geopolitică la avansul politic euroatlantic** și deopotrivă **vectorul strategic al parcursului Rusiei în noua conjunctură geopolitică**, perimetrul geografic și geopolitic care decide viitoarele sale poziționări în negocierile privind noua *ordine* mondială. Un eșec militar sau de imagine al Rusiei în Siria este mult mai puțin important geopolitic pentru interesele Moscovei decât capitularea într-un spațiu care îi poate aduce pe competitori *ante portas*, *la porțile Moscovei*.

O recapitulare sintetică a principalelor mutări ale Rusiei în poligonul geopolitic pontic relevă **amplitudinea jocului geopolitic în acest spațiu.** În regiunea extinsă a Mării Negre,[21] Moscova a testat **cele mai rafinate forme de război hibrid din toată istoria modernă** (*omuleții verzi* în Crimeea, detașamente paramilitare locale ale separatiștilor din Donbas, ideologizarea trollică a intervenției militare etc.). Moscova a transformat regiunea într-un ***El Dorado* al separatismului** și într-un **spațiu paradisiac al conflictelor înghețate**. Kremlinul a anulat obsesia relațiilor de rivalitate strategică, de ordin regional, cu Ankara, propunând reformulări atipice ale naturii relației bilaterale ruso-turce. În acest sens, utilizând culoarul favorabil generat de

---

[16] Behring Breivik (a se vedea atacul terorist de pe insula Utøya).
[17] În urma atacurilor teroriste din 2016.
[18] Atentatele teroriste din 2015.
[19] Linie decisă inclusiv la București, la Summitul Alianței din 2008 sau în documentele programatice ale UE (inclusiv/prioritar cele privind Parteneriatul Estic).
[20] Nu cel oficializat, tabuizat – Siria.
[21] Așa cum este aceasta definită în conceptul geopolitic propus de București (concept care include și țări non-riverane, precum Armenia și Azerbaidjan).

frustrările Ankarei față de proiectele europene alternative aderării Turciei la UE,[22] creând uneori breșe și obstacole adiționale în dialogul Ankara-Bruxelles, **Moscova pare a fi convins Turcia că poate funcționa ca partener credibil, inclusiv de nivel strategic, în zona Mării Negre.** Se poate evidenția și capacitatea neverosimilă a diplomației rusești de a fi credibilă și performantă în **dinamitarea unor formule instituționale tari** (unii analiști sugerează, pe acest fond, că refacerea alianței regionale ruso-turce ar putea avea efecte pe linia **demotivării Turciei față de angajamentele proprii asumate ca membru al Alianței Nord-Atlantice**; alți analiști și chiar lideri politici regionali vorbesc deja despre o posibilă ***axă Rusia-Turcia-Iran*****,**[23] care complică tabloul securitar la Marea Neagră). **Mutările geopolitice ale Rusiei la Marea Neagră par a redesena arhitectura strategică a regiunii**, îngroșând liniile tradiționale de demarcație, creând noi *designuri* etc. În fine, nu trebuie subestimate rezultatele convingătoare ale ideologiei ruse pe linia promovării conceptului de *Novorusia*, concept de la care se așteaptă în continuare **noi războaie hibride în regiune, mai ales în punctele cu potențial eruptiv ridicat.**[24] Rămân în continuare cu nivel ridicat de probabilitate scenariile privind **continuarea, cu mijloace și acțiuni militare, a proiectului rusesc *Novorusia*, în special în regiunea Odessa** – aceste scenarii ar fi catastrofice pentru țările NATO riverane Mării Negre (România, Bulgaria, Turcia).

Replicile celorlalți actori globali la Marea Neagră par a nu atinge nivelul rafinat al Kremlinului. SUA și NATO au răspuns preocupărilor unor state membre privind **crearea unei *prezențe înaintate a NATO* pe flancul estic, în regiunea Mării Negre**. Sunt perspective pentru a se putea vorbi despre o **consolidare a flancului sudic**, de creșterea coeziunii Alianței în regiune, de o prezență navală intensificată în regiune etc. Însă, în afara măsurilor cu caracter pur militar, **jocul geopolitic de răspuns al SUA/NATO/UE în regiune pare firav**. Pentru SUA, jocul geopolitic în regiunea Mării Negre, departe geografic de America și de granițele sale, cu riscuri minime de a produce explozii critice pentru Washington, pare comod. Pentru Uniunea Europeană, de asemenea, orice teatru de confruntare neconvențională care poate îndepărta Moscova de ingerințe directe în zona sacralizată a Balcanilor este binevenit.[25] În acest *design* politic, statele UE/NATO din regiunea Mării Negre mai au încă substanțiale resurse neutilizate (diplomatice, economice, politice) pentru a convinge UE/NATO de necesitatea promovării unor programe geopolitice coerente care să conexeze regiunea Mării Negre de cea a Balcanilor. O asumare, de către România, ca prioritate a președinției semestriale a Consiliului Uniunii Europene (ianuarie-iunie 2019), a **consolidării coeziunii europene în Balcani și Marea Neagră (2B/*Western Balkans – Black Sea*),** ar fi putut genera multiple beneficii de stabilitate și coeziune în regiune.[26] Din păcate, această oportunitate a fost ratată imperial. În fine, ultimul actor important la nivel global care poate conta (și în continuare) în ecuația geopolitică a Mării Negre**,** China, manifestă preocupări tot mai insistente de a utiliza regiunea ca o posibilă rută a *drumului mătăsii*, ce ar permite transporturi rapide de mărfuri între China și Europa Occidentală.

În concluzie, **perspectiva analitică tradițională vedea până acum în regiunea Mării Negre un posibil teatru de conflict militar/convențional**. Din această perspectivă, analiza militarizării constante a regiunii, în ultimii ani, era esențială.

Sugestia noastră este că trebuie să citim mai degrabă în procesele geopolitice ce au loc în spațiul extins al Mării Negre o **expresie a competiției geopolitice de tip hibrid, într-un perimetru neoficializat, între marii**

---

[22] A se vedea, în context, propunerile alternative promovate insistent în spațiul public de președintele Franței (*parteneriat special al Turciei cu Uniunea Europeană. fără admiterea efectivă în Uniune*).

[23] Președintele României, Klaus Iohannis, cu prilejul deschiderii lucrărilor programului „Securitate în Regiunea Mării Negre. Provocări comune, viitor sustenabil", ediția 2017, 29 mai 2017: http://www.presidency.ro/ro/media/mesaje/mesajul-presedintelui-romaniei-domnul-klaus-iohannis-transmis-cu-prilejul-deschiderii-lucrarilor-programului-securitate-in-regiunea-marii-negre-provocari-comune-viitor-sustenabil-editia-2017

[24] Evidențiem aici, într-o evaluare neconvențională, riscul producerii unui conflict de tip hibrid în regiunea Odessa, unde interesele rusești depășesc cadrul tactic.

[25] Bruxellesul pare a nu fi ajuns la *maturitatea*, pe care unele țări membre UE/NATO din regiune o au, de a accepta ca fiind esențiale pentru viitorul Europei *zona Balcanilor și cea periferică reprezentată de frontiera terestră și maritimă din estul Uniunii.*

[26] O prioritate de acest gen (conexiunea Balcanii de Vest – Marea Neagră) ar fi putut da plus-valoare și continuitate și președinției anterioare bulgare, care a ales ca prioritate Balcanii de Vest.

actorii politici (SUA, Federația Rusă, NATO/UE, la limită și China), cu obiectivul de creare a unor dividende geopolitice la negocierile în curs pentru constituirea unei noi *ordini* globale.

În momentul de față, în *pole position* pare a se situa Moscova, care a inițiat scenarii geopolitice neconvenționale și de anvergură, într-un spațiu în care are **avantajul expertizei maxime de joc**.

Jocul geopolitic al marilor actori în spațiul Mării Negre se suprapune și se combină cu interesele și acțiunile politice aferente ale țărilor regiunii. Efectul paradigmatic al mixturii locale de interese este **absența unui consens al părților/țărilor din regiune privind agenda regională de priorități**. Pentru țările membre UE și NATO, lista de priorități a regiunii este generată de **consolidarea mediului securitar** la nivelul întregii regiuni, pentru a se conserva câștigurile în planul economic și democratic. Pentru țările aspirante la integrarea în UE (NATO), prioritare sunt **derularea reformelor economice, juridice, sociale,** etc. care le pot facilita accesul în clubul prioritar, coroborate cu **dezideologizarea sovietică/rusească**. Pentru unele țări din spațiul extins, **echilibrul de poziționare între polul euroatlantic și Moscova** pare a fi soluția ideală. În fine, pentru Moscova, singurul actor global din regiune, **menținerea/reluarea controlului geopolitic al regiunii** este esențială și prioritară. Competiția pentru *leadership*-ul regional, în care principalii jucători sunt (sau au aspirații în acest sens) Turcia, Ucraina, chiar România, nu pare a genera plusuri de coeziune. Noile formate regionale (spațiul extins al Mării Negre, Inițiativa București B9, *Intermarium*, Inițiativa celor trei mări) nu au încă claritate și consistență, în **absența unui consens cu privire la prioritățile regiunii.** În fine, mozaicul etno-cultural al regiunii, experiența istorică a crizelor, intersecțiile rutelor strategice nord-sud și est-vest, asigură acestui spațiu un **nivel ridicat de reziliență la teste,** aptitudine obligatorie pentru spațiile geopolitice neomologate ca teritorii de confruntare.

Toată această ecuație geopolitică face din regiunea Mării Negre **poligonul perfect al noilor teste privind negocierea hibridă a noii *ordini* globale.** În penumbra *bătăliilor pentru public* (Siria, Orientul Mijlociu etc.), **această regiune va da combinația alchimică de tip hibrid a noii *ordini* mondiale.**

b. Hibridizări concentrice la Marea Neagră[27]

Vecinătatea estică a Europei și în mod particular (așa cum a dovedit primul nostru studiu de caz) regiunea extinsă a Mării Negre au devenit tot mai mult un *El Dorado* al războaielor și influențelor hibride. Regiunea a devenit astfel, alături de Siria și de Balcanii de Vest, una în care se testează/negociază viitoarea ordine a lumii (principalele argumente au fost expuse în studiul de caz de mai sus).

Federația Rusă, care a inventat, rafinat și perfecționat conceptul, testează în acest teritoriu noi forme de război hibrid – este inamicul de serviciu pentru toate formele hibride care se produc în spațiu. Totodată, diabolizarea unilaterală și reducționistă a Moscovei pentru toate eroziunile iliberale din acest spațiu este neproductivă și leneșă, pentru că limitează succesul unei perspective critice exhaustive. În fond, **eroziunile iliberale exploatează prioritar vulnerabilitățile obiective interne ale lumii/ordinii liberale; acestea reprezintă solul fertil al tuturor *implanturilor* externe**; în egală măsură, **hibridizarea este contagioasă**: tot mai multe țări din regiune manifestă tendințe tot mai pronunțate de a împrumuta din formele, mecanismele și instrumentele de război hibrid fabricate la Kremlin.

Forțată de conflictul din raioanele sale estice, precum și de inegalitatea de forțe cu Rusia în conflictul hibrid din aceste raioane, **Ucraina este pe cale de a construi propriile sale reacții la războaiele hibride, propriile sale războaie hibride.** În fine, și ceilalți actori din regiune par a se lăsa contaminați de noua fizionomie a luptei pentru influență.

Sub aceste presiuni ideologice, războiul hibrid pare a pierde una din componentele sale obligatorii, dimensiunea pur militară. Noua tendință în războiul hibrid este eliminarea/excluderea factorului propriu-zis militar, iar această tendință poate fi în mod facil monitorizată și probată în regiunea extinsă a Mării Negre.

---

[27] Tezele principale ale acestui studiu de caz au fost prezentate, sintetic, la *Bucharest Security Conference* (ediția a treia), eveniment organizat de SNSPA în colaborare cu Divizia de Diplomație Publică a NATO, în cadrul secțiunii/panelului *Evoluții securitare în Vecinătatea Estică* (București, 29 octombrie 2018). A se vedea și bibliografia prezentului studiu.

În această regiune, războaiele hibride par a se dezvolta pe baza următoarelor caracteristici minimale specifice:[28] existența unei puternice infrastructuri logistice, politice, militare și de *intelligence* a Federației Ruse; existența unor puternice comunități rusofone sau rusofile care facilitează implementarea politicilor Kremlinului; existența unor urme/amprente ale reconfigurărilor teritoriale (staliniste, pre-staliniste sau post-staliniste), care au generat povești și mituri identitare confuze, ambigue, la limita credibilității și fără repere istorice consensuale; nevoia noilor state din regiune de a-și crea rapid și fără sincope, adesea fără scrupule, adesea prin decupaje și falsuri, adesea cu mari contuzii interne, un profil identitar propriu; acutizarea, în regiune, a competiției geopolitice pentru recuperarea, de către Moscova, a spațiului de influență propriu (pierdut, în mare parte, odată cu destrămarea URSS), obiectiv amenințat de dinamica extinderii în regiune a NATO și UE.

Regiunea extinsă a Mării Negre a devenit astfel, astăzi, nu numai (un) teatru de confruntare și competiție geopolitică între SUA/NATO și Rusia, nu numai o oportunitate pentru jucătorii de rezervă (Ucraina, Turcia, Polonia, România) de a-și testa potențialul geopolitic propriu, dar și **un laborator de testare a noilor forme de război hibrid, un laborator de testare a negocierii noii *ordini* globale.**

În acest joc geopolitic, în regiunea extinsă a Mării Negre, cel mai activ și eficient jucător în planul luptei hibride rămâne Moscova, pentru că: are capacități multidimensionale de joc hibrid; și-a testat deja în regiune forme primare ale războiului hibrid (Crimeea, Donbass, etc.); spațiul aparține zonei sale de influență tradițională; dispune în regiune de parteneri încă seduși de mirajul vulturului de pe stema rusească.

Cel mai important obiectiv al războaielor hibride purtate în regiune pare a fi devenit câștigarea/menținerea/extinderea influenței geopolitice în acest spațiu (se creează astfel o breșă semiotică importantă față de paradigma tradițională a războiului, care avea ca obiectiv final câștigarea de teritorii). La limită, putem egaliza astfel, simbolic, influența hibridă cu războiul hibrid. Și reciproc.

În noua paradigmă devine clar că **instrumentele de luptă hibridă sunt diverse și sofisticate**, incluzând Biserica Ortodoxă și ortodoxia, mitul panslavist, nostalgia spațiului comun sovietic, mirajul limbii și culturii ruse, tradiția legăturilor spirituale tradiționale cu „fratele mai mare”, șantajul energetic (prietenii primesc resursa energetică la prețuri preferențiale), pretextul protejării comunităților etnice din „lumea rusă/*russki mir*”, omuleții verzi, *fake news*-ul, propaganda și manipularea informațională, trolii dedicați, utilizarea de cai troieni (virtuali, ideologici, imagologici, *cyber*, etc.) pentru slăbirea din interior a „inamicului”, confuzia identitară cultivată deliberat, sistemic (în țări precum R. Moldova, Ucraina etc.) etc.

Principalul război hibrid din regiune, în analiza noastră, este cel inițiat și derulat de Moscova pentru recuperarea influenței geopolitice în spațiul ex-sovietic.

Acest război hibrid comportă mai multe **teatre de operații**, precum și mai multe **lupte/bătălii hibride**, pe diverse fronturi:

- **Reconfigurarea rețelei de aliați.** În pânza de păianjen țesută de Moscova par a fi intrat, recent, Ungaria și Turcia (convinse conceptual de co-apartenența la democrația iliberală).
- **Slăbirea din interior a competitorilor:** a se vedea Ucraina, M. Britanie și UE (Brexitul, imigrația, populismul, iliberalismul, etc.), SUA (posibilul amestec în campania prezidențială), etc.
- **Construirea de noi capete de pod/platforme militare avansate teritorial**, după modelul Kaliningrad, Crimeea, Transnistria.[29]
- **Menținerea influenței în statele mici și mijlocii** în vederea utilizării lor ulterioare ca monedă de schimb.
- **Dezvoltarea unor politici coloniale** în statele mici și mijlocii.
- **Menținerea și revitalizarea seducției ideologice a lumii prioritar slave și ortodoxe**, o lume *a ordinii și forței*, condusă colectiv/sinodal (URSS, Comunitatea Statelor Independente, Organizația Tratatului de Securitate Colectivă, etc.).

Pe de altă parte, **regiunea extinsă a Mării Negre se hibridizează în mod accelerat, prin contagiune cu modelul rusesc de război hibrid** (acesta este, în mic, pariul analitic al studiului nostru).

[28] Specificități geopolitice ale spațiului extins al Mării Negre.
[29] Urmează Odessa?

Hibridizarea regiunii se produce în două variante de manifestare: o **hibridizare *albă*, neutră/pozitivă,** care poate fi tradusă prin polarizare, confuzie ideologică, conflict și competiție între diferite opțiuni geopolitice etc. și **o hibridizare *neagră***, înțeleasă prioritar ca tendință sistemică de a mixa instrumente/măsuri/metode/acțiuni tradiționale cu cele netradiționale, instrumente simetrice cu cele asimetrice, metode legale cu cele ilegale etc. pentru atingerea obiectivelor prestabilite. **Hibridizarea albă** poate fi o formă particulară de manifestare a unei geopolitici limitate, indecise sau confuze, mai degrabă un proces neintențional, în timp ce **hibridizarea neagră** presupune intenție, viziune, concept și eludarea eticii colective, a angajamentelor asumate față de parteneri sau a normelor de drept internațional în beneficiul singular al interesului național.

Aş risca a propune aici câteva **elemente particulare care caracterizează tendințele de hibridizare a politicilor externe sau interne ale unora din statele regiunii.**

Ucraina, țara cea mai expusă geografic și militar, pare a-și hibridiza (cel mai rapid) întreaga conduită politică, ideologică, militară, ca răspuns și reacție la atacurile hibride ale Moscovei; un efect nociv și pervers direct al acestei hibridizări îl reprezintă restrângerea drepturilor lingvistice ale minorităților europene din Ucraina în cadrul politicii de consolidare a identității naționale**; tendința acesteia, iluzorie și primejdioasă, este de a se europeniza (și de-rusifica) prin autohtonism.** În Ucraina se manifestă ambele variante de hibridizare, iar cele mai nocive instrumente hibride din punctul de vedere al efectelor par a fi utilizarea minorităților și a Bisericii Ortodoxe ca experimente de reacție atipică la amenințarea rusească. Pentru Ucraina, dealtfel (țară aflată în conflict cu Rusia, care are conflicte deschise pe teritoriul său etc.), pare firească, aproape obligatorie, articularea unor reacții hibride la amenințările hibride ale vecinului său estic.

În **R. Moldova** și în celelalte țări post-sovietice din spațiul extins al Mării Negre (Georgia, Armenia, Azerbaidjan) există un **primat al hibridizării albe**, generat de dihotomia opțiunilor strategice și geopolitice, manifestată în mod specific în țările mici și mijlocii din regiune aflate sub influență tradițională rusească, însă avide de reorientări și repoziționări strategice. Hibridizarea albă este însoțită, aici, de disoluția instituțiilor și de o duplicitate a opțiunii geopolitice, manifestată în **declarații simultane de loialitate** (față de Moscova și față de UE).[30] Despre forme de hibridizare neagră nu putem vorbi în aceste cazuri decât episodic și conjunctural, fără efecte asupra întregii regiuni. Cel mult, aceste spații sunt jucate periodic de Moscova ca teatre ale unor conflicte hibride (Transnistria, Nagorno-Karabah, Osetia, Abhazia etc.).

În cazul strict particular al R. Moldova, aceasta pare a-și croniciza natura identitară și geopolitică hibridă ce însoțește destinul acesteia de peste două veacuri prin **multiplicarea, la nivel retoric, a opțiunilor geopolitice** (revenirea în spațiul de influență post-sovietic/rusesc, apropierea de Europa, obținerea statutului de țară neutră, reunificarea cu România etc). În ceea ce privește țările din Caucaz (Gruzia, Armenia, Azerbaidjan), acestea își polarizează în mod accelerat și prioritar orientarea strategică (SUA/NATO *vs.* Rusia), multiplicând, combinând și recombinând în mod variat vectorii tradiționali de relaționare externă.

Turcia pare a-și fi hibridizat în mod impredictibil politica sa externă, prezența atipică în spațiile de conflict (construiește parteneriate strategice cu Moscova; colaborează în teren, în Siria, cu Federația Rusă, inclusiv în domenii nespecifice unei țări NATO – colaborarea în domeniul *intelligence* cu Rusia, pe teme non-teroriste; recalibrează relațiile cu SUA și UE; anunță public posibile reevaluări ale angajamentelor de țară NATO; importă sisteme rusești de armament care pot vulnerabiliza întreaga construcție militară a Alianței, etc.). Hibridizarea politicii externe a Ankarei este însoțită de hibridizări corelate ale politicii interne, de o amploare sistemică aproape unică în Europa, care aliniază Turcia celor mai excesive manifestări *iliberale*.[31]

România (care pare a fi funcționat până recent, în ultimul sfert de veac, ca o *redută* a democrației de tip liberal, imună la iliberalismele din țări vecine) pare a-și dilua și hibridiza pe plan intern modelul până acum *tabu* al democrației necondiționate, punând sub semnul întrebării beneficiile și natura liberală a democrației clasice/de

[30] Expresia cea mai recentă (și totodată cea mai elocventă) a acestei hibridizări o reprezintă coabitarea politică dintre blocul ACUM și Partidul Socialiștilor, rezultată după alegerile parlamentare anticipate din februarie 2019 și construită, cel mai probabil, ca scenariu extern de stabilizare internă post-electorală a R. Moldova.

[31] Alături de Federația Rusă, Ungaria, Venezuela, Sierra Leone, Peru, Pakistan, Filipine, chiar Polonia sau Slovacia.

tip liberal;[32] **Bulgaria** își hibridizează prioritar relația cu Bruxelles-ul prin **cultivarea unor forme post-sovietice de nostalgie a lumii pan-slave ortodoxe,** etc. Pentru ambele state, pare că ar exista numeroși factori interni favorizanți ai proceselor de hibridizare (erodarea instituțiilor, corupția endemică, derapajele de la statul de drept, importurile iliberale din statele vecine, eposul excepționalității naționale etc).

Pornind de la datele teoretice sumare de mai sus, propunem următoarele **cercuri concentrice de hibridizare a statelor din regiune** (le-aș numi ***cercuri/linii/niveluri de hibridizare a regiunii extinse a Mării Negre***), care funcționează cu timpi și dinamici diferite, în funcție de distanța față de *nucleul iradiant* (Moscova: infuzia geopolitică a modelului hibrid este mai redusă pe măsură ce distanța față de „centrul hibrid" se mărește) și de amplitudinea și impactul factorilor interni favorizanți: **a. Ucraina** - prima linie a procesului de hibridizare (hibridizare totală); **b. R. Moldova și celelalte state post-sovietice din regiune** - al doilea nivel (prioritar hibridizare albă, însoțită de utilizarea spațiilor/teritoriilor lor pentru procese alogene de hibridizare neagră); **c. Turcia** - al treilea nivel (tendință de colorare accelerată a hibridizării), **d. România și Bulgaria** – al patrulea nivel de hibridizare (hibridizare prioritar albă, cu tendințe și derapaje interne primejdioase, facilitante pentru coagularea tendințelor iliberale).

Întrucât această regiune s-a hibridizat sau se hibridizează treptat și rapid, a discuta exclusiv despre instrumentele hibride ale Federației Ruse (demers altfel necesar și obligatoriu), în timp ce și alte state din regiune (chiar toate, în forme diferite – în opinia noastră) își „hibridizează" (fie și în mod difuz) conduita și acțiunile politice, devine neproductiv și simplist. Subliniem suplimentar că *nu totul este hibridizare*; disociem astfel, aici, între „hibridizarea albă" (confuzie, polaritate, insuficiență a opțiunii sau deciziei, etc.) și „hibridizare neagră" (tendința de a mixa instrumente tradiționale cu cele netradiționale, simetrice cu asimetrice, legale cu ilegale, etc., pentru atingerea obiectivelor preconizate).

În momentul de față, **teatrul hibrid cel mai activ îl reprezintă acvatoriul Mării Azov**. Lupte/bătălii hibride au loc în mod curent în regiunile Ucrainei locuite de minorități etnice compacte, unde Ucraina nu reușește să creeze un model atractiv pentru minorități care să empatizeze cu nevoia națională identitară (Transcarpatia, Lvov, Cernăuți, Odessa).

Lista tradițională deja a conflictelor înghețate (Transnistria, Osetia, Abhazia, Nagorno-Karabah) se extinde constant, aproape ireversibil; noi conflicte hibride, latente sau active, o îmbogățesc aproape anual (Crimeea, Donbass, etc.).

Disoluția încrederii în viitorul construcției europene, nostalgia lumii sovietice, puseele naționaliste și populiste, mirajul modelelor iliberale de democrație alimentează noile realități hibride.

Împotriva acestora, formele clasice de reacție/răspuns par a nu (mai) convinge.

Dacă întreaga regiune tinde să își hibridizeze manifestările sale ostile/agresive, pare de așteptat ca și comunitatea europeană să își rafineze, diversifice și hibridizeze răspunsurile și reacțiile.

Pentru a gestiona eficient răspunsul oferit țărilor din regiune care își caută soluțiile optime de democratizare și stabilizare, Uniunea Europeană trebuie să își rafineze instrumentele de relaționare cu regiunea.

Parteneriatul Estic al Uniunii Europene este caduc, nu mai răspunde nevoilor din ce în ce mai sofisticate ale regiunii; este necesară recalibrarea acestuia în raport cu noile realități geopolitice ale regiunii și cu noile nevoi ale statelor acesteia. Parteneriatul Estic pare a fi devenit astăzi **un lung coridor întunecat și confuz către o sală de așteptare uriașă, dincolo de care ușile sunt ferecate, iar în spatele lor se produc cutremure** (Brexituri, populisme, imigrații, iliberalisme, etc.). Poate că este necesară construirea unei proiecții cu termene, precum cea a Balcanilor de Vest (2025) – o proiecție activă și responsabilă, în dinamică și evoluție permanentă. Poate că este nevoie de noi inițiative. **Poate că este nevoie de o Strategie a Uniunii Europene pentru regiunea extinsă a Mării Negre.**

[32] A se vedea derapajele constante de la democrație, atacurile asupra justiției, limbajele anti-europene, vocile *Ro-exit* (în sine o întreagă parafrază politică de tip anti-european) care au însoțit și exprimat în mod constant actuala formulă de guvernare de la București în perioada 2016-2019.

c. ***SOS geopolitic* la Chișinău**

Evoluțiile în curs din R. Moldova generate de înțelegerea politică temporară post-electorală din 2019 au creat premise pentru **destabilizări pe termen mediu și lung ale situației politice și de securitate din regiune**.[33] Tensiunile geopolitice și conflictele politico-instituționale de la Chișinău manifestă deja, de asemenea, tendințe solide de cronicizare. **Federația Rusă revine geopolitic în R. Moldova**, pe baza unui compromis (cel puțin de ordin tactic) cu UE și SUA.

Este posibil să asistăm în următorii ani la o revenire geopolitică a Federației Ruse în întreaga regiune (R. Moldova, Ucraina, estul Europei, etc.), pe baza unor înțelegeri strategice în acest sens cu ceilalți actori relevanți la nivel regional (UE) sau global (SUA). **Reculul influenței SUA și UE în regiune poate afecta grav interesele României**, care lasă impresia că a rămas anchilozată într-un amatorism primejdios de poziționare externă (fără capacitatea de a intui – nicidecum de a participa la cristalizarea sau, după caz, combaterea acestora – noile scheme geopolitice hibride din plan regional).

Influența României în R. Moldova se află pe un trend descendent, confirmat de dezinteresul Chișinăului și deopotrivă al actorilor externi (Rusia, UE, SUA) de a include România în jocul de dialog, evaluare, conciliere, negociere, decizie. **România nu mai are posibilități de a conta, în actuala etapă, în R. Moldova**, urmare a absenței unei politici pro-active a diplomației românești la vârful ei în raport cu R. Moldova și în general în regiune. Decidenții de la București în planul politicii externe par a nu fi gestionat corect și inspirat șansele de implicare geopolitică oferite de situația post-electorală din R. Moldova. Este greu de crezut că, în condițiile menținerii actualei liniști instituționale inerte la București, România își va putea recupera în următoarele luni pierderea masivă de influență pe care a înregistrat-o, din diferite cauze, în R. Moldova.

Pe termen lung **se confirmă politica de vasalitate a actorilor politici din R. Moldova față de agenții externi ai schimbării.** Înregistrările cu „preşedintele" Dodon au confirmat că acesta este un soldat modest al Kremlinului, fără fast și anvergură, un soldat umil rămas fără solda lunară de la Împărat. Un soldat-târgoveț, care negociază plata chiriei pentru iatacul în care își dezbracă tunica... Nici oponenții săi politici nu par a evada din blestemul R. Moldova de a produce acțiuni politice de proastă factură. După ce și-au securizat divorțul de Partidul Socialiștilor prin jurăminte de credință, memorandumuri, etc., vectorii „pro-europeni" s-au grăbit să propună „pacea cu dușmanul" la prima batistă albă fluturată de emisari străini (Hahn, Kozak etc.). Este evident că și **politicile acestui spațiu sunt atinse în mod fatal de lipsa de viziune, de responsabilitate și de decență etică a unor actori cu roluri neconvingătoare în vodevilurile de la Chișinău.**

Aceste evaluări obligă totodată la **reconfigurarea predicțiilor privind dinamica/tempo-ul apropierii R. Moldova de Uniunea Europeană.** Într-un spațiu în care conduitele politice conotează atât de strident vasalități și ipocrizii, într-un spațiu în care eroii săi publici se comportă în continuare ca într-o gubernie a Rusiei, predicțiile privind parcurgerea unui traseu european devin tot mai puțin credibile pentru Chișinău.

În fine, aceste episoade tragicomice, pe alocuri tribale, de la Chișinău confirmă că **eșecul apropierii mentale a R. Moldova de Europa este prioritar unul al Bucureștiului**, care a investit totuși resurse politice, umane și logistice considerabile[34] în desovietizarea R. Moldova, în europenizarea mediilor sale culturale, științifice, academice, politice etc. Acest eșec nu poate fi pus integral pe seama intereselor și jocului politic hibrid al Moscovei, Berlinului, Varșoviei, Budapestei etc.

Este vital ca Bucureștiul să își reinventeze politici eficiente față de R. Moldova, să își recalibreze instrumentarul de acțiune politico-diplomatică, să existe din nou geopolitic la Chișinău. Parcă niciodată în ultimii ani nu au părut atât de modeste, pe această direcție, exprimările diplomației noastre...

[33] Dorin Popescu: „După episodul paradigmatic al ,înţelegerii' ruso-occidentale privind R. Moldova, devine imposibilă evitarea percepţiei că **o anumită ,oboseală geopolitică' a vectorului european (euroatlantic în general) în zona Mării Negre va genera în anii următori în regiune o resetare a echilibrului de forţe**, care va implica în mod obligatoriu reveniri spectaculoase ale influenţei ruse, în acest teritoriu pentru care dealtfel Moscova a depus eforturi geopolitice colosale de *reintegrare*", https://www.geopolitic.ro/black-sea-first-drumul-catre-cabina-de-comanda/.

[34] Poate nu suficiente.

Decodificarea „înțelegerii geopolitice" dintre Moscova, Bruxelles și Washington față de R. Moldova este vitală, în acest context, pentru România și pentru întreaga regiune. Are această înțelegere roluri și funcții exclusiv tactice (izolarea lui Plahotniuc, deblocarea situației politice actuale, evitarea alegerilor anticipate, schimbarea pașnică a puterii etc.) sau reprezintă **o parte a unui acord global de tip strategic (ruso-americano-european) pentru R. Moldova?** Este un astfel de (prezumtiv) acord global în măsură a crea, pe teritoriul R. Moldova, celebrul **cordon sanitar între UE/NATO/SUA și Rusia?**

În cazul unui acord global (Rusia, SUA, UE) privind R. Moldova, este cert că acesta include prioritar înțelegeri strategice privind Ucraina. Există deci **posibilitatea ca R. Moldova și Ucraina să redevină „cordonul sanitar" („zona-tampon", „zona-gri", etc.) care va despărți din nou continente și lumi geopolitice.** Un posibil nou acord global poate reseta întreaga regiune după o formulă hibridă greu de digerat de către actorii secundari (mai mult, una care ar aduce Moscova în ecuația comună de decizie în spațiul ex-sovietic).

Noile realități geopolitice demonstrează că România este din ce în ce mai izolată în Europa și în lume. Opacitatea politicii noastre externe din ultimii ani ne-a redus constant lista de prieteni și aliați. Recent am pierdut la Adunarea Generală a ONU un „vot de încredere" care arată matematic **cât de slabi și izolați am ajuns la nivel mondial**. Bucureștiul a propus în calitate de președinte în exercițiu al Consiliului Uniunii Europene **soluții vetuste pentru Marea Neagră** de care râd în culise experții (reinventarea Sinergiei Mării Negre), nu a convins că are anvergura unei țări europene cu profil solid în plan regional, nu și-a folosit șansele oferite de această președinție pentru a-și consolida profilul în Europa și în plan regional, pentru a-și confirma și consolida parteneriatele, pentru a-și securiza noi prieteni, pentru a-și îmbunătăți relațiile bilaterale cu țări care așteptau de la București inițiative regionale de valoare adăugată și impact etc.

Evoluțiile politice și geopolitice de la Chișinău transmit un adevărat SOS geopolitic Bucureștiului. Nu în sensul unei solicitări de consiliere și sprijin (România a ratat oportunitatea de a putea furniza consiliere și sprijin geopolitic Chișinăului), ci ca **avertisment privind consecințele incalculabile pe care cecitatea/opacitatea geopolitică a Bucureștiului față de noile arhitecturi de alianțe în regiune le poate produce asupra securității și viitorului României.**

Este de la sine înțeles că **evoluțiile de la Chișinău favorizează Rusia**. Influența acesteia în R. Moldova poate crește exponențial în perioada următoare. Elementul inedit îl reprezintă faptul că Moscova revine „la butoane" în R. Moldova cu sprijinul și/sau complicitatea UE și SUA (teză pe care cinicii de serviciu ai Kremlinului nu o mai ascund).

Pe termen mediu și lung, principalele riscuri derivă din **ipoteza unui scenariu geopolitic agreat de marii actori pentru întreaga regiune fără luarea în calcul a intereselor și soluțiilor statelor din regiune.** Un posibil acord strategic ruso-europeano-american pentru un cordon sanitar în regiune reprezentat (prioritar) de R. Moldova și Ucraina va avea consecințe geopolitice catastrofice – federalizarea R. Moldova și Ucrainei, ambiguizarea coeziunii anti-rusești actuale, slăbirea influenței europene în regiune, apariția de noi conflicte, hibridizarea geopolitică a întregii regiuni etc.

Situația de la Chișinău reprezintă, pe scurt, **un SOS geopolitic pentru București**. Prioritatea zero a României redevine re-educarea geopolitică a „elitei" noastre politice, mai ales că războaiele hibride de apropie tot mai *convingător* de granițele României[35]...

Concluzii

Eroziunea democrațiilor liberale/europene poate fi privită ca o ***răzbunare*** **geopolitică postmodernă** împotriva sensului actualei ordini globale, fiind un proces intrinsec și exotic al *lumii* noastre postmoderne și totodată o expresie particulară a unui ***iliberalism geopolitic*** **inevitabil.**

---

[35] Dorin Popescu: „Tot mai multe focare de război hibrid se apropie de România, iar *armele secrete* ale arhitecților lor devin pe zi ce trece mai predictibile", http://www.contributors.ro/editorial/razboaie-hibride-in-jurul-romaniei-%C8%99i-armele-lor-secrete/.

Iliberalismul se manifestă simptomatic ca **un postmodernism geopolitic întârziat** în raport cu variantele sale culturale, artistice, literare etc.

Iliberalismul geopolitic nu reprezintă doar o erodare a ordinii lumii fabricată în laboratoare ezoterice, un impuls exterior sistemului geopolitic actual, o expresie alterată/deformată a acestuia, ci și un proces natural, *romantic*, care vrea să salveze (din interior) ordinea lumii, epurând-o de sensurile care o inhibă. Acesta promite (utopic) evadarea post-comunistă din ordinea liberală și schimbarea paradigmatică a acestei ordini. *Iliberalismul* narează fariseic eliberarea spiritului național vital de povara miturilor coezive și se manifestă prin hibridizarea narațiunilor exemplare care au dominat istoria lumii în ultimele veacuri.

Liberalismul a devenit *hibrid* în sens ontologic, nu mai există în stare pură. Liberalismul și iliberalismul locuiesc hibrid în lumea contemporană, construind figuri și forme heterogene, rețete alchimice de combinare a ingredienților. Pe de altă parte, **mitul substituirii lumii liberale nu a produs alternative**, utopia iliberală devenind doar o epică (degradată, exotică, perversă, atractivă, etc.) a democrației liberale clasice.

Lumea noastră nu va fi niciodată pur iliberală, aceasta este tușa finală optimistă și apodictică a perspectivei noastre paradigmatice.

Bibliografie

Innes, Abby, „Hungary's Illiberal Democracy”, *Current History*, nr. 114 (770), 2015, pp. 95-110.

Isaac, Jeffrey, *Democracy in Dark Times*, Ithaca: Cornell University Press, 1994.

Luce, Edward, *The Retreat of Western Liberalism*, New York: Atlantic Monthly Press, 2017.

Moffitt, Benjamin, *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*, Redwood: Stanford University Press, 2016.

Naumescu, Valentin, „Așteptând lebăda neagră. Cum va arăta lumea în 2019?” <http://www.contributors.ro/editorial/a%C8%99teptand-lebada-neagra-cum-va-arata-lumea-in-2019/>.

Orbán, Viktor, „Full text of Viktor Orbán's speech at Băile Tuşnad (Tusnádfürdő) of 26 July 2014”, *The Budapest Beacon*, July 29. Retrieved April 22, 2018 <https://budapestbeacon.com/full-text-of-viktor-orbans-speech-at-baile-tusnadtusnadfurdo-of-26-july-2014/>.

Popescu, Dorin, „Chișinău: SOS, București!” <http://www.contributors.ro/editorial/chi%C8%99inau-sos-bucure%C8%99ti/>.

Popescu, Dorin, „Black Sea First: Drumul către cabina de comandă” <https://www.geopolitic.ro/black-sea-first-drumul-catre-cabina-de-comanda/>.

Popescu, Dorin, „Noua ordine mondială. Rusească” <http://www.contributors.ro/global-europa/noua-ordine-mondiala-ruseasca/>.

Popescu, Dorin, „Războaie hibride în jurul României. Și armele lor secrete” <http://www.contributors.ro/editorial/razboaie-hibride-in-jurul-romaniei-%C8%99i-armele-lor-secrete/>.

Popescu, Dorin, „Regiunea Mării Negre, poligon de testare a unui noi ordini mondiale” <https://www.casamariinegre.ro/studii/geopolitica/1/regiunea-marii-negre-poligon-de-testare-a-unei-noi-ordini-mondiale>,

Popescu, Dorin, „Instrumente și influențe hibride în Vecinătatea Estică” <https://www.casamariinegre.ro/studii/geopolitica/30/influente-si-instrumente-hibride-in-vecinatatea-estica>

Putin, Vladimir Vladimirovici, interviu acordat publicației *Financial Times*, iunie 2019 <http://kremlin.ru/events/president/news/60836>.

Urbinati, Nadia, *Democracy Disfigured*, Cambridge: Harvard University Press, 2014.

Zakaria, Fareed, „The Rise of Illiberal Democracy”, *Foreign Affairs*, 1997 <https://www.foreignaffairs.com/articles/1997-11-01/rise-illiberal-democracy>.

Capitolul 3

DIALECTICA LIBERALISMULUI AMERICAN

Gabriel C. Gherasim

Angajamentul pe calea elucidării sintetice a unui concept pe cât de proteic, pe atât de înșelător – precum liberalismul – în limitele unui capitol de volum este o întreprindere riscantă procedural, tematic incompletă și carentă în ordinea pletorei semnificațiilor atributive. Fie și în cadrul limitat al instrumentalizării viziunilor și opțiunilor ideologice liberale în contextul evoluțiilor și ramificațiilor acestora în Statele Unite ale Americii, chestiunile completitudinii terminologice și decidabilității semantice nu garantează defel reușita demersului sintetic ca atare. Căci, liberalismul nu este numai un concept ce reclamă rigoare analitică și explicativă, ci este adesea livrat ca etichetă sinonimă deschiderilor plurale, ca simbol asociat reprezentărilor despre diversitate, libertate, alegere liberă, voluntarism, ca analog referențial pentru toleranță, echitate, justețe, non-dogmatism.

Nici măcar delimitările în ordinea specificărilor (ca liberalism politic, liberalism economic, liberalism social, liberalism cultural, etc.) nu constituie premise necesare și suficiente pentru clarificări precise, rezistente la excepții plauzibile, ideologic consistente și practic incontestabile. În teoretizările științelor sociale și politice, cu deosebire în secolul XX, s-a crezut că prin juxtapunerea unui alt concept (e.g., democrația), cu rezultantele posibile în formulele *liberalismului de tip democratic* sau, prin simpla inversare a termenilor, *democrației liberale*, specificările ca atare ar aduce un plus de claritate semantică, ar dezambiguiza în privința conținuturilor ideatice și practice și ar conduce la testarea și identificarea mai facilă a operaționalității acestor specii în practici politice concrete. Paradoxurile și contradicțiile unor astfel de specificări au fost mai curând privite ca nuanțări și rafinamente suplimentare, decât ca dificultăți inerente unor asocieri mai degrabă problematice. Operațional, de pildă, survine dificultatea măsurării limitelor acceptabile ale intervenționismului statului în treburile private, uzând de instrumentarul teoretic și metodologic al liberalismului; în acești termeni, determinarea gradului de ingerință ca atare diminuează, după caz, și natura argumentelor și justificărilor din substanța liberalismului și/sau democrației; în general, în urma evaluărilor acestor argumente și justificări, se poate observa că un deficit de liberalism este consistent cu o sporire a gradului de democrație și viceversa, motiv pentru care se poate afirma existența unei relații dialectice între liberalism și democrație.[1] În vreme ce liberalismele vizează mecanisme și criterii de scindare/separare a puterii politice centralizate și promovarea drepturilor individuale, democrațiile și procesele de democratizare caută mecanisme de negociere și consens între grupuri și facțiuni imposibil de atomizat.[2]

Aparte de incongruențele de principiu între liberalism și democrație care au dominat și continuă încă în dezbaterea din filosofia și știința politică, sunt de semnalat paradoxuri și sincope în adecvarea tezelor liberale la practicile politice pe care le generează; spre exemplificare, în contextul examinării relevanței doctrinei liberale astăzi, este de chestionat dacă resursele actuale ale individualismului teoretic liberal mai sunt consistent sustenabile în condițiile omogenizării consumeriste postmoderne; mai mult, o vastă literatură de specialitate tematizează dispute ale adepților liberalismului cu privire la provocări și raporturi de contrarietate la adresa tezelor tari ale doctrinei: libertatea față în față cu egalitatea, secularizarea cu religia, constituționalismul cu autoritatea, individualismul cu comunitatea. Deși înclinarea balanței optative pentru una sau alta dintre perechile de contrarii amintite, cărora li se pot adăuga și altele, dă măsura densității opțiunii liberale ca atare, trebuie spus că nu toate contrariile au pronunțate accente iliberale; de pildă, unii comentatori au remarcat gradul înalt de convergență și consens ideatic între comunitarienii liberali și liberalii

[1] Benjamin Barber, *The Conquest of Politics: Liberal Philosophy in Democratic Times*, New Jersey: Princeton University Press, 1988.
[2] Richard Bellamy, *Liberalism and Pluralism: Towards a Politics of Compromise*, New York: Routledge, 1999, p. 116.

comunitarieni.[3] Prin urmare, părăsind logicile asocierilor doctrinare și contrariilor ideologice, s-ar spune că nu comunitarianismul și democrația – pentru a folosi doar opțiunile deja exemplificate – sunt inamicii de moarte ai liberalismului, ci non-liberalismul, adică contradictoriul său logic tare, respectiv iliberalismul, adică o contradicție mai puțin tare, o negație, o privație, un deficit, un contrasens. Abordarea dialectică a liberalismului american în studiul de față urmează această din urmă logică a problematizării, evidențiind aberații, penumbre, infirmări, pe scurt negări mai mult sau mai puțin accentuate ale ideologiei liberale, minus complexitatea analitică, teleologia și dimensiunea metafizică inerente desfășurării metodologice în manieră dialectică și partizanatul autorului pentru o orientare liberală sau alta. Lipsesc rigorismul analitic din motive legate de imposibilitatea evidentă de a acoperi o materie formidabil de stufoasă în limitele unui studiu, teleologia din motive ce țin de incertitudinea de principiu a autorului cu privire la un virtual punct terminus sau plenitudinea ideologiei liberale, iar preferințele subiective deopotrivă din motive legate de ‚neutralitatea axiologică' asumată și de caracterul expozitiv și explicativ al studiului.

Înainte de etapizarea și abordarea dialectică a momentelor cardinale care au marcat evoluția istorică a ideologiei liberale în SUA, cu menționarea derapajelor iliberale din chiar interiorul fiecăruia dintre momentele sale evolutive, rețin două tipuri de perspective asupra liberalismului ca ipoteze de lucru: i) în ordinea comprehensiunii sale terminologice, liberalismul a asimilat cumulativ trăsăturile unei doctrine politice antietatiste, a unei ordini sociale concordante preeminenței drepturilor individuale și unei filosofii fondate pe un anume set de virtuți și valori; ii) în ordinea caracteristicilor sale fundamentale originare, liberalismul clasic este apărătorul toleranței față de diversitate (ab initio, religioasă), libertății individuale și de asociere voluntară, individualismului și proprietății private, limitării formale a puterii discreționare a statului.[4]

Liberalismul civic și individualist al perioadei fondatoare

Atributele civismului și individualismului, pe care le calific ca fiind constitutive concepției liberale americane începând cu perioada revoluționară și a dezbaterilor acerbe pe marginea ratificării Constituției federale până la sfârșitul primului deceniu al secoului al XIX-lea care se încheie cu cele două mandate ale președintelui Thomas Jefferson, dau deopotrivă identitate proprie și discordanță programatică viziunilor liberale fondatoare. Trecând peste faptul că însuși termenul ‚liberal' devine o achiziție a vocabularului științelor umaniste abia la sfârșitul celei de-a doua decade a secolului al XIX-lea, fiind preluat de către cultura politică anglo-americană pe filieră spaniolă, deci dincolo de limitele cronologice ale proiectului american mai sus menționate, intuițiile liberale ale părinților fondatori – căci doar în acest sens liberalismul american poate fi invocat în mod legitim – par a fi fost dirijate în mod aproape exclusiv de imperativul unor întocmiri politice echilibrate, rezultat al culturii raționaliste și iluministe occidentale, dar prin evacuarea componentelor autoritariste și tiranice ale politicului european. Ca atare, proiectul originalist al noii uniuni federale evidențiază cu deosebire concepții de tip liberal sub specie politică; de aici decurge ideea unei prime abateri de la cultura politică de tip liberal, interpretabilă ca nuanță iliberală: în scrierile sale, un Jefferson, de pildă, aderă la o formă de liberalism economic fără capitalism, în sensul în care apără concepția lockeană despre proprietatea privată (teză pe care o folosește pentru justificarea exproprierii nativilor americani), dar respinge ideea de muncă plătită (teză de care uzează în scopul justificării instituției sclaviei).[5] Etichetele consacrate în formulele ‚agrarianism jeffersonian' și, respectiv, ‚industrialism hamiltonian' exprimă simplificator două opțiuni antitetice privind orientarea de viitor a liberalismului economic american.

Liberalismele Americii, împreună cu penumbrele lor iliberale, s-au conturat pe temeiul consensului unor viziuni cu caracter general ale căror ingrediente, aparent ireconciliabile, au reușit totuși să coexiste la

---

[3] Ronald Beiner, *What's the Matter with Liberalism?*, Berkeley: University of California Press, 1992, p. 20; vezi, de asemenea, și studiul lui Ronald Dworkin, „Liberal Community", *California Law Review*, 77(3), 1989, pp. 479-504.
[4] Raymond Geuss, „Liberalism and Its Discontents", *Political Theory*, 30(3), 2002, p. 323.
[5] Claudio J. Katz, „Thomas Jefferson's Liberal Anticapitalism", *American Journal of Political Science*, 47(1), 2003, pp. 1-2.

nivelul instituțiilor și acțiunilor politice. Revenind la caracteristicile civismului și individualismului american în perioada fondatoare, trebuie spus că nu există nici pe departe un acord unanim al comentatorilor nici în privința stabilirii preeminenței vreuneia dintre cele două, nici cât privește rolul concertat și necontradictoriu al ambelor în edificarea civilizației liberale americane. În ordinea aportului contributiv decisiv al ambelor caracteristici, liberalii au afirmat, pe de o parte, că predilecția părinților fondatori pentru instituirea și consolidarea liberalismului civic ar fi avut drept consecință inhibarea manifestării ‚liberalismului expresiv' și a etosului privat, detectabile ca libertate de asociere, exprimare, individualism;[6] în baza observației empirice a unei Americi profund individualiste la mijlocul anilor 1830, Alexis de Tocqueville găsește motivația absenței liberalismului civic din proiectul originar. Pe de altă parte, au existat voci ale liberalilor ‚de stânga' (MacIntyre, Gray sau Rorty) care au afirmat că înțelegerea de către părinții fondatori a valorii individualismului în sens hobbesian a adus deservicii majore dezideratului întemeierii societății, ordinii și instituțiilor civile, tocmai datorită caracterului „antisocial, atomist, hedonist, moral subiectiv" al individualismului conceptual.[7] În parte în încercarea de a semnala irelevanța acestor discrepanțe ale liberalismului originar american, de alta pentru a impune ideea viziunii sincretice a fondatorilor, o serie de istorici revizioniști de după 1970 au resuscitat dezbaterea privind dialogul și controversele proiectelor republicane și liberale în edificarea uniunii micilor colonii americane, avansând teza ‚tradițiilor multiple', în conformitate cu care părinții fondatori au gândit politicul „adoptând în mod selectiv, integrând în mod creator și construind în chip substanțial" amalgamul de idei ale modernității politice clasice.[8] Accentul pe impetusul de tip democratic și democratizarea vieții publice americane a acelor timpuri lipsește din interpretările revizioniste, fapt care, retrospectiv, reprezintă o carență a liberalismului comprehensiv.

Un culoar alternativ de interpretare a ascendenței ideologiei de tip liberal în America sfârșitului de secol XVIII se deschide din aprecierea importanței pe care personalitățile vremii au acordat-o virtuții, deopotrivă în ordine etică și civică. Ca valoare civică, virtutea a fost un reper cardinal de interpretare a originii liberalismului american, în viziunea acelorași istorici și intelectuali revizioniști, apologeți ai perioadei. Contestând teza lui Louis Hartz, după care gestul fondator a fost unul esențialmente liberal, inspirat de filosofia lui Locke, Bernard Bailyn, Gordon Wood sau J.G.A. Pocock au detectat în umanismul civic de tip iluminist sursele liberalismului american;[9] astfel de abordări interpretative exaltate și moralizatoare, care au opus virtuții umanismului civic teza anxietății părinților fondatori față de corupție, au fost amendate de viziuni mai realiste care au decelat virtutea și morala civică din alte coordonate de sorginte liberală. O primă opoziție inversează raportul de condiționare dintre virtute și liberalismul civic, în sensul în care etosul de tip liberal derivă direct din utilitarismul pragmatic al filosofilor scoțieni și din etica protestantă, în vreme ce virtuos este doar un epitet ce aglutinează trăsăturile profilului psihologic ale americanului liberal, proprietar, egoist, întreprinzător, mândru;[10] o a doua opoziție, juxtapusă primeia, pornește de la premisa existenței unei ‚tradiții empirico-liberale' originare în care valorile primordiale ale individualismului și voluntarismului sunt virtuți justificabile prin argumente de ordin moral.[11] Ca valori cu fundamente etice, virtuțile liberale sunt derivate din și justificate pe baza învățăturilor creștine; încercările de a ‚domestici' dogmatica creștină în conformitate cu tendințele liberale ale gândirii laice moderne au generat, cu începere din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar sub impulsul fondatorilor iluminiști, o tradiție

[6] William A. Galston, *Liberal Pluralism: The Implications of Value Pluralism for Political Theory and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p. 17.
[7] Tibor R. Machan, *Classical Individualism: The Supreme Importance of Each Human Being*, London: Routledge, 1998, p. 160.
[8] Alan Gibson, „Ancients, Moderns and Americans: The Republicanism-Liberalism Debate Revisited", *History of Political Thought*, XXI(2), 2000, p. 261.
[9] Richard K. Matthews, „Liberalism, Civic Humanism, and the American Political Tradition: Understanding Genesis", *The Journal of Politics*, 49(4), 1987, pp. 1128-1130.
[10] John P. Diggins, *The Lost Soul of American Politics: Virtue, Self-Interest, and the Foundations of Liberalism*, New York: Basic Books, 1984, pp. 33-35.
[11] Bob Brecher, *Getting What You Want? A Critique of Liberal Morality*, London: Routledge, 1998, p. 138.

distinctă a liberalismului creștin post-iluminist care încearcă să integreze și/sau adapteze creștinismul teologic la epistemologia și valorile etice ale modernității;[12] mai mult decât atât, înseși direcțiile evolutive ale protestantismului american au fost ghidate de disputele ideologice dintre evangheliștii conservatori, apărători ai dogmaticii teologice și moderniștii liberali, promotori ai inovării conținuturilor dogmatice în concordanță cu moravurile vremurilor profane. Primii au fost îndeobște catalogați drept fundamentaliști iliberali[13] din pricina detractărilor valorilor liberale pervertitoare ale dogmelor creștine, iar liberalii au primit titulatura eufemistică de promotori ai „evangheliei umaniste",[14] motiv pentru care concepțiile liberale americane ale secolului al XIX-lea cu deosebire au avut de confruntat diatribe privind îndepărtarea de valorile creștinătății. În această logică, americanul fundamentalist religios, deci iliberal, al secolului al XIX-lea era incomparabil mai puțin supus oprobriului public decât în zilele noastre.

Însumate, fațetele viziunilor liberale ale perioadei fondatoare în Statele Unite ale Americii constituie un puzzle complicat de idei generative cu caracter sincretic care rezumă în trăsăturile civismului și individualismului aplombul orientării liberale a începuturilor. Dincolo de ezitări firești, carențe inevitabile și tatonări pragmatice, valorile civismului și individualismului au fost hotărât gândite ca stavile împotriva guvernământului de tip centralizat și a oricărei forme de tiranie. Deplin vizibile în politici federale, publice și administrative, cum ar fi setul primelor 10 amendamente la textul fundamental al Constituției (*Bill of Rights*), opoziția lui Jefferson și Madison la *Sedition Act* (1798), controversele pe marginea refondării Băncii Centrale în timpul administrației Jackson, doctrina nulificării legilor federale la nivelul legislativelor statelor membre, larga opoziție la naționalizarea bunurilor și serviciilor publice (cunoscută îndeobște ca ‚Sistemul American'), etc., atât civismul, care a impus condiționări principiului uniunii federale, cât și individualismul, care a însemnat o contrapondere importantă la impunerea viziunilor naționaliste, în special în timpul celor două mandate ale primului președinte populist american Andrew Jackson, au avut contribuția cea mai solidă la emergența tradiției liberale americane. Dacă, ulterior, civismul american a fost apropriat mai stăruitor, dar mai puțin polemic, de către o tradiție de gândire asimilabilă republicanismului american, componenta individualismului a generat reacții acerbe, mai ales în criticile postmoderne și ale științelor sociale.[15]

Liberalismul aboliționist și emancipator în era războiului civil

Sincretismul ideologic liberal al perioadei fondatoare a făcut loc și unor opțiuni egalitariste, rezultante ale ‚retoricii limbajului drepturilor' (Ronald Dworkin),[16] alături de concepțiile care au așezat individul liber și egoist și/sau cetățeanul cât mai puțin supus ingerințelor guvernământului de tip centralizat în centrul preocupărilor instituționale originaliste. Deși cadrul dezbaterilor polemice dintre federaliști și antifederaliști a impus în chip lămuritor ideea că egalizarea și uniformizarea drepturilor individuale va aduce cu sine tirania majorității ignorante, după moartea lui Thomas Jefferson, în 1826, o tradiție de gândire asumat liberal-emancipatoare, oponentă liberalismului individualist și utilitarist, va căpăta tot mai multă vigoare în dezbaterile publice privind progresul politic, economic și social al Americii; până atunci, în tușe groase, viziunea predominantă asupra egalitarismului a stat sub autoritatea gândirii lui Jefferson; în ale sale *Notes on the State of Virginia*, Jefferson a evacuat idealul egalității universale în lumea morală și, negăsindu-i corespondent în lumea naturală, îi va refuza validitatea pe temeiul simplei observări a existenței inegalităților naturale.[17] Dar, apariția primelor rudimente ale liberalismului capitalist în era jacksoniană a

[12] Gary Dorrien, *Imagining Progressive Religion, 1805-1900*, Louisville: Westminster John Knox, 2001, p. XXIII.
[13] Cristopher H. Evans, *Liberalism without Illusions: Renewing an American Christian Tradition*, Waco: Baylor University Press, pp. 99-101.
[14] *Ibidem*, p. 7.
[15] John B. Davis, *The Theory of the Individual in Economics: Identity and Value*, London: Routledge, 2003, p. 7.
[16] Cristopher Wolfe, „The Egalitarian Liberalism of Ronald Dworkin", în volumul Cristopher Wolfe (ed.), *Liberalism at the Crossroads: An Introduction to Contemporary Liberal Political Theory and Its Critics*, second edition, Lanham: Rowman & Littlefield, 2003, pp. 21-40.
[17] Adrienne Koch, William Peden (eds.), *Life and Selected Writings of Thomas Jefferson*, New York: Modern Library, 1944.

generat dezbateri asupra genezei conflictelor de clasă ca inegalități morale: în vreme ce moderații republicani ai noii formațiuni de partid Whig negau existența unei delimitări nete între muncă și capital, deci, simultan, existența distincțiilor de clasă, jacksonienii democrați admiteau prezența unor astfel de tensiuni, situându-se de partea clasei muncitoare;[18] în plus, accentuarea tendințelor de democratizare a vieții publice și ascensiunea concepțiilor emancipatoare în SUA a condus la denunțarea tot mai vehementă a eticii liberalismului individualist, tot așa cum, în Europa, ascensiunea clasei mijlocii, centralizarea, lupta și diviziunile de clasă, toate generate de etosul Revoluției Franceze, au zdruncinat, în mod treptat, principiile liberalismului aristocratic, în perioada 1830-1870.[19]

Dar, tensiunile tot mai acute între libertate și egalitate au depășit sfera argumentelor morale pentru justificarea/invalidarea inegalităților politice, economice și sociale și s-au radicalizat în legătură cu controversele acerbe pe marginea justificărilor pro și contra inegalităților naturale, în chestiunea cea mai ardentă a transformării și emancipării Americii la mijlocul secolului al XIX-lea, cea a instituției sclaviei. Pe de o parte, de la antifederaliști, prin Tocqueville și transcendentaliști, până la Abraham Lincoln, s-a accentuat asupra ideii că etosul liberalismului individualist a fost gradual pervertit de tendințele de control politic al Constituției, în scopul, uneori ipocrit, al promovării idealurilor egalitariste. Apărătorii individualismului liberal au mers până la a nega ipocrizia și imoralitatea sentimentului libertății nordului industrializat american, prin opoziție cu ordinea ierarhică profund conservatoare a sudului agrar sclavagist, argumentând că, la ambele poluri geografice, tocmai existența instituției sclaviei are impactul psihologic de a spori sentimentul și mândria libertății celor privilegiați.[20] Pe de altă parte, aceiași transcendentaliști, același Tocqueville, același Lincoln nu puteau rămâne moralmente impasibili la faptul că progresul și emanciparea Americii moderne intrau în contradicție flagrantă cu prezervarea instituției sclaviei, aspru denunțată de argumentele aboliționiștilor. Așadar, dincolo de teza cras simplificatoare – avansată, dealtfel, și de către reprezentatul ideologic al consensualismului liberal american, Louis Hartz – a opoziției dintre o tabără liberal-aboliționistă și o alta iliberală pro-sclavie, tabloul beligeranțelor în chestiunea sclaviei a fost unul mult mai nuanțat, în sensul în care patru tipuri majore de opțiuni au apelat, retoric, la premise liberale pentru a-și argumenta poziționările: i) liberalismul aboliționist a condamnat instituția sclaviei pentru faptul de a nega afro-americanilor dreptul la libertate prin naștere; ii) liberalismul anti-aboliționist a afirmat justețea instituției sclaviei pe temeiul că afro-americanii beneficiază de cel mai înalt grad de libertate practică pe care-l îngăduie condițiile socio-istorice, ei nefiind capabili altminteri de a se emancipa ca oameni liberi; iii) iliberalismul aboliționist a infirmat justețea instituției sclaviei cu argumente culturale de tipul piedicilor pe care aristocrațiile elitiste americane le pun în calea emancipării afro-americanilor în spiritul valorilor tradiționale ale individului alb, protestant, anglo-saxon; iv) iliberalismul anti-aboliționist a avansat teza cea mai radicală în apărarea instituției sclaviei pe temeiul decretării afro-americanilor ca rasă inferioară de la natură sau prin voința divină.[21] În încercarea de a găsi răspunsuri la întrebarea care este tradiția prevalentă de gândire ce a generat evoluția istorică a SUA în felul în care aceasta s-a manifestat și care încorporează și polemicile aboliționiste și emancipatoare în perioada premergătoare Războiului Civil american, s-au conturat trei mari alternative plauzibile: prima acorda unei așa-zise sinteze neo-lockeene fundamentul dezvoltării Americii prin mijloace republicane, în scopuri liberale; a doua stabilea republicanismul liberal drept motor generativ, prin teza altoirii ideologiei liberale pe un suport republican; în fine, cea de-a treia identifică liberalismul iliberal drept cauză fundamentală, pornind de la premisa preeminenței ideologiilor inegalitare și autojustificative care au generat iliberalisme rasiale, sexuale, ideologice, etnice și xenofobe.[22]

---

[18] Arthur Schlesinger Jr., *The Age of Jackson*, New York: Brown & Little, 1945, pp. 269-270.
[19] Alan S. Kahan, *Aristocratic Liberalism: The Social and Political Thought of Jacob Burckhardt, John Stuart Mill, and Alexis de Tocqueville*, New York: Oxford University Press, 1992, p. 135.
[20] F. G. Selby (ed.), *Burke's Speeches*, London: Everyman's Library, 1956, pp. 82-83.
[21] David F. Ericson, *The Debate over Slavery: Antislavery and Proslavery Liberalism in Antebellum America*, New York: New York University Press, 2000, pp. 9-15.
[22] Gibson, *art. cit.*, pp. 271-280.

Aparte de toate aceste controverse și tatonări care au indicat ideologia liberală drept principal obstacol în calea proceselor de emancipare și democratizare a Americii la jumătatea secolului al XIX-lea, trebuie spus, totuși, că aceeași perioadă stă sub semnul profilării tot mai accentuate a unei tradiții a liberalismului egalitarist care va traversa era războiului civil și reconstrucției, populismul și progresismul trecerii dinspre secolul XIX înspre secolul XX, statul bunăstare și va atinge apogeul odată cu mișcarea drepturilor civile la mijlocul anilor 1960. În această optică, dialectica liberalismului american ar trebui să dea seama nu doar de negarea de tip egalitarist a idealului libertății, ci tocmai de reconstrucția ideologiei liberale înseși prin acroșarea unor concepte precum dreptate, egalitate, justețe și echitate. Aceasta înseamnă că aceste concepte au câștigat teren nu atât prin destrucția și diluarea credoului liberal, cât prin rafinarea și îmbogățirea acestuia, deci nu în afara, ci în interiorul doctrinei liberale. Această constatare dobândește legitimitate dacă este să examinăm adeziunile extrem de nuanțate ale aboliționiștilor la ideologia liberală, precum am sugerat anterior; chiar dacă motivația forte a unor intelectuali aboliționiști, precum Lydia M. Child, Frederick Douglass sau Wendell Phillips, viza demantelarea instituției sclaviei în SUA, nu se poate afirma categoric că retoricile lor au fost preponderent liberale, după cum unor antiaboliționiști ca Thomas R. Dew, George Fitzhugh sau James H. Hammond nu li se poate aplica în mod univoc eticheta de iliberali. Însă, foarte probabil, versatilitățile și ezitările cele mai pregnante în chestiunea raportului dintre libertate și egalitate le găsim la intelectualii transcendentaliști. Chiar dacă, în linii foarte generale, scrierile eseistice, poetice și filosofice ale transcendentaliștilor manifestă o aversiune acută față de politic în general și resping, în bloc, liberalismul și calvinismul, pe Locke și Hume, împreună cu Jonathan Edwards, concepția jeffersoniană asupra naturii, proprietatea, utilitarismul și empirismul îngust, ele vizează emanciparea, în special interioară, a individului de sub poncifele liberalismului, iar aboliționismul este privit eventual ca subspecie a viziunilor – adesea cu încărcătură metafizică – emancipatoare; în egală măsură cu administrarea de reproșuri la adresa liberalismului politic, transcendentaliștii sunt deopotrivă sceptici la adresa răspândirii egalitarismelor care ar prevala asupra manifestării plenare a individualității. Un Emerson, de pildă, elogiază individualismul și virtuțile comerțului liber și ale statului minimal, dar respinge bogăția, materialismul, egoismul și interesele.[23]

Liberalismul capitalist în perioada industrialismului și progresismului

La capătul a patru ani de război civil, urmare a secesiunii unor state sclavagiste din sud, controversa dominantă care a marcat evoluția liberalismului politic american pe durata a aproximativ patru decenii, cea a găsirii unui echilibru mai puțin fragil între libertate și egalitate, a părut să-și găsească o rezolvare consensuală odată cu adoptarea amendamentelor 13, 14 și 15 la Constituția americană, în perioada 1865-1870. Prin abolirea integrală a instituției sclaviei, definirea cetățeniei și a egalității în fața legii și, respectiv, garantarea dreptului la vot pentru afro-americani, se părea că dilemele, inconsistențele și fricțiunile liberalismului politic vor fi fost chestiuni ale trecutului și că gradul de maturitate atins de greu-încercata ideologie liberală va fi premisa unor noi dezvoltări și împliniri ulterioare. Eventual, alte contradicții, denunțări, inadvertențe și paradoxuri le vor lua locul, iar acestea vor fi în mod necesar consistente cu tensiunile și tatonările perioadei reconstrucției uniunii, cu ascensiunea marilor capitaluri și afaceri într-o eră a industrializării accelerate, cu contraponderea sindicalismului, protestelor de masă și populismului la insurgența de tip capitalist și, fără pretenția epuizării factorilor noilor provocări la adresa liberalismului, cu noua viziune pretins scientistă, administrativ-birocratică și pragmatică a progresismului. Succint, secțiunea de față își propune să argumenteze cum capitalismul de tip corporatist, populismul mișcărilor de masă și progresismul managerial au influențat și modelat dezvoltarea istorică a liberalismului american, și cum, nevoiți să confrunte provocările menționate, reformiștii liberali ai vremii au înțeles să recalibreze din mers și să adapteze constructiv ideologia liberală în ansamblul ei.

Înainte de toate, disputele asupra semnificațiilor și lacunelor liberalismului economic american par să prevaleze prin raportare la dimensiunile politică, socială sau culturală, în perioada 1870-1930. Simplu

---

[23] Diggins, *op. cit.*, pp. 197-202.

spus, orientarea fundamentală a liberalismului economic american la sfârşitul secolului al XIX-lea este dată de impetusul capitalist de tip corporatist, adică, în esență, de conjuncția dintre bani, marile investiții și marii afaceriști sau plutocrați, cum au fost aceștia (peiorativ) intitulați. Alimentat și de spiritul expansionist, orientat înspre dominație și posesiune, al teoriei frontierei – care va impulsiona, dealtfel, și primul imperialism anexaționist și protecționist american la finele secolului al XIX-lea – modelul capitalist și corporatist, consacrat de către Mark Twain prin formula *The Gilded Age*, reprezintă o transformare dinamică și paradigmatică a liberalismului american dinspre ,capitalismul benign' bazat pe proprietate înspre ,capitalismul sălbatic' axat pe forța monopolurilor, competiție acerbă, investiții grandioase și apariția primilor milionari. Datorită emergenței piețelor internaționale, proporțiilor considerabile ale proprietății de tip capitalist, industrializării accelerate, inovării instrumentelor și modalităților de creditare, primatului progresului material în raport cu cel moral-intelectual, economismul liberal de tip capitalist a depersonalizat proprietatea și a deposedat liberalismul clasic de virtuțile individualismului și civismului.[24] În SUA, construcția căilor ferate a devenit cămașa de forță a capitalismului corporatist; mai întâi, scandalurile publice în jurul afacerilor marilor plutocrați și a expansiunii intereselor lor legate de marile investiții în infrastructură au dus la definirea legală a proprietății corporatiste ca formă de proprietate privată; mai apoi, competiția nemiloasă și tendințele de acaparare și extindere teritorială au dus la formarea de fuziuni și alianțe antreprenoriale, mişcare cunoscută îndeobște sub denumirea de *The Great Merger Movement*, între anii 1898 și 1902.[25] Conform datelor, peste 1800 de mici întreprinderi au fuzionat în 157 de corporații consolidate, datorită intereselor legate de dobândirea unei poziții de monopol, influență politică și statut legislativ.[26] Cât privește formarea și statutul legal al corporațiilor capitaliste, au fost conturate două mari concepții antagonice, corespunzătoare tot atâtor viziuni liberale ale vremii: prima dintre ele s-a impus ca teorie a corporațiilor de tip grant, potrivit căreia corporația era produsul unei carte publice pe care o primea de la stat și care funcționa în baza unui acord public-privat în termeni precişi; cea de-a doua, teoria corporațiilor de tip trust, stipula existența corporațiilor ca rezultat al inițiativelor private, cu manageri care gestionau banii și proprietățile investitorilor, creditorilor și deținătorilor de acțiuni. Ambele, însă, marchează dispariția liberalismului individualist și antreprenorial.[27]

Liberalismul capitalist și industrialist al vremii a întâmpinat, de asemenea, o opoziție fermă din partea populismului; de fapt, geneza populismului american la sfârșitul secolului al XIX-lea poate fi explicată în termenii revoltelor clasei muncitoare la adresa marilor corporații și trusturi industriale. Pe deplin caracteristic fenomenelor industrializării și urbanizării rapide a Americii, populismul american are în protestele de muncă și sindicalism încarnările sale cele mai vizibile; statistic, s-a observat că, între 1881 și 1905, un total de aproximativ 36000 de greve au avut loc în marile centre industriale americane, aceasta însemnând, nici mai mult nici mai puțin, o medie de patru greve zilnic![28] Pentru a contracara efectele presupus nocive ale liberalismului capitalist, manifestul din 1892 al Partidului Populist punea un accent central pe lărgirea puterii federale în scopul impunerii unor reforme esențialmente antiliberale: redistribuirea bunăstării, rezolvarea problemei muncii și acordarea de drepturi indiscutabile muncitorilor, introducerea unui impozit federal gradual pe profit, naționalizarea drumurilor și a rețelelor de telegraf și telefonie, rechiziționarea de terenuri aparținând marilor corporatiști, etc. După eșecul înregistrat la alegerile prezidențiale din 1896, populismul a cunoscut un declin rapid, în parte și datorită acuzelor că, în spatele retoricii profund anticapitaliste și antiliberale, s-ar ascunde de fapt o agendă politică cu un foarte pronunțat iz socialist și colectivist. În decursul primei decade a secolului XX, progresiștii disidenți ai Partidului Democrat

[24] Nancy Cohen, *The Reconstruction of American Liberalism, 1865-1914*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2002, pp. 86-87.
[25] *Ibidem*, p. 96.
[26] Naomi R. Lamoreaux, *The Great Merger Movement in American Business, 1895-1904*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
[27] Cohen, *op. cit.*, pp. 98-108.
[28] Thomas C. Leonard, *Illiberal Reformers: Race, Eugenics & American Economics in the Progressive Era*, New Jersey: Princeton University Press, 2016, p. 4.

au încercat să resusciteze agenda populiştilor, înregistrând unele succese notabile: impulsionaţi de efectele legislaţiei antitrust din 1890, progresiştii populişti au reuşit să obţină anchetarea afacerilor lui J. P. Morgan după 1902 sau impunerea de standarde de bune practici corporaţiilor prin legea Hepburn din 1906, printre altele. De asemenea, ei au găsit în persoana fostului preşedinte republican Theodore Roosevelt adversarul cel mai redutabil, cu şansele cele mai mari de reuşită în campania electorală din 1912 împotriva liberalismului individualist de tip laissez-faire.[29]

În aceeaşi campanie electorală a anului 1912, Partidul Democrat a decis să arunce în luptă un candidat şi un program politic care vor influenţa în mod decisiv evoluţia liberalismului american pentru următoarea jumătate de secol: Woodrow Wilson şi al său program *The New Freedom* exprimă o viziune profund iliberală datorită predilecţiei pentru statism şi extinderea puterii administrative la nivel federal, dar şi iniţiativei de a introduce primul impozit federal pe venit.[30] În mod cu totul şi cu totul paradoxal, wilsonianismul va fi asimilat primului internaţionalism de orientare liberală, graţie programului *Fourteen Points*, în contextul tratativelor de pace şi a imaginării noii ordini mondiale după încheierea primului război mondial. Dealtfel, este foarte probabil ca personalitatea lui Woodrow Wilson să reunească toate contradicţiile, inconsistenţele şi paradoxurile imaginarului noii ordini liberale: apărător al legilor segregaţioniste şi anti-imigraţie pe criterii rasiale, critic al drepturilor individuale şi principiului constituţional al controlului puterilor,[31] noul preşedinte progresist a apelat la o retorică populistă şi demagogică în tentativele sale de a ‚liberaliza' viaţa politică şi publică americane.[32] O analiză riguroasă aplicată reformismului progresist în era capitalismului corporatist ar putea evidenţia cu uşurinţă tendinţele-i deopotrivă iliberale şi antidemocratice: clamate în mod autocontradictoriu ca fiind antiteoretice, concepţiile monumentale ale vizionarilor progresişti cu privire la administraţie, expertiză, scientism, eficienţă, pragmatism şi veblenism vădesc idiosincraziile unui construct axat pe augmentarea puterii de stat şi consolidarea birocraţiei. În mod ilustrativ, pentru exemplificare, intelectuali progresişti ca Herbert Croly, Walter Lippmann, Walter Weyl, Frederick Taylor sau John Dewey, care au fondat în 1914 cotidianul *The New Republic*, una dintre portavocile noii orientări ideologice, propuneau o propagandă programatică centrată pe conceptele administraţiei, scientismului social, pragmatismului şi umanismului; unii dintre ei vor deveni ulterior critici mai mult sau mai puţin radicali ai centralismului şi ingineriei sociale, iar Dewey va deveni, în deceniile trei şi patru, principalul promotor al tranziţiei dinspre teoriile controlului social înspre social-democraţie.[33]

O ultimă remarcă, în această secţiune, despre contrastantul reformism liberal al perioadei: este surprinzător să constaţi, de pildă, cum unul şi acelaşi reformism de tip liberal vizează substituirea modelului liberal clasic al individului proprietar, producător şi autonom cu unul al cetăţeanului consumator, debitor şi dependent de satisfacţii materiale, în contextul în care, simultan, reforma liberală concordă cu aspiraţiile stângii radicale de sorginte fabiană (Jane Adams, Henry Demarest Lloyd, Florence Kelley), promotoare a justiţiei de clasă şi politicilor sociale la scară largă;[34] semnalând doar această nedumerire de principiu, avansez pentru a explica cum tocmai acest model de reformă liberală şi-a găsit consacrarea ultimă în teoriile unei alte specii pretins liberale, liberalismul statului bunăstare.

Liberalismul statului bunăstare, de la *New Deal* la *Great Society*

---

[29] H. W. Brands, *The Strange Death of American Liberalism*, New Haven: Yale University Press, 2001, pp. 9-13.
[30] Ronald J. Pestritto, *Woodrow Wilson and the Roots of Modern Liberalism*, Lanham: Rowman & Littlefield, 2005, pp. 255-260.
[31] Leonard, *op. cit.*, pp. 25, 50, 66, 167.
[32] Pestritto, *op. cit.*, p. 199.
[33] John M. Jordan, *Machine-Age Ideology: Social Engineering & American Liberalism, 1911-1939*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1994, pp. 68-83.
[34] Doug Rossinow, „Partners for Progress? Liberals and Radicals in the Long Twentieth Century", în volumul Jonathan Bell, Timothy Stanley (eds.), *Making Sense of American Liberalism*, Urbana: University of Illinois Press, 2012, pp. 20-21.

Dacă eforturile părinților fondatori au fost preponderent dirijate înspre fondarea unei civilizații politice de tip liberal, iar activismul aboliționist și emancipator s-a concentrat asupra rezolvării, tot politice, a tensiunilor dintre libertate și egalitate, capitalismul și corporatismul erei progresiste au reprezentat instanțierea paradigmatică a viziunilor liberalismului economic. Prin mijlocirea tendințelor tot mai accentuate de control extins al vieții publice americane și introducerea pe scară largă a drepturilor afirmative, reforma la scară macrosocială propusă de progresismul managerial prin expertiza administrativă a atins apogeul în concepția liberalismului social din perioada rooseveltiană și dincolo de ea, până spre finele anilor 1960. Într-un anume sens, prezumția tezistă a liberalismului capitalist, în conformitate cu care prevalența interesului economic va duce la îmblânzirea pasiunilor și, pe cale de consecință, la ameliorarea ordinii politice, va ajunge să fie răsturnată, de manieră dialectică, prin argumente keynesiste în uzul doctrinei liberale a statului bunăstare,[35] astfel: supraordonarea/centralizarea în ordine politică și acțiunea afirmativă a statului federal în toate domeniile vieții publice va stăvili elanul înspre acumulare și atavismul specifice liberalismului economic capitalist.

O altă taxonomie clasează liberalismul social al statului bunăstare la nivelul celui de-al doilea stagiu de evoluție a liberalismului, între forma conservatoare clasică a primului stagiu și social-democrația axată pe control și redistribuție ce a culminat cu liberalismul Noii Stângi, echivalent deplin al ‚democrației inclusivismului'.[36] În ochii apologeților, împlinirea liberalismului progresist în anii 1930 a însemnat reformarea democratică a primului stagiu al liberalismului clasic prin inițiative și retorici pragmatice, realiste, non-ideologice și non-dogmatice;[37] mergând mai departe, un alt apologet pretinde că viziunea liberală rooseveltiană a respins distincția dogmatică dintre capitalism și socialism, a preluat câte ceva din ambele și a închegat o conduită liberală coerentă, dovedind astfel caducitatea și arbitrarul disjuncțiilor nete.[38] Așa stând lucrurile, se pune în chip firesc întrebarea dacă înclinația spre compromis, simț comun și pragmatism sunt virtuți tari ale liberalismului progresist sau dacă, dimpotrivă, ele sunt mărci distinctive ale etatismului iliberal, aspru criticat, nu de puține ori și nu fără temei, pentru a fi favorizat corupția politică, clientelismul și patronajul. Dialectica liberalismului macrosocial al statului bunăstare pune în lumină, înainte de toate, controversele acerbe dintre apologeți și detractori, opunând acțiunea afirmativă, benefică, a statului federal, unor acuze care avertizau asupra dimensiunilor socialiste și chiar fasciste ale noii orientări.

Încă de la sfârșitul anilor 1920, în scopul atenuării impetusului investițiilor necontrolate și competitivității capitaliste, al minimizării riscurilor legate de fluctuațiile ciclurilor de afaceri, al stabilizării marilor afaceri și generării de prosperitate, asociaționismul de tip hooverian avansa teza cooperării dintre mediul privat și statul federal, în formula ‚capitalismului bunăstare';[39] sub presiunea marii crize economice cu care a debutat deceniul al patrulea, una dintre dilemele care a dominat dezbaterea publică în timpul primelor două administrații ale lui Franklin D. Roosevelt era aceea dacă teoriile planificării trebuiau aplicate strict în domeniul afacerilor, sau dacă controlul federal trebuia extins la nivelul tuturor dimensiunilor vieții publice.[40] Noua orientare liberală a administrației Roosevelt a găsit rezolvarea primei părți a dilemei prin sloganul ‚colaborării inteligente'[41] între public și privat și a justificat a doua parte prin amalgamarea doctrinei liberale cu principiile inovatoare ale social-democrației; meritul incontestabil al social-democrației liberale, în ochii arhitecților noii viziuni, ar fi acela de a se fi ridicat deasupra și a fi absorbit constructiv logicile abstracte ale ingineriei sociale, tehnocrației, managementului, controlului și planificării, toate

[35] Albert O. Hirschman, *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before Its Triumph*, twentieth anniversary edition, Princeton: Princeton University Press, 1997.
[36] Marcus G. Raskin, *Liberalism: The Genius of American Ideals*, Lanham: Rowman & Littlefield, 2004, pp. 26-47.
[37] David Plotke, *Building a Democratic Political Order: Reshaping American Liberalism in the 1930s and 1940s*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, p. 163.
[38] Arthur M. Schlesinger, *The Politics of Upheaval*, Boston: Houghton Mifflin, 1960, p. 651.
[39] Richard E. Holl, *From the Boardroom to the War Room: America's Corporate Liberals and FDR's Preparedness Program*, New York: University of Rochester Press, 2005, p. 18.
[40] Jordan, *op. cit.*, p. 233.
[41] Holl, *op. cit.*, p. 7.

specifice liberalismului progresist.[42] În sens constructiv, social-democraţia liberală americană a debutat odată cu discursul lui Franklin Roosevelt din 1944 despre starea naţiunii, intitulat *Economic Bill of Rights*; revoluţia drepturilor anunţată de preşedinte includea o serie de drepturi minimale la slujbă, hrană, îmbrăcăminte, educaţie şi sănătate şi va inaugura o practică a politicilor federale care se va împlini în celebrul Ordin Executiv 10925 al preşedintelui Kennedy din 1963.[43] În sens restrictiv, această versiune inedită a liberalismului a proliferat dincolo de graniţele interne ale Americii, după încheierea celui de-al doilea război mondial, vizând anumite exigenţe impuse ordinii liberale internaţionale pentru ca aceasta să întrunească criteriul legitimităţii; ‚liberalismul încorsetat' – *embedded liberalism*, în original – includea noţiuni ca dreptate distributivă şi echitate procedurală, multilateralism, comerţ liber, acces egal la bunuri şi servicii, reguli şi instituţii internaţionale.[44] Astfel, ‚corsetul liberal' trece dincolo de lichidarea definitivă a liberalismului capitalist de tip laissez-faire, pentru a statua neechivoc principiile liberalismului progresist de tip wilsonian.

Pe axa celor două programe federale *New Deal* ale preşedintelui Roosevelt din anii 1930, prin notoriul *Point Four* de asistenţă internaţională pentru ţările în curs de dezvoltare al preşedintelui Truman la finele anilor 1940 şi până la faimoasa *Alianţă pentru Progres* a preşedintelui Kennedy de la începutul anilor 1960, liberalismul statului bunăstare, care a generat social-democraţia americană, a postulat în centrul viziunii sale ideologice intervenţia comprehensivă a guvernământului în scopul realizării unui concept lărgit al libertăţii ca luptă pentru emanciparea continuă, prin educaţie, îmbunătăţirea graduală a condiţiilor de viaţă şi egalizarea oportunităţilor.[45] Câteva repere sunt esenţiale pentru înţelegerea acestei schimbări de accent în gândirea liberală, cu deosebire în prima jumătate a secolului XX: mai întâi, este notabil faptul că, de pildă, începând cu anii 1930, liberalii aderenţi la mişcarea Frontului Popular au devenit extrem de activi în promovarea pluralismului cultural şi a drepturilor civile anti-rasiste;[46] aceste atitudini au constituit probabil geneza liberalismului contracultural din anii 1960. Mai apoi, o serie de acţiuni şi atitudini, cum ar fi recunoaşterea publică de către preşedintele Truman a unei reuniuni naţionale NAACP, implicarea directă a administraţiei Kennedy în eliberarea din închisoare a lui Martin Luther King, condamnat la muncă silnică în Alabama în 1961,[47] sau crearea, în 1966, a Organizaţiei Naţionale pentru Femei, în timpul administraţiei Johnson,[48] printre multe alte astfel de iniţiative probatorii, stau mărturie pentru melanjul dintre liberalism şi social-democraţie, prin aportul ferm al politicilor centralizate la nivel federal, ca acţiuni afirmative nu de puţine ori denunţate drept acte de discriminare răsturnate. Pentru majoritatea liberalilor secolului al XIX-lea, acest model liberal ar fi fost pur şi simplu scandalos.

Notabile sunt şi o serie de reacţii adverse care au generat breşe severe în interiorul credoului optimist al liberalismului social al statului bunăstare. De pildă, după preluarea majorităţii congresionale de către republicani în 1946, au apărut primele ce(n)zuri la adresa impetuozităţii sistemului *New Deal*, odată cu respingerea *Wagner Act* şi a pachetului de măsuri legislative de securitate socială;[49] în plus, noua logică postbelică liberal-internaţionalistă a erei războiului rece a domolit liberalismul domestic al statului bunăstare,

---

[42] Jordan, *op. cit.*, pp. 255-279.
[43] Ray Bush, *Poverty and Neoliberalism: Persistence and Reproduction in the Global South*, London: Pluto Press, 2007, pp. 298-299.
[44] Jens Steffeck, *Embedded Liberalism and Its Critics: Justifying Global Governance in the American Century*, New York: Palgrave Macmillan, 2006, pp. 35-36.
[45] Peter Beinart, *The Good Fight: Why Liberals – and Only Liberals – Can Win the War on Terror and Make America Great Again*, Harper Collins e-books, 2006, pp. 192-193.
[46] Gunnar Myrdal, *An American Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy*, New York: Harper & Brothers, 1944.
[47] William H. Chafe, „Race in America: The Ultimate Test of Liberalism", în volumul William H. Chafe (ed.), *The Achievement of American Liberalism: The New Deal and Its Legacies*, New York: Columbia University Press, 2003, pp. 161-180.
[48] Cynthia Harrison, „A Revolution but Half Accomplished: The Twentieth Century's Engagement with Child-Raising, Women's Work, and Feminism", în volumul Chafe (ed.), *op. cit.*, pp. 243-274.
[49] Brands, *op. cit.*, p. 67.

în bună măsură sub imperiul criticilor severe administrate de către ideologia neoconservatoare în ascensiune. Mai mult, liberalismul disident şi contestatar al anilor 1960 este îmbrăţişat de către intelectualii aderenţi mişcării Noua Stângă, urmaşi ideologici ai lui John Dewey şi C. Wright-Mills, apărători ai activismului şi participării politice, drepturilor civile, pacifismului, egalitarismului şi social-democraţiei; prin contrast, aripa radicală a acestei mişcări preia la rându-i eticheta ‚liberal', opunându-se statismului şi centralizării politice şi lunecând, astfel, înspre o viziune cu accente anarhiste.[50] Critica necruţătoare a neoconservatorilor îi va acuza pe aceşti autointitulaţi liberali de trădare, anti-americanism şi stalinism.

Hărţuit din unghiuri multiple, nu este de mirare că liberalismul statului bunăstare a traversat o perioadă de recul semnificativ după mijlocul anilor 1960; liberalii Partidului Democrat înşişi au devenit ezitanţi în privinţa căii de urmat pentru succesul agendei *The Great Society* a prşedintelui Lyndon Johnson. De pildă, doi dintre membrii marcanţi ai formaţiunii au ajuns la un dezacord de principiu în răspunsurile lor la presiunea publică generată de războiul din Vietnam: în vreme ce vicepreşedintele Hubert Humphrey a virat ideologic înspre susţinerea retoricii liberale combatante a războiului rece şi a complexului militaro-industrial post-Eisenhower, vechiul său prieten şi coleg de partid, George McGovern, devenea portdrapelul retoricii antirăzboi, a justiţiei sociale şi statului bunăstare.[51] În fapt, potrivit majorităţii comentatorilor, asasinarea lui Kennedy în 1963, înlocuirea programului *Noii Frontiere* de către cel al *Marii Societăţi* şi escaladarea războiului din Vietnam au însemnat sfârşitul visului liberal american al statului bunăstare.[52]

Declinul liberalismului social este asociat cu ascensiunea a trei alternative ideologice distincte: i) libertarianismul economic (Hayek) care minimizează rolul politicului și justiția socială și apără ordinea spontană generată de existența piețelor libere; ii) liberalismul constituționalist al statului minimal care derivă principiile dreptății (Rawls) din raționalitatea de tip consensualist și iii) liberalismul pluralist și egalitarist al comunitarienilor (Walzer) care apără contextualismul social și identitar.[53] Indiferent de popularitatea prezentă a liberalismului statului bunăstare, susținătorii ei de astăzi invocă faptul că, de la Roosevelt la Obama, insuccesele sunt mai curând aparente iar criticismele neavenite: o examinare lucidă, atât a doctrinei cât și a politicilor, ar pune în lumină spiritul său reformatorși ieșirea din viziunile înguste și obsesive, centrate pe proprietate și individualism, ale liberalismului clasic.[54]

Neoliberalismul internaționalist, dinspre anii 1970 înspre era globalizării

Dirijismului, managerialismului și centralizării, caracteristici forte ale liberalismului statului bunăstare, li s-a reproșat – nu de puține ori și nicidecum nejustificat – apropierea de extremele fascismului și socialismului european. Devenise evident, în contextul logicii bipolare a confruntării dintre democrația de tip liberal americană și totalitarisme, că o nouă viziune liberală era necesară delimitării de extremisme și contracarării adversarului ideologic – URSS – cu argumente convingătoare. Noii vizionari, conservatori anticomuniști – mulți dintre ei – foști socialiști moderați (troțkiști) în perioada anilor 1930 și elitiști (membri ai Mont Pelerin Society, Heritage Foundation, Rand Corporation, Brookings Institute, Cato Institute, straussieni) s-au coalizat și au dat naștere curentului neoliberal de gândire care a încercat să trezească printr-o agendă asertivă și expansionistă o tradiție ce părea să traverseze o cronică stare de oboseală și epuizare a resurselor. Înainte de toate, asocierea dintre conservatori și orientarea neoliberală poate stârni o anume perplexitate: în pofida dictonului lui Alan Wolfe, după care „conservatorismul este la apogeu când

[50] Kevin Mattson, *Intellectuals in Action: The Origins of the New Left and Radical Liberalism, 1945-1970*, University Park: The Pennsylvania State University Press, 2002, pp. 188-197.
[51] Bruce Miroff, „From Friends to Foes: George McGovern, Hubert Humphrey, and the Fracture in American Liberalism", în volumul Bell, Stanley (eds.), *op. cit.*, pp. 100-105.
[52] Mattson, *When America Was Great: The Fighting Faith of Postwar Liberalism*, New York: Routledge, 2004, pp. 173-174.
[53] Bellamy, *op. cit.*, pp. 17-89.
[54] George Klosko, *The Transformation of American Liberalism*, New York: Oxford University Press, 2017, pp. 249-262.

liberalismul este în criză”,[55] neoliberalii înșiși au adoptat, alternativ banalei asocieri cu liberalismul economic, titulatura de conservatori liberali, din două considerente legate de apropierea de doctrina conservatoare asupra piețelor. Astfel, neoliberalii conservatori apără atât piețele de tip laissez-faire (în sensul restrâns al eliminării obstacolelor intervenționismului de stat), cât și piețele sociale (în sensul pozitiv al intervenției guvernământului, reductibil la crearea de instituții și mecanisme de protecție).[56] În schimb, asocierea dintre neoliberalism și elitism este una mai problematică, în sensul în care criticii neoliberalismului denunță orientarea de tip tehnocratic, aroganța și autopresupusa autoritate a propriului lor capital cultural și educațional.[57] În chip legitim, ne-am putea întreba, ce se poate spune atunci despre liberalii progresiști și așa-zisa superioritate a științei lor despre administrarea eficientă și controlul generalizat al vieții publice americane?

Aparte de aportul conservatorilor la apariția și impunerea curentului neoliberal de gândire, teoria liberală se sprijină pe trei piloni fundamentali: proprietate privată, domnia legii și piețe și comerț libere și internaționalizate. În condițiile mondializării criteriilor de legitimitate ale economicului și politicului lumii contemporane, s-a vorbit – și se vorbește încă – și despre contradicțiile interne ale doctrinei neoliberale: monopolurile și corporațiile vs. libertatea individuală, reglementarea prin lege vs. non-intervenționism, interese naționale de piață și comerț vs. instituții financiare internaționale de echilibru (Banca Mondială, Fondul Monetar Internațional) și asociații economice regionale (Uniunea Europeană, Mercosur, NAFTA, ASEAN).[58] În fapt, ceea ce s-a numit mai târziu *Washington Consensus*, adică punctul culminant al doctrinei neoliberale, s-a îndreptat inițial împotriva *consensului keynesian* al liberalismului statului bunăstare; astfel, postulatele piețelor internaționale, intereselor private, non-intervenționismului, instituțiilor financiare internaționale, mobilității internaționale a capitalului, corporațiilor transnaționale urmau să corecteze din mers dogmele eronate ale liberalismului social (rate de creștere economică ridicate, schimbare tehnologică, putere de cumpărare, sisteme de protecție socială, șomaj scăzut).[59] Neoliberalismul se insinuează în contextul eclectic al politicilor postbelice ale președintelui Truman, în doctrina ‚multilateralismului activ' din 1949, simultan contrastantă și complementară ‚punctului patru' (vezi infra), prin ideile productivității naționale, inovării științifice și modernizării societăților în scopul păcii globale. Dar, unul dintre impulsurile ideologice decisive în sprijinul viziunii neoliberale l-a dat lucrarea *Esența Securității* (1968), a secretarului apărării Robert McNamara, care propune doctrina modernizării defensive prin supralicitarea securității militare într-o lume postcolonială, esențialmente instabilă politic.[60]

În limitele constrângătoare ale prezentei secțiuni, trei tipuri de raporturi îmi apar fundamentale unei tematizări necesare asupra semnificațiilor neoliberalismului, dinspre anii 1970 înspre era globalizării: neoliberalismul și libertarianismul, neoliberalismul și globalizarea, neoliberalismul și teza imperialismului, urmate, în încheiere, de câteva obiecții critice.

Relaţia neoliberalismului cu libertarianismul a fost, nu de puţine ori, una problematică, cu toate că libertarienii au fost plasaţi, de către critici cu deosebire, la dreapta radicală a gândirii neoliberale. În această perspectivă, concepţiile libertariene au atras furia la adresa neoliberalilor, tocmai datorită insistenţei libertariene pentru epurarea economicului de orice formă de intervenţionism şi sacrificarea justiţiei sociale; mai mult, puriştii libertarieni au mers până la a desubstanţializa complet puterea de stat, inclusiv în ceea ce

[55] Alan Wolfe, „The Dangers of Conservative Populism”, în volumul Robert Faulkner, Susan Shell (eds.), *America at Risk: Threats to Liberal Self-Government in an Age of Uncertainty*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2009, p. 96.
[56] Andrew Gamble, „Two Faces of Neo-liberalism”, în volumul Richard Robison (ed.), *The Neo-Liberal Revolution: Forging the Market State*, New York: Palgrave Macmillan, 2006, pp. 21-22.
[57] Oliver Scholler, Olaf Groh-Samberg, „The Education of Neoliberalism”, în volumul Dieter Plehwe, Bernhard Walpen, Gisela Neunhoffer (eds.), *Neoliberal Hegemony: A Global Critique*, London: Routledge, 2006, pp. 171-172.
[58] David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, New York: Oxford University Press, 2005, pp. 64-81.
[59] Gerard Dumenil, Dominique Levy, „The Neoliberal (Counter-)Revolution”, în volumul Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston (eds.), *Neoliberalism: A Critical Reader*, London and Ann Arbor: Pluto Press, 2005, pp. 9-10.
[60] David Craig, Doug Porter, *Development Beyond Neoliberalism? Governance, Poverty Reduction and Political Economy*, London: Routledge, 2006, pp. 48-53.

priveşte securitatea şi politicile publice.[61] Libertarienii moderaţi au menţinut imperativul minimal al ‚statului paznic de noapte' (Nozick), dar, spre deosebire de neoliberali, care au făcut din extinderea pieţelor la nivel global piatra de temelie a concepţiei lor, au apăsat asupra neîngrădirii fără compromis a libertăţii individuale; în alţi termeni, în vreme ce neoliberalii au insistat asupra reducerii taxelor şi barierelor de piaţă, libertarienii au maximizat teza libertăţii alegerii.[62] În pofida faptului de a fi fost percepuţi adversari feroce ai statului bunăstare, constructiviştilor şi comunitarienilor şi de a fi încercat reabilitarea fundamentelor etice şi normative ale gândirii politice, s-au găsit printre libertarieni şi voci dispuse la conciliere şi compromis; spre pildă, două recunoscute think-tank-uri cu reputaţie libertariană, Cato Institute şi Brookings Institution, au avansat o serie de soluţii pentru rezolvarea crizei sistemului de securitate socială în SUA, în special în ceea ce priveşte sistemul de pensii şi cel al asigurărilor de sănătate.[63]

Pledoaria neoliberală pentru expansiunea pieţelor internaţionale în condiţii de reglementare prin mecanisme legale, tot internaţionale, a făcut din substanţa doctrinei neoliberale o formă de propagandă în serviciul globalizării. Cu alte cuvinte, privită drept punct culminant şi împlinire a viziunii neoliberale, doctrina globalizării are, la rându-i, militanţi persuasivi şi inamici redutabili. Militanţii, sau optimiştii, apără cu tenacitate globalizarea, invocând-o drept unica soluţie viabilă în contextul lumii postmoderne, a inovaţiilor tehnologice şi deschiderilor plurale; asimilată de mulţi drept americanizarea lumii, în contextul victoriei democraţiei liberale americane la sfârşitul războiului rece ideologic, doctrina globalizării a primit una dintre primele-i accepţiuni optimiste în versiunea *Planului Marshall Global*, avansat de către Al Gore în 1990, ca soluţie a multilateralismului redistributiv de reducere a dezechilibrelor şi disparităţilor între ţările lumii liberale, cu un accent deosebit privind chestiunile ecologismului şi sustenabilităţii;[64] optimiştii, mai mult sau mai puţin moderaţi, împărtăşeau la acea vreme o concepţie de tip postfordist, în conformitate cu care ultraspecializarea, inovarea tehnologică, internetul şi consumerismul, toate atent controlate prin mecanisme financiare robuste,[65] vor genera pacea, prosperitatea şi securitatea la nivel mondial. Mirajul veniturilor mari, al comerţului liber, investiţiilor internaţionale şi mondializării mecanismelor financiare şi monetare a fost curând temperat de reversul monedei: datorii, excese, speculaţii financiare, consumerism şi risipă, credite şi investiţii imobiliare scăpate de sub control, adâncirea clivajelor dintre cei puţini bogaţi şi sărăcia dominantă. Pesimiştii şi/sau criticii luau în răspăr avântul globalizării sub antrenul capitalismului de tip neoliberal: ei au pus sub semnul egalităţii acţiunile grupului G8 cu subversiuni îndreptate înspre acapararea tuturor resurselor şi încercarea de a elimina orice formă de rezistenţă prin şantajul privind acordarea de ajutoare financiare şi asistenţă internaţională.[66] Dincolo de demonizarea de tip nihilist a neoliberalismului, s-au găsit şi soluţii alternative, în sens pozitiv: una propunea o ieşire din ceea ce s-a numit marea contracţie neoliberală a anilor 1990 prin valorificarea investiţiilor masive în tehnologii informaţionale, fie de către un nou leaderhip cu caracter popular (la stânga), fie de către capitalismul neomanagerial (la dreapta).[67] O alta, tot în decursul anilor 1990, vedea în valorile comunitarianismului (Etzioni, Reich, Giddens şi alţii) contraponderea la cinismul neoliberal; astfel, societatea civilă, solidaritatea, serviciile publice de calitate, echitatea, democraţia şi coeziunea au fost identificate drept ‚a treia cale liberală'.[68]

---

[61] Murray Rothbard, *For a New Liberty: The Libertarian Manifesto*, New York: Collier-Macmillan, 1978.
[62] Kean Birch, Adam Tickell, „Making Neoliberal Order in the United States", în volumul Kean Birch, Vlad Mykhnenko (eds.), *The Rise and Fall of Neoliberalism: The Collapse of an Economic Order?*, London and New York: Zed Books, 2010, pp. 42-46.
[63] Daniel Shapiro, *Is the Welfare State Justified?*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, p. 285.
[64] Steffeck, *op. cit.*, p. 151.
[65] Globalizarea, ca apogeu al neoliberalismului şi versiune ultimă a capitalismului, a mai primit şi denumirea de ‚capitalism ghidat financiar' (Rudolph Hilferding, *Finance Capital: A Study in the Latest Phase of Capitalist Development*, London: Routledge & Kegan Paul, 1981).
[66] Bush, *op. cit.*, p. 178.
[67] Gerard Dumenil, Dominique Levy, *The Crisis of Neoliberalism*, Cambridge: Harvard University Press, 2011, pp. 326-330.
[68] Hans-Jurgen Bieling, „Neoliberalism and Communitarianism: Social Conditions, Discourses and Politics", în volumul Plehwe, Walpen, Neunhoffer (eds.), *op. cit.*, pp. 214-216.

Dimensiunile internaţionalizării şi globalizării au generat, mai ales în ochii criticilor, suspiciuni privind instituirea unei noi forme de imperialism sau neocolonialism, în special datorită asocierii directe a orientării neoliberale cu postulatele pieţelor expandate la nivel mondial şi a limitării controlului mecanismelor economice exclusiv prin intermediul instituţiilor financiare şi monetare de inspiraţie, de asemenea, neoliberală. Rezultatul: un neoliberalism hegemonic cinic şi pervers, un leviathan nemilos în mâinile elitelor financiare globale. Neoliberalismul american ar deveni astfel un instrument forte de politică externă unilaterală, alternativă la internaţionalismul liberal multilateralist, activist-constructiv şi diplomatic, de la Woodrow Wilson la Harry Truman. În faţa acuzelor de imperialism hegemonic şi unilateralism, neoliberalii se apără invocând cosmopolitanismul viziunilor globalizatoare ca soluţie eficace de diluare şi domesticire a naţionalismelor şi patriotismelor înguste, generatoare de sentimente de intoleranţă şi xenofobie, de extremisme şi fundamentalisme profund iliberale. La limită, neoliberalismul ar putea fi privit şi în sensul acţiunilor sale pozitive, de tipul intervenţiilor umanitare şi ajutorului financiar internaţional, iar dacă este ca cuprinderii sale să-i fie atribuit epitetul de hegemonică, atunci cel puţin această formă de imperialism nu este orientată înspre orori şi dominaţie prin mecanisme de forţă. Este ceea ce, conform comentatorilor şi detractorilor care au văzut în această formulă un mecanism de control şi asuprire mult mai eficient, rafinat şi subversiv, preşedintele George W. Bush a preluat din logica neoliberală şi a transformat-o, după 11 septembrie 2001, în noua logică a unilateralismului american hegemonic şi neoconservator a ‚imperialismului benefic'.[69] Chiar şi în absenţa argumentelor justificative în favoarea unilateralismului antiterorist, a devenit deja loc comun aserţiunea că ordinea politică globală unilaterală s-a impus ca efect al politicilor neoliberale şi internaţionaliste promovate de SUA, în scopul menţinerii poziţiei sale geopolitice strategice de centru de gravitaţie (datorită bunurilor publice, stabilităţii şi securităţii furnizate la scară globală).[70]

Adaug, în încheierea prezentei secţiuni, trei perspective criticiste la adresa doctrinei neoliberale, prima culturală în sens larg, a doua în ordine ideologică, iar a treia vizând strategia specifică a neoliberalismului american. Mai întâi, neoliberalismul sfârşitului de secol XX a fost atacat deopotrivă de ‚dreapta politică', pe temeiul sacrificării individualismului şi a dreptului privat de proprietate în favoarea impunerii unor reglementări internaţionale de compromis, şi ‚stânga academică', îngrijorată de preocupările liberalilor în a promova iniţiativele libere de piaţă în defavoarea aspiraţiilor egalitariste tot mai pronunţate.[71] În ordine ideologică, adversarii neoliberalismului iau cu asalt punctele tari ale ideologiei înseşi; astfel, pieţele neoliberalilor nu sunt natural libere, ci construite ideologic; statul nu este evacuat din practica economică neoliberală, ci mai degrabă restructurat pentru a răspunde noilor exigenţe; cetăţeanul nu este un individ liber, ci un consumator dependent de satisfacţii, cooperarea este competiţie mascată, iar internaţionalizarea expresia eufemistică pentru noul imperialism.[72] În fine, în ochii celor care văd o strategie neoliberală americană conspirativă, neoliberalismul a fost mult mai puţin consistent cu globalizarea, internaţionalizarea şi competiţia deschisă, decât cu o viziune a statului american de reorganizare a capitalului, formulată în 1979 de către administraţia Reagan, în scopul stopării devalorizării dolarului american.[73]

---

[69] William K. Tabb, „Mr. Bush and Neo-liberalism", în volumul Robison (ed.), *op. cit.*, p. 174.

[70] John Ikenberry, *Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order*, New Jersey: Princeton University Press, 2011, p. 122. Autorul afirmă însă că imperialismul unilateralist american în decadele dintre secolele XX şi XXI este doar o chestiune de etapă, până la impunerea unei alternative mai bune, de tip multilateralist (pp. 222-225).

[71] James T. Kloppenberg, *The Virtues of Liberalism*, New York: Oxford University Press, 1998, pp. 10-11.

[72] Ronaldo Munck, „Neoliberalism and Politics, and the Politics of Neoliberalism", în volumul Saad-Filho, Johnston (eds.), *op. cit.*, pp. 60-66.

[73] Al Campbell, „The Birth of Neoliberalism in the United States: A Reorganisation of Capitalism", în *ibidem*, pp. 187-195.

În loc de concluzie: lumea post-liberală a secolului XXI

Într-o lume a demistificărilor şi refuzului marilor naraţiuni (Lyotard), a afirmării sfârşiturilor istoriei, ideologiilor, fundamentelor cunoaşterii, etc., apocalipticul benign şi relativist vede totul în nuanţe de gri şi proferează simultan lumi mai bune, nedogmatice şi inclusive. În mersul ei derutat şi derutant, gândirea contemporană uzează, uneori concomitent, de două mari tipuri de strategii ‚discursive' pentru a da seama de statutul ontologic al obiectelor ei: fie le decretează asertoric declinul şi/sau extincţia, fie le aplică, pe urma unei indecizii de principiu cu privire la starea lor prezentă, prefixul inofensiv şi indulgent ‚post'. Va să zică, într-un cuvânt, entităţi moarte, dar respiră... În acest din urmă caz, postmodernitatea, post-adevărul, post-teoria, post-istoricitatea, etc., ies convenabil din corsetul rigorilor fundaţionaliste şi epistemice tradiţionale şi acroşează voios, tocmai în temeiul postulării prefixului amintit, orice manifestare haotică şi discontinuă prin raportare la criterii prestabilite, invocând inocent principiul lui *anything goes*. Lumea şi civilizaţia liberală, dacă există aşa ceva, conform (post)nihiliştilor metodologici, nu a scăpat nici ea fără atribuire de prefix: ‚lumea postliberală' le apare acestora drept eticheta cea mai la îndemână atunci când se ridică probleme de identificare, legitimare şi discernământ a unor realităţi care, fie nu se adecvează ordinii liberale istorice ca atare, fie sunt instanţieri superioare întregii ordini anterioare, deci ‚dincolo de'. Este curios faptul că, în zilele noastre, orice formă de meliorism trebuie scoasă în afara unei tradiţii precedente şi funcţionează, întrucâtva, dacă nu chiar în mod necesar, în pofida ei...

Mai interesant, s-a vorbit recent despre lumea postliberală în chiar termenii ‚lumii post-americane' (Zakaria). Indiferent de poziţionările pro sau contra liberalismului astăzi, echivalenţa ca atare pare mai curând neproblematică şi a ajuns să frizeze chiar stereotipia: aceasta înseamnă că i) caracteristica forte a culturii politice americane este esenţialmente liberală şi ii) a respinge civilizaţia de inspiraţie liberală este identic cu a denunţa (probabil integral) meritele, realizările şi aspiraţiile civilizaţiei politice americane. Fie că vorbim despre *declinul* lumii liberale contemporane (americane sau nu), fie despre posibilitatea *menţinerii* acesteia în condiţiile unor reajustări şi/sau recalibrări sub imperativele prezentului, fie că examinăm prospectiv condiţiile de posibilitate ale unei *lumi postliberale*, confruntările majore au loc în contextul proliferării iliberalismelor. În cele ce urmează, voi examina succint cele trei posibilităţi.

În primul caz, constatarea că obiectivul primordial al geopoliticii internaţionale astăzi este promovarea şi răspândirea la scară globală a democraţiei pare să fie consistentă cu declinul şi mutarea în plan secund a valorilor tradiţionale liberale; Larry Diamond opina recent faptul că, deşi până în anul 2050 este foarte posibil ca majoritatea statelor lumii să devină democratice, aceasta nu înseamnă că ele vor fi în mod necesar şi liberale;[74] posibilitatea, fie şi virtuală, a existenţei democraţiilor iliberale generează serioase semne de întrebare cu privire la viitorul liberalismului. Alţii, dimpotrivă, deşi nu văd o problemă în coexistenţa dintre liberalism şi democraţie, afirmă că ameninţări interne şi externe la adresa ambelor (sub forma acumulării de putere tocmai pentru a răspunde acestor ameninţări) va fi cauza decisivă a emergenţei societăţilor politice iliberale.[75] Din punctul meu de vedere, populismele (cu trimitere la cel al administraţiei americane prezente) vizează acumularea de putere în mod legitim pentru a răsturna ordinea liberală. Dealtfel, un raport APSA din anul 2004 observa că tendinţele iliberale în SUA s-au insinuat pe fondul eşecului guvernanţei democratice, a polarizării rasiale şi economice, cinismului şi descreşterii continue a participării politice, date consistente cu declinul Americii liberale.[76]

Ideea prezervării civilizaţiei de tip liberal, în SUA şi aiurea, se sprijină pe mai multe tipuri de argumente. Primul dintre ele leagă supravieţuirea culturilor politice liberale de reţinerea doar parţială a ingredientelor sale ideologice, cum ar fi universalismul şi meliorismul, şi de abandonarea celorlalte.

[74] John Higley, Michael Burton, *Elite Foundations of Liberal Democracy*, Lanham: Rowman & Littlefield, 2006, p. 184.
[75] John McGowan, *American Liberalism: An Interpretation for Our Time*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, pp. 189-193.
[76] Ralph Brauer, *The Strange Death of Liberal America*, Westport: Praeger, 2006, pp. 208-212. Autorul vizează în special administraţia Bush pe care o numeşte sugestiv ‚the Era of Bad Feelings'.

Alternativa – o lume postliberală care va trebui să înveţe să coabiteze cu culturile politice non-liberale.[77] Al doilea argument avansează exigenţele convergenţei şi coerenţei liberalismului politic cu cel economic; în absenţa unei astfel de adecvări, contraexemplele iliberale sunt ilustrative: China a suprimat în mod constant liberalismul politic, dar a implementat cu unele succese notabile precepte ale liberalismului economic. Invers, India modernă a îngrădit în mică măsură libertăţile politice, dar a impus un control sever progresului economic.[78] Prin urmare, foarte judicios, succesul liberalismelor viitorului ar atârna decisiv de împlinirea acestui deziderat. Al treilea model argumentativ este consistent cu imaginarul reînnoirii ordinii liberale internaţionale, în formula ‚liberalismului internaţionalist post-hegemonic 3.0', pe criteriile universalităţii teleologice, suveranităţii post-westphaliene, rotaţiei statelor la conducerea instituţiilor internaţionale, sistemului de reguli precise şi expandării politicului.[79] În fine, al patrulea tip de argumentare derivă viitorul liberalismului din alternative plauzibile la modelul american, fie ca renegociere a acestuia, fie ca trecere la un sistem internaţional post-american, fie în varianta unui sistem internaţional liberal fragmentat de rivalităţi.[80]

Cât despre imaginaţia postliberală, aceasta este validă în condiţiile declinului liberalismului şi nevalidă sau fantasmagorică în cazul prezervării valorilor culturii politice de tip liberal. Valorile proiective ale unui astfel de imaginar ar fi solidaritatea internaţională, activismul de tip mobilizator, egalitarismul în detrimentul meritocraţiei, promovarea obiectivelor de ordin public în defavoarea intereselor private, asociaţionismul de tip reţea în detrimentul atomismului individualist, toate alături de o reformă cuprinzătoare a instituţiilor liberale ale prezentului. Reforma în cauză ar urma să anihileze ceea ce postliberalii au denunţat drept ‚legea de fier a liberalismului': cu cât o societate este mai liberală, cu atât birocraţia, procedurile, raţiunile instrumentale şi fundamentalismul de piaţă se accentuează.[81] În Statele Unite, instanţieri ale unui astfel de imaginar, preponderent de orientare culturală, sunt disidenţa de tip Hollywood, mişcarea Occupy Wall Street şi ecologismul.[82] Dacă este să-i examinăm robusteţea, ca postliberalism, atunci această întreprindere trebuie făcută, cred, *în afara* liberalismului/ liberalismelor.

Bibliografie

Barber, Benjamin, *The Conquest of Politics: Liberal Philosophy in Democratic Times*, New Jersey: Princeton University Press, 1988.

Baum, Bruce, *The Post-Liberal Imagination: Political Scenes from the American Cultural Landscape*, New York: Palgrave Macmillan, 2016.

Beinart, Peter, *The Good Fight: Why Liberals – and Only Liberals – Can Win the War on Terror and Make America Great Again*, Harper Collins e-books, 2006.

Beiner, Ronald, *What's the Matter with Liberalism?*, Berkeley: University of California Press, 1992.

Bellamy, Richard, *Liberalism and Pluralism: Towards a Politics of Compromise*, New York: Routledge, 1999.

Bieling, Hans-Jurgen, „Neoliberalism and Communitarianism: Social Conditions, Discourses and Politics", în Dieter Plehwe, Bernhard Walpen, Gisela Neunhoffer (eds.), *Neoliberal Hegemony: A Global Critique*, London: Routledge, 2006, pp. 207-221.

[77] John Gray, *Liberalism*, second edition, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995, pp. 85-96.
[78] Russell Hardin, *Liberalism, Constitutionalism, and Democracy*, New York: Oxford University Press, 1999, p. 43.
[79] John G. Ikenberry, „Liberal Internationalism 3.0: America and the Dilemmas of Liberal World Order", *Perspectives on Politics*, 7(1), 2009, p. 74.
[80] *Idem*, *op. cit.*, p. 281.
[81] David Graeber, *The Utopia of Rules: On Technology, Stupidity, and the Secret Joys of Bureaucracy*, New York: Melville House, 2016.
[82] Bruce Baum, *The Post-Liberal Imagination: Political Scenes from the American Cultural Landscape*, New York: Palgrave Macmillan, 2016.

Birch, Kean, Adam Tickell, „Making Neoliberal Order in the United States”, în Kean Birch, Vlad Mykhnenko (eds.), *The Rise and Fall of Neoliberalism: The Collapse of an Economic Order?*, London and New York: Zed Books, 2010, pp. 42-59.

Brands, H. W, *The Strange Death of American Liberalism*, New Haven: Yale University Press, 2001.

Brauer, Ralph, *The Strange Death of Liberal America*, Westport: Praeger, 2006.

Brecher, Bob, *Getting What You Want? A Critique of Liberal Morality*, London: Routledge, 1998.

Bush, Ray, *Poverty and Neoliberalism: Persistence and Reproduction in the Global South*, London: Pluto Press, 2007.

Campbell, Al, „The Birth of Neoliberalism in the United States: A Reorganisation of Capitalism”, în Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston (eds.), *Neoliberalism: A Critical Reader*, London and Ann Arbor: Pluto Press, 2005, pp. 187-198.

Chafe, William H, „Race in America: The Ultimate Test of Liberalism”, în William H. Chafe (ed.), *The Achievement of American Liberalism: The New Deal and Its Legacies*, New York: Columbia University Press, 2003, pp. 161-180.

Cohen, Nancy, *The Reconstruction of American Liberalism, 1865-1914*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2002.

Craig, David, Doug Porter, *Development Beyond Neoliberalism? Governance, Poverty Reduction and Political Economy*, London: Routledge, 2006.

Davis, John B., *The Theory of the Individual in Economics: Identity and Value*, London: Routledge, 2003.

Diggins, John P., *The Lost Soul of American Politics: Virtue, Self-Interest, and the Foundations of Liberalism*, New York: Basic Books, 1984.

Dorrien, Gary, *Imagining Progressive Religion, 1805-1900*, Louisville: Westminster John Knox, 2001.

Dumenil, Gerard, Dominique Levy, „The Neoliberal (Counter-)Revolution”, în Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston (eds.), *Neoliberalism: A Critical Reader*, London and Ann Arbor: Pluto Press, 2005, pp. 9-19.

Dumenil, Gerard, Dominique Levy, *The Crisis of Neoliberalism*, Cambridge: Harvard University Press, 2011.

Dworkin, Ronald, „Liberal Community”, *California Law Review*, 77(3), 1989, pp. 479-504.

Ericson, David F., *The Debate over Slavery: Antislavery and Proslavery Liberalism in Antebellum America*, New York: New York University Press, 2000.

Evans, Cristopher H., *Liberalism without Illusions: Renewing an American Christian Tradition*, Waco: Baylor University Press.

Galston, William A., *Liberal Pluralism: The Implications of Value Pluralism for Political Theory and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Gamble, Andrew, „Two Faces of Neo-liberalism”, în Richard Robison (ed.), *The Neo-Liberal Revolution: Forging the Market State*, New York: Palgrave Macmillan, 2006, pp. 20-35.

Geuss, Raymond, „Liberalism and Its Discontents”, *Political Theory*, 30(3), 2002, pp. 320-338.

Gibson, Alan, „Ancients, Moderns and Americans: The Republicanism-Liberalism Debate Revisited”, *History of Political Thought*, XXI(2), 2000, pp. 261-307.

Graeber, David, *The Utopia of Rules: On Technology, Stupidity, and the Secret Joys of Bureaucracy*, New York: Melville House, 2016.

Gray, John, *Liberalism*, second edition, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995.

Hardin, Russell, *Liberalism, Constitutionalism, and Democracy*, New York: Oxford University Press, 1999.

Harrison, Cynthia, „A Revolution But Half Accomplished: The Twentieth Century's Engagement with Child-Raising, Women's Work, and Feminism", în William H. Chafe (ed.), *The Achievement of American Liberalism: The New Deal and Its Legacies*, New York: Columbia University Press, 2003, pp. 243-274.

Harvey, David, *A Brief History of Neoliberalism*, New York: Oxford University Press, 2005.

Higley, John, Michael Burton, *Elite Foundations of Liberal Democracy*, Lanham: Rowman & Littlefield, 2006.

Hilferding, Rudolph, *Finance Capital: A Study in the Latest Phase of Capitalist Development*, London: Routledge & Kegan Paul, 1981.

Hirschman, Albert O., *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before Its Triumph*, twentieth anniversary edition, Princeton: Princeton University Press, 1997.

Holl, Richard E., *From the Boardroom to the War Room: America's Corporate Liberals and FDR's Preparedness Program*, New York: University of Rochester Press, 2005.

Ikenberry, John, „Liberal Internationalism 3.0: America and the Dilemmas of Liberal World Order", *Perspectives on Politics*, 7(1), 2009, pp. 71-87.

Ikenberry, John, *Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order*, New Jersey: Princeton University Press, 2011.

Jordan, John M., *Machine-Age Ideology: Social Engineering & American Liberalism, 1911-1939*, The University of North Carolina Press, 1994.

Kahan, Alan S., *Aristocratic Liberalism: The Social and Political Thought of Jacob Burckhardt, John Stuart Mill, and Alexis de Tocqueville*, New York: Oxford University Press, 1992.

Katz, Claudio J., „Thomas Jefferson's Liberal Anticapitalism", *American Journal of Political Science*, 47(1), 2003, pp. 1-17.

Kloppenberg, James T., *The Virtues of Liberalism*, New York: Oxford University Press, 1998.

Klosko, George, *The Transformation of American Liberalism*, New York: Oxford University Press, 2017.

Koch, Adrienne, William Peden (eds.), *Life and Selected Writings of Thomas Jefferson*, New York: Modern Library, 1944.

Lamoreaux, Naomi R., *The Great Merger Movement in American Business, 1895-1904*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Leonard, Thomas C., *Illiberal Reformers: Race, Eugenics & American Economics in the Progressive Era*, New Jersey: Princeton University Press, 2016.

Machan, Tibor R., *Classical Individualism: The Supreme Importance of Each Human Being*, London: Routledge, 1998.

Matthews, Richard K., „Liberalism, Civic Humanism, and the American Political Tradition: Understanding Genesis", *The Journal of Politics*, 49(4), 1987, pp. 1127-1153.

Mattson, Kevin, *Intellectuals in Action: The Origins of the New Left and Radical Liberalism, 1945-1970*, University Park: The Pennsylvania State University Press, 2002.

Mattson, Kevin, *When America Was Great: The Fighting Faith of Postwar Liberalism*, New York: Routledge, 2004.

McGowan, John, *American Liberalism: An Interpretation for Our Time*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2007.

Miroff, Bruce, „From Friends to Foes: George McGovern, Hubert Humphrey, and the Fracture in American Liberalism”, în Jonathan Bell, Timothy Stanley (eds.), *Making Sense of American Liberalism*, Urbana: University of Illinois Press, 2012, pp. 90-109.

Munck, Ronaldo, „Neoliberalism and Politics, and the Politics of Neoliberalism”, în Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston (eds.), *Neoliberalism: A Critical Reader*, London and Ann Arbor: Pluto Press, 2005, pp. 60-69.

Myrdal, Gunnar, *An American Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy*, New York: Harper & Brothers, 1944.

Pestritto, Ronald J., *Woodrow Wilson and the Roots of Modern Liberalism*, Lanham: Rowman & Littlefield, 2005.

Plotke, David, *Building a Democratic Political Order: Reshaping American Liberalism in the 1930s and 1940s*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Raskin, Marcus G., *Liberalism: The Genius of American Ideals*, Lanham: Rowman & Littlefield, 2004.

Rossinow, Doug, „Partners for Progress? Liberals and Radicals in the Long Twentieth Century”, în Jonathan Bell, Timothy Stanley (eds.), *Making Sense of American Liberalism*, Urbana: University of Illinois Press, 2012, pp. 17-37.

Rothbard, Murray, *For a New Liberty: The Libertarian Manifesto*, New York: Collier-Macmillan, 1978.

Schlesinger Jr., Arthur, *The Age of Jackson*, New York: Brown & Little, 1945.

Schlesinger, Arthur M., *The Politics of Upheaval*, Boston: Houghton Mifflin, 1960.

Scholler, Oliver, Olaf Groh-Samberg, „The Education of Neoliberalism”, în Dieter Plehwe, Bernhard Walpen, Gisela Neunhoffer (eds.), *Neoliberal Hegemony: A Global Critique*, London: Routledge, 2006, pp. 171-187.

Selby, F. G. (ed.). *Burke's Speeches*, London: Everyman's Library, 1956.

Shapiro, Daniel, *Is the Welfare State Justified?*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Steffeck, Jens, *Embedded Liberalism and Its Critics: Justifying Global Governance in the American Century*, New York: Palgrave Macmillan, 2006.

Tabb, William K., „Mr. Bush and Neo-liberalism”, în Richard Robison (ed.), *The Neo-Liberal Revolution: Forging the Market State*, New York: Palgrave Macmillan, 2006, pp. 173-194.

Wolfe, Alan, „The Dangers of Conservative Populism”, în Robert Faulkner, Susan Shell (eds.), *America at Risk: Threats to Liberal Self-Government in an Age of Uncertainty*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2009, pp. 96-114.

Wolfe, Cristopher, „The Egalitarian Liberalism of Ronald Dworkin”, în Cristopher Wolfe (ed.), *Liberalism at the Crossroads: An Introduction to Contemporary Liberal Political Theory and Its Critics*, second edition, Lanham: Rowman & Littlefield, 2003, pp. 21-40.

Capitolul 4
UN MILENARISM FĂRĂ TERMEN[1]

Mihai Maci

Unul din cele mai stranii procese ale ultimelor decade îl constituie revenirea religiei în spaţiul public. Referirile la concepţiile religioase ce motivează acţiunile unor grupuri (bine conturate sau difuze) ori ale unor indivizi (mai mult sau mai puţin radicalizaţi) s-au banalizat după atentatele din 2001. Mai mult decât atât, o anumită perspectivă religioasă – cu accente variabile, dar în general critică faţă de ceea ce ea consideră a fi derapajele prezentului – a devenit, fie în mod vocal, fie aluziv, parte a discursului public actual. Însă tocmai recurenţa acestor elemente de discurs religios e cea care ne estompează caracterul lor surprinzător. Căci, cu puţin timp în urmă (cu 50 de ani, la finele anilor '60, ori doar cu 30, după implozia comunismului) religia ajunsese cvasi-absentă în sfera publică, iar reflectarea ei în media era mai curând episodică şi restrânsă la contexte precise. Bineînţeles că, în acel timp, o bună parte din lume se afla sub dominaţia ideologiei comuniste, care – în mod revendicat – era atee şi închisese bisericile în ţarcul limitat al practicilor rituale. Însă şi o parte consistentă a lumii libere, care nu cunoştea constrângerile comunismului, era, de asemenea, indiferentă faţă de fenomenul religios. Şi, cum o arătau statisticile, această indiferenţă – ai cărei indici îi constituiau abandonul vieţii ritualice, declinul vocaţiilor religioase, creşterea numărului celibatarilor şi a familiilor monoparentale – era în permanentă ascensiune. O privire retrospectivă ar fi tentată să hipostazieze marxismul (amestecat – în doze variabile – cu psihanaliza şi existenţialismul), la modă în acei ani, drept cauza principală a acestei îndepărtări de fundamentul creştin al vieţii tradiţionale a omului occidental. E indiscutabil că diversele teorii care se dezvoltă – şi, uneori, interferează – în deceniile postbelice au avut un rol (mai ales în mediile educate şi urbane) în modelarea imaginarului şi a atitudinii oamenilor, însă procesul care a antrenat o schimbare atât de radicală în comportamentul oamenilor era mult mai profund. În fapt, marginalizarea religiei în viaţa publică este sincronă cu modernitatea.

Tradiţia modernităţii

Spre marea dezămăgire a celor care văd în carnavalescul an 1968 sursa tuturor relelor care ne bântuie, trebuie spus că el reprezintă mai curând termenul final al unei istorii care are în spate peste trei secole de transformări ale lumii occidentale. Modernitatea se naşte la finele războaielor religioase din secolele XVI şi XVII, ca soluţie practică pentru a pune capăt unui conflict care în numele unor poziţii absolute dusese Europa în pragul colapsului. Fiecare din cele două tabere – catolicii, respectiv protestanţii – considera că poziţia sa este singura legitimă, cu neputinţă de negociat şi care, dacă nu era acceptată de bună voie de către ceilalţi, se cerea impusă cu forţa. Încleştarea care a durat peste un secol şi jumătate a sfârşit prin a epuiza „lumea veche" şi, în egală măsură, prin a o obliga să găsească o altă rezolvare (decât cele cunoscute până atunci: excomunicarea şi sancţionarea ei cu puterea statului) problemei care o măcina din 1517. Soluţia ieşirii din impas s-a dovedit a fi trecerea la un alt nivel: dacă faptul că în înţelegerea Bibliei omul are nevoie de o asistenţă a magisteriului şi a tradiţiei sau îi e suficientă „iluminarea" de către Sfântul Duh e indecidabil şi nu se poate ajunge la o poziţie comună (deoarece cele două opţiuni sunt ireconciliabile), atunci e preferabil ca negocierea să fie mutată pe un alt teren, pe care să fie posibil un compromis. Iar acest „spaţiu neutru" a devenit cel al raţionalităţii: oricât se vor înverşuna cele două poziţii religioase pentru sau împotriva unui

[1] Dată fiind întinderea acestui text şi caracterul lui de sinteză (ce presupune o mulţime de referinţe), am optat pentru a da în note doar trimiterile la acele lucrări care tratează în mod detaliat una sau alta din problemele pe care le-am atins în treacăt. Nu am indicat o pagină anume, căci nu cărţile la care ne-am referit sunt note la textul meu, ci acesta din urmă e o suită de note în marginea lor. În egală masură, pentru a întrerupe lectura, nu am făcut trimiteri acolo unde e vorba de autori canonici (Hegel, Max Weber, Mircea Eliade, etc.) sau de idei ori sintagme ce aparţin unui patrimoniu comun.

articol dogmatic, ambele vor fi de acord că 1+1=2. În ciuda simplităţii ei, opţiunea pentru această mediere a avut caracter decisiv în istorie: odată cu ea omul a ieşit din logica religiei ca garant universal al acţiunilor sale, pentru a intra în cea a „raţiunii dominante", deopotrivă la nivel individual şi social. Pentru prima dată în istorie oamenii au căzut de acord să îşi înţeleagă rosturile nu în funcţie de o divinitate (sau mai multe divinităţi) tutelară/e, ci pornind de la „lucrul cel mai bine împărţit" în natură, adică de la propria raţiune. În felul acesta s-a ieşit din *heteronomia* tradiţională, în care finalitatea existenţei şi temeiul tuturor lucrurilor veneau din afara lumii acesteia, pentru a se intra în sfera *autonomiei* umane, în care reperele ultime aparţin umanului: cunoaşterea ştiinţifică şi acordul bazat pe deliberare.

Ar fi inutil să se pretindă că această trecere – pe care anul 1648 o simbolizează mai mult decât o consumă[2] – ar fi un progres sau un regres în raport cu ordinea lumii care i-a precedat. Şi aceasta dintr-o raţiune simplă: pentru că oricâte coerenţe (şi influenţe) am găsi între logica lumii tradiţionale şi aceea a modernităţii, lucrurile cele mai importante sunt, totuşi, cele care le deosebesc. Odată cu modernitatea, cum bine a observat Max Weber, lumea e „dezvrăjită", adică este în întregime pusă la dispoziţia raţiunii ce se dezvoltă structurând-o potrivit criteriilor unei cunoaşteri exacte şi eficiente. În felul acesta, ea (lumea) se impersonalizează şi se reduce, progresiv, la ceea ce ştiinţa înţelege din diversele ei aspecte şi manifestări. La rândul ei, pe măsura dezvoltării mijloacelor de observare şi de experimentare, această înţelegere ştiinţifică e tot mai dominată – aşa cum a arătat-o Martin Heidegger – de imperativul eficienţei; al organizării şi al exploatării raţionale. Treptat, de-a lungul a două secole şi jumătate – marcate de trei revoluţii tehnologice – lumea s-a „aplatizat" (adică şi-a redus dimensiunile graţie explorării şi exploatării şi s-a simplificat printr-o reducţie materialistă), devenind un rezervor de materie primă pe care îl străbat fluxurile comerciale la scară mondială. Organizarea producţiei (deopotrivă economică şi tehnică) a potenţat la cote nemaicunoscute în istorie dezrădăcinarea şi deplasarea unor mase imense de oameni menite a alimenta, la rândul lor, dezvoltarea continuă a industriilor în ascensiune. În decursul a două veacuri şi jumătate populaţia lumii a trecut de la condiţia preponderent rurală la cea urbană (şi aproximativ un sfert din ansamblul locuitorilor planetei a făcut acest pas în ultimii 75 de ani). Această mutaţie – cât se poate de vizibilă la nivel spaţial – este, mai înainte de toate, una care amprentează structurile mentale.

Timp de milenii, peste tot în lume, civilizaţia a fost preponderent rurală, legată de practicile cultivării pământului, ale creşterii animalelor şi de marile cicluri ale naturii care ritmează viaţa tuturor făpturilor. În economii relativ stabile (în ciuda fluctuaţiilor datorate „creşterii şi descreşterii imperiilor") existenţa umană s-a supus unor tipare ancestrale, a căror legitimitate se întemeia – aşa cum a evidenţiat-o Mircea Eliade – pe prestigiul miturilor originare şi se perpetua prin reiterarea acestora în ceremonii ritualice. Destructurarea ambientului cotidian al oamenilor care şi-au părăsit lumea pentru a se aglutina la periferiile oraşelor a avut ca efect descompunerea acestei ordini sacre care reprezenta pe de o parte orizontul lor de sens, pe de alta principiul reglator al relaţiilor intercomunitare. Paradoxal poate, înainte de a trece în lumea raţionalităţii urbane, pentru mulţi dintre ei estomparea religiei nu a însemnat nimic altceva decât proliferarea credinţelor. Suntem obişnuiţi să asociem lumea credinţelor cu timpurile cele mai îndepărtate, de la începuturile civilizaţiei, însă – în egală măsură – şi modernitatea e creatoarea unor forme de religiozitate (care nu sunt reductibile la „mitologiile" în care, cu instrumente hermeneutice diferite, Mircea Eliade şi Roland Barthes recunoşteau „camuflarea sacrului în profan"). La marginea raţionalitaţii şi a urbanităţii, credinţele se contaminează reciproc şi elemente (sau practici) ale unora migrează în câmpul altora, în vreme ce diverse motive – mai vechi sau mai noi – se suprapun în arhitecturi imprevizibile. Raţionalizarea pe care o presupune existenţa modernă – ce defineşte omul ca cetăţean şi ca „lucrător" (în accepţiunea lui Ernst Jünger, cel din *Der Arbeiter* din 1932) – are ca efect în acelaşi timp o mai precisă structurare dogmatică a religiilor, dar şi o dezvoltare liberă a credinţelor la limitele şi în interstiţiile acestora. Oricât ar părea de surprinzătoare, această

[2] Deşi aici apare, formulat de reprezentatul Franţei – ducele de Longueville – pentru prima dată termenul de „secularizare" pentru a numi, cât mai diplomatic cu putinţă, trecerea unor teritorii bisericeşti în posesia electorilor protestanţi.

stare de lucruri este normală: din momentul în care şi-au pierdut parte din funcţiile sociale, religiile sunt mult deschise mutaţiilor de conţinut decât în vremea în care constituiau garantul unei ordini universale şi imuabile.

Pe de altă parte, triumful modernităţii – mai întâi ca ştiinţă, apoi ca tehnologie – a făcut ca numitorul comun al societăţii să fie reprezentat de o ordine raţională care se exprimă deopotrivă în cunoaşterea specializată (şi în structurile ei economice), în regulile vieţii comune (formalizate de legislaţia post-napoleoniană) şi în organizarea administrativă a dinamicii urbane. Fiecare membru al comunităţii e în situaţia de a-şi însuşi şi exersa de mic aspectele acestei ordini pe care, crescând, va fi în situaţia de a le ajusta mai adecvat – cu mintea şi cu fapta lui – lumii în care va trăi. Acesta e rostul şcolii în modernitate: a-l învăţa pe copil că – în chip funciar – ordinea lumii în care e chemat să se realizeze e una de esenţă raţională, şi că ea e omoloagă arhitecturii minţii lui. În centrul acestei raţionalizări se află eficienţa, pe care e menit a i-o deprinde sistemul de recompense şi pedepse ce însoţeşte învăţarea. Din momentul în care „intră în lume" ca şcolar, tânărul „se iniţiază" în raţionalitatea comună minţii şi lumii, care dă norma socială şi – în acelaşi timp – înţelege (progresiv) faptul că credinţa nu are doar o dimensiune personală, ci şi una *subiectivă*.

În definitiv, aceasta e una din temele de bază ale lumii în care trăim, consacrată de tradiţia concordatară, cea menită a stabili raporturile dintre Biserică şi Stat. Acesta din urmă e cel care defineşte, garantează şi păstrează (sau modifică) regulile vieţii comune pe teritoriul asupra căruia îşi întinde autoritatea. La rândul lor, aceste reguli reprezintă „cel mai mic numitor comun" al existenţei colective; sunt universale (li se aplică tuturor) şi obligatorii (încălcarea lor presupune penalizări proporţionale). De partea cealaltă, Biserica îşi vede drastic limitată incidenţa socială; dacă Statul nu se amestecă în niciun fel în problemele ei de dogmă (recunoscându-i-se, implicit, dreptul de a afirma „cel mai mare multiplu comun" al colectivităţii), se statuează clar distincţia între politicile de Stat şi misiunea Bisericii. Aceasta poate doar să propună (o credinţă, printre alte credinţe – dintre cele recunoscute de Stat), dar nu poate conta pe „braţul secular" al acestuia pentru a-şi impune oferta. În replică, Statul nu mai apelează la Biserică drept furnizor de legitimitate, dat fiind că ordinea comunitară nu se mai bazeză pe o Lege transcendentă, ci pe o Constituţie adoptată prin vot democratic. Desprinderea Bisericii de Stat îi permite acesteia să depăşească handicapul „religiei imperiale" (consacrată de împăratul Constantin după adoptarea Edictului de la Milan), să revină la sursele sale, să se spiritualizeze şi să se apropie de enoriaşi. Apelul personal al credinţei are şansa de a depăşi opacitatea birocratică a instituţionalismului statal şi a-i vorbi omului pe limba sufletului lui, dincolo de formalismul neutru al limbajului ştiinţific. Marginalizarea Bisericii în modernitate (nu doar de către Stat, ci, în egală măsură, de ştiinţă şi de media) face ca vocea ei să nu mai răsune deasupra megalopolelor ce se dezvoltă peste tot, ci să devină mai curând o voce interioară, care chestionează deopotrivă reuşitele şi eşecurile lumii.

Universalizarea istoriei

Jean Delumeau observa[3] faptul că atunci când vorbim de „creştinismul medieval" (sau la fel de bine, de cel occidental în general) folosim adesea – cu prea puţin descernământ – un *idealtypus* care riscă să nu aibă un corespondent clar în realitatea istorică. În fond, creştinismul medieval se întinde pe o suprafaţă mai mare decât aceea a Europei actuale (căci se cuvine inclus şi Imperiul Bizantin) şi pe o durată de o mie de ani. Dacă trecem de la imaginea de ansamblu la detalii, vom realiza cu uşurinţă că harta creştinătăţii acelui timp e colorată în nuanţe variabile care, în plus, se modifică în timp. Astfel, la începuturi, marile oraşe (ce devin sedii al Mitropoliilor) sunt focare ale credinţei, în vreme ce lumea rurală rămâne păgână (*paganus* nu înseamnă nimic altceva decât ţăran). Ulterior avem zone de intensă dinamică spirituală – cum ar fi marile abaţii ale Italiei sau Franţei), dar şi teritorii în care se practică religiile ancestrale (precum în actualele Ţări Baltice). Nici măcar la apogeul „Evului Mediu dezvoltat" – în secolele XII – XV – nu putem vorbi de o

[3] În mai multe din lucrările sale, dar în mod particular în *Un chemin d'histoire. Chrétienté et christianisation*, Paris: Fayard, 1981.

creştinătate unitară; dincolo de particularismele locale există diferenţieri clare între lumea monastică şi cea laică, între mediile educate şi cele needucate, între „*Commonwealth*-ul bizantin" şi *orbis*-ul catolicismului roman. Mai curând decât o realitate cu contururi precis trasate, creştinismul medieval e un *proces* care prinde întreaga Europă – vreme de un mileniu – într-o dinamică cu coloraturi şi intensităţi diferite.

Observaţia istoricului francez se aplică la fel de bine modernităţii – sau, mai exact, modernizării – care (ne-a arătat-o Norbert Elias) marchează pe de o parte interiorizarea regulilor vieţii comune, pe de alta ascensiunea Statului ca singur deţinător al monopolului violenţei. Interiorizarea regulilor ce se formulează la desprinderea de lumea tradiţională (şi de riturile ei) este ea însăşi parte a raţionalizării, iar aceasta din urmă e componenta majoră a unui proces de *secularizare* ce se desfăşoară pe tot parcursul Epocii Moderne. Secularizarea este, de asemenea, un proces şi, precum creştinismul într-o altă epocă, are grade diferite de intensitate în spaţiu şi în timp. Convingerea lui Marx – citată ocazional – potrivit căruia revoluţia socialistă nu va fi cu putinţă decât în ţările puternic industrializate se referă şi la acest aspect: doar acolo unde o anumită formă de raţionalizare (produsă de progresul tehnic şi de organizarea economică) ajunge la apogeu, se realizează condiţiile unei gândiri capabile să concepă viitorul (ceea ce – pentru Marx – înseamnă să-l aşeze pe baze raţionale) după inevitabila reacţie care va marca desprinderea de trecut. Afirmaţia lui atrage atenţia (şi) prin optimismul în virtutea căruia asimilează secularizarea/raţionalizarea unui proces asimptotic care, cu ajutorul unui „salt calitativ" (pe care revoluţia e menită a-l produce), se va stabiliza la o constantă optimă. Această viziune pozitivă – ce depăşeşte critica istorică (a lui Marx şi a altor contemporani ai săi) – era una din caracteristicile majore ale mentalului secolului XIX şi, în mod particular, a celei de-a doua jumătăţi a lui. Ne aflăm într-o perioadă în care ştiinţa iese din mediul eterat al „cabinetelor de curiozităţi" şi a corespondenţei dintre savanţii ce se considerau cetăţeni ai unei „*République des Lettres*" şi începe să devină – sub forma tehnologiilor – un bun comun, care modifică (în bine) viaţa a milioane de oameni. La fel, egalitatea întru raţiune – pe care Descartes o enunţase în mod explicit[4] – se afirmă din ce în ce mai mult pe scena publică sub forma drepturilor universale şi inalienabile ale fiecărei persoane (ceea ce-l va determina pe Tocqueville să-i numească pe revoluţionarii francezi „cartezieni ieşiţi în stradă"). Aceste drepturi transcend nu doar deosebirile de clasă – abolind *de facto* (şi apoi – cu revoluţiile moderne – *de jure*) – ierarhiile medievale, ci şi particularismele care jucaseră un rol atât de important în comunitarismul tradiţional: cele de religie, de breaslă, de teritoriu. Calea punerii în discuţie a ultimelor diferenţe, cele de avere, de rasă şi de sex, este astfel deschisă (chiar dacă parcurgerea ei nu va fi nici uşoară, nici lipsită de sincope).

Ceea ce se naşte la conjuncţia dintre ascesiunea ştiinţei (inclusiv prin expansiunea colonială menită a aproviziona Europa cu resursele necesare noilor tehnologii) şi aceea a drepturilor politice este intrarea în istorie a majorităţii populaţiei planetare. Căci, până atunci, istoria fusese rezervată împăraţilor, regilor, papilor, patriarhilor şi marilor generali a căror acţiune mărturisesea felul în care „vântul divin" suflă în istorie, ridicând şi doborând destine şi imperii. În lumea modernă, dimpotrivă, toate activităţile oamenilor se conjugă într-o logică unitară, în care Georg Wilhelm Friedrich Hegel va recunoaşte progresia în timp a Spiritului Universal (care nu e nimic altceva decât actualizarea în etape a unei umanităţi depline). Providenţa divină, care dominase „istoria clasică" şi care era – în mod principial – insesizabilă, lasă loc progresului, ce poate fi citit în avansul pe care prezentul îl are asupra trecutului şi, mai mult, poate fi anticipat în măsura în care clipa de faţă nu e decât termenul mediu între ceea ce ne precedă şi ceea ce ne va urma. Această „ideologie a progresului" – ce vede toate problemele umanului rezolvabile graţie raţionalizării (ştiinţifice şi sociale) – e dominanta majoră a secolului XIX. Fără îndoială, acesta e un secol de turnură în istoria lumii; e cel în care peisajul european se modifică într-un mod mai radical decât o făcuse de la căderea Imperiului Roman şi până la Revoluţia Franceză. Dezvoltarea reţelei de căi ferate, posibilităţile noi de construcţie şi de sistematizare, şcolarizarea – în sfârşit – generalizată, imergenţa medicinei moderne, agricultura intensivă (ce elimină progresiv spectrul foametei); toate fac ca optimismul oamenilor de acum două veacuri să nu fie deloc o iluzie.

[4] În fraza cu care începe *Discursul despre metodă*.

Progresul şi însoţitorii săi

Şi totuşi, în ciuda propensiunii epocii spre o viziune de dezvoltare continuă (şi a coerenţei explicative a gândirii „progresiste” – de la Hegel la Marx, trecând prin Auguste Compte şi, inevitabil, prin proiecţia acesteia la scara întregii „istorii naturale” cu Charles Darwin), lucrurile nu sunt nici pe departe atât de simple pe cum le-a lecturat, ulterior, o anumită istoriografie a secolului XX. Dintru început, evoluţionismul istoric – propriu Iluminismului şi scientismului dezvoltat din el – s-a văzut concurat de teoriile incomensurabilităţii civilizaţiilor proprii Romantismului. Potrivit acestei concepţii „organice”, culturile nu se succed într-o ordine a emancipării raţiunii ori a dezvoltării tehnologice, ci sunt complete (şi ireductubile) în forma pe care au luat-o şi care reprezintă expresia deplină a *Volkgeist*-ului lor. Demnitatea umană pe care Luminile o văd realizându-se progresiv (iar marxismul, lamarkian, în salturi) e – în optica romantică – intrinsecă fiecărei configuraţii locale şi istorice, cunoscute sau necunoscute. Locul a ceea ce pentru adepţii Europei ca împlinire a culturii şi civilizaţiei era pedagogia pe care omul alb, urban şi înstărit avea menirea de a o aplica tuturor celor ce nu atinseseră condiţia lui (inclusiv pe propriul său continent) pentru a-i ridica la civiliziţie e luat – la romantici – de o hermeneutică a contextelor particulare. Înţelegerea acestora ne permite să ne vedem – şi să ne asumăm – pe noi înşine aşa cum suntem, nu să ne eludăm problematicul în numele universalizării modelului nostru cultural. Suprimând ideea de progres, Romantismul se raportează distant şi critic la beneficiile acestuia: separaţia dintre „*cultură*” şi „*natură*” în care Iluminismul citea deosebirea dintre *alegere* şi *necesitate* e lecturată de discipolii lui Johann Gottfried Herder ca fiind aceea dintre *artificialitate* şi *armonie*. Într-un mod cât se poate de revendicat, romanticii sunt ecologişti *avant la lettre*: natura nu e, pentru ei, ostilă decât acelor care nu se mai integrează în ea, care nu o mai înţeleg ca pe un cosmos (adică un întreg armonios deopotrivă în înfăţişare şi funcţionalitate), ci o devalorizează în numele unei ordini abstracte ce sfârşeşte ca „ştiinţă a naturii” şi reducţie a ei la o simplă resursă menită „exploatării raţionale”. I se poate, evident, reproşa acestei viziuni că e excesiv de bucolică şi, pe cale de consecinţă, mai curând teoretică decât practică – altfel spus că se naşte ca o contrapondere la filosofiile progresului, nu dintr-o experienţă a „vieţii naturale” –, însă ea va fi destinată unui viitor surprinzător în secolul XX.

Nici Biserica nu se resemnează în condiţia de simplu „serviciu spiritual” (eventual acompaniat de acte de caritate) la care o împing politicile concordatare, ca să nu mai vorbim de multiplele *Kulturkampf*-uri născute din ascensiunea stângii la putere şi din expansiunea activităţii statului în toate sferele vieţii sociale. Reacţia ei nu e doar aceea de condamnare (deschisă sau implicită) a Modernităţii – asimilând, de pildă, Revoluţia Franceză cu regicidul şi pe acesta cu deicidul (căci regele era „unsul lui Dumnezeu) –, ci, deopotrivă, aceea de a opune unei dinamici constante a lumii imaginea unei eternităţi în raport cu care orice schimbare nu e decât rătăcire. Asemeni romanticilor, teologii Vaticanului văd în modernizare o dezrădăcinare a omului, care – pierzând contactul cu lumea sa „tradiţională” – se înstrăinează de practicile religioase şi, inevitabil, de sensul propriei existenţe, abandonându-se unui materialism care-şi este sieşi însuşi ultimul orizont. Pierderea „valorilor” şi a „reperelor morale” e recurentă nu doar în discursul religios, ci şi în literatura (a se vedea opera lui Feodor Mihailovici Dostoievski) şi filosofia (pentru care e emblematic Søren Kirkegaard) care susţine această perspectivă. Dacă romanticii vedeau omul modern ca fiind „alungat” de „suflul progresului” din natură, pentru partizanii viziunii teologice, omul e exilat din eternitate într-o istorie, care – fiind exclusiv umană – e nu doar suma tuturor realizărilor umanităţii, ci şi cea a tuturor păcatelor ei. Abatele de Bonald ori Joseph de Maistre ne descriu o istorie care, în ciuda caracterului ei romanesc, ar trebui să fie asemeni tragediei antice: să ne stârnească „mila şi groaza” faţă de ceea ce omul (pretins) autonom este capabil să facă. Şi, implicit, să ne amintească faptul că libertatea fără un pricipiu organizator şi o ierarhie ordonatoare nu e decât anarhie.

Iar această observaţie nu e zadarnică, deoarece progresul îşi are şi zeloţii săi: anarhiştii. Dacă schimbarea nu e nicio „necesitate înţeleasă” de cei care se cuvine să se schimbe, nici rezultatul unei negocieri între diversele segmente ale corpului civic, atunci ea se produce printr-o zguduire a întregii societăţi care poartă numele de *revoluţie*. Problema este cât de adâncă va fi aceasta? Cele două Revoluţii

arhetipale ale timpurilor moderne – cea engleză şi cea franceză – au sfârşit, ambele, în restauraţii; morala acestui fapt e aceea că violenţa care le-a animat a fost, cel puţin în parte, zadarnică. Radicalii revoluţionari – pentru care anarhiştii sunt exemplul cel mai bun (dar nu singurul) – acţionează în numele unui criteriu raţional şi „umanist": amplitudinea seismului pe care vor să-l provoace trebuie să fie atât de mare încât orice întoarcere în trecut să devină imposibilă şi „mileniul" concordiei universale să fie imediat accesibil. Astăzi ni se pare clar că o asemenea viziune, focalizată excesiv pe propria ei logică, e aproape total lipsită de înţelegere faţă de societatea pe care e menită a o reforma (şi tocmai de aceea, când ajunge la putere, e condamnată a o schimba cu forţa). Însă, în epocă, argumentul „terorii roşii" opusă „terorii albe" era mai puternic şi, indiscutabil, mai motivant decât o analiză socială de detaliu.

Poate părea straniu, însă Biserica însăşi e tentată în secolul XIX de o formă de revoluţionarism: ceea ce Sinodul Bisericii Ortodoxe din 1872 a condamnat sub numele de *filetism*. Lucrul acesta e vizibil cel mai bine în spaţiul răsăritean, unde credinţa (creştină) se aliază cu speranţa autonomizarii naţionale (adică a desprinderii din Imperiul Otoman), iar odată cu crearea naţiunilor moderne (începută în 1821 cu Grecia), religia se impregnează cu mitologia victimară ce stă la baza acestora, până la a dobândi coloraturi locale care-i pun în discuţie universalitatea. La capătul acestui proces, aşa cum se va vedea în secolul XX, stă tentaţia transformării religiei în ideologie politică.

Răsturnarea tuturor valorilor

Faptul că multe din temele care ni se par stringente la această oră sunt recognoscibile în veacurile ce ne precedă – şi de fapt însoţesc întreaga istorie modernă – nu trebuie să ne surprindă. În definitiv, despărţindu-se de tradiţie (şi, implicit, de reiterarea arhetipurilor ca răspuns la orice situaţie inedită), şi alegând să valorizeze noul, Modernitatea este ea însăşi *o criză perpetuă*. Aceasta e ceea ce afirmă, la finele secolului XIX, Friedrich Nietzsche, însă vocea lui este ignorată de avântul progresist al contemporanilor săi. Abia catastrofa Primului Război Mondial o va aduce în actualitate şi va face din „maestrul îndoielii" profetul timpurilor noi. Marele Război a avut, aşa cum bine a văzut-o Jan Patočka[5] proporţii „cosmice", în sensul în care a dislocat – în adâncime – o anumită înţelegere a lumii care dominase în secolele precedente. Mai înainte de toate, Războiul a scos în evidenţă ambivalenţa raţionalizării şi a tehnicii. Dacă până atunci acestea erau înţelese ca un vector al progresului, experienţa ororilor războiului din tranşee – datorat tocmai „cursei" ştiinţifice şi tehnologice pentru creşterea puterii de foc – a arătat, în chip manifest, că produsele inventivităţii umane se pot întoarce împotriva creatorilor lor, industrializând moartea. Planificat în detaliu, beneficiind de suportul întregii economii din spatele frontului (pentru întreţinerea căreia erau folosiţi civilii – anulând astfel distincţia dintre combatanţi şi necombatanţi), războiul devine „total" în eficienţa mecanică cu care distruge oamenii, operele civilizaţiei şi chiar peisajul. La capătul acestei dezlănţuiri apocaliptice, supravieţuitorii se descoperă stingheri, într-o lume care şi-a pierdut sensul şi în care experienţele lor sunt incomunicabile. Chiar la începutul ostilităţilor, cu ocazia distrugerii faimoasei Biblioteci a Universităţii din Louvain, 93 de intelectuali germani îi adresează Kaiserului un apel care justifică nu doar intervenţia în forţă a armatei germane, ci însăşi logica războinică a celui de-al II-lea Reich. Pentru cei aflaţi pe linia frontului – şi care se confruntă deja cu ororile lui (precum Paul Tillich)[6] – acest apel e un şoc. Căci, în definitiv, în această lungă listă de semnatari ai apelului se află mulţi dintre profesorii tinerilor din prima linie, figuri clasicizate ale culturii germane (precum, de pildă, în ceea ce-l priveşte pe Tillich, marele istoric al Bisericii Adolf von Harnack) care le vorbiseră la cursuri despre supremaţia raţiunii şi umanism ca finalitate a civilizaţiei. Atitudinea lor încă din primele zile ale conflagraţiei, apoi întregul război – mai ales ulterior, în etapa lui stagnantă, dar cu pierderi umane incalculabile – reduce acest discurs la o vorbărie pioasă dincolo de care se află realitatea unei confruntări pe viaţă şi pe moarte. Sensul „clasic", al progresului şi al emancipării

[5] În textul său clasic *Războaiele secolului XX şi secolul XX ca război* (inclus în culegerea de *Eseuri eretice despre filosofia istoriei* – ediţia românească apărută la Editura Herald în 2016).
[6] A se vedea al doilea capitol, *The Turning Point: World War I (1914 – 1918)* din monografia *Paul Tillich. His Life & Thought* de Wilhelm & Marion Pauck, New York: Collins, 1977.

universale e abolit în această încleştare ce face vizibilă lipsa de temei a Modernităţii. Acesta e motivul pentru care Nietzsche, care sesizase fulgurant deopotrivă vidul ce stă la baza „teoriilor" omului modern şi lupta totală în care se exprimă esenţa lui, revine în actualitate.

Primul Război Mondial pune capăt unei perioade istorice în care dezvoltarea şi civilizaţia păreau a fi finalitatea – aproape inevitabilă – a umanităţii. În locul său nu rămâne doar enorma dezamăgire a celor pentru care evoluţia în bine fusese mai puţin o abstracţie teoretică şi mai mult un mod de viaţă, ci şi ideea (comună tuturor revoluţiilor de după cea rusă) că, dacă violenţa e inevitabilă, ea poate fi combinată cu progresul, pentru a-l potenţa la cote la care dezvoltarea lineară nu o poate face. Dincolo de această turnură – ce va face din secolul XX cea mai mortiferă perioadă a istoriei – una din consecinţele Războiului o constituie începutul secularizării marilor idealuri seculare.

Fără sfârşit, fără început şi fără rost

Augmentată exponenţial de organizarea spaţiului şi de calculul timpului (graţie metodelor lui Frederick Taylor[7] ce îi permit lui Henry Ford să creeze prima linie de producţie), eficienţa ajunge a fi un scop în sine. Dacă în înţelegerea Luminilor scopul ştiinţei era acela de a-l elibera pe om de condiţia lui de „fiinţă căzută" pradă superstiţiilor (pe plan intelectual) şi în sclavie (pe plan social), pentru lumea contemporană – forjată în timpul celor două Războaie Mondiale – „creşterea" şi „productivitatea" nu mai au o finalitate clară. Ele funcţionează într-o logică proprie, a maximizării permanente, în care omul (văzut el însuşi ca „resursă umană"), alături de toate celelalte materii prime şi mijloace tehnologice, e absorbit şi procesat până la totala depersonalizare. În anii interbelici e ceea ce observă şi studiază (în siajul tezelor marxiste despre alienare) membrii faimosului *Institut für Socialforshung*, cunoscut ulterior sub numele de „Şcoala de la Frankfurt" şi, în egală măsură – inspirat deopotrivă de Nietzsche şi de Ernst Jünger – Martin Heidegger. „Voinţa de putere" teoretizată de cel dintâi devine pentru cel din urmă „voinţă de voinţă", altfel spus, ceva care tinde să crească fără nici o limită. Caracterul ei „destinal" e atât de covârşitor încât mulţimi impersonalizate i se supun într-o frenezie constructivistă, deopotrivă în Rusia (devenită sovietică) şi în Germania (ajunsă nazistă). Dublată – în mod ambiguu – atât de fantasma raţionalităţii iluministe (sub forma planificării economice), cât şi de cea a comunităţii bucolice locale (la nivelul „patriotismului" *Blut und Boden*), continua creştere a productivităţii industriale va pune la îndemâna unor demagogi agresivi mijloace enorme. La început, acestea sunt folosite împotriva unei părţi a propriei populaţii, pentru a se obţine „mobilizarea totală" a acesteia în slujba unei organizări economice ce are ca model economia de război. Mai apoi, sistematizate ideologic, vor fi o parte esenţială a „efortului de război" ce va marca Europa (şi întreaga lume) din 1939 până în 1991.

E indubitabil faptul că al Doilea Război Mondial este o consecinţă a celui dintâi, însă e limpede şi că ceea ce între 1914 şi 1918 se făcuse „exploziv" (şi oarecum artizanal), între 1939 şi 1945 se face în mod sistematic. Concentrarea resurselor este acum programatică, exploatarea şi prelucrarea lor este planificată şi, mai ales, este depăşit „defectul" democraţiei: în locul dezbaterii fără rost proprii vieţii parlamentare, întreaga putere este concentrată în mâinile unui lider carismatic şi lipsit de scrupule. „Revoluţia" şi „naţiunea" (la fel ca, mai înainte, „progresul") nu mai sunt doar termeni ce încearcă să prindă conceptual realităţi complexe, ci devin expresia unor *religii seculare* în care oamenii „eliberaţi de Dumnezeu" îşi investesc credinţa. Dincolo de mijloacele pe care eficientizarea tehnică le pune la îndemâna celor ce hotărăsc destinele celorlalţi şi de unidirecţionarea deciziei pe model militar, dincolo de teroare şi de promisiunea răsplatei în această lume, fără asentimentul oamenilor bazat pe credinţă, totalitarismele secolului XX nu ar fi fost cu putinţă. Faptul că toate au sfârşit în oroare – o oroare siderantă nu doar prin intensia ei patologică, ci în primul rând prin extensia ei de neconceput – e dovada manifestă că această credinţă nu a fost decât o formă a idolatriei. Departe de a-l dezlega pe om de fantasmele religioase, estomparea transcendenţei focalizează *pathos*-ul credinţei pe contexte mundane, care sunt devastate în numele unei renaşteri ce nu se mai întâmplă. Ce

[7] Expuse în *The Principles of Scientific Management* din 1911.

altceva dacă nu o credinţă religioasă – ieşită din matca ei – e convingerea că oricărui sfârşit îi urmează cu necesitate un început? În numele ei au fost comise atrocităţi inimaginabile – purificări rasiale, de clasă, etnice, politice – al căror singur scop ar fi fost acela de a „refonda" umanitatea sau naţiunea într-o proiecţie unitară şi triumfătoare (având la bază un sacrificiu consimţit). Ceea ce a rezultat a fost, în realitate, o enormă ruină a lumii, a oamenilor şi a idealurilor. Lipsit de garanţia divină, omul veacului XX s-a „jucat" – în Gulag, la Auschwitz şi la Hiroshima – de-a ucenicul vrăjitor, iar rezultatul a fost acela că praful norului atomic şi cenuşa trupurilor arse în lagărele de concentrare s-au aşternut peste iluziile Luminilor.

Însă, „la capătul ceţii" în care au rătăcit, oamenii au descoperit ceva esenţial: faptul că e foarte uor să ajungă în pragul distrugerii totale. Ororile trecutului au devenit astfel nu doar prilejul unei judecăţi a răspunderilor (la Nürenberg, la Tokyo sau la Haga), ci şi acela al asumării responsabilităţii comune faţă de acţiunile noastre. „Sistemul relaţiilor internaţionale" – a cărui expresie e Organizaţia Naţiunilor Unite – s-a născut tocmai din conştiinţa fragilităţii a ceea ce numim civilizaţie şi a datoriei de a o apăra.

Întoarcerea *Dreadnought*-ului

Lansat la apă în 1906, *HMS Dreadnought* a fost supranumit de contemporani „nava care a trimis la fier vechi toate celelalte nave". Mai bine protejat, bazat pe un sistem de propulsie revoluţionar şi, mai ales, având artileria standardizată, noul cuirasat a făcut caduce vechile nave de linie şi a declanşat „cursa înarmării" dintre Anglia şi Germania (care s-a dovedit a fi una din cauzele majore ale Primului Război Mondial).[8] Mai mult decât o navă de război – care, în mod ironic, nu a luat parte la nicio luptă – *Dreadnought*-ul poate fi considerat o imagine a tehnologiilor moderne. Căci şi acestea funcţionează după acelaşi principiu: al integrării, simplificării şi miniaturizării componentelor, al creşterii eficienţei şi a facilităţii de utilizare, dar mai ales a depăşirii tuturor produselor similare care le preced şi a declanşării unei competiţii domeniale ce mobilizează resurse uriaşe. Poate că Troţki ar fi fost surprins să afle că „revoluţia permanentă" (pe care o visa) nu are loc în domeniul politic (acesta, ca „suprastructură" a „relaţiilor de producţie" rămânând – cum bine a înţeles-o Marx – mult mai inerţial), ci în ştiinţă şi, mai ales, în proiecţiile ei tehnice. Rechiziţionarea întregilor resurse ale unor economii-continente în timpul celui de-al Doilea Război Mondial a avut ca efect o explozie a tehnologiilor militare: în acest timp sunt create bomba atomică (şi se pun premisele folosirii civile a energiei nucleare), racheta, radarul, primul calculator, se generalizează folosirea circuitelor electrice etc. Lucrurile acestea au fost cu putinţă datorită faptului că – mobilizată ea însăşi – ştiinţa trebuie să-şi abandoneze răgazul *ingenium*-ului şi să se supună disciplinei militare în ceea ce priveşte programarea, organizarea, verificarea şi, în cele din urmă, eficienţa.[9] Datorită sumelor imense investite în Proiectul Manhattan (cel de creare a bombei atomice) şi a secretului ce se cerea păstrat, conducerea ansamblului cercetărilor a fost încredinţată unui general – Leslie Groves – care departe de a avea o funcţie simbolică, a conturat liniile a ceea ce va însemna, ulterior, „cercetarea integrată". La finele Războiului, tehnologiile militare se „secularizează", intră în producţia de masă destinată civililor, se miniaturizează şi devin tot mai multifuncţionale. Odată cu electrificarea (în care, alături de materialismul dialectic, Lenin vedea componenta esenţială a comunismului) şi cu generalizarea electrocasnicelor, apoi cu televiziunea şi, în fine, cu tehnica de calcul şi telefonia celulară, tehnologiile invadează cotidianul tuturor oamenilor, le redefinesc preocupările şi îi „formatează" potrivit logicii propriei lor producţii. În acest sens, ajuns la finele vieţii, Martin Heidegger afirmă că – epoca ei planetară – tehnica este cea care îl domină pe om, în ciuda iluziei persistente a acestuia din urmă că ea e doar un instrument de care se foloseşte contextual.

Combinaţia de tehnologie şi economie, ambele reglate de productivitate şi eficienţă, a sfârşit prin a ne forma atât imaginea asupra noastră înşine (în centrul căreia se află „succesul în carieră") cât şi asupra lumii în trăim (împărţită între cei bogaţi – adică eficienţi şi productivi – şi cei săraci). Într-un anume sens

[8] Toată istoria genezei aceste formidabile arme şi a consecinţelor ei (geo)politice e descrisă de Robert K. Massie în *Dreadnought: Britain, Germany and the Coming of the Great War*, apărută în 1991 la Random House.
[9] Cum o arată magistral Jean-Jacques Salomon în *Science et politique* apărută în 1970 la Seuil.

economia şi tehnologia, universalizându-se, ne leagă într-o lume comună („satul global" a cărui „gură" e media), într-alta ne despart, potrivit unei ierarhii la fel de rigide ca cea medievală (în care cei „necompetitivi" sunt consideraţi „înapoiaţi" şi sunt meniţi fie „reeducării" prin „programe de asistenţă", fie dispariţiei prin emigrare sau înlocuirea de către alţii, mai performanţi).

Calea cea mai scurtă spre eşec

Comunismul s-a dorit a face să coabiteze dezvoltarea economică accelerată – proprie celei de-a doua jumătăţi a secolului XIX – cu umanismul Luminilor. Mai mult decât orice altă doctrină politică şi formă de organizare socială, el era tributar Marelui Război care îl aduce la putere în Rusia. Războiul arătase cât se poate de clar incapacitatea democraţiilor din *La Belle Epoque* de a împiedica (şi apoi de a opri) un carnagiu de proporţii planetare. Lucrurile se repetă cu Marea Criză de la finele anilor '20 şi, apoi, cu al Doilea Război Mondial. Când, la finele acestuia, comunismul iese din ţarcul „unui singur stat" şi capătă dimensiuni continentale, el apare ca un model de succes şi extrem de atractiv pentru cei ce vor să treacă rapid din Evul Mediu în contemporaneitate. Atuurile sale erau o doctrină a evoluţiei continue bazate pe „sporirea bazei materiale" (în mod particular prin industrializare), un Partid conceput – prin succesive epurări – ca un lanţ de comandă de factură militară şi o economie calată pe modelul celei de război (în care practic totul e organizat, planificat şi distribuit pe „obiective strategice", ignorând deliberat necesităţile imediate ale producătorilor). În felul acesta sunt evitate pierderile datorate dezbaterii publice şi fluctuaţiilor pieţei, de aşa manieră că eficienţa – la fel de fetişizată în Est, ca şi în Vest – e ţinută a fi la cote maxime. Comunismul s-a vrut a fi calea cea mai scurtă către modernizare; „ghidul de instalare" al unor ţări de la periferia istoriei în aria de prestigiu a acesteia.

Ştim cum a sfârşit şi, astăzi, eliberaţi de seducţia „marelui salt înainte" putem înţelege care au fost raţiunile enormei catastrofe pe care a generat-o. Mai înainte de toate, faptul că decizia a fost concentrată în mâinile unuia singur sau a câtorva nu a făcut-o nici mai raţională, nici mai eficientă. În definitiv – aşa cum au arătat-o la vremea lor istoricii Romei – puterea dictatorului nu e ferită nici de capricii, nici de deliruri şi nici de scleroză. Camarila formată în jurul lui – care în comunism a căpătat numele de *nomenklatură*[10] – nu e un mediu de reflecţie, ci e focalizată pe beneficii, astfel încât rigidizarea autocratului are ca efect o „selecţie negativă" care-i trasformă în simpli sicofanţi pe membrii acestui prim cerc al puterii. Retorica triumfalistă a propagandei (şi ameninţarea cu teroarea) îi convinge – sau îi obligă – pe cei din eşaloanele inferioare să „raporteze" „realizări" fără măsură comună cu realitatea. În plus, cum bine a înţeles-o Anne Applebaum,[11] dispreţul faţă de specializare (bazat pe convingerea că voluntarismul – instrumentat prin militarizare, presiune şi „romantism revoluţionar" – poate depăşi orice obstacol), proasta întrebuinţare a mâinii de lucru (în mari proiecte colective, cu o slabă diferenţiere a competenţelor), risipa resurselor şi lipsa de responsabilitate (a celor ce lucrează sub constrângere) au avut ca efect – pe termen lung – producerea de pagubă şi, finalmente, colapsul sistemului. Comunismul a eşuat în concret, datorită faptului că nu şi-a putut ţine promisiunea modernizării unor ţări de la periferia lumii prospere. Iar finele său, rapid şi puţin anticipat, a pus capăt iluziei „dezvoltării prin salturi" pe care a întreţinut-o „mitologia sa ştiinţifică".

Istoria devine universală

Ceea ce e cu adevărat uimitor, privind retrospectiv, nu e colapsul comunismului (care-şi purta în el – chiar dacă un timp nevăzute – cauzele sfârşitului), ci extraordinarul său succes la scară planetară. Ideologia sa egalitară, doctrina emancipării universale (a săracilor, a celor lipsiţi de şcolarizare, a celor supuşi oprimării – feudale sau capitaliste, a femeilor ţinute în minorat şi populaţiilor indigene de sub tutela colonială), necesitatea progresului, a urbanizării şi a redistribuirii beneficiilor producţiei seduc aproape peste tot în lume. Chiar şi ororile sale, parţial cunoscute, sunt relativzate (ca „accidente de parcurs") în numele

[10] *La Nomenklatura* lui Michel Voslensky (Pierre Belfond 1980) rămâne cea mai bună analiză a fenomenului.
[11] În clasicul său *Gulag* (New York: Anchor Books, 2003).

acestui „umanism zâmbitor”. Ceea ce s-a observat mai puţin este faptul că, mai peste tot în ceea ce s-a numit „Lumea a Treia”, aceste teme au prins în primul rând în medii militare, cărora ideile de centralism, planificare şi supraveghere nu le erau deloc străine. În egală măsură, s-a insistat puţin şi pe faptul că aceste medii ale armatei (la început coloniale) constituiau una din puţinele căi de ascensiune socială a unor marginali – fie din cauza condiţiei materiale, fie a originii nevalidată comunitar – în societăţi bazate pe rituri şi pe ierarhii ancestrale. Familiarizaţi cu singura formă de modernitate ajunsă în lumea lor, nenumăraţii sergenţi, căpitani şi colonei (adesea autopromovaţi generali şi mareşali după acapararea puterii) au un avantaj asupra elitei lumii lor (clerul, proprietarii de pământ ori burghezia comercială): pot face dinlăuntru ceea ce, vreme de milenii, au făcut cuceritorii din afară. Să fi fost socialismul pentru ei un simplu paravan menit a justifica violenţele luptei pentru putere? În unele cazuri în mod cert (la fel ca – simetric – opţiunea pro-americană a altora pe fondul Războiului Rece), însă pentru alţii a fost mai mult. Cazul paradigmatic este cel al lui Gamal Abdel Nasser.[12] Viziunea lui politică îmbrăţişa trei aspecte: desprinderea de orice formă de colonialism (pe care o realizează naţionalizând Canalul de Suez), modernizarea unei ţări arierate, dar cu o demografie galopantă (a cărei marcă e Barajul de la Assuan) şi, în fine, revenirea la marele proiect al panarabismului (cu Republica Arabă Unită, ce adună – pentru o perioadă – sub acelaşi steag Egiptul şi Siria). Toate acestea i-ar fi dat – lui şi ţării sale – prestigiul unui jucător la scară globală (în Mişcarea de Nealiniere). Mai e un lucru demn de remarcat în cazul lui Nasser: represiunea la care supune mediile religioase radicale – în speţă Frăţia Musulmană – pe care le consideră a fi un vestigiu al trecutului.

Poate cazul *Rais*-ului egiptean (şi al Egiptului cu Canalul său şi marile oraşe mediteraneene) nu este unul generalizabil, însă – mai mult sau mai puţin – una sau alta (ori mai multe) din cele trei direcţii pe care le încearcă Nasser se vor regăsi în proiectele de emancipare a numeroşi lideri din Asia, Orientul Mijlociu sau Africa. Sprijinul economic, militar, ori doar declarativ, al Uniunii Sovietice îi confirmă în acţiunea lor, iar modernizarea pe care o încearcă are – mai mereu – şi o componentă anticlericală. Şi nu în puţine cazuri – notorii fiind cele ale preoţilor budişti în China, ori cele ale celor catolici în America Latină – credinţele cunosc prigoana şi martiriul în ţările ce adera la ideologia stângii.[13] Însă, aşa cum se spunea, „sângele martirilor stă la baza Bisericii” şi – la fel ca în Estul Comunist – şi în „ţările în curs de dezvoltare” represiunea creează rezistenţă, iar structurarea religioasă (adesea reconfigurată în clandestinitate) ajunge să se constituie într-o alternativă la puterea propriu-zisă. Când aceasta se va prăbuşi – într-o măsură mai mare sau mai mică odată cu comunismul – toată această organizare latentă va ieşi la suprafaţă, dimpreună cu mesajul său milenarist (pe care îl confirmă ruina „Imperiului Răului”).

În acest peisaj, un rol aparte îl are Arabia Saudită. Perdantă a Primului Război Mondial – când planul Marelui Regat Arab (gândit de colonelul Thomas Edward Lawrence şi de prinţul Feisal) e trădat de aliaţii anglo-francezi – ţara locurilor sfinte ale Islamului devine una din câştigătoarele celui de-al Doilea Război. La finele acestuia, pe drumul de întoarcere de la Yalta, preşedintele Frankin Delano Roosevelt îl întâlneşte pe regele Abd Al-Aziz ibn Saud şi perfectează înţelegerea potrivit căreia regatul va oferi Americii şi aliaţilor ei petrol la un preţ accesibil, beneficiind – în schimb – de garanţiile militare americane. Stabilitatea pe care o dau aceste garanţii, precum şi prosperitatea pe care o aduce mana petrolieră fac ca Regatul Saudit (şi sateliţii săi din Golf) nu doar să îşi modernizeze infrastructura, ci şi să se dedice exportului de ideologie. Islamul wahhabit – care reprezintă credinţa dominantă în Arabia Saudită – e, dacă îl putem compara cu ceva mai accesibil nouă, un fel de „protestantism” radical al religiei mahomedane. Născută în secolul XVIII, din predica unui cleric (Muhammad Ibn Abd-al-Wahhab) ce susţine necesitatea revenirii islamului la purismul originilor sale şi eradicarea totală a practicilor sedimentate de diversele tradiţii (care nu sunt decât deghizări ale idolatriei), această „spiritualitate a deşertului” se impune ca religie politică odată cu alianţa dintre fondatorul ei şi şeicul Muhammad ibn Saud.[14] Fireşte, purismul docrinar conferă întotdeauna o „identitate

[12] Deşi datată, biografia *Rais*-ului publicată de Jean Lacouture în 1971 la Seuil rămâne utilă.
[13] Detalii utile în Andreea Ricardi – *Secolul martiriului. Creştinii în veacul XX*, Editura Enciclopedică, 2004.
[14] O prezentare detaliată a originilor wahhabismului, a evoluţiei şi a impactului său în *Arabie Saoudite. Le menace* (Paris: Fayard, 2003) a lui Stéphane Marchand.

tare" celui care aderă la el, iar wahhabismul, după ajungerea familiei saudite la putere (şi, implicit, eşecul mai ponderaţilor haşemiţi – pe care îi susţinuse colonelul Lawrence), reia proiectul panarab sub stindardul său. Asimilarea arabului cu puristul islamic (salafist) şi legitimarea religioasă a unei puteri niciodată laicizate – care, în contrapartidă, se afirmă ca protectoare a credinţei – îşi au originea în sinteza wahhabismului cu autoritatea monarhică în Penisula Arabică.

Atât socialismul Lumii a Treia, cât şi islamul arab ar fi rămas note de subsol ale istoriei dacă în cea de-a doua jumătate a secolului XX nu s-ar fi accentuat fenomenul mondializării. Decolonizarea, partizanatele din timpul Războiului Rece, scurtarea şi simplificarea rutelor comerţului internaţional, cursa după resurse şi pieţe de desfacere, generalizarea folosirii noilor tehnologii (şi în primul rând a celor militare) şi media care instantaneizează informaţia fac ca trei continente – Asia, Africa şi America de Sud – să intre în istorie cu drepturi egale în raport cu Europa şi America de Nord. Numai că în momentul în care lumea se lărgeşte, spaţiul omului alb se restrânge.

„Dumnezeu îşi ia revanşa"

Aceasta e teza lui Gilles Kepel (din lucrarea omonimă apărută în 1991 la Seuil), potrivit căruia, de la finele anilor '70, asistăm la o revenire a credinţei în sfera publică şi, în egală măsură, la ascensiunea fundamentalismelor în interiorul celor trei mari monoteisme. Ceea ce face cu putinţă această răsturnare – în ordinea modernităţii – este discreditarea ideologiei comuniste şi abandonul ei, deopotrivă de către clasa muncitoare şi de intelectualitatea fascinată de perspectivele „eliberărilor" promise. Lucrurile se consumă într-un interval relativ scurt, între 1968 şi 1973; prima dată este aceea a invaziei Cehoslovaciei de către ţările Pactului de la Varşovia (minus România) şi stoparea bruscă a experimentului Primăverii de la Praga. Ultimele iluzii legate de „comunismul cu faţă umană" sunt îngropate definitiv de „doctrina Brejnev". Ceea ce va urma – până în anii Perestroikăi – nu e nimic altceva decât o stagnare în carcasa ideologică a *diamat*-ului (materialismului dialectic) ce nu mai vorbeşte nimănui şi e incapabil să numească şi cu atât mai puţin să răspundă unei realităţi economico-sociale ce se degradează mereu. La capătul acestei perioade, în 1973, Alexandr Soljeniţîn publică la Paris primul volum din trilogia *Arhipelagul Gulag* (fapt pentru care e expulzat – *manu militari* – din Uniunea Sovietică).[15] În cele peste 2000 de pagini ale acestui imens martirolog, marele scriitor rus narează – fiecare caz fiind documentat – moduri de muri în sistemul penitenciar şi în cel al coloniilor de muncă din Rusia Sovietică. După *Arhipelag*, nimeni nu mai poate invoca necunoaşterea ori falsificarea realităţilor din „patria socialismului". Astfel, în mentalul public al Occidentului şi al ţărilor emergente, locul „marilor realizări" ale comunismului e, din ce în ce mult, înlocuit de costurile umane (apoi de cele ecologice) disproporţionate cu care primele au fost obţinute. În ceea ce-l priveşte, Brejnev nu are nici autoritatea (cu toată doza ei de ferocitate a) lui Stalin, nici carisma frustă a lui Hruşciov, iar decizia de a invada Afganistanul de Crăciunul anului 1979 evidenţiază în chip manifest ambiţiile imperiale ale unei puteri ce se consideră hegemonul Asiei Centrale. Curând, revelaţiile genocidului cambodgian şi ale „Revoluţiei culturale" din China vor marca desprinderea definitivă a celor mai mulţi adepţi ai stângii din Occident şi din lumea arabă de „păcatele tinereţilor" lor revoluţionare.

Acesta e fondul pe care se produc, aproape simultan, câteva evenimente care vor atrage mutaţii majore atât în relaţiile internaţionale, cât şi în configuraţia de idei a finelui secolului XX. Mai înainte de toate, la 16 octombrie 1978, Biserica Catolică îşi alege primul papă din Est în persoana Cardinalului Cracoviei, Karol Wojtyla (care îşi va lua numele de Ioan Paul al II-lea). Pe cât de surprizătoare a fost această alegere, pe atât s-a dovedit a fi de inspirată: relativ tânăr, format în afara Curiei romane, intelectual de anvergură şi poet în momentele sale libere, noul papă aduce la Vatican un alt stil. Carisma lui indeniabilă, frecventele deplasări, abilitatea de a folosi media au făcut ca, pe moment, accentul să cadă pe schimbare, însă pentru Papa venit din comunism aceasta însemna mai curând o regenerare prin credinţă. Crescut cu

[15] Cunoscătorii lumii ruse îşi amintesc că aceasta fusese pedeapsa cu care fusese ameninţat – dacă nu-şi retractează poziţiile – în 1958 Boris Pasternak.

mitologia Poloniei martirizate (de împărţirile secolului XVIII) care va renaşte graţie credinţei, cu cultul mariologic al Fecioarei Negre de la Czestochowa şi format în ambianţa deopotrivă pietistă şi culturalistă a mediilor catolice poloneze, având experienţa „modernizării forţate" a comunismului şi ştiind ce înseamnă negocierea cu statul laic, Ioan Paul al II-lea are structura unui conservator, chiar dacă e lipsit de crispările cu care e asociat un asemenea personaj. Dedicaţia sa faţă de opera Conciliului Vatican II (la lucrările căruia a participat activ) nu este una faţă de rediscutarea raportului dintre Biserică şi lume, ci faţă de insuflarea unui nou spirit în aplicarea preceptelor conciliare în viaţa fiecărei parohii. Dacă la început se distanţează net de „teologia eliberării" (care împrumută teme ale stângii latino-americane) şi susţine mişcările de disidenţă ale Estului (în primul rând Sindicatul *Solidarności* din Polonia sa natală) – ceea ce îl apropie de preşedintele american Ronald Reagan şi de prim-ministrul englez Margaret Thatcher – pe măsură ce trece timpul (şi după căderea Cortinei de Fier) devine un critic vocal a ceea ce numeşte[16] „cultura morţii". Aceasta se referă la toate practicile care vizează limitarea procreerii şi, în mod particular, întreruperea sarcinii (fie că e vorba de pilula anticoncepţională,[17] fie de avort). Din punctul de vedere al Papei (care e cel magisteriului Bisericii Catolice) viaţa – ca dar divin – nu e negociabilă şi „drepturile" statutate între Legea Simonei Veil (de Întrerupere Voluntară a Sarcinii din 1975) şi legalizarea căsătoriei între persoanele de acelaşi sex (în 2001, în Olanda) nu sunt decât expresia unei uitări a menirii omului şi a hiperbolizării plăcerii în dauna responsabilităţii.[18] Această poziţie tranşantă îl apropie de o altă mişcare de activism religios a finelui veacului XX: fundamentalismul american.

Toate alegerile din Statele Unite pun în evidenţă două Americi: una europenizată, deschisă, laică şi experimentalistă din zona costieră şi o alta tradiţionalistă, autoreferenţiară şi religioasă în centrul continentului. Acesta e bazinul fundamentalismului, al cărui nume vine de la o culegere de studii publicate între 1910 şi 1915 – *The Fundamentals* – menite a decrie bazele credinţei comunităţilor protestante americane.[19] Cel mai interesant dintre articolele acestei culegeri se referă la *ineranţa* Bibliei, adică la faptul că textul acesteia este lipsit de orice eroare, veridic în întregul său şi în fiecare parte şi, ca atare, are o autoritate deplină în existenţa credinciosului. Această teză enunţă o poziţie similară celei a Islamului, care consideră Coranul ca fiind revelat în întregul lui şi scris de Mahomed după dictarea Îngerului Gabriel. Să mai adugăm un lucru: la fel ca în wahhabism, în fundamentalismul protestant este prohibită orice altă lectură cu excepţia celei literale, pentru care textul sacru nu e un prilej de dezvoltări speculative, ci un ghid de acţiune în concret. Prin urmare, atât lecturile simbolice (practicate – cum bine se ştie – încă din vremea lui Origen, în secolele II – III ale erei creştine), cât şi istoricizarea Bibliei (dezvoltată în particular de şcolile protestante germane de hermeneutică biblică între Friedrich Schleiermacher şi Rudolf Bultman) sunt considerate „erezii", adică forme de îndepărtare de la mesajul ei. Expresia cea mai cunoscută a acestui literalism o reprezintă *creaţionismul*, mereu adus în actualitate – de la „Procesul maimuţelor" din 1925, până la teoriile „Intelligent Design"-ului şi apelurile (adresate Curţii Supreme) de predare paritară în şcoli a evoluţionismului şi a creaţionismului.[20] Mai rar menţionat este *milenarismul* care animă fundamentalismul. Milenarismul[21] consideră că a doua venire a Mântuitorului este iminentă, că credincioşii trebuie să îşi trăiască viaţa în orizontul acesteia, că ea se va împlini în Judecata ce-i va despărţi pe cei răi de cei buni, iar

---

[16] Începând cu enciclica *Evangelium Vitae* din 1993.
[17] Deja condamnată de Papa Paul al VI-lea prin enciclica *Humanum Vitae* din 1968 (anul în sine e remarcabil!).
[18] Despre felul în care s-a raportat Ioan Paul al II-lea la aceste probleme, o bună panoramă în Henri Tincq *Défis au pape du troisième millénaire; le pontificat de Jean-Paul II, le dossiers du successeur* (Paris: Jean Claude Lattès, 1997). Fost jurnalist acreditat la Vatican, specialist în istoria papilor, Henri Ticq e bine plasat deopotrivă pentru a comenta documentele pontificale şi pentru a pune în evidenţă mizele lor.
[19] O remarcabilă – şi clasică – istorie a credinţei în America este cea a lui Sidney Ahlstrom: *A Religious History of the American People* (New Haven: Yale University Press, 1972). O prezentare a „Fundamentelor" şi a mizei lor în Stuart Sim *Fundamentalist World. New Dark Age of Dogma* (Icon Books, 2004).
[20] Despre toate acestea o panoramă comprehensivă în Partea a III-a, „Evoluţie şi creaţionism" din cartea lui Michael Schermer *De ce cred oamenii în bazaconii?* (Bucureşti: Humanitas, 2009).
[21] Analizat în lumea medievală de Norman Cohn în *The Pursuit of Millennium. Revolutionary Millennarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages* (Oxford: Oxford University Press, 1970).

acestora din urmă le e promis un mileniu de existenţă fericită pe pământ. Mai mult decât atât, iminenţa Adventului va determina convertirea masivă a neamurilor, începând cu evreii, care-şi vor „răscumpăra” în felul acesta nerecunoaşterea lui Mesia la prima lui venire. E unul din motivele pentru care fundamentaliştii creştini au o sensibilitate aparte faţă de problemele evreilor şi ale Statului Israel. A trăi în aşteptarea Judecăţii ce urmează cu necesitate şi a te considera salvat (prin credinţa în puterea absolută a cuvântului biblic), a acţiona public ca un dispensator al „veştii celei bune” pentru mântuirea cât mai multora şi a-ţi „mărturisi” credinţa sfidând acele reguli ale statului laic care sunt considerate a încălca preceptele revelate – acestea sunt trăsăturile de bază ale fundamentalistului. În zona centrală şi sudică a Americii (în faimosul *Bible Belt*) acest mod de gândire reprezintă un fenomen de masă. Ce e interesant este faptul că el se înfăţişează – simultan! – ca ideologie a dezvoltării capitaliste şi a creării de prosperitate (cuantificabilă) şi ca respingere a materialismului, hipermediatizării şi prostului gust pe care îl potenţează îmbogăţirea rapidă. Lucrul acesta e vizibil deopotrivă în fascinaţia cu care e urmărită în America ascensiunea unui personaj public – mai ales a unei vedete – (căci ridicarea acestuia e văzută ca rezultatul unei oportunităţi divine) şi în distanţa cu care îi e comentat sfârşitul, mai ales dacă e subit (căci el pare a actualiza pedeapsa ce cade asupra aceluia ce comite păcatul lipsei de măsură). Departe de a fi o credinţă rurală, fundamentalismul impregnează toate aspectele vieţii americane, iar influenţa lui asupra politicii este – adesea – decisivă. Campaniile „pentru viaţă” (adică antiabortive), pentru familia „tradiţională” (ceea ce înseamnă împotriva legislaţiei favorabilă minorităţilor sexuale), „pentru adevăr” (împotriva evoluţionismului) ori atitudinile antimigraţioniste (care, adesea, sunt camuflări ale refuzului ideologiilor de stânga ori ale islamului pe care refugiaţii sunt consideraţi a le purta în bagajele lor) sunt în măsură a stabili – cel puţin în parte – agenda unor administraţii prezidenţiale. Cu atât mai mult cu cât dezvoltarea canalelor media a permis predicatorilor să extindă mesajul la scara întregii Americi, iar în acest mesaj componenta emoţională „trece sticla” şi creează un impact de masă. Anii ’80 sunt, pentru americani (şi) anii în care teleevanghelizatorii devin un fenomen naţional.

Convulsiile Orientului

Revenirea religiei pe agenda publică nu se petrece doar în lumea creştinătăţii, ci – în egală măsură – în Islam. În ianuarie 1979 Şahul Iranului, Mohamed Reza Pahlavi, e nevoit să-şi părăsească ţara care ajunge să fie condusă de un ayatollah (înalt cleric şiit) pe nume Ruhollah Khomeini. Schimbarea pare foarte bruscă văzută din afară: Şahul laic şi modernist e înlocuit de reprezentat al ierarhiei religioase despre care cel mai eufemistic lucru ce se poate spune este că are opţiuni conservatoare. Proclamarea Iranului ca „republică islamică” şi crearea oficiului de „ghid suprem”, aflat deasupra tuturor puterilor politice alese, lasă să se vadă intenţiile noului regim. În fapt, Iranul nu a fost niciodată aşa cum l-au văzut occidentalii prin lentilele propagandei Şahului: o ţară liberală, aliat indefectibil al Americii, cu un parcurs modernizator. Dincolo de aceste clişee se afla o lume înapoiată, pentru care instanţa ultimă erau mullahii locali şi pe care şocurile modernizatoare iniţiate de Şah mai curând o panichează; o lume de clerici ce trăiesc în virtutea unor privilegii ancestrale (şi care nu acceptă nicio punere în discuţie acestora) şi o intelectualite frustrată deopotrivă de violenţele poliţiei secrete (faimosul Savak) şi de intervenţia Americii împotriva reformistului naţionalist Mohamed Mossadegh (la începutul anilor ’50). Însă, dincolo de aceste probleme socio-culturale e, mai adânc, particularismul religios al lumii şiite: pentru şiiţii duodecimani[22] – majoritari în Iran – lumea se află într-un provizorat istoric din 939, când cel de-al 12 imam (succesor direct al Profetului) Muhamad al-Mahdi a dispărut, până la reîntoarcerea lui în slavă. În intervalul acesta, credincioşii sunt conduşi de cler, se pot supune stăpânirilor temporare, dar rămân suspendaţi în aşteptarea revenirii Imamului Ascuns. Pentru încă odată, milenarismul intră în politică: dincolo de ceea ce se vede e lumea nevăzută unei eshatologii religioase. Tot imaginarul acesteia este actualizat de predicile lui Khomeini şi pare a deborda în clipa în care puterea laică e înlocuită cu cea a învăţătorilor Legii. Din interiorul acestei viziuni, sfârşitul timpurilor pare să se apropie ameninţător, iar această tensiune va imprima Iranului un caracter revoluţionar cu totul aparte.

[22] A căror religie a făcut obiectul mai multor lucrări ale islamistului francez Henri Corbin.

În fine, lumea ebraică cunoaşte – după Holocaust şi crearea Statului Israel – frământări legate de rolul religiei (care fusese timp de două milenii păstrătoarea identităţii poporului ales şi liantul său comunitar) în noul conext, care fac să apară o mulţime de facţiuni radicale, de la ultraortodocşi la terorişti motivaţi, de asemenea, de consideraţii milenariste. E simptomatic faptul că, în Orientul Mijlociu, oamenii păcii – Anwar El Sadat şi Yitzhak Rabin au căzut, ambii (militari cu experienţa războiului), sub gloanţele fundamentaliştilor din propria lor tabără.

Primul Război din Golf (cel din 1991, în care Statele Unite şi Rusia – încă Sovietică – sunt aliate întâia dată după 1945) duce la radicalizarea poziţiilor religioase a unui regim care, până atunci, se revendica de la socialismul arab: cel din Irakul lui Saddam Hussein. În anii ’90, după eşecul implementării Acordului de la Oslo, chiar şi un fost „tovarăş” al ţărilor comuniste – Yasser Arafat – devine mai permeabil la problematica religioasă. Căci, în Israel, deosebirea dintre evrei şi arabi e, în primul rând, una religioasă. Persistenţa – şi intensificarea temporară – a conflictului palestinian are ca efect deplasarea spre extremă a poziţiilor politice din ambele ţări; aşa se face că mişcări teroriste, şi cu o ideologie formatată de apocaliptismul religios, precum Hamas-ul, au putut ajunge la putere în Gaza şi, de partea celaltă, cum influenţa crescândă a partidelor ultraortodoxe (nu mai puţin apocaliptice) susţine programul de colonizare a teritoriilor ocupate de către administraţia israeliană. E greu de stabilit cât din acest război (alternativ cald şi rece) ţine de contexte economice, sociale şi politice – care, la modul ipotetic, ar putea fi rezolvate prin negocieri – şi cât de confruntarea a două viziuni eshatologice, la fel de absolute şi de radicale.

Secularizarea secularizării

Dacă Gilles Kepel considera că marxismul e înlocuit de formele radicale ale credinţelor monoteiste, în aceeaşi perioadă, Umberto Eco avea o viziune mai „ecumenică”: în fapt – opina semiologul italian – pe ruinele ideologiei socialiste înfloreşte mai curând o literatură ocultistă, cu accente gnostice, în care sincretismul, misterul şi complotul fac casă bună cu teme tradiţionale ale religiei.[23] Observaţia lui Umberto Eco e corectă în măsura în care excentrarea cunoaşterii începută în anii ’60 şi desăvârşită în cele două decenii ce urmează (sub numele, ambiguu şi generic, de *postmodernism*) lasă urme nu doar în mentalul celor care se vor izbăviţi de îndoieli căutând sensul cu S mare, ci şi acolo unde ar fi fost mai puţin de sperat. Lucrul cel mai interesant – şi neanticipat – e acela că secularizarea însăşi a luat în lumea post-industrială forme radicale, care o fac să nu mai fie sinonomă cu raţionalizarea. Dincolo de efervescenţa *pop-art*-ului, a *french theory*-ilor (a căror cea mai stranie particularitate e aceea de a descrie *toate* raporturile umane în termeni de putere)[24] şi a diverselor forme de intertextualitate, în realitate, ceea ce domină acest interval e o explozie ştiinţifică şi tehnologică întru totul comparabilă cu cea de la începutul secolului XX. Rezultatele ei palpabile sunt conexiunile satelitare (explorarea spaţiului trecând de la eroic la comercial), computerul personal, reţelele de computere şi (din 1989) *Web*-ul, telefonia celulară şi suita de descoperiri din domeniul geneticii ce au culminat – la începutul anilor 2000 – cu secvenţializarea genomului uman (şi cu medicina genetică, dar – nu mai puţin – cu agricultura moleculară). Ce e aparte în ceea ce priveşte toate aceste descoperiri e faptul că ele sunt, în aceaşi măsură, produsul unor instrumente tehnologice foarte performante şi al unor teorii (în general matematice) foarte sofisticate. Aceste două date originare le fac să fie aproape deloc intuitive şi, ca atare, puţin inteligibile pentru un public nespecializat. Raţionalitatea clasică era structurată pe un model mecanic şi evoluţionist; noile teorii integrează logica paradoxelor, principiile de incompletitudine şi pe cele de incertitudine şi alte elemente (fizice, chimice şi biologice) care mai curând descumpănesc decât explică. Acest lucru le face dificil expozabile – atât la nivel şcolar, cât şi la cel al literaturii de popularizare. Iar morala acestei stări de lucruri e aceea că, pe măsură ce efectele tehnologice ale

[23] Textul lui Umberto Eco (preluat din *Lettre International*) a fost tradus în româneşte cu titlul „Iraţionalul – ieri şi azi”, în revista Sud-Est de la Chişinău, nr. 4/199. El sistematizează mai multe teme desfăşurate de autorul italian în romanul *Pendulul lui Foucault*, apărut în 1988.

[24] În mod particular în lucrările de „biopolitică” ale lui Michel Foucault, care inspiră a treia generaţie de contestari ai capitalismului (după socialiştii clasici şi *soixantehuitard*-zi), aşa numiţii „altermondialişti”.

acestor descoperiri se generalizează şi se banalizează, fundamentele lor teoretice devin tot mai incomprehensibile. Lipsit de înţelegerea logicii noilor ştiinţe, omul comun cade în tentaţia de a le reduce la scheme de explicaţie accesibile lui, multe din acestea venind – cum bine a văzut Umberto Eco – din *pattern*-urile (unor spaime) ancestrale. Astfel, viruşii ajung să fie consideraţi creaţii de laborator menite a ţine sub control demografia galopantă, intrarea în funcţiune a acceleratorului de particule de la CERN se vede pusă sub semnul ameninţării creării unei găuri negre care ar aneantiza pământul, organismele modificate genetic au un impact cancerigen, etc. (a nu se uita „încălzirea globală” care va saheliza civilizaţia). Alături de bunurile materiale efective – telefoane, calculatoare, medicamente – ştiinţa şi tehnica actuală (neînţelese sau doar parţial înţelese) ne întorc în fobiile şi superstiţiile noastre ancestrale.

Ceva similar se întâmplă şi la nivelul politicului: dezvoltarea comerţului internaţional, căderea comunismului (şi a barierelor politice), reducerea taxelor de import-export, banalizarea (ca preţ în primul rând a) călătoriilor şi facilitarea contactelor graţie televiziunii şi telefoniei satelitare au avut ca efect ceea ce numim, generic, „globalizare”. Pentru prima dată în istorie vedem (datorită mediei), gândim (în virtutea schimburilor culturale, ce nu se mai rezumă la traduceri) şi acţionăm (graţie interconectivităţii economice) realmente la scară planetară. Această creştere a mobilităţii şi extindere a ariei de acţiune a făcut ca actorii cei mai puţini legaţi de un teritoriu (în speţă firmele) să se dezvolte mult mai dinamic decât cei ancoraţi în realitatea geografiei (statele). Mondializarea e, în primul rând, una a producţiei şi a circulaţiei bunurilor; dacă până în secolul XX marile rute ale comerţului internaţional fuseseră monopolul unor imperii (cele terestre ale Romei, iar cele maritime ale Angliei), acum magistralele traficului modial se află sub controlul unor companii (faimoasele GAMA – Google, Apple, Microsoft şi Amazon). Acest lucru vrea să spună că, pe măsură ce procesul mondializarii devine tot mai integrat, rolul statelor (chiar şi al celor mari) declină – şi, odată cu el, cel al oamenilor politici. În mod tradiţional, responsabilitatea acestora era aceea de-a asigura condiţiile de stabilitate şi de dezvoltare a populaţiilor de pe teritoriul pe care îl conduceau. Astăzi pot face din ce în ce mai puţin acest lucru, dat fiind că într-o lume globală politica locală e, în permanenţă, victima unor seisme pe care nu le poate controla. Un bun exemplu sunt crizele economice, un altul pandemiile şi, nu în ultimul rând, fluctuaţiile din interiorul (şi mai ales de la marginea) marilor alianţe. În acest context, oamenii politici apar ca fiind tot mai lipsiţi de putere reală, discursul lor pare calp şi singurul lucru care mai atrage atenţia asupra lor (dincolo de gafe şi de eşecuri) sunt privilegiile pe care şi le arogă. Declinul percepţiei reprezentativităţii aleşilor în funcţii publice e sincron cu creşterea nemulţumirii faţă de ineficienţa lor şi cu o viziune tot mai gnostică – potenţată de literatură şi filmografie, dar şi de revelaţiile consecutive căderii comunismului – asupra activităţilor lor „din spatele scenei”. Impersonalizarea puterii are drept corolar reducţia birocratică a instituţiilor şi suspiciunea generalizată (în primul rând prin acuza de corupţie) la adresa celor care le reprezintă.

Paradoxul e acela că instanţele tradiţionale ale raţionalităţii – ştiinţa (cu adevărurile ei demonstrabile) şi politica (cu acordul bazat pe deliberare) par mai golite de sens ca niciodată.

Prezenţa sensului absent

Când, în septembrie 2011, patru avioane pilotate de terorişti (ce puseseră mâna pe manşă cu forţa) loveau ţinte diferite, dar reprezentive, de pe teritoriul Statelor Unite (în primul rând turnurile de la *World Trade Center*), „creierul” din spatele acţiunii – Osama bin Laden – se felicita pentru faptul de a-i fi lovit pe „necredincioşi” în ceea ce aceştia consideră a fi centrul puterii lor. Nu era vorba doar de America – văzută ca „jandarmul mondial” al unei lumi unipolare – ci şi de clădirile ce făceau trimitere la comerţul mondial, la producţie, la bunuri şi la acumularea lor care, în viziunea unui ultrareligios, sunt, întodeauna, o modalitate de a-i devia omului atenţia de la îndatoririle lui spirituale. Indignarea îndreptăţită şi solidaritatea cu cei loviţi au făcut ca bătaia acestui mesaj – al unui om (şi al unei organizaţii) care alesese terorismul cel mai violent ca mod de exprimare – să treacă pe un plan secund. Şi totuşi, el e mult mai generalizat decât pare. Căci, în cuprinsul lui, se amestecă deopotrivă tema gauchistă a decolonizării (cu critica puterii coloniale în dimensiunea ei de exploatatoare a resurselor şi falsificatoare – prin propagandă – a conştiinţei celor

colonizaţi) şi tezele religioase referitoare la materialism (ca unică destinaţie a omului ce a întors spatele sacrului) şi hedonism (ca intensificare a plăcerii pe care o procură posesia). Prosperitatea înseamnă, în primul rând, faptul că trăim înconjuraţi de o mulţime de obiecte, care ne-au invadat nu doar cotidianul, ci şi mintea şi preocupările, ignorând faptul că toate acestea sunt perisabile până în clipa în care – loviţi de o catastrofă de destin – realizăm imensul gol din spatele lor. Lumea prosperităţii stă, pentru fundamentalist, pe un vid de sens. Mesajul acesta nu e nou; l-a dezvoltat aproape toată literatura secolului XX – în particular cea a „absurdului";[25] ceea ce e inedit e politizarea lui (şi încă cu accente radicale, care amintesc de „*memento mori*"-ul medieval) şi exaltarea unei asceze care se cere impusă „necredincioşilor" ca un purgatoriu necesar „curăţirii" (care – la rândul ei – e o condiţie a „întoarcerii la credinţă"). Pentru Osama bin Laden şi pentru zeloţii lui (care alcătuiesc reţeaua de terorism global Al Qaeda), prăbuşirea comunismului – la care considera că îşi adusese şi el contribuţia – e dovada faptului că materialismul (aici ateu în mod explicit) e dezavuat de divinitate şi, mai devreme sau mai târziu, toate formele lui (inclusiv cele ambalate seducător, ale lumii occidentale) se vor surpa în mod similar. Şi, ca orice zelot, el credea că are „menirea" de a grăbi acest sfârşit în urma căruia, inevitabil, s-ar fi instaurat domnia „adevăraţilor credincioşi" în lume. Calea aleasă de Osama bin Laden pentru aceasta e abominabilă (şi condamnabilă inclusiv din perspectiva multor musulmani), însă critica „decadenţei occidentale" e un loc comun al viziunilor religioase (şi, în general, cu tentă apocaliptică) din lumea contemporană.

Papa Benedict al XVI-lea este – din toate punctele de vedere – exact opusul liderului militar ce se voia profet, însă viziunea lui, impregnată de o credinţă tradiţionalistă, cade pe multe din aceste teme: estomparea sensului, căderea în caruselul grijilor şi a nevrozelor, căutarea care nu mai ştie ce caută şi mila pe care o inspiră cei puternici atunci când vântul istoriei le împrăştie paietele puterii. Pentru acest papă – ultimul rege filosof al Europei – răspunsul ce le vindecă pe toate acestea îl constituie întâlnirea cu Adevărul personalizat în Iisus, singurul capabil să restaureze sensul umanităţii pierdute. Or, cum întâlnirea decisivă se petrece în Biserică (prin intermediul sacramentelor), aceasta din urmă nu mai trebuie „coborâtă" în lume, ci resacralizată ca spaţiu privilegiat al regăsirii umanităţii depline. Poziţia tradiţionalistă şi conservatoare care i-a fost reproşată Suveranului Pontif e – în fapt – una care decurge în chip logic din felul în care el vede modernitatea (şi care e destul de apropiat de cel al papilor secolului XIX): ca o derivă a omului autosuficient de la menirea lui adevărată.

În Est, căderea comunismului a scos religia din spaţiul eclezial (şi – într-o anumită măsură – din catacombe), justificând intrasigeţa celor ce au rezistat puterii atee. Răsturanarea istorică din 1989 – 1991 duce la apariţia unei „lumi noi" ce are nevoie de legitimare şi care, mai peste tot, înlocuieşte în cultul civic „eroii clasei muncitoare" cu „martirii credinţei". În felul acesta, mai mult sau mai puţin direct, Biserica e atrasă în orbita puterii, ca furnizor de ideologie şi – în acelaşi timp – discursul ei moralizator şi cel social sunt integrate ca supape de defulare ale perdanţiilor tranziţiei către capitalism. Beneficiind de o recunoaştere publică nesperată, înaltul cler se regăseşte pe poziţiile cardinalilor-prinţi ai Evului Mediu în vreme ce poporul de rând se dedică unui pietism în care se amestecă de-a valma elemente de dogmă cu superstiţii (în bună măsură produse şi vehiculate de media). Aşezată timp de veacuri pe o bază rurală, şi ortodoxia se vede supusă tentaţiei radicalismului care vine cel mai adesea din mediile urbane, unde neofiţi de tot soiul (dezgustaţi, şi ei, de materialismul lumii moderne – adesea văzut, într-o cheie cvasi-colonială drept „corporatism") îşi construiesc, intelectual şi/sau ritualic, o credinţă mult mai puristă decât aceea a Bisericii. Unul din simptomele ei îl reprezintă refuzul ecumenismului în care se puseseră atâtea speranţe în anii '60.

Cele două şocuri ale începutului de veac

Izbucnirea Crizei economice în 2007 în Statele Unite şi, mai puternic, din 2008 în Europa depăşeşte cu mult contextul de la care a pornit şi în care – cel puţin pe bătrânul continent – pare a se fi împotmolit. După căderea comunismului (şi prăbuşirea ideologiei lui emancipatoare) şi reintarea în modernitate a ţărilor

[25] Şi sociologia *Societăţii de consum* a lui Jean Baudrillard ori cea a *Epocii vidului* a lui Gilles Lipovetzky.

estice, unificarea lumii într-o ideologie a dezvoltării a şi prosperităţii părea a fi devenit finalitatea istoriei.[26] Frenezia consumului, a îmbogăţirii, a investiţiilor, a expansiunii pe pieţe cu adevărat globale (e timpul intrării în scena marilor producători – şi consumatori – a Chinei, a Indiei şi a Rusiei post-sovietice) şi a diversificării ofertei par a susţine teza unui „sfârşit al istoriei" în concordie şi bunăstare (care, el însuşi, e o variantă *soft* a milenarismului). Zguduirea economică pe care o induce Criza e cu atât mai dramatică cu cât nu doar aruncă în mizerie milioane de oameni, ci pune capăt ultimului mare mit al modernităţii. După *naţiune* (compromisă de cele două războaie mondiale şi de „sângerosul sfârşit al Iugoslaviei") şi *revoluţie* (eşuată odată cu toate formele comunismului), e rândul ca *prosperitatea* să îşi piardă „aura" de seducţie. Perspectiva unui viitor coextensiv, cu o creştere economică cel puţin constantă (dacă nu spectaculoasă), îi determină pe mulţi să se împrumute pentru a-şi cumpăra (ori schimba) locuinţele, pentru studii ori pentru diversificarea facilităţilor vieţii cotidiene. Declinul economic le reduce existenţa la (mai puţin de) strictul necesar, obligându-i să se asume dincolo de cursa pentru mai mult şi mai multe pe care o induce reclama mediatică. Dar, mai ales, criza pune în discuţie „noua vulgată" a „creşterii inevitabile" – consecinţă a globalizării – şi, în acelaşi timp, ne arată tuturor că acesta a fost singurul fundal al existenţelor noastre, dincolo de care nu e decât cinismul celor ce speculează disperarea semenilor lor ca pe o marfă oarecare. Efectul crizei e *globalizarea neîncrederii* în ceea ce după colapsul ideologiilor şi discreditarea oamenilor politici părea a constitui trama planetară: raţionalitatea structurilor economice (garantată de Premiile Nobel pentru Economie). Interesantă în acest context nu e doar revenirea temelor de stânga, inclusiv marxiste (la Joseph Stieglitz ori la Thomas Pikety), ci şi (re)legitimarea unui tiermondism care speculează – în exces – teoriile conspiraţiei. Cazul cel mai patent de ascensiune publică a lui e cel al Greciei în care discursul ministrului de Finanţe Yanis Varoufakis combină tema rezistenţei naţionale cu cea a rezistenţei coloniale faţă de un „ocupant istoric": Germania Angelei Merkel.

Cancelarul german va fi în epicentrul celui de-al doilea şoc care va zgudui Europa: criza migranţilor. Cele două războaie ale Americii împotriva terorismului (cel din Afganistan – început în 2001 şi cel din Irak – din 2003),[27] cărora li se adaugă încurajarea (atât de către americani, cât şi de către europeni) a „Primăverilor arabe", care nu doar că mătură dictatorii Maghrebului, ci şi distrug structura instituţională a unor state (şi generează războaie civile în Siria şi Libia) nu au drept consecinţă instaurarea democraţiei în zonele respective, ci dislocarea unor populaţii enorme, pe care spectrul violenţelor militare şi/sau teroriste le aruncă în tabere de refugiaţi ori pe drumurile migraţiei. Pe acest fond, poate impresionată de criza umanitară creată, poate căutându-şi propria cale de a expia „culpa germană", Angela Merkel lansează – în 2015 – un apel acestor dezrădăcinaţi de a veni şi a se stabili în Germania (cel puţin în parte şi pentru a palea criza forţei de muncă). Rezultatul e un „asalt al Europei" din trei direcţii: dinspre enclavele spaniole Ceuta şi Melilla (de unde vin dislocaţii Africii de Vest), din centru, prin insula Lampedusa din sudul Italiei (unde se adună refugiaţii războielor din Darfour şi Libia, dar şi transfugii dictaturilor din Eritreea şi Sudan) şi, în fine, din Est – via Turcia, Grecia şi Balcani (unde se amestecă pakistanezi, afgani, irakieni şi sirieni). Dintr-o dată, Europa a fost pusă în situaţia de a vedea faptul că abolirea frontierelor (care a fost o adevărată „dogmă" a construcţiei instituţionale supranaţionale pe continent) poate avea şi aspecte problematice: nici Mediterana, nici graniţele naţionale – tot mai relativizate – nu au fost în măsură a stăvili enormul şuvoi uman ce se

[26] Şi a fost teoretizată ca atare de politologul Francis Fukuyama în celebrul său eseu *The End of History and the Last Man* din 1991.

[27] Cel din urmă (la fel ca războiul civil din Siria) actualizând conflictul – milenarist şi el – dintre cele două ramuri ale Islamului: cea sunită (reprezentată în principal de Arabia Saudită) şi cea şiită (de Iranul pe care embargoul internaţional l-a radicalizat din ce în ce mai mult). *Fitna* – războiul intestin al lumii musulmane (despre care a vorbit Gilles Kepel, în 2004) – ne înfăţişează un Islam care, la capătul mai multor secole de ocupaţie (turcă ori engleză) şi de dicaturi autohtone, se întoarce la războiul religios care i-a marcat începuturile. Iar acest război face vizibil tocmai contratimpul lumii islamice în raport cu cea europeană: dacă ultima a depăşit conflictele religioase prin modernitate, în cel dintâi modernizarea nu s-a înrădăcinat datorită faptului că disputele religioase nu au fost depăşite şi nu există o societate laică. Modernizarea e în lumea arabă şi în cea persană doar una a formelor, în vreme ce conţinuturile rămân funciar pre-moderne.

revărsa spre Germania. În ciuda numărului lor, mai puţin impresionant decât părea la început (puţin peste un milion în 2015, cam de patru-cinci ori atât într-un deceniu), migranţii au reprezentat o testare la limită a habitudinilor europene, căci ei au actualizat imaginea, arhetipală, a „străinului" care ocupă, invadându-l, un teritoriu pe care – mai apoi – îşi impune legea şi obiceiurile. În majoritatea cazurilor de altă culoare, de altă credinţă, vorbind altă limbă, cu alte reguli de viaţă, săraci, aceşti oameni aveau toate datele necesare pentru a se deosebi complet de cei printre care sperau să-şi găsească adăpost. Ce e ciudat e faptul că Europa, care îşi revendică – mai ales în părţile ei iliberale – o identitate creştină tare, e puţin dispusă a practica creştinismul primirii şi îngrijirii străinului ca pe „aproapele său". În schimb, e traumatizată de conştiinţa fragilităţii ei de ansamblu (pusă pe seama birocratizării supranaţionale), şi la nivelul fiecărei ţări (unde „răul" e identificat în ideologia multiculturală). „Străinul" ajuns atât de aproape i-a pus pe „bătrânii europeni" în situaţia de a se retranşa şi redifini identitatar.[28] Dacă primirea lui s-a făcut în numele „valorilor umanismului" laic (indiferent la rasă, culoare şi religie), rezistenţa faţă de această „invazie" nu se poate inspira decât de la „valorile creştine" care le preexistă celor dintâi (şi care culturalizează diferenţele evocate anterior). Spre deosebire de multiculturalism – care e social (și ideologic), nu comunitar, creştinismul (în varianta lui parohială) se înrădăcinează în viaţa comunitaţii locale pe care o „înarmează" spiritual împotriva invadatorilor străini (fie ei din Afganistan, fie de la Bruxelles). Aceasta pare a fi ideologia „cruciadei" prim-ministrului maghiar Viktor Orban, care dă impresia că elaborează o ideologie bazată pe alianţa purismului etnic cu cel religios.

„Terorismul de proximitate"

„Marele exod" migratoriu nu ar fi suscitat atâtea spaime dacă nu ar fi venit pe fondul unei succesiuni de atentate – în cavsi-totalitatea lor islamiste – care au lovit Occidentul şi au creat creat reactivitate la „străinul dinlăuntru". Într-adevăr, la începutul celui de-al treilea mileniu, tacticile teroristă „mută" (asemeni viruşilor) pentru a treia oară în 50 de ani, antrenând – direct în faţa camerelor de luat de vederi – schimbarea regulilor războiului şi ale securităţii. „Primul" terorism – cel a cărui expresie a fost OLP-ul anilor '60 – '70 – era unul care împrumuta ideologia şi metodele stângii radicale dinaintea Revoluţiei ruse, altoindu-le în spaţiul Orientului Mijlociu. Discursul „eliberator", gherila à la Che Guevara, „frăţia" socialistă (abil speculată în presă) puteau crea valuri de simpatie faţă de taberele de refugiaţi palestinieni, însă – în cele din urmă – s-au dovedit ineficiente în soluţionarea conflictului şi au sfârşit prin a determina o reacţie faţă de terorismul care s-a impus mai pregnant decât miza lui (de pildă cu ocazia atentatatelor de la München, din 1972). Oricât s-ar fi prezentat de „romantic" şi de „idealist", terorismul de stânga al anilor '60 – '70 nu a reuşit nici mobilizarea populară la care (într-o vagă tradiţie troţkistă) spera, nici realizarea vreunui obiectiv din cele pe care şi le-a propus. A fost doar un fenomen infracţionar care a produs victime şi a cărui control şi eradicare a a avut costuri semnificative.

Războiul din Afganistan – primul, cel împotriva ruşilor – presupune o mobillizare de forţe (umane şi materiale), care sunt „încadrate" de americani şi transformate, pe câmpul de luptă, dintr-o mulţime de voluntari pasionali într-o armată organizată şi eficientă. Acesta e principiul de acţiune pe care îl moşteneşte – ca viziune – Osama bin Laden: o organizaţie (Al Qaeda) centralizată, cu filiale dispersate, însă răzpunzând comenzii de la vârf; cu planuri şi obiective bine precizate care adună pe teren persoanele capabile de „acţiune". Funcţionalitatea acestei structuri ierarhice e indeniabilă: o dovedeşte reuşita atentatelor de la 11 septembrie şi, în egală măsură, posibilitatea creerii şi a menţinerii la putere a Statului Islamic. Însă ea are şi un punct slab (mai ales atunci când se teritorializează): orice ordine verticală a puterii poate fi demantelată, dacă adversarul e decis să suporte (în termeni de timp şi de costuri) un război de durată împotriva ei. Căci, într-o asemenea „armată ideologică", gradele superioare (ce se vor deopotrivă combatanţi şi inspiratori ai mişcării), cele care focalizează cunoaşterea întregii structuri şi a articulaţiilor ei sunt de neînlocuit. Dispariţia

[28] Problematica străinilor şi a impactului lor asupra mentalului european ca urmare a crizei migranţilor este analizată detaliat de Tzvetan Todorov în *La peur des barbares* (Paris: Robert Lafont, 2008).

lor destructurează „mecanismul de comandă” şi îi aruncă pe supravieţuiri în terorism anarhic, dacă nu în lupte intestine.

Acesta e motivul pentru care – la începutul celui de-al doilea război din Afganistan – unul din oamenii Al Qaeda, Abu Musaf al-Suri,[29] preconizează o reţea rizomială, capabilă a recruta şi antrena în terorism tineri din mediile islamice occidentale, în particular din cartiere defavorizate, al căror resentiment faţă de lumea în care nu se simt integraţi e cel mai eficient ingredient al „programării” teroriste. Atentatele de la Charlie Hebdo, Bataclan, Stade de France ori Târgul de Crăciun de la Strasbourg sunt rezultatul acţiunii unor asemenea „lupi singuratici”, radicalizaţi pe teritoriu francez, instruiţi în Siria şi determinaţi să producă şocul care ar suscita – ca efect al represiunii consecvente – reacţia majorităţii comunităţii musulmane din Franţa. Genul acesta de terorism e foarte primejdios nu doar pentru că loveşte indistinct, ci şi pentru că e aproape cu neputinţă de reperat. Agresorul nu mai vine din afară, ci e un *insider* care are toate datele unui cetăţean obişnuit. Acest „terorism de proximitate”, mai puţin mortifer decât pare, funcţionează întorcând împotriva lui însuşi „sistemul imunitar” al lumii occidentale: dacă fiecare musulman e un posibil terorist, atunci fie trebuie condamnat islamul în ansamblul său (şi, eventual, expulzaţi toţi credincioşii săi din ţările europene), fie trebuie instituite norme de supraveghere a fiecărei persoane, în toate contextele în care aceasta se poate afla. E limpede că toate aceste măsuri (condamnarea religioasă, purificarea etnică şi controlul generalizat al cetăţenilor) vin în contradicţie cu regulile de bază ale statului democratic. Predicarea (sau sugerarea lor) devine apanajul unei drepte suveraniste, tradiţionaliste şi populiste care se prezintă drept „conservatoare” şi al cărei ideal e „comunitatea organică” infuzată de morala şi riturile religiei premoderne.

Faith and beliefs

Care este concluzia acestui parcurs? Am putea fi tentaţi să credem că tensiunile evocate – şi niciodată stinse – au ca efect reîntoarcerea la poziţii religioase nete şi abandonul meliorismului evoluţionist în favoarea tranşării „nodului gordian” al tuturor crizelor printr-un război final apocaliptic. Şi totuşi, acest lucru nu e valabil decât – cel mult – pentru fanaticii Orientului Mijlociu (cu conflictul sunit – şiit, ori cu cel isrelo–palestinian). După patru secole de schimbare, omul european e mai modern decât e dispus să o creadă. Urbanizarea şi tehnologizarea crescândă – mai ales în ţările până de curând sărace – este şi va fi expresia faptului că raţionalizarea pătrunde tot mai mult în practicile cotidiene ale oamenilor. Odată cu ea, se extinde secularizarea, adică „dezvrăjirea” contextelor concrete ale existenţei umane. Intervalul – magic – de interferenţă a experienţei de zi cu zi cu o lume calitativ diferită e clarificat (de ştiinţă şi de „structurile cotidianului” tot mai guvernate de derivatele ei tehnologice), ordonat şi organizat de aşa manieră încât sacrul devine cu adevărat transcendent şi accesibil doar pe cale contemplativă. Restul, spaţiul (şi timpul) vieţilor noastre se „mundaneizează” din ce în ce mai mult, fără a evacua complet „altceva”-ul care nu e doar obiect al nostalgiei, ci şi al solidarităţii şi acţiunii umanitare. Grija, atenţia şi responsabilitatea faţă de semenul nostru – mai ales faţă de cel proxim – sunt formele pe care le ia „divinul” în lumea contemporană. Însă, o ştim deja, acest proces nu e unul liniar. Punerea tehnologiei în slujba spaimelor şi a fobiilor unui om care nu mai are a da seamă unei instanţe superioare a dus la orori – *hard* şi *soft* – cu greu imaginabile. Înainte de a fi anexat raţional, spaţiul vidat de zeii tradiţiei e populat de „spiriduşi” şi „elfi” (cu varianta lor SF: extratereştrii) pe care literatura nu (mai) e în măsură a-i absorbi integral. Locul credinţei tari (*faith*) nu e luat imediat de raţiune, ci mai curând de credinţe (*beliefs*). Impasul religiilor la liziera modernităţii târzii poate genera tensiuni şi traume care – amplificate de media – scapă uşor de sub control. După aproape patru veacuri de desfăşurare a modernităţii, un lucru, cel puţin, a devenit evident: că evoluţia societăţii şi a cunoaşterii nu e nici lineară, nici „uniform accelerată”. Ea cunoaşte avansuri rapide, sincope şi bucle care generează – fiecare în felul ei – panică, dezorientare şi invocarea trecutului „sigur” ca refugiu stabil în vremuri de criză.

[29] Această mutaţie e prezentată de Gilles Kepel în *Terreur dans l'Hexagone* (apărută la Gallimard în 2015).

În 1989 (an simbolic din alte motive!), paleontologul american Stephen Jay Gould publică o carte care va face istorie: *Wonderful Life: The Burgess Shale and the Nature of History* (la W.W. Norton). Studiind fosilele animale din şisturile sitului canadian de la Burgess Shale, savantul american trage concluzia că ele reprezintă dovada unei adevărate explozii a formelor de viaţă multicelulare într-un interval geologic determinat (care poartă numele de Cambrian). Generalizând aceste observaţii, Stephen Jay Gould formulează o teorie a evoluţiei în care perioadele de dezvoltare exponenţială alternează cu cele de cvasi-stagnare (sau de mişcare lentă) care pare mai adecvată a explica distribuţia neomogenă a fosilelor în erele geologice. Poate că, în ultimă instanţă, şi dinamica istoriei e similară: există perioade de accelerare a timpului (mirabilul an 1989 ar putea fi *icon*-ul uneia dintre ele) şi secvenţe aproape imobile, în care viaţa – indivizilor şi a comunităţilor – se scurge încet, în cadre care par imuabile. Momentele de turnură antrenează transformări ce schimbă peisajul curent şi crează un orizont de aşteptare în care domină încrederea şi se dezvoltă speranţele. În perioadele de stagnare, cele în care adesea perdanţii sunt mai numeroşi decât câştigătorii, la suprafaţa istoriei se acumulează frustrările. Există un *idealism al optimismului* – care vrea mai mult şi mai repede şi e convins de perspectivele progresului şi un *idealism al dezamăgirii* – pentru care singura schimbare dezirabilă e o răsturnare radicală care le facă (în sfârşit) dreptate celor până acum nedreptăţiţi. După ce s-a încercat în revoluţiile veacului XX, în războaie şi în terorism, acest idealism al dezamăgirii se reîntoarce la izvorul lui originar, cel religios şi predică „eliberarea" de autonomie şi întoarcerea la heteronomie. „Conservatorii" zilelor noastre nu sunt atât de mult (pe cât o pretind) tradiţionalişti, cât – mai curând – revoluţionari radicali. Apelul lor de luptă răsună amplificat într-o lume pe care filmografia a formatat-o maniheic şi în care – graţie mediei – apocalipsa s-a cotidianizat. „Lumea lichidă" a „post-adevărului" se prezintă pe ea însăşi – în logica unui comptianism „redus la esenţe" – ca fiind „încununarea întregii istorii". Această hiperbolă o situează la limită, în acel punct în „vremea se împlineşte" şi „trebuie să se întâmple ceva". Milenarismul, focalizat până acum pe date certe (anul 2000 – cu „virusul mileniului", 2012 – cu „profeţiile calendarului maya", etc.), s-a excentrat şi el, iar aşteptările şi frustrările pe care le poartă imaginarul lui sunt gata să se „întrupeze" în orice situaţie, din multitudinea celor pe care le rulează media. De aici exacerbarea unor contexte care, judecate la rece, nu sunt cu nimic deosebite de oricare altele din cotidianul nostru.

Cotidianizarea este – mai înainte de toate – banalizare, iar aceasta din urmă nu are doar accepţiuni negative. În orizontul *breaking news*-urilor permanente, viaţa îşi caută şi îşi găseşte echilibrele ei, întorcându-se mai întodeauna la liniştea calmă a unei lucidităţi lipsite de crispări. Coabitând în acelaşi spaţiu, autohtoni şi străini, oameni religioşi şi umanişti laici se regăsesc în acţiunea lor comună, care îi leagă într-un cadru raţional şi ajută să se realizeze pe măsura aspiraţiilor lor. În această lume, care s-a schimbat într-un secol mai mult decât în toate mileniile care au precedat-o, sacrul nici nu dispare relativizându-se, nici nu se retrage într-o transcendeţă dominatoare, ci ne întâmpină – mereu actual – în bucuria fiecărei întîlniri. Cum spunea Hannah Arendt: în timpul ce ni s-a dat oamenii se întâlnesc pentru prima dată între ei dincolo de orice deosebire de rasă, de religie sau de cultură. S-ar putea ca în aceste întîlniri (şi în responsabilitatea ce se naşte din ele) să regăsim, într-o zi, sensul pe care fanaticii tutoror credinţelor îl caută într-un dincolo fără dincoace.

Bibliografie

Ahlstrom, Sidney, *A Religious History of the American People*, New Haven: Yale University Press, 1972. Sim, Stuart, *Fundamentalist World. New Dark Age of Dogma*, New York: Icon Books, 2004.

Appelbaum, Anne, *Gulag*, New York: Anchor Books, 2003

Cohn, Norman, *The Pursuit of Millennium. Revolutionary Millennarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages*, Oxford: Oxford University Press, 1970.

Delumeau, Jean, *Un chemin d'histoire. Chrétienté et christianisation*, Paris: Fayard, 1981.

Kepel, Gilles, *Terreur dans l'Hexagone*, Paris: Gallimard, 2015.

Lacouture, Jean, *Nasser*, Paris: Seuil, 1971.

Marchand, Stéphane, *Arabie Saoudite. Le menace*, Paris: Fayard, 2003.

Massie, Robert K., *Dreadnought: Britain, Germany and the Coming of the Great War*, New York: Random House, 1991.

Patocka, Jan, *Eseuri eretice despre filosofia istoriei*, București: Editura Herald, 2016.

Pauck, Wilhelm, Marion Pauck, *Paul Tillich. His Life & Thought*, New York: Collins, 1977.

Ricardi, Andreea, *Secolul martiriului. Creştinii în veacul XX*, București: Editura Enciclopedică, 2004.

Salomon, Jean-Jacques, *Science et politique*, Paris: Seuil, 1970.

Schermer, Michael *De ce cred oamenii în bazaconii?*, București: Humanitas, 2009.

Tincq, Henri, *Défis au pape du troisième millénaire; le pontificat de Jean-Paul II, le dossiers du successeur*, Paris: Jean Claude Lattès, 1997.

Todorov, Tzvetan, *La peur des barbares*, Paris: Robert Lafont, 2008.

Voslensky, Michel, *La Nomenklatura*, Paris: Pierre Belfond, 1980.

Capitolul 5

DINAMICA DEMOCRAȚIILOR ILIBERALE ÎN UNIUNEA EUROPEANĂ. O NOUĂ CORTINĂ DE FIER?

Tana Foarfă

„Nu există un viitor al cetățenilor Europei altul decât în Uniune”
Jean Monnet

Introducere

Jean Monnet nu și-a închipuit niciodată că, după două războaie mondiale, ar exista o altă alternativă pentru continetul european în afară de viziunea pe care a creionat-o. A fost oare capabil să anticipeze toate provocările? Proiectul european a fost creat să aducă laolaltă țările din Europa într-o organizație politică supranațională, menită să mențină pacea pe continent și să promoveze valorile fundamentale. O parte din scopul inițial a fost realizat, UE primind chiar un premiu Nobel la aniversarea de 60 de ani de pace pe continent. Însă, în ciuda progreselor și stabilității acestei entități unice, actualii reprezentanți mai au un drum destul de lung de parcurs pentru a îndeplini în totalitate viziunea părinților fondatori.

Parcursul european, de la Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului (1950), la Comunitatea Economică Europeană (1957) și ulterior la Uniunea Europeană (1993), a fost unul plin de provocări economice, sociale, de securitate, ideologice. Anii de început ai uniunii economice a țărilor europene au fost marcați de Războiul Rece între Est și Vest, au urmat apoi protestele societății prin mișcările „generației 68”,[1] criza de petrol din 1973, criza financiară din 2008, iar perioada contemporană a avut parte de atacuri teroriste și fluxuri de refugiați ce au provocat o criză migratorie europeană. Răspunsurile instituțiilor europene la aceste probleme, lipsa de transparență și dificultatea explicării și înțelegerii unei entități atât de complexe, au alimentat un discurs critic la adresa Uniunii Europene, acest discurs eurosceptic având un succes cuantificabil semnificativ în 2014, o dată cu intrarea numeroasă a partidelor eurosceptice în Parlamentul European. Euroscepticismul a mers mână în mână cu discursurile naționaliste, care au dus la o creștere a populismului la cote ridicate și l-au transformat într-un instrument de instalare a curentului de democrație iliberală.

În acest context, capitolul de față dorește să exploreze conceptul democrației iliberale și să estimeze gradul ei de influență viitoare pe teritoriul european, în scopul de a determina moduri în care Uniunea Europeană poate adresa această provocare. Analiza debutează cu definirea curentului și a caracteristicilor sale și va face distincția între diferite noțiuni care, deși au elemente diferite, sunt confundate ușor de către publicul larg. Prima secțiune va trece în revistă definiția democrației liberale și caracteristicile sale în antiteză cu obiectul studiului, pentru a facilita înțelegerea acestuia.

O secțiune separată tratează populismul și modul în care acesta devine principalul instrument prin care se poate instala curentul iliberal în Uniunea Europeană. Ulterior, sunt ilustrate modalități prin care această teorie este pusă în practică, în primul rând prin rapoarte deja existente care măsoară prezența elementelor de democrație iliberală pe teritoriul european, iar în al doilea rând prin 3 studii de caz din Europa Centrală și de Est: Polonia, Ungaria și România.

Cea mai importantă secțiune este cea care tratează punctul de cotitură major pentru evoluția acestui curent, și anume 26 mai 2019. Înainte de alegerile europarlamentare, toate mișcările curentelor și evenimentelor de pe continentul european păreau să ducă la o întoarcere ciclică la situația de început a

[1] Denis Clerc, „La génération 68, une génération bénie?”, *Alternative Economique*, 1 iulie 2010, https://www.alternatives-economiques.fr/generation-68-une-generation-benie/00059144.

proiectului european, și anume la reinstalarea unei „cortine de fier" liberal-iliberală între Europa de Est și de Vest. O Europă de Est ce se considera, prin reprezentanții naționali, de mâna a doua la nivel european, cu acțiuni guvernamentale ce deraiază de la valorile fundamentale europene de democrație, stat de drept și respectarea drepturilor fundamentale ale omului. Cu toate acestea, așa cum vom vedea prin analiza rezultatelor, alegerile europarlamentare au produs schimbări majore, ce duc la o situație favorabilă viziunii pro-europene.

Sunt alegerile din 26 mai 2019 momentul de stagnare al curentului iliberal, vor duce la o involuție a acestuia? Cum poate Uniunea Europeană să combată cauzele instalării acestui curent și să slăbească mecanismele propagării acestuia? Cum trebuie să arate UE în următorii ani pentru a ajunge mai aproape de idealul părinților fondatori? Toate acestea sunt întrebări la care studiul încearcă să găsească răspunsuri.

Democrație, liberalism și definiția democrației iliberale

Deși în ultimii ani s-a discutat în repetate rânduri despre un nou concept dăunător democrației europene, acela al iliberalismului sau al democrației iliberale, curentul a fost definit la nivel european doar prin ilustrarea exemplelor de practici ce violează valorile promovate de Uniunea Europeană. Există puține cazuri în care termenul este explicat sau definit, în primul rând din cauza modului de manifestare diferit de la țară la țară, iar în al doilea rând din cauza confuziei acestuia cu populismul. Înțelegerea provenienței și caracteristicilor termenului este un exercițiu care poate părea mult prea static, dar este imperios necesar pentru a putea explora acest curent în profunzime.

Provocarea de a defini democrația iliberală nu este simplă, dar nici imposibilă, iar cea mai bună metodă este să ne uităm mai întâi la conceptul de bază, acela al **democrației liberale**.

Asocierea celor doi termeni, democrație și liberalism, pare naturală acum, însă cele două teorii nu au fost întocmai compatibile la început, conceptul actual devenind o fuziune după dezvoltarea unor teorii constituționale și doctrine filosofice menite să limiteze pericolele democrației pure care putea duce la haos, fără reguli și condiții. Așa cum menționează Helena Rosenblatt:[2]

> În Grecia antică, democrația însemna puterea poporului. Unii au interpretat acest lucru ca fiind participare politică directă a tuturor cetățenilor de sex masculin. Alții au văzut-o ca pe un sistem reprezentativ bazat pe votul tuturor cetățenilor de sex masculin. Indiferent de interpretare, chiar în secolul 19, majoritatea liberalilor asociau ideea de democrație pură cu haos și supusă legilor junglei. (...) Nu ar fi deci greșit să spunem că liberalismul a fost inițial inventat pentru a limita democrația.

Această limitare a fost gândită de filosofii politici atât din perspectiva puterii celor care aleg, dar și a celor care sunt aleși.

Pornind de la ideea că democrația reprezintă acordarea puterii de reprezentare a unui grup prin alegerea unor reprezentanți, John Locke a dezvoltat ideea și a fondat în *Al doilea tratat pentru cârmuire* conceptul liberalismului:

> Pentru a înţelege dreptul puterii politice şi a-l deduce din originea sa trebuie să luăm în considerare starea în care se află oamenii în mod natural, o stare de perfectă libertate de a-şi hotărî acţiunile şi de a dispune de posesiunile şi persoanele lor aşa cum găsesc potrivit, în limitele legii naturale, fără a cere permisiunea şi fără a depinde de voinţa altui om. De asemenea, este o stare de egalitate în care toată puterea şi jurisdicţia sunt reciproce; (...) nimic nu e mai evident decât faptul că toate creaturile de aceeaşi specie şi rang, (...) ar trebui să fie egale între ele fără subordonare şi fără supunere.[3]

Locke considera oamenii egali din punct de vedere politic. Prin urmare, în viziunea lui, autoritatea politică în fața cuiva își câștiga legitimitatea doar prin consimțământul individului respectiv, iar această legitimitate exista numai dacă drepturile naturale ale cetățenilor erau respectate (prin drepturi naturale Locke enumeră dreptul de conservare a vieţii, libertăţii şi bunurilor personale).[4]

---

[2] Helena Rosenblatt, „Liberal Democracy Is in Crisis. But...Do We Know What It Is?", *The Guardian*, 27 mai 2018, https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/may/27/liberal-democracy-history-us-politics.
[3] John Locke, *Al doilea tratat pentru cârmuire. Scrisoare despre toleranță,* Bucureşti: Editura Nemira, 1999, p. 55.
[4] *Ibidem*, p. 22.

Pentru a asigurarea respectărea drepturilor naturale, Locke a introdus, într-o formă mai brută, și principiul separării puterilor în stat, preluat apoi și de Montesquieu, subliniind pericolul ca cele 2 puteri naturale ale cârmuirii (legiuitoare și executivă) să ajungă în mâinile unui singur om.[5]

Locke a realizat că teoria este supusă greșelii umane atunci când este pusă în practică, și prin urmare a propus, în mod revoluționar la acea vreme, ideea subordonării statului față de societate:

> Oamenii au consimţit la cârmuire, la un mod de apărare publică a intereselor lor, dar nu şi la o latitudine de a leza aceste interese. Ca atare, atunci când guvernarea (cârmuirea) acţionează împotriva interesului public, a binelui public, împotriva drepturilor, libertăţilor şi intereselor legitime (naturale) ale indivizilor, aceştia au dreptul la rezistenţă şi rebeliune, căci încrederea acordată de ei şi limitele prerogativei au fost încălcate. Guvernanţii (sau monarhii) care comit asemenea încălcări acţionează nelegitim, împotriva drepturilor acordate lor de către membrii comunităţii, deci se pun în situaţie de război cu aceştia. Or, starea de război înseamnă dreptul de a recurge la forţă în vederea autoapărării - indivizii au acum dreptul de a răsturna prin forţă cârmuirea abuzivă.[6]

Pe de altă parte, o putere mai mare în mâna celor care își aleg reprezentanții era un pericol la fel de mare pentru bunul mers al unei societăți.

Alexis de Tocqueville nu a împărtășit viziunea lui Locke, el considerând că democrația duce la individualism:

> Printre schimbările continue ce apar în inima unei societăți democratice, legătura ce unește generațiile între ele se destramă sau se rupe; fiecare persoană pierde ușor urma ideilor venite de la cei de dinainte sau nu se mai preocupă de ele. (…) Astfel, democrația nu doar îi face pe oameni să își uite strămoșii, dar le și ascunde urmașii și îi ține departe de cei de-o seamă cu ei. Îi aduce constant înapoi la ei înșiși și amenință în final să îi închidă în izolarea propriilor inimi.[7]

Benjamin Constant a făcut distincția între libertatea anticilor și libertatea modernilor.[8] Prima era descrisă ca fiind limitată la mici grupuri omogene de cetățeni ce dezbăteau și votau în adunări agora, iar subordonații efectuau munca reală. Libertatea celor moderni, în schimb, trebuia să fie adaptată unor societăți mai extinse, mai mari, preocupate să își câștige traiul de zi cu zi și care își desemnau reprezentanți prin vot să dezbată în numele poporului, deoarece participarea directă a cetățenilor nu mai era fezabilă. Această libertate presupunea dreptul la o viață privată, stat de drept și libertăți civile. Sursa sa de inspirație a fost revoluția franceză, care pentru el a demonstrat cum poporul francez „a încercat să aplice libertățile anticilor la un stat modern”.[9] Din cauza aceasta, el promova condiții necesare pentru a vota și a deține funcții publice.[10]

Cei doi liberali și-au imaginat astfel democrația cu mecanisme de coerciție și cu valori morale și au promovat prin urmare constrângeri ale suveranității poporului, considerând că „supraviețuirea democrației liberale presupune cetățeni educați politic”.[11] Rosenblatt menționează ca trăsături ideale ale unei societăți, în viziunea celor doi filosofi, moralitatea, spiritul comunitar, virtutea publică, cunoașterea drepturilor și obligațiilor din constituție, iar educarea democrației, în spusele lui Tocqueville, era „principala datorie impusă liderilor societății de astăzi”.[12]

Trecerea în revistă a unui scurt capitol de istorie liberală a oferit o înțelegere a bazelor acestui concept și a evoluției democrației antice spre democrația liberală adoptată în prezent. Bradley C. S. Watson oferă o sinteză succintă și completă:

> Democrația liberală este un sistem de guvernământ în care poporul își oferă consimțământul către conducători iar aceștia, la rândul lor, sunt obligați de constituție să respecte drepturile individuale ale cetățenilor. Există păreri diferite legate de: înțelesul cuvântului consimțământ și a drepturilor

---

[5] *Ibidem*, p. 308

[6] *Ibidem*, p. 26.

[7] Daniel Schwindt, „Refuting Tocqueville by Way of Tocqueville”, *Ethika Politika*, 6 ianuarie 2014, https://ethikapolitika.org/2014/01/06/refuting-tocqueville-way-tocqueville/.

[8] Benjamin Constant, „Libertatea anticilor comparată cu cea a modernilor”, Discurs rostit la Ateneul regal din Paris, Paris, 1819, p. 18.

[9] *Ibidem*.

[10] Rosenblatt, *art. cit.*

[11] *Ibidem*.

[12] *Ibidem*.

individuale, a formelor de guvernământ ideale și a eficienței constrângerilor constituționale în formele de guvernământ. Cu toate acestea, democrația liberală este caracterizată prin următoarele elemente:

1. Largă participare politică a cetățenilor adulți, incluzând membrii grupurilor minoritare ce includ minorități rasiale, etnice, religioase, lingvistice sau economice;
2. Vot secret și alegeri regulate frecvente;
3. Libertatea indivizilor de a crea și susține partide politice, fiecare partid prezentându-și viziunea și formând un guvern;
4. Guverne care pot modifica, interpreta și impune legi care să fie în folosul și pe placul majorității;
5. Garantarea eficientă a drepturilor individuale și ale minorităților, cu precădere libertatea de opinie, independența presei, a conștiinței, a religiei, a adunării de orice fel și tratament egal în fața legii;
6. Puteri guvernamentale limitate, verificate de prevederi constituționale ce includ separarea puterilor în stat (pentru ca puterea executivă, legislativă și judecătorească să nu fie deținute de o singură persoană sau instituție).

Datorită importanței garantării drepturilor și limitării puterii, democrația liberală este adesea considerată ca fiind sinonimă cu democrația constituțională. (...) Pe lângă normele guvernamentale, democrația liberală este caracterizată de relații de colaborare între indivizi și grupuri pe o paletă largă de subiecte care depășesc sfera politică sau guvernamentală. Schimburi voluntare, interacțiuni sociale, încrederea cetățenilor de a se angrena în astfel de activități cu persoane necunoscute lor sunt elemente esențiale și precondiții ale democrației liberale.[13]

Avem, prin urmare, imaginea unui regim complex, dezvoltat și îmbunătățit pe parcursul secolelor, adoptat în unanimitate de țările dezvoltate. Dar ce se întâmplă atunci când unul din elementele menționate mai sus nu e respectat? Și, mai presus de toate, care ar fi motivul pentru care un conducător s-ar abate de la principii ce stau la baza unei relații firești între alegători și aleși? Care ar fi motivul acestui comportament nou?

Fareed Zakaria a avertizat încă din 1997 despre pericolele practicilor iliberale și a fost primul care a introdus conceptul de democrație iliberală:

Regimuri alese democratic, adesea unele realese sau revalidate prin referendumuri, ignoră în mod constant limitele constituționale ale puterii lor și privează cetățenii de drepturile și libertățile lor fundamentale. Această problemă a fost greu de identificat deoarece în Vest, timp de aproape un secol, democrația a fost egală cu democrația liberală – un sistem politic caracterizat nu numai prin alegeri libere și corecte, dar și de stat de drept, separarea puterilor și protejarea libertății de exprimare, de asociere, de alegere a religiei și a proprietății.[14]

Iliberalismul nu se opune prin urmare democrației. Așa cum îi spune și numele, iliberalismul reprezintă o deviere de la principiile liberalismului, adică acele drepturi și libertăți garantate cetățenilor în constituțiile scrise sau agreate, tratate sau carte fundamentale.

De ce ar legitima o populație reprezentanți care să le limiteze drepturile? Putem identifica două motive principale:

1. Reprezentanții sunt aleși de către o majoritate. Unele evenimente majore pot cauza teamă în rândul unei societăți, pot provoca schimbări culturale sau socio-economice care să determine o majoritate să dorească să aibă o putere mai mare, excluzând astfel minoritățile și drepturile acestora. Practic, majoritatea nu dorește să ajungă o minoritate și dorește să reprezinte ea voința poporului. Deoarece noțiunea de majoritate este extrem de volatilă, nu este foarte complicat pentru un lider carismatic să se definească drept vocea poporului și să propună reforme și principii care să fie prezentate practic ca fiind voința tuturor cetățenilor.
2. Liderii promovează un regim ce critică politicile curente într-o țară care dorește schimbare. Nemulțumiți de politicile luate în gestionarea anumitor evenimente, lipsa de transparență a autorităților și măsuri pe termen scurt ce îi afectează (în special cele economice), cetățenii merg la vot nu pentru a alege un alt parlament și, implicit, un alt guvern, ci pentru a schimba regimul, a vota alternativa împotriva regimului actual. Iar alternativa se portretizează printr-un lider puternic, carismatic în fața unei populații țintă, critic la adresa măsurilor actuale.

[13] Bradley C. Watson, „Liberal Democracy”, în Chester Neal Tate (ed.), *Governments of the World - A Global Guide to Citizens' Rights and Responsibilities*, New York: Thomson Gale, 2006, p. 84.
[14] Farred Zakaria, „The Rise of Illiberal Democracy”, *Foreign Affairs,* Vol. 76, No. 6, 1996, p. 22.

Transformarea unei minorități într-o majoritate nu este un lucru de condamnat, deoarece, în fond, aceasta este dorința fiecărui partid politic, convingerea unui procentaj cât mai mare de cetățeni că manifestul și crezul politic al partidului este cel mai bun, dorindu-și să obțină voturi cât mai numeroase. Problema apare atunci când partidul ajunge să dețină puterea și dorește să elimine orice obstacol care i-ar putea diminua influența sau l-ar putea împiedica să adopte măsurile dorite. Această dorință de control sporit și de eliminare a limitării puterii este deosebit de periculoasă, deoarece, combinată cu ideea că măsurile sunt legitime fiindcă dețin monopolul voinței poporului duce în mod natural spre un regim iliberal, un regim ce nu mai recunoaște ideea de pluralism politic.[15]

Iliberalismul în Uniunea Europeană

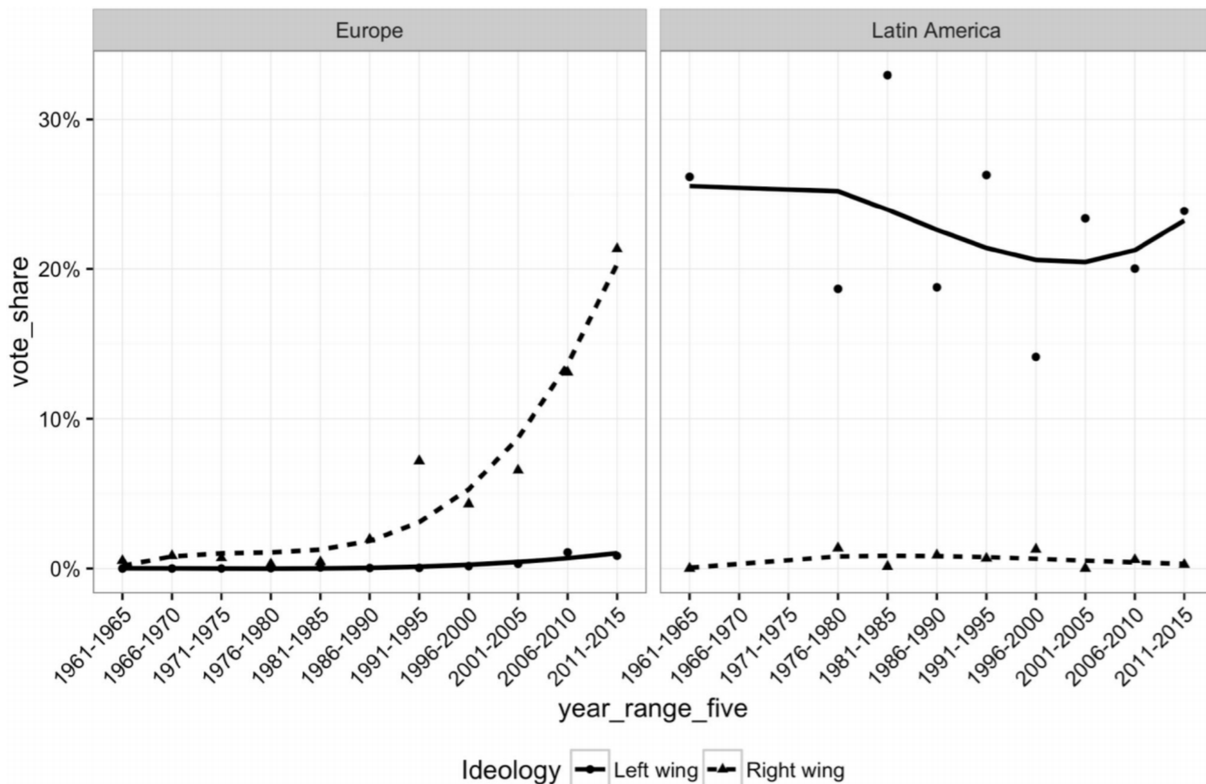
Instrumentul ideal de propagare al regimului iliberal este populismul, deoarece, așa cum am văzut în capitolul anterior, democrația iliberală utilizează un nivel înalt de principii populiste, utilizând vocea unui lider puternic.

Winston Churchill spunea că „cel mai bun argument împotriva democrației este o conversație de cinci minute cu alegătorul de rând”. Se pare că populiștii au preluat aceste cuvinte și le-au dat un alt sens, punându-le în practică într-o modalitate la care Winston Churchill nu s-a gândit la acel moment. Populismul pornește de la premisa că societatea este divizată între două grupuri în contradicție unul cu celălalt: „poporul pur” și „elita coruptă”,[16] iar liderii populiști conving o parte din societate că elita aflată la putere nu le dorește binele și nu le urmărește interesele.

Populiștii se regăsesc pe întregul spectru politic. Cei de stânga promovează această diviziune bazându-se pe probleme socioeconomice, iar cei de dreapta se bazează pe probleme socioculturale. Astfel, democrația iliberală se poate constitui prin promovarea practicilor populiste cu socialismul (stânga spectrului politic), sau prin combinarea cu naționalismul (dreapta spectrului politic). „Principalul clivaj între partide este cel economic, partidele de centru-stânga favorizează cheltuielile guvernamentale și se aliază cu sindicatele, iar partidele de centru-dreapta înclină spre relații apropiate cu sectorul privat și politici orientate spre piață.”[17]

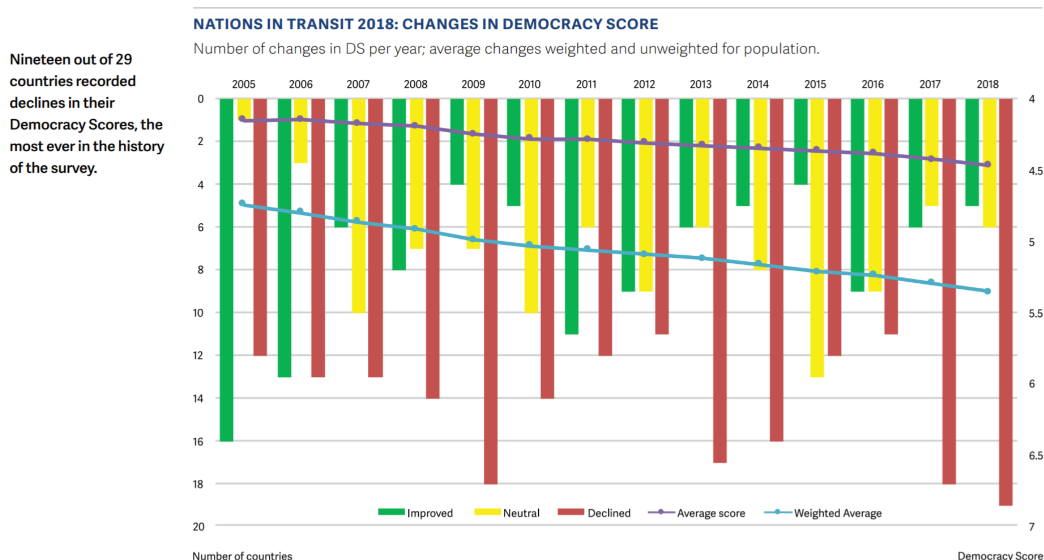
Populismul socialist, cel ce provine din partide de ideologie stânga, este specific Americii Latine, practicat de lideri precum Evo Morales în Bolivia, Rafael Correa în Ecuador sau Hugo Chavez în Venezuela. Însă în Europa, lucrurile stau cu totul altfel, democrația iliberală fiind prezentă din cauza unui populism naționalist, ce este promovat de partidele de extremă dreaptă. Evoluțiile diferite ale populismului în Europa și America Latină pot fi observate în tabelul următor:[18]

[15] Thierry Chopin, „Europeans Face the Risk of Democratic Recession. What Can Be Done?”, September 2019, https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2019/09/6-DEMOCRACY-Chopin-4.pdf.
[16] Cass Mudde, Cristobal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very Short Introduction,* Oxford: Oxford University Press, 2017.
[17] Mark F. Plattner, „Illiberal Democracy and the Struggle on the Right”, *Journal of Democracy*, 2019, p. 6.
[18] Dani Rodrik, „Populism and the Economics of Globalization”, *Journal of International Business Policy,* 2018, p. 6.

Tabel. 1. *Evoluția populismului în Europa și America Latină*

În America Latină, populismul naționalist s-a aflat constant la cote minime, cel socialist s-a aflat pe o pantă ascendentă, cu oscilații în procentajele de voturi între 20 și 25%. În Europa, în schimb, observăm o creștere a populismului naționalist începând cu anii 90, adică imediat după căderea comunismului, dar evoluția spectaculoasă se remarcă în anii 2000. Faptul că populismul a fost un instrument ce a condus la slăbirea democrației liberale pe teritoriul european este confirmat de ultimul raport *Nations in Transit 2018* realizat de Freedom House, conform căruia „19 din 29 de țări europene au înregistrat scoruri de democrație mai scăzute în 2018”.[19]

Tabel 2. *Schimbări ale scorurilor democratice 2018*
Sursa: *Nations in Transit*

[19] Nate Schenkkan, Zselyke Csaky, Nathan Stormont, *Nations in Transit*, Washington DC: Freedom House, 2018, p. 2.

Populismul naționalist a putut să se desfășoare pe continentul european deoarece a avut parte de un cumul de elemente care, exploatate corespunzător de promotori, au dus la succesul de care se bucură în prezent acest modus operandi.

În primul rând, euroscepticismul. Identificarea elitei corupte care nu dorește binele cetățenilor a fost destul de facilă, acest rol fiind acordat Uniunii Europene de către toate forțele populiste. Dacă ne gândim la o caracterizare generală, „Bruxelles"-ul întruchipează toate trăsăturile unui vinovat pentru problemele de rând ale societății: un dușman departe de cetățean (prin urmare incapabil în a combate cu rapiditate și eficiență criticile aduse la nivel național), cu o structură administrativă unică, extrem de dificil de înțeles pentru cetățeanul de rând (competențele ce le conferă Tratatele, instituțiile europene și rolul fiecăreia, procesul de redactare și adoptare a legilor), cu deficiențe în promovarea transparenței și deschiderii față de cetățean din cauza structurii supranaționale unice pe care o reprezintă. Partidele eurosceptice au început să conteste vizibil modelul european imediat după Marea Recesiune (criza financiară din 2008), atunci când liderii europeni au cerut măsuri de austeritate pentru a putea face față pierderilor masive ale bursei. Criticile la adresa Uniunii au continuat pe măsură ce provocările nu încetau să slăbească încrederea în reprezentanții de la Bruxelles: atacurile teroriste din multiplele capitale europene și criza refugiaților au fost arme ideale pentru criticii UE, pentru cei care îi doresc reformarea sau, în cazuri extreme, dispariția. Succesul neașteptat al referendumului de ieșire a Marii Britanii din UE a fost o lovitură puternică pentru Uniunea Europeană și a alimentat și mai mult argumentele liderilor eurosceptici de eșec al proiectului european.

În al doilea rând, criticile la adresa unei instituții supranaționale au dus în mod firesc la propunerea de soluții alternative naționale, care să consolideze astfel legitimitatea liderilor populiști în fața cetățenilor care doresc o schimbare. Naționalismul s-a instalat pe tot teritoriul european, dar a luat forme diferite în funcție de problemele pregnante identificate în fiecare țară. La o privire de ansamblu, am putea spune că argumentele partidelor populiste naționaliste sunt diferite pentru Europa de Est și Europa de Vest: „Problemele ce primează pentru extrema dreaptă din Europa de Vest, precum migrația și lipsa de securitate, nu corespound cu agenda celor din Est, care e mult mai centrată pe nedreptăți istorice, precum rolul minorităților naționale în societate și conflicte de frontiere."[20]

Cu toate acestea, criza refugiaților a fost subiectul principal pe agenda liderilor de extremă dreapta și în Europa de Est, însă, din cauza fluxului foarte scăzut de migranți în regiune, nu se putea aborda din perspectiva securității și a controlului național necesar asupra frontierelor, chestionând legitimitatea spațiului Schengen. Astfel, populiștii din Europa Centrală și de Est au alunecat în iliberalism, promovând în rândul cetățenilor teama că migranții vor impune o cultură proprie și vor lua locurile de muncă ale cetățenilor, așa cum vom vedea mai târziu în studiile de caz. Criticarea multiculturalismului și a valorilor de toleranță și diversitate, precum incluziunea comunităților LGBT sau legalizarea căsătoriilor de același sex și-a atins scopul în societăți religioase, cu populație numeroasă în mediul rural care își respectă tradițiile, adică societățile caracteristice țărilor din Europa centrală și de est.

În al treilea rând, țările din Europa Centrală și de Est nu au reușit să asimileze valorile liberale în momentul în care au avut loc primele alegeri libere, după comunism, acesta fiind motivul pentru care democrația iliberală s-a putut implementa. Așa cum a explicat Fareed Zakaria, democrația iliberală „se referă la țări care au început tranziția dinspre regimul totalitar și au organizat alegeri libere, dar nu au reușit să consolideze instituții liberale care să garanteze drepturile cetățenilor"[21]. Din acest motiv, discursurile populiste din Europa Centrală și de Est au fost completate de dorința de a discredita și de a priva de drepturi instituțiile democratice care le limitează puterea și s-au transformat prin urmare în curente iliberale. În Italia

[20] Michael Minkenberg, *The Radical Right in Eastern Europe. Democracy under Siege?,* London: Palgrave Macmillan, 2017, p. 6.
[21] Plattner, *art. cit.*, p. 8.

sau Franța, de exemplu, normele și instituțiile în sine nu sunt contestate, critica fiind adusă reprezentanților instituțiilor statului.[22]

În al patrulea rând, toți factorii menționați au dus în timp la șubrezirea imaginii și partidelor tradiționale aflate în Uniunea Europeană, cel mai evident declin fiind cel înregistrat cu ocazia alegerilor europarlamentare din 26 mai 2019. Partidele sau coalițiile tradiționale nu se mai află în preferințele electoratului nici la nivel european și nici în țările UE, favorizând astfel apariția a noi partide și formațiuni, dar și a unor lideri carismatici cu idei de extremă dreapta. Cetățenii preferă partidele și coalițiile noi, care oferă o alternativă reală la situația actuală, iar dacă această evoluție este exploatată de populiști naționaliști, atunci elementele democrației iliberale își pot face loc în societate. Această tendință nu este specifică doar Europei Centrale și de Est, ci și democrațiilor din Vest, precum Franța cu apariția unui nou partid care a desemnat noul Președinte al Republicii și a obținut majoritate în Parlament, Germania cu pierderi pentru social democrați și alianța creștin-democrată și cu un partid de extremă dreapta a ajuns pe locul 3 la alegerile din 2018, sau Italia în care partidele de centru-dreapta și centru-stânga au primit voturi puține, iar guvernul e format dintr-o coaliție a două partide populiste.

Democrația iliberală în practică la nivel european

Raportul *Nations in Transit 2018* realizat de Freedom House a măsurat nivelul de democrație în 29 de țări din Europa Centrală și de Est, Balcani și Eurasia și a realizat o comparație cu scorul obținut în ultimii 4 ani, pornind de la 7 criterii:[23]

- Caracterul democratic și stabilitatea sistemului guvernamental, independența, eficiența și responsabilitatea executivului și implicarea serviciilor de securitate și/sau militare în supravegherea democrației;
- Examinarea alegerilor naționale, proceselor electorale, dezvoltarea sistemelor multipartite și participarea cetățenilor în procesul politic;
- Creșterea organizațiilor non-guvernamentale (ONG), capacitatea lor organizațională și financiară și mediul legal și politic de funcționare al acestora, dezvoltarea sindicatelor libere, participarea grupurilor de interes în procesul politic și existența grupurilor extremise anti-democratice în societate;
- Starea curentă a libertății presei incluzând legile împotriva defăimării, hărțuirea jurnaliștilor, independența editorială, apariția presei private susținută financiar și accesul la internet a cetățenilor;
- Modul de descentralizare a puterii: responsabilitățile, alegerea și capacitatea structurilor administrative locale, precum și transparența și responsabilitatea lor;
- Independența justiției și reforme constituționale, protejarea drepturilor omului, reforme ale codului penal, drepturile minorităților, garantarea egalității în fața legii, tratamentul suspecților și inculpaților și conformarea cu deciziile judiciare;
- Percepția publică despre corupție, interesele în afaceri ale decidenților politici, legile despre finanțări secrete și conflicte de interese și eficacitatea mecanismelor anti-corupție.

Astfel, se observă că, în ultimii 4 ani, scorurile de democrație în 8 țări din Europa de est sunt în declin, cu democrații consolidate care au în continuare probleme de corupție (scor între 1.00 și 2.99) sau democrații semi-consolidate care au lacune în garantarea drepturilor politice și libertăților civile (3.00-3.99).

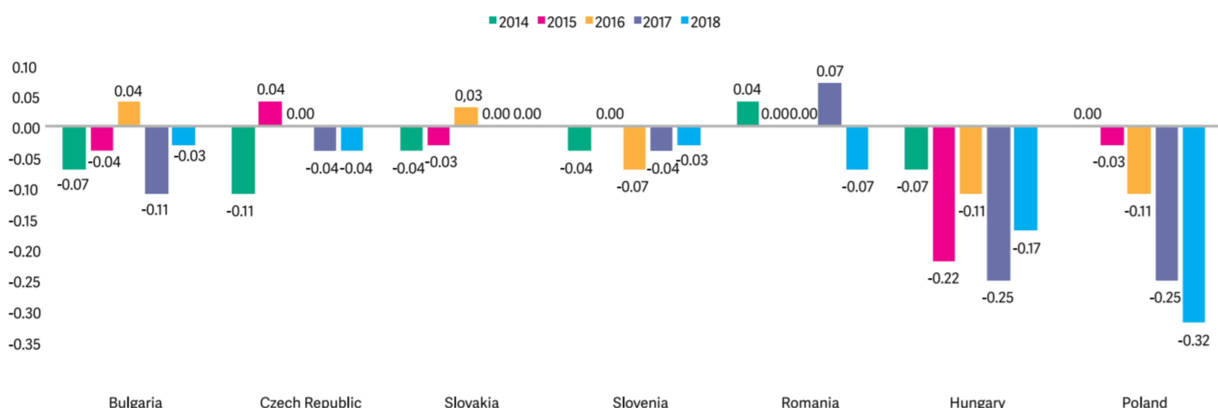
[22] Andrey Makarychev, „Multifaceted Nationalism and Illiberal Momentum at Europe's Eastern Margins: an Introduction to the Special Issue", *European Politics and Society*, Volume 20, 2019, p. 4.
[23] Schenkkan, Csaky, Stormont, *op. cit.*, p. 22.

NATIONS IN TRANSIT 2018: DEMOCRACY SCORE HISTORY BY REGION

Country	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Central Europe												
Bulgaria	2.86	3.04	3.04	3.07	3.14	3.18	3.25	3.29	3.25	3.36	**3.39**	▼
Czech Republic	2.14	2.18	2.21	2.18	2.18	2.14	2.25	2.21	2.21	2.25	**2.29**	▼
Estonia	1.93	1.93	1.96	1.93	1.93	1.96	1.96	1.96	1.93	1.93	**1.82**	▲
Hungary	2.14	2.29	2.39	2.61	2.86	2.89	2.96	3.18	3.29	3.54	**3.71**	▼
Latvia	2.07	2.18	2.18	2.14	2.11	2.07	2.07	2.07	2.07	2.04	**2.07**	▼
Lithuania	2.25	2.29	2.25	2.25	2.29	2.32	2.36	2.36	2.32	2.32	**2.36**	▼
Poland	2.39	2.25	2.32	2.21	2.14	2.18	2.18	2.21	2.32	2.57	**2.89**	▼
Romania	3.36	3.36	3.46	3.43	3.43	3.50	3.46	3.46	3.46	3.39	**3.46**	▼
Slovakia	2.29	2.46	2.68	2.54	2.50	2.57	2.61	2.64	2.61	2.61	**2.61**	
Slovenia	1.86	1.93	1.93	1.93	1.89	1.89	1.93	1.93	2.00	2.04	**2.07**	▼
Average	2.33	2.39	2.44	2.43	2.45	2.47	2.50	2.53	2.55	2.61	**2.67**	
Median	2.20	2.27	2.29	2.23	2.24	2.25	2.31	2.29	2.32	2.45	**2.49**	

Tabel 3. *Scoruri democratice în Europa pe regiuni, 2018*
Sursa: *Nations in Transit*

Nations in Transit 2018: Confronting Illiberalism

Tabel 4. *Schimbări ale scorurilor democratice în Europa pe regiuni 2018*
Sursa: *Nations in Transit*

Cum au ajuns Ungaria și Polonia la asemenea rezultate? Cum au ajuns să fie sinonime în ultimii 2 ani cu termenul iliberal? Cum a reușit România să își anuleze progresele? Pentru a vedea ce înseamnă în practică caracteristicile democrației iliberale, vom analiza în secțiunile următoare evoluția fenomenului în aceste 3 țări și vom explora cum s-au dezvoltat criteriile utilizate de raportul *Nations in Transit 2018*:

- Guvernanța democratică națională
- Procesul electoral
- Societatea civilă
- Independența mass-media
- Guvernanța democratică locală
- Sistemul judiciar și independența acestuia
- Corupția

Ungaria

Căderea comunismului în 1989 a avut consecințe pentru toate statele din Europa de Est, iar Ungaria nu a fost o excepție. Au existat schimbări atât din punct de vedere economic, precum trecerea la o economie de piață sau privatizarea proprietăților, dar și sociale, precum trecerea la o democrație pluralistă cu diferențe mari între sectorul privat și clasa de jos. Așteptările populației erau, ca în fiecare țară fost-comunistă, ca noul regim să aducă prosperitate economică și să îi scoată din sărăcie. Și într-adevăr, pentru anumite categorii sociale, acest lucru s-a întâmplat, cei care au profitat fiind liderii politici, oamenii de afaceri din industrie, cei cu nivel de educație înalt și locuitorii marilor orașe. Cu toate acestea, majoritatea populației din Ungaria a rămas fără loc de muncă, iar poziționarea lor în zone rurale, precum și nivelul scăzut de educație au fost bariere în reorientarea pe piața muncii. Din aceste motive, Bíró-Nagy caracterizează societatea ungară după cum urmează:

> Societatea din Ungaria este caracterizată printr-un nivel foarte scăzut de încredere în instituțiile statului (…), nocivă nu doar pentru că subminează sistemul politic și calitatea democrației (dacă cetățenii nu au încredere în aleși, nu vor avea interes să participe în procesul democratic), dar și pentru că afectează dezvoltarea valorilor sociale fundamentale precum toleranța și solidaritatea. (…) În combinație cu o cerere puternică pentru intervenția statului, lipsa de încredere în instituții arată o atitudine foarte neobișnuită și ambivalentă față de stat. Chiar și după 25 de ani de la schimbarea regimului, majoritatea populației așteaptă în continuare ca statul să le îmbunătățească standardele de viață (…), însă simultan, ei nu au încredere în politicienii și instituțiile care ar trebui, conform opiniilor lor, să ofere toate beneficiile.[24]

Astfel, societatea din Ungaria arată dorința implicării statului în economie, în contradicție cu principiul pieței libere încurajat, promovat și adoptat de democrațiile consolidate. Această dorință vine tocmai din situația financiară dificilă și din așteptările populației după schimbarea regimului politic. Lipsa de încredere în instituțiile naționale îi determină pe unguri să rămână vigilenți și critici în ceea ce privește măsurile luate la nivel național.

În general, tranziția către o democrație iliberală se realizează prin acumularea factorilor discutați în capitolele anterioare. Reprezentanții sistemelor care ajung pe acest drum nu au ca obiectiv principal realizarea iliberalismului, ci doar urmăresc mici obiective, aplicând metode ce conduc la clasificarea regimului ca fiind iliberal. În schimb, intenția lui Viktor Orbán de a construi un nou stat al Ungariei, unul „iliberal” „ne-liberal” a fost declarată public pe 26 iulie 2014 la Băile Tușnad, Covasna, România.[25] Inspirându-se din modele precum Singapore, China, India, Rusia și Turcia, pe care le consideră „staruri internaționale” și criticând modelul liberal practicat de UE și de statele membre, Orbán a lansat un nou model care, conform lui: „Nu respinge principiile fundamentale ale liberalismului precum libertatea și altele pe care le-aș putea lista, dar nu face din această ideologie un element central al organizării statului, ci mai degrabă include o abordare diferită, specială, națională.”[26]

În concepția lui, o democrație nu trebuie să fie liberală, iar principalul motiv pentru care el critică „dogmele și ideologiile adoptate de vest” este că societățile organizate așa sunt incapabile să își mențină competitivitatea globală. Astfel, noul său model va fi capabil să transforme Ungaria într-o țară competitivă, argument ce demonstrează că Orbán a înțeles cum să câștige electoratul, date fiind contextele sociologice menționate anterior. A combinat în discurul său elemente sociale, precum disciplina socială (garantarea unui loc de muncă pentru o societate ce va privilegia munca, cu pierderi de drepturi pentru cei care nu doresc sau nu pot munci) cu interese economice și elemente naționaliste. În spatele acestor discursuri se află însă și obiective menite să limiteze opoziția, dezacordul societății, centralizarea puterii și, în contradicție cu discursul său, limitarea libertății cetățenilor. Partidul lui Orbán, Fidesz, dorește să găsească metode de a deține puterea fără constrângeri instituționale, elemente care se înscriu în caracterizarea democrației iliberale.

---

[24] Andras Bíró-Nagy, „Illiberal Democracy in Hungary: The Social Background and Practical Steps of Building an Illiberal State”, *Barcelona Centre for International Affairs*, 2017, p. 32.
[25] Viktor Orbán, „Prime Minister Viktor Orbán’s Speech at the 25th Bálványos Summer Free University and Student Camp”, July 26, 2014.
[26] *Ibidem*.

Raportul *Nations in Transit 2018* a surprins acțiunile partidului Fidesz în diverse aspecte, pe care le vom sintetiza în cele ce urmează.

Guvernanța democratică națională

Ungaria a beneficiat de o creștere economică, susținută în principal datorită fondurilor de coeziune europene, iar popularitatea Fidesz a avut de asemenea de câștigat din această cauză, revenindu-şi în procentajele de popularitate față de 2015 și 2016. Pe lângă creșterea economică, campaniile de dezinformare anti-refugiați și poziția naționalistă clară în perioada crizei refugiaților au contribuit la creșterea procentajului intenției de vot în societate.[27] Dând un exemplu țărilor din Vişegrad, guvernul Ungariei a introdus reguli împotriva refugiaților ce căutau azil, reguli care au fost intens criticate de organizațiile internaționale.

Pentru a-şi consolida puterea şi a-şi păstra popularitatea, guvernul a recurs la campanii de eliminare a influenței opoziției (politice sau a societății civile).[28] Astfel, guvernul a adus în prim-planul cetățenilor duşmani imaginari care doresc răul ungurilor: UE dorește să aducă refugiați în Ungaria, George Soros și oamenii săi periclitează securitatea națională fiindcă susțin aducerea migranților ilegal în Ungaria.

De cealaltă parte, popularitatea guvernului a beneficiat și de lipsa unei coaliții a partidelor de opoziție și incapacitatea acestora de a avea o listă comună pentru alegerile parlamentare din 2018. Un alt beneficiar al lipsei opoziției solide au fost partidele noi (de exemplu Momentum, partid tânăr, cu program liberal), care au apărut ca alternative la vechile partide și ca semn al reînnoirii scenei politice ungare.[29]

Cele mai dure politici au fost cele împotriva societății civile (legea ONG-urilor, atacurile împotriva Universității Central-Europene din Budapesta – CEU), deoarece acestea reprezentau un obstacol în calea eliminării mecanismelor de verificare și de control al puterii guvernului.[30] Guvernul a atras astfel critici internaționale, de la Partidul Popular European la care este afiliat, la Comisia Europeană care a lansat o procedură privind încălcarea dreptului comunitar pentru acțiunile împotriva CEU și Parlamentul European care a votat activarea articolului 7 împotriva Ungariei.[31]

Procesul electoral

Conform trăsăturilor unui partid cu tendințe iliberale, Fidesz a profitat de puterea de la guvernare pentru a modifica legile electorale în scopuri proprii. De exemplu, legea panourilor publicitare, dată ca reacție după ce partidul Jobbik a lansat o serie de afișe anti-guvernamentale pentru panouri, a interzis partidelor să utilizeze panourile pentru publicitate în afara perioadelor oficiale de campanie. Fidesz a încercat să deturneze și succesul unor inițiative cetățenești de propunere a unor referendumuri, precum unul pe crime legate de corupție sau cel împotriva găzduirii Jocurilor Olimpice în 2024 în Budapesta.[32]

Societatea civilă

ONG-urile din Ungaria au fost transformate de Fidesz într-o amenințare la adresa securității naționale, servind doar interese străine și au trebuit, prin urmare, restricționate. ONG-urile și fundațiile susținute de George Soros au fost principalele vizate, guvernul propunând o lege împotriva organizațiilor sponsorizate din străinătate și refuzând cereri de a organiza o consultare publică cu actorii vizați. Legea „Transparenței Organizațiilor ce primesc fonduri străine" cere ONG-urilor ce depășesc o anumită sumă primită de la entități străine să se înregistreze ca „ONG-uri finanțate de străini", listă ce va apărea public pe

---

27 Daniel Hegedüs, *Nations in Transit 2018 – Hungary Report*, Freedom House 2018, https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/hungary.
28 *Ibidem*.
29 *Ibidem*.
30 *Ibidem*.
31 Uniunea Europeană, J. O., *Tratatul privind Uniunea Europeană (versiune consolidată) - TITLUL I DISPOZIȚII COMUNE - Articolul 7 (ex-articolul 7 TUE),* 26 octombrie 2012*,* https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M007.
32 Hegedüs, *op. cit.*

site-ul guvernului, să folosească aceşti termeni pe site şi în toate publicaţiile şi să raporteze veniturile în declaraţiile financiare.[33] Legea a fost intens criticată de Comisia Europeană şi de Comisia de la Veneţia pentru că a depăşit scopul anunţat de sporire a transparenţei societăţii civile organizate şi violează libertăţile de asociere şi exprimare.[34] În mod evident, ONG-urile au lansat strategii numeroase de oprire a acestei legi care, dacă nu e respectată, duce la sancţiuni financiare şi dizolvare, însă nu au reuşit să aibă o strategie coerentă şi comună a societăţii civile, fapt ce le-a diminuat şansele de reuşită.

Şi mediul academic a fost luat în vizor de către guvern, deoarece o universitate importantă din Budapesta era finanţată prin fundaţia lui George Soros, întruchiparea duşmanului principal al guvernului. De aceea, o lege ce a introdus noi cerinţe necesare pentru funcţionarea universităţilor din Ungaria cu finanţări străine a dus la proteste masive în Budapesta şi peste tot în lumea academică din UE,[35] proteste la care guvernul a răspuns prin instigare la violenţă.

Independenţa mass-media

Aşa cum arată practicile totalitare din Rusia sau Turcia, deţinerea controlului asupra presei naţionale este un element esenţial în transmiterea mesajelor liderilor populişti. Prin urmare, Fidesz, prin apropiaţi ai partidului din mediul de afaceri (Andrew Vajna şi Heinrich Pecina), şi-a pus amprenta asupra abordării şi poziţiei canalelor de presă naţionale şi le-a transformat în instrumente de propagare a politicilor guvernamentale. Prin cumpărarea posturilor influente, campania de discreditare a societăţii civile sau propaganda falsă legată de criza refugiaţilor s-au putut disemina şi populariza. Mai mult decât atât, „şeful de cabinet al guvernului, denumit şi ministerul propagandei, controlează conţinutul şi mesajele diseminate de presa pro-guvernamentală”.[36] Există canale mediatice aflate în opoziţie care au reuşit să producă materiale de calitate, însă acoperirea lor geografică este limitată.[37]

Guvernanţa democratică locală

Noua reformă a administraţiei publice din 2013 a provocat confuzie în rândul municipalităţilor locale în ceea ce priveşte distribuţia competenţelor sale între nivelul local, judeţean şi regional. S-a observat o perspectivă centralizată în ceea ce priveşte gestionarea administraţiei publice, guvernul dorind o sporire a puterii administraţiei statului în detrimentului consiliilor municipale. Astfel, şcolile primare au trecut într-un proces de naţionalizare în ceea ce priveşte administrarea şi drepturile angajaţilor, însă în acelaşi timp guvernul a introdus o taxă de solidaritate pe care primăriile trebuie să o plătească pentru finanţarea şcolilor primare.[38] Practic, naţionalizarea a fost făcută doar în teorie, deoarece în practică tot primăriile erau cele ce finanţau şcolile. Tot din domeniul educaţional, guvernul a adăugat două opţiuni de sport în şcolile primare şi gimnaziale, oferindu-le elevilor posibilitatea să aleagă între tras cu arma sau arte marţiale, o iniţiativă intens criticată în mod evident de profesorii din Ungaria.

Sistemul judiciar şi independenţa acestuia

Curtea Constituţională din Ungaria a arătat, prin deciziile sale din ultimii ani, o preferinţă clară spre a da dreptate guvernului şi de a favoriza interesele sale. Lipsa sau întârzierea pronunţării pe legea ONG-urilor şi cea privind CEU au ridicat suspiciuni, mai mulţi jurnalişti spunând că „curtea nu a dorit să se implice în campania pentru alegerile parlamentare din primăvara lui 2018”.[39] Cu toatea acestea, Curtea a avut şi decizii care i-au demonstrat independenţa, precum respingerea legii care dorea crearea unei noi Înalte Curţi Administrative, ce ar fi destabilizat şi mai mult statul de drept şi echilibrul structurilor judiciare. Însă

[33] *Ibidem*.
[34] *Ibidem*.
[35] *Ibidem*.
[36] *Ibidem*.
[37] *Ibidem*.
[38] *Ibidem*.
[39] *Ibidem*.

guvernul a reușit să își atingă scopul prin altă modalitate, adoptând o ordonanță a ministrului justiției care favorizează numirea în funcția de judecători a personalului din administrația publică, politizând astfel instituțiile judiciare.

Corupția

O problemă pregnantă a Europei centrale și de est, această practică s-a accentuat în Ungaria, prin apariția oligarhilor apropiați lui Orbán ca jucători activi în politică ce au reușit să își îmbogățească averile după câștigarea de contracte publice. Statul a creat altfel o rețea la nivel înalt în care finanțatorii partidului se îmbogățesc prin câștigări ilegale de contracte.[40] Iar legat de tema finanțării partidului, suspiciuni de finanțări ilegale ale Fidesz au apărut în presă după un scandal în care s-a demonstrat că o companie ungară de electricitate a donat o sumă impresionantă de bani către un ONG ce a contribuit masiv la campania Fidesz pentru alegerile parlamentare din 2014. Lipsa de transparență este o trăsătură de mare ajutor într-o democrație iliberală, iar din acest motiv Ungaria nu a dorit să ia parte din inițiativa europeană de creare a unui Birou al Parchetului European, fapt ce demonstrează lipsa luptei împotriva corupției și a dorinței de vizibilitate a cheltuielilor venite din fonduri europene.[41]

Pe scurt, democrația iliberală s-a instalat pe teritoriul Ungariei pe fondul importanței acordate de societate bunăstării proprii, prosperității economice. Sărăcia, şomajul și problemele economice au diminuat considerabil încrederea în instituțiile naționale și în politicieni, scepticism care este prezent și astăzi în societatea Ungariei. Aceste elemente au fost exploatate de Fidesz care, pe fondul promisiunilor de prosperitate națională și de urmărire a intereselor naționale, a reușit să convingă cetățenii unguri că reprezintă cea mai bună alternativă a societății și a privat actorii societății civile aflați în opoziție de a se putea exprima cu impact. Naționalismul populist a avut succes în Ungaria din cauza blamării opoziției politice și, în special, a Uniunii Europene, pentru situația economică proastă a cetățenilor, demonstrând astfel că UE nu servește interesele țării și că, mai mult, aceste forțe străine (UE, Soros) impun politici ce dăunează populației Ungariei (primirea refugiaților și asigurarea de azil).

Polonia

Mereu privită ca elevul cuminte al UE, Polonia a reprezentat, încă de la aderarea sa la UE, imaginea unei Europe centrale modernă, dornică de europenizare, de democratizare și de avansare economică. Datorită determinării Poloniei de a fi în rând cu statele europene după căderea Zidului Berlinului, aceasta a devenit elevul model al UE, reușind să fie pe primul loc la absorbția de fonduri europene și utilizarea pozitivă a acestora pentru dezvoltare încă din 2004 de la aderare, singura țară din UE care a scăpat de criza financiară fără a intra în recesiune și un promotor al consolidării UE în regiune. Ambiția Poloniei de a adera la UE și, odată devenită membră, de a îi utiliza resursele, a fost în principal datorată modului în care cetățenii săi au privit UE ca fiind salvarea lor economică. La fel ca în cazul Ungariei, polonezii au sperat ca schimbarea regimului să le aducă prosperitate și să îi așeze pe picior egal cu europenii din vest, simțindu-se îndreptățiți să ceară acest lucru datorită trecutului lor extrem de sensibil și traumelor suferite din cauza Europei de vest. Dar, tot ca în cazul Ungariei, tranziția spre democrație a fost benefică anumitor părți ale societății civile, lăsându-i pe cei neprivilegiați dezamăgiți și cu așteptările înșelate. Sau, așa cum descrie Natalia Kopytnik:

> Cetățenii din centrul Europei au sperat că apartenența la UE va reprezenta biletul lor către o creștere rapidă a statutului economic. Peste ani, nu toată lumea a avut parte de aceste beneficii, deoarece crizele economice, emigrarea masivă și distribuția inegală de avere a creat probleme socioeconomice pe care majoritatea partidelor politice le-au acceptat și recunoscut cu greu. Integrarea în UE trebuia să niveleze terenul, însă a expus în schimb fisurile din partea fațadei strălucitoare.[42]

---

[40] *Ibidem*.
[41] *Ibidem*.
[42] Natalia Kopytnik, „From Poster Child to Pariah: Poland Embraces Illiberalism”, Foreign Policy Research Institute, 4 aprilie 2018, https://www.fpri.org/2018/04/from-poster-child-to-pariah-poland-embraces-illiberalism/.

Transformarea UE în principalul vinovat al neatingerii așteptărilor cetățenilor a fost prin urmare un act bazat pe resentimentele trecutului și un țap ispășitor pentru un partid care are ca țintă promovarea propriei agende împotriva unui actor străin. Acesta a fost și cazul partidului conservator Lege și Justiție (PiS), care a promovat o politică naționalistă bazată pe inducerea ideii în societate că cetățenii trăiesc într-o Europă cu două viteze, polonezii aflându-se, conform liderilor anti-europeni, pe locul doi în comparație cu europenii din vest. Discursul este construit în antiteză cu politicile europene și cu mesaje simple care prind la cetățenii ce nu au uitat trecutul țării lor. În memoria colectivă a polonezilor ce nu culeg roadele europenizării țării lor, UE încă înseamnă Europa de vest, în principiu Germania și Franța. Acesta este și motivul pentru care elementele populiste anti-europene sunt digerate de cetățenii polonezi: „Când UE spune că statele membre trebuie să accepte migranți, Polonia răspunde că protejează mai întâi cultura și poporul polonez". Când Europa este șocată de viziunile legate de drepturile LGBTQ, Polonia susține că protejează valorile creștine. Această mentalitate se află în fiecare bucățică a PiS."[43]

Din punct de vedere al scorului obținut în raportul *Nations in Transit 2018*, Polonia nu stă atât de rău ca Ungaria, scorul acesteia catalogând-o drept o democrație consolidată, spre deosebire de Ungaria care este caracterizată drept o democrație semi-consolidată.[44] Diferența dintre cele două țări este evidentă și prin prisma paradigmei promovate. În timp ce, așa cum am văzut în secțiunea anterioară, liderul Fidesz a declarat public un război cu democrația liberală promovată de liderii vestici europeni, în Polonia, elementele naționaliste nu sunt promovate în acest scop, ci mai degrabă pentru a putea elimina obstacolele din calea obținerii propriilor interese. Astfel spus, imaginea Uniunii Europene trebuie alterată pentru ca criticile sale împotriva deciziilor promovate la nivel național să nu mai fie legitime, iar practicile guvernamentale ce contrazic principiile democrației liberale europene de respectare a statului de drept sau a independenței justiției să aibă o legitimitate populară.

Democrația a fost pusă la încercare în ultima perioadă de agenda reformistă a partidului PiS care a redus independența sistemului judiciar și integritatea procesului electoral, prin reforma justiției și a legii electorale. Deși protestele împotriva măsurilor luate au fost numeroase, acestea nu au reprezentat un semnal de alarmă pentru PiS, cu atât mai mult cu cât partidul conduce în sondaje în continuare, la distanță foarte mare de restul partidelor. La alegerile europarlamentare, PiS a reușit să obțină jumătate din mandatele alocate Poloniei, la o rată de participare de 46%.[45] Susținerea se explică prin faptul că Polonia a beneficiat de o creștere economică și de un procentaj scăzut al șomajului, astfel încât polonezii nu au avut nemulțumiri care să le zdruncine încrederea în partid. Acest element, al forței societății civile și corelarea sa cu rezultatul alegerilor este un element extrem de important care, vom vedea, va oferi un destin diferit direcției în care s-au îndreptat tendințele iliberale în România. Însă până atunci, să vedem din cauza căror măsuri a ajuns Polonia să fie amenințată cu aplicarea art. 7 de către UE, amenințare pusă în practică de către UE.

Guvernanța democratică națională

Cadrul și independența sistemului judiciar din Polonia a fost prioritatea partidului, după cum îi spune și numele, imediat după alegerile parlamentare din 2015. Modul de reformare a celei de-a treia puteri din stat nu a fost anunțat în mod foarte clar, însă măsurile luate pentru atingerea scopului au fost clar identificate ca fiind abateri de la democrația liberală europeană. Încercări de control al mijloacelor media, ostilitate către societatea civilă ce critică aceste măsuri și modificarea legilor electorale ce duc la slăbirea pluralismului democratic, aceste trăsături sunt specifice regimului iliberal.[46] De asemenea, prezența unui lider ce domină ideologia partidului este întâlnită și aici, însă, spre deosebire de cazul lui Viktor Orbán care își exploatează

---

[43] *Ibidem*.
[44] Anna Wójcik, „Freedom House – Poland Report", *Nations in Transit 2018*, https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/poland.
[45] Politico, *Politico Europe*, European Elections, 2019, https://www.politico.eu/2019-european-elections/poland/#93110.
[46] Wojcik, *op. cit.*

popularitatea și își asumă acest rol de lider prin deținerea celor mai înalte funcții, Jarosław Kaczyński este liderul de partid care controlează din umbră guvernul dat de PiS.

Reforma judiciară a atras atenția la nivel european după ce președintele Poloniei, Andrzej Duda, până atunci neconflictual în relația cu PiS, s-a detașat de politica partidului și a lansat consultări pe noua constituție și pe această reformă, organizând și referendum în 2018.[47] Din acest motiv, Duda și-a atras numeroase critici din partea partidului, însă în același timp a expus public reținerea PiS de a implica societatea civilă în această reformă, demonstrând că scopul reformei este unul ascuns care servește intereselor partidului, nu ale cetățenilor. Din cauza acestor obstacole, PiS a recurs la metode prin care legile pot fi adoptate mult mai rapid, fără necesitatea consultării publice. Așa-numitele legi ale membrilor individuali, o metodă adoptată din practica britanică, au fost folosite în exces în Polonia ultimilor 4 ani pentru a trece legi controversate ce erau parte a reformei sistemului judiciar și ale reformei electorale. Reformele au atras atenția UE care a lansat procedura declanșării articolului 7,[48] în timp ce guvernul polonez a încercat să ofere explicații pentru legitimitatea motivelor, devenind astfel încă o țară-problemă pentru UE.

Procesul electoral

În anticiparea alegerilor locale din 2018, PiS a dorit să modifice legile electorale ca procesul de numire a Comisiei Electorale Naționale să fie politizat.[49] De asemenea, mandatele consilierilor locali județeni au fost extinse de la 4 la 5 ani, iar candidații puteau să apară în paralel pe listele pentru primari și pentru președinți ai consiliilor județene.[50] Validitatea buletinelor de vot a fost de asemenea modificată, în sensul că orice buletin care este scris, mâzgălit, sau alte semne sau simboluri este considerat valid.

Societatea civilă

Similar cu inițiativa lui Fidesz, actorii societății civile au avut parte de obstacole prin legea transparenței în viața publică, prin care au fost extinse categoriile de actori civili obligați să declare finanțările anuale. Au apărut și restricții în ceea ce privește fondurile publice alocate societății civile, și astfel mobilizările cetățenilor și protestele au început să aibă loc din ce în ce mai des.[51] La început, protestele nu au fost luate în seamă, însă, pe măsură ce s-au amplificat și au devenit recurente, PiS a început să răspândească informații false privind gradul de violență al protestelor, privind ideea că aceste proteste sunt sponsorizate pentru a ataca guvernul. George Soros a jucat și aici rolul agentului străin care ignoră valorile naționale și dorește să promoveze valori străine, însă a existat și un alt politician transformat în dușmanul Poloniei, și anume Donald Tusk, pe care guvernul condus de PiS nu l-a sprijinit pentru a fi reales președinte al Consiliului European. A fost sprijinit de toate statele membre exceptând propria țară, sub motivul că „UE este o uniune sub dictatura Berlinului”.[52] Aceste discursuri și-au îndeplinit scopul cu o parte din societate, deoarece mișcările de extremă dreapta, xenofobe au fost foarte active în 2017.

Independența mass-media

Mass-media poloneză înregistrează pierderi în contextul adaptării lente la mediul digital, iar guvernul folosește căi de eliminare a trusturilor străine, limitând astfel diversitatea surselor de informare și folosind canalele publice principale pentru apariții televizate mult mai dese decât opoziția.[53]

---

[47] *Ibidem*.
[48] Tratatul privind Uniunea Europeană, 2012.
[49] Wojcik, *op. cit.*
[50] *Ibidem*.
[51] *Ibidem*.
[52] Jennifer Rankin, „Poland Reacts with Fury to Re-election of Donald Tusk”, *The Guardian*, 9 martie 2017, https://www.theguardian.com/world/2017/mar/09/donald-tusk-re-elected-as-european-council-president-despite-polish-opposition.
[53] Wojcik, *op. cit.*

Guvernanța democratică locală

Guvernul a dorit să inverseze procesul de descentralizare a politicilor de dezvoltare locală și au transferat din puterile locale către centru.[54] În 2017, guvernul a propus o reformă educațională, dar nu a alocat resurse financiare suficiente pentru autoritățile locale.[55]

Sistemul judiciar și independența acestuia

Reforma sistemului judiciar a început cu funcționarea și structura Tribunalului Constituțional, cu reforme anti-constituționale ce presupun politizarea sistemului de numire a judecătorilor.[56] Partidul dorea să aibă influență asupra Consiliului Național al Judecătorilor, iar acest fapt a condus la protestele și la poziții solide ale instituțiilor europene. Cu toate acestea, PiS nu a abandonat inițiativa, iar măsurile propuse pentru soluționarea încălcării principiului separării puterilor în stat nu erau constituționale. Cu toate acestea, legile care sporeau controlul politic asupra Tribunalului și Consiliului au fost adoptate fără consultări cu părțile implicate, în ciuda tuturor împotrivirilor Comisiei de la Veneția, a ONU, a instituțiilor europene și a ONG-urilor internaționale.[57] Astfel, ministrul justiției a căpătat putere asupra numirii și eliberării din funcție a președinților curților de justiție și a prelungirii mandatelor acestora după atingerea pragului de pensionare. Schimbările au primit critici dure din partea UE, care, după discursuri și semnale de alarmă verbale, au demarat procedurile de dialog pentru statul de drept, au produs recomandări și, văzând că acestea sunt ignorate, Comisia Europeană a propus Consiliului să înceapă procesul de sancționare a unui stat care a încălcat statul de drept, conform articolului 7 al TUE.[58] PiS a oferit drept argument în primul rând sprijinul popular pentru aceste reforme, deoarece partidul a demarat cu ajutorul unui ONG finanțat de companii de stat o amplă campanie de denigrare a sistemului judiciar.[59] Iar în al doilea rând, guvernul a dat asigurări că aceste reforme sunt necesare pentru modernizarea justiției și că, din contră, acestea nu violează statul de drept ci mai mult, doresc respectarea mai în detaliu a acestui principiu.

Corupția

O problemă majoră în toate statele Europei Centrale și de Est, Polonia încă suferă de acest sindrom, iar acuzațiile de corupție au fost utilizate în campania pentru discreditarea judecătorilor. Combaterea corupției a fost una din principalele teme de campanie a PiS, însă au existat acuzații de nepotism în guvern și de corupție asupra unor senatori PiS.

În concluzie, la fel ca în cazul Ungariei, PiS a folosit popularitatea câștigată apelând la trecutul colectiv și promovând politici ce vor rezolva cele mai mari probleme ale societății poloneze, precum îmbunătățirea nivelului economic și combaterea corupției. De asemenea, utilizarea dușmanilor străini ca instrument de inducere a unui sentiment de izolare și neînțelegere care justifică politicile naționaliste este o metodă tipică pentru instalarea cu mai multă ușurință a curentului iliberal. Nerespectarea statului de drept și a principiului separării puterilor în stat pentru a câștiga mai multă putere, de a o consolida și de a o folosi în scopuri personale.

Cu toate acestea, în timp ce liderul Fidesz și-a asumat toată puterea și își folosește expunerea și vizibilitatea pentru a legitima politicile partidelor, președintele PiS preferă să acționeze din umbră, fiind persoana care controlează indirect deciziile guvernamentale. De asemenea, spre deosebire de Fidesz care ignoră avertismentele date de UE, guvernul polonez a încercat să-și justifice comportamentul atunci când a fost tras la răspundere de UE. Pericolul ca aceste derapaje să transforme Polonia într-o democrație iliberală este dat, în urma analizei, de susținerea publică a partidului care, în momentul actual, rămâne ridicată.

---

[54] *Ibidem*.
[55] *Ibidem*.
[56] *Ibidem*.
[57] *Ibidem*.
[58] Tratatul privind Uniunea Europeană, 2012.
[59] Wojcik, *op. cit.*

România

Fiind considerată o oază de stabilitate democratică în Est, o țară neatinsă de euroscepticism și de influențele rusești, puțini și-ar fi putut imagina că, în doar câțiva ani, România ar putea ajunge să fie menționată alături de grupul țărilor din Vișegrad care se abat de la valorile fundamentale europene. Practicile iliberale identificate în Ungaria și Polonia au fost implementate în România, în mod similar, de către partidul aflat la guvernare, Partidul Social Democrat (PSD). PSD a câștigat alegerile legislative din 2016 pe fondul unei prezențe slabe la vot a electoratului, promovând un program de guvernare centrat pe bunăstarea cetățenilor români, cu promisiuni de creșteri salariale și ale pensiilor. La fel ca în cazul celorlalte două țări, PSD exploatează așteptările cetățenilor români de la UE și de la regimul post-comunist pentru a atinge o susținere cât mai mare, așteptări ce intră în tiparul statelor din Europa Centrală și de Est: creștere economică, bunăstare economică și socială. George Soros este portretizat și aici ca fiind finanțatorul ONG-urilor și chiar al liderilor politici care doresc să promoveze politicile străinilor. Liviu Dragnea, liderul PSD, ocupa funcția de Președinte al Camerei Deputaților, și a desemnat o persoană care să respecte interesele partidului și ale sale în funcția de premier. Conducerea din umbră a fost singura alternativă pentru acesta, deoarece acesta era anchetat în mai multe dosare pentru spălare de bani și abuz în serviciu. Ulterior, acesta a fost condamnat la 3 ani și 6 luni de închisoare.[60] Până la această decizie, atât guvernul, cât și partidul, au dat impresia cetățenilor că, o dată ajunși la guvernare, prioritatea a fost reformarea sistemului judiciar în beneficiul persoanelor cu probleme. Nerespectarea principiului separării puterilor în stat și a statului de drept nu au fost singurele abateri de la valorile fundamentale europene, PSD promovând și politici xenofobe. Datorită faptului că poziția partidului a fost intens criticată de Parlamentul și Comisia Europeană, PSD a început să pună în aplicare un discurs eurosceptic cu afirmații false, nemaiîntâlnit în România și extrem de ciudat pentru un partid care militează pentru popor, populația fiind una din cele mai pro-europene de pe continentul european:

> Trebuie să recunosc că sunt destul de dezamăgit de această atitudine pentru că nu mi-am imaginat niciodată că o ţară intrată în Uniunea Europeană va fi ameninţată în felul acesta, atât de brutal. (...) Nu cred că domnul prim-vicepreşedinte Timmermans poate să spună poporului român cum trebuie să voteze la acest referendum. Chiar nu cred că nimeni din spaţiul UE poate spune poporului român cum să definească în Constituţie căsătoria. Zic că trebuie să ne batem pentru aceste drepturi, indiferent de riscuri. Nu cred că trebuie să mai mergem pe ideea „politically correct” să dăm bine la „porţi înalte”. Dacă nu ne gândim serios la viitorul acestei ţări şi la viitorul acestei naţiuni, putem să adoptăm şi această poziţie a ghiocelului. Eu nu pot face asta.[61]

Similar cu cazul Poloniei, PSD nu dorește un alt sistem politic, nu pune în discuție democrația liberală și apartenența la UE, ci mai degrabă folosește practici anti-europene, naționaliste și violează valorile fundamentale europene pentru a-și pune în practică propria agendă și pentru a îndeplini propriile interese.

Cazul României este unul particular din mai multe puncte de vedere și a generat mai multe premiere. În primul rând, modificările aduse Codului Penal și Codului de Procedură Penală prin Ordonanțe de Urgență, stoparea progresului în reformele anticorupție, ignorarea raportului MCV, a recomandărilor Comisiei, discuțiile contradictorii cu liderii europeni au avut loc înainte și pe durata Președinției României la Consiliul UE. Astfel, guvernul României a pus agenda partidului pe primul loc și agenda europeană pe plan secund, deși Președinția rotativă era deținută de România pentru prima dată de la aderare. În al doilea rând, modificările aduse legilor justiției au generat cele mai mari proteste naționale după 1989 și, spre deosebire de cazurile Poloniei și Ungariei, acestea au avut succes, determinând PSD să își schimbe 3 guverne în 2 ani. În al treilea rând, PSD este un partid de stânga ce își are originile în Frontul Salvării Naționale. Spuneam la început că pe teritoriul european putem observa un populism naționalist ridicat, în timp ce în America Latină populismul socialist este cel care predomină. În schimb, UE este martoră, prin cazul României la un exemplu

[60] Deutsche Welle, „Liviu Dragnea, condamnat definitiv la trei ani și jumătate de închisoare”, Deutsche Welle, 27 mai 2019, https://www.dw.com/ro/liviu-dragnea-condamnat-definitiv-la-trei-ani-%C8%99i-jum%C4%83tate-de-%C3%AEnchisoare/a-48902009.

[61] Radu Eremia, „ROEXIT. Cum face PSD primul pas pentru scoaterea României din UE”, *Adevărul*, 2 octombrie 2018, https://adevarul.ro/news/politica/roexit-psd-pas-scoaterea-romaniei-dinue-1_5bb39c17df52022f7516a297/index.html.

de populist socialist, așa cum este el definit (populism ce provine dintr-un partid de ideologie stânga). Însă am putea spune mai degrabă că există un populism hibrid, deoarece practicile PSD nu au fost mereu cele ale unui partid de stânga, iar pe de altă parte elementele naționaliste sunt prioritare în abordare, așa cum vom vedea în raportul *Nations in Transit 2018*.[62]

Guvernanța democratică națională

Coaliția PSD-ALDE a câștigat alegerile în 2016 cu o majoritate clară, însă tensiunile interne au fost prea puternice pentru ca stabilitatea guvernamentală să reziste. Prima propunere de premier a fost respinsă de președinte din cauza unor suspiciuni de legături cu Bashar al-Assad.[63] A doua propunere, Sorin Grindeanu, a fost adoptată, însă în momentul în care Grindeanu nu a mai dorit să servească interesele partidului, fiind afectat de numărul mare de protestatari, a fost îndepărtat de propria majoritate printr-o moțiune de cenzură. Politicile promovate de PSD au dus România într-un regres atât în ceea ce privește lupta anti-corupție, cât și în plan economic, din cauza politicilor fiscale populiste nesusținute economic și din cauza ratei scăzute de absorbție a fondurilor europene.

Procesul electoral

Sistemul electoral în România nu este unul care să faciliteze apariția partidelor noi deoarece există un număr mare de semnături necesar pentru a înregistra un candidat, un prag ridicat pentru intrarea în parlament și dizolvarea partidelor dacă nu au atins un număr de candidați după două runde consecutive de alegeri.[64] Cu toate acestea, a fost inserat un amendament care să permită posibilitatea constituirii unui partid cu 3 membri.[65] Au existat numeroase voci din societatea civilă și din opoziție care au militat pentru organizarea alegerilor locale în două tururi, pentru sporirea democrației și a creării unui cod electoral unic pentru a elimina confuzia,[66] însă PSD, care deține majoritatea în Parlament nu a fost convins. Problemele procesului electoral la alegerile europarlamentare din 2019 au mobilizat opoziția și societatea civilă să identifice soluții aplicate la greutățile procesului de vot pentru diaspora. Pe 26 mai 2019, cetățenii din diaspora au stat la cozi ore întregi pentru a reuși să voteze, mulți nereușind să își exercite dreptul și acuzând guvernul că au fost împiedicați în mod intenționat să voteze.

Societatea civilă

Reprezentanții societății civile din România au devenit cunoscuți la nivel european prin implicarea în proteste și în special datorită presiunii puse pe guvern, care a renunțat la ideea adoptării ordonanțelor de urgență pentru modificarea legilor justiției. Din acest motiv, au fost percepuți de guvern ca o amenințare și au preluat din practicile altor țări pentru a le discredita. George Soros a fost adus în discursul public al guvernului ca fiind principalul finanțator al organizațiilor societății civile, iar o modificare a legii ONG-urilor a introdus cerința ca ONG-urile să își publice veniturile și cheltuielile de două ori pe an. Sporirea birocrației și constrângerile menționate sporeau șansele ca ONG-urile să fie dizolvate în 30 de zile.

În ciuda lipsei fondurilor și susținerii din partea instituțiilor publice, societatea civilă pro-europeană a început să se mobilizeze și mai mult în urma a două evenimente ce au marcat România. În primul rând, frustrarea cauzată incendiul de la Colectiv și incapacitatea guvernului de a trata persoanele arse, iar în al doilea rând, entuziasmul și suflul pozitiv venit după reușita și impactul protestelor.

[62] Laura Ștefan, *Nations in Transit 2018 - Romania Report*, Freedom House, https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/romania.
[63] *Ibidem*.
[64] *Ibidem*.
[65] *Ibidem*.
[66] *Ibidem*.

Independența mass-media

Presa din România este divizată în mod deschis din punct de vedere al abordării politice, cu canalele care facilitează promovarea PSD fiind acuzate de dezinformare și propagandă anti-europeană. Consiliul Național al Audiovizualului (CNA) a fost sesizat de nenumărate ori, însă e adesea acuzat de inconsistență în decizii. Politicienii au influențat și posturile sau radio-urile publice în numirea funcțiilor principale sau în demiterea unor jurnaliști incomozi.

Guvernanța democratică locală

Creșterile salariale au provocat probleme mari autorităților locale, deoarece acestea trebuiau acoperite din bugetul local, insuficient pentru majorările decretate prin lege. În același timp, rata de absorbție a fondurilor europene a fost cea mai scăzută din ultimii ani, asta și datorită faptului că guvernul a propus utilizarea unei scheme locale de alocare de fonduri (Programul Național de Dezvoltare Locală - PNDL) ce a favorizat clientelismul în primării și consiliile județene prin lipsa unor criterii clare de selecție, implementare și evaluare.[67]

Sistemul judiciar și independența acestuia

Obiectivul principal al coaliției PSD-ALDE, o dată ajunsă la guvernare, a fost o reformă amplă a justiției din România, justificată prin necesitatea de adopta normele prevăzute de Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CEDO) privind condițiile din penitenciare. În pragul nopții, Ministrul Justiției a anunțat public, în urma întrebărilor insistente ale jurnaliștilor, că două ordonanțe de urgență au fost discutate și pregătite pentru adopție. Acestea conțineau amendamente la Codul Penal care decriminalizau anumite fapte și extinderea grațierii și amnistiei și pentru cei care săvârșesc fapte de corupție sau crime.[68] În ciuda protestelor ce au debutat în acea seară și au continuat zilnic, Guvernul a adoptat Ordonanța de urgență 13, fapt ce a cauzat un număr impresionant de cetățeni să protesteze în toate marile orașe ale țării, printre care ONG-uri și chiar magistrați. Ministrul Justiției a demisionat, iar ordonanța a fost anulată printr-o altă ordonanță. Cu toate acestea, constrânși de termenul de 6 luni acordat de CEDO pentru a îmbunătăți condițiile penitenciarelor, guvernul a recurs la soluția de a elibera anumite categorii de infractori, fără o analiză de impact prealabilă, fapt ce a dus la creșterea cazurilor de furturi sau viol. Ulterior, noul ministru al justiției a publicat un pachet de reforme al sistemului judiciar, votate negativ de Consiliul Superior al Magistraturii, care de asemenea a demonstrat că nu era prioritatea societății, deoarece aceasta a cerut ca pachetul să fie eliminat.[69]

Corupția

România a făcut pași foarte importanți în lupta anti-corupție, conform ultimului raport al Comisiei Europene privind progresele înregistrate de România în cadrul mecanismului de cooperare și verificare (MCV), dar aceștia au fost subminați de intențiile guvernului de a exercita control politic asupra Direcției Naționale Anticorupție (DNA). Mai mult, modificările propuse de guvern ar fi însemnat un regres în lupta anti-corupție, dacă e să luăm exemplul ideii că abuzul în serviciu ar fi fost considerat crimă doar dacă depășea 50.000 de euro.[70] Guvernul a reușit să o demită pe Laura Codruța Kovesi din funcția de procuror-șef al DNA și și-a construit o prioritate pe durata Președinției României în a o împiedica pe aceasta să fie votată pentru funcția de procuror-șef european, similar cu abordarea lui PiS legată de alegerea lui Donald Tusk ca președinte al Consiliului European.

În final, o dată cu condamnarea lui Liviu Dragnea, guvernul s-a dezis de schimbările legilor justiției, iar premierul Dăncilă a fost ales noul președinte al partidului, reiterând apartenența europeană a ideologiei

[67] *Ibidem*.
[68] *Ibidem*.
[69] *Ibidem*.
[70] *Ibidem*

PSD.[71] Cu toate acestea, voci din interiorul partidului încă livrează un discurs anti-european, însă nu la fel de puternic ca până acum, deoarece au realizat că anti-europenismul nu este un element pe placul românilor, ultimul Eurobarometru reconfirmând aprecierea proiectului european de către un procentaj ridicat din populația României.[72]

Alegerile europene din 26 mai 2019 – punct de cotitură

Prin politicile întreprinse, cele 3 țări analizate au dezgropat ruinele unei cortine de fier și au pus problema liderilor europeni unei diviziuni ideologice în cadrul Uniunii Europene. Ideea unei Europe cu două viteze a fost vehiculată încă de la valul major de aderare din 2004, iar realitatea pe care UE a înțeles-o încă de la început este că vesticii trebuie să aibă răbdare ca Europa Centrală și de Est să recupereze decalajul economic, politic și social cauzat de regimul comunist. Astfel, doar gândindu-ne din această perspectivă și privind modul în care s-a manifestat acest curent, am putea trage concluzia că iliberalismul este un curent specific Europei Centrale și de Est, deoarece aici se găsesc elementele optime pentru dezvoltare. Cu toate acestea, în 2017, guvernele a 7 țări din UE aveau în componență partide populiste de extremă-dreapta: Ungaria, Polonia, Grecia, Finlanda, Lituania, Letonia și Slovacia.[73] Prezența partidelor naționaliste-eurosceptice în sfera politică se află în Franța, în Cehia, iar politici naționaliste se află și în Croația. Astfel, instrumentele de instalare a acestui curent sunt identificabile pe tot teritoriul european, însă șansele utilizării lor în scopul devierii de la principiile democrației liberale depind în principiu de 2 aspecte, legate intrinsec. În primul rând, e nevoie ca partidele care au acest obiectiv să câștige susținerea electoratului, să aibă acces la putere pentru a reuși să implementeze noile politici. Iar în al doilea rând, e nevoie ca cetățenii să nu aibă acces la informație obiectivă și de calitate, să aibă mai multă încredere în partidele naționale decât în instituțiile europene și să aibă o prezență scăzută la vot.

Deși toate semnele indicau, înainte de 26 mai 2019, că partidele eurosceptice vor urca în sondaje și vor avea o prezență puternică în Parlamentul European, slăbind astfel legitimitatea democrației europene, iată că alegerile europarlamentare au oferit o perspectivă diferită față de așteptări.

Alegerile europarlamentare din 2019 s-au bucurat de cea mai mare rată de participare a cetățenilor de pe continent, de aproape 51% și au arătat câteva modificări în intențiile de vot ale cetățenilor, care se vor reflecta și în configurația instituțiilor europene și, implicit, a viitorului Europei.

Rezultatele generale au indicat o îndepărtare a alegătorilor de partidele europene tradiționale, care au scăzut amândouă în preferințe. Sigur, Partidul Popular European (PPE) tot a reușit să obțină cel mai mare număr de mandate, urmat de Social Democrați (S&D), însă cele două partide nu mai întrunesc numărul necesar pentru a obține majoritatea în Parlament. Surprizele mari au fost Renew Europe, noul grup format din ALDE, Renaissance și Alianța USR-PLUS și verzii europeni, voturile acestora indicând reorientarea alegătorilor spre partide noi, care oferă alternative la vechile politici:[74]

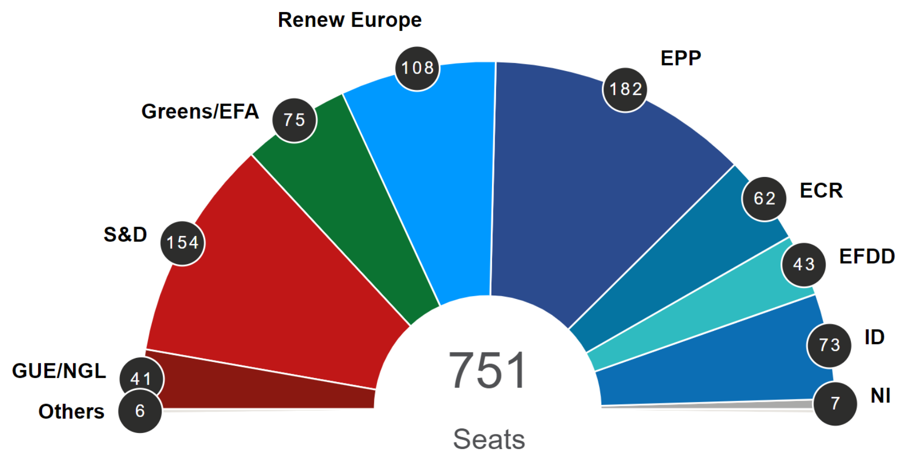
---

[71] Alina Mihai, „Viorica Dancila, discurs in ropote de aplauze: ‚Suntem cel mai pro-european partid. Stiu ca abia acum incep luptele'", PSD Online, 29 iunie 2019, https://online.psd.ro/articole/mesaje-pentru-romani/viorica-dancila-discurs-in-ropote-de-aplauze-suntem-cel-mai-pro-european-partid-stiu-ca-abia-acum-incep-luptele/.

[72] Bogdan Neagu, „Cei mai mulți români sunt pro-europeni și cred că sistemul național este defect", Euractiv, 18 aprilie 2019, https://www.euractiv.ro/politic-intern/cei-mai-multi-romani-sunt-pro-europeni-si-cred-ca-sistemul-national-este-defect-14240.

[73] Jose Felipe Pinto, „Populism, Is It Democracy's Bastard or Twin? The Case of the European Union", *Chinese Political Science Review* , Volume 2, Issue 3, p. 333.

[74] *2019 European election results*, European Parliament, 29 iunie 2019, https://election-results.eu/.

Tabel 5. *Distribuția locurilor în Parlamentul European după alegerile din 2019*

Astfel, atitudinea cetățenilor europeni denotă o ușoară nemulțumire față de partidele tradiționale și o dorință de schimbare a priorităților și a soluțiilor propuse la nivel european. Nemulțumirea s-a arătat și prin alegerea partidelor eurosceptice, însă două aspecte arată eliminarea ipotezei că iliberalismul a setat o cortină de fier în UE. Pe de o parte, partidele de extremă-dreapta nu au câștigat alegerile doar în Europa Centrală, ci și în două țări fondatoare ale UE, Franța și Italia, obținând mandate multe și în Germania. Acest fapt indică o prezență a populismului și a euro-scepticismului tot mai ridicată în țările din Europa de Vest. Cu toate acestea, riscul ca ele să se transforme în euroscepticism sunt scăzute, deoarece euroscepticismul văzut în campania electorală din 2019 s-a transformat într-o viziune reformistă a UE, s-a observat o trecere de la acel euroscepticism hard, care dorea destrămarea UE, la unul soft, care nu se opune UE, ci doar își dorește o reformă a acesteia. Dacă ne întoarcem la firul conducător expus mai sus, acest element ne face să înțelegem că suntem martori la o primă etapă de stagnare și, posibil, involuție, a curentului. Acest lucru se explică și prin prisma faptului că alegerile europene au rămas, la urma urmei, alegeri locale, în care cetățenii aleg în funcție de mesajele care le sunt livrate de partidele naționale. Iar la nivel național, campania s-a concentrat pe politici locale în loc de europene, ceea ce înseamnă că UE încă este departe de cetățeni.

Legat de rezultatele alegerilor în țările analizate în capitolele anterioare, Fidesz a obținut cele mai multe mandate în Ungaria, iar apartenența sa la PPE este un subiect de discuție foarte delicat, dată fiind ideologia promovată, în contradicție cu principiile PPE. În Polonia, PiS a obținut victoria și a contribuit semnificativ la ponderea grupului conservatorilor și reformiștilor (ECR) din Parlamentul European. Surpriza cea mare vine în schimb din România, unde prezența la vot a fost mult mai mare ca la alegerile precedente (51%),[75] fapt ce a dus la diminuarea numărului de locuri pentru PSD și la ieșirea ALDE România din Parlamentul European, partidul nereușind să obțină pragul de 5% necesar și fiind pe picior de plecare din ALDE Europa. În România alegerile au fost câștigate de PNL, afiliat PPE, iar PSD a avut doar cu 13000 de voturi mai mult decât Alianța 2020 USR-PLUS, constituită doar cu 6 luni în urmă, aceasta fiind unul din fondatorii noului grup Renew Europe, iar Dacian Cioloș, președintele PLUS, fiind desemnat președintele Renew Europe. Românii și-au demonstrat astfel nemulțumirea față de guvern nu doar prin prin proteste, ci și prin vot, fiind un exemplu de mobilizare a populației pro-europene.

Concluzii - Lecții pentru UE

Instalarea iliberalismului în Uniunea Europeană a fost posibilă datorită dezvoltării curentelor naționaliste și populiste ce au prins cu precădere în Europa Centrală și de Est. Observăm un șablon la cele 3

[75] *Ibidem*.

țări din Europa Centrală și de Est prin care tendințele iliberale au reușit să se implementeze și prin care s-au desfășurat.

În primul rând, așteptările cetățenilor din Europa Centrală și de Est după căderea zidului Berlinului și încheierea regimului comunist au fost foarte mari, deoarece UE a reprezentat un ideal și o speranță de prosperitate economică. UE a fost asociată cu bunăstare socială și financiară, însă lipsa informațiilor publice despre modul de funcționare al UE a făcut ca aceste așteptări să nu fie realiste. Astfel, cetățenii nu au înțeles modul de accesare a fondurilor europene, iar instituțiile naționale nu au investit timp și nici resurse să explice cetățenilor responsabilitățile și competențele Uniunii Europene, prin urmare este un mod facil de a arunca vina asupra UE atunci când instituțiile naționale sunt în impas. De aceea, este important ca UE să investească mai mult în transparență și deschidere față de cetățeni, în simplificarea informațiilor oferite europenilor și în utilizarea tuturor căilor de acces către societatea civilă: instrumentele digitale, documente electronice sau fizice, dar și implicarea actorilor societății civile și încurajarea acelora care promovează valorile europene.

În al doilea rând, moștenirea culturală este un alt factor care a influențat răspândirea curentelor naționaliste și populiste. Țările din Europa Centrală și de Est s-au simțit mereu ca state de mâna a doua, diferențele între această zona și Europa de Vest fiind evidente, iar UE ar trebui să depună eforturi în a susține nu doar financiar, dar și politic și moral regiunea aceasta a Europei. Soluții precum propunerea est-europenilor în funcții importante în instituțiile europene ar putea crește nivelul de încredere și ar nivela respectul și relațiile inter-statale.

Pentru combaterea iliberalismului și stoparea evoluției curentului, UE trebuie să taie pericolul de la rădăcină și să lupte cu instrumentele de propagare a democrației iliberale și să găsească soluții pentru argumentele populiste și naționaliste. Astfel, trebuie să luăm la cunoștință elementele de funcționare ale răspândirii acestui curent:

- Liderii populiști doresc vizibilitate și expunere, însă se eschivează și conduc din umbră dacă simt că popularitatea lor e în scădere. Practic, nu renunță la putere, ci doar la vizibilitate. UE ar trebui în acest caz să monitorizeze partidele constant, chiar dacă liderul nu mai este prezent.
- Guvernul controlează sistemul politic pentru a nu permite apariția altor partide în competiția electorală. UE ar trebui să abordeze un discurs care să arate importanța diversității politice.
- Menținerea puterii prin limitarea mecanismelor de control. Cum aceste acțiuni violează valorile fundamentale europene, UE ar trebui să ia poziție constantă și fermă pentru a demonstra poziția de garant al valorilor europene.
- Intervenție în calitatea și conținutul mijloacelor media și constrângerea activității organizațiilor societății civile și universităților finanțate de agenți străini. Libertatea de exprimare e un drept fundamental într-o democrație liberală, iar UE ar trebui să susțină actorii afectați prin orice mijloace de care dispune (financiare, de consolidare a imaginii).

Revenind la introducerea în care ne întrebam dacă iliberalismul în UE va introduce o nouă cortină de fier, răspunsul pe care îl putem deduce după analiză și după rezultatele alegerilor europarlamentare este negativ. Data de 26 mai 2019 a demonstrat că instrumentele de propagare a iliberalismului, populismul naționalist și euroscepticismul sunt răspândite peste tot în Europa. În Europa Centrală și de Est, curentul iliberal s-a instalat pe baza unui cumul de factori care au făcut ca acceptarea acestui curent în societate să fie ușoară, atâta timp cât argumentele folosite se bazează pe nemulțumirile electoratului. Cu toate acestea, alegerile din UE au diminuat amploarea populismului eurosceptic hard, ceea ce va duce, în viitor, la diminuarea riscului de extindere a elementelor de democrație iliberală.

În schimb, o demarcație mai clară între Vestul Europei și Estul fost-comunist poate fi identificată în fragilitatea instituțiilor în fața asaltului populiștilor și a promotorilor democrațiilor iliberale. Această fragilitate este identificată cu precădere în statele estice, unde politicieni cu tendințe iliberale au acaparat cu relativă ușurință instituțiile fundamentale ale statului, autorități judiciare și actori din zona jurnalistică și au perpetuat și construit puterea cu sprijinul acestor instituții care trebuiau să apere tocmai democrația liberală. Pe de altă parte, instituțiile din țările cu o mai lungă tradiție democratică, precum cele vestice, păstrează încă

un mediu instituțional sănătos, care nu a fost afectat de ascensiunea unor politicieni care pun sub semnul întrebării principiile liberalismului. Acest fapt trebuie luat în seamă mai ales în Estul Europei, unde ascensiunea liderilor populiști s-a dovedit și se dovedește încă mult mai periculoasă pentru instituții.

Cortina de fier simbolică pe care am amintit-o este mai degrabă un fir ce este tras în ac de partidele din est care doresc să nu mai fie considerate reprezentante ale unor țări de mâna a doua, dorință pe care liderii populiști o exploatează pentru a-și promova propriile interese.

Populiștii au transformat cuvintele lui Winston Churchill în favoarea lor: *„cel mai bun argument împotriva democrației este o conversație de cinci minute cu alegătorul de rând”*. Este rândul Uniunii Europene să transforme aceste cuvinte și să spună: cel mai bun argument împotriva democrației ILIBERALE este o conversație de cinci minute cu alegătorul de rând.

Bibliografie

****.*2019 European election results*, European Parliament, 29 iunie 2019, https://election-results.eu/.

Bíró-Nagy, Andras, „Illiberal Democracy in Hungary: The Social Background and Practical Steps of Building an Illiberal State”, *Barcelona Centre for International Affairs*, 2017, pp. 31-44.

Chopin, Thierry, „Europeans Face the Risk of Democratic Recession. What Can Be Done?”, September 2019 <https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2019/09/6-DEMOCRACY-Chopin-4.pdf>.

Clerc, Denis, „La génération 68, une génération bénie?”, *Alternative Economique*, 1 iulie 2010 <https://www.alternatives-economiques.fr/generation-68-une-generation-benie/00059144>.

Constant, Benjamin, „Libertatea anticilor comparată cu cea a modernilor”, Discurs rostit la Ateneul regal din Paris, Paris, 1819.

Eremia, Radu, „ROEXIT. Cum face PSD primul pas pentru scoaterea României din UE”, *Adevărul*, 2 octombrie 2018 <https://adevarul.ro/news/politica/roexit-psd-pas-scoaterea-romaniei-dinue-1_5bb39c17df52022f7516a297/index.html>.

Hegedüs, Daniel, *Nations in Transit 2018 - Hungary Report*, Freedom House 2018 <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/hungary>.

Kopytnik, Natalia, „From Poster Child to Pariah: Poland Embraces Illiberalism”, Foreign Policy Research Institute, 4 aprilie 2018 <https://www.fpri.org/2018/04/from-poster-child-to-pariah-poland-embraces-illiberalism/>.

Locke, John, *Al doilea tratat pentru cârmuire. Scrisoare despre toleranță,* București: Editura Nemira, 1999.

Makarychev, Andrey, “Multifaceted Nationalism and Illiberal Momentum at Europe's Eastern Margins: an Introduction to the Special Issue”, *European Politics and Society*, Volume 20, 2019, pp. 1-6.

Mihai, Alina „Viorica Dancila, discurs in ropote de aplauze: ‚Suntem cel mai pro-european partid. Stiu ca abia acum incep luptele’”, PSD Online, 29 iunie 2019 <https://online.psd.ro/articole/mesaje-pentru-romani/viorica-dancila-discurs-in-ropote-de-aplauze-suntem-cel-mai-pro-european-partid-stiu-ca-abia-acum-incep-luptele/>.

Minkenberg, Michael, *The Radical Right in Eastern Europe. Democracy under Siege?,* London: Palgrave Macmillan, 2017.

Mudde, Cass, Cristobal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very Short Introduction.* Oxford: Oxford University Press, 2017.

Neagu, Bogdan, „Cei mai mulți români sunt pro-europeni și cred că sistemul național este defect”, Euractiv, 18 aprilie 2019 <https://www.euractiv.ro/politic-intern/cei-mai-multi-romani-sunt-pro-europeni-si-cred-ca-sistemul-national-este-defect-14240>.

Orbán, Viktor, „Prime Minister Viktor Orbán's Speech at the 25th Bálványos Summer Free University and Student Camp", July 26, 2014.

Pinto, Jose Felipe, „Populism, Is It Democracy's Bastard or Twin? The Case of the European Union", *Chinese Political Science Review* , Volume 2, Issue 3, pp. 328-344.

Plattner, Mark F., „Illiberal Democracy and the Struggle on the Right", *Journal of Democracy*, 2019, pp. 5-19.

Politico, *Politico Europe*, European Elections, 2019 <https://www.politico.eu/2019-european-elections/poland/#93110>.

Rankin, Jennifer, „Poland Reacts with Fury to Re-election of Donald Tusk", *The Guardian*, 9 martie 2017 <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/09/donald-tusk-re-elected-as-european-council-president-despite-polish-opposition>.

Rodrik, Dani, „Populism and the Economics of Globalization", *Journal of International Business Policy* 2018, pp. 12-33.

Rosenblatt, Helena, „Liberal Democracy Is in Crisis. But...Do We Know What It Is?", *The Guardian*, 27 mai 2018 <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/may/27/liberal-democracy-history-us-politics>.

Schenkkan, Nate, Zselyke Csaky, Nathan Stormont, *Nations in Transit*, Washington DC: Freedom House, 2018,.

Schwindt, Daniel, „Refuting Tocqueville by Way of Tocqueville", *Ethika Politika*, 6 ianuarie 2014 <https://ethikapolitika.org/2014/01/06/refuting-tocqueville-way-tocqueville/>.

Ștefan, Laura, *Nations in Transit 2018 - Romania Report*, Freedom House <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/romania>.

Uniunea Europeană, J. O., *Tratatul privind Uniunea Europeană (versiune consolidată) - TITLUL I DISPOZIȚII COMUNE - Articolul 7 (ex-articolul 7 TUE),* 26 octombrie 2012 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M007>.

Watson, B. C., „Liberal Democracy", în Chester Neal Tate (ed.), *Governments of the World - A Global Guide to Citizens' Rights and Responsibilities*, New York: Thomson Gale, 2006, pp. 84-90.

Welle, Deutsche, „Liviu Dragnea, condamnat definitiv la trei ani și jumătate de închisoare", Deutsche Welle, 27 mai 2019 <https://www.dw.com/ro/liviu-dragnea-condamnat-definitiv-la-trei-ani-%C8%99i-jum%C4%83tate-de-%C3%AEnchisoare/a-48902009>.

Wójcik, Anna, „Freedom House – Poland Report", Nations in Transit 2018 <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/poland>.

Zakaria, Farred, „The Rise of Illiberal Democracy", *Foreign Affairs,* Vol. 76, No. 6, 1996, pp. 22-43.

Capitolul 6

DESPRE DISTRUGEREA MODELULUI CIVILIZAȚIONAL EUROPEAN

Werner Müller-Pelzer[1]

Discursul obișnuit despre criza Europei ascunde că faptul că cei care pretind public că reprezintă și apără Europa sunt dușmanii ei cei mai mari. Abia dizolvarea acestei false aparențe ne va permite să formulăm cerințele prioritare pentru revitalizarea tipului de civilizație occidental.

Uniunea Europeană se consideră pe sine ca moștenitoare a culturii europene și prin aceasta ca garant al drepturilor omului. Totuși, identificarea Uniunii Europene cu Europa este o parte din strategia de comunicare discutabilă prin care UE se prezintă ca fiind chemată istoric să acționeze ca moștenitoarea Europei și să vorbească în numele acesteia. Dar aceasta poate cu greu să convingă, deoarece UE, ca instituție funcțional construită, cu numeroase organizații, nu este în măsură să fie nemijlocit moștenitoarea unei *idei filosofice* și a întregii culturi asociate acesteia. UE ca asociație instituționalizată de putere (*Herrschaftsverband*) poate fi un câmp atractiv de cercetare sociologică. UE, ca un construct multilateral, nu îi preocupă mai puțin pe politologi. Totuși, impulsul originar al eliberării de paternalismul (*Bevormundung*) copleșitor al autorității pentru ca individul să-și ia viața comunitară în propriile mâini, în propria răspundere și control, rămâne în fond neglijat.[2] De aceea trebuie să reamintim că Europa este un concept filosofic care se raportează la tipul de civilizație occidental așa cum a fost acesta realizat pentru prima oară de Grecia în secolul V î.Hr. și naturalizat apoi de un număr de țări din nordul Mării Mediterane.

1. Originea tipului de civilizație occidental

În perspectiva antropologiei filosofice, tipul de civilizație occidental se distinge de altetipuri, în cuvintele lui Hermann Schmitz, întemeietorul noii fenomenologii, după cum urmează:

> Culturile înalte au nevoie de o disciplină specifică sporită a elitelor lor purtătoare pentru formarea și stabilizarea nivelului lor. În vechile culturi superioare ale Orientului Mijlociu ale egiptenilor, babilonienilor, persanilor ș.a.m.d., această disciplină era garantată de autoritatea divină a nobililor și sacerdoțiului. În culturile extremului Orient, China și Japonia, se ocupa de aceasta puterea convenției și legarea oamenilor prin reguli și rituri ale bunei cuviințe și decenței. Cultura europeană urma să fie absorbită în conceptul formei de autoritate vechi-orientale, a culturii despotice și sacerdotale odată cu expediția militară a lui Xerxes împotriva grecilor și a sanctuarului lor, Oracolul de la Delfi. Momentul decisiv al istoriei universale de până atunci, bătălia navală de la Salamis (480 î.Hr.), a evitat această perspectivă și a deschis drumul pentru cultura intelectuală occidentală, pentru stilul specific european al culturii superioare cu disciplina ei particulară. Acest stil constă în aceea că fiecare om (în primul rând: fiecare adult) este invitat să își formeze propria judecată și pe această bază să formuleze propuneri privitoare la starea și la programele vieții individuale și colective; disciplina constă în aceea, că el trebuie să își întemeieze părerea și să își expună critica făcută altuia.[3]

Acest corectiv și inevitabila reînnoire a auto-determinării care vine cu acesta constituie stilul filosofării europene:

> Acesta este și sensul misiuni filosofării dat grecilor de renumita inscripție de pe Templul lui Apollo din Delfi: Cunoaște-te pe tine însuți! Aceasta rezultă și din legătura ei cu cealaltă inscripție: Fii chibzuit! (Σωφρόνει). Ce este vizat este deci o autocunoaștere care îi învață pe oameni să se autoevalueze prin

[1] Traducerea acestui text din limba germană a fost făcută de Vlad Mureșan.

[2] Pentru diferențierea dintre Uniunea Europeană și Europa, vezi scrierea noastră: „Régénérer l'Europe. Narratifs – Critique – ‚Situations communes d'implantation'", în *Journal of European Integration History* (JEIH), Jahrgang 24, 2018, 2, https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/0947-9511-2018-2/jeih-journal-of-european-integration-history-jahrgang-24-2018-heft-2

[3] Hermann Schmitz, *Höhlengänge. Über die gegenwärtige Aufgabe der Philosophie*, Berlin: Akademie, 1997, p. 23. Mă refer în cele ce urmează la unele rezultate ale cercetării lui. – Christian Meier, „Athen und Rom. Der Beginn des europäischen Sonderwegs", în *Von Athen nach Auschwitz*, München: C.H. Beck, pp. 64-100; Jean-Pierre Vernant, *Mythos und Denken bei den Griechen. Historisch-psychologische Studien. Aus dem Französischen von Horst Brühmann*, Konstanz: Konstanz University Press, 2016.

> raportarea just proporționată la ceea ce îi înconjoară și ceea ce ei întâlnesc în loc de a se trufi sau a se umili.[4]

A se interoga pe sine și apoi lumea cu privire la ceea ce, în acest sens, are valabilitate, constituie și azi modelul de civilizație european. Peter Sloterdijk completează că această cunoaștere de sine și-a găsit, până la urmă expresie în formularea drepturilor omului: „Ce înseamnă aceasta, trebuie spusă din nou în vremuri noi. Gândul cel mai profund al Europei este că omul trebuie să reziste disprețului. Indepasabilitatea acestui gând se bazează pe faptul că acesta rămâne valabil chiar și pentru oamenii osteniți și înfrânți".[5]

Omul care se bazează pe sine rezistă ispitei de a se abandona legăturii afective cu puterea.

> Numele Europei desemnează o rezistență contra lumii (*Weltgegend*), în care, într-o manieră inconfundabil specifică, este interogat adevărul și o viață bună. Nici chiar în timpurile moderne nu au încetat oamenii cu totul de a crede că un drept la un succes durabil le revine doar celor drepți și demni de umanitate. Nu întâmplător aduc ei la expresie, în conceptele științei, democrației, drepturilor omului sau artei ceva din ideea lor caracteristică despre adevăr (*ihrer charakteristischen Wahrheitsidee*). [...] Deîndată ce se trezește Europa din nou, se vor întoarce din nou și întrebările privitoare la adevăr în marea politică.[6]

Dar acest stil civilizațional fundamentat pe facultatea liberă de judecată are riscuri specifice, așa cum explică H. Schmitz:

> Primii care au făcut uz de această libertate au fost sofiștii. Este clar că într-o cultură de acest fel, în care nici presiunea unei autorități dinspre vârf, nici presiunea convenției de jos nu țin oamenii în limitele unei discipline superioare, reclamă o autoîmputernicire prin care omul învață să își ia impulsurile și abilitățile în propriile mâini și să-și impună o ordine ambițios controlată. Sarcina de a orienta o astfel de împuternicire de sine au preluat-o în Europa filosofii. Filosofia, așa cum o înțeleg eu, este autoreflecția oamenilor cu privire la autogăsirea de sine în lumea lor înconjurătoare. Filosofia europeană pune această autoreflecție în serviciul autoîmputernicirii sau a stăpânirii de sine și rupe prin aceasta rațiunea (ca instanță chemată să domine) de emoțiile, impulsurile și instinctele nearbitrare ale oamenilor. În acest fel ea inspiră și conduce la disciplina specifică proprie culturii intelectuale europene.[7]

Potrivit lui Schmitz, această cucerire a culturii dialogului în care fiecare își poate măsura argumentele cu cele ale semenilor săi, a fost pusă în aplicare de către greci, dar și în cadrul noii filosofii în mod unilateral: pe de o parte, performanțele științelor naturale și ale tehnicii sunt atât de izbitoare (ca înstăpânire asupra lumii („*Weltbemächtigung*"), încât între timp civilizația tehnică s-a răspândit pe tot pământul. Pe de altă parte, devalorizarea și stigmatizarea morală tipic occidentală a experienței prereflexive a vieții a dus la distrugerea unei cuprinderi integrale a realității. Ca rezultat, autocomprehensiunea, viața sufletească, a fost ruptă de raportul la lume și de stăpânirea corporalului. „Comprehensiunea lumii este marcată, în siajul tehnicii, de instrumente de măsurare, însă înțelegerea de sine este separată de aceasta și a recăzut în semi-întunericul unui profil nu întru totul credibil din timpurile de început ale marelui salt către împuternicirea de sine".[8]

Unilateralitatea „culturii intelectuale occidentale" precum și a „autismului" accentuat de creștinism și dezvoltat de iluminism[9] sunt, potrivit lui Schmitz, răspunzătoare pentru atomizarea vieții în comun a oamenilor prin alienarea care a dus la apariția ideologiilor colectiviste precum comunismul și fascismul ce au promis mântuirea pe care însă nu au putut să îl construiască. Împotriva acestora avem un cosmopolitism

---

[4] Schmitz, *op. cit.*, p. 14; Hans Joas, „Einleitung", în Hans Joas, Klaus Wiegand (eds.), *Die kulturellen Werte Europas*, Frankfurt: Fischer, 2006, pp. 20 ff.

[5] Peter Sloterdijk, *Falls Europa erwacht. Gedanken zum Programm einer Weltmacht am Ende des Zeitalters ihrer politischen Absence*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 2002, p. 58.

[6] *Ibidem*, pp. 57; 58:

[7] Schmitz, *op. cit.*, p. 23.

[8] *Ibidem*, Anm. 55, p. 31.

[9] *Idem*, *Hitler in der Geschichte*, Bonn: Bouvier, 1999, pp. 55-64. Pentru a clarifica intenția lui Schmitz de a pune actuala problematică europeană în lumina istoriei spirituale critic reconstruite este folositor să citim următoarea carte ca folie de contrast: Udo di Fabio, *Schwankender Westen. Wie sich ein Gesellschaftsmodell neu erfinden muss*, München: C.H. Beck, 2015. Autorul, fost președinte al Curții Constituționale, schițează în partea a doua a cărții o Europă văzută din perspectivă creștin-umanistă. Individualismul liberal (sau social-autismul în sensul lui Schmitz) are nevoie după Fabio de „antropologia pozitivă" a religiei creștine și a bisericilor ei pentru a limita desolidarizarea și atomizarea socială inerentă economismului.

informat de științele sociale care se prezintă ca o depășire a acestei contradicții între nevoia unei comunității vii, trăite, și încercările repetate dar eșuate de reconciliere. Totuși, această propunere constructivistă nu poate să nu neglijeze implicațiile afective și pre-reflexive proprii unei comunități. Oamenii sunt consolați cu un viitor utopic („Toți oamenii fi-vor frați" – Schiller) a cărui apariție ar trebui să fie un construct precum cel de „patriotism constituțional", de exemplu. Așa-zisele loialități naționale „înguste" și presupus „opuse păcii" trebuie transformate într-o identitate europeană aliniată la idealuri universale.[10]

Deși condus de alte interese, dinamismul științifico-tehnologic se alătură aceluiași interes, de a realiza o erodare a unicității societății occidentale în numele unei uriașe standardizări a pieței (liberalizare, internaționalizare). Aici avem un constructivism de altă obediență al reconstrucției pieței economice care, la fel ca și cosmopolitismul politic într-o epocă a migrației mondiale, se servește totuși de aceleași cuvinte cheie precum diversitate, deschidere și toleranță. Prin aceasta, cosmopolitismul politic și dinamismul economico-tehnologic se regăsesc într-o alianță tactică. Un nou tip de politicieni „ironiști"[11] aduc în plus sub același acoperiș și slogane de o maleabilitate arbitrară precum cel despre „opțiunea multi-culturală".

UE ca *global player* nu vrea să știe de ideea-conducătoare a autoreflecției; atașamentul afectiv față de putere este responsabil de a pune în locul autoreflecției, în cadrul economiei internaționale și a vieții politice, modelul „individualismului capitalului-uman":[12] cui dorește să aparțină câștigătorilor i se recomandă să își „administreze" viața printr-o atitudine distantă, precum un proiect și să fie pregătit să sară între diferite firme și medii de muncă internaționale, dintr-o limbă sau cultură în alta, între *patchwork-family* și *single-leben*. Progresul tehnicizării și al devenirii-disponibile a lumii transformă tot mai mult lumea înconjurătoare în ceva „făcut" (*Gemachtes*) și lasă să reculeze „datul" (*das Gegebene*) – mediul familiar, identitatea sexuală, națională, limba, adică ceea ce este subiectiv și afectiv aproape, ceea ce este „atmosferic" atașant, emoționant. Ceea ce la începuturi era menținut ca subiectiv esențial (*unverzichtbar*) este acum abandonat obiectivității și prin asta devine *negociabil*. Subiectivul se refugiază sub presupozițiile constructivismului în sfera sufletului de neînțeles sau ca plutind continuu în sfera conștiinței rupte de câmpul vieții între extrema capacitate de distanțare și eul-angoasei.[13] Cu această înstrăinare de experiența nearbitrară a vieții, se atrofiază însă totodată și sarcina construirii de sine în direcția majoratului așa cum era aceasta vizată de tipul de civilizație european.

2. Inamicii tipului de civilizație european

2.1. Cosmopolitismul politic

[10] Thomas Meyer, C. Hartmann-Fritsch (eds.), *Europäische Identität als Projekt. Innen - und Außensichten*, Wiesbaden: Springer-VS, 2009. Gérard Bouchard a criticat acest nou mit: nu popoarele patriotice, ci elitele revanșarde, imperialiste, șovine și coloniale ale țărilor europene au provocat războaiele secolului XX. Gérard Bouchard, „L'Europe à la recherche des Européens. La voie de l'identité et du mythe", Notre Europe – Institut Jacques Delors, Études & Rapports décembre 2016, p. 43, http://institutdelorp.eu/wp-content/uploads/2018/01/europeidentitemythes-bouchard-ijd-dec16.pdf.

[11] Hermann Schmitz, *Phänomenologie der Zeit*, Freiburg/München: Karl Alber, 2014. Termenul conotat personal de Hermann Schmitz ca „Ironism" semnifică efectul contemporan al ironiei romantice (pozitive): de a se situa în orice punct de vedere, dar de a-l putea deasemenea abandona după bunul plac pentru a putea asuma altul tot după bunul plac. Reversul negativ ar fi că situațiile profund amprentate afectiv se pierd în favoarea unor combinații mutabile, flexibile, ușor interschimbabile (după modelul *link*-urilor electronice). Hermann Schmitz, *Hitler*, p. 69. Schmitz vede în A. Merkel „o virtuoasă a politicii ironiste" (p. 214). Michael Großheim, *Politischer Existentialismus. Subjektivität zwischen Entfremdung und Engagement*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2002: „Ironia este în secolul XX semnalul avangardei pur și simplu. Reflexivitatea ei concretizată inițial în mod vertical (ca putere de a urca spre un punct de vedere întotdeauna mai înalt) a fost modificată orizontal în avantajul ei. Acel *încă ceva* care este important, care încă depinde de altceva etc. a rămas în trecut. Acum el are destinul de a fi văzut ca o existență limitată și dacă exprimă ceva el este imediat suspectat de ne-iluminare, sentimentalitate sau *kitsch*" (sublinieri în original).

[12] Richard Münch, *Die Konstruktion der europäischen Gesellschaft. Zur Dialektik von transnationaler Integration und nationaler Desintegration*, Frankfurt a.M.: Campup, 2008.

[13] Schmitz, *Hitler in der Geschichte*, p. 69 f., vorbește aici de „înstrăinarea recesivă a Subiectului", recesiv însemnând aici „retragerea din legătura cu faptele obiective".

Poziția cosmopolită poate fi studiată prin câteva contribuții ale lui Jürgen Habermas la tema Europa și UE. Pentru interesul de cunoaștere sociologic, „societatea europeană” există în primul rând doar ca un mod de abordare[14] și este, potrivit părerii dominante,[15] improbabil ca o societate europeană să se realizeze *efectiv* în viitorul apropiat ca putere reală de coeziune împotriva societăților naționale. De aceea, culturile și statele naționale sunt dezavuate de către autorii de orientare cosmopolitică ca fiind „depășite” și „periculoase” – *cu scopul de a evita întrebarea supărătoare privitoare la care este, de fapt, „demos”-ul Uniunii Europene ca instanță decizională centrală*? Ca o pârghie potrivită pentru acest răspuns, Habermas a descoperit religiile – ceea ce, la un reprezentant al teoriei critice este ceva cu totul uimitor – care au fost identificate ca un factor social indispensabil pentru construcția unei „noi” identități europene.[16]

Nu ne interesează aici preocuparea artificială pentru viața religioasă și nici afirmația absurdă că abia prin conlocuitorii turci putem cunoaște și înțelege cu adevărat „aproapele european”... Mai mult, este vorba aici și de strategia discursivă dezvoltată de Habermas, care lucrează cu perechi simple de contrarii: lărgirea orizontului prin diversitate *versus* limitare; deschidere *versus* încapsulare; înțelegere reciprocă *versus* imobilitate și confruntare; religiozitate vitală *versus* osificare etc. Acestea sunt doar piesele retorice izbitoare ale unui discurs pseudo-științific care au făcut carieră de la cancelarul Merkel, prin președintele Asociației Federală a Industriei Germane, Dieter Kempf (BDI),[17] până în inima societății civile germane.

Opoziții inconștiente simplificate precum lumină *versus* întuneric, bine *versus* rău etc., adică relicve ale unei gândirii gnostic-maniheiste în rândul populației sunt astfel folosite pentru scopuri politice. Această manieră de argumentare nu cadrează prea bine cu pretinsul discurs rațional, liber de autoritate care este asociat cu etica discursului habermasian. Dacă la vechea-stângă se mai poate percepe încă ecoul anticlerical al lui „Écrasez l'infâme!“, astăzi se pare că, alături de reprezentanții bisericilor catolice și evanghelice, musulmani regresivi, ba chiar deseori reacționari, sunt parteneri bineveniți ai guvernului federal. Principiul emancipării față de dominația paternalistă nu mai este azi deloc o temă oficială a statului.

Motivul poate fi găsit în faptul că, între timp, se ridică întrebarea: cine determină de fapt viziunea globală despre lume? Rețeta habermasiană țintește astfel la diluarea și destinderea ordinilor naționale culturale – în sine difuze, antagonice, încărcate afectiv și prin asta greu de influențat- pentru ca astfel ele să fie mai ușor de direcționat politic.[18] Discursul despre construcția de sine (*sich herausbildenden*) a unei identități politice europene vizează autolimitarea la valori universale precum drepturile omului, statul de drept, democrația, *diversity* ș.a.m.d. în același timp cu relegarea la un rang inferior a conceptelor de stil civilizațional european (*europäischer Zivilisationsstil*), suveranitate națională, autodeterminare, cultivarea limbilor europene, etc. În mod corespunzător, conceptul de „integrare” *nu* mai vizează, de pildă, cerința ca imigranții să se amestece cu (*sich einzulassen*) și să se încorporeze (*sich einzustellen*) în viața și normele societății gazdă. Ba mai mult, integrarea ar trebui înțeleasă de fapt ca *pretenție impusă în sarcina societății primitoare* (*als Anspruch an die aufnehmende Gesellschaft*), de a asigura imigranților toate drepturile și prestațiile sociale proprii cetățenilor. Așa zis-ul *Pact global pentru o migrație sigură, ordonată și reglementată* al ONU a arătat, în plus, că se dorește impunerea unei serii de pretenții suplimentare

[14] Georg Vobruba, *Krisendiskurp. Die nächste Zukunft Europas*, Weinheim/Basel, 2017, „Die soziale Konstruktion der europäischen Gesellschaft“, în Jörg Rössl, Jochen Roose (eds.), *Empirische Soziologie. Festschrift für Jürgen Gerhards zum 60. Geburtstag*, Wiesbaden: Springer VS, 2015, pp. 407-424.

[15] Mario Bach, „Krisen, Konflikte und Solidarität“, în Winfried Brömmel, Helmut König, Manfred Sicking (eds.), *Europa, wie weiter? Perspektiven eines Projekts in der Krise*, Bielefeld: Transcript, 2015, pp. 27-41; Wolfgang Schmale, *Geschichte und Zukunft der Europäischen Identität*, Bonn: BPB, 2010 (Erstausgabe Stuttgart, Kohlhammer, 2008).

[16] Jürgen Habermas, *Ach, Europa. Kleine politische Schriften XI*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 2008, p. 93 f.

[17] Ziua industriei germane, discurs din 25.09.2018: „Germania este o țară deschisă lumii. Avem nevoie de diversitate, nu de simplitate. Avem nevoie de culori, nu doar de maro”, https://www.ardmediathek.de/tv/Tagesschau/tagesschau-20-00-Uhr/Das-Erste/Video?bcastId=4326&documentId=56364202.

[18] Hermann Schmitz, *Situationen und Konstellationen. Wider die Ideologie totaler Vernetzung*, Freiburg/Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 2005, p. 9, distinge situațiile comune implantate (cu legătură afectivă tare) care sunt tot mai mult înlocuite de situații comune includente (cu legătură afectivă slabă).

societăților gazdă precum: dreptul nelimitat de mutare în țară a aparținătorilor, dreptul la cultivarea culturii din țara de origine, precum și sprijinul juridic pentru impunerea judecătorească a acestor „drepturi", împreună desigur, cu costurile financiare corespunzătoare acestor obligații.[19]

Din aceste motive, conceptul de „asimilare" este respins în cercurile cosmopolitismului politic, deoarece el este echivalat în mod fals cu „omogenizarea (*Angleichung*), adaptarea (*Anpassung*) și preluarea forțată a culturii țării gazdă", deși el vizează doar un „mod de a deveni asemenea" (*Ähnlichwerden*) cu cei lângă care vrei să trăiești. Fără această „devenire asemenea", oaspeții și gazdele din statele naționale rămân străini și fixați într-o opoziție – și tocmai asta este intenția! „Străinul" trebuie introdus de acum în respectiva cultură în așa mod încât legăturile afective proprii țării-gazdă și codurile, valorile transmise istoric, să fie de fapt slăbite. Deci invers decât susține discursul oficial al UE, nu se vizează o *întărire*, ci o *slăbire* a „culturilor naționale puternice" (Habermas). Așa-numitul Pact Global pentru Migrație consacră astfel principiul bunului plac, prin care imigranții impuși pot să dea liber prioritate propriei culturi în fața culturii gazdă. Scopul este astfel realizarea unei „societăți multiculturale".

Prin procedee diferite, dar comparabile ca rezultate, au funcționat deportările și colonizările staliniste sub Stalin care aspirau tocmai să submineze particularitatea și nevoia istorică de autodeterminare regională.[20] Această politică a avut efecte destabilizante și asta chiar dacă cei colonizați vorbeau aceeași limbă și nu erau musulmani, adică diferența culturală nu era atât de mare. Această lichefiere a situațiilor comune de viață amenințată de imigrația impusă politic este deasemenea vizibilă în cadrul dinamicii economice globale.

2.2. Economismul global

Și acesta propagă teza că diversitatea multiculturală ar fi, în mod necondiționat, de dorit. Guvernul federal împreună cu partidele aosciate (în realitate, demult contopite cu interesele diverselor branșe, corporații și interese financiare locale sau globale) îi iluzionează pe germani cu șansele minunate pe care o „diversitate culturală globală" le va oferi Germaniei.[21]

Dar, este evident că doar cu câțiva ani în urmă, conceptul de „diversitate culturală" a Europei se referea la sprijinirea adecvată a culturilor și limbilor *europene* – în special împotriva uzurpării acestora de către hegemonia englezei globale. Această – cel mai adesea doar declarativă – prețuire a diversității culturale în Europa este acum agresiv *re-codificată*, pe sub mână, prin tehnica social-constructivistă a *reframing*-ului, pentru încurajarea unei migrații nereglementate din culturi total diferite de Europa.[22] Conceptul pozitiv conotat al diversității culturale este prin aceasta inversat[23] tocmai în opusul lui și anume este folosit la încurajarea *dizolvării* formelor de viață existente și a normelor europene moștenite în favoarea unei *noi* societăți culturalmente mixte (*einer durchmischten Gesselschaft*).[24] Acest lucru este formulat pregnat în titlul numitei publicații: „Trăiește diversitatea – transformă societatea".

---

19 *Global Compact for a Safe, Orderly and Regular Migration*, http://www.un.org/depts/german/migration/A.CONF.231.3.pdf.

20 Victor Neumann, *Die Interkulturalität des Banat*, Berlin: Frank & Timme, 2014, dă exemplul politicilor demografice ale lui Ceaușescu în Banat.

21 „Carta Diversități", https://www.charta-der-vielfalt.de/die-charta/ueber-die-charta/schirmherrschaft/.

22 Reprezentativ este aici volumul editat de Bertelsmann-Stiftung: *Vielfalt leben – Gesellschaft gestalten. Chancen und Herausforderungen kultureller Pluralität in Deutschland*, Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung, 2018. (*Zeitschrift für Politik*, 2018, 4). Cf. recenzia mea din https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/0044-3360-2018-4-468/buchbesprechungen-jahrgang-65-2018-heft-4?page=1.

23 Ceea ce pe vremuri era prețuit ca diversitate trăită într-o societate liberală, devine acum un proces politic de prescriere a diferențelor de grup care aduce cu sine noi privări de libertate (*neue Unfreiheiten*): așa vede acest proces Elham Manea, „Eine Kritik des essentialistischen Paradigmas", în Susanne Schröter (ed.), *Normenkonflikte in pluralistischen Gesellschaften*, Frankfurt a.M.: Campus, 2017, p. 46.

24 Recodificarea țintită este în plin avânt: lupta împotriva cauzelor refugierii, patriotism, Europa, toleranță, suveranitate, internaționalizare, schimbare demografică, non-discriminare, printre altele.

Fără să ia considerație consecințele grave ale eșecului strident al politicii migraționale,[25] Liz Mohn ar dori, în ton filantropic, „să facă lumea noastră mai dreaptă, mai pașnică, mai umană și prin asta mai bună". De aceea ea promovează deschiderea, empatia, respectul și dialogul direct între reprezentanți diverselor culturi pentru ca să descoperim în cel străin omul, chiar prietenul cu care suntem gata să împărțim totul.[26]

Dar pe lângă identificarea contrafactuală a Uniunii Europene cu Europa, *motto*-ul „Diversitate în Europa" este de fapt o invitație la auto-iluzionarea colectivă de a ne simți omenoși, toleranți, binefăcători, în timp ce marile corporații exploatează planeta și stocul migrațional, fiind în realitate cu totul indiferente față de culturile naționale reale sau față de abisul dintre bogații și săracii planetei pe care tocmai ele o încarnează. Dar, prin forța structurii politice a Uniunii Europene, în spatele așa-numitei *libertăți de schimb*, se consumă de fapt privatizarea bunurilor publice, iar în instituțiile de educație se desfășoară de fapt reprimarea limbilor europene în numele unei *global English*, precum și restrângerea tot mai mare a puterii cetățenilor prin digitalizarea vieții cotidiene – prin toate acestea, profilul culturilor naționale și stilul lor de viață sunt nivelate, standardizate și modelate inconștient de interese comerciale.

În paralel, migrației masive și dezordonate din țări de cultură extraeuropeană i s-a atașat între timp certificatul filantropic de „îmbogățire umană" (*menschlicher Bereicherung*). Dar exigența asimilării, adică *a faptului de a dori să devii asemănător* (*das Ähnlich-werden-wollen)* cu modelul civilizațional occidental, a fost de fapt în mod fundamental respinsă. Aceasta, se susține, ar oglindi prejudecăți etnice sau chiar naționaliste. Așa cum arată chiar Habermas însă, tiparul de civilizație europeană își are rădăcinile în mai multe țări Europene și ca atare *tocmai că el nu este definit nici etnic nici național*. Mai mult, înclinația sau preferința pentru propria patrie, pentru conservarea limbii materne și a valorilor locale se disting cu ușurință de simplul naționalism. A te baza unul pe altul și a te lăsa influențat de alții aparțin faptului conviețuirii într-o societate. Doar pe aceste principii se bazează posibilitatea de a modela critic moștenirea europeană, de a corecta deficiențele ei pentru a dezvolta mai departe realizările ei. Popoarele europene, în statele, alianțele sau federalizărilor lor diverse, au descompus sau modificat ca într-o prismă tipul de cultură occidental, dar, în ciuda retragerii acestuia din timpul predominanței „culturii sacerdotal-orientale a Bisericii romane",[27] ele au păstrat formele de gândire comune. Hermann Schmitz completează: „Acum suntem amenințați cu reîntoarcerea unui declin al modelului occidental prin *islamizarea Occidentului* (un concept-cheie pe nedrept ironizat de regulile discursului dominant). Dacă totuși, spiritul dialogului liber în poate fi salvat în Occident, este încă posibil să compensăm toate greșelile istorice."

Dacă, deci, cosmopolitismul politic,[28] economismul global și ironismul politic converg spre instrumentalizarea Islamului politic, trebuie să privim mai îndeaproape rolul Islamului în societatea germană în legătură mai ales cu dezvoltarea viitoare a tipului de civilizație occidentală.

2.3. Islamul politic

2.3.1. Islamul și modernitatea

Cancelara Republicii Federale Angela Merkel, a declarat în 2010 – cât timp i se părea încă oportun acest lucru – eșecul și moartea multiculturalismului (*Multikulti*).[29] Pe atunci, multiculturalismul era încă un

---

[25] Chantal Delsol, „Un vrai débat sur l'immigration?", 2018, http://www.magistro.fr/index.php/template/lorem-ipsum/avec-l-europe/item/3413-un-vrai-debat-sur-l-immigration, argumentează că lumea occidentală trebuie să ia act în cele din urmă de faptul că teroriștii islamici vin în Europa dominați de o ură deplină cu intenția clară de a distruge tiparul civilizațional european.

[26] Un lucru nu menționează ea: prin sprijinirea de către Bertelsmann a tratatului de liber schimb, se vor ancora în lege noi privilegii pentru concernele globale care vor duce la accelerarea migrației.

[27] Hermann Schmitz, *Ausgrabungen zum wirklichen Leben. Eine Bilanz*, Freiburg/München: Karl Alber, 2016, p. 365.

[28] Cu acest termen nu este vizată sensibilitatea deschisă față de lume, față de dreptatea în lume, ci depășirea și dizolvarea ordinilor culturale crescute organic, în special ale modelului civilizațional european.

[29] „Integration: Merkel erklärt Multikulti für gescheitert", în *Spiegel Online*, http://www.spiegel.de/politik/deutschland/integration-merkel-erklaert-multikulti-fuer-gescheitert-a-723532.html (Integrare: Merkel declară eșecul multiculturalismului). Este foarte instructiv să citim azi *Planul în șapte puncte* din acea perioadă al șefului CSU Seehofer.

program al liberalismului de stânga. Dar ca un virtuoz al oportunismului ironist, Angela Merkel a devenit deja în 2015 o exponentă a politicii multiculturale, potrivit căreia orice speranță de a asimila milioane de oameni din Afganistan, Orientul Mijlociu, Magreb sau Africa neagră fără nici o afinitate cu tipul de civilizație europeană ar trebui pur și simplu să dispară. Kenan Malik ne-a reamintit chiar că multiculturalismul ar putea chiar să devină un program „conservator de dreapta", deoarece conceptul unei culturi omogene care ar fi susținută ca decisivă de către majoritatea poporului (ca *Leitkultur*, cultură dominantă) ar putea fi acum extrapolat la cazul grupurilor etno-religioase a imigranților inasimilabili, așa cum s-a întâmplat în Marea Britanie sau Statele Unite.[30] Această schimbare, motivată de calculul politic de a neutraliza pe această cale pretențiile culturale și politice ale imigranților și de a integra (*einbinden*) aceste *communities* în politica națională, se dovedește a fi însă extrem de problematică. Abstracție făcând de tendințele criminale ale clanurilor etnice (e.g., cele din Liban), nu există în Germania nicio grupare dominantă marcată etnic. E vorba doar despre Islam, care totuși nu poate fi desemnat ca fiind un grup unitar din punct de vedere organizatoric. Și mai dificil este că grupările impuse oficial sunt de regulă tocmai cele care oferă platformă celor mai radicale voci în favoarea Islamului *politic*, iar formularea opiniilor în interiorul comunității musulmane rămâne totuși de ordinul unei *black box*.[31] Acest lucru – cum se va vedea – dezavantajează în special femeile.

În prim planul acestei cercetări nu se află însă discutarea unui program *politic*, precum multiculturalismul, ci o susținere *filosofică*. Islamul nu este tematizat ca fenomen istoric, analizat istoric împreună cu celelalte forme de civilizație, ci interogat pe fond: în maniera originară occidentală, pentru a obține o cunoaștere a acestuia și a oamenilor din lumea înconjurătoare. Un punct de vedere „distanțat" și „universal", care ia în considerație numai „transformările istorice și culturale" este el însuși neasigurat, fiind influențat filosofic în sens cosmopolit, ratând însă sarcina filosofică.[32] Această sarcină constă în a dovedi dacă *nucleul dogmatic al Islamului* este compatibil cu modelul de civilizație european.

Această discuție intervine inevitabil într-o controversă socială. Cu privire la aceasta, iată ce trebuie spus: capitolul de față nu pretinde să ofere o privire exhaustivă a Islamului. Mai degrabă, este vorba despre recostrucția tipului de civilizație european. Aceasta face esențială indicarea incompatibilităților ei cu alte tipuri civilizaționale și, dacă e cazul, să critice acei actori politici care luptă cu și resping tipul european de civilizație. Dar Islamul este tocmai o putere culturală care respinge sau luptă împotriva modelului civilizațional european.

Dacă nu ne concentrăm asupra acestor reflecții, cineva și-ar putea face impresia că cele ce urmează sunt doar expresia unei viziuni despre Islam marcate unilateral și negativ. Totuși, nu acesta este cazul. Nu se contestă în niciun caz că Islamul a avut și o dimensiune civilizatorie în decursul istoriei și în alte părți ale pământului. Dar standardul ales aici este doar cel al conservării modelului civilizațional european. Or, în comparație cu evoluția europeană, este dovedit că în societățile marcate de Islam, statalitatea a fost și este subdezvoltată datorită în special faptului că de la începuturi, teologia islamică a fost și a rămas unica putere socială determinantă.[33]

Doar și acest motiv ar fi trebuit să fie suficient ca, în condițiile aderenței la o astfel de teologie, imigrarea într-o Europă total altfel constituită spiritual și religios să fie extrem de problematică. Ca atare, nu este nici o surpriză că, odată cu răspândirea ideologiei islamiste în ultimul secol, această diferență profundă a devenit o provocare fundamentală pentru tipul civilizațional european. Această situație a escaladat în ultimii ani deoarece elitele europene aflată în plină uitare-de-sine (*die selbstvergessenen europäischen Eliten*) nu

[30] Kenan Malik, *Das Unbehagen in den Kulturen. Eine Kritik des Multikulturalismus und seiner Gegener*, Bonn: BPB, 2018, pp. 39-55 (Angoasa în civilizație: o critică a multiculturalismului și a inamicilor acestuia).
[31] *Ibidem*, pp. 89-94.
[32] Această eroare este vizibilă la Malik *op. cit.*, pp. 109-111: „Nu există […] niciun sistem de valori specific european care ar fi supraistoric în opoziție cu care ar sta un canon atemporal unitar gravat în piatră al valorilor Islamice […]. Atât valorile europenilor, cât și valorile musulmanilor s-au schimbat dramatic în ultimele secole."
[33] Nadine Picaudou, *L'islam entre religion et idéologie. Essai sur la modernité musulmane*, Paris: Gallimard, 2010.

vor să admită incompatibilitatea structurală a Islamului politic cu principiul european. Părerea că Islamul din Germania (și din Europa) ar trebui să se schimbe în aspecte doctrinare și rituale esențiale, pentru a deveni o religie mai prietenoasă cu omul și mai ales mai prietenoasă cu femeile, este, între timp acceptată de musulmanii liberali.[34] Din aceste motive, analiza conflictului dintre modelul civilizațional european și Islamul tradițional și mai ales politic, nu poate fi prevenită prin argumentul că aceasta ar răni sentimentele religioase ale credincioșilor.[35] Analiza de față este totodată concepută ca un auxiliar, deoarece musulmanului obișnuit fundamentul spiritual reconstruit istorico-critic al Islamului îi este aproape la fel de necunoscut ca și unui german. Discuția ar contribui astfel la o înțelegere reciprocă.

2.3.2. De la tolerarea la politizarea dierenței

Cultura predominant religios-teocratică a Islamului din Europa se opune modelului civilizațional european ca fiind străină, ba chiar inamică. Dacă modelul civilizațional european nu poate extrage beneficii din modelul civilizațional oriental-islamic, reciproca nu este însă valabilă. Tehnica, știința, prosperitatea economică sunt privite critic de către Islam, dar ele sunt în același timp preluate, exercitând o atracție irezistibilă asupra majorității musulmane, atracție care culminează chiar cu migrația în masă. În plus, societatea liberală, cu libertățile ei, în special libertatea religioasă și egalitatea femeii, este o invitație adresată și musulmanilor, de a se bucura de posibilitățile acesteia de dezvoltare, deoarece țările predominant musulmane sunt intolerante în ambele privințe. Totuși, această ofertă vine cu complicații personale și familiale grave, astfel că ea nu este folosită decât de puțini dintre ei. Sub influența islamiștilor, realizările greu de supraestimat ale modelului occidental de civilizație sunt respinse, împotriva lor fiind, tot mai frecvent, purtat un adevărat război. Guvernele europene încearcă să contracareze riscurile acestui conflict printr-o politică multiculturală a identităților de grup. Dar tocmai prin aceasta se rigidizează și mai tare alteritatea culturală (*kulturelle Fremdheit*) care le opune culturii gazdă și creează comunități musulmane paralele din care foarte puțini mai pot ulterior evada. Mulți autori fac un calcul total diferit: tocmai intoleranța societății vestice ar fi cea care împiedică musulmanii și musulmanele să își exercite liber religia, drept asigurat de altfel în Constituție. La aceasta trebuie răspuns: libertatea religioasă reclamă înțelegerea occidental-iluministă a religiei, adică în special separația puterii religioase de puterea de stat realizată la capătul a câteva secole de dezbateri. Dar această înțelegere nu este împărtășită de Islam, care își arogă puterea lumească și transformarea societății potrivit prescripțiilor *sharia*. Motivul este fragila constituire a statului care să traseze cu de la sine putere limita sferei religioase: „Statul care, dincolo de proliferarea aparatului său de putere nu s-a impus ca referință legitimă a comunității și ca figură legitimă a contractului colectiv” […] Islamul politic contemporan este purtătorul unui periculos vis de transparență a societății față de sine însăși”.[36]

Dar este proprie înțelegerii de sine occidentale, cel puțin după depășirea absolutismului în secolul XVIII, că statul nu este conceput ca emanația unui Dumnezeu transcendent și că societatea își dă legi cu de

[34] Este vorba doar de moscheea Ibn-Rushd-Goethe-Moschee din Berlin. Seyran Ateş, „Tag der offenen Moschee ‚Eher eine Provokation als eine Öffnung'”, Interview im Deutschlandfunk (03.10.2018), https://www.deutschlandfunk.de/tag-der-offenen-moschee-eher-eine-provokation-als-eine.694.de.html?dram:article_id=429618. „O moschee liberală ca moscheea noastră are deja mult succes. Acest lucru se vede din faptul că țări precum Turcia și Egiptul sau Iranul, ca mari autorități, luptă contra noastră. Acest lucru înseamnă că această mică moschee le produce frică. De ce? Pentru că ei știu că ele pot opri și supune toate puterile liberale și reformatoare – din Maroc în Indonezia – doar prin luptă. Și noi suntem în doliu. De ce suntem în doliu la Berlin? Pentru că avem protecția acestui stat și de aceea îi suntem recunoscători”.

[35] Malik, *op. cit.*, p. 99: „În lumea reală a societăților plurale este nu doar inevitabil, ci chiar important, ca unul să lezeze sensibilitatea altuia. Inevitabil este deoarece acolo unde există convingeri adânc înrădăcinate, confruntarea nu poate fi oprită. Astfel de confruntări sunt aproape prin definiție ceea ce înseamnă să trăiești într-o societate plurală. Ca atare, acestea trebuie rezolvate într-un proces public și nu reprimate în numele toleranței și al respectului”.

[36] Picaudou *op. cit.*, p. 254 f.: „Potrivit acestuia, Islamul nu este pur și simplu *religie și lume*, ci *religie și stat*. (*al-islām dîn we-daula*).” Gudrun Krämer, „Wettstreit der Werte. Anmerkungen zum zeitgenössischen islamischen Diskurs”, în Joas, Wiegand (eds.), *op. cit.*, p. 477.

la sine putere. În contrast însă, Islamul politic trezește impresia eronată că în *sharia* avem o carte a legilor cvasi-divină, monolitică, egală cu sine și care se interpretează pe sine, pe baza căreia s-ar putea edifica un *Stat-Sharia.*[37] Evaluat optimist, abia jumătate din musulmanii din Germania se conformează condițiilor date în practica credinței lor (la fel ca mulți membrii ai bisericilor creștine) și iau contact cu instituția religioasă (moscheea) doar cu ocazia sărbătorilor și riturilor. În timp ce acești credincioși practică o pietate discretă, colorată individual, organizațiile musulmane extremiste caută în mod covârșitor conflictul cu o manieră de a trăi bazată pe autodeterminare, egalitate, argumentare rațională și cultivarea moștenirii istorice. În loc să ia în considerare o apropiere de modelul civilizațional european, în cazul acestora, determinant este un calcul strategic în relația cu Germania și Europa.[38]

Din acest motiv însă, este insuficientă considerarea Islamului politic organizat dintr-o perspectivă pur juridică, împreună cu neglijarea punerii în evidență a scopurilor politice ale organizațiilor deocamdată majoritar turce. Persoanele care se simt discriminate sau afectate în exercițiul libertății lor religioase și care acționează juridic împotriva acestui lucru (e.g., până chiar la tribunalul Curții Constituționale) trebuie văzuți totodată ca *actori politici*. Ar fi străin realității să-i evaluăm pe cei care depun astfel de pângeri ca fiind „doar simpli indivizi" care se simt tratați nedrept. De regulă, în aceste cazuri sunt implicate organizații musulmane extremiste și juriști germani zeloși care au pur și simplu scopul *politic* de a amplifica influența Islamului organizat politic în societatea germană și aceasta în ciuda faptului că aceste asociații nu pot fi deloc considerate ca reprezentative.

Statul german nu face o figură prea bună în aceste ocazii: pe de o parte, funcționarii dau declarații în sus și în jos în care sunt condamnate tendințele extremiste, pe de altă parte, în *praxis*-ul politic (e.g., la ocuparea profesurilor pentru „știința islamică" sau la formarea profesorilor pentru studiul Islamului), agențiile guvernamentale cooperează continuu și exclusiv cu acele organizații extremiste.[39] Dacă, după experiența totalitarismelor secolului XX în Europa, propoziția simplă „Nicio libertate pentru dușmanii libertății!" a găsit adeziune, sună îngrijorător faptul că aceasta nu mai este valabilă în mod egal pentru extremiștii suniți și șiiți politic organizați, versiuni la fel de anti-democratice ale Islamului politic. Din partea Guvernului și a presei devotate acestuia, domină un discurs oportunist al armoniei și al liniștirii, pentru a nu deranja cumva „pacea socială", cum se numește aceasta. Dar în fapt, guvernul federal și guvernele land-urilor sprijină o politică ce împiedică printre altele emanciparea femeilor – un scop care, cu alte ocazii este susținut cu totală convingere ca aparținând „valorilor europene" consacrate.[40]

Activitățile oricărei asociații trebuie deasemenea văzute critic de organizații ale drepturilor cetățenești care, în tradiție iluministă, se poziționează critic față de Guvern. De aceea, trebuie verificat cum

[37] Christine Schirrmacher, *Politischer Islam und Demokratie. Konfliktfelder*, Holzgerlingen: SCM, 2015, p. 111 f.; Bassam Tibi, „Der neue Kalte Krieg der Ideen zwischen den Zivilisationen und Alternativen dazu", în Schröter (ed.), *op. cit.*, p. 84.

[38] Hamed Abdel-Samad, *Integration. Ein Protokoll des Scheiterns*, München: Droeme, 2018, și de asemenea Yves Mamou, *Le grand abandon. Les élites françaises et l'islamisme*, Paris: Ed. L'Artilleur, 2018.

[39] Christine Schirrmacher, „Vertane Chance?", în *Deutsche Universitätszeitung* (*DUZ)*, 3, 2018 (18.04.2018) https://christineschirrmacher.info/2018/04/vertane-chance/ relatează despre consiliul Universității Humbold: „Din păcate, acest consiliu nu este singura organizație umblelă: Uniunea Avocaților Turco-Islamici pentru Religie (Ditib), cu cordonul ei ombilical legat de autoritatea religioasă a statului turc *Diyanet*; Federația Islamică Berlin (IFB), gardianul constituțional al ‚aspirațiilor extremiste' și al legăturilor cu mișcarea islamistă Milli-Görüs-Bewegung; Asociația Centrelor Islamice (*Vikz*), pe care un aviz al guvernului din Hessen a condamnat-o ca separatistă și izolaționistă, iar Poliția din Köln a declara-o ‚antidemocratică și antisemită'; Consiliul Central Musulman (ZMD) care promovează o interpretare dură, orientată pe Sharia și care, prin membrii ei, este aliată cu Frăția Musulmană, și Societatea Islamică a Comunităților Șiite din Germania (IGS), monitorizată de *Verfassungsschutz* datorită afilierii cu regimul molah iranian".

[40] *Ditib* rămâne partenerul oficial de discuții, deși finanțatorului acestei organizații, președintele turc Erdoğan, dizidenții turci îi reproșează politica „sângelui corupt", iar politicienii germani îi reproșează practici fasciste. Statul trebuie să încheie cooperarea cu mai sus numitele organizații extremiste. Imamilor trimiși și finanțați de guvernele altor țări și care se dovedesc irațional ostili modelului civilizațional european trebuie să li se retragă dreptul de ședere. Și actuala coabitare a statului cu bisericile creștine trebuie rediscutată.

se poziționează acestea cu privire la atacurile islamiste la adresa drepturilor cetățenești. Exemplară pentru ancheta noastră în acest sens este Uniunea Umanistă (*Humanistische Union*).

2.3.3. Oportunismul cu privire la Islamism: exemplul Uniunii Umaniste

Uniunea Umanistă (HU) este una din cele mai vechi și mai profilate organizații germane pentru drepturile cetățenești. Aceasta a fost întemeiată ca asociație a drepturilor cetățenești cu un accent anticlerical și anticonfesional. Până în ziua de azi, critica (de pildă) obligațiilor de contribuție a land-urilor în favoarea ambelor comunități religioase creștine, precum și a amestecului dintre stat și biserică, aparțin nucleului ei programatic. Pentru întemeietorii HU, era de la sine înțeles că drepturile cetățenești câștigate trebuiau concepute și apărate în cadrul tradiției libertății europene iluministe. Totuși, un aranjament cu *Sharia*, precum cel din Regatul Unit, ar fi fost respins ca absurd de aceștia, deoarece *Sharia* provine dintr-un context cultural și istoric pre-iluminist – devenit astăzi chiar anti-iluminist. De aceea, atitudinea actuală a HU în această chestiune este întrutotul oportunistă.

În mod corespunzător, se apreciază din partea Uniunii Umaniste (HU) cu privire la formula „Islamul aparține Germaniei" doar atât: „Pentru prezentul religios-politic al Germaniei, nu se mai pune în mod serios în discuție DACĂ. Ce mai rămâne este doar CUM aparține Islamul astăzi Germaniei".[41] (subliniat în textul original - W.M-P)

Uniunea Umanistă își apropriază formularea citată mai sus și folosită în mod conștient descriptiv de către politicienii CDU cum ar fi Wulf, Merkel, Schäuble, Lammert și alții, și o interpretează ca și cum ar fi vorba doar de descoperirea trivială că musulmanii din Germania se află și ei aici ca parte a societății. În fapt însă, este vorba de o formulă *programatică* a multiculturalismului politic prin care Islamul este reevaluat (*aufgewertet*) ca religie „normală" în societatea noastră. Propoziția este în această măsură o abdicare de la modelul civilizațional european modern, deoarece acesta exclude tocmai pretențiile la o dominație cuprinzătoare a societății de către o religie. Dar lipsa de rigoare a acestei formule programatice nu a fost semnul unei neputințe analitice, ci din contră, ceva conștient calculat: prin ea s-a deschis un spațiu de joc interpretativ foarte larg și, de fapt, ea a fost atât de bine implantată în societate, încât în toate controversele ulterioare afirmația că „Islamul aparține Germaniei" mai este respinsă doar de puțini oameni – exact în sensul habermasian al „faptului de fi deschis" (*Sich-öffnens*) al devenirii-permeabile (*Porös-werdens*) a culturilor marcate de europenitate.

Concluzia programului „Islamul aparține Germaniei" constă în aceea că *praxis*-ul deja existent al cooperării dintre instanțele statale[42] și organizațiile extremiste sau apropiate Islamismului este prin aceasta consacrat, sancționat. Aceasta reprezintă un succes remarcabil al Islamismului în Germania care, sub *motto*-ul „Islamul este o religie cu totul normală" pentru Europa, caută să pătrundă și mai mult în viața publică a societăților europene. Ca și cum Uniunea Umanistă (HU) ar vedea în multiculturalism o cale de a aduce la un *modus vivendi* pe cei religioși cu cei nereligioși, organizația se concentrează cu hotărâre asupra întrebării: „în ce măsură este Islamul tratat egal din punct de vedere *formal* cu celelalte religii și viziuni despre lume, în special cu creștisnimul?"[43] (subl. autorului, W.M.-P.)

---

[41] Editorial, *Vorgänge* 217, 1, 2017, p. 1, http://www.humanistische-union.de/nc/publikationen/vorgaenge/online_artikel/online_artikel_detail/back/vorgaenge-217/article/editorial-52/.

[42] Organizații extremiste de la Conferința Islamului din Germania (DIK), din Consiliul Centrului pentru Studii Religioase de la Universitatea din Münster (înlocuirea forțată a lui Sven Kalisch la Universitatea din Münster în 2008) etc. sunt încă denumite în spațiul public doar ca fiind „conservatoare"; Udo di Fabio, *Schwankender Westen. Wie sich ein Gesellschaftsmodell neu erfinden muss*, München: C.H. Beck, 2015, p. 108, ia în considerare chiar „turnanta salafistă din Islam ca ruptură cu sistemul de idei occidentale" și în special că „întreaga lui reprezentare despre societate se află în conflict necesar cu separația occidentală a sferelor raționalității occidentale", deși nu trage nicio consecință din faptul că Islamul, așa cum este el propagat de asociațiile islamice, nu acceptă izolarea religiei de către statul constituțional.

[43] Editorial, *Vorgänge* 217, 1, 2017, p. 1. Titlul materialului este: „Der Islam als Bewährungsprobe für das Religionsverfassungsrecht."

În paralel cu acestea însă, asociațiile islamice menționate și sprijinitorii lor țintesc în mod vizibil la islamizarea vieții publice – până în prezent fără nicio împotrivire din partea asociațiilor de drepturi civice.

Islamul și islamismul

Potrivit concluziilor cerdetătorilor Islamului, Islamismul este o mișcare politică apărută la începutul secolului XX, în special sub influența scrierilor lui Sayyid Qutb și Hassan al-Bannā.[44] Islamismul a renunțat la casta sacerdotală și la autoritatea doctrinară a musulmană care se diferențiase în interpretări multiple. În loc să se consume în controverse cazuistice, S. Qutb cere reîntoarcerea la originile Islamului când Profetul Mahomed a decretat, prin revelație divină, misiunea de a supune popoarele pământului.[45] Ca atare, pentru Sayyid Qutb, conformarea Islamului popular la anumite forme de viață occidentale este egală cu supunerea politică și cu respingerea pretenției de dominație a lui Allah (*eine Verleugnung des Herrschaftsanspruchs Allahs*). Textele relevante transmise au fost în așa fel reduse la mesajul nimicirii necondiționate a tuturor inamicilor Islamului, încât o interpretare a lor ar fi superfluă. Experții numesc de aceea Islamismul ca fiind o ideologie religios-fundamentalistă încărcată politic.[46] Autoritatea de care se bucura până acum casta tradițională preoțească a fost între timp tot mai mult reclamată de personalități conducătoare ale unei elite teologice, precum Yusuf al-Qaradawi, care promite o depășire a rupturii dintre Islamul ritual autosuficient și o reînnoire a conținutului, împreună cu un activism social-politic de tip mediatic.[47] Strategia Islamului politic mai este caracterizată și de războiul psihologic. Concepte folosite în mod tradițional în Islam sunt reinterpretate și radicalizate în lumea islamică în timp ce în fața dușmanului occidental, din contra, această radicalizare este disimulată (*verschleiert*) și bagatelizată.[48]

Tipul de civilizație oriental-islamic are propria lui înțelegere a credinței, care reclamă supunerea întregii societății, și a *oricărei* societăți din lume, interpretării autoritare a Islamului realizată de preoți și ideologi. Această înțelegere a religiei nu este reconciliabilă cu înțelegerea occidental-europeană a religiei. Revedicarea puterii sociale a fost, o lungă perioadă a Islamului tradițional, reținută, casta sacerdotală neavând direct puterea. Dar acest lucru s-a schimbat după revoluția iraniană din 1979 prin trecerea la un Islamism politic (aici de factură șiită), adică la un Islam încărcat politic. O evoluție comparabilă se poate observa și în cazul Islamului sunit, de pildă în Afganistan. Ambele evoluții subliniază că Islamul și Islamismul pot cu greu fi distinse în privința pretenției la o putere lumească, reprezintând astfel ambele contrapoziția clară a tipului european de civilizație.

Europa are toate motivele să considere atractivă și benefică particularitatea civilizației sale, a unei coexistențe pașnice și raționale între popoare. De aceea, este în interesul Europei să-i convingă pe imigranți cu privire la aceste avantaje și prin asta să evite atât aroganța, cât și servilismul. Determinarea clară a condițiilor indispensabile de intrare în Europa este astfel de o extremă importanță. În cazul de față ea privește întrebarea: în ce măsură Islamul poate fi compatibil cu modelul civilizațional european? Greșeala multor juriști este aceea de a vedea în Islam, cum se întâmplă predominant la noi, deja o religie „normală” (potrivit standardului occidental-iluminist) și de a considera orice critică a unor convingeri dogmatice sau practici

[44] Schirrmacher, *op. cit.*, pp. 18-26; Tibi, *op. cit.*, pp. 82-85.

[45] Aici poate fi menționat Kalif Abd al-Malik Pate. Kurt Bangert, *Muhammad. Eine historisch-kritische Studie zur Entstehung des Islams und seines Propheten*, Wiesbaden: Springer VS, 2016, pp. 652-693.

[46] Tilman Nagel, „Islam oder Islamismus? Probleme einer Grenzziehung”, în Hans Zehetmair (ed.), *Der Islam. Im Spannungsfeld von Konflikt und Dialog*, Wiesbaden: Springer, 2005, pp. 19-35, unde el argumentează ideea că Islamul și Islamismul nu pot fi separate foarte clar unul de altul.

[47] Schirrmacher, 2015, *op. cit.*, pp. 25-37. Alături de brațul politic al Islamului a apărut și brațul militar al jihadismului violent.

[48] Tibi a identificat în scrierile lui Sayyid Qutb, întemeietorul Islamismului, o recodificare manipulativă a conceptelor pe care autorul o compară cu *newspeak*-ul lui Orwell.

religioase ale Islamului ca fiind inadmisibilă sau exagerată.[49] Ambivalența pretenției Islamului la dominație socială ar trebui tratată cu ușurință în ceea ce privește această incompatibilitate.

Pretenția Islamului la o autoritate religioasă și statală nedivizată, căreia omul trebuie să i se supună, i-a preocupat pe sociologi în moduri diverse. S-a cercetat întrebarea dacă trebuie să distingem între religia islamică și societățile marcate de Islam: ceea ce ar caracteriza religia nu ar trebui să marcheze neapărat societatea în totalitatea ei. Cercetările au demonstrat că teologia islamică reprezentată de o castă preoțească inconcesivă a avut de-a lungul secolelor monopolul formulării antropologiei și teoriei sociale, netolerând vreodată nicio alternativă la Islam. Ca atare, religia și societatea au fost inseparabile.[50]

Sociologul francez Philippe d'Iribarne a demonstrat cu claritate că frica de divizare (*fitna*) și de relativizarea certitudinii credinței revelate este structura caracteristică omniprezentă a societăților islamice.[51] De aici rezultă o întoarcere nostalgică la comunitatea originară a timpurilor întemeierii, supunerea față de autoritățile istoric legitimate, precum și constrângerea la unanimitate și consens social. Aceasta implică pe de altă parte fixarea convingerii în evidența cunoașterii adevărului și a binelui (astfel că doar oamenii răi pot înțelege greșit, fiind astfel condamnați ca perverși care îl resping pe Dumnezeu), precum și respingerea inteligenței critice și a rolului pozitiv al îndoielii în știință și cercetare. Prin această restricție impusă de cel Atotputernic potențialului uman, eșecul în această lume al musulmanilor este un scandal: „L'échec est scandale"[52] – și poate duce la violență împotriva presupușilor vinovați.[53]

Sprijinitori juridici ai Islamismului

Mari părți ale publicului german și în special reprezentanții cosmopolitismului politic se încăpățânează să poarte ochelarii de protecție juridici pentru a nu trebui să perceapă caracterul totalitar al Islamismului.[54] Această poziție poate fi ilustrată prin tezele juristei și politologului Sabine Berghahn dintr-o publicație a Uniunii Umaniste (HU):[55]

Teza 1. Statul nu are voie, în temeiul libertății garantate a religiei, să facă judecăți de valoare cu privire la conținuturile unei religii. Islamul reclamă autoritatea politică și direcționarea tuturor proceselor sociale importante. Modelul civilizațional occidental respinge exact această pretenție. Pornind de la modelul de civilizație occidentală, tiparul modern european atribuie religiosului un loc în cultură, care a dus la un raport mai mult sau mai puțin distanțat față de sau reglementat de stat. Pe lângă obligația de a respecta drepturile fiecărui om, se impune pentru toți cei afectiv pătrunși de modelul european obligația de a apăra acest tipar cultural extrem de atractiv de atacuri.

Este, de aceea, un apel abuziv la libertatea religioasă de tip european, când din partea juriștilor, o înțelegere islamic-orientală a religiei, nemijlocită de iluminism (*unaufgeklärtes*) și care refuză sau chiar luptă contra modelului european, este declarată în mod special demnă de protecție. În ciuda acestei stări de fapt, jurista citată solicită culturii europene „iluminarea" („*die Aufgeklärtheit*") de a tolera și proteja o asemenea dușmănie în mijlocul ei. Musulmanilor și musulmanelor care trăiesc liber în Europa nu li se cere, în schimb, să-și reevalueze această dușmănie. Această pretenție autoritară, susținută de juriștii și politologii germani,

---

[49] Matthias Rohe, *Der Islam in Deutschland. Eine Bestandsaufnahme*, Bonn: BPB, 2017, care apără necritic *status quo*-ul și nu face economie de lovituri colaterale gen „cei care urăsc Islamul" („*Islamhasser*") (z. B. P. 161). Criticii îl acuză de demonizare, judecăți paușale, stereotipizare și cunoaștere deficitară a stăii de lucruri (pp. 274-280; p. 320 f. u.ö.).

[50] Picaudou, *op. cit.*

[51] Philippe d'Iribarne, *L'islam devant la démocratie*, Paris: Gallimard, 2013, p. 12; Krämer, *art. cit.,* în Joas, Wiegand (eds.) *op. cit.*, p. 486.

[52] *Op. cit.*, p. 179. E vorba de un citat din Olivier Roy, *L'échec de l'islam politique*, Paris: Seuil, 1992, p. 92.

[53] Concluziv, putem spune că expresia „Islamul aparține Germaniei" este atât un cal troian islamist cât și un cal troian multiculturalist – ca să nu mai spunem că servește ideal dinamismului neoliberal ale cărui necesități de creștere sunt servite perfect de migrația de masă. *Dar cine pe cine instrumentalizează aici, rămâne însă de văzut!*

[54] A se consulta publicațiile sociologului Gilles Kepel asupra conceptului de „islamism".

[55] Sabine Berghahn, „Kopftuchdebatten – und kein Ende", în *Vorgänge* Nr. 217 (Heft 1/2017), pp. 31-46, http://www.humanistische-union.de/nc/publikationen/vorgaenge/online_artikel/online_artikel_detail/back/vorgaenge-217/article/kopftuchdebatten-und-kein-ende/.

este nerezonabilă și nu poate fi asumată. În loc să clarifice dacă și în ce măsură solicitanții înșiși aparțin culturii juridice germane și europene și în ce măsură normele acestora fundamentale sunt asumate ca obligatorii pentru ele – sau dacă nu cumva aceștia aparțin unor grupuri marginale interne sau externe, sau altor grupuri-țintă sau unor grupuri-obiect exterioare[56] care cer protecții de tip european fără să ofere ceva simetric.

„Situațiile implantate comune" caracteristice pentru tipul de civilizație europeană au produs o structură normativă pe care europenii o văd ca principiu obligatoriu al coexistenței. Reflecția autocritică privitoare la imperialismul trecutului trebuie să o împiedice de a mai constrânge alte civilizații în adoptarea acestor norme. Invers însă, nu poate fi vorba ca ea să se supună pretenției dominatoare a altor tipuri de civilizație.

Teza 2. Că apariția unui creștinism liberal, a lipsei de religiozitate sau a ateismului în cazul unei mari părți ale populației ar fi, global privite, o particularitate a Europei care nu ar îndreptăți reprimarea mărturisirii religioase vizibile.

Dintr-o perspectivă sociologică ridicată la nivel global și aparent nepărtinitoare, S. Berghahn crede că poate deduce din „particularitatea" europeană faptul că excepționalitatea (*Sonderweg*) Europei ar trebui să se ajusteze la o medie globală speculativ presupusă. Acesta însă este o inferență eronată clasică de la ceea ce *este* la ceea ce *trebuie*. Este prezumția perspectivei transculturale că, în fond, coexistența egală (*gleich-gültige*) a tuturor diferențelor, ba chiar amestecarea acestora (*sich-vermischen*) și dezvoltarea lor într-o societate globală este un scop politic deja preexistent. Procedeul Sabinei Berghahn este exact invers: ea alege pentru multuculturalism și pentru cosmopolitismul politic o „viziune de nicăieri" distanțată și „extra-terestră"[57] care smulge, prin intelectul analitic, stilul de viață ales din încorporarea (*einbetten*) lui în situațiile concrete și îl reduce la o constelație de factori. Astfel, în locul director al manierei afective de a simți proprii unei culturi juridice, apar „drepturile fundamentale" abstracte, ca stele călăuzitoare. Totuși, acestor drepturi *u-topice* (sic!) le lipsește obligativitatea nemijlocit simțită. Din contră, ele se adecvează situațiilor comune implantate[58] ca spațiu de rezonanță atmosferică pentru sentimentele nedreptății și pentru programe de remediere a tulburării ordinii de drept. Ca atare, Schmitz își întemeiază teoria legală nu pe valori supreme de nedepășit, cum ar fi drepturile universale ale omului, și nici pe un ideal rațional proiectat în viitor, ci pe sentimente mișcătoare înzestrate cu autoritate pentru cel afectat: „Sentimentele originare ale dreptului sunt cele ale nedreptății. Dreptul nu răsare ca revelație originară care poate fi apoi cunoscută când și în funcție de abaterile de la acesta, ci se formează în cursul străduinței de a înlătura și de a evita presiunea resimțită inițial a nedreptății".[59]

Cerința unei nivelări a problemelor religioase este frecvent dedusă din norma non-discriminării (etnice, sexuale, profesionale etc.). Din perspectiva cosmopolită distanțată, diversitatea (*diversity*) pare un dat principial al vieții globalizate în societăți aflate în schimbare. În această perspectivă care ignoră faptul de a fi afectiv legat de norme, conceptul de diversitate este decodat astfel: prin el nu mai este desemnat, cum se intenționa inițial, dreptul subiectiv împotriva autorității unui regim opresiv, ci se desemnează pretenția sau prioritatea formulată *împotriva* tipului european-iluminist de civilizație care se apără de revendicarea intolerantă a puterii sociale prin mărturisiri religioase. Această apărare este rezultatul experiențelor europene lungi și dureroase (războaie civile religioase, depășirea absolutismului și a regimurilor totalitare). Paradigma de civilizație europeană crescută din aceste experimente și regenerată în etape epocale cheamă oamenii la o autocunoaștere liberă și reflectată în mediul lor înconjurător și le cere disciplina de a nu se supune orbește autorităților sau de a nu urma orbește obiceiurile. Aceasta include însă și critica sofismelor actuale despre

[56] Hermann Schmitz, *Das Reich der Normen*, Freiburg/München: Karl Alber, 2012, p. 88.
[57] Thomas Nagel.
[58] Hermann Schmitz, *Situationen und Konstellationen. Wider die Ideologie totaler Vernetzung*, Freiburg/München: Karl Alber, 2005.
[59] *Ibidem*, p. 60.

cum în numele *diversității* societățile din lumea întreagă ar trebuie să devină simple mijloace aritmetice în scopul unei mixări multiculturale și multireligioase impuse politic.

Teza 3. Purtarea vălului la noi în țară nu ar avea un mesaj unitar cu privire la credință și ar trebui de aceea să fie tolerat.

Autoarea crede în mod evident că, prin relativizarea „la noi în țară" și „nu are un mesaj unitar", ia vântul din pânzele criticilor germani. Dar, invers, ea acceptă prin aceasta tocmai faptul că în alte țări vălul este profund legat de mesaje diferite privitoare la exprimarea credinței. Dar știm deja că deocamdată nu există o formă propriu-zis europeană sau germană de Islam care să fie diferită de Islamul mondial în termeni dogmatici – în special în termenii pretenției cuprinzătoare la o putere socială. De aceea, putem conchide pe temeiurile logicii formale că vălul trebuie să cuprindă și la noi un mesaj adăugat, politic, la fel ca peste tot în Islam. Dar chiar și la nivel intuitiv, este suficientă o privire spre Egipt sau Turcia pentru a observa încărcătura omniprezentă - diferită - a vălului cu un program politic.

Împotriva Sabinei Berghahn trebuie să menționăm evaluarea juridică opusă a Tatjanei Hörnle conform căreia Curtea Constituțională Federală limitează drepturile liberei exercitări a religiei potrivit articolului 4, Abs. 2 GG. Trebuie să fie făcut clar, printr-o modificare constituțională că exercitarea religiei nu poate fi folosită ca *joker* pentru subminarea drepturilor altora.[60] Tatjana Hörnle punctează că acoperirea corpului feminin, în special a feței nu trebuie evaluat doar ca un simbol, precum un lănțișor cu cruce, ci ca răspândirea unor practici normative privitoare la autonomia sexuală și participarea femeilor la viața socială. Că nu ajunge să ne oprim doar la motivele individuale ale femeilor – asta a înțeles greșit Curtea Constituțională în decizia ei asupra vălului din 2003.[61]

Acoperirea femeii este nu este, în fond, o decizie privată ci o parte constitutivă a antropologiei islamice și a eticii sexuale normative (în special cea inclusă în *sharia*): este o parte a unei imagini despre om potrivit căreia bărbatul și femeia sunt văzuți ca fiind în mare măsură incapabili să își domine sexualitatea.[62] De-a lungul secolelor, imaginea negativă a femeii ca ispită a bărbatului s-a întărit tot mai mult. În radicalizarea șiită sau salafist-wahabbită, angoasa față de amenințarea sexualității feminine a luat tonuri isterice – de unde acoperirea totală a femeii, inclusiv a feței, prin ordin statal. Deja de circa 20 de ani, grupuri de presiune religioase și politice încearcă impunerea purtării vălului pentru fetele musulmane în Germania încă din clasa întâi. Prin aceasta, după cum argumentează, nu doar apărătoarele drepturilor omului,[63] fetele sunt sexualizate înainte de pubertate, dezvoltarea lor potrivit vârstei este distrusă și participarea lor egală la viața socială este limitată. Prin obișnuință, fetelor li se va fixa un rol care, de cele mai multe ori, datorită controlului social al celor de aceeași vârstă și chiar prin căsătoria la o vârstă fragedă, nu mai poate fi respins. În zona guvernului și a spațiului public german se încearcă relativizarea acestei stări de fapt. Astfel, juristul și islamologul Matthias Rohe[64] omite, la fel ca S. Berghahn, să problematizeze social-psihologic și în

---

[60] Tatjana Hörnle, „*Hijab, Niqab, Burka* –Die Probleme mit sittsamer Bekleidung", în *Leviathan* 45, 1, 2017, pp. 8-20; p. 13: „Rechtspolitisch ist zu fordern, durch Verfassungsänderung deutlich zu machen, dass es unter bestimmten Umständen zumutbar sein kann, Einschränkungen hinzunehmen. Als ein ‚Joker', der sämtliche Gegenargumente aussticht, ist Religion nicht konzipiert."

[61] *Ibidem*, p. 12.

[62] Schmitz, *Das Reich*, p. 184: „Nevoia centrală, care trebuie satisfăcută prin dependența de atotputernicia lui Dumnezeu este, în Islam, nu atât fericirea privată a credinciosului, cât liniștirea afectivă. Atotputernicia este considerată centrală de către musulmani pentru ca astfel să poată ea aduce liniștea, pentru că nu merită deloc să te tulburi devreme ce orice ar fi, va fi așa cum vrea Dumnezeu. Ceea ce oferă Islamul în principal credincioșilor este acoperirea împotriva zguduirilor emoționale imprevizibile și incontrolabile. De aceea, subordonarea este o componentă esențială a Islamului – de asemenea circumscrierea strânsă a poziției femeii care, dacă s-ar dezvolta liber, ar putea exercita un stimul imprevizibil, periculos afectiv și zguduitor asupra bărbatului. Din același motiv este Islamul un dușman jurat al oricărui iluminism critic care poate zgudui digurile dogmatice ridicate împotriva inundației emoționale".

[63] Terre des femmes, Petition „Den Kopf frei haben", 2018, https://www.frauenrechte.de/online/themen-und-aktionen/gleichberechtigung-und-integration/kinderkopftuch/3338-terre-des-femmes-unterschriftenaktion-den-kopf-frei-haben#erstunterzeichnerinnen.

[64] Rohe, *op. cit.*, p. 73. Ferner Derp, „Der Islam im säkularen Europa", 28.10.2016, https://www.br.de/fernsehen/ard-alpha/sendungen/alpha-campus/auditorium/campus-religion-und-gesellschaft-islam-europa100.html. Și acest autor

contextul istoriei religiilor, că abia de la sfârşitul anilor 1990 a explodat masiv şi colectiv purtarea „liberă" a vălului. Purtarea vălului în special de către femei musulmane născute în Germania dovedește că tipul de civilizație descris de Philippe d'Iribarne se află în plină expansiune: supunerea față de autoritățile religioase, constrângerea la unanimitate și consens social, respingerea gândirii critice, apărarea revelației divine, reîntoarcerea la comunitatea originară a Profetului și respingerea modului de viață european considerat ca decandent.[65]

Interesul european constă, din contră, în „iluminarea" Islamului pentru ca acesta să arunce peste bord anumite doctrine depășite ale trecutului, care nu sunt reconciliabile cu principiile unei societăți liberale. O unitate de măsură ar fi aici atitudinea față de mutilarea genitală.

Mutilările genitale

Că ar fi un câștig semnificativ acela de a tăia legăturile cu tradițiile perimate, pre-iluministe, se dovedește în special în cazul mutilărilor genitale, o practică a cărei origine atavică este evidentă. Pentru aceasta, să ne întoarcem la deja menționata fotografie de pe prima pagină a revistei *Vorgänge* 217, 1, 2017.[66] Aceasta dă impresia că, din perspectiva Uniunii Umaniste, mutilarea repulsivă a tinerilor (mutilările genitale) ar trebui acceptată „plin de respect" de către cultura europeană iluministă.

O organizație a drepturilor omului și cetățeanului nu ar trebui să fie mulțumită cu legea oportunistă privitoare la tăierea rituală a copiilor, în măsura în care aceasta valorizează mai mult dreptul părinților cu fundament migrațional la o creștere religioasă față de dreptul personal al copilului la integritate corporală și autodeterminare. Cum, după 2015, pe lângă imigranții turci au sosit în masă și oameni din Orientul apropiat și Africa, tematizarea politică a mutilărilor genitale a fetițelor își menține în mare măsură actualitatea. Chiar și atunci când autorități doctrinare islamice desemnează ca „ne-islamice" mutilările genitale ale fetițelor, aceasta rămâne o practică răspândită în majoritatea țărilor islamice. Tăierea rituală, respectiv botezul, ca determinare religioasă a copilului sunt în iudaism, islamism și creștinism expresii ale unei pretenții pre-moderne care vine cu autoritatea sacerdotală asupra oamenilor. În acest context, putem studia întoarcerea lui Martin Luther de la botezul copiilor la botezul adultului. Semnificativ, obligația tăierii rituale nu se găsește atestată în *Coran*, ci într-o *Sunna* (colecție ulterioară de hadite și reguli de conduită) și care deci izvorăște dintr-o fază anterioară consolidării Islamului în care șlefuirea comportamentului social era prioritară. Atribuirea și reglementarea strictă a rolurilor sociale, privită ca necesară chiar și în sfera comportamentului sexual, a primit prin asta și o legitimare religioasă. Dacă tinerii, până în ziua de azi, sunt atinși prin asta în excitabilitatea lor masculină, corpul femeii apare ca poarta tentațiilor demonice inadmisibile și trebuie, prin aceasta, acoperit, ba chiar estropiat chirurgical. Această viziunea dualistă asupra omului bazată pe raportul violent dintre sexe poate cu greu să ceară protecție constituțională pe baza liberului exercițiu religios.[67]

Din contra, statul de drept german trebuie să confurnte în mod hotărât și consecvent această subminare a principiilor sale. Prin asta este clar că obligarea purtării vălului de către fete în clasele primare reprezintă aceeași strictă șlefuire a sexualității feminine precum programarea prin tăierea rituală a sexualității masculine la băieți.

---

apelează în mod curios la corectitudinea cititorului când vine vorba despre normalitatea Islamului (p. 321). La presupusa libertate trimite Rohe, *op. cit.*, p. 196 și p. 276. Considerațiile autorului din Cuvântul înainte asupra studiilor științifice privitoare la migrație lasă de dorit.

[65] Această formare a grupurilor ușurează scopul răspândirii universale dorite de Dumnezeu și ajută un tip de civilizație străin de Occident să câștige putere și să își realizeze scopurile politice. De aceea trebuie împiedicată purtarea vălului – mai mult sau mai puțin încărcată politic. Odată introdus vălul în școli în mod superficial, o întreagă antropologie ostilă ordinii fundamentale a libertății se poate ușor propaga și poate submina politica educațională a statelor europene precum și promova în spațiul public practicile religioase corespunzătoare.

[66] http://www.humanistische-union.de/nc/publikationen/vorgaenge/online_artikel/217/.

[67] Cât timp teologia islamică nu s-a eliberat de balastul anti-iluminism, Islamul poate cu greu merita prețuirea de a fi considerată „o resursă socială stabilizatoare și creatoare de valoare", cum spune Rohe, *op. cit.*, p. 177. Ahmed Mansour, *Klartext zur Integration. Gegen falsche Toleranz und Panikmache*, Frankfurt am Main: P. Fischer, 2018.

Dar și mai evident este că, având în vedere înverșunarea privitoare la impunerea tăierilor rituale și tentativa de a legitima juridic constrângerea la purtarea vălului, nici nu se mai poate vorbi despre o voință de integrare în civilizația occidentală.

În al doilea rând, se relevă că și jurisprudența germană este pe punctul de a abandona tot mai mult apărarea tipului de civilizație europeană și să facă tot mai multe concesii unei pretenții de putere a unei culturi a imamilor, plină de încărcătură politică – adică să tolereze trecerea de la Islam la islamism.

Instructivă a fost declarația cancelarei Merkel cu ocazia consultărilor privitoare la legea care a permis tăierea rituală a tinerilor din 2012. Cancelara a spus că printr-o interdicție generală și unică a tăierii rituale, Germania, s-ar transforma într-o națiune comică (lucru pe care juristul și islamologul Matthias Rohe îl citează aprobator). Angela Merkel, care mereu vorbește de „deschiderea" societății germane și „valorile europene", n-a profitat desigur de ocazia aceasta pentru a cere și musulmanilor aceeași deschidere față de lume, prin reviziuirea tradițiilor lor anti-moderne și adecvarea lor la normele europene de coexistență. Împuternicirea de către Merkel a unei imagini pre-moderne despre lume promovează tocmai izolarea sau segregarea colectivă pe care cancelara crede că o vede însă la criticii ei. Conceptul „integrării", în gura acestui politician, primește astfel un *haut goût* – nu mai puțin decât concepția lui M. Rohe, care consideră problema rezolvată pur și simplu prin comentariul Angelei Merkel! Dar nu este cazul. Drepturi inalienabile sunt și rămân: integritatea corporală, dezvoltarea copilului liberă de frică și violență, recunoașterea egalei demnități a sexelor, precum și accesul neîngrădit la oferta de studiu.

3. Regenerarea Europei

Rezistența contra islamizării societății germane pare un lucru atât de mic cât timp modelul civilizațional european trebuie să se apere împotriva altor oponenți. Paradoxul juriștilor și politologilor germani care iau partea politicii islamiste a vălului, ba chiar o dau ca expresie a disponibilității spre integrare în societatea majoritară, se rezolvă când privim starea de fapt din perspectiva multiculturalismului politic. Și acesta încurajează formarea de grupuri culturale-confesionale cu argumentul că toți oamenii sunt îndreptățiți să fie tratați egal. Islamiștii, precum multiculturaliștii, cer în mod apăsat recunoașterea, dar nu a individului (care ar realiza drepturile, autodeterminarea și libera lui circulație), ci ei cer recunoașterea comunităților lor etnice sau religioase, e.g., a comunității islamice. Prin aceasta, un nou factor de putere socială emerge, dar o comunitate totodată închisă și condusă din interior de purtătorii de cuvânt ai *Shariei*, care acceptă ca valabile pentru ei normele societății noastre *numai în mod condiționat*. Că această politică duce la pierderea libertăților de tip occidental și duce la noi nedreptăți și constrângeri, se poate ușor vedea în Marea Britanie.[68]

De aceea, un Islam compatibil cu modelul civilizațional european nu poate trece cu vederea următoarele cerințe minimale de modernizare: 1. Renunțarea la pretenția cuprinzătoare la o dominație socială; 2. Preluarea unei antropologii centrate pe drepturile și datoriile indivizilor, în special egalitatea bărbatului și a femeii și care respinge totodată și acoperirea femeilor și fetelor; 3. Renunțarea la mutilările genitale. Să nu uităm: civilizația occidentală modernă a rezultat din respingerea supunerii față de puterile despotice. Cuvântul Islam semnifică în arabă tocmai „supunerea" față de voința divină. Dar cum această voință se manifestă exclusiv în versiunea arabă a Coranului (diferit de cazul creștin), care este interpretată în mod autoritar (deși diferit) de *imami*, Islamul cere tocmai ceea ce modelul modern european respinge.[69] Spre deosebire de Occident, Islamul nu cunoaște separația productivă a autorității eccleziale de cea statală. Mai mult, de-a lungul secolelor doctrina, statul și societatea islamice au devenit atât de *contopite* încât orice separație ulterioară nu mai poate fi preluată. Pentru ca teologia islamică, încărcată cu doctrine străvechi, să poată fi compatibilă cu o societate liberă (dacă în genere acest lucru este măcar posibil), ea necesită un proces îndelungat. Dar cât timp acest proces (chiar improbabil) este abia la început, trebuie să clarificăm în ce măsură migrația de masă provenind majoritar din țări arabe, africane, afgane, deci predominant

---

[68] Manea, *op. cit.*, p. 22.
[69] Schmitz, *Das Reich*, pp. 183-188.

musulmane, mai este de fapt justificată în același timp în care susținem că Europa și Germania vor să rămână la tipul de civilizație european. Cu privire la aceasta ne permitem serioase dubii, de vreme ce dezbaterea politică s-a deplasat de mult de la *avantajele pentru germani* ale acestei imigrații de masă la *avantajele ei pentru interesele economice globale*.

Mai mult, iese la lumina zilei această *mauvaise foi* colectivă a Uniunii Europene care se reclamă permanent de la „valorile europene": cercetători atât de diferiți precum Paul Collier, Wolfgang Streeck sau Thilo Sarrazin descriu cum integrarea unei elite de migranți în antreprenoriatul german (și european) este o exploatare a resurselor umane din țările sărace - ceva economic absurd și moralmente îndoielnic.[70] Cosmopolitismul politic, multiculturalismul politic, globalismul economic și Islamul politic împiedică astfel formularea adecvată în dezbaterea publică a cerințelor care rezultă din paradigma de civilizație europeană. A încerca să explici poporului fenomenele migrației, refugiaților, azilului ar ridica imediat problema privitoare la ce standard folosim și ar face inevitabilă întrebarea lui Paul Stock: „[…] the key questions for policymakers – and Europeans – are 'what kind of Europe do we want to create?' and 'what kind of Europeans do we want to be'?"[71]

Narativul Bruxelles-ului cu privire la identificarea Uniunii Europene cu Europa își revelează în acest punct întreaga lui funcție destructivă, în măsura în care pretinde că acestei întrebări i s-a dat deja răspunsul și cimentând prin aceasta autoiluzionarea colectivă (*den kollektiven Selbstbetrug*). *Narativul bruxellez* se dovedește prin aceasta anti-european, deoarece Europa trăiește tocmai din interogații de importanță fundamentală, care probează reziliența acestor principii în focul controversei privitoare la stilul de viață occidental. Europa nu mai are, astfel, un nucleu substanțial care conținea deja totul în sine și din care o nouă atitudine trebuia dedusă. Prin aceasta, narativul bruxellez împiedică autoreflecția deschisă a europenilor reprimând întrebarea de o vitală importanță: trebuie Germania, trebuie Europa să se islamizeze?

În loc să se lase prinsă în capcana unei argumentații sofistice și în lipsa culturii filosofice necesare, pe tema libertății religioase, societatea germană ar trebui să își facă griji ca numai acei migranți să fie primiți în mod durabil care dau dovada acelei voințe-de-a-fi similar (*Ähnlich-werden-wollen*) și se străduie să se asimileze în „modelul social" vest-european (P. Collier).[72]

De pildă, a vrea să devii un bun tehnician sau o femeie de afaceri în Germania înseamnă a te strădui să lași gradual în urmă amprenta culturii de origine, a sta pe propriile picioare și, ca rezultat, să poți spune deja din prima generație: „Germania este patria mea (Deutschland ist meine Heimat)".[73]

Între timp, s-a dovedit că politicienii UE au ignorat cu bună știință mai multe *memorandum*-uri care conțineau avertismente întemeiate și explicite cu privire la amenințarea migrației de masă din 2015. Dacă ne gândim însă la aprobarea, la sfârșitul anului 2018, a *Pactului Global pentru o Migrațiune sigură, ordonată și reglementată* în Marakesh, devine tot mai greu să vorbim doar despre o „îngrijorătoare orbire" („inquiétante cécité")[74] a elitelor europene. În locul acestui Pact problematic, era nevoie mai degrabă să ne ocupăm de

[70] Paul Collier, *Exodus. Warum wir Einwanderung neu regeln müssen*, Bonn: Bundeszentrale für Politische Bildung, 2015; Paul Collier, „Die Menschen streiten über die falschen Dinge!", în: *Journal für internationale Politik und Gesellschaft*, 2018, https://www.ipg-journal.de/rubriken/europaeische-integration/artikel/die-menschen-streiten-ueber-die-falschen-dinge-2898/go/98/2018); Wolfgang Streeck, „Between Charity and Justice: Remarks on the Social Construction of Immigration Policy in Rich Democracies", Odense: Danish Center for Welfare Studies W 2017-5, 2017, https://www.sdu.dk/en/om_sdu/institutter_centre/c_velfaerd/publications/workingpapers; Thilo Sarrazin, *Feindliche Übernahme. Wie der Islam den Fortschritt behindert und die Gesellschaft bedroht*, München: Finanzenbuchverlag, 2018.

[71] Paul Stock, „What is Europe? Place, Idea, Action", în Ash Amin, Philip Lewis (eds.), *European Union and Disunion: Reflections on European Identity*, Londra: British Academy, 2017, 23-28, http://eprintp.lse.ac.uk/78396/1/Stock_What%20is%20Europe_2017.pdf (LSE Research online).

[72] Collier, *Exodus*, p. 39 u. ö.; Sarrazin *op. cit.*, p. 388 ff.

[73] Zohre Esmaeli, „Nie gelernt, allein zu leben", în *Der Spiegel* Nr. 36, 1.9.2018, p. 41.

[74] Yves Pascouau, Kolloquium „Migrationskrise und politische Perspektiven in Frankreich, Deutschland und Europa", Maison Heinrich Heine, Paris 15-16 Oktober 2018, http://www.cirac.u-cergy.fr/wp-content/uploads/2018/07/CR_colloque_migrationp.pdf: „[…] malgré les nombreux rapports d'acteurs sur le terrain

paralizia Uniunii Europene ca *Soft Global Player* a cărei fațadă umanitară a construcției ei identitare s-a prăbușit odată ce a trebuit să-și apere teritoriul cu violența armelor împotriva unui număr copleșitor de intruși violenți. Spre deosebire de folosirea armelor germane sau europene în războaiele Orientului apropiat, în Arabia sau altundeva, apărarea graniței a întărit tendințele naționale sau chiar naționaliste în cadrul poporului. Dar aceasta ar fi însemnat sfârșitul cosmopolitismului politic. Dar înainte ca propriul tău popor să ajungă să-și pună problema puterii, trebuia ca politicul însuși să facă repede asta prin Pactul Global încheiat peste capul oamenilor,[75] chiar dacă prin aceasta modelul european a fost sacrificat. Cel puțin afacerile au putut prin aceasta continua. Iar pentru ca poporul să nu ajungă la reflecție, se folosesc toate canalele posibile pentru a menține „autosacralizarea Europei" (*Selbstsakralisierung Europas*)[76] sau, în cazul german, autoînjosirea pur și simplu (*Selbsterniedrigung*).[77] Acesta a fost și motivul pentru care elitele UE au considerat justificat orice mijloc de a-l doborî pe Viktor Orbán care întrupa chiar existența contrafăcută a UE.

Totuși, doar cu interdicții, nu se realizează nimic.[78] Potrivit lui Hermann Schmitz, revitalizarea înțelegerii de sine europene reclamă depășirea erorilor filosofice grave care ne-au adus aici.[79] Punctul de plecare rămâne programul cultivării stilului intelectual al formării independente a judecății. Să facem propuneri de activități și programe privitoare la viața individuală și comunitară, cu disciplina de a ne întemeia opinia și să o facem disponibilă criticii altuia, precum și să ne cultivăm limba și originea culturală europeană. Decisive în acest sens vor fi crearea unor situații comune implantate (*implantierende gemeinsame Situationen*) prin sensibilizarea față de experiențele europene de viață pre-reflexive și netematice (urme trupești, comunicare corporală, situații, atmosfere, subiectivitate, subînțelesuri) și folosirea programelor acestea pentru formarea vieții în prezentul în curs de desfășurare. Un exemplu l-ar putea oferi domeniul educației în care ar trebui produs un echilibru adecvat între internaționalizare și europenizare. Ideea conducătoare a economiei educației trebuie limitată critic în aplicarea ei în măsura în care ea contravine cultivării tipului de civilizație europeană. În liceele de orientare reală, acest lucru implică ancorarea curiculară a unui modul obligatoriu despre tipul de civilizație europeană și semnificația sa pentru o coexistență liberă în secolul XXI. În plus, ar fi foarte demn de prețuire introducerea unui semestru-european orientat exclusiv pe asimilarea obligatorie a unei limbi europene la alegere (în afară de engleză, germană, franceză, spaniolă, italiană). Grație noilor metode de predare a limbilor străine, bazate inclusiv pe comunicare corporală, acest lucru a ajuta la cultivarea intensivă și extensivă limbilor europene ca organ al stilului de viață european.[80]

Bibliografie

Toate link-urile citate au fost verificate la 20.07.2019

---

faisant état de la situation migratoire entre 2013 et2015, les États membres n'ont pas pris la mesure du phénomène." http://www.cirac.u-cergy.fr/wp-content/uploads/2018/07/Pascouau_migrations_2018.pdf.

[75] Potrivit motto-ului „atacul este cea mai bună apărare", Pactul Global pentru Migrație a fost descris de Angela Merkel ca fiind „în interesul național" (Bundestagsdebatte vom 21.11.2018).

[76] Hans Joas, „Die Lust an genereller Kapitalismuskritik ist zurück", Interview in der *Wirtschaftswoche*, 30.12.2012, https://www.wiwo.de/politik/konjunktur/sozialphilosoph-hans-joas-die-selbstsakralisierung-europas/7543054-3.html.

[77] Henning Nörenberg, *Der Absolutismus des Anderen*, Freiburg/München: Verlag Karl Reiner, 2014, p. 27: „Pretenția alterității absolute ar trebui să cheme *ego*-ul la o generozitate lipsită de egoism (*zu einer selbstlosen Güte*). Ea trece drept validă oricât de nemăsurată ar putea părea. Și abia încercarea de a diferenția critic între pretenții potrivite și pretenții nepotrivite pare, din contra, o autoafirmare violentă".

[78] Este prioritar să cerem ca statul să înceteze cooperarea cu următoarele asociații extremiste: Türkisch-Islamische Union der Anstalt für Religion (Ditib), Islamische Föderation Berlin (IFB), Verband Islamischer Kulturzentren (Vikz), Zentralrat der Muslime in Deutschland (ZMD), Islamische Gemeinschaft der schiitischen Gemeinden Deutschlands (IGS). Imamilor trimiși sau plătiți de alte guverne și care se comportă fără știință și dușmănos trebuie să le fie retras dreptul de sejur.

[79] Schmitz, *Höhlengänge*, pp. 811-823.

[80] Werner Müller-Pelzer, *Europa regenerieren. Über das Entstehen kollektiver Atmosphären* (în curs de apariție).

Abdel-Samad, Hamed, *Integration. Ein Protokoll des Scheiterns*, München: Droemer, 2018.

Ateş, Seyran, „Tag der offenen Moschee ‚Eher eine Provokation als eine Öffnung'", 2018, Interview im Deutschlandfunk (03.10.2018) <https://www.deutschlandfunk.de/tag-der-offenen-moschee-eher-eine-provokation-als-eine.694.de.html?dram:article_id=429618>.

Bach, Mario, „Krisen, Konflikte und Solidarität", în Winfried Brömmel, Helmut König, Manfred Sicking, (eds.), *Europa, wie weiter? Perspektiven eines Projekts in der Krise*, Bielefeld: Transcript, 2015.

Bangert, Kurt, *Muhammad. Eine historisch-kritische Studie zur Entstehung des Islams und seines Propheten*, Wiesbaden: Springer VS, 2016.

Berghahn, Sabine, „Kopftuchdebatten – und kein Ende", în *Vorgänge* Nr. 217 (Heft 1/2017), SS. 31-46: <http://www.humanistische-union.de/nc/publikationen/vorgaenge/online_artikel/online_artikel_detail/back/vorgaenge-217/article/kopftuchdebatten-und-kein-ende/>.

Bertelsmann-Stiftung, *Vielfalt leben – Gesellschaft gestalten. Chancen und Herausforderungen kultureller Pluralität in Deutschland*, Mit einem Vorwort von Liz Mohn, Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung, 2018.

Bouchard, Gérard, „L'Europe à la recherche des Européens. La voie de l'identité et du mythe", Notre Europe – Institut Jacques Delors, Études & Rapports décembre 2016 <http://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/01/europeidentitemythes-bouchard-ijd-dec16.pdf>.

Collier, Paul „Die Menschen streiten über die falschen Dinge!", în *Journal für internationale Politik und Gesellschaft*, 2018 <https://www.ipg-journal.de/rubriken/europaeische-integration/artikel/die-menschen-streiten-ueber-die-falschen-dinge-2898/go/98/>.

Collier, Paul, *Exodus. Warum wir Einwanderung neu regeln müssen*, Bonn: Bundeszentrale BPB, 2015.

D'Iribarne, Philippe, *L'islam devant la démocratie*, Paris: Gallimard, 2013.

Delsol, Chantal, „Un vrai débat sur l'immigration ?", 2018 <http://www.magistro.fr/index.php/template/lorem-ipsum/avec-l-europe/item/3413-un-vrai-debat-sur-l-immigration>

Di Fabio, Udo, *Schwankender Westen. Wie sich ein Gesellschaftsmodell neu erfinden muss*, München: C.H. Beck, 2015

Esmaeli, Zohre, „Nie gelernt, allein zu leben", în *Der Spiegel* Nr. 36, 01.09.2018, p. 40 f.

Globaler Pakt für eine sichere, geordnete und reguläre Migration <https://www.un.org/depts/german/migration/A.CONF.231.3.pdf or https://dgvn.de/meldung/globaler-pakt-fuer-eine-sichere-geordnete-und-regulaere-migration/>.

Großheim, Michael, *Politischer Existentialismus. Subjektivität zwischen Entfremdung und Engagement*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2002.

Habermas, Jürgen, *Ach, Europa. Kleine politische Schriften XI*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 2008.

Hörnle, Tatjana, „Hijab, Niqab, Burka – Die Probleme mit sittsamer Bekleidung", în *Leviathan. Berliner Zeitschrift für Sozialwissenschaft* 45, 1, 2017, pp. 8-20.

Humanistische Union, „Der Islam als Bewährungsprobe für das Religionsverfassungsrecht", 2017 <http://www.humanistische-union.de/nc/publikationen/vorgaenge/online_artikel/217/>.

Humanistische Union, „Editorial", *Vorgänge* 217, 1, 2017 <http://www.humanistische-union.de/nc/publikationen/vorgaenge/online_artikel/online_artikel_detail/back/vorgaenge-217/article/editorial-52/>.

Joas, Hans, „Die Lust an genereller Kapitalismuskritik ist zurück", Interview in der Wirtschaftswoche, 30.12.2012 <https://www.wiwo.de/politik/konjunktur/sozialphilosoph-hans-joas-die-selbstsakralisierung-europas/7543054-3.html>.

Joas, Hans, „Einleitung", în Hans Joas, Klaus Wiegand (eds.), *Die kulturellen Werte Europas*, Frankfurt: Fischer, 2006, pp. 11-39.

Kempf, Dieter, „Deutschland ist ein weltoffenes Land. Wir brauchen Vielfalt, nicht Einfalt. Wir brauchen bunt, nicht braun.", 2018 <https://www.ardmediathek.de/tv/Tagesschau/tagesschau-20-00-Uhr/Das-Erste/Video?bcastId=4326&documentId=56364202>.

Krämer, Gudrun, „Wettstreit der Werte. Anmerkungen zum zeitgenössischen islami-schen Diskurs", în Hans Joas, Klaus Wiegand (eds.), *Die kulturellen Werte Europas*, Frankfurt: Fischer, 2006.

Malik, Kenan, *Das Unbehagen in den Kulturen. Eine Kritik des Multikulturalismus und seiner Gegner*, Bonn: Bundeszentrale für Politische Bildung, 2018.

Mamou, Yves, *Le Grand abandon. Les élites françaises et l'islamisme*, Paris: Ed. L'Artilleur, 2018.

Manea, Elhjam, „Eine Kritik des essentialistischen Paradigmas", în Susanne Schröter (ed.), *Normenkonflikte in pluralistischen Gesellschaften*, Frankfurt a.M.: Campus, 2017.

Mansour, Ahmad, *Klartext zur Integration. Gegen falsche Toleranz und Panikmache*, Frankfurt a.M.: S. Fischer, 2018.

Meier, Christian, „Athen und Rom. Der Beginn des europäischen Sonderwegs", în *Von Athen nach Auschwitz*, München: C.H. Beck, 2000, pp. 64-100.

Merkel, Angela, „Integration: Merkel erklärt Multikulti für gescheitert", în *Spiegel Online*, 16.10.2010 <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/integration-merkel-erklaert-multikulti-fuer-gescheitert-a-723532.html>.

Meyer, Thomas, C. Hartmann-Fritsch (eds.), *Europäische Identität als Projekt. Innen - und Außensichten*, Wiesbaden: Springer-VS, 2009.

Müller-Pelzer, Werner, „Régénérer l'Europe. Narratifs – Critique – 'Situations communes d'implantation'", în *Journal of European Integration History (JEIH),* Jahrgang 24, 2018, 2, pp. 279-291 <https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/0947-9511-2018-2/jeih-journal-of-european-integration-history-jahrgang-24-2018-heft-2>.

Müller-Pelzer, Werner, „Rezension von: Bertelsmann-Stiftung (2018): Vielfalt leben – Gesellschaft gestalten. Chancen und Herausforderungen kultureller Pluralität in Deutschland". Mit einem Vorwort von Liz Mohn, Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung, 2018, în *Zeitschrift für Politik* 65, 4, 2018, pp. 468-470 <https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/0044-3360-2018-4-468/buchbesprechungen-jahrgang-65-2018-heft-4?page=1>.

Müller-Pelzer, Werner, *Europa regenerieren. Über das Entstehen kollektiver Atmosphären*, 2019 (în curs de apariție).

Münch, Richard, *Die Konstruktion der europäischen Gesellschaft. Zur Dialektik von transnationaler Integration und nationaler Desintegration*, Frankfurt a.M.: Campus, 2018.

Nagel, Tilman, „Islam oder Islamismus? Probleme einer Grenzziehung", în Hans Zehetmair (ed.), *Der Islam. Im Spannungsfeld von Konflikt und Dialog*, Wiesbaden: Springer-VS, 2005.

Neumann, Victor, *Die Interkulturalität des Banats*, Berlin: Frank & Timme, 2014.

Nörenberg, Henning, *Der Absolutismus des Anderen*, Freiburg/München: Verlag Karl Alber, 2014.

Pascouau, Yves, Kolloquium, „Migrationskrise und politische Perspektiven in Frankreich, Deutschland und Europa", Maison Heinrich Heine, Paris, 15-16 Oktober 2018 <http://www.cirac.u-cergy.fr/wp-content/uploads/2018/07/Pascouau_migrations_2018.pdf>.

Picaudou, Nadine, *L'islam entre religion et idéologie. Essai sur la modernité musulmane*, Paris: Gallimard, 2010.

Rohe, Mathias, „Der Islam im säkularen Europa", 28.10.2016 <https://www.br.de/fernsehen/ard-alpha/sendungen/alpha-campus/auditorium/campus-religion-und-gesellschaft-islam-europa100.html>.

Rohe, Mathias, *Der Islam in Deutschland. Eine Bestandsaufnahme*, Bonn, Bundeszentrale für Politische Bildung, 2017.

Sarrazin, Thilo, *Feindliche Übernahme. Wie der Islam den Fortschritt behindert und die Gesellschaft bedroht*, München: Finanzbuch-Verlag, 2018.

Schirrmacher, Christine, „Vertane Chance?", în *Deutsche Universitätszeitung (DUZ),* 3, 2018 <https://christineschirrmacher.info/2018/04/vertane-chance/>.

Schirrmacher, Christine, *Politischer Islam und Demokratie. Konfliktfelder*, Holzgerlingen: SCM, 2015.

Schmale, Wolfgang, *Geschichte und Zukunft der Europäischen Identität*, Bonn: Bundeszentrale für Politische Bildung, 2010.

Schmitz, Hermann, *Adolf Hitler in der Geschichte*, Bonn: Bouvier, 1999.

Schmitz, Hermann, *Ausgrabungen zum wirklichen Leben. Eine Bilanz*, Freiburg/München: Karl Alber, 2016.

Schmitz, Hermann, *Das Reich der Normen*, Freiburg/München: Karl Alber, 2012.

Schmitz, Hermann, *Höhlengänge. Über die gegenwärtige Aufgabe der Philosophie*, Berlin: Akademie, 1997.

Schmitz, Hermann, *Phänomenologie der Zeit*, Freiburg/München: Karl Alber, 2014.

Schmitz, Hermann, *Situationen und Konstellationen. Wider die Ideologie totaler Vernetzung*, Freiburg/München: Karl Alber, 20005.

Schröter, Susanne (ed.), *Normenkonflikte in pluralistischen Gesellschaften*, Frankfurt a.M.: Campus, 2017.

Sloterdijk, Peter, *Falls Europa erwacht. Gedanken zum Programm einer Weltmacht am Ende des Zeitalters ihrer politischen Absence*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 2002.

Stock, Paul, „What is Europe? Place, Idea, Action", în Ash Amin and Philip Lewis (eds.), *European Union and Disunion: Reflections on European Identity,* London: British Academy, pp. 23-28 <http://eprints.lse.ac.uk/78396/1/Stock_What%20is%20Europe_2017.pdf>.

Streeck, Wolfgang, „Between Charity and Justice: Remarks on the Social Construction of Immigration Policy in Rich Democracies", Odense: Danish Center for Welfare Studies W 2017-5, 2017 <https://www.sdu.dk/en/om_sdu/institutter_centre/c_velfaerd/publications/workingpapers>.

Terre des femmes, Petition „Den Kopf frei haben", 2018 <https://www.frauenrechte.de/online/themen-und-aktionen/gleichberechtigung-und-integration/kinderkopftuch/3338-terre-des-femmes-unterschriftenaktion-den-kopf-frei-haben#erstunterzeichnerinnen>.

Tibi, Bassam, „Der neue Kalte Krieg der Ideen zwischen den Zivilisationen und Alternativen dazu", în Susanne Schröter (ed.), *Normenkonflikte in pluralistischen Gesellschaften*, Frankfurt a.M.: Campus, 2017, pp. 77-132.

Verein Charta der Vielfalt e.V., „Charta der Vielfalt", 2019 <https://www.charta-der-vielfalt.de/die-charta/ueber-die-charta/schirmherrschaft/>.

Vernant, Jean-Pierre, *Mythos und Denken bei den Griechen. Historisch-psychologische Studien*, Aus dem Französischen von Horst Brühmann, Konstantz: Konstanz University Press, 2017.

Vobruba, Georg, „Die soziale Konstruktion der europäischen Gesellschaft", în Jörg Rössl, Jochen Roose, (eds.), *Empirische Soziologie. Festschrift für Jürgen Gerhards zum 60. Geburtstag*, Wiesbaden: Springer VS, 2015, pp. 407-424.

Vobruba, Georg, *Krisendiskurs. Die nächste Zukunft Europas*, Weinheim/Basel: Beltz Juvena, 2017.

Capitolul 7

POATE REZISTA MODELUL DEMOCRAȚIEI LIBERALE SUB ASALTUL TENDINȚELOR DISRUPTIVE GLOBALE?

Alexandru Lăzescu și Octavian Manea

Câteva proiecții privind viitorul, nu tocmai îndepărtat

O dimensiune nouă este aceea a impactului noilor tehnologii asupra societății. Deja asistăm la dezbateri aprinse în legătură cu efectele destabilizatoare ale rețelelor sociale asupra societăților democratice deschise exploatate eficient de regimurile autocratice precum cele din Rusia, China sau Iran.[1] Tot evoluțiile tehnologice disruptive, care au dat naștere la concepte precum cel de „război hibrid", sunt cele care au alterat raportul de forțe în plan militar pe glob, în dezavantajul Statelor Unite, în general al Occidentului, cu un impact evident și în competiția ideologică dintre modelul democrației liberale și cel propus de regimuri autocratice precum cel de la Beijing.

Yuval Noah Harari crede că noile tehnologii bazate pe inteligența artificială, algoritmi Big Data, computere cuantice și inginerie genetică favorizează regimurile autocratice.[2] China, care a ajuns într-o fază avansată de implementare a unui sistem extins de supraveghere a populației, este un exemplu în acest sens. Pedro Domingos, unul dintre experții de prim rang în analiza impactului global, pe toate dimensiunile, al acestor tehnologii și autorul unei cărți de referință în domeniu împărtășește aceeași opinie. Într-un interviu acordat unui săptămînal german el avertizează că „dacă regimurile autoritare reușesc să exploateze mai bine decât țările democratice oportunitățile oferite de Inteligența Artificială atunci avem o problemă. Ca să parafrazez o frază celebră a lui Troțki am putea spune că ‚s-ar putea să nu fii interesat de Inteligența Artificială, însă Inteligența Artificială este interesată în tine'". [3] El făcea în special trimitere la scepticismul și reticența existente în Franța și Germania față de aceste tehnologii, două dintre țările majore în care cartea sa nu este disponibilă, deși în China și Rusia, de exemplu, a fost tradusă și a avut un mare succes.

Însă pe termen lung unele previziuni sunt și mai tulburătoare în legătură cu felul în care va arăta *societatea viitorului*, depășind în semnificație și complexitate discuțiile curente despre geopolitică și soarta democrației liberale. Stephen Hawking avertiza într-un interviu pentru *Wired* din 2017 că inteligența artificială „ar putea înlocui oamenii cu totul", iar la Web Summit-ul de la Lisabona din același an spunea că „nu știm dacă Inteligența Artificială ne va ajuta enorm sau ne va ignora, dacă ne va marginaliza sau chiar ne va distruge". Și nu e singurul care crede că evoluțiile tehnologice în domenii precum inteligență artificială sau inginerie genetică pot pune în pericol însăși existența rasei umane. Pentru că, de pildă, Jamie Metzl descrie un viitor în care oamenii ar urma să fie fabricați în laborator, în acord cu o agendă socială predefinită.[4] Caz în care, evident, toate aceste discuții privind modelul de societate a viitorului către care evoluăm se mută pe cu totul alt palier.

Dar chiar și cei care nu văd viitorul în termeni atât de sumbri proiectează viziunea unei lumi *post-umane*, așa cum o descrie Harari, în care algoritmii bazați pe inteligență artificială și roboții fac ca o bună parte dintre oameni să devină irelevanți. McKinsey estimează că deja în următoarea decadă se vor pierde

---

[1] Carolyn Kenney, Max Bergman and James Lamond, *Understanding and Combating Russian and Chinese Influnce Operations*, Center for American Progress, February 28, 2019, p. 7.

[2] Yuval Noah Harari, „Why Technology Favors Tyranny", *The Atlantic*, Octombrie 2018, https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/10/yuval-noah-harari-technology-tyranny/568330/.

[3] Christoph Scheuermann and Bernard Zand, „Interview with Pedro Domingos on the Arms Race in Artificial Intelligence", *Der Spiegel*, 16 Aprilie 2018, https://www.spiegel.de/international/world/pedro-domingos-on-the-arms-race-in-artificial-intelligence-a-1203132.html.

[4] Jamie Metzl, *Hacking Darwin: Genetic Engineering and the Future of Humanity,* New York: Sourcebooks, 2019, pp. 28-75.

între 75 și 375 de milioane de locuri de muncă pe plan global, dintre care un număr important (în medie 30 de procente din 60 de procente din totalul locurilor de muncă existente) vor fi înlocuite de roboți și algoritmi. Un ecart atât de larg denotă un grad ridicat de incertitudine și este puțin folositor în formularea unor strategii. Practic, nimeni nu știe exact ce se va întîmpla, deși un fenomen probat până acum în practică în cazul tehnologiilor disruptive este ceea ce numim *macromiopia*, tendința de a supraestima impactul acestora pe termen scurt și de a-l subestima pe termen lung. Cert este că va fi un impact important la un moment dat, într-atât încât se discută tot mai intens despre ceea ce a primit numele de UBI, „Universal Basic Income", un venit de bază garantat, care a mai fost prezentată și drept o „taxă pe roboți sau pe algoritmi". Însă chiar dacă se va ajunge la o astfel de formulă, aceasta va aborda doar chestiunea strict financiară, lăsând nerezolvate altele care țin de condiția și psihologia umană cu efecte greu de evaluat asupra sistemului politic, guvernanței, tipului de societate. De altfel, într-un articol publicat în *The Atlantic*, Henry Kissinger avertizează că „filosofic, intelectual, sub toate aspectele, omenirea nu este pregătită pentru provocarea reprezentată de Inteligența Artificială".[5]

În final, ne întoarcem la întrebarea esențială: **va putea supraviețui democrația în acest nou context tehnologic, al unor mutații disruptive din societate și a dinamicilor geopolitice care o dezavantajează?**

Până la urmă, perspectiva pe care o avem asupra performanței, viabilității, guvernanței democratice este limitată, în forma de astăzi de doar câteva zeci de ani. Așa că e greu să tragi concluzii definitive. Mai ales că raportul dintre neajunsuri și beneficii variază în timp, în funcție de contextul geopolitic sau de evoluțiile tehnologice. Mai poate funcționa bine acest model într-o lume complexă, globalizată, sub impactul unor evoluții tehnologice disruptive în care se vorbește de o societate post-umană? E poate interesant de remarcat că practic niciuna dintre operele SF importante, semnate de autori ca Frank Herbert sau Isaac Asimov, nu proiectează o imagine a unui viitor în care operează un model de societate care seamănă cu democrația liberală de astăzi. Sigur, nu e vorba de un argument cu care să putem opera credibil într-o astfel de discuție. Însă e totuși ceva care ar putea să ne dea de gândit.

Democrația, know how-ul și prosperitatea

Unul dintre motivele importante pentru care democrația liberală nu mai este văzută în prezent drept un model atractiv pentru țările în curs de dezvoltare este erodarea dominației economice a Occidentului. Dacă în 1990 ponderea în PIB-ul global a țărilor „nelibere" (în clasificarea Freedom House) era de doar 12 procente, aceasta a ajuns în prezent la 33 procente, depășind-o pe cea care se înregistra în perioada de vîrf a puterii și influenței internaționale a Uniunii Sovietice.[6] În acest grup, ponderea cea mai mare o are, evident, China, care a ajuns în prezent a doua economie a lumii. În acest ritm, FMI estimează că în următorii 6-7 ani ponderea economică totală a blocului țărilor „nelibere", precum Rusia, China, Arabia Saudită, Iranul, o va depăși pe aceea a blocului democrațiilor liberale, un important prag simbolic atins în mai puțin de patru decenii. Și nu am inclus aici Turcia unde, sub regimul Erdogan, în afară de alegeri, toate celelalte instituții esențiale într-o democrație liberală, mass media independente, justiția si societatea civilă au fost în mare măsură lichidate.

Acest semnal simbolic are impact. Pentru țările din afara spațiului occidental, modelul chinezesc al unui capitalism de stat este văzut în prezent drept o cale alternativă viabilă către prosperitate în raport cu cel al democrației occidentale. Impactul acestei percepții este semnificativ pe plan global. În ultimele două secole, chiar dacă nu a fost iubit, Occidentul a fost invidiat. Așa că alte națiuni, precum Japonia în era Meiji, au dorit să-l imite, ca mod de viață și instituții. Au văzut în ele o rețetă a succesului. Conta bineînțeles mult și

---

[5] Henry Kissinger, „How the Enlightenment Ends", *The Atlantic*, June 2018, https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/06/henry-kissinger-ai-could-mean-the-end-of-human-history/559124/.

[6] Yascha Mounk și Roberto Stefano Foa, „The End of the Democratic Century", *Foreign Affairs*, May/June 2018, Volume 97, Number 3, https://www.foreignaffairs.com/articles/2018-04-16/end-democratic-century.

combinația de dominație economică și de hard power, forța militară a lumii occidentale, care în ultimele două secole a impus, prin cei doi hegemoni globali, Imperiul Britanic, și ulterior, începând din secolul al XX-lea, Statele Unite, un model de societate de succes pe care alții erau tentați să-l ia drept sursă de inspirație. Or, în prezent asistăm la fenomenul contrar, a cîștigat teren ideea superiorității unui sistem de valori și a unui model de societate și de guvernare non-occidentale.

Deși, în discursul public din Europa și America, aspirația oamenilor pentru liberate este prezentată constant drept un element esențial al atractivității democrației liberale, realitatea este că, inclusiv în fostele state comuniste, prosperitatea superioară din Vest a fost, în perioada Războiului Rece, cel puțin la fel de tentantă. Însă, spre deosebire de modelul discreditat al economiei socialiste planificate, care a eșuat lamentabil, noua formulă care combină un regim autocrat cu o economie de piață în care statul joacă un rol important, așa numitul *capitalism de stat*, s-a dovedit eficientă, mai ales în Asia. Și nu e vorba doar de China. Vietnamul, de pildă, este un alt exemplu. În afara de asta, o formulă de guvernare care nu introduce condiționările impuse de puterile occidentale, de tipul alegerilor libere și respectării drepturilor omului, este evident mai tentantă pentru mulți lideri din Africa sau din Asia Centrală. În plus, frecventele crize politice din Occident, blocajele, tensiunile în cascadă din sistemul politic american, au știrbit și acestea serios reputația democrațiilor liberale în restul planetei.

Analiza lui Azar Gat, privită cu multă rezervă la vremea respectivă, s-a dovedit până acum corectă. El respingea teoria drumului unic către modernizare reprezentat de modelul democrației liberale, teorie avansată inițial de către Francis Fukuyama, spunînd că promotorii ei evită să răspundă la o întrebare fundamentală: se impun automat, inevitabil, valorile liberale atunci când o țară ajunge la un nivel ridicat de prosperitate, sau de fapt a avut loc procesul invers, aceste valori au fost promovate și acceptate pe scară largă ca urmare a hegemoniei exercitate de puterile occidentale, în primul de Statele Unite, în perioada post-belică, după înfrîngerea marilor puteri totalitare din Europa și Asia?[7] De pildă, țări precum Coreea de Sud, Taiwan, Chile care, după ce au cunoscut ritmuri înalte de creștere economică și au devenit prospere sub regimuri autocratice, au trecut ulterior la democrație ar mai fi făcut asta dacă hegemonul global, Statele Unite, care le asigură de altfel și umbrela de securitate, nu ar fost o democrație?

Doar cu un sfert de veac în urmă, în 1995, conform datelor furnizate de Banca Mondială, 96 procente dintre locuitorii din țări cu un PIB/per capita de peste $20,000 (ajustat la valorile actuale) trăiau într-o democrație. Astăzi, proiecțiile FMI indică faptul că într-un orizont de 5 ani PIB-ul combinat al țărilor cu regimuri autocratice îl va depăși pe cel total al țărilor cu democrație liberală, desigur cu contribuția majoră a Chinei. Un raport redactat de McKinsey Global Institute estimează că în 2040 jumătate din PIB-ul global și 40 de procente din consumul global vor fi generate în Asia.[8] E adevărat, acest gen de estimări pe termen lung sunt riscante și s-au dovedit adesea greșite, datorită complexității factorilor care trebuie luați în calcul, însă aceste cifre trebuie privite în contextul altor indicatori relevanți, care par să le confirme.

Un element procupant, mai ales pentru Europa, este dinamica superioară a ritmurilor de creștere economică din Asia, o evoluție care determină în paralel și o pierdere de influență politică în favoarea regiunii Oceanului Pacific. În plus, trebuie semnalat și progresul calitativ înregistrat în plan economic de către China. Economia acesteia nu se mai bazează preponderent pe exporturi și activități industriale externalizate cu valoare adăugată mică, chiar dacă în alte țări din Asia, precum Vietnamul, acestea continuă să aibă o pondere ridicată. Același raport relevă că în Asia ritmul de creștere în domeniul serviciilor este cu 60 de procente mai mare decât cel al exporturilor de bunuri și de 1,7 ori mai mare decât cel al serviciilor din restul lumii. În 2018, 210 dintre companiile din topul *Fortune Global* al celor mai mari 500 corporații din lume proveneau din Asia.

---

[7] Azar Gat, „The Return of Authoritarian Great Powers, the End of the End of History", *Foreign Affairs*, July/August, 2007, https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2007-07-01/return-authoritarian-great-powers.

[8] McKinsey Global Institute, *Asia's Future Is Now*, *Discussion Paper*, McKinsey & Company, July 2019, https://www.mckinsey.com/featured-insights/asia-pacific/asias-future-is-now.

Însă pentru Europa poate aspectul cel mai îngrijorător este o statistică în privința așa numitelor companii *„unicorn”*. Este vorba de startup-uri care au ajuns la o valoare de piață de peste $1 miliard. Acest clasament e dominat de Statele Unite, cu 161 de unicorni, dar China are 91, India 13, iar Coreea de Sud 6. Din Europa sunt doar două prezențe semnificative, Marea Britanie cu 16 unicorni și Germania cu 9. Aceste cifre sunt importante pentru că oferă o măsură a dinamismului mediului economic dintr-o țară sau regiune, calitatea cadrului investițional. Or, ele plasează vechiul continent departe de americani și chinezi în ciuda agendelor digitale și programelor de finanțare pentru startup-uri elaborate de Comisia Europeană. Iar Europa se află destul de departe în urma Statelor Unite și Chinei și atunci când vine vorba de dezvoltarea aplicațiilor bazate pe inteligența artificială.

Structura de proprietate a companiilor asiatice este semnificativ diferită de a celor occidentale. Ele sunt fie corporații de stat (două treimi din cele 110 corporații chinezești prezente în top aparțin statului), fie sunt mari grupuri diversificate controlate de un număr restrîns de acționari. Astfel, în Corea de Sud, primele cinci mari *chaebols* de familie sunt responsabile cumulat pentru jumătate din întreaga capitalizare a Bursei din Seul și doar grupul Samsung singur are exporturi de peste $100 miliarde anual. La fel, în Japonia, cele șase *keiretsu* au o pondere importantă în ansamblul economiei țării. Acest tip de structuri sunt mai greoaie, mai puțin eficiente, însă există și avantaje, mai ales în ceea ce privește corporațiile de stat din China. Acestea sunt sprijinite financiar și politic de către guvern pentru a penetra piețele externe, în acord cu obiectivele sale geopolitice și nu sunt sub presiunea raportărilor bursiere trimestriale, ceea ce le permite să facă proiecții strategice pe termen lung. Oricum, chiar și marile corporații chinezești care nu sunt formal de stat se află sub atenta supraveghere a autorităților, în consiliile lor de administrație fiind, obligatoriu, reprezentanți ai Partidului Comunist. Încă din 2015, Xi Jinping a anunțat adoptarea unui cadrul legal care statuează de facto fuziunea dintre domeniile civil și militar și impune marilor corporații private obligația de a pune la dispoziția statului toate informațiile tehnologice sau bazele de date de care dispun. Astfel, deși Huawei este din punct de vedere formal o companie privată, în realitate constituie un important vector de influență a Beijing-ului în competiția strategică de dominare a rețelelor 5G pe plan internațional.

Aceste detalii sunt importante pentru că vorbim despre vectori importanți prin care marile puteri își proiectează influența economică la nivel global. Făcând o comparație între elementele definitorii ale puterii economice a Chinei în raport cu cea a Statelor Unite, Ian Bremmer este de părere că

> America este o superputere economică, dar guvernul american nu este. Statutul său de mare putere este un rezultat al forței dolarului și al corporațiilor sale. În timp ce, de partea cealaltă, China este o superputere economică datorită implicării active a statului și cred că acest lucru permite Chinei un spațiu mai larg de manevră.[9]

De aceea, pe de o parte, ceea ce observatori avizați consideră a fi excesele în utilizarea de către administrația de la Washington a sancțiunilor financiare pe plan internațional, posibile datorită privilegiului că dolarul este moneda de referință a lumii, ceea ce pune în pericol exact acest statut special, iar pe de alta intențiilor unor politicieni proeminenți din Statele Unite de a dezmembra marile corporații de tehnologie americane, exact în momentul în care Beijingul depune eforturi considerabile pentru a le proteja și sprijini pe cele chinezești, sunt ambele probe de gravă miopie geopolitică.

Tabloul general ne oferă o imagine în care Occidentul în ansamblu, Europa în special, a pierdut în fața Asiei avantajul strategic în materie de know how, de cunoaștere științifică și avans tehnologic. În acest context, elementele cu rol important în această competiție globală rămîn demografia și factori de natură culturală. În ceea ce privește demografia, avantajul Asiei este evident, însă pentru al doilea aspect e greu de tras o concluzie clară. În principiu, cultura organizațională flexibilă și mai relaxată din spațiul occidental ar trebui să fie un avantaj din punctul de vedere al creativității și adaptabilității la schimbările din jur. Dar, dacă privim lucrurile din perspectivă istorică, națiunile care au valori și credințe capabile să le motiveze și să le

[9] Ian Bremmer, „Japan in ‚Uniquely Unfortunate' Global Position”, *Nikkei Asian Review*, October 26, 2017, https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/Japan-in-uniquely-unfortunate-global-position.

disciplineze eforturile în plan economic, politic, geostrategic, au atuuri importante în competiția pentru dominația mondială.

Dacă facem o analiză a avantajelor competitive ale celor două modele de guvernare, este interesant și răspunsul lui Lee Kuan Yew, artizanul miracolului din Singapore, consemnat de Joseph Nye. La întrebarea acestuia din urmă dacă China va cîștiga competiția economică cu Statele Unite răspunsul său a fost negativ.

> Pentru că în timp ce China are la dispoziție 1,4 miliarde de oameni din care să extragă talentele, deschiderea Statelor Unite le-au permis să aibă acces la talentele și creativitatea extrase dintr-un rezevor combinat de 7,5 miliarde de oameni. Dacă această deschidere persistă, America va continua cel mai probabil să-și exercite leadership-ul în Asia și în alte părți de pe planetă.[10]

De ce este importantă această discuție? Pentru că, în principal, în Asia avem exemple de succes ale unor regimuri autocratice în materie de dezvoltare economică (Chile este un exemplu din America de Sud). Sigur, în primul rând China este dată drept exemplu din acest punct de vedere. Însă trebuie subliniat și faptul că modelul chinezesc este în mare similar cu cel promovat inițial de regimurile autoritare din Coreea de Sud sau din Taiwan și succesul are la bază și caracteristici culturale specifice, de pildă o tradiție a unor birocrații relativ eficiente, de sute de ani, valori societale bazate în mare parte pe confucianism, disciplină, respectul pentru ierarhie, primatul interesului public în raport cu cel al individului. Singapore, care nici astăzi nu este o democrație, dar este guvernat extrem de eficient, se încadrează, de asemenea, în aceeași categorie. Este adevărat că, ulterior, Coreea de Sud si Taiwanul au evoluat către regimuri democratice, sub imboldul Statelor Unite, pe valul post-Războiul Rece, dar asta nu înseamnă că acest lucru ar trebui să se petreacă neapărat și în China așa cum au prezis cei încredințați de superioritatea modelului democratic.

Democrațiile occidentale s-au mai confruntat cu o astfel de provocare doar imediat după încheierea celui de-al doilea război mondial. Atunci, sub impulsul marilor lucrări de reconstrucție post-război și datorită capacității superioare de mobilizare a regimurilor dictatoriale pentru acest gen de proiecte gigantice, blocul sovietic obținuse ritmuri de creștere economică spectaculoase, ajungînd în 1958 la un PIB care era jumătate din cel al Statelor Unite, după ce plecase în 1945 de la un nivel de doar o cincime din acesta.[11] E interesant că, impresionat de o astfel de evoluție, Paul Samuelson, laureat al unui Premiu Nobel pentru Economie, prezicea că în 1984 PIB-ul Uniunii Sovietice îl va depăși pe cel al Americii. Un semn că e bine să existe mai multă prudență și astăzi atunci când se fac estimări privind China, cu toate că situația este destul de diferită acum. Deși este condusă de un partid comunist, China este în realitate o economie capitalistă de stat, după un model de dezvoltare pus la punct sub bagheta lui Deng Xiao Ping. Beijingul numește asta „comunism cu caracteristici chinezești”, dar în fapt în plan politic avem de a face cu un regim autocratic care continuă tradiția imperială confucianistă.

Așa că suntem, pe dimensiunea economică, în fața unei provocări mult mai serioase pentru democrațiile occidentale decât cea cu care s-au confruntat în perioada Războiului Rece când economiile planificate ale unui sistem comunist rigid nu au mai putut ține pasul cu cele din Vest. În plus, spre deosebire de acea perioadă, economiile occidentale și cea chinezească sunt interconectate. De aceea, Azar Gat avertizează că paralela istorică bazată pe narațiunea dominantă care vedea în succesul din cel de-al doilea război mondial și în cel repurtat la sfîrșitul Războiului Rece o victorie a libertății, un rezultat al ascendentului moral al democrațiilor, este eronată. În realitate, spune el, aliații nu au câștigat cel de-al doilea război mondial pentru că erau democrații (cu excepția Uniunii Sovietice), societăți libere, ci datorită potențialului lor industrial superior în confruntarea cu două puteri mijlocii, Germania și Japonia, cu populații net inferioare.[12] La fel, Uniunea Sovietică s-a prăbușit la sfîrșitul anilor 1980 nu din cauza lipsei de libertate

[10] Joseph S. Nye Jr., „Asia After Trump”, *Project Syndicate*, April 9, 2018, https://www.project-syndicate.org/commentary/asia-after-trump-american-leadership-survives-by-joseph-s--nye-2018-04?barrier=accesspaylog.
[11] Mancur Olson, *Power and Prosperity*, New York: Basic Books, 2000, pp. 99-100, 111-134.
[12] Gat, *art. cit.*

politică, chiar dacă colapsul său a făcut posibil schimbările democratice care au urmat în țările est-europene din spatele fostei cortine de fier, ci din cauză că modelul său economic neperformant intrase în blocaj.

În fapt, deși s-a postulat faptul că valorile democratice și prosperitatea oferită de economia de piață merg „mână în mână", o analiză extinsă realizată de economistul Dani Rodrik, de la Harvard University, relevă că în realitate performanța economică medie a democrațiilor nu este superioară celei a regimurilor autocratice sau dictatoriale. Iar majoritatea altor studii pe această temă confirmă concluziile lui Rodrik, unele găsind chiar ușoare avantaje, pe termen scurt, pentru regimurile totalitare. Dictaturile nu sunt afectate de instabilitate politică, nu sunt testate în alegeri, nu trebuie să intre în negocieri politice și pot elabora strategii de dezvoltare pe termen lung, de pildă pentru mari proiecte de infrastructură, așa cum a făcut și face China. Acest lucru este evident mai dificil, de exemplu, în cazul Indiei, care este o democrație. Și trebuie să luăm act de realitatea că astăzi aproape 380 de milioane de oameni trăiesc în state totalitare, între care Rusia, Kazahstanul, statele din Golf sau China, cu un PIB per capita mai mare de $20,000 (PPP).[13] Iar în marile orașe din China, precum Beijing, Shanghai sau Shenzen, nivelul mediu al veniturilor anuale este mai mare de $35,000.

Trebuie spus totuși că tabloul este extrem de neunitar. Regimurile autocratice pot oferi unele avantaje din perspectiva ritmurilor de dezvoltare, de creștere economică, doar în situațiile precum cele din Singapore, sub conducerea lui Lee Kuan Yew, sau în Chile, sub autoritatea lui Augusto Pinochet, când guvernele au implementat politici economice consistente încurajînd investițiile și competiția internă. La polul opus s-au situat țări ca Zimbawbe, sub Robert Mugabe, sau Venezuela, sub Hugo Chavez și Nicolas Maduro, care s-au prăbușit complet în plan economic. În plus, mai toți observatorii sunt de acord că modelul de dezvoltare chinezesc, bazat pe o birocrație de sorginte imperială cu o istorie milenară, nu este reproductibil nici măcar peste tot în Asia. O altă necunoscută este evaluarea impactului pe care reprimarea dură a oricăror devieri de la linia Partidului Comunist, întărirea controlului sub Xi Jinping, îl vor avea asupra capacității Beijingului de a atrage și păstra oameni talentați din domeniile afacerilor, din știință și tehnologie. Apar tot mai multe semne de întrebare din acest punct de vedere. Xi Jinping pare hotărît să întărească și să extindă rolul conducător al Partidului Comunist și implicarea acestuia în dirijarea economiei. Într-unul dintre discursurile sale, el menționa *activismul politic* și *ideologiile* care se abat de la linia impusă de partid în capul unei liste cu principalele pericole la adresa securității naționale, chemînd în același timp la întărirea controlului în rândul tinerilor și asupra Internetului. Bugetul alocat în China securității interne s-a triplat față de nivelul din 2007, ajungînd la $193 miliarde, cu 20 de procente mai mare decât cel al apărării.[14]

În plus, Beijing-ul se confruntă cu provocarea reprezentată de uriașele proteste din Hong Kong și cu reverberațiile acestora în Taiwan și posibil în restul Chinei în ciuda cenzurii oficiale severe instituite asupra mass media și Internetului. E adevărat, însă, în același timp, că proporția studenților chinezi care, după ce studiază în străinătate, se întorc înapoi în țară a crescut la peste 50 de procente și, interesant și oarecum surprinzător, cei mai mulți dintre ei își declară sprijinul pentru modelul autoritar existent în China. Cotidianul *South China Morning Post* care publică analiza explică acest lucru prin faptul că majoritatea provin din familii care au beneficiat de actualul regim și care au avut astfel resursele financiare necesare pentru a le acoperi costurile studiilor universitare, deloc mici. Asta înseamnă că, pentru ei, în ciuda anilor petrecuți în țări occidentale, beneficiile financiare, materiale, compensează fără probleme alte beneficii oferite de democrațiile liberale, prcum drepturile individuale, pe care le pierd întorcându-se în țară.

---

[13] PIB-ul exprimat în formatul PPP („purchasing power parity") este ajustat pentru a-l adapta la puterea de cumpărarea din țara respectivă. Roberto Stefan Foa and Yascha Mounk, „When Democracy Is No Longer the Only Path to Prosperity", *Wall Street Journal*, March 1, 2019, https://www.wsj.com/articles/when-democracy-is-no-longer-the-only-path-to-prosperity-11551457761.

[14] C.K. Tan, „China Spending Puts Domestic Security ahead of Defence", *Nikkei Asian Review*, March 14, 2018, https://asia.nikkei.com/Spotlight/China-People-s-Congress-2018/China-spending-puts-domestic-security-ahead-of-defense.

Este o observație importantă care confirmă o interesantă analiza a lui Aviezer Tucker privind relațiile de putere la vârful fostelor regimuri comuniste din Europa de Est și elementele de diferențiere a acestora din urmă, pe care el le consideră regimuri totalitare, față de regimurile autoritare de dreapta, inclusiv cele militare.[15] El este de părere că nu nemulțumirile populației sau protestele de masă duc la prăbușirea unor astfel de regimuri. Acest lucru se petrece doar atunci când defectează structurile de forță din stat, lucru probat de ceea ce se petrece în Iran sau Venezuela. De aceea, este important de înțeles ce anume face ca aceste structuri de forță să înceteze să susțină la un un moment dat un anumit regim. De pildă, în opinia lui Aviezer Tucker, marea nemulțumire a fostelor elite comuniste era aceea că toate privilegiile de care se bucurau erau strict legate de poziția pe care o ocupau la un moment dat. Ele se pierdeau automat dacă cineva era exclus din sistem și nu puteau fi în nici un caz transmise familiei.

Or, Partidul Comunist Chinez a înțeles asta. Această problemă a dispărut pur și simplu, să fii bogat nu mai este ceva inacceptabil din punctul de vedere al partidului. Într-adevăr, mulți dintre liderii săi proeminenți sunt miliardari, direct sau prin copii ori alte rude, și în general elitele din partid, din armată, din serviciile secrete, din administrațiile regionale, au acumulat averi consistente. Cei mai bogați 50 de membri ai Adunării Naționale a Poporului au o avere cumulată de aproape $95 miliarde, de 60 de ori mai mult decât au, cumulat, cei mai bogați 50 de membri din Congresul Statelor Unite.[16] E adevărat că, de când Xi Jinping a ajuns în fruntea regimului de la Beijing, au fost și o serie de campanii anti-corupție menite să crească simpatia populară pentru noul lider, însă în multe situații acestea au vizat de regulă adversari politici ai acestuia sau personaje de care dorea să scape din alte motive. Iată de ce predicțiile privind presiunea populară în favoarea unor reforme politice care ar fi trebuit să însoțească procesul de consolidare a unei clase de mijloc prospere s-au dovedit complet eronate. Elitele din partid, cele din mediul de afaceri sau din structurile de forță nu au niciun motiv să fie nemulțumite și să dorească să inițieze un proces de liberalizare politică care să le afecteze interesele.

După cum remarcă atât Robert Kagan, cât și profesorul Christopher Layne, de la A&M University, modelul de societate al hegemonului global are o influență covârșitoare asupra modelului considerat dezirabil de către majoritatea celorlalte state. O opinie exprimată anterior și de către Samuel Huntington, care aprecia că „adoptarea pe scară largă a normelor democratice s-a bazat în mare măsură pe angajamentul față de acele norme ale celei mai puternice țări din lume”.

Bătălia percepțiilor: soft power, sharp power, hard power, cyberwar

Dar competiția democrațiilor liberale cu regimurile autoritare nu se duce doar pe terenul performanțelor economice, ci și pe altele, pe cel al valorilor pe care fiecare le proiectează în interior și în exterior, pe dimensiunea de *soft power*, pe percepția pe care alte state au asupra forței lor militare. De pildă, crede Azar Gat, deși se consideră că sistemele capitaliste nedemocratice nu sunt capabile să ofere atracția de *soft power* a liberalismului, această apreciere ignoră diferențele culturale importante existente în afara spațiului occidental în raport cu acesta din urmă. Multe dintre celelalte țări „găsesc universalismul liberal dogmatic, intruziv și chiar opresiv” și au acumulat resentimente din cauza felului în care li se țin lecții și sunt judecate în baza unor standarde de moralitate liberală care predică individualismul în societăți, ca acelea din Asia, care prețuiesc mai mult familia și, în sens larg, comunitatea. Aceste resentimente se suprapun peste alte resentimente, de ordin istoric, față de puterile occidentale, acumulate în principal în epoca colonială. Însă, în perioada de după încheierea Războiului Rece, marcată de o dominație categorică în plan politic și economic a puterilor occidentale, ele au fost trecute în surdină.

Forța și anduranța acestor resentimente este în general subestimată, ceea ce este o greșeală. Ca și indivizii, comunitățile, națiunile, reacționează adesea emoțional, câteodată chiar ignorând propriile lor

[15] Aviezer Tucker, „Why We Need Totalitarianism”, *The American Interest*, April 14, 2015, https://www.the-american-interest.com/2015/04/14/why-we-need-totalitarianism/.

[16] *The Economist,* „What's Gone Wrong with Democracy”, February 27, 2014, https://www.economist.com/essay/2014/02/27/whats-gone-wrong-with-democracy.

interese. China nu a uitat nici acum umilințele suferite în secolul al XIX-lea, după cum tensiunile dintre Coreea de Sud și Japonia cresc în intensitate periodic, deși cele două țări ar trebui în teorie să fie aliați naturali și să colaboreze pragmatic pentru a gestiona provocările reprezentate de chinezi și de regimul agresiv de la Pyonyang. Așa se explică de ce democrații relativ stabile ca India, Brazilia și Africa de Sud s-au asociat cu cele două mari puteri revizioniste, China și Rusia, în BRICS, un format de cooperare destul de transparent anti-occidental.

Chiar și în state democratice ca Japonia, Coreea de Sud sau Taiwan, există diferențe câteodată semnificative față de unele valori larg acceptate Europa și America, după cum indică și încadrările făcute de Geert Hofstede din perspectiva dimensiunii culturale. E adevărat, Beijingul utilizează acest tip de argumentație pentru a da o dimensiune culturală respingerii criticilor la adresa sa pentru violarea unor drepturi fundamentale ale omului și pentru a scuza abuzurile statului. Iar faptul că cea mai mare parte a populației din Hong Kong, obișnuită cu tipul de valori și de instituții din perioada când se afla sub jurisdicție britanică, respinge această interpretare, e relevant. Însă, pe de a altă parte, aceste diferențe de atitudine la nivel fundamental există în mod real. În aceste societăți, accentul nu cade atât de mult pe individ, cât mai ales pe familie, pe clan, pe familia extinsă. În filmul *Crazy Rich Asians*, mama iubitului (provenit dintr-o familie foarte bogată din Singapore) unei americance de origine chineză îi spune acesteia că nu are încredere în ea, nu o dorește ca noră, pentru că vine dintr-o societate în care familia nu este prioritară. De altfel, chiar mama fetei îi spune acesteia, înainte de plecarea ei spre Singapore, că deși arată la suprafață ca o chinezoaică, nu este ca ei, gîndește diferit, ca o americancă. Și nu e vorba doar de Asia. În timpul vizitei sale în Kenya, în 2015, pledoaria lui Barack Obama în favoarea legalizării căsătoriilor gay a fost respinsă tranșant de către președintele Uhuru Kenyatta. „Avem multe lucruri în comun, dar căsătoriile gay nu se află printre ele. Nu putem impune oamenilor ceea ce ei nu își doresc.” Or, acest tip de clivaje culturale ar putea conta semnificativ în competiția globală dintre cele două modele de societate, datorită ostilității față de acceptarea unor valori considerate obligatorii de către elitele occidentale.

Rusia, China, dar și alte regimuri autoritare, consideră că Occidentul folosește probleme precum cele legate de drepturile omului pentru a le destabiliza intern. Ele susțin că țările occidentale nu au niciun fel de acoperire morală să judece astfel de situații plecând de la standardele lor în materie de valori, că acestea trebuie judecate exclusiv din perspectiva culturii și tradițiilor locale. De pildă, China a respins agresiv luările de poziție exprimate de guvernul britanic față de protestele din Hong Kong, cu toate că Londra, cu care China a semnat acordul „o țară, două sisteme” de cedare a suveranității asupra fostei posesiuni britanice, propus de Deng Xiaoping, avea toată îndreptățirea morală să ceară respectarea acestuia. Moscova și Beijingul au abordări diferite pe această direcție, chiar dacă scopul lor este comun, acela de a discredita retorica occidentală pe acest teritoriu.

Atacurile Moscovei, efectuate prin intermediul unui extrem de performant aparat de propagandă externă, merg pe două direcții: prezentarea contradicțiilor, tensiunilor rasiale, etnice, religioase, din democrațiile liberale, pe de o parte, și critica derapajelor agendei progresiste din lumea occidentală, pe de alta. Ca linie generală, spre deosebire de perioada sovietică când se preamăreau realizările sistemului comunist, acum mesajul de fond este acela că „nu sunteți mai buni decât noi”, care este mai credibil și mai eficient. În Europa, campania vizează critica valorilor liberale progresiste, cu precădere cele din zona LGBTQ. Vladimir Putin, în particular, își asumă postura de campion a rezistenței împotriva a ceea ce el numește ofensiva *valorilor occidentale decadente și subversive*. Președintele rus își asumă în acest fel rolul de protector al valorilor tradiționale, cu precădere pe continentul european. Într-una dintre conferință sale de presă, cu trimitere explicită la disputele pe seama legislației anti-gay din Rusia, Putin a ținut să precizeze că e vorba de un demers „menit să ne protejeze împotriva comportamentului unor grupuri sociale care, în opinia mea, încearcă să-și impună punctele de vedere într-o manieră agresivă”. Acest discurs are impact mai ales în zona de est a continentului, unde ofensiva Bruxelles-ului de promovare a acestei agendei liberale nu este neapărat populară. În acest scop, Kremlinul se folosește și de Biserica Ortodoxă Rusă, ca vector de

influență.[17] În ceea ce o privește, China, care este iritată de prezența unor mențiuni legate de respectarea drepturilor omului într-o serie întreagă de tratate și norme internaționale introduse de puterile occidentale, în perioada în care influența lor era semnificativ mai ridicată ca în prezent, forțează în prezent impunerea unei reinterpretări substanțial diferite ale acestor prevederi într-un sens compatibil cu interesele sale pentru a putea astfel respinge criticile față de acțiunile de suprimare a criticilor săi pe plan intern.

Cum Beijingul nu dorește să lase nimic la voia întâmplării, la acest capitol încearcă să-și impună punctul de vedere în domeniul inteligenței artificiale, unde se discută tot mai intens pe tema valorilor umane care trebuie incorporate în algoritmi. Pentru că, în momentul în care înlocuiești oamenii cu algoritmi nu doar în situații repetitive, de rutină, ci și în unele în care trebuie luate decizii delicate, e nevoie de un cod etic. Ei bine, și aici există o discrepanță majoră de viziune între Occident și China reliefată la un seminar despre valori etice în domeniul Inteligenței Artificiale organizată de fundația londoneză Nuffield.[18] Iar cum China este, alături de Statele Unite, una dintre cele două mari puteri care domină domeniul inteligenței artificiale, această dispută este extrem de importantă. Chinezii nu consideră că ceea ce ei numesc „valori occidentale", drepturile individuale, transparența, respectarea spațiului privat, sunt și setul de valori potrivite pentru restul planetei. Ei spun că prioritare trebuie să fie compasiunea, armonia și binele comun. Este o poziționare care permite Beijing-ului să justifice acțiunile represive în favoarea celor care „strică armonia" și, în baza unei tradiții istorice populară nu doar în Asia ci și în Europa, să glorifice sacrificiul individual în folosul națiunii, statului, adică a binelui comun.

Un exemplu care ilustrează în egală măsură acest tip de viziune dar, în același timp, și dimensiunea remarcabilă a influenței chineze pe plan internațional, s-a consumat la ONU în legătură cu campania agresivă de „reeducare" a uighurilor, un grup etnic de religie musulmană din provincia chineză Xinjiang. După ce 22 de state, în majoritate occidentale, au trimis o scrisoare Consiliului ONU pentru Drepturile Omului exprimîndu-și îngrijorarea față represiunea, detențiile în masă, separarea familială cărora le cad victime uighurii, Beijingul a orchestrat o scrisoare de răspuns în care ambasadori din 37 de state din Asia, Africa, Orientul Mijlociu și America Latină lăudau „contribuția Chinei la cauza drepturilor omului pe plan internațional" apreciind că ceea ce se întâmplă în provincia respectivă este doar o „operațiune de anti-terorism și de-radicalizare".[19] Ce e remarcabil e că alături de semnăturile previzibile ale Rusiei, Coreei de Nord, Venezuelei sau Cubei, pe listă regăsim o mulțime de state musulmane, între care Arabia Saudită, Emiratele Arabe Unite, Pakistanul, Algeria, care de regulă se declară apărătoare ale credinței islamice și nu ratează nici un prilej să susțină rezoluțiilor de condamnare a Israelului. După cum două țări musulmane importante, care nu au semnat totuși scrisoarea, Indonezia, cea mai populată țară islamică de pe glob, și Turcia, unde Erdogan este un foarte vocal critic al oricăror manifestări pe care le apreciază drept expresii ale „islamofobiei", nu au avut curajul să semneze scrisoarea de condamnare a unor abuzuri cărora le-au căzut victimă peste un milion de coreligionari. Beijingul își probează astfel capacitatea de a utiliza investițiile făcute în diferite state, precum cele din cadrul proiectului „Belt and Road Initiative", drept pârghii de presiune pentru a-și impune voința. După cum notează cotidianul american, acest episod oferă o imagine asupra „felului în care vor arăta relațiile internaționale dacă regimul din China al lui Xi Jinping își realizează ambițiile sale globale: o lume în care majoritatea statelor se înclină în fața dictatului Beijingului și-i justifică crimele".

În afară de dominația economică categorică asupra Africii, China a reușit să-și consolideze poziția de actor economic major peste tot în lume: în Europa, în țări din Est, în Ungaria și Grecia, care s-au

[17] Alexandru Lăzescu, „A Proxy for the Kremlin: The Russian Orthodox Church", December 2017, https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/alexandru-lazescu-proxy-kremlin-russian-orthodox-church.html.
[18] John Thornhill, „Formulating Values for AI Is Hard When Humans Do Not Agree", *Financial Times*, July 22, 2019, https://www.ft.com/content/6c8854de-ac59-11e9-8030-530adfa879c2.
[19] *Washington Post*, Post View, „Muslim Countries Joined China in Defending Its Cultural Genocide of Uighurs. Aren't They Ashamed?", July 20, 2019, https://www.washingtonpost.com/opinions/global-opinions/muslim-countries-joined-china-in-defending-its-cultural-genocide-of-uighurs-arent-they-ashamed/2019/07/20/0a7d62b4-aa3f-11e9-86dd-d7f0e60391e9_story.html.

transformat astfel în vectori de influență ai intereselor sale la Bruxelles, unde cel două țări au reușit de altfel să blocheze declarații sau inițiative critice la adresa Chinei. La fel, în Polonia, Beijingul condiționază efectuarea unor investiții de acceptarea soluției 5G de la Huawei. Și, în mod remarcabil, China și-a extins influența chiar în imediata vecinătate a Statelor Unite devenind principalul partener comercial al majorității statelor din America de Sud devansînd Washingtonul. Occidentul realizează abia acum, în măsura în care o face cu adevărat, impactul acestei reconfigurări geoeconomice de proporții în competiția cu China pe dimensiunile politică, diplomatică, militară. O reconfigurare care ilustrează declinului influenței occidentale la nivel global și, pe termen lung, ridică semne de întrebare privind în general șansele de supraviețuire ale democrației liberale.

Atractivitatea unui model de societate ține de o combinație de *soft* și *hard power*. Acest ultim aspect este în general neglijat. Mai mult, în Europa, cu precădere în țări ca Germania, dar și în Italia sau Spania, pacifismul e foarte răspîndit, iar idei ca apărare, securitate, forță militară sunt nepopulare. Se vorbește despre diplomație, multilateralism, fără a realiza că, în absența forței militare, a componentei de *hard power* (pe care și Joseph Nye o consideră o componentă esențială pentru succesul *soft power*), șansele de a face astfel de înțelegeri sunt minimale. În afara de asta, pentru țările din afara lumii occidentale, elementele de hard power influențează percepția asupra Occidentului și a modelului său de societate

Or, semnalele transmise din acest punct de vedere de către statele occidentale, în special cele europene, prin diminuarea, câteodată semnificativă, a bugetelor militare în timp ce puterile revizioniste, China și Rusia, le sporesc, nu fac decât să erodeze prestigiul acestor state, și pe cale de consecință și pe cel al democrației liberale în alte regiuni de pe glob. Percepție este întărită de succesul Rusiei și Iranului în Siria în dauna puterilor occidentale care au dorit debarcarea regimului Assad. Sau, de faptul că Rusia, China, Cuba plus Turcia și Iranul au reușit să mențină la putere regimul Maduro în Venezuela, în ciuda presiunii exercitate de Statele Unite si celelalte alte țări din Europa și America de Sud. Au fost semnale importante care au probat determinarea și capacitatea superioară a unor regimuri autocratice de a se impune în fața puterilor democratice. Iar aceste semne de slăbiciune scad în mod evident atracția pentru modelul occidental de societate. De aceea, ideea care s-a vehiculat după ce Donald Trump a ajuns președinte, aceea că UE, în particular Angela Merkel și Germania, ar putea lua locul Americii de campion al democrației liberale, era complet lipsită de conținut pentru că în cazul potențialilor succesori ai Statelor Unite lipsește componenta de *hard power*.

În această confruntare geopolitică, regimurile democratice se confruntă cu o dublă dificultate. Astfel, există o opoziție internă importantă atunci când sunt puse în situația de sprijini, altfel decât în plan retoric, declarativ sau cu ajutoare umanitare, chiar și mișcări populare legitime împotriva unor regimuri autoritare, așa cum s-a întîmplat în Venezuela. Nu numai că ideea oricărui tip de sprijin militar pentru opoziție a fost imediat criticată, dar au existat chiar voci în zona radicală de stânga a Partidului Democrat care îl priveau mai degrabă cu mai multă simpatie pe Nicolas Maduro decât pe Juan Guaido, pentru simplu fapt că acesta din urmă se bucura de sprijinul administrației Trump. În al doilea rând, atunci când logica competiției geopolitice face necesară sprijinirea unor regimuri autocratice, foarte departe de standardele occidentale de comportament, precum cel din Arabia Saudită, și acest lucru stîrnește numeroase critici pe plan intern. Or, nici Rusia, nici China, nici Iranul, nu au astfel de probleme. Liderii de acolo nu trebuie să dea socoteală nimănui pentru deciziile luate, nu există o opoziție care să îi conteste. Iar acest tip de dificultăți se vor înmulți în viitor, pentru că mass media și activiștii din America continuă să ceară poziționări în cazul unor crize sau a unor actori internaționali care să respecte anumite principii și standarde morale. Însă dacă acest lucru era mult mai facil în lumea unipolară din trecut, lucrurile se schimbă în condițiile unei realități geopolitice diferite care poate pune democrațiile liberale în fața unor decizii inconfortabile. După cum remarca plastic fostul ministru de externe german, Sigmar Gabriel, „într-o lume de carnivore ierbivorele au o viață grea”.

În noul context geopolitic în care se erodează prestigiul Occidentului, China se prezintă drept o alternativă la Banca Mondială sau la FMI prin proiectele de investiții pe care le finanțează, de regulă luând

drept garanții active sau rezerve minerale valoroase. Am văzut asta chiar și în Europa. Profitând de criza financiară din Grecia, chinezii au preluat controlul asupra portului Pireu. E adevărat, tabloul e real e mai amestecat. Prezența Beijingului în Africa, care a ajuns să fie considerat un al doilea continent chinezesc, a generat acolo nemulțumiri și resentimente în rândul populației care o privește drept un desant neocolonial. Însă pentru mulți lideri africani, dependenți de implicarea economică a Chinei, de care au beneficiat probabil și la nivel personal, aceste aspecte nu constituie o problemă majoră. S-a văzut asta de pildă asta atunci când s-a descoperit că toate datele din rețeaua IT din sediul Organizației Unității Africane din Addis Abeba, o clădire făcută cadou de China, erau transferate în totalitate la Shanghai. Șefii de stat și de guvern africani au preferat să mușamalizeze scandalul din teama de a nu irita Beijingul. La fel de semnificativ este și faptul că debarcarea de la putere a lui Robert Mugabe, în Zimbawbe, a avut loc numai după ce grupul care a organizat-o a obținut acordul tacit al Beijingului.

În bătălia de imagine cu regimurile autoritare din Rusia și China, Occidentul se confruntă cu dificultăți net mai mari decât în prioada Războiului Rece. Pe de o parte, avantajele societăților occidentale și ale democrației liberale, din perspectiva individului, care erau evidente în trecut, prin comparație cu situația din Uniunea Sovietică și din celelalte țări comuniste, nu mai sunt la fel de clare astăzi. Și rușii și chinezii pot călători relativ liber în străinătate, au acasă mall-uri, magazine și restaurante ca în Vest, au automobile la fel ca în Vest (ba chiar, la un moment dat, Moscova conducea într-un top al orașelor cu cele mai mule Rolls Royce-uri). Apoi, au la televiziune programe de divertisment, concursuri, jocuri, seriale, filme, atractive, chiar dacă principalele programe de știri din Rusia servesc loial agenda Kremlinului și toate cele din China sunt controlate strict. Dacă, în ceea ce privește partea de divertisment, sucursalele locale ale CCTV, televiziuna de stat din China, au în general libertatea de acțiune, programele de știri sunt livrate centralizat exclusiv de la Beijing. Cu alte cuvinte, mai ales în marile orase din China si Rusia, viața de zi cu zi a oamenilor seamănă cu cea din Boston, New York, Londra sau Paris, dacă facem abstracție de drepturile politice sau de libertatea de expresie. În plus, în Rusia există și o aparentă libertate politică. Tehnic vorbind, există multipartidism, se mai pot organiza și marșuri de protest. Există și mass media critice la adresa regimului și, spre deosebire de perioada sovietică, nu mai ești arestat pentru asta. Regimul a înțeles că poate controla ferm țara fără să cîștige alegerile cu 99 de procente, ci doar cu 60-65 de procente, dacă păstrează ferm controlul asupra instituțiilor de forță, inclusiv puterea judecatorească, și asupra principalelor canale media.

Pe de altă parte, puterile occidentale sunt în prezent victima unui fel de paradox mediatic. Mass media occidentale, mai ales cele de limbă engleză, domină categoric spațiul mediatic internațional. De pildă ediția online a ziarului *The New York Times* are în jur de 150 de milioane vizitatori zilnic, mulți din afara Statelor Unite. La prima vedere, aceasta ar trebui să ofere un avantaj de invidiat puterilor occidentale pentru că, în ciuda eforturilor făcute, nici Rusia și nici China nu se pot lăuda cu o acoperire și cu un impact comparabile. În mod normal, mass media occidentale, prin libertatea neîngrădită de a ataca subiecte oricât de incomode pentru liderii politici sau alte persoane influente, ar trebui să ilustreze pe viu una dintre virtuțile democrațiilor occidentale, libertatea deplină de expresie, libertatea presei.

Numai că acest avantaj occidental aparent este perturbat de un efect pervers și se transformă mai degrabă într-un dezavantaj. Mass media din Occident, direct prin programele în limba engleză ale CNN sau BBC, prin agențiile de știri, prin edițiile online ale marilor publicații sau indirect prin știrile preluate de la ele de mass media autohtone, oferă generos informații despre crizele din Occident. De pildă, CNN International alocă 70-80 de procente din timpul de emisie conflictelor dintre democrați si republicani, „derapajelor" administrației Trump, nu contenesc să prezinte pe larg tot felul de incidente rasiale, etnice, religioase. Să ne aducem aminte cum câteva zile în șir toate canalele de televiziune americane si străine au transmis în direct, aproape non-stop, de la protestele rasiale din Ferguson din 2014. Dincolo de mediatizarea exagerată, care nu a făcut decât să amplifice și să extindă criza, mass media a trecut sub tăcere sau oricum au relatat superficial despre aspecte deranjante pentru narațiunea dominantă, conform căreia persoanele de culoare sunt tratate în mod nedrept și exagerat de agresiv de către poliție. E vorba de faptul că cel împușcat, Michael Brown,

tocmai jefuise un magazin și ulterior a avut un comportament agresiv față polițistul care a tras în el. Cert este că, pe ansamblu, imaginea proiectată în exterior asupra Statelor Unite, să ne aducem aminte că suntem în perioada administrației Obama, a fost aceea a unei societăți dominată de prejudecăți rasiale în care poliția acționează violent și abuziv asupra minorităților. Prin comparație, timpul alocat unor subiecte incomode pentru Rusia sau China, crizelor de acolo, analizelor economice și politice, este minimal. Vedem că fac asta doar în situații speciale, de pildă când sunt demonstrații de protest la Moscova sau în Hong Kong. Un motiv este, desigur, și acela că accesul mass media occidentale în aceste spații este mai dificil sau chiar uneori restricționat, însă e greu de înțeles de ce un canal ca CNN International (care este diferit de cel destinat Statelor Unite), care acordă o atenție specială selectării unor prezentatori care provin din diferite regiuni de pe glob pentru a spori empatia cu audiențele locale, dedică cea mai mare parte a timpului politicii interne americane.

În final, oamenii nu vor reține în primul rând faptul că mass media din Statele Unite este liberă să critice fără niciun fel de limitări administrația, așa cum o face acum, din plin, în cazul lui Donald Trump, ci elementele negative, acuzele de rasism, haosul politic, criza de la granița cu Mexicul, etc. Acest tip de mediatizare primordial negativă a fost amplificată după ce Donald Trump a devenit președinte prin efortul ambelor părți. Și mass media a fost mult mai critică, de o manieră vădit partizană, față de perioada administrației Obama, a cărei poziționare ideologică liberală era mult mai aliniată cu cea a majorității canalelor media importante (cu excepția Fox News), dar și președintele a cultivat un ton confrontațional permanent cu acuze de fake news, ceea ce nu a făcut decât să amplifice tensiunea. În afară de asta, sunt amplu mediatizate teme pro-LGBT sau pro-#metoo în spiritul agendei progresiste adoptate în majoritate de principalele mass media occidentale, dar care nu sunt neapărat populare în alte părți de pe planetă, de pildă în Europa de Est sau în țări din Asia sau Africa. Puse la un loc, toate aceste elemente creează o imagine de ansamblu deloc încurajatoare asupra societăților occidentale, în special americane, pentru că pe acest spațiu mediatizarea este cea mai intensă. Brexitul, și el intens mediatizat, este o altă narațiune dominantă care generează impresii similare. Așa că, în timp ce mass media occidentale și mulți politicieni occidentali alocă un spațiu generos condamnând derapajele, problemele din Occident, în particular din Statele Unite, de tipul hate speech, islamofobie, rasism, sexism, homofobie, etc., așa cum face, de pildă, Alexandria Ocasio-Cortez, care a comparat facilitățile de detenție de la granița cu Mexicul cu lagărele de concentrare, violările mult mai serioase ale drepturilor omului și intimidările de care se face responsabilă China, cum sunt cele suferite de uighiuri, care chiar sunt internați, cu sutele de mii, în lagăre de reeducare, sau dispar fără urmă, sunt tratate mai degrabă episodic. Or, dacă asta este imaginea proiectată în exterior asupra țărilor fanion ale democrației liberale, de ce ai vrea să adopți un model de societate dominat de confruntări permament, cu atâtea probleme, în care mai sunt promovate și teme liberale radicale, între care unele sunt străine universului tău cultural? După cum observă Mark Lilla, fascinația pentru drama identitară distorsionează și temele și modul de abordare a subiectelor internaționale. „Oricât de interesant ar fi să afli, de exemplu, despre soarta transgenderilor din Egipt, asta nu contribuie cu nimic la înțelegerea puternicele curente politice și religioase care vor determina viitorul Egiptului și, indirect, al nostru”.[20]

Efectul cumulativ este unul în care soft power-ul occidental, atât de potent în trecut, în perioada în care Joseph Nye a introdus conceptul, a fost erodat substanțial. În plus, acțiunile intreprinse de puterile revizioniste ca Rusia și China, din categoria „Sharp Power”, inclusiv atacurile destabilizatoare prin utilizarea rețelelor sociale, care exploatează vulnerabilitățile inerente sistemelor deschise, nu fac decât să amplifice efectele induse de evoluțiile descrise anterior. În plus, cum China practic a blocat toate canalele de Internet externe care deranjează regimul (de la Google și YouTube la Facebook și Dropbox), creând un „*Splinternet”,* americanii nu pot intreprinde demersuri similare care să vizeze China, oferind informații deranjante pentru regimul de la Beijing. Având în vedere și contextul media intern din China sau Rusia,

[20] Mark Lilla, „The End of Identity Liberalism”, *The New York Times*, Nov. 16, 2016, https://www.nytimes.com/2016/11/20/opinion/sunday/the-end-of-identity-liberalism.html.

foarte diferit de spațiul cenușiu propagandistic din trecut, formule de tip Radio Europa Liberă sau Radio Libertatea nu mai reprezintă arme mediatice eficiente care să combată discursul autoritarist. În fapt, prin rețeaua de website-uri „Sputnik" și prin canalele de televiziune RT (fostul Russia Today), rușii par să aibă mai degrabă ei un avantaj din acest punct de vedere. Un exemplu este Turcia unde website-ul *Sputnik* în limba turcă, lansat în 2014, pe care Rand Corporation îl descrie drept „parte a strategiei Kremlinului de alimenta suspiciunile dintre Turcia si partenerii din NATO", s-a dovedit un mare succes, a reusit într-un timp relativ scurt să amplifice semnificativ percepția negativă asupra Americii și să o îmbunătățească spectaculos pe cea asupra Rusiei. Un sondaj intreprins de Kadir Has University releva că, între anul 2016 și anul 2018, procentul turcilor care identifică Rusia ca o amenințare a scăzut de la 35 procente la puțin peste 12 procente, în timp ce procentul celor care văd în Statele Unite o amenințare a crescut de la 44 procente la 60 procente. Ceea ce demonstrează că, în timp ce Occidentul are dificultăți serioase în a-și promova ideile și politicile în spațiul principalelor puteri revizioniste, acestea din urmă au găsit formule viabile de a submina modelul occidental de societate și la el acasă și în țări sau regiuni critice pentru intresele sale strategice.

În plus, Occidentul pierde teren și pe o componentă soft power: producția cinematografică și serialele de televiziune. În mod tradițional, Hollywood-ul, în principal, a reprezentat o sursă importantă de influență din acest punct de vedere. Oamenii de pe întreaga planetă ajunseseră să știe mai multe despre modul de viață american decât despre cel din țările din imediata lor apropiere, lucru valabil și pentru România. Între timp, însă, s-au întîmplat două lucruri. Pe de o parte, producțiile cinematografice americane au început să aibă o patina tot mai pronunțat „politic corectă", iar pe de ală parte, alte țări, între care și China, au înțeles importanța acestei industrii pentru promovarea imaginii țărilor lor pe plan internațional și au investit masiv în acest efort. Legat de primul aspect avem acum o Albă ca Zăpada de culoare, tot mai multe personaje gay, constrângeri de scenarii care impun, indiferent de subiect, „promovarea diversității". În timp ce astfel de formule primesc aplauze în mediile culturale și în mass media unde este dominantă agenda progresistă (Hollywood-ul este lăudat adesea pentru că a ajutat la acceptarea homosexualității în familiile americane și în spațiul public), ele pierd teren pe plan internațional în confruntarea cu producții din China, din Turcia, din Coreea sau Thailanda, destul de bine realizate și mai adecvate la gustul unui public global. Dovadă că ponderea acestor producții a crescut semnificaiv în oferta Netflix. Este adevărat că filme din categoria blockbusters, precum *Avengers* sau *Star Wars*, au în continuare succes pe plan internațional, însă în multe țări se înregistrează un declin de audiență a serialelor americane tot mai robutare constrângerilor menționate anterior.

De altfel, pentru China, care produce anual câteva mii de seriale de televiziune și investește în jur de $7 miliarde pe an în prezența sa mediatică internațională, sau Coreea de Sud, aceasta este o dimensiune importantă care explică faptul că multe dintre aceste productii sunt subvenționate, ceea ce le face atractive la cumpărarea drepturilor de difuzare, iar ambasadorii țărilor respective intreprind frecvent demersuri pentru promovarea acestor producții (filme, seriale) pe canalele de televiziune din țările în care sunt trimiși. De pildă, serialele istorice proiectează o imagine favorabilă asupra unei civilizații sofisticate, precum cele din China sau Coreea, în timp ce producțiile contemporane chinezești prezintă un tablou al existenței cotidiene care nu este în mare diferit de cea din Occident. Adică face cam ceea ce făcea Hollywood-ul în primele decenii din perioada postbelică. Aceste eforturi se înscriu, în cazul Rusiei și Chinei, într-o strategie mai largă de promovare a prestigiului lor pe plan internațional, de la organizarea de olimpiade și alte mari evenimene sportive mondiale, până la programele lor de explorare a spațiului cosmic. Or, asta se întâmplă într-o perioadă în care Occidentul este tot mai introvertit, tot mai preocupat de problemele sale interne și acordă tot mai puțină atenție acestor exerciții de imagine care sporesc prestigiul regimurilor autoritare pentru care considerentele de natură geostrategică au prioritate în fața celor de ordin conomic.

Redefinirea conceptuală a „războiului"

Tot mai mult, la nivelul Occidentului, se răspândește o conștiință a faptului că ne aflăm în plină schimbare a caracterului războiului, de transformare a modului în care războaiele se poartă. Iar din această

perspectivă, conceptualizarea occidentală de a se afla fie în stare de pace, fie de război, devine inadecvată. Trăim tot mai mult într-o epocă în care războaiele nu se mai declară și se desfășoară preponderent sub pragul agresiunii tradiționale, pe fronturi multiple, adesea non-militare. Este o realitate internalizată la nivelul echipei care a redactat Strategia de Securitate Națională (NSS) a Administrației Trump, coordonată de consilierul pe probleme de securitate națională, generalul H. R. McMaster: „China, Rusia și alți actori non-statali recunosc faptul că Statele Unite văd adesea lumea în termeni binari, în care statele se află ‚în pace' sau ‚în război', când în realitate ne aflăm într-o arenă a concurenței continue. Adversarii nu vor căuta să lupte în termenii noștri".[21] Adaptându-se competiției permanente, contestatarii Vestului operează și lovesc astăzi în spațiul intermediar, aflat la granița dintre pace și război, speculând slăbiciunile observate la nivel societal, economic și politic.[22]

Marea Britanie, prin vocea celui mai înalt ofițer al său – generalul Nick Carter (Chief of the Defence Staff) aderă din plin la această filosofie:

> Nu mai există două stari clare şi distincte de „pace" şi „război"; acum avem mai multe forme. (…) Ceea ce reprezinta o armă în această zonă cenușie nu mai trebuie neaparat să traga. Energia, mita, practicile comerciale corupte, atacurile cibernetice, asasinatele, fake-news-ul, propaganda și intimidarea militară sunt toate exemple de arme folosite pentru a obține avantaj în această epocă a concurenței constante.[23]

În aceeași logică, și generalul Angus Campbell, cel mai înalt ofițer al armatei australiene, remarca într-un discurs despre viitorul războiului din iunie 2019, care a generat ample reacții publice, faptul că Vestul este ținta unui tip de război insidios, de uzură, folosind metodologii care ataca fundamentele societale, dar fără recurs la violența armelor clasice. El avertizează că asistam la reemergența a ceea ce el numește *political warfare*: „Războiul politic este subversiv. Penetrează mintea. Încearcă să influențeze, să supună, să fie disruptiv. Poate să opereze clandestin sau la vedere, să facă mult zgomot și să fie convingător. Nu este limitat de noțiuni precum pace sau stare de pace. Este constant și scalabil și, cel mai important, se adaptează."[24] Tot el făcea distincția între modul în care democrațiile occidentale și autocrațiile percep războiul. Cele două sisteme operează în registre diferite, cu o noțiune restrictivă, rigidă în cazul democrațiilor (deseori legalistă și normativă), în timp ce autocrațiile preferă o definiție extinsă și cuprinzătoare. Iată realitatea care le face pe primele să fie reactive, cu răspunsuri dezarticulate și de multe ori prea puțin strategice. În plus, autocrațiile sunt bine plasate pentru a specula ceea ce Vestul în ansamblul său înțelege prin noțiunea de război, atacând în așa fel încât să rămână mereu sub pragul minimal. Astfel, „suntem oare prea rigizi în concepția noastră asupra a ceea ce înseamnă război? Ce părți ale statului descurajează sau trebuie să ne apere împotriva formelor moderne de political warfare?", se întreaba generalul.

Tot mai mulți observatori par convinși de schimbarea modului în care sunt purtate războaiele contemporane. Pentru ei, formarea și schimbarea percepțiilor este noul front, centrul gravitațional al operațiunilor. Sean McFate, el însuși un practician al războiului asimteric, a argumentat în cea mai recenta carte a sa (*The New Rules of War. Victory in the Age of Durable Disorder*) că armatele occidentale ar trebui să mearga dincolo de paradigma inspirată de al doilea război mondial:

---

[21] Strategia de Securitate Națională a SUA (NSS), Decembrie 2017, https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf, p. 28.
[22] Nadia Schadlow, „Peace and War: The Space Between", în *War On The Rocks*, 18 August, 2014, https://warontherocks.com/2014/08/peace-and-war-the-space-between/.
[23] Nicholas Carter, Annual Chief of the Defence Staff Lecture 2018, Royal United Services Institute (RUSI), https://rusi.org/event/annual-chief-defence-staff-lecture-and-rusi-christmas-party-2018.
[24] Angus Campbell, Chief of the Defence Force, Australian Strategic Policy Institute International Conference „War in 2025", 14 iunie 2019, https://news.defence.gov.au/media/transcripts/australian-strategic-policy-institute-international-conference-war-2025.

> Războiul convențional a murit. Există noi reguli pentru război. Există și alte modalități de a câștiga și nu implică gloanțe. (...) Influența este mai puternică decât gloanțele. (...) Modificarea percepției oamenilor despre realitate este mai puternică decât mobilizarea unui portavion și a grupului său de luptă.[25]

Pentru alții, războiul modern devine un imens efort de PR, în care distribuția de mesaje și narațiunile proiectate sunt principalele linii de efort.

> Noile războaie nu mai sunt câștigate de rachete și bombe, ci de cei reusesc să modeleze narațiunele pe care se bazeaza înțelegerea noastră, de cei care provoacă răspunsurile care impulsionează o anumită acțiune, care reușesc să se conectez la cel mai intim nivel, de cei care construiesc un sentiment de comunitate.[26]

Războiul subversiv în practică[27]

Nimic nu scoate mai bine în evidență schimbarea caracterului războiului contemporan decât interferența rusă în alegerile americane, amplu discutată de celebrul raport Mueller. Este esențial pentru democrațiile occidentale să învețe din acest model, replicabil cu ușurință.

În centrul întregului „blitzkrieg subversiv" (cum îl numește Sean McFate) declanșat împotriva Statelor Unite s-a aflat celebra fabrică de trolli a Kremlinului - IRA (*Agenția de Cercetare a Internetului*), creată de Yevgeny Prigozhin, un apropiat al lui Putin. Potrivit investigației procurorului special, IRA este o organizație concepută pentru „operațiuni de interferență electorală" menită să influențeze spațiul politic și opinia publică americană prin intermediul forumurilor și mediei online. Instrumentalizarea unor platforme precum Twitter, Facebook, Instagram, YouTube a fost centrul gravitațional pentru întreaga campanie. IRA a dezvoltat din vreme grupuri și pagini tematice pe Facebook și Instagram precum „United Muslims of America", „Armata lui Isus", „Inima Texasului", „Opriți Toți Imigranții", „Sudul Unit", „Blacktivist", „Știri Tea Party" sau „Frontiere securizate". Multe din ele și-au dezvoltat bazine de zeci și sute de mii de *followers*.

O evaluare detaliată a comportamentului practicat de IRA arată un fel de suprapunere și „aliniere strategică"[28] peste logica electorală urmarită de campania lui Donald Trump: demobilizarea minorităților nemulțumite de Hillary Clinton, amplificarea suportului pentru alți candidați, precum Jill Stein și Bernie Sanders, mobilizând în același timp circumscripțiile republicane tradiționale.

Mare parte a efortului IRA a vizat demobilizarea unor grupuri strategice pentru economia votului democrat, încercând să le convingă fie să nu voteze, fie să-și reorienteze sprijinul electoral către un al treilea candidat, precum Jill Stein, propunerea verzilor americani (aceasta din urmă apărea împreună cu generalul în retragere Mike Flynn, la o cina găzduită de Vladimir Putin la Moscova spre sfârșitul lui 2015). La 3 noiembrie 2016, pe Instagram contul „Blacktivist" promova un post cu mesajul: „Alege pacea și votează pentru Jill Stein. Crede-mă, nu este un vot pierdut". În cele din urmă, voturile acestea ar fi putut fi decisive. Ulterior, un insider al campaniei Clinton avea să concluzioneze: „am pierdut Pennsylvania, Michigan, Wisconsin – trei state din Zidul Albastru – cu aproximativ 80.000 de voturi. 660.000 de voturi au fost exprimate în aceste trei state pentru candidații terți. Câștigarea celor trei state ne-ar fi dus la 278 de voturi electorale".

Un efort sistematic a constat în încercarea de a determina minoritățile afro-americane sau pe musulmani să boicoteze procesul electoral, sau cel puțin să nu voteze pentru Hillary Clinton: „Musulmanii americani [boicotează] astăzi alegerile, majoritatea musulmanilor americani refuză să voteze pentru Hillary

[25] Sean McFate, *The New Rules of War. Victory in the Age of Durable Disorder*, New York: HarperCollins Publishers, 2019, pp.124, 125, 130.
[26] P.W. Singer, Emerson Brooking, *LikeWar. The Weaponization of Social Media*, Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2018, p. 21.
[27] O versiune a acestei secțiuni a fost publicată în limba engleză în cadrul proiectului „Understanding the Eastern Neighborhood. A unique platform for comprehensive debates and analysis on Russian affairs", implementat de ESGA între february 2018 – ianuarie 2019.
[28] Kathleen Hall Jamieson, *Cyber-War. How Russian Hackers and Trolls Helped Elect a President*, New York: Oxford University Press, 2018.

Clinton pentru că vrea să continue războiul împotriva musulmanilor din Orientul Mijlociu și a votat pentru invadarea Irakului”, spune un mesaj IRA.

Mesajele adaptate publicului conservator au fost construite pe subiecte intim legate de convingerile lor de bază și pe resentimentele care rezonau cu mentalitatea de tip „America first”. Era promovat un discurs patriotic, naționalist, pro-arme, anti-imigrație și care accentua specificul identităților regionale. „Votează republican, votează Trump și susține al doilea amendament!”; „Donald vrea să învingă terorismul. Hillary vrea să îl sponsorizeze”; „Nu putem avea încredere în Hillary să aibă grijă de veterani!” În plus, s-a amplificat strategic mentalitatea de asediu a acelor segmente îngrijorate de o potențială „dislocare economică și schimbare culturală”.

În ansamblu, magnitudinea campaniei, precum și capacitatea de a interacționa online cu principalele segmente electorale, rămân amețitoare. Computational Propaganda Research Project de la Oxford a demonstrat că materialele „IRA au fost share-uite de aproximativ 31 de milioane de utilizatori, în timp ce 39 de milioane de utilizatori au dat like-uri și au generat aproape 3,5 milioane de comentarii”.

În ianuarie 2018, *Twitter* a anunțat identificarea a 3.814 de conturi controlate de IRA, în completarea celor 50.000 de boți rusești (conturi automate) care, în secvențele finale ale alegerilor din 2016, au amplificat prezența digitală a lui Donald Trump prin reluarea postărilor sale (facute pe @realDonaldTrump) de aproape 470.000 de ori. Nu în ultimul rând, se estimează că cele aproximativ 3.500 reclame cumpărate de IRA pe Facebook „au produs mii de posturi Facebook și Instagram”, iar conținutul conturilor IRA de pe Facebook (80.000 de posturi) ar fi ajuns la 126 de milioane de utilizatori.

Trebuie reținut și faptul că întreaga campanie IRA a funcționat simultan cu eforturile de *kompromat* cibernetic impotriva Partidului Democrat orchestrate de GRU (Direcția Principală de Informații, serviciul de spionaj al armatei ruse). Infiltrarea serverelor partidului a vizat deturnarea corespondenței interne, private, a coordonatorilor campaniei democrate, pentru ca ulterior aceasta să fie „detonată” în spațiul public prin intermediul unor platforme precum Wikileaks și DC leaks.

Implicațiile interferenței ruse în alegerile americane au fost rezumate de generalul în retragere H. R. McMaster, timp de 13 luni consilier pe probleme de securitate națională al președintelui Trump:

> Este o nouă formă de război. O campanie prelungită de subversiune prin care Rusia vrea să ne polarizeze societatea și să ne întoarcă unul împotriva celuilalt. De asta vedem sprijinul dat acestor site-uri nebune de dreapta sau de stânga. Și dacă ne uităm la proporții, 80% din mesajele trollilor și al boților a fost pe chestiuni de rasă, imigrație, controlul armelor. Le-au selectat pentru că sunt subiectele cu cel mai mare potențial de polarizare. Ceea ce este trist pentru mine este că am făcut jocul Rusiei prin aceste narațiuni partizane, vitriolice și polarizante.[29]

Pe fond, însă, întreaga campanie de interferență beneficiază de un imens ajutor din interior, de un ecosistem care invită la o agresiune asimetrică, produs de tendința de tribalizare tot mai evidentă în Vestul democratic. Pentru fostul șef al Pentagonului, generalul Jim Mattis, este poate cea mai importantă amenințare la adresa securității Statelor Unite. El a vorbit pe larg despre pericolele tribalizării recent în marginea lansării biografiei sale (*Call Sign Chaos – Learning To Lead*), reunind memoriile și lecțiile învățate în timpul unei cariere militare care se intinde pe parcursul a 44 de ani. Cartea se încheie cu un avertisment legat de pericolul fragmentării societății americane, despre „divizarea noastră internă”. El vede o polarizare „în triburi ostile” mobilizate unele împotriva celorlalte “alimentate de emoție și de un dispreț reciproc care ne pune în pericol viitorul.” Este contextul în care Mattis pledează pentru redescoperirea terenului comun, a ceea ce îi aduce pe americani laolaltă avertizând că „democrația noastră e un experiment, unul care poate fi răsturnat. Știm cu toții că putem mai mult decât climatul politic de astăzi. Tribalismul nu trebuie lăsat să ne distrugă experimentul.”[30] Totodată, este profund ingrijorat de tendința specifică multor politicieni de a rămâne anchilozat în mindset-ul partizan al luptei electorale și dincolo de alegeri:

[29] H. R. McMaster, *Interviu*, PBS, 12 April 2019, http://www.pbs.org/wnet/firing-line/video/h-r-mcmaster-k2qeif/.
[30] Jim Mattis and Bing West, *Call Sign Chaos. Learning To Lead,* New York: Random House, 2019, p. 332.

> În trecut, aveam alegeri și da, sunt destul de răutăcioase, destul de grosolane, necivilizate, dar asta înseamna democrația. Dar pe vremuri, în momentul în care alegerile se încheiau, îngropam securea războiului și începeam să guvernăm. Astăzi însă, tot ceea ce facem este să rămânem blocați în ciclul electoral și să găsim constant motive să nu cooperăm. Nicio democrație nu poate supraviețui acestui stil. Pur și simplu nu poate funcționa.[31]

Jim Mattis nu este singurul şef al Pentagonului îngrijorat de astfel de tendinţe. Imediat după încheierea mandatului său, Robert Gates transmitea mesaje similare. În decembrie 2011, *Atlantic Council* a găzduit o reuniune în onoarea legendarului consilier pe probleme de securitate naţională, Brent Scowcroft. Au participat nume grele ale politicii externe americane, precum Henry Kissinger și Zbigniew Brzezinski. Recunoscut pentru afirmaţiile sale directe, neretuşate, Robert Gates a punctat atunci declinul spiritului bipartizan, al valorilor care definiseră generaţia „lor": respectul reciproc, dorinţa de a pune ţara înaintea eului şi a partidului, capacitatea de a asculta şi învăţa de la celălalt, înţelepciunea de a nu pretinde că ai toate răspunsurile şi de a nu-i demoniza pe cei cu opinii diferite de a le noastre. În timp însă, toate aceste virtuţi, în special în Washington, par să fi devenit nişte „relicve istorice". Politica de sumă zero şi războiul ideologic sunt reperele noii ordini. Efectul?

> Centrul moderat - fundaţia sistemului nostru politic - nu mai rezistă. Moderaţia a devenit echivalentă cu lipsa principiilor; compromisul, cu a te vinde. Exact când ţara aceasta are nevoie de mai multă predictibilitate, de mai mult consens şi, mai presus de toate, de disponibilitatea de a ajunge la o cale de mijloc, noi ne îndreptăm în direcţia opusă.[32]

Erodarea supremației tehnologice militare occidentale

Îngrijorător este și faptul că supremația tehnologică a Vestului scade. „Capacitatea Americii de a-și proiecta puterea covârșitoare oriunde în lume este acum amenințată", observa *The Economist* în urmă cu câțiva ani. Monopolul militar deținut de SUA s-a erodat. Nu mai este privilegiul unei singure puteri. Armele inteligente s-au democratizat.

În 2018, Comisia pentru Strategia de Apărare Naționala (mandatată de Congres, reunind experti consacrați, cu mulți ani de experiență în comunitatea de apărare, deopotrivă în administratii democrate sau republicane) a avut o conluzie surprinzătoare: „America a atins punctul unei crize de securitate națională profundă".[33] Scanând orizontul strategic, documentul vede o lume în care competitorii SUA au investit și dezvoltat capabilități care pun sub semnul întrebarii modul tradițional în care America (the „American Way of War") oferea securitate aliaților săi. Cu o America angajată timp de 18 ani predominant în războiul împotriva terorismului, în campanii de contrainsurgență și stabilizare, adversarii (în special China și Rusia) „au studiat modul în care luptăm și cum suntem pregătiți să luptăm și au dezvoltat o suită de capabilități menite să contracareze ce putem face într-un mod asimetric" spune Eric Edelman, unul dintre președintii Comisiei pentru evaluarea Strategiei Pentagonului.[34] Lecțiile internalizate ale „revoluției din afacerile militare" (RMA) și care se află la baza unor succese operaționale memorabile precum „Furtuna Deșertului" (1991, împotriva Irakului), războiul aerian împotriva Serbiei din 1999 sau operațiunea „Șoc și Groază" (împotriva Irakului în 2003) au creat un efect de bumerang. De ani buni, potențialii adversari ai SUA investesc în sisteme de sens contrar a căror menire este aceea de a contrabalansa avantajele, tehnologice și operaționale, care până recent ofereau Washingtonului capacitatea de a-și propulsa prezența globală. Este ceea ce jargonul militar numește arsenale anti-acces și de interdicție regionala (A2/AD) - sisteme de neutralizare a avantajelor care transformă SUA într-o putere expediționară. În general, marile

---

[31] Interviu cu Jim Mattis, CNN, 3 septembrie 2019, http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/1909/03/ampr.01.html.

[32] Robert Gates keynote transcript, Atlantic Council, 13 decembrie, 2011, https://www.atlanticcouncil.org/commentary/transcript/the-atlantic-council-hosts-an-evening-honoring-brent-scowcroft-robert-gates-keynote-transcript-12-13-11/.

[33] Eric Edelman and Gary Roughead, *Providing for the Common Defense. The Assessment and Recommendations of the National Defense Strategy Commission*, 2018, p. 11.

[34] Eric Edelman, *Interviu cu Michael Morell*, CBS, 14 noiembrie 2018, https://www.cbsnews.com/news/transcript-eric-edelman-talks-with-michael-morell-on-intelligence-matters-podcast/.

puteri revizioniste ale momentului le dezvoltă pentru a contesta supremația pe care SUA o dețineau în aer, pe mare și terestru și care le permitea să-și proiecteze fără impedimente puterea în orice teatru operațional. De exemplu, China investește în propria umbrelă antiacces și de interdicție regională (submarine și avioane de atac dotate cu rachete antinavă, straturi dense de rachete terestre, sisteme electronice, cibernetice și antisatelit menite să paralizeze echipamentele de comandă și control ale competiției) pentru a ține la distanță America de ceea ce consideră „străinătatea apropiată“, sfera să de interes geopolitic (Taiwanul sau Marea Chinei de Sud). În cuvintele generalului Ben Hodges,

> ne-am bazat întotdeauna pe puterea aeriană și maritimă. Rusia și China au dezvoltat capacități semnificative A2/AD care ar limita, cel puțin pentru o perioadă, capacitatea noastră de a folosi pe deplin potențialul nostru aerian si maritim. Au dezvoltat capacități, sisteme și doctrine militare menite să submineze modul american de proiectare a puterii pentru apărarea intereselor aliaților.[35]

Și totuși, care este semnificația acestor tendințe? Efectul imediat al acestor evoluții sistemice ține de perspectiva transformării diverselor ecosisteme regionale și mai ales a balanțelor de putere care asigură stabilitatea lor:

> erodorea avantajului militar al SUA duce la slăbirea normelor și principiilor pentru care America le-a aparat în mod tradițional. Nu este o coincidență faptul că amenințările la adresa libertății de navigație în Marea Chinei de Sud au crescut pe măsură ce echilibrul militar s-a deteriorat. În mod similar, credibilitatea alianțelor americane va fi slăbită, pe masura ce aliații încep sa chestioneze dacă Statele Unite le pot apăra; rivalii și adversarii SUA vor fi încurajați să preseze mai tare. Din strâmtoarea Taiwanului până în regiunea baltică, pacea și descurajarea s-au bazat mult pe percepția că Statele Unite pot învinge în mod decisiv provocările militare. Pe măsură ce percepția se estompează, capacitatea de descurajare slăbește și războiul devine mai probabil.[36]

Raportul Comisiei de evaluare a NDS listează și câteva scenarii operaționale posibile care nu pot fi deloc excluse într-o mediu de securitate în care supremația militară americană continuă să se erodeze. Ele expun o lume în care marile puteri competitoare înțeleg vulnerabilitățile americane, le speculează și caută să pună Washingtonul în fata unor fapte împlinite cu ample consecințe geopolitice pentru care America și Occidentul în general nu sunt deloc pregătite:

- În 2024, China întreprinde un atac surpriză pentru a împiedica Taiwanul să-și declare independența. O intervenție decisivă a Statelor Unite este necesara pentru sustinerea Taiwanului. Și totuși, America nu mai poate contempla o astfel de intervenție la costuri acceptabile. Capacitățile militare ale Chinei au continuat să crească pe măsură ce cele de aparare în Statele Unite au stagnat. Pacificul de Vest a devenit o „no-go area” pentru forțele americane. Pentagonul îl informează pe președinte că America ar putea învinge China într-un război de lungă durată, în condițiile în care puterea întregii națiunii ar fi mobilizată. Cu toate acestea, ar pierde un număr uriaș de nave și aeronave, cu profunde consecințe economice – toate fără nicio garanție de a avea un impact decisiv înainte de copleșirea Taiwanului. Pierderea Taiwanului ar reprezenta o lovitură zdrobitoare pentru credibilitatea și poziția regională a Americii. Însă evitarea acestui rezultat ar necesita absorbirea unor pierderi imense.
- În 2019, tensiunile dintre NATO si Rusia se inflamează. Reacționand la fake-news-uri despre atrocități comise împotriva populației ruse, Moscova invadează statele baltice, sub pretextul unei misiuni de „menținere a păcii”. Rusia declară că eventualele atacuri împotriva forțelor ruse vor fi tratate ca atacuri asupra Rusiei propriu-zise – ceea ce implică un potențial răspuns nuclear. Între timp, pentru a dezechilibra America, Rusia pune la cale o campanie de atacuri asimetrice cu efecte disruptive. Submarinele rusești atacă cablurile trans-atlantice de fibră optică. Hackerii atacă centralele electrice și compromit securitatea băncilor americane. Armata rusă folosește capabilități anti-satelit avansate pentru a deteriora sau distruge sateliții militari și comerciali ai SUA. Consecințele interne sunt severe: marile orașe sunt paralizate; utilizarea internetului și a telefoanelor

[35] Interviu cu generalul Ben Hodges, August 2018, https://smallwarsjournal.com/index.php/jrnl/art/small-wars-journal-interview-lieutenant-general-ben-hodges-nato-adaptation-and-russian-way.
[36] Edelman, Roughead, *op. cit.*, pp. 13-14.

inteligente este perturbată. Sistemul bancar este în haos. În timp ce armata americană se confruntă cu imensa provocare operațională de eliberare a statelor baltice, societatea americană suferă impactul devastator al războiului modern.

- Suntem în 2022. De un deceniu, China desfășoară capacități militare sofisticate pe insulele artificiale din Marea Chinei de Sud. Deși America și aliații săi au denuntat acțiunile Chinei și au sporit ritmul propriilor patrule navale, Beijingul a creat treptat un inel de instalații militare care extinde acoperirea forțelor sale. Pe fondul unor tensiuni comerciale între SUA și China, Beijingul inițiază o campanie de hărțuire a tranzitului comercial în apele internaționale pe care China le revendică ca parte a zonei sale economice exclusive. Pe fondul ezitărilor SUA de a contesta comportamentul, o China încurajată impune taxe mari traficului maritim prin Marea Chinei de Sud și începe să restricționeze tranzitul de nave comerciale din America și alte țări „neprietenoase". Efectele economice se resimt imediat pe piețele americane. În fond, 14% din comerțul maritim al Americii trece prin Marea Chinei de Sud. În trecut, America a luptat pentru conservarea libertăților maritime. Însă acum, potențialele costuri militare ale contestării controlului Chinei asupra Mării Chinei de Sud par atât de de ridicate, iar Washingtonul se confruntă cu atât de multe alte provocări globale, încât America nu poate decât decât să accepte deznodământul.[37]

Scenariile de mai sus sunt reprezentative pentru un imaginar care tinde să domine Pentagonul în ultimii ani, chiar înainte de administrația Trump și pivotul oficial către reîntoarcerea competiției cu marile puteri. Astfel, imediat după preluarea mandatului său în februarie 2015, Ashton Carter (ultimul secretar al apărarii din a doua administrație Obama) reorientează Pentagonul să răspundă cu prioritate așa numitului construct CRIKT – China, Rusia, Iran, Coreea de Nord și terorismului – în sine, o formula sugestivă menită să descrie „o amplă tranziție strategică – de la o eră în care preocupările noastre principale de securitate erau centrate pe contraterorism și contrainsurgență la o noua eră marcată de revenirea rivalității între puterile majore ale lumii".[38] Este contextul în care Pentagonul începe să fie preocupat de erodarea supremației tehnologice și să propună o „nouă strategie de offset". Acesta din urmă este o strategie competitivă (folosită deseori în lumea afacerilor), dezvoltată pe baza conștientizării propriilor avantaje menită să speculeze slăbiciunile adversarului. Nu în ultimul rând, strategia de offset este și cea care a asigurat de două ori supremația tehnologică a Statelor Unite pe fondul unei alte competiții cu marile puteri – în timpul Războiului Rece și ale cărei ramificații se întind până astăzi. Din perspectivă istorică, lumea post-1945 cunoaște două revoluții militare (tehnologii disruptive) – prima ține de inventarea armelor nucleare amplu utilizate în doctrinele militare americane pentru a ține în șah în prima parte a Războiului Rece avantajul numeric covârșitor pe care îl deținea URSS în raport cu Occidentul; a doua, inițiată în 1970-1980 și maturizată la începutul anilor '90, ține de răspândirea capacitații de a purta un război high-tech chirurgical (grație tehnologiei informației care s-a aflat la baza computerelor, senzorilor avansați și sateliților) și care a maximizat ulterior letalitatea SUA și capacitatea sa de descurajare. America a dominat ambele revoluții care i-au asigurat supremația tehnologică până în primele decenii ale secolului XXI. Dar, ca de fiecare dată înainte, potentialii adversari au recuperat terenul tehnologic apropiindu-se semnificativ de paritate. Înțelegând implicațiile noului peisaj tehnologic, Robert Work, secundul lui Ashton Carter la vârful Pentagonului, începe să preseze pentru a treia strategie de offset. „Ipoteza celei de-a treia strategii de offset a fost aceea că Statele Unite se află în punctul în care trebuie să schimbe jocul și să creeze un nou regim tehnologic", spune Robert Work. Obiectivul său era acela de a forța o noua paradigma, un nou mod de a purta războiul folosind progresele din spațiul inteligenței artificiale (AI), *big data*, *machine learning* pentru a crea echipe mixte om-mașină și de a desfășura operațiuni asistate de o inteligență sintetică. Desigur, nu doar

---

[37] Scenarii dezvoltate în *ibidem*, pp. 15-17.

[38] Ashton Carter, „Inside the Five-Sided Box: Lessons from a Lifetime of Leadership in the Pentagon", *Dutton*, 2019, p. 290.

Statele Unite se află în avangarda noii revoluții. Marile puteri revizioniste ale momentului vor și ele să câștige noua cursă și să ajungă la capătul ei înaintea Americii.

Cursa pentru dominația globală în domeniul Inteligenței Artificiale

În timp au fost invenții, tehnologii, cu un impact crucial asupra societății. În eseul său din *The Atlantic* Henry Kissinger amintește invenția tiparului în secolul al 15-lea care, scrie el, a determinat „trecerea de la Epoca Religiei la Epoca Rațiunii".[39] „Dar dacă Iluminismul a început prin răspîndirea gîndirii filosofice cu ajutorul unei noi tehnologii acum ne aflăm în situația contrară. Epoca noastră a produs o tehnologie potențial dominatoare în căutarea unei gîndiri filosofice". E o provocare fără precedent și e legitim să ne întrebăm dacă democrația va putea supraviețui acestui vast experiment ale cărei consecințe sunt greu de întrevăzut. Deja rețelele sociale au un sever efect destabilizator asupra societăților deschise. Algoritmii bazați pe inteligența artificială și roboții vor înlocui o mulțime de activități umane generând fracturi sau chiar explozii sociale. Istoricul Yuval Noah Harari nu este deloc optimist. El crede că „împreună, infotech și biotech vor crea răsturnări fără precedent în societatea umană, erodând agenția umană și, posibil, subminând dorințele omului. În aceste condiții, democrația liberală și economia de piață liberă ar putea deveni caduce".[40]

Într-un interviu acordat săptămânalului german *Der Spiegel*, Pedro Domingos, profesor la University of Washington și o autoritate mondială în domeniul Inteligenței Artificiale, descrie o situație ipotetică în care un regim totalitar, precum cel care a existat în blocul sovietic, ar fi avut la dispoziție tehnologiile de astăzi:

> Imaginați-vă ce ar fi putut realiza acest regim cu algoritmii din epoca noastră. Calculatoarele sunt niște birocrații perfecți. Pot monitoriza ce face exact fiecare și sunt incoruptibili, dar în mâinile unui despot devin extrem de coruptibile. Dacă într-o societate deschisă și democratică le spun soldaților mei, în calitate de comandant al unei armate, să facă ceva pe care ei îl consideră rău, ei sunt de fapt liberi sub legile majorității țărilor occidentale să refuze comanda. Dacă este un computer, calculatorul nu spune nu. Pur și simplu execută.[41]

> Robotica reprezintă pentru mine una dintre cele trei arii care tind să schimbe războiul. Va crește numărul vehiculelor pilotate de la distanță, vom vedea o tot mai mare delegare a deciziilor către sisteme non-umane, mine mobile inteligente etc. În tot cazul, este o sferă în care trebuie sa fim mai buni ca oricine altcineva, să fim preeminenți, să deținem un avantaj substanțial.

Sunt cuvintele pe care Andrew Marshall, directorul Biroului de Net Assessment le transmitea într-un memo din martie 2002 către șeful de atunci al Pentagonului – Donald Rumsfeld. Acesta din urmă revenise în fruntea uneia dintre cele mai mari organizații din lume pentru a implementa o agenda transformativă, chiar revoluționară, care să ofere Pentagonului avantaje de secol XXI. Însă atacurile de la 11 septembrie 2001 au deturnat întregul proiect blocând America în nesfârșite bătălii de secol XX.

Recitite astăzi, cuvintele lui Marshall se dovedesc vizionare, rezumând cu precizie programele și obiectivele puterilor revizioniste ale momentului: Rusia și China. Atât pentru Rusia, cât și pentru China domeniul este văzut drept un element cheie în competiția geopolitică așa că nu e deloc surprinzător că liderii principalelor puteri revizioniste, Xi Jinping cât și Vladimir Putin, se arată atât de interesați de Inteligența Artificială. „Inteligența artificială este viitorul, nu numai pentru Rusia, dar pentru întreaga omenire…oricine devine lider în această sfera, va stăpâni lumea", spunea Vladimir Putin în septembrie 2017.

Pentru China, 2017 avea să fie un veritabil „moment Sputnik". Totul s-a întâmplat când o mașina inteligentă (AlphaGo) capabilă să recunoască patternuri complexe construită de Google a triumfat în fața unui campion chinez de Go - un joc, mai degrabă o artă orientală, considerată imposibil de pătruns de către mintea occidentală. Simbolismul era evident: „nu doar un triumf al mașinii asupra omului, dar al tehnologiei și companiilor occidentale asupra restului lumii", spune Kai-Fu Lee, autorul cărții *AI Superpowers. China,*

[39] Kissinger, *art. cit.*
[40] Harari, *art. cit.*
[41] Christoph Scheuermann and Bernard Zand, „Interview with Pedro Domingos on the Arms Race in Artificial Intelligence"*, Der Spiegel*, 16 Aprilie 2018, https://www.spiegel.de/international/world/pedro-domingos-on-the-arms-race-in-artificial-intelligence-a-1203132.html.

Silicon Valley and the New World Order. Șocul înfrângerii a fost văzut ca un game-changer. A determinat Beijing-ul să-și reconsidere poziția, să investească masiv și să intre într-o cursă a cărei stație-terminus este supremația în AI. În iulie 2017, Beijingul a anunțat un *Plan de Dezvoltare pentru o nouă generație de AI* prin care își propune sa domine piața inteligenței sintetice până în 2030. În general, investițiile chineze în R&D ating cote amețitoare: între 1991 și 2015, acestea au crescut de 30 ori, de la 13 la 376 miliarde de dolari, cât Japonia, Germania și Coreea de Sud laolaltă (spune un raport al *Center for a New American Security*).

Nici puterile europene nu rămân mai prejos. Franța a anunțat în 2018 intenția de a recupera din avansul pe care îl au giganți precum Statele Unite sau China. Nivelul investițiilor este însă destul de modest – aproximativ 1,85 miliarde de dolari pentru următorii 5 ani pentru a sprijini cercetarea și start-up-urile din acest domeniu.

> Cred că inteligența artificială va disloca toate modelele de business, este valul disruptiv al viitorului. Și vreau să fac parte din el. Altfel voi fi supus acestor dislocări fără a crea locuri de muncă în această țară. (…) Vreau ca țara mea să faca parte din revoluția pe care inteligența artificială o va genera în circulație, energie, apărare, finanțe, asistență medicala,

spunea președintele Emmanuel Macron într-un interviu acordat revistei *Wired*. Mai mult, pledează pentru ajustarea legislației, a curriculei educaționale pentru a crea ecosistemul adecvat apariției campionilor industriali. Vorbește despre „o suveranitate europeană în AI" în special în fața Beijingului perceput ca un guvern cu acces la un ocean de date.

Cât priveste America, Washingtonul începe sa fie activ preocupat de AI încă din 2014. Atunci, leadershipul Pentagonului ajunsese la concluzia ca încercarile de anexare initiate de China si de Rusia în imediata lor vecinătate (în Marea Chinei de Sud și Crimeea) devin tot mai mult trăsăturile unei lumi în care competiția dintre marile puteri devine noua normalitate. Este o conștientizare strategică grăbită și de faptul că avantajele competitive tradiționale care prelungiseră supremația militară americană în lumea post-Război Rece erau tot mai șubrede. Atât Rusia cât și China investiseră masiv în sisteme antidot menite să le apropie de paritatea convențională cu Vestul. Astfel, Pentagonul începe să articuleze public nevoia pentru o a treia „strategie de offset" (în general o rețetă menită să confere avantaje calitative care să țină la distanță un competitor care deține avantajul cantitativ, al masei). Primele strategii de offset, dezvoltate în diversele etape ale Războiului Rece, asiguraseră mai întâi prin sistemele nucleare, apoi prin armele chirurgicale (demonstrate în anii 90 în operațiuni precum Furtuna Deșertului impotriva lui Saddam Hussein) supremația occidentală. Însă în secolul vitezei, avantajele viitorului vin din altă direcție și tin de tehnologii precum *inteligența artificială*, *machine learning*, *big data*. Tehnologii pe care America este hotărâtă să le stăpânescă înaintea adversarilor. Congresul a creat o comisie de securitate nationala pentru AI condusă de Robert Work (fostul număr doi al Pentagonului) și Eric Schimdt (fostul CEO de la Google). Nu în ultimul rând, Pentagonul are astăzi o strategie pentru inteligență artificială, iar instrumentul său principal de implementare este așa numitul *Joint Artificial for Intelligence Center (JAIC)*. În august 2019, directorul JAIC, generalul Jack Shanahan rezuma filosofia care guvernează Pentagonul:

> Cele mai valoroase contribuții ale AI vor veni din modul în care o folosim pentru a lua decizii mai bune și mai rapide. Acest lucru implică o înțelegere mai profundă a modului de optimizare a echipei om-mașină. Vrem AI pentru a amplifica eficacitatea operațională, pentru a accelera integrarea sistemelor autonome și pentru a spori eficiența întregului departament. Întregul demers este mai puțin legat de o tehnologie individuală și mai mult despre modul în care proiectăm, experimentăm și desfășurăm concepte operaționale AI enabled pentru a obține un avantaj competitiv, atât tactic dar și la nivel strategic. În unele cazuri, putem obține o superioritate trecătoare, un avantaj temporar. În alte cazuri, vom putea avea un avantaj strategic sustenabil împotriva unui competitor.[42]

Abordările americane sunt însă diferite de cele chinezești. În China guvernul se implică activ, alocă fonduri importante cercetării științifice în domeniu și sprijină companiile chinezești, private sau de stat, în

[42] Jack Shanahan, Briefing de presă privind Inițiativele de AI ale Pentagonului, 30 august 2019, https://www.defense.gov/Newsroom/Transcripts/Transcript/Article/1949362/lt-gen-jack-shanahan-media-briefing-on-ai-related-initiatives-within-the-depart/.

achiziționarea de tehnologii care utilizează inteligența artificială, fie prin cumpărarea unor firme străine, fie prin alte mijloace mai mult sau mai puțin ortodoxe. În plus, Pentagonul a anunțat că lucrează cu experți din industrie și din zona academică pentru a elabora normele etice în materie, o problemă care probabil nu preocupă la fel de mult Beijingul.

A făcut multe valuri în mass media o imagine cu Xi Jinping citind discursul ținut cu prilejul Anului Nou avînd în fundal o bibliotecă pe rafturile căreia alături de *Capitalul* lui Marx și un volum din scrierile lui Mao Zedong se găsea și o carte de referință din domeniul inteligenței artificiale scrisă de Pedro Domingos, *The Master Algorithm: How the Quest for the Ultimate Learning Machine Will Remake Our World*, care descria felul în care „mașinile inteligente” ne vor schimba viața în toate dimensiunile ei, în politică și afaceri, în economie, educație și știință, vor schimba guvernarea și felul în care vor duce războaiele: „suntem total pregătiți din punct de vedere psihologic să lăsăm multe lucruri sub controlul Inteligenței Artificiale, chiar dacă nu ar trebui să facem asta”, crede Domingos. „Dar, în cele din urmă, nu inteligența artificială ia deciziile, ci cei care controlează inteligența artificială. Însă cine va sta în spatele algoritmilor? Vom fi noi sau Xi Jinping? Asta este întrebarea”.

Câteva Concluzii

- Sistemul internațional intră într-o etapă disruptivă marcată de revenirea competiției între marile puteri. Oare va triumfa democrația occidentală în noul context tehnologic și al unor dinamici geopolitice care o dezavantajează? Răspunsul rămâne deschis.
- Modelul economic al lumii libere nu mai are de mult strălucirea de altă dată. Dimpotrivă, pentru multe dintre statele din Africa, Asia sau chiar Balcani, modelul capitalismului de stat promovat de China pare tot mai atractiv. Este posibil chiar ca în următorii 6-7 ani ponderea economică totală a blocului țărilor „nelibere” să o depășească pe aceea a blocului democrațiilor liberale.
- Nici supremația tehnologică militară a Vestului nu mai este ce a fost. Puterile revizioniste fac pași semnificativi către paritatea convențională, sau cel puțin către neutralizarea avantajelor comparative care se aflau la baza modelului occidental de asigurare a securității, aspect esențial în șahul geopolitic al momentului. Cursa pentru tehnologiile secolului XXI care vor face diferența, inclusiv în revoluționarea tehnologiilor militare, se află încă în fazele timpurii, dar China e decisă să facă totul pentru a obține supremația în domeniul Inteligenței Artificiale.
- Nu în ultimul rând, clivajele interne tot mai mari fac ca democrațiile liberale să devină o pradă tot mai ușoară pentru forțele din afară care demonstrează că știu să speculeze de o manieră sofisticată armele digitale pentru a stimula o atmosferă tribală, încurajând extremele și diluarea centrului politic. Iată un tip de război societal pentru care societățile deschise din lumea liberă par să fie încă profund nepregătite. Or, de partea cealaltă, noile evoluții tehnologice au oferit regimurilor autocratice, în principal celui de la Beijing, instrumente redutabile de control a propriei populații, cu mult peste cele pe care le aveau la dispoziție regimurile din fostul bloc sovietic. În plus, Beijingul a pus la dispoziția multor state africane, dar și a unor state din America de Sud (precum Ecuadorul sau Venezuela), sau din Asia, sisteme de supraveghere de tipul celor utilizate pe plan intern, știind că astfel exportă în ultimă instanță nu doar o soluție tehnologică, ci un sistem alternativ de guvernanță, unul autocratic, asemănător cu cel chinezesc. Așa că nu e de mirare că apetitul pentru promovarea reformelor democratice a scăzut considerabil în afara spațiului occidental, un exemplu fiind cazul Cambodgiei, unde regimul Hun Sen, confruntat cu posibilitatea pierderii puterii pe care o deține neîntrerupt de trei decenii, a pus capăt brutal demersului de democratizare sprijinit din Occident, acceptînd tutela Beijingului. E adevărat însă că unele tendințe se pot inversa, pot interveni mutații la fel de dramatie la fel ca acelea la care asistăm acum. Însă ce e sigur e că trebuie să consemnăm sfârșitul certitudinilor pe care încă le aveam cu doar puțină vreme în urmă.

Bibliografie

Bremmer, Ian, „Is Democracy Essential? Millenials Increasingly Sren't sure – and That Should Concern Us All", Think Newsletter, February 13, 2018.

Bremmer, Ian, „Japan in ‚Uniquely Unfortunate' Global Position", *Nikkei Asian Review*, October 26, 2017. <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/Japan-in-uniquely-unfortunate-global-position>.

Campbell, Angus, Chief of the Defence Force, Australian Strategic Policy Institute International Conference „War in 2025", 14 iunie 2019 <https://news.defence.gov.au/media/transcripts/australian-strategic-policy-institute-international-conference-war-2025>.

Carter, Ashton, „Inside the Five-Sided Box: Lessons from a Lifetime of Leadership in the Pentagon", *Dutton*, 2019.

Carter, Nicholas, Annual Chief of the Defence Staff Lecture 2018, Royal United Services Institute (RUSI) <https://rusi.org/event/annual-chief-defence-staff-lecture-and-rusi-christmas-party-2018>.

Der Spiegel, „Interview with Pedro Domingos on the Arms Race in Artificial Intelligence", by Christoph Scheuermann and Bernard Zand, April 16, 2018 <https://www.spiegel.de/international/world/pedro-domingos-on-the-arms-race-in-artificial-intelligence-a-1203132.html>.

Domingos, Pedro, *The Master Algorithm: How the Quest for the Ultimate Learning Machine Will Remake Our World*, New York: Basic Books, 2015.

Edelman, Eric and Gary Roughead, *Providing for the Common Defense. The Assessment and Recommendations of the National Defense Strategy Commission*, 2018.

Edelman, Eric, Interviu cu Michael Morell, CBS, 14 noiembrie 2018 <https://www.cbsnews.com/news/transcript-eric-edelman-talks-with-michael-morell-on-intelligence-matters-podcast/>.

Foa, Roberto Stefan, Yascha Mounk, „The Democratic Disconnect", *Journal of Democracy*, July 2016, Vol. 27, Number 3.

Fukuyama, Francis, „Social Media and Democracy", *The American Interest*, Oct. 30, 2017.

Fukuyama, Francis, „The End of History?", *National Review*, 1989.

Gat, Azar, „The Return of Authoritarian Great Powers, the End of the End of History", *Foreign Affairs*, July/August, 2007 <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2007-07-01/return-authoritarian-great-powers>.

Hanson, Victor Davis, „Our Modern *Satyricon*", *National Review*, May 17, 2019.

Harari, Yuval Noah, *21 Lessons for the 21st Century*, Spiegel & Grau, 2018

Harari, Yuval Noah, „Why Technology Favors Tyranny", *The Atlantic*, October 2018 <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/10/yuval-noah-harari-technology-tyranny/568330/>.

Jamieson, Kathleen Hall, *Cyber-War. How Russian Hackers and Trolls Helped Elect a President*, New York: Oxford University Press, 2018.

Kagan, Robert, „Springtime for Strongmen", *Foreign Policy*, FP Global Thinkers.

Kagan, Robert, „The Strongmen Strike Back", *Washington Post*, March 14, 2019.

Kenney, Carolyn, Max Bergman, James Lamond, *Understanding and Combating Russian and Chinese Influnce Operations*, Center for American Progress, February 28, 2019.

Kissinger, Henry and Eric Schmidt, Daniel Huttenloche, „The Metamorphosis", *The Atlantic*, August 2019.

Kissinger, Henry, „How the Enlightenment Ends”, *The Atlantic*, June 2018 <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/06/henry-kissinger-ai-could-mean-the-end-of-human-history/559124/>.

Lăzescu, Alexandru, „Facebook, tehnologie și democrație”, *Revista 22*, 17 aprilie 2018.

Lăzescu, Alexandru, „A Proxy for the Kremlin: The Russian Orthodox Church”, December 2017 <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/alexandru-lazescu-proxy-kremlin-russian-orthodox-church.html>.

Li, Yuan, „China’s Entrepreneurs Are Wary of Its Future”, *The New York Times*, Feb. 23, 2019.

Lilla, Mark, „The End of Identity Liberalism”, *The New York Times*, Nov. 16, 2016 <https://www.nytimes.com/2016/11/20/opinion/sunday/the-end-of-identity-liberalism.html>.

Lilla, Mark, „The Truth About Our Libertarian Age - Why the Dogma of Democracy Doesn’t Always Make the World Better”, *New Republic*, June 18, 2014.

Mattis, Jim and Bing West, *Call Sign Chaos. Learning To Lead,* New York: Random House, 2019.

McFate, Sean, *The New Rules of War. Victory in the Age of Durable Disorder*, New York: HarperCollins Publishers, 2019.

McKinsey Global Institute, „Asia’s Future is now, Discussion Paper”, McKinsey & Company, July 2019 <https://www.mckinsey.com/featured-insights/asia-pacific/asias-future-is-now>.

McMaster, H.R., Interviu, PBS, 12 April 2019 <http://www.pbs.org/wnet/firing-line/video/h-r-mcmaster-k2qeif/>.

Metzl, Jamie, *Hacking Darwin: Genetic Engineering and the Future of Humanity,* New York: Sourcebooks, 2019.

Mounk, Yascha, Roberto Stefano Foa, „The End of the Democratic Century”, *Foreign Affairs*, May/June 2018, Volume 97, Number 3 <https://www.foreignaffairs.com/articles/2018-04-16/end-democratic-century>.

Mounk, Yascha, *The People vs. Democracy*, Cambridge: Harvard University Press, 2018.

National Security Strategy of the United States of America, Decembrie 2017 <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>.

Nye, Joseph S. Jr., *Asia After Trump*, Project Syndicate, April 9, 2018 <https://www.project-syndicate.org/commentary/asia-after-trump-american-leadership-survives-by-joseph-s--nye-2018-04?barrier=accesspaylog>.

Olson, Mancur, *Power and Prosperity*, New York: Basic Books, 2000.

Rodrik, Dani, *The Globalization Paradox - Democracy and The Future of World Economy*, New York: W.W.Norton & Company, 2011.

Schadlow, Nadia, „Peace and War: The Space Between”, în *War On The Rocks*, 18 August 2014 <https://warontherocks.com/2014/08/peace-and-war-the-space-between/>.

Shanahan, Jack, „Briefing de presă privind Inițiativele de AI ale Pentagonului”, 30 august 2019 <https://www.defense.gov/Newsroom/Transcripts/Transcript/Article/1949362/lt-gen-jack-shanahan-media-briefing-on-ai-related-initiatives-within-the-depart/>.

Singer, P.W., Emerson Brooking, *LikeWar. The Weaponization of Social Media*, Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2018.

Tan, C.K., „China Spending Puts Domestic Security ahead of Defence”, *Nikkei Asian Review*, March 14, 2018 <https://asia.nikkei.com/Spotlight/China-People-s-Congress-2018/China-spending-puts-domestic-security-ahead-of-defense>.

The Atlantic, October Issue, 2018

The Economist, „What's Gone Wrong with Democracy", February 27, 2014 <https://www.economist.com/essay/2014/02/27/whats-gone-wrong-with-democracy>.

Thornhill, John, „Formulating Values for AI Is Hard When Humans Do Not Agree", *Financial Times*, July 22, 2019 <https://www.ft.com/content/6c8854de-ac59-11e9-8030-530adfa879c2>.

Tulcinky, Igor, „Why the World Should Pay Attention to Xi Jinping's Bookshelf", Annual Meeting of the New Champions, World Economic Forum, Sept. 17, 2018.

Washington Post, Post View, „Muslim Countries Joined China in Defending Its Cultural Genocide of Uighurs. Aren't They Ashamed?", July 20, 2019 <https://www.washingtonpost.com/opinions/global-opinions/muslim-countries-joined-china-in-defending-its-cultural-genocide-of-uighurs-arent-they-ashamed/2019/07/20/0a7d62b4-aa3f-11e9-86dd-d7f0e60391e9_story.html>.

Xinhua, „Enlightened Chinese Democracy Puts the West in the Shade", Oct. 17, 2017 <http://www.chinadaily.com.cn/china/19thcpcnationalcongress/2017-10/17/content_33364425.htm>.

PARTEA A DOUA. STRATEGII ȘI POLITICI PUBLICE

Capitolul 8

CRIZA ȘI „REFONDAREA” UNIUNII EUROPENE. SECURITATEA ALIMENTARĂ. ROLUL PAC[1]

Aurelia-Ioana Chereji și Denisa Florentina Fulgeanu

I. Cadru teoretic

A. Evoluţia noţiunii de securitate alimentară

Securitatea alimentară este unul dintre obiectivele cele mai importante din cadrul politicilor la nivel de stat şi global, asigurarea unei alimentaţii adecvate pentru întreaga populaţie a Terrei constituind o preocupare internaţională pentru diverse instituţii europene, precum: Organizaţia Mondială a Sănătăţii (OMS = WHO – acronimul în limba engleză a denumirii World Health Organization), Organizaţia Naţiunilor Unite pentru Agricultură şi Alimentaţie (FAO – Food and Agriculture Organization of the United Nations), Comitetul pentru Securitatea Alimentară Mondială (CFS – acronimul în limba engleză a denumirii Committee on World Food Security), Comisia Codex Alimentarius etc.

De unde această preocupare pentru noţiunea de securitate alimentară la nivel mondial? Din necesitatea de a asigura realizarea unui alt obiectiv foarte important la nivelul politicilor globale, dar şi celor naţionale: acela de a asigura condiţii decente de viaţă întregii populaţii şi de a diminua nivelul sărăciei pe plan mondial.

Legătura este una logică: în momentul în care populaţia este subnutrită sau nu are acces la o alimentaţie adecvată, nivelul productivităţii muncii este scăzut, ducând, bineînţeles la venituri scăzute şi alimentând cercul vicios al sărăciei. Acesta este motivul pentru care guvernele lumii încearcă să găsească în permanenţă soluţii noi pentru atingerea obiectivului de asigurare a securităţii alimentare.

În plus, guvernele lumii au devenit tot mai conştiente de necesitatea securităţii alimentare la nivel naţional dar şi mondial, în vederea asigurării unei legitimităţi politice a statului. Poate tocmai de aceea toate crizele alimentare existente de-a lungul timpului au fost asociate unor crize de putere legislativă, deoarece una dintre aşteptările esenţiale ale populaţiei legate de guvernare este aceea de a asigura securitatea alimentară. Eşecul în realizarea acestui obiectiv este în cele mai multe cazuri asociat cu regimurile corupte şi situaţiile de conflict la nivel politic.

Un alt motiv pentru care politicile sunt axate pe asigurarea securităţii alimentare este acela că s-a demonstrat în trecut faptul că atunci când se ajunge la foamete generală, aceasta conduce la revolte care de cele mai multe ori duc la schimbări la nivel politic, populaţia nemaiavând încredere în cei aleşi să îi conducă.[2]

Deşi neformulată ca şi concept decât mult mai târziu, după cel de-al doilea Război Mondial, noţiunea de securitate alimentară a existat aproape dintotdeauna. Astfel, un bun exemplu este teoria lui Thomas Robert Malthus, care afirma faptul că este imposibilă asigurarea hranei pentru o populaţie care creşte în proporţie geometrică, în condiţiile în care suprafaţa planetei este limită şi deci şi capacitatea noastră de producţie este limitată în funcţie de suprafaţă.[3]

În încercarea de a împiedica o situaţie descrisă de Malthus, în care ritmul de creştere a populaţiei va depăşi ritmul de creştere al producţiei alimentare, s-au făcut progrese enorme în ceea ce priveşte productivitatea. Cu toate acestea, deşi s-a ajuns la situaţia de a avea destule alimente pentru a hrăni o

[1] Acest material este un material de lucru (*working paper*) şi implicit reprezintă o cercetare în curs de desfăşurare. Opiniile exprimate în acest material aparțin doar autorilor și nu reflectă în niciun fel politica sau poziția oficială a organizațiilor la care autorul este afiliat.
[2] Elizabeth O. Young, *Food and Development*, New York and London: Routledge, 2012, p. 26.
[3] Thomas Robert Malthus, *Essay on the Principle of Population*, London: J. Johnson, 1798, *passim*.

populaţie chiar mai mare decât cea actuală, numărul celor care suferă de insecuritate alimentară este în creştere.[4]

Deşi securitatea alimentară este un concept relativ recent, impunându-se tot mai mult în jurul anilor 1970, bazele pentru dezvoltarea noţiunii de securitate alimentară se puneau în perioada interbelică, când Iugoslavia propunea realizarea unui raport care să conţină informaţii legate de starea alimentară a celor mai importante ţări din lume. Acest raport a fost realizat de către Divizia de Sănătate a organizaţiei numite pe atunci Liga Naţiunilor. Raportul a adus la suprafaţă problemele legate de alimentaţie existente chiar şi în ţările dezvoltate, importanţa alimentaţiei pentru sănătate, dar şi importanţa problemelor alimentare în cadrul politicilor internaţionale.[5]

Ulterior, noţiunea de securitate alimentară a început să prindă contur din ce în ce mai mult, la câţiva ani după terminarea celui de-al doilea război mondial. Astfel, pentru început, primul pas a fost făcut în timpul războiului, în 1943, când are loc o întâlnire convocată de Franklin Roosevelt la Hot Spring, Virginia, SUA. În cadrul acestei întâlniri, cele patruzeci şi patru de state prezente se angajează să pună bazele unei organizaţii care să aibâ ca principale obiective monitorizarea stării agriculturii şi nivelului de asigurare cu alimente.

Abia după 2 ani de la această întâlnire, odată cu încheierea războiului, se atinge acest obiectiv, prin înfiinţarea mai întâi a Organizaţiei Naţiunilor Unite (ONU), apoi a Organizaţiei pentru Alimentaţie şi Agricultură a Naţiunilor Unite (FAO), ca asociaţie specializată a ONU. Ultima menţionată, FAO, a fost înfiinţată oficial tot în 1945, în cadrul unei conferinţe în Quebec, Canada.[6]

Înfiinţată în octombrie 1945, Organizaţia Naţiunilor Unite (ONU) dorea promovarea şi încurajarea respectului pentru drepturile şi libertăţile fundamentale ale omului, precum şi prevenirea unor noi dezechilibre precum cele existente în timpul războiului.

În decembrie 1948, prin Rezoluţia 217A din cadrul celei de a III-a sesiuni a Adunării Generale a ONU, a fost adoptată ***Declaraţia Universală a Drepturilor Omului***, care sublinia în articolele sale printre altele şi *dreptul la alimentaţie*. Astfel, în *Articolul 25* al Declaraţiei este menţionat faptul că: „Orice om are dreptul la un nivel de trai care să-i asigure sănătatea şi bunăstarea lui şi familiei sale, cuprinzând **hrana**, îmbrăcămintea, locuinţa, îngrijirea medicală, precum şi serviciile sociale necesare."[7]

B. Abordarea conceptului de securitate alimentară în literatură

După cum spune şi Michael Carolan în cartea sa *Reclaiming Food Security*, „definiţiile noţiunii de securitate alimentară sunt precum nasurile, toată lumea are câte unul/una"[8] şi aceasta deoarece ideea de securitate alimentară a suferit mai multe modificări de-a lungul timpului, evoluând de la consideraţii preponderent cantitative şi economice spre un concept care ţine cont şi de calitatea alimentelor. De altfel, Ugo Gentilini identifică aproximativ 205 definiţii ale securităţii alimentare înregistrate de-a lungul timpului,[9] în timp ce Smith şi colaboratorii săi Pointing şi Maxwell au descoperit aproximativ 200 de variante diferite de definire a securităţii alimentare.[10] Toate aceste definiţii au fost date pe măsură ce noţiunea de securitate alimentară evolua şi căpăta noi dimensiuni şi noi condiţii şi criterii de asigurare.

[4] George-Andre Simon, „Food Security, Definition, Four Dimensions", 2012, p. 4, http://www.fao.org/fileadmin/templates/ERP/uni/F4D.pdf.
[5] John D. Shaw, *World Food Security: A History since 1945*, Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 2007, p. 6.
[6] www.fao.org.
[7] ONU, „Declarația Universală a Drepturilor Omului", 1948, *passim*.
[8] Michael S. Carolan, *Reclaiming Food Security,* New York and London: Routledge, 2013, p. 11.
[9] Ugo Gentilini, „Sviluppo dell'aiuto alimentare ed aiuto alimentare per lo sviluppo", Università Degli Studi di Roma Tre, Facoltà di Economia, Roma, 2002, *passim*.
[10] Marisol Smith, Judy Pointing şi Simon Maxwell, *Household Food Security, Concepts and Definitions: An Annotated Bibliography*, Brighton: Institute of Development Studies, 1993, *passim*.

Iniţial, conceptul făcea referire mai mult la partea economică, axându-se pe dimensiunea cantitativă a conceptului, urmând ulterior să se axeze din ce în ce mai mult pe calitatea alimentelor care ajung pe masa consumatorilor.

Din punct de vedere al conceptului, securitatea alimentară este văzută ca nevoia de a produce mai multe alimente, pentru a asigura suficientă hrană pentru întreaga populaţie. Însă această idee este una incompletă, deoarece există diferenţe majore între nevoile ţărilor sărace slab dezvoltate sau chiar în curs de dezvoltare şi ţările dezvoltate. Şi asta deoarece, deşi în regiunile slab dezvoltate se poate vorbi de asigurarea securităţii alimentare prin creşterea producţiei de alimente, în ţările dezvoltate se pune mai mult accent pe calitatea alimentelor.

Prima formulare oficială a conceptului de securitate alimentară a fost făcută după cel de-al doilea război mondial, în 1963, când a fost lansat manifestul „Proclamaţia dreptului fiecărui om de a mânca pentru a-şi astâmpăra foamea”. Acest manifest a fost lansat în contextul dezbaterilor de la Roma, din 1963, ale Organizaţiei pentru Agricultură şi Alimentaţie (FAO).[11]

Ulterior, acest drept primordial la alimentaţie, proclamat în Declaraţia Drepturilor Omului din 1948, a fost reiterat în 1974, în cadrul Conferinţei Mondiale privind Alimentaţia şi în 1996, cu ocazia Summit-ului Mondial privind Alimentaţia. Ca urmare a celor două evenimente menţionate şi în contextul apariţiei unui nou concept ce făcea referire la dreptul fundamental al omului la hrană, a existat un angajament general din partea tuturor ţărilor membre de a eradica foametea prin asigurarea securităţii alimentare a populaţiei. Unul dintre obiectivele principale propuse la acea vreme era reducerea până în 2015 a numărului de persoane subnutrite la jumătatea nivelului din acel moment.

Trebuie menţionat că în cadrul Conferinţei Mondiale privind Alimentaţia din 1974 s-au făcut câteva delimitări în ceea ce priveşte securitatea alimentară. Astfel, se făcea referire la securitatea alimentară mondială ca la securitatea alimentară a fiecărei ţări, considerându-se că dacă fiecare naţiune are capacitatea de a-şi asigura propria hrană, atunci şi la nivel mondial vor exista suficiente disponibilităţi alimentare.[12]

De asemenea, se aborda securitatea alimentară doar la nivel naţional, nefiind menţionată nevoia ca fiecare regiune a ţării să fie capabilă de auto-suficienţă. Se mergea astfel pe un grad crescut de importanţă a comerţului intern, care avea rolul de a asigura hrana în toate regiunile unei ţări.[13] O altă problemă majoră a acestei abordări era situaţia importurilor. Există cazuri în care o ţară importă masiv alimente, dar este capabilă să acopere acele importuri din nivelul exporturilor şi al veniturilor din exteriorul ţării. Cu toate acestea, conform abordării din 1974, ţara respectivă era considerată ca având un grad ridicat de insecuritate alimentară, deoarece nu îşi asigură auto-suficienţa din producţia proprie şi apelează la importuri.[14]

Realizându-se că această abordare este defectuoasă, la începutul anilor 1980, conceptul de securitate alimentară a suferit transformări, demonstrându-se că multe situaţii de foamete au loc chiar şi în condiţiile ideale de acces la alimente sau chiar de exces de produse. Prima care a dezbătut această idee a fost Amartya Sen, care în 1981 a realizat o carte în care studia fenomenele de sărăcie şi de foamete.[15]

De asemenea, Sen, continuând ideea apariţiei fenomenului de foamete chiar şi în condiţii de exces de producţie, a lansat şi ideea **accesului** la alimentaţie, delimitând două aspecte în acest sens. Primul aspect este de ordin logistic şi se referă la accesul fizic la alimentaţie şi mai concret la starea drumurilor dintr-o

[11] Cornelia Purcărea, Iudith Ipate, Amorin Popa, Maria Duca, *Rolul ştiinţelor şi tehnologiilor în siguranţa alimentară în corelaţie cu alimentaţia sănătoasă şi rolul său în prevenirea unor boli metabolice*, Viena: Osterreichish Rumanischer Akademischer Verein, 2012, p. 6.

[12] Hector E. Maletta, *From Hunger to Food Security: A Conceptual History*, 2014, p. 2, disponibilă la http://ssrn.com/abstract=2484166.

[13] *Ibidem*, p. 4.

[14] *Ibidem*, p. 5.

[15] Amartya Sen, *Poverty and Famine: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford: Oxford University Press, 1991, *passim*.

ţară/regiune. Cel de-al doilea aspect este cel economic, care se referă la posibilităţile financiare de a achiziţiona hrana disponibilă şi necesară alimentaţiei zilnice.[16]

În urma acestei idei lansate de Sen, Comisia Independentă a UE privind Problemele Umanitare Internaţionale (ICIHI – Independent Comission on International Humanitarian Issues) a realizat un raport legat de starea de foamete a omenirii. În acest raport s-a ajuns la concluzia că starea de foamete nu este, aşa cum se credea până în acel moment, doar o urmare a secetei severe, a inundaţiilor, a bolilor plantelor sau a altor fenomene naturale. Foametea, se concluziona, este o consecinţă a comportamentului uman şi a dezastrelor realizate de către om (defrişări, arderi necontrolate transformate în incendii de vegetaţie, desecări, etc).

În urma acestor concluzii, abordarea asupra noţiunii de securitate alimentară s-a schimbat din nou, FAO introducând în 1983 şi noţiunea de acces alimentare, pe lângă noţiunea deja folosită de producţie alimentară. Astfel, definiţia menţiona „asigurarea pentru toţi oamenii, în orice moment, a accesului atât fizic cât şi economic la mâncarea de bază de care au nevoie".[17]

Cea mai completă şi cea mai larg acceptată definiţie a securităţii alimentare rămâne însă cea dată în cadrul Summit-ului Mondial privind Alimentaţia din 1996. Astfel, conform „Declaraţiei Mondiale asupra Nutriţiei"[18] şi a "Declaraţiei asupra Securităţii Alimentare Mondiale", „securitatea alimentară există atunci când toţi oamenii, în orice moment, au acces din punct de vedere fizic, [social] şi economic la hrană sigură şi nutriţională, care îndeplinesc necesităţile de hrană ale organismului uman, pentru a duce o viaţă sănătoasă şi activă".[19] Cel de-al treilea aspect al accesului la alimente, menţionat în definiţia anterioară, anume cel social, a fost adăugat la definiţia iniţială din 1996 în 2002. Adăugarea aspectului social al accesului la alimente s-a făcut datorită studiilor realizate de către Mariame Maiga de la Universitatea din Wageningen, care a studiat aspectele sociale şi culturale ale securităţii alimentare. Conform ei, accesul social sau socio-cultural se referă la predispoziţia socio-culturală a populaţiei de a nu accesa un anumit tip de hrană, chiar dacă are acces fizic la ea şi deţine resurse financiare pentru a o procura. Această predispoziţie este explicată de diverse motive sociale, dar şi legate de sexul consumatorilor.[20]

În 2007 OXFAM (**Ox**ford Committee for **Fam**ine Relief = Comitetul Oxform pentru Eliminarea Foametei) a emis un raport în urma căruia se afirma că: „chiar şi în zonele rurale, majoritatea oamenilor, şi în special cei săraci, se bazează pe sistemele de piaţă pentru a le oferi alimente şi bunuri şi servicii esenţiale, dar şi pentru a-şi vinde produsele."[21] OXFAM este o confederaţie alcătuită din 17 organizaţii din peste 90 de ţări din întreaga lume, care are ca principal scop găsirea soluţiilor împotriva sărăciei la nivel mondial.[22]

De asemenea, s-a arătat şi faptul că de multe ori, săracii din mediul urban sunt în număr mai mare decât cei din mediul rural şi că multe persoane din mediul urban duc lipsă de o alimentaţie adecvată. În urma acestor noi abordări, securitatea alimentară a început să fie monitorizată şi analizată şi la nivelul gospodăriilor, nu numai la nivel naţional, pentru a putea surprinde întregul context al acestei noţiuni.

Programul Alimentar Mondial (PAM – în engleză WFP – World Food Programme) este o agenţie specializată a ONU, care şi ea a oferit în 2009 o definiţie a securităţii alimentare, încercând să simplifice modul de abordare al acestei noţiuni. Astfel, conform PAM, securitatea alimentară reprezintă „o condiţie care există când toţi oamenii, în orice moment, sunt liberi de foamete."[23]

---

[16] *Idem*, „Ingredients of Famine Analysis: Availability and Entitlements", *The Quarterly Journal of Economics*, Volume 93, 1981, pp. 433-464.
[17] FAO, Committee on World Food Security (CFS 83/4) - Director-General's Report on World Food Security: A Reappraisal of the Concepts and Approaches, Roma, 1983, *passim*.
[18] FAO/OMS, Roma, „Declaraţia Mondială asupra Nutriţiei", 1992, *passim*.
[19] FAO/OMS, „Declaraţia asupra Securităţii Alimentare Mondiale", 1996, *passim*.
[20] Mariame Maiga, „Gender/Cultural Dimensions of Vulnerability to Food Security in HIV/AIDS Context", FAO, Food Security and Nutrition Forum, 2009, *passim*.
[21] OXFAM, „Market Analysis Tools for Emergencies", OXFAM, 2007, *passim*.
[22] https://www.oxfam.org/en/about.
[23] WFP, „Hunger and Markets", World Hunger Series, WFP, Roma, Londra, 2009, p. 170.

Deşi definiţia PAM pare o definiţie mai uşor de stăpânit, fiind şi mai scurtă, în general cea mai uzitată rămâne cea dată de FAO în 1996, cu modificările suferite ulterior. Aceasta deoarece înglobează în conţinutul ei toate elementele esenţiale legate de această problemă atât de complexă a securităţii alimentare.[24]

Chiar şi înainte de definiţia securităţii alimentare din 1996, conceptul a început să capete mai multe dimensiuni, nemaiaxându-se doar pe ideea disponibilităţii hranei. Cu timpul, s-au format 4 dimensiuni ale securităţii alimentare, considerate ca 4 piloni de bază în analiza securităţii alimentare. Aceste dimensiuni redau condiţiile de bază pentru a exista securitate alimentară.

Cei patru piloni ai securităţii alimentare sunt:

- ***Disponibilitatea***, care se referă la nevoie de a asigura o cantitate suficientă de alimente necesară pentru a hrăni întreaga populaţie. WFP defineşte în 2009 disponibilitatea drept: „cantitatea de mâncare care este prezentă într-o ţară sau zonă, prin toate formele de producţie internă, importuri, stocuri şi ajutoare alimentare”.[25] De altfel, o lungă perioadă de timp, disponibilitatea era sinonimă cu noţiunea de securitate alimentară şi era singura în măsură să surprindă în întregime gradul de asigurare a securităţii alimentare.[26]
- ***Accesul***, care se referă la existenţa resurselor necesare (economice – nivelul preţurilor alimentelor şi fizice – starea drumurilor) pentru a deţine alimentele corespunzătoare dietei individuale;
- ***Utilizarea***, care se referă la accesul la surse de apă igienizată şi accesul la facilităţi de salubrizare. WFS se referă la utilizare ca la: „alimente sigure şi nutriţionale care îndeplinesc toate nevoile dietetice”[27]
- ***Stabilitatea***, care se referă la stabilitatea primilor 3 piloni menţionaţi.

În acelaşi timp cu dezvoltarea noţiunii de securitate alimentară, a început să câştige teren şi abordarea din punct de vedere nutriţional. De aici şi apariţia dimensiunii Utilizare, care se referă la condiţiile de salubritate, de sănătate. Astfel, cu în ultimii ani, securitatea alimentară a fost interconectată tot mai mult cu problemele legate de nutriţie, ajungându-se la noţiunea de „Securitate nutriţională”, un concept care a fost introdus iniţial de către Organizaţia Mondială a Sănătăţii (OMS = WHO – World Health Organization) şi UNICEF. Dar ulterior, noţiunea a fost preluată şi de către FAO, oferind următoarea definiţie:

> Securitatea nutriţională există atunci când toţi oamenii, în orice moment, consumă alimente în cantitate şi de calitate suficientă în ceea ce priveşte varietatea, diversitatea, conţinutul nutritiv şi siguranţa de a atinge nevoile dietetice şi preferinţele alimentare ale unei persoane active şi sănătoase, coroborate cu un mediu salubru, o stare de sănătate adecvată, educaţie şi îngrijire.[28]

Se trece astfel la o definiţie mai centrată pe consum decât pe acces, cum era până în acest moment, punându-se întrebarea dacă individul şi consumă suficienţi nutrienţi cât corpul său are nevoie, nu doar dacă are acces la ei. În încercarea de a contopi cele două noţiuni, cea de securitate alimentară şi cea de securitate nutriţională, s-au creat noi terminologii, precum ***„Securitate alimentară şi nutriţie”***. S-a ajuns de curând (2012) la o ultimă denumire, ***„Securitate alimentară şi nutriţională”***, o denumire ce înglobează într-un mod mai clar cele două concepte dezbătute atât de intens în ultimii ani.[29]

Dar atunci când se încearcă măsurarea gradului de asigurare al securităţii alimentare, se măsoară de fapt gradul de insecuritate alimentară, precum şi vulnerabilităţile insecurităţii alimentare. Conform FAO, mergând pe definiţia general acceptată a securităţii alimentare, insecuritatea alimentară reprezintă situaţia în

---

[24] Simon, *art. cit.*
[25] WFP, „Hunger and Markets”, p. 170.
[26] Shaw, *op. cit.*, p. 4.
[27] WFP, „Hunger and Markets”, p. 170.
[28] FAO, „Evaluation of FAO's Role and Work in Nutrition: Final Report. FAO Office of Evaluation”, Roma, 2011, disponibilă la http://www.fao.org/docrep/meeting/023/mb663E01.pdf.
[29] CFS, „Coming to Terms with Terminology: Food Security, Nutrition Security, Food Security and Nutrition. Food and Nutrition Security”, Committee on World Food Security, 39th Session, Roma, Italia, 15-20 Octombrie 2012, http://www.fao.org/docrep/meeting/026/MD776E.pdf.

care „unii oameni nu au acces la suficiente cantităţi de alimente sigure şi nutriţionale şi deci nu consumă hrana de care au nevoie pentru a creşte normal şi a avea o viaţă activă şi sănătoasă."[30]

Vulnerabilităţile legate de insecuritatea alimentară reprezintă factorii care duc la riscul de insecuritate alimentară. Vulnerabilităţile sunt definite ca: „prezenţa factorilor care pun oamenii în situaţia de risc de insecuritate alimentară sau malnutriţie, inclusiv a factorilor care le afectează abilitatea de a face faţă acestor situaţii".[31]

II. Ce înseamnă securitatea alimentară la nivel mondial şi european

După cum s-a precizat şi anterior, din punct de vedere al securităţii alimentare, în mod general este acceptată în prezent existenţa a 4 dimensiuni majore al acestei noţiuni, şi anume:

1. **Disponibilităţi:**

Disponibilitatea alimentelor joacă un rol important în securitatea alimentară a unei populaţii, deoarece, deşi nu este o condiţie suficientă în sine, asigurarea de hrană suficientă unei populaţii este necesară pentru a asigura o stare de bine în rândul locuitorilor. În ultimele decenii, producţia alimentară a crescut cu mult mai repede decât populaţia din ţările dezvoltate, ceea ce a dus la un grad mai mare de accesibilitate per individ. Deasemenea, a crescut şi calitatea dietei alimentare, lucru care este evident prin scăderea procentului de energie dietetică obţinută din cereale, rădăcinoase şi tuberculi în majoritatea ţărilor.

2. **Acces:**

Accesibilitatea alimentelor s-a îmbunătăţit simţitor, concomitent cu reducerea nivelului de sărăcie. Accesibilitatea are două mari laturi – accesul fizic la alimente şi accesul economic. Accesul fizic se referă la existenţa şi calitatea infrastructurii (drumuri, căi ferate, căi maritime, rute aeriene, etc), în timp ce accesul economic se referă la preţurile produselor alimentare, puterea de cumpărare a populaţiei. Un indicator important în acest sens este indicele preţurilor alimentelor interne.

3. **Utilizare:**

Utilizarea alimentelor este definită prin gradul de subnutriţie a copiilor sub vârsta de 5 ani, care sunt consideraţi ca un exponent al stării nutriţionale a întregii populaţii. Alţi indicatori care determină nivelul de utilizare al alimentelor sunt indicatorii legaţi de starea de sănătate şi igienă a populaţiei. Asta pentru că, deşi există accesibilitate şi disponibilitate a alimentelor într-o anumită zonă, aceasta nu este înseamnă neapărat că populaţia respectivă şi poate beneficia de pe urma acestor prime dimensiuni, dacă starea generală de sănătate este precară şi există mulţi indivizi cu probleme grave de sănătate, dacă nu are acces la surse de apă potabilă, pentru a putea prepara alimente într-un mod igienic şi sănătos.

4. **Stabilitate:**

Stabilitatea se referă la stabilitatea primelor 3 dimensiuni menţionate anterior şi se referă la potenţialele riscuri care pot afecta nivelul prezent sau viitor al securităţii alimentare al unei populaţii. Astfel, suprafeţele echipate pentru irigaţii, valoarea importurilor alimentare din totalul exporturilor de marfă, evoluţiile preţurilor alimentelor, producţiilor, precum şi gradul de instabilitate politică sunt indicatori care reflectă riscurile posibile care pot destabiliza nivelul securităţii alimentare la nivel mondial, naţional, dar şi individual.

A. Indicele global al securității alimentare

Securitatea alimentară este un concept multi-dimensional foarte complex şi, în ciuda încercărilor frecvente de a realiza un indice compozit, care să înglobeze toate dimensiunile şi situaţiile legate de securitate alimentară, încă este recunoscut faptul că este foarte dificilă crearea unui indicator care să captureze cu acurateţe suficient de mare întreaga complexitate a fenomenului. Cu toate acestea, există în permanenţă încercări de a crea un indice complex care să însumeze toate problemele legate de securitatea

[30] Simon, *art. cit.*
[31] *Ibidem*, p. 9.

alimentară. Cel mai recent, complex şi mai veridic indice a fost creat începând cu anul 2012 de către Economist Intelligent Unit.

În luna iulie a anului 2012, Economist Intelligence Unit (EIU) au publicat pentru prima oară datele legate de securitatea alimentară sub forma unui Indice Global de Securitate Alimentară, indice elaborat la cererea şi cu ajutorul sponzorizării primite de la DuPont. S-a dorit elaborarea acestui indice pentru a putea găsi mai uşor soluţii la problemele de asigurarea a securităţii alimentare din fiecare ţară. Până în acest moment, gradul de asigurare a securităţii alimentare a unei ţări era o noţiune ce îngloba mai mulţi indicatori, dar care nu putea fi măsurată cu precizie. Şi pentru a putea analiza şi oferi soluţii concrete asupra acestei situaţii, cei de la DuPont au considerat că trebuie găsită o metodă de comensurare care să ofere un limbaj comun pentru toate autoritaţile implicate din toate ţările. Pentru că folosind un limbaj comun în ceea ce priveşte măsurarea seccurităţii alimentare, se pot lua măsuri cât mai eficiente de acoperire a hranei necesare pentru întreaga populaţie a tuturor ţărilor.

Nu este singura instituţie care a încercat realizarea unui indice global al securităţii alimentare. Organizaţia Naţiunilor Unite pentru Alimentaţie şi Agricultură (FAO), precum şi Institutul Internaţional pentru Cercetarea Politicilor Alimentare (IFPRI), amândouă realizează periodic calcule legate de indicatorii celor 4 dimensiuni ale securităţii alimentare. FAO chiar este în proces de a elabora propriul indice global al securităţii alimentare, însă aceasta îşi propune elaborarea indicelui propriu pe cât mai multe ţări şi încă nu s-a reuşit colectarea tuturor datelor.

Indicele Securităţii Alimentare este un indicator compozit, care analizează securitatea alimentară de-a lungul celor 4 dimensiuni stabilite la nivel internaţional. Indicele ajută la calcularea unui scor general pentru fiecare ţară analizată, scor care atinge valoarea maximă de 100, în cazul unei ţări cu un mediu optim al securităţii alimentare. Acest scor este calculat pe fiecare indicator în parte, apoi pe fiecare dimensiune şi ulterior, se calculează un scor general pentru fiecare ţară sau regiune.

Pentru a eficientiza metoda de calcul a indicelui, cele 4 dimensiuni tradiţionale (disponibilitate, accesibilitate, utilizare şi stabilitate) au fost regrupate astfel: dimensiunea „Utilizare" a fost reunită cu dimensiunea „Stabilitate", obţinându-se un indice ce le înglobează şi oferă o perspectivă mai clară - „Calitate şi siguranţă".

Cele 3 dimensiuni nou stabilite sunt definite astfel:

Accesibilitatea: „abilitatea consumatorilor de a achiziţiona produse alimentare, vulnerabilitatea lor la şocurile de preţ şi prezenţa unor programe şi politici de susţinere a consumatorilor în momentul apariţiei şocurilor".

Disponibilitatea: „suficienţa aprovizionării cu alimente la nivel national, riscul de întreruperi în aprovizionare, capacitatea naţională de a distribui alimentele şi eforturile din cercetare în privinţa măririi producţiei agricole".

Calitatea şi siguranţa: „varietatea şi calitatea nutriţională a dietei precum şi siguranţa alimentară".

B. Harta securităţii alimentare la nivel mondial

În 2012 s-a pornit cu 25 de indicatori măsuraţi cu ajutorul acestui indice, pentru 105 ţări din întreaga lume. În prezent, indicele se elaborează după acelaşi model dinamic de referinţă, în mod cantitativ şi calitativ, pentru 113 ţări, cu ajutorul a 61 de indicatori care măsoară determinanţii securităţii alimentare. Asta deoarece modelul, deşi rămâne acelaşi, este updatat trimestrial, pentru a putea surprinde mai precis eventualele modificări ale securităţii alimentare.

Cu toate că este cel mai complex indice până în prezent, el suferă în permanenţă modificări, deoarece sunt multe probleme care încă nu au fost înglobate în compoziţia sa şi contribuie într-o proporţie mai mică sau mai mare la gradul de asigurarea al securităţii alimentare.

La nivel mondial, cele mai bune scoruri ale securităţii alimentare sunt obţinute de SUA, Australia, Japonia, Singapore, Canada, Noua Zeelandă, Israel, Kuweit, Corea de Sud, Chile.

În schimb, mediile care necesită îmbunătăţiri majore din punct de vedere al securităţii alimentare sunt în mare parte ţările africane, dar nu numai (Kenia, Siria, Etiopia, Mali, Tajikistan, Yemen, Nigeria, Sudan, Malawi, Angola, Rwanda, Guinea, Tanzania, Burkina Faso, Niger, Togo, Zambia, Mozambique, Haiti, Congo, Sierra Leone, Madagascar, Chad, Burundi, Senegal, Uganda, Benin, Laos).

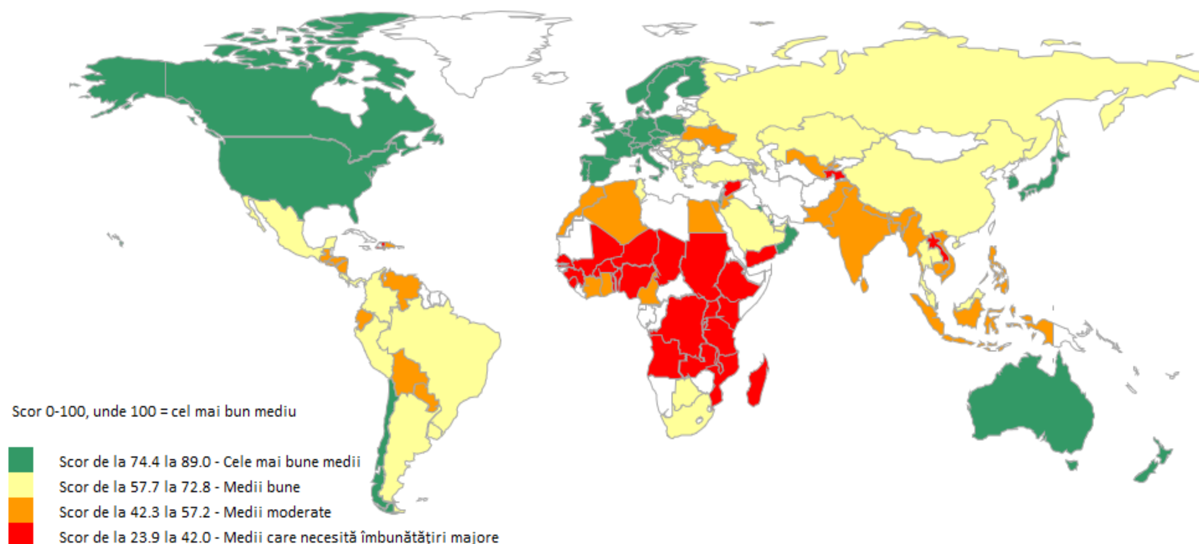

Figura 1. *Harta mondială interactivă cu marcaje color ale scorurilor generale, la nivelul anului 2018*
Sursa: Economist Intelligence Unit

Următoarele grafice prezintă ierarhia pe continente, precum şi evoluţia scorurilor obţinute pe continente, atât la nivel general, cât şi din punct de vedere al celor 3 dimensiuni ale securităţii alimentare.

Scorul general obţinut la nivelul tuturor ţărilor analizate este în general peste 56 (dintr-un total maxim de 100), fiind în 2018 cu 0.5 mai mare decât în 2017 şi respectiv cu 1.5 mai mare decât în 2014. Această creştere indică faptul că securitatea alimentară la nivel global este pe o direcţie bună, de creştere a gradului de asigurare a necesarului populaţiei la nivel mondial.

În toată perioada analizată, din momentul creării Indicelui Securităţii Alimentare şi până în prezent (2012 – 2018), Europa s-a situat pe poziţia 2 în ierarhia pe continente, după America de Nord, obţinând în prezent cu 0.9 puncte mai mult decât în 2012.

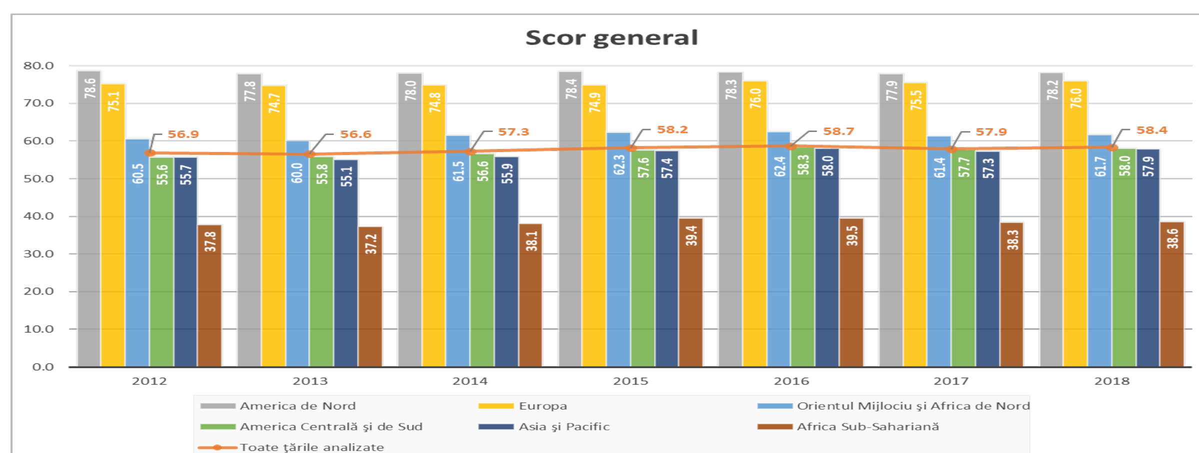

Figura 2. *Scorul general al indicelui global al securităţii alimentare, pe continente*
Sursa: Original, prelucrare date furnizate de Economist Intelligence Unit

Din punct de vedere al accesibilităţii, scorul obţinut la nivelul Europei este în creştere faţă de 2012 cu 0.6 puncte şi cu 0.2 puncte faţă de 2017.

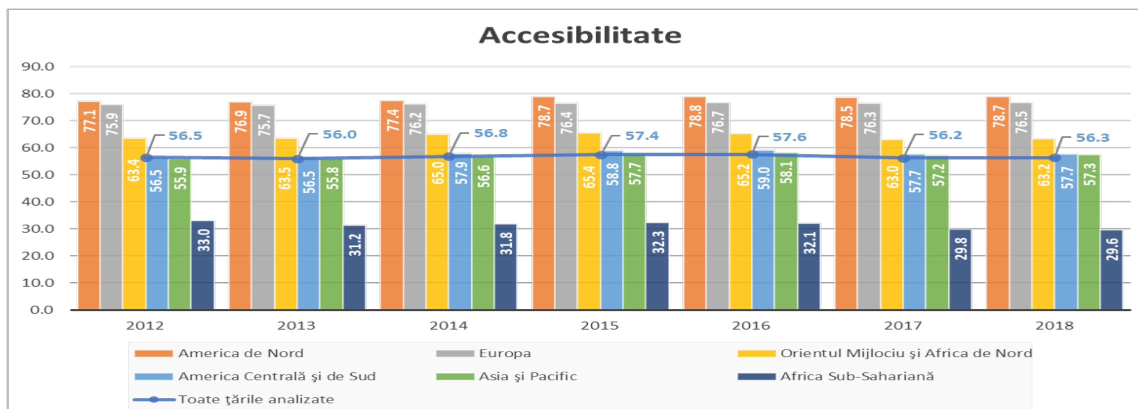
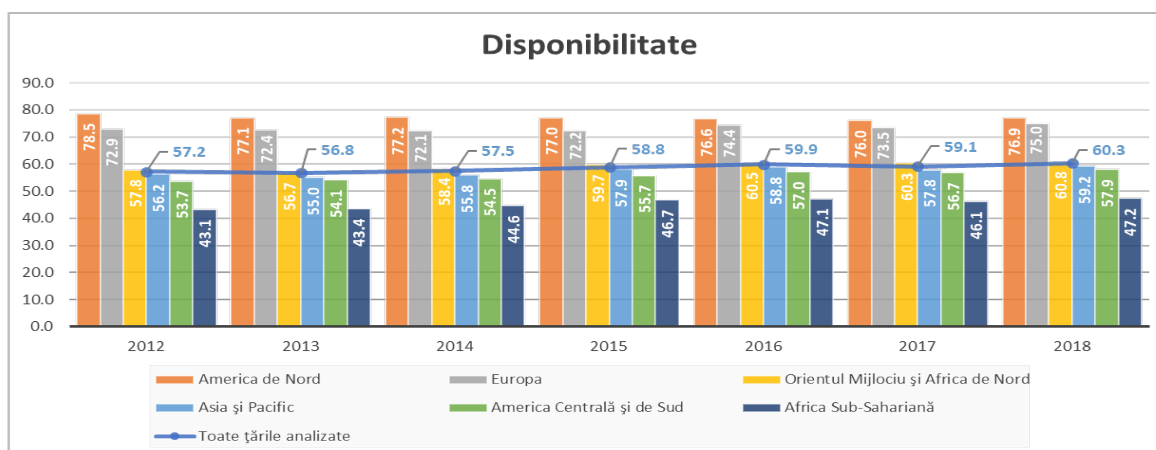

Figura 3. *Scorul de accesibilitate al indicelui global al securităţii alimentare, pe continente*
Sursa: Original, prelucrare date furnizate de Economist Intelligence Unit

În ceea ce priveşte disponibilităţile, scorul obţinut de Europa s-a menţinut relativ constant, între 2012 şi 2015, înregistrându-se însă o creştere în ultimii ani. Astfel, în 2018 se poate observa o creştere cu 3.1 puncte faţă de 2012 şi respectiv cu 1.2 puncte faţă de 2017.

Figură 4. *Scorul de disponibilitate al indicelui global al securităţii alimentare, pe continente*
Sursa: Original, prelucrare date furnizate de Economist Intelligence Unit

În privinţa dimensiunii „Calitate şi siguranţă”, Europa a suferit o scădere a scorului în 2018, atât faţă de 2012, acesta fiind cu 1.4 mai mic, cât şi faţă de 2017, scăzând cu 1.1 puncte.

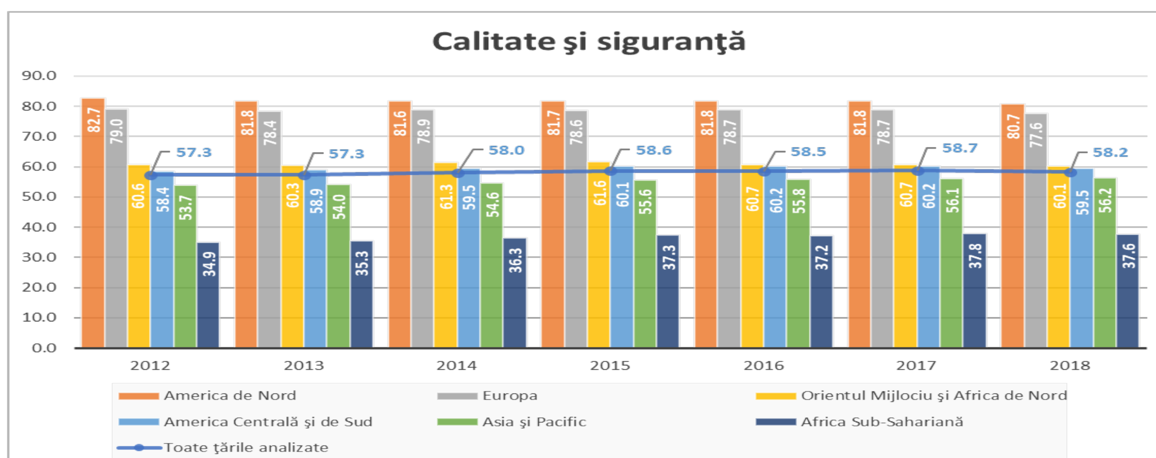

Figura 5. *Scorul de calitate şi siguranţă al indicelui global al securităţii alimentare, pe continente*
Sursa: Original, prelucrare date furnizate de Economist Intelligence Unit

C. Harta securităţii alimentare la nivel european:

La nivelul Europei, cele mai bune medii din punct de vedere al securităţii alimentare sunt: Irlanda, Austria, Olanda, Elveţia, Germania, Franţa, Norvegia, Suedia, Danemarca, Marea Britanie, Portugalia, Finlanda, Belgia, Spania, Italia, Republica Cehă, Polonia.

În privinţa României, se poate observa că este situată în categoria scorurilor bune, care atestă existenţa unui mediu bun în ceea ce priveşte securitatea alimentară a ţării. La nivelul anului 2018, România a înregistrat un scor general al securităţii alimentare de 68.9, în creştere cu 1 punct faţă de 2017.

Dintre celelalte 7 ţări europene care sunt încadrate în categoria mediilor bune, Grecia şi Serbia au înregistrat scăderi ale punctajului obţinut, faţă de anul 2017. De altfel, Grecia este într-o continuă pantă descendentă faţă de scorul iniţial înregistrat la nivelul anului 2012, când Indicele Securităţii Alimentare a fost prima oară întocmit, scăzând cu 3.2 puncte în 2018 faţă de 2012.

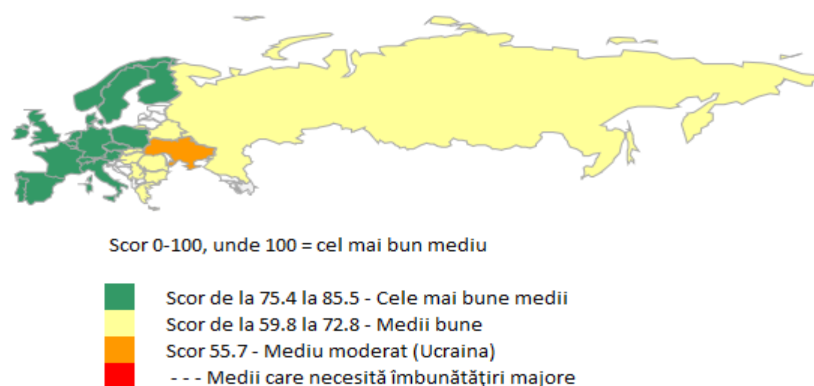

Figura 6. *Harta interactivă a Europei cu marcaje color ale scorurilor generale, la nivelul anului 2018*
Sursa: Original, prelucrare date furnizate de Economist Intelligence Unit

Următoarele grafice prezintă ierarhia pe ţări, precum şi evoluţia scorurilor obţinute pe ţări, în perioada 2012 – 2018, atât la nivel general, cât şi din punct de vedere al celor 3 dimensiuni ale securităţii alimentare.

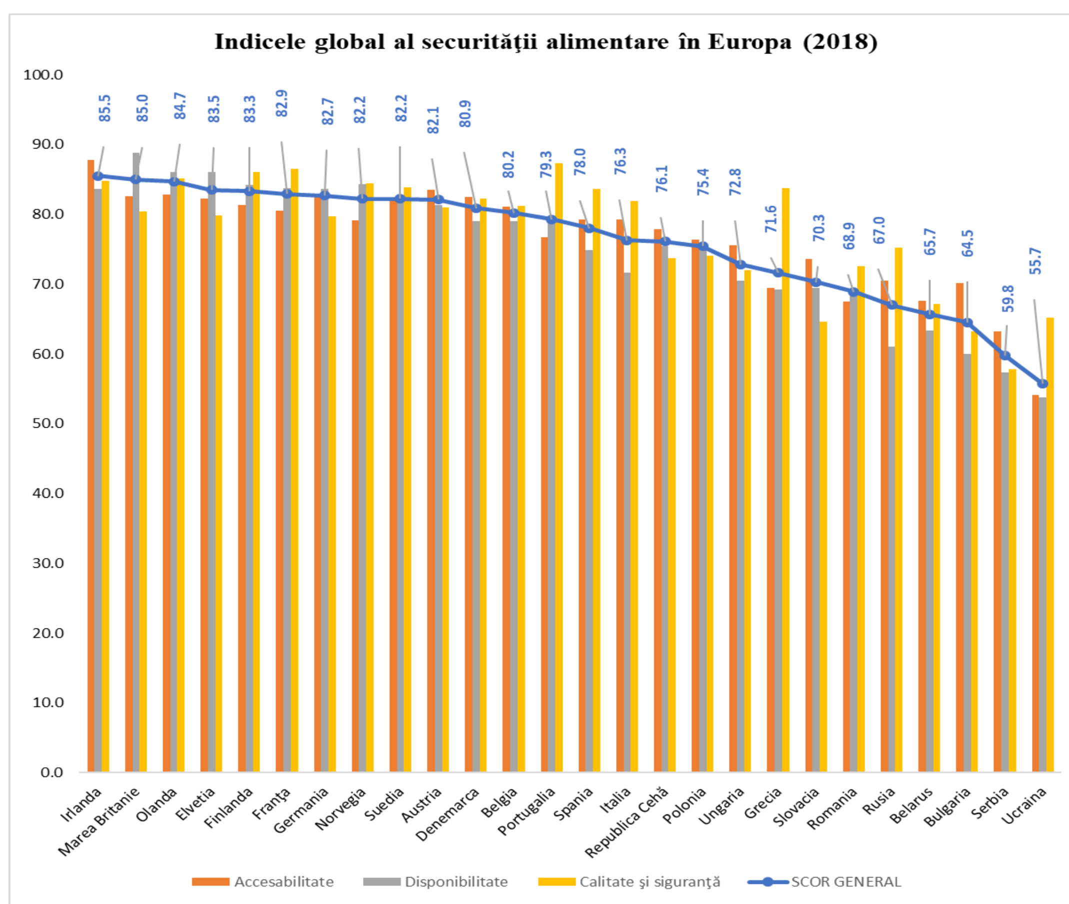

Figura 7. *Scoruri pe dimensiuni ale securităţii alimentare în Europa, la nivelul anului 2018*
Sursa: Original, prelucrare date furnizate de Economist Intelligence Unit

În privinţa scorului general obţinut la nivel de ţară, Belarus a înregistrat cea mai mare creştere în 2018, cu 2.9 puncte mai mult faţă de 2017 şi respectiv cu 3.2 puncte mai mult faţă de 2012.

În ciuda faptului că deţine supremaţia în ceea ce priveşte nivelul indicelui securităţii alimentare, Irlanda este ţara cu cea mai mare scădere a scorului în 2018 faţă de 2017, scăzând cu 1.2 puncte.

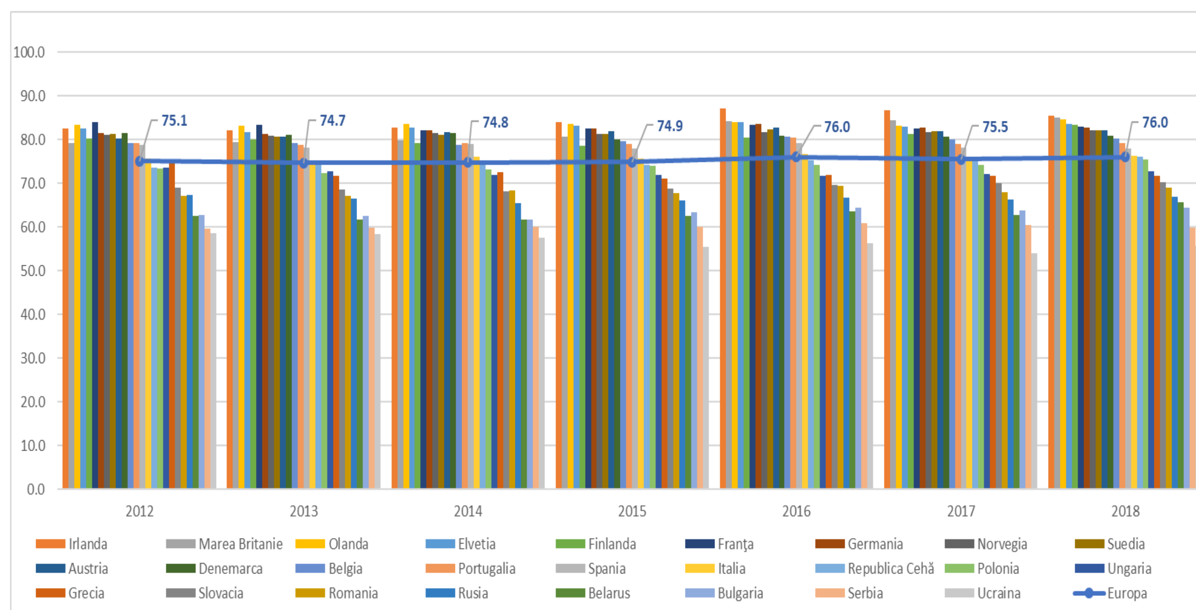

Figura 8. *Evoluţia scorului general al indicelui global al securităţii alimentare în Europa*
Sursa: Original, prelucrare date furnizate de Economist Intelligence Unit

III. Evoluții privind securitatea alimentară – scenarii și riscuri posibile:

După cum precizează şi Dinu Gavrilescu şi Daniela Giurcă în lucrarea *Economia agroalimentară*, agricultura este ramura cea mai afectată de intervenţiile realizate de-a lungul timpului în ceea ce priveşte politicile agricole legate de asigurarea securităţii alimentare.[32]

În ultimii ani, securitatea alimentară a devenit un obiectiv foarte important, fiind unul dintre pilonii de bază ai politicilor Uniunii Europene. Preocuparea guvernelor lumii către necesitatea de a acoperi nevoile alimentare ale populaţiei vine încă din perioada celui de-al doilea război mondial, la începutul anilor 1940, însă această preocupare s-a accentuat la începutul anilor 1970, când criza mondială a petrolului a dus în acelaşi timp şi la o criză alimentară, făcând ca interesul pentru noţiunea de securitate alimentară şi ulterior siguranţă alimentară, să fie tot mai crescut.

În ţările în curs de dezvoltare, creşterea constantă a populaţiei nu a putut fi corelată cu o creştere echivalentă a producţiei agricole, motiv pentru care multe ţări se confruntă cu problema asigurării unei cantităţi suficiente de hrană pentru locuitorii lor. Însă asigurarea disponibilităţii alimentare din punct de vedere fizic nu este singura problemă cu care se confruntă guvernele la nivel mondial şi naţional.

Trebuie avut în vedere faptul că organismul fiecărui individ, în funcţie de vârstă, sex, starea sănătăţii, mediul de trai, clima din zona unde locuieşte, activitatea desfăşurată şi obiceiurile de consum, are anumite cerinţe din punct de vedere energetic şi nutritiv, iar cantitatea de alimente consumate trebuie să îi asigure fiecăruia dintre noi echilibrul necesar desfăşurării în condiţii normale a tuturor proceselor din organism şi menţinerii stării generale de sănătate.

Astfel, pentru asigurarea unor activităţi normale, organismul uman are nevoie să consume toate cele 9 tipuri de substanţe nutritive (zaharuri, grăsimi, proteine, vitamine, oligoelemente, macroelemente, fibre, substanţe bioactive şi apă), în lipsa cărora se pot produce dezechilibre şi se poate ajunge la degradare fizică dar şi psihică. În afară de faptul că foamea influenţează negativ starea de sănătate fizică şi psihică ea are ca şi consecinţe probleme sociale precum: furturile, corupţia, depravarea morală, tensiuni sociale, răscoale.[33]

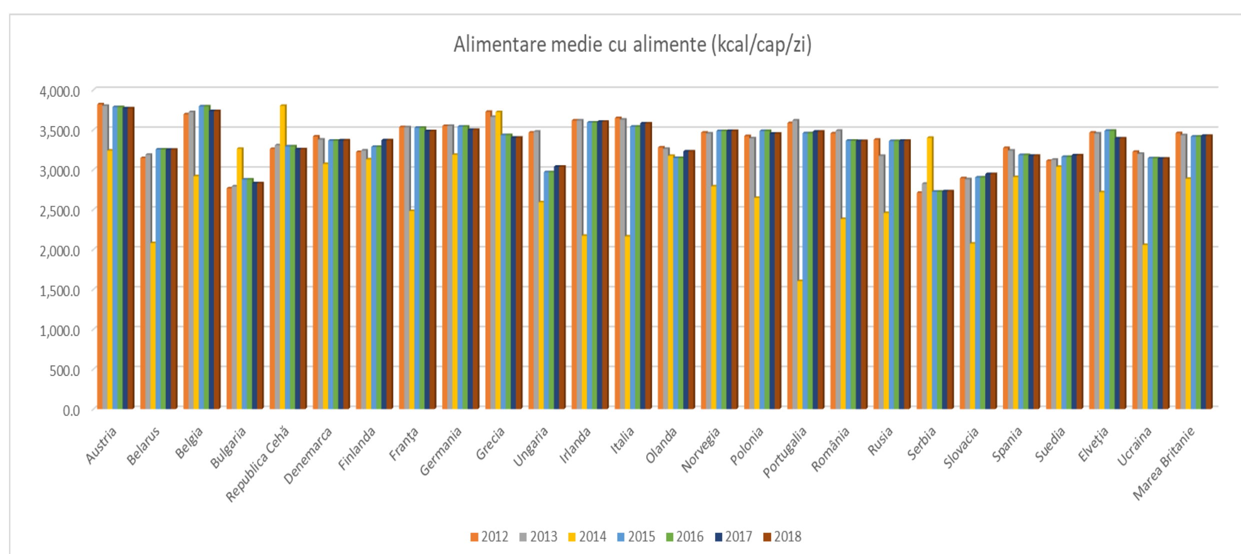

Figura 9. *Alimentarea medie cu alimente în Europa, în perioada 2012 - 2018*
Sursa: Original, prelucrare date furnizate de Economist Intelligence Unit

Alte provocări importante cu care lumea de azi se confruntă din punct de vedere al alimentaţiei, în încercarea de a hrăni o populaţie în continuă creştere, sunt:

[32] Dinu Gavrilescu şi Daniela Giurcă, *Economia agroalimentară*, Bucureşti: Editura Expert, 2000, *passim*.
[33] Mircea Bulgaru, *Dreptul de a mânca*, Bucureşti: Editura Economică, 1996, pp. 31-32.

a. schimbările climatice, care influenţează cantitatea şi calitatea producţiilor agricole, dar şi ceea ce se cultivă în diferite regiuni ale lumii. Organizaţia Naţiunilor Unite (ONU) a organizat în perioada 28 noiembrie – 9 decembrie 2011, la Durban, Africa de Sud, o conferinţă pe teme de mediu. În urma acestei conferinţe, s-a ajuns la un acord pe problema schimbărilor climatice, acord care obligă toţi partenerii semnatari (Uniunea Europeană, Statele Africane, China, India, Brazilia, SUA, etc.) să accepte impunerea unor ţinte, realizabile până în 2020, care printre altele, vizează ca prioritate reducerea emisiilor de gaze de seră. Rezultatele conferinţei de la Durban au fost mulţumitoare pentru majoritatea participanţilor şi s-au continuat printr-o altă reuniune, de data aceasta la Paris, Franţa, în 2015. „Acordul de la Paris”, cum este cunoscută convenţia din 12 decembrie 2015, a intrat în vigoare în 5 octombrie 2016, după ce numărul minim de 55 de ţări au semnat documentele de ratificare a Acordului. În prezent, un număr de 185 de ţări din totalul de 197 ţări participante la Convenţie au ratificat Acordul, care prevede ca obiectiv principal întărirea răspunsului global la ameninţarea schimbărilor climatice, în acelaşi timp cu continuarea eforturilor de eradicare a nivelului sărăciei şi de menţinere a dezvoltării durabile.

Acest obiectiv se consideră că va fi atins prin:

- menţinerea temperaturii medii globale sub 2°C peste nivelurile pre-industriale,
- creşterea abilităţii de adaptare la impactul adverse ale schimbărilor climatice şi reducerea emisiilor de gaze fără a afecta nivelul producţiei alimentare
- efectuare fluxurilor financiare în concordanţă cu scăderea emisiilor de gaze cu efect de seră şi creşterea rezistenţei la schimbările climatice

De asemenea, s-a stabilit un cadru juridic pentru politicile climatice, cadru juridic care ar urma să intre în vigoare începând cu 2020.[34]

b. dependenţa de combustibil, din cauza căreia multe ţări au insuficiente alimente pentru a-şi hrăni populaţiile tot mai mari. În condiţiile creşterii constante a preţurilor carburanţilor, corelată cu faptul că petrolul este o resursă neregenerabilă şi tot mai greu de obţinut, precum şi cu această dependenţă de combustibil, necesar pentru a putea transporta cât mai aproape de casa fiecărui individ alimentele necesare din dieta zilnică, s-a încercat găsirea de soluţii alternative. Aceste soluţii au venit sub forma biocombustibililor, produşi din plante cu valoare energetică crescută, cum ar fi rapiţa. O altă variantă de „combustibil” oferită în ultimii ani este energia electrică, existând deja de câţiva ani pe piaţă automobile care funcţionează pe bază de energie electrică. De asemenea există şi prototipuri de automobile care funcţionează pe bază de energie solară.

Chiar dacă momentan. aceste soluţii alternative sunt puţin cunoscute şi utilizate la nivel mondial, pe măsură ce resursele de petrol se vor epuiza şi preţul carburanţilor tradiţionali va atinge un nivel mult prea mare, este posibil ca economia mondială să se îndrepte tot mai mult spre aceste tipuri de “combustibili”. În strânsă legătură cu necesitatea utilizării de combustibili pentru transportul alimentelor către populaţie este şi ***calitatea drumurilor şi a tuturor căilor de acces***. Este o altă provocare semnificativă, aceea de a asigura o densitate cât mai mare de căi de acces fizic (drumuri, căi ferate, rute aeriene şi aeroporturi) către toate teritoriile fiecărei ţări, asigurând în acelaşi timp un procent cât mai mare de drumuri asfaltate/pavate din totalul drumurilor.

[34] United Nations Climate Change, „Acordul de la Paris”, Paris, Franţa, 2015, https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf.

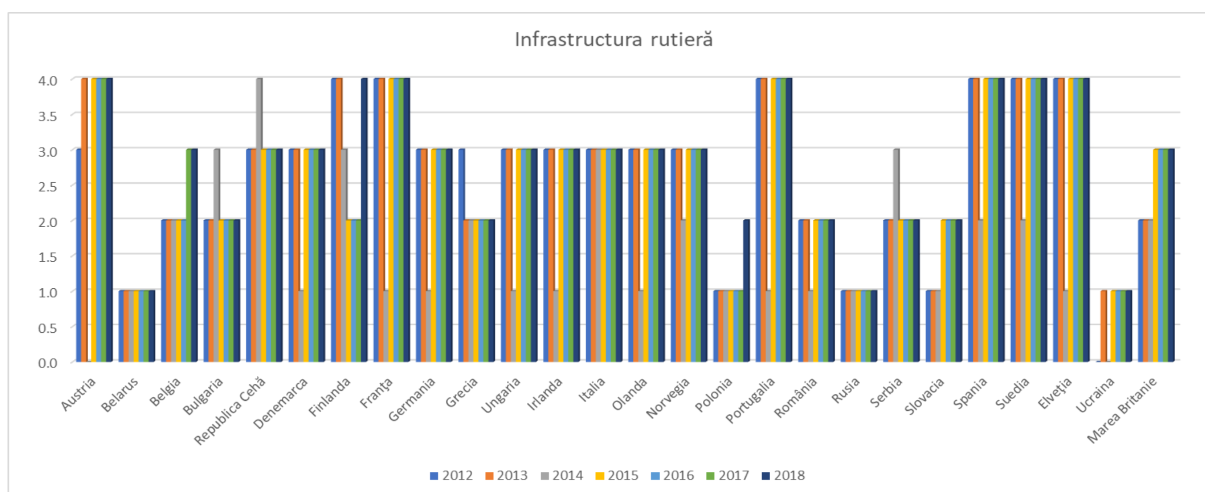

Figura 10. *Infrastructura rutieră în Europa, în perioada 2012 - 2018*
Sursa: Original, prelucrare date furnizate de Economist Intelligence Unit

c. împuţinarea apei, provocare care se referă de fapt la calitatea apei şi a resurselor de apă, sau, altfel spus, la potabilitatea apei.

Apa folosită în stare naturală sau după tratare pentru băut, cât şi apa folosită în industria alimentară în timpul proceselor de fabricare, procesare, conservare sau comercializare a produselor alimentare, trebuie să fie potabilă.

Apa potabilă neîmbuteliată (furnizată prin reţeaua de distribuţie, din rezervor, din fântâni) nu trebuie să conţină E.coli/100 ml şi enterococi (streptococi fecali)/100ml. Apa îmbuteliată la sticle sau alte recipiente nu trebuie să conţină E.coli=0/250ml, enterococi (streptococi fecali)/250ml sau Pseudomonas aeruginosa=0/250ml.

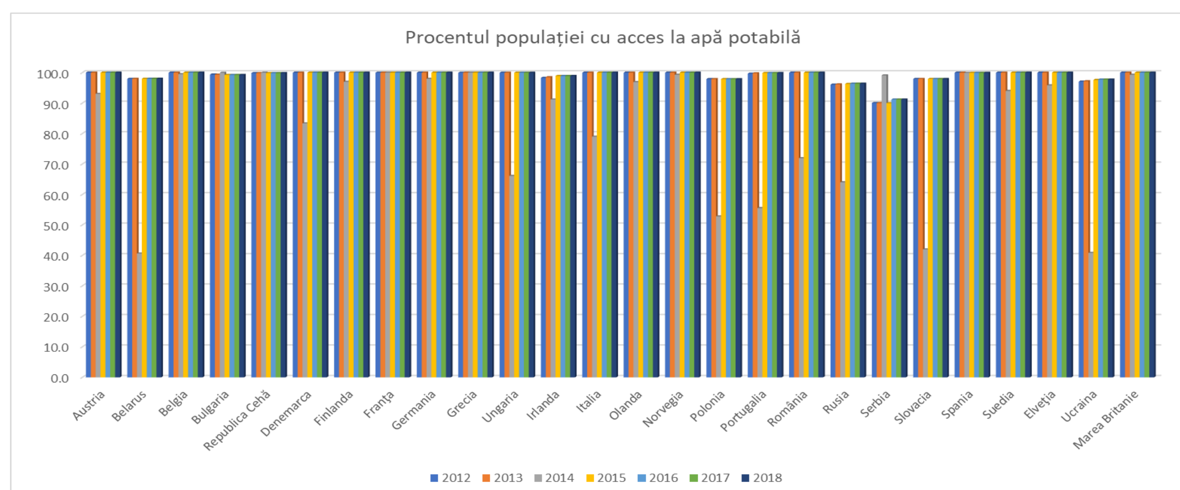

Figura 11. *Procentul populaţiei cu acces la apă potabilă în Europa, în perioada 2012 - 2018*
Sursa: Original, prelucrare date furnizate de Economist Intelligence Unit

Un alt risc important în ceea ce priveşte asigurarea securităţii alimentare a fost evidenţiat în cadrul unui studiu realizat de Gazi M. A. Jalil şi echipa sa de colaboratori în 2011. Aceştia au analizat ***efectele nefaste ale intervenţiei omului în natură asupra securităţii alimentare şi nutriţiei***. Se susţine importanţa biodiversităţii în asigurarea securităţii alimentare şi vulnerabilitatea mai mare a populaţiilor sărace faţă de nivelul scăzut de biodiversitate. Motivarea vine din faptul că cei săraci tind să fie mai dependenţi de diversitatea produselor disponibile în mediul natural şi lipsa sau dispariţia anumitor plante din unele zone afectează calitatea nutriţională a hranei locuitorilor, aceştia nepermiţându-şi înlocuirea plantei cu altceva

echivalent din punct de vedere nutritional. Sunt subliniate principalele cauze ale reducerii biodiversităţii şi sunt furnizate ulterior o serie de propuneri de soluţionare, preluate din Summit-ul Mondial privind Alimentaţia, printre care:

- asigurare unei alocaţii optime a investiţiilor publice şi private cu tema securităţii alimentare;
- eradicarea sărăciei şi inegalităţilor şi îmbunătăţirea accesului fizic la alimente pentru toată populaţia;
- pregătirea pentru eventualitatea apariţiei unor dezastre naturale sau urgenţe alimentare.[35]

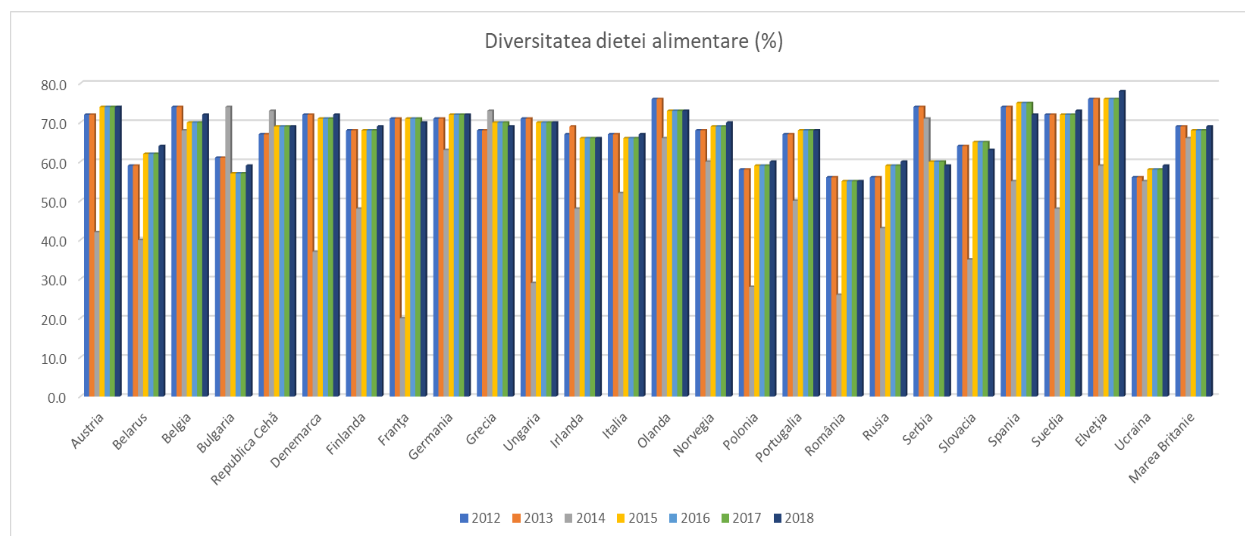

Figura 12. *Diversitatea dietei alimentare în Europa, în perioada 2012 - 2018*
Sursa: Original, prelucrare date furnizate de Economist Intelligence Unit

IV. Politici la nivel mondial şi european pentru a spori securitatea alimentară:

A. Politici la nivel mondial pentru a spori securitatea alimentară

Atât la nivel mondial cât şi european, se face o diferenţiere între noţiunile de siguranţă şi securitate alimentară, astfel:

- siguranţa alimentară se referă la inocuitatea mărfurilor alimentare, la calitatea lor, mai precis la reducerea, eliminarea şi evitarea riscurilor posibile aduse sănătăţii oamenilor şi animalelor de către hrana consumată,
- securitatea alimentară vizează asigurarea autosuficienţei, respectiv a suficienţei produselor alimentare pentru toată populaţia.

În ciuda acestei diferenţieri, putem afirma că în momentul în care se vorbeşte despre reglementările legate de securitate alimentară, este inevitabil să nu se pună şi problema siguranţei alimentare. Cele două noţiuni sunt strâns legate şi în general, orice document care face referire la securitatea alimentară a populaţiei va aduce în discuţie şi siguranţa sa alimentară, dar şi protecţia consumatorului şi invers.

Un exemplu în acest sens este Declaraţia Universală a Drepturilor Omului, adoptată de ONU în 1948, în care în articolul 25 se precizează că „Orice om are dreptul la un nivel de trai care să-i asigure sănătatea şi bunăstarea lui şi familiei sale, cuprinzând hrana, îmbrăcămintea, locuinţa, îngrijirea medicală, precum şi serviciile sociale necesare”.[36]

Organizaţia pentru Cooperare şi Dezvoltare Economică (OCDE = OECD – Organisation for Economic Cooperation and Development) a emis în 1981 şi ulterior în 1990 două rapoarte care priveau şi problematica politicilor alimentare. Se menţionează aici necesitatea unor politici alimentare coerente şi orientate spre cerere. Printre cele mai importante prevederi ale raportului din 1990 se aflau: garantarea calităţii alimentelor, marcarea

[35] Gazi M.A. Jalil (coord.), *Biodiversity and Food Security*, Anontolota, 2011, pp. 28-38.
[36] Adunarea Generală a Organizaţiei Naţiunilor Unite, „Declaraţia Universală a Drepturilor Omului”, 10 septembrie 1948, *passim*.

completă, participarea consumatorului în deciziile de politică, programele de informare şi educare asupra alimentelor, hranei şi sănătăţii.[37]

Codex Alimentarius, care fusese stabilit de WHO şi FAO în 1962, oferă mai multe standarde alimentare larg acceptate, care definesc compoziţia multor tipuri de mărfuri şi propun anumite practici tehnologice. De menţionat este principiul „recunoaşterii reciproce" stabilit pentru a reglementa acceptarea exportului produselor „produse şi comercializate în mod legal" într-un stat membru de către celălalt stat membru.[38]

Un alt angajament luat la nivel mondial este Declaraţia adoptată de către toţi şefii de State şi Guverne la Summit-ul Mondial privind Securitatea Alimentară, în Roma, în perioada 16-18 noiembrie 2009. Astfel, printre problemele abordate în cadrul acestui angajament, prima menţionată este nesiguranţa alimentară, însoţită de malnutriţie şi generalizarea fenomenului de foamete. Este menţionată crearea Parteneriatului Global pentru Agricultură, Securitate Alimentară şi Nutriţie, ca un instrument de consolidare a coordonării internaţionale şi a guvernării securităţii alimentare. Pe lângă obiectivul creării acestui Parteneriat, mai există 3 obiective, şi anume:

- înjumătăţirea până în 2015 a numărului de persoane care suferă de foame şi malnutriţie, prin acţiuni urgente la nivel naţional, regional şi global;
- promovarea noilor investiţii şi contracararea declinului finanţării interne şi internaţionale pentru agricultură, securitate alimentară şi dezvoltare rurală;
- diminuarea problemelor asociate schimbărilor climatice şi ale provocărilor acestora asupra securităţii alimentare.

Astfel, în scopul îndeplinirii acestor 4 obiective, au fost afirmate 5 principii, principiul 3 fiind axat pe abordarea comprehensivă dublă a securităţii alimentare prin:

- acţiuni directe de abordare imediată a foamei pentru cei mai vulnerabili
- programe de dezvoltare pe termen mediu în domeniul agriculturii durabile, securităţii alimentare, nutriţie şi dezvoltării rurale, în scopul eliminării cauzelor înrădăcinate ale foametei şi sărăciei, inclusiv prin intermediul realizării progresive a dreptului la hrană adecvată.[39]

Programul Special pentru Securitate Alimentară (Special Programme for Food Security – SPFS) este un program lansat şi susţinut de o divizie a FAO în 1994 şi aprobat şi de către Summit-ul Mondial în privinţa Alimentaţiei în 1996. Scopul acestui program este înjumătăţirea numărului de persoane subnutrite cronic din lumea dezvoltată. Ţinta SPFS este de a susţine ţările cu venituri joase şi deficit alimentar în:

- reducerea variabilităţilor în producţia agricolă de la un an la altul;
- îmbunătăţirea accesului populaţiei la hrană;
- îmbunătăţirea securităţii naţionale a acestor ţări prin creşterea productivităţii şi producţiei alimentare.[40]

Guvernul Marii Britanii a publicat în iunie 2013 un raport despre securitatea alimentară la nivel global, în care sublinia necesitatea acompanierii iniţiativelor anterioare legate de acest concept cu măsuri clare, determinate în timp şi mecanisme contabile. În opinia specialiştilor din guvernul Marii Britanii, acest obiectiv va putea fi susţinut doar prin creşterea investiţiilor în agricultură (în mod special în cercetarea agricolă) şi dezvoltarea unui plan de acţiune complet, cu scopuri clare şi precise şi măsuri contabile aplicate în scopul îmbunătăţirii nivelului de trai al micilor fermieri, menţinând în acelaşi timp nivelul de dezvoltare

[37] OECD, „Agriculture and the Consumer", OECD, Paris, 1990, *passim*.
[38] Michael Tracy, „Produsele alimentare şi agricultura în economia de piaţă. Studiu introductiv în teoria, practica şi politica agrară", publicat de APS – Studii de Politică Agrară în Gennappe, Belgia şi tradus şi republicat de Editura Impex-92 SRL, Bucureşti, 1993, *passim*.
[39] Organizaţia Naţiunilor Unite pentru Agricultură şi Alimentaţie, „Declaraţia summit-ului mondial privind securitatea alimentară", 16-18 noiembrie 2009, Roma, *passim*.
[40] http://www.fao.org/focus/e/speclpr/SProHm-e.htm.

durabilă, dar şi transformarea fermelor în locuri de muncă moderne, care pot oferi un viitor pentru tinerii din mediul rural, astfel reducând tendinţa de părăsire a satelor de către tineri.[41]

Conform Raportului MDG – 2013 (MDG – acronimul în limba engleză a denumirii Millennium Development Goals = Obiectivele de Dezvoltare ale Mileniului), primul şi cel mai important obiectiv al mileniului este cel de eradicare a sărăciei extreme şi a foametei. În raport se susţine că obiectivul este aproape atins, numărul celor care trăiesc în condiţii de sărăcie extremă fiind cu aproximativ 700 milioane de persoane mai puţin în 2010 decât în 1990.

Proporţia persoanelor subnutrite din regiunile în curs de dezvoltare a scăzut de la 23,2 la sută în perioada 1990-1992, la 14,9 la sută în perioada 2010-2012. Având în vedere eforturile revigorate, obiectivul de reducere la jumătate a procentului de oameni care suferă de foame până în 2015 pare să fie pe punctul de a fi atins. Totuşi, unul din opt oameni din populaţia actuală rămâne cronic subnutrit. Şi asta deoarece, ca urmare a crizelor economice din ultimii ani şi a creşterii preţurilor produselor alimentare, există încă multe ţări care se confruntă cu problema asigurării hranei pentru locuitorii lor, obiectiv care poate fi atins doar prin conceperea unor acţiuni strategice pe termen mediu şi/sau lung.

Regiunile în curs de dezvoltare nu sunt însă singurele care se luptă să asigure obiectivul securităţii alimentare. Regiunile dezvoltate se confruntă cu o altfel de problemă, care necesită şi ea crearea unor strategii cât mai eficiente de combatere: fenomenul de „foamete ascunsă”.[42] Astfel, există nutriţie necorespunzătoare şi în cazul ţărilor mai puţin sărace şi bogate, apărând fie deficienţa de microelemente, fie supraalimentaţia.[43]

Această noţiune se explică prin schimbarea obiceiurilor alimentare pe care populaţia cu un nivel continuu de creştere a nivelului salarial şi cu un timp din ce în ce mai limitat, le are. În ultimii 20 de ani, alimentaţia populaţiei din ţările dezvoltate şi chiar şi din ţările în curs de dezvoltare a suferit modificări semnificative, în sensul în care consumul de alimente semipreparate, bogate în amidon şi uleiuri, a crescut tot mai mult, în detrimentul alimentelor bogate în micronutrienţi.

De aici s-a ajuns rapid la numeroasele boli legate de o alimentaţie bogată în calorii şi carbohidraţi şi la probleme de supraponderabilitate. Acesta este şi motivul pentru care în ultimii ani în aceste regiuni care se confruntă cu acest fenomen, se încearcă educarea respectivelor populaţii în crearea şi menţinerea unui regim de viaţă echilibrat din punct de vedere al alimentaţiei, care să asigure organismului toţi micronutrienţii necesari.

La nivel mondial, cele mai importante 4 instituţii care se preocupă de reglementările legate de securitatea alimentară sunt:

1. **Organizaţia Mondială a Sănătăţii** (WHO - World Health Organization): principalul său obiectiv este asigurarea celui mai înalt nivel de sănătate pentru întreaga populaţie. Acţionează în ceea ce priveşte:
   - controlul şi siguranţa alimentară prin implementarea unor sisteme eficiente de siguranţă şi control,
   - serviciile de evaluare a situaţiei alimentare din lume,
   - concordanţa şi compatibilitatea legislaţiilor naţionale cu reglementările internaţionale
2. **Organizaţia Naţiunilor Unite pentru Alimentaţie şi Agricultură** (FAO - Food and Agriculture Organization of the United Nations):

Obiective:

- ridicarea nivelului nutriţiei şi condiţiilor de viaţă ale populaţiilor;
- ameliorarea randamentului producţiei şi eficacităţii repartiţiei tuturor produselor alimentare şi agricole;
- ameliorarea condiţiei populaţiei rurale.

[41] Great Britain: Parliament: House of Commons: International Development Committee, *Global Food Security: First Report, Session 2013-14, Vol. 1: Report, together with formal minutes, oral and written evidence*, London, 2013, p. 25.
[42] Letiţia Zahiu, Anca Dachin, *Politici agroalimentare comparate*, Bucureşti: Editura Economică, 2001, *passim*.
[43] Lester Brown, *Probleme globale ale omenirii*, Bucureşti: Editura Tehnică, 2000, *passim*.

Organizaţia se compune din 8 departamente, cele mai importante de menţionat fiind: Departamentul pentru Agricultură, Departamentul pentru Pescuit, Departamentul pentru Dezvoltare Durabilă.

De asemenea, FAO are rol în analiza structurii consumului şi ofertei alimentare şi identificarea situaţiilor neprevăzute care impun adoptarea unor măsuri de urgenţă.

Există un fond de finanţare pentru securitatea alimentară şi un program special FAO pentru securitatea alimentară, pentru agricultorii din ţările cu deficit de hrană şi cu venituri reduse.

De-a lungul timpului FAO a realizat măsuri de asistenţă prin următoarele programe:

- Campania împotriva foametei (1960-1970)
- Programul indicativ mondial (PIM; 1969-1986): urmărea ameliorarea regimului alimentar prin dezvoltarea unui model mixt de agricultură, orientat pe diversificarea culturilor şi crearea de noi locuri de muncă
- Programul de cooperare cu UNICEF, BIRD
- Program etnic şi economic PTE
- Programul alimentar mondial (PAM): program ce urmăreşte valorificarea resurselor naturale şi umane din ţările în curs de dezvoltare. Principalul scop este constituirea de stocuri de cereale şi alimente destinate ajutorului alimentar şi repartizarea sa în funcţie de nevoi şi urgenţe.
- Programul Special pentru Securitatea Alimentară (PSSA): lansat în 1994 şi are ca obiectiv ajutarea ţărilor slab dezvoltate şi defavorizate în mărirea producţiei, ameliorarea productivităţii şi stabilizarea ofertei.
- Programul de cooperare tehnică (PCT): lansat în 1976 cu scopul ajutorării în caz de urgenţe şi situaţii neprevăzute.
- Programul de formare profesională: cu scopul sprijinirii agriculturii, pădurilor şi pescuitului prin formarea profesională a unor specialist în aceste domenii.
- Fondul special TELEFOOD pentru microproiecte agricole[44]

3. **Comisia Codex Alimentarius** - organism internaţional mixt al Organizaţiei pentru Alimentaţie şi Agricultură (FAO) şi al Organizaţiei Mondiale a Sănătăţii (WHO): este responsabilă pentru înaintarea propunerilor către Directoratul general al FAO şi OMS asupra oricărei probleme referitoare la implementarea Programului mixt FAO/OMS pentru standarde alimentare.

Codul Alimentar ca punct de referinţă la nivel internaţional, reprezintă *baza de raportare şi comparaţie* pentru:

- autorităţile sanitare,
- instituţiile oficiale însărcinate cu controlul alimentelor,
- oamenii de ştiinţă şi
- reprezentanţii consumatorilor.

Funcţiile esenţiale ale Comisiei Codex Alimentarius sunt:

- Furnizarea unui punct de referinţă unic la nivel internaţional
- Asigurarea conştientizării accentuate la nivel naţional şi global
- Asigurarea protecţiei consumatorilor
- Implicarea pe scară largă a comunităţii internaţionale
- Elaborarea unui cod conţinând standarde fundamentate ştiinţific
- Armonizarea standardelor alimentare
- Facilitarea comerţului internaţional cu mărfuri alimentare.

Codex Alimentarius include:

- Standarde alimentare pentru bunuri de consum

[44] www.fao.org.

- Coduri de practică igienică şi tehnologică
- Evaluarea pesticidelor
- Limite pentru reziduuri de pesticide
- Linii directoare pentru contaminanţi
- Evaluarea aditivilor alimentari
- Valoarea medicamentelor de uz veterinar.

Structura Codex Alimentarius se compune din volume**.** Fiecare volum conţine principii generale, standarde generale, definiţii, coduri, standarde pentru mărfuri, metode şi recomandări.[45]

4. **Institutul Internaţional de Cercetare a Politicilor Alimentare (International Food Policy Research Institute - IFPRI):** înfiinţat în 1975, cu sediul în Washington D.C., SUA, institutul doreşte să ofere soluţii politice bazate pe cercetări riguroase în privinţa reducerii în mod sustenabil a sărăciei şi în privinţa reducerii foametei şi malnutriţiei.[46]

IFPRI are peste 500 de angajaţi, în peste 50 de ţări şi reprezintă centrul de cercetare al Consorţiului CGIAR, un parteneriat la nivel internaţional care are ca scop cercetarea în privinţa dezvoltării agriculturii. IFPRI are şase mari axe strategice pe care îşi bazează activitatea de cercetare:

- Asigurarea unei producţii alimentare sustenabile
- Promovarea unor sisteme alimentare sănătoase
- Îmbunătăţirea pieţelor şi a comerţului
- Transformarea agriculturii
- Consolidarea rezistenţei la şocuri legate de securitatea alimentară, nutriţie şi sănătate
- Întărirea puterii Instituţiilor şi Guvernelor[47]

Pe lângă aceste 4 instituţii esenţiale în reglementarea politicilor privind securitatea alimentară, mai există şi alte organisme adiacente. Aceste au ca prioritate drepturile şi nevoile consumatorilor şi se axează pe reglementări legate de protecţia consumatorului.

B. Politici la nivel european pentru a spori securitatea alimentară

Acquis-ul comunitar este un tot legislativ care se compune din tratate, decizii, regulamente, recomandări şi alte acte normative emise de instituţiile decidente ale comunităţii şi conţine două mari componente: Tratatele (plecând de la Tratatul de la Roma, 1957) şi legislaţia comunitară (directive, regulamente, decizii etc).

Cele mai importante tratate sunt:

- Tratatul de la Maastricht, intrat în vigoare la 1 noiembrie 1993, prin care se pun bazele celor trei piloni ai Uniunii (Comunităţile Europene, Politica externă şi de securitate comună, Cooperare poliţienească şi judiciară în materie penală).
- Tratatul de la Amsterdam, intrat în vigoare la 1 mai 1999, conţine prevederi în domeniile drepturilor cetăţenilor, cooperării în domeniul securităţii şi justiţiei, politicii externe şi de securitate comună şi consolidării democraţiei.
- Tratatul de la Nisa, intrat în vigoare la 1 februarie 2003, după ce a fost ratificat de fiecare stat membru, fie prin vot în parlamentul naţional, fie prin referendum.

Actul Unic European: emis în 1986, a adăugat prevederilor Tratatului de la Roma promovarea cercetării şi dezvoltării tehnologice, politica de mediu înconjurător şi cooperarea europeană în sfera politicii externe. Actul a stabilit că „piaţa internă va cuprinde o regiune fără frontiere interne, în care este garantată

---

[45] http://www.codexalimentarius.org/.
[46] International Food Policy Research Institute, „2014–2015 Global Food Policy Report”, Washington, DC, International Food Policy Research Institute, *passim*.
[47] http://www.ifpri.org/about.

libera deplasare a mărfurilor, persoanelor, serviciilor şi capitalului". Practic, odată cu apariţia acestui act s-au introdus şi conceptele de Piaţă Unică Europeană şi Cooperarea Politică Europeană.[48]

Cartea Albă a Siguranţei Alimentare: a apărut la 12 ianuarie 2000, când a lansat propuneri care vizau transformarea politicii alimentare a UE într-un instrument activ, dinamic şi coerent, care să asigure un nivel înalt de protecţie a sănătăţii şi a consumatorului. Cartea indică elementele principale ale unei politici preventive:

- modernizarea legislaţiei pentru a obţine un ansamblu de reguli coerente şi transparente;
- consolidarea controlului de-a lungul întregului lanţ alimentar;
- creşterea capacităţii sistemelor de consultanţă ştiinţifică în vederea garantării unui nivel ridicat de protecţie a sănătăţii umane şi a consumatorilor.

Priorităţile strategice ale Cărţii Albe se referă la:

- crearea unei autorităţi alimentare europene;
- o abordare coerentă a legislaţiei pentru întregul lanţ alimentar;
- stabilirea principiului conform căruia responsabilitatea principală pentru siguranţa alimentară revine agenţilor din sectorul alimentar şi sectorul de alimentaţie animală.

Cel mai important principiu al Cărţii Albe este acela că politica de siguranţă alimentară trebuie bazată pe: date ştiinţifice, analiză, control, informare şi pe o abordare integrată pentru toate etapele de elaborare şi implementare.

În 2002 Parlamentul European a emis regulamentul 178 care reglementa şi crearea EFSA, dar şi procedurile de urmat în ceea ce priveşte siguranţa produselor alimentare. În acest document se menţiona necesitatea armonizării conceptelor, principiilor şi procedurilor din legislaţiile alimentare ale statelor membre, în scopul îmbunătăţirii principiului de liberă circulaţie, înlăturării concurenţei inegale şi evitării situaţiilor de blocare a pieţei interne. Regulamentul specifică şi necesitatea creării unui „sistem cuprinzător de trasabilitate în afacerile cu produse alimentare şi hrană pentru animale". Sunt specificate şi atribuţiile, rolul şi obiectivele EFSA.[49]

În ianuarie 2006 a intrat în vigoare Noul Pachet de Igienă, care a fost constituit pe baza noilor fundamente existente pentru legislaţia alimentară încă din 2005. Acest „Pachet de Igienă" este aplicabil la toate nivelele lanţului alimentar şi scopul său este de a asigura siguranţa alimentară pe tot traseul lanţului alimentar.[50] Aceste reglementări prevedeau obligativitatea tuturor agenţilor economici: de a oferi consumatorilor alimente sigure, produse sub cele mai stricte reguli de igienă, de a implementa un sistem de management al calităţii, de a asigura condiţii adecvate de igienă în unităţi şi de a realiza analizele de risc al punctelor critice de control.

Noul pachet includea şi următoarele regulamente emise anterior, care s-au menţinut în vigoare:

- Regulamentul 852/2004/CE privind cerinţele generale de igienă a produselor alimentare
- Regulamentul 882/2004/CE privind controlul oficial în domeniul produselor alimentare
- Regulamentul 853/2004/CE de stabilire a unor norme specifice de igienă care se aplică alimentelor de origine animală.

Tot în 2006, Parlamentul European emitea un regulament şi în legătura cu menţiunile nutriţionale şi de sănătate cu privire la alimente. Regulamentul este aplicabil pentru toate menţiunile nutriţionale şi de sănătate făcute inclusiv pe etichete sau în prezentări şi reclame. Scopul său este de a armoniza cadrele legislative din statele membre în ceea ce priveşte menţiunile nutriţionale şi de sănătate, pentru a putea asigura un grad ridicat de protecţie a consumatorului. În document se precizează faptul că menţiunile

[48] Comisia Europeană, „Single European Act", Bulletin of the European Communities, Supplement 2/86, 1986, *passim*.
[49] Parlamentul European Și Consiliul Uniunii Europene, „Regulamentul (CE) nr. 178/2002 din 28 ianuarie 2002 de stabilire a principiilor și a cerințelor generale ale legislației alimentare, de instituire a Autorității Europene pentru Siguranța Alimentară și de stabilire a procedurilor în domeniul siguranței produselor alimentare", *passim*.
[50] Aida Vasile, *Legislaţie şi Protecţia Consumatorului – Curs ID*, Universitatea „Dunărea de Jos" Galaţi, Facultatea de Ştiinţa şi Ingineria Alimentelor, Galaţi, 2008 *passim*.

trebuiesc să fie exprimate astfel încât consumatorul să le înţeleagă uşor şi să fie conforme cu principiile generale justificate ştiinţific.[51]

La nivelul Uniunii Europene, cele mai importante 3 instituţii care au ca sarcină elaborarea, monitorizarea şi implementarea reglementărilor privind securitatea alimentară aplicabile pe întreg teritoriul UE sunt:

1. **Parlamentul European** (care reprezintă cetăţenii UE şi este ales direct de către aceştia):
- este singura instituţie comunitară ale cărei şedinţe şi deliberări sunt publice
- alături de Consiliul Uniunii Europene, adoptă legislaţia Uniunii (regulamente, directive, decizii);
- împarte autoritatea în domeniul bugetar cu Consiliul Uniunii Europene;
- exercită un control democratic asupra Comisiei Europene.
2. **Comisia Europeană** (care urmăreşte interesele Uniunii Europene):
- are dreptul de iniţiativă în politicile comunitare;
- veghează la respectarea tratatelor UE,
- este organ executiv al UE.
3. **Consiliul Uniunii Europene** / Consiliul de miniştri (reprezentând Statele Membre):
- este organismul legislativ al Comunităţii;
- coordonează politica economică generală a Statelor Membre;
- încheie, în numele Comunităţii, acordurile internaţionale dintre aceasta şi unul sau mai multe state sau organizaţii internaţionale;
- împreună cu Parlamentul European formează autoritatea bugetară care adoptă bugetul Comunităţii. Este format din miniştrii statelor membre.

V. PAC și securitatea alimentară

Toate politicile agroalimentare au ca scop final asigurarea securităţii alimentare, fiind principalele instrumente de intervenţie în asigurarea hranei către întreaga populaţie. Astfel, politica privind securitatea alimentară este una importantă atât la nivel naţional, dar şi la nivel mondial, securitatea alimentară a fiecărei ţări putând fi atinsă prin propriile resurse, obţinute prin implementarea propriilor politici.

La nivelul Uniunii Europene, principalul instrument de intervenţie în ceea ce priveşte politicile agroalimentare este **Politica Agricolă Comună (PAC)**. Însă, pe lângă PAC, există şi politici alimentare privind controlul calităţii şi protecţia consumatorilor. Scopul principal al intervenţiilor PAC este îndeplinirea principalelor obiective ale politicilor agricole comunitare: unicitatea pieţei, preferinţa comunitară şi solidaritatea financiară. Pentru atingerea acestor obiective s-a recurs la organizarea pieţei comune, pe tipuri de produse.

Pentru a asigura preferinţa comunitară, până în 1995 s-a recurs la fixarea unui preţ prag, peste nivelul preţului de intervenţie. Astfel, în urma aplicării acestui preţ prag, importatorii din UE achită o prelevare egală cu diferenţa dintre preţul prag şi cursul mondial, iar exportatorii primesc restituiri care sunt egale cu diferenţa dintre preţul pieţei din UE şi cursul mondial.

O altă intervenţie realizată prin PAC au fost politicile agromonetare. Un prim pas a fost crearea unor sume compensatorii monetare (MCM) pentru a anula influenţele pe care modificările cursurilor de schimb le au asupra preţurilor agricole. Dar acest sistem nu a funcţionat decât până în 1993 (când a intrat în vigoare Piaţa Unică), deoarece era un sistem complicat şi indirect.

Există însă şi o **Politică alimentară comună**, chiar dacă nu poate fi considerată tocmai unitară, reglementările din cadrul acestei politici fiind destul de disparate. Bazele acestei politici au fost puse încă din

[51] Parlamentul European și Consiliul Uniunii Europene, „Regulamentul (CE) nr. 1924/2006, din data de 20 decembrie 2006 asupra menţiunilor nutriţionale şi de sănătate cu privire la alimente”, intrat în vigoare la 19 ianuarie 2007, Bruxelles, *passim*.

Tratatul de la Roma, din 1958, când se vorbea despre garantarea disponibilităţilor de ofertă şi livrarea către consumator a ofertelor la preţuri rezonabile.

Astfel, principalele reglementări sunt legate de politica concurenţială, măsuri pentru garantarea securităţii şi calităţii alimentelor, controlul sănătăţii plantelor etc. De asemenea, există subvenţii la consumator care vizează desfacerea supraproducţiei şi sunt aplicate în cazul unor preţuri ridicate al unor produse, ca urmare a protecţiei.

Tot ca făcând parte din politicile alimentare, există recomandări nutriţionale al căror obiectiv este reducerea consumului la anumite alimente considerate periculoase, cum ar fi zahărul.

Impactul Politicii Agricole Comune asupra securității alimentare rămâne încă o temă controversată în literatura de specialitate. O serie de studii au indicat faptul că PAC are un impact indirect prin crearea de distorsiuni care afectează nivelul prețurilor alimentelor, respectiv prin efectul asupra volatilității prețurilor.

Aceste efecte au fost luate în calcul cu prilejul reformelor succesive ale PAC, adesea prin introducerea unor instrumente care vizează neafectarea comerțului cu produse alimentare. Un astfel de studiu demonstrează de exemplu că reducerea sprijinului agricol acordat de UE poate genera efecte pozitive marginale pentru statele terțe.

Mai mult, un alt instrument de control foarte important este acela al gestionării drepturilor de acces pe piață, UE oferind un acces privilegiat produselor din statele în curs de dezvoltare.[52]

UE este astfel cel mai important importator de produse agro-alimentare din lume (71% din produse importate au intrat în UE în 2014 cu zero taxe vamale).[53] Consecințele pentru statele net importatoare și pentru cele net exportatoare pot varia. De exemplu, subsidiile oferite la export în cadrul UE sporesc cota de piață a exportatorilor UE și duc la scăderea prețurilor pe plan mondial și viceversa.

Acest lucru este evident dacă analizăm criticile venite din perspectiva ecologistă. Astfel, o serie de autori recomandă încetarea așa numitului „dumping al exportului”, prin care produsele agricole trebuie să devină primordial o sursă de hrană și nu obiecte ale comerțului. Prin apelul făcut la dobândirea suveranității alimentare se speră asigurarea securității alimentare la nivel mondial.[54]

Concluzii

Securitatea alimentară este relativ puțin dezbătută în contextul național. Deși extrem de importantă la nivel european și național, dezbaterea pe plan local continuă să aibă de suferit, datorită absenței unui cadru structurat de dialog. Adesea, orice discuție referitoare la politica agricolă comună este raportată la chestiunea finanțării și mai puțin la aspectele care se referă la securitatea alimentară. Această situație poate fi explicată parțial prin succesul pe care PAC l-a avut în sprijinirea securității alimentare la nivel european.[55]

Prezenta lucrare își aduce astfel contribuția la crearea cadrului național de dezbatere pe tema securității alimentare, oferind de asemenea tuturor celor interesați referențialul necesar pentru a aplica conceptul de securitate alimentară în negocierile referitoare la PAC.

Bibliografie

I. Tratate, monografii, cursuri și alte lucrări de specialitate:

Brown, Lester, *Probleme globale ale omenirii*, Bucureşt: Editura Tehnică, 2000.

[52] Parlamentul European - Directoratul general pentru politici externe – Departamentul politici, *STUDY - The Impact of the Common Agricultural Policy on Developing Countries*, 2018, p. 24, http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603862/EXPO_STU(2018)603862_EN.pdf.

[53] *Ibidem*, p. 25.

[54] Fritz Thomas, *Globalising Hunger: Food Security and the EU's Common Agricultural Policy (CAP)*, 2011, p. 88, https://www.tni.org/files/download/CAPpaper-draft_0.pdf.

[55] EURACTIV, 2017, *How the CAP Works for You - Special Report*, 27 Nov. - 4 Dec. 2017, p. 9, https://euractiv.eu/wp-content/uploads/sites/2/special-report/EURACTIV-Special-Report-How-the-CAP-works-for-you.pdf.

Bulgaru, Mircea, *Dreptul de a mânca*, Bucureşti: Editura Economică, 1996.
Carolan, Michael S., *Reclaiming Food Security*, London and New York: Routledge, 2013.
Euractiv, *How the CAP Works for You - Special Report*, 27 Nov. - 4 Dec. 2017.
FAO, *Evaluation of FAO's Role and Work in Nutrition: Final Report*, FAO Office of Evaluation, Roma, 2011.
Gavrilescu, Dinu şi Daniela Giurcă, *Economia agroalimentară*, Bucureşti: Editura Expert, 2009.
Gentilini, Ugo, „Sviluppo dell'aiuto alimentare ed aiuto alimentare per lo sviluppo”, Università Degli Studi di Roma Tre, Facoltà di Economia, Roma, 2002.
International Food Policy Research Institute, *2014–2015 Global Food Policy Report*, Washington, DC, International Food Policy Research Institute, 2015.
Jalil, Gazi M. A. (coord.), *Biodiversity and Food Security*, Anontolota, 2011.
Maiga, Mariame, „Gender/Cultural Dimensions of Vulnerability to Food Security in HIV/AIDS Context”, FAO, Food Security and Nutrition Forum, June 4, 2009.
Maletta, Hector E., *From Hunger to Food Security: A Conceptual History*, 2014 <https://ssrn.com/abstract=2484166>.
Malthus, Thomas Robert, *Essay on the Principle of Population*, London: J. Johnson, 1798.
OECD, *Agriculture and the Consumer*, OECD, Paris, 1990.
OXFAM, *Market Analysis Tools for Emergencies*, 2007.
Parlamentul European – Directoratul general pentru politici externe – Departamentul politici, *STUDY - The impact of the Common Agricultural Policy on developing countries*, 2018.
Purcărea, Cornelia, Iudith Ipate, Amorin Popa, Maria Duca, *Rolul științelor și tehnologiilor în siguranța alimentară în corelație cu alimentația sănătoasă și rolul său în prevenirea unor boli metabolice*, Viena: Osterreichish Rumanischer Akademischer Verein, 2012.
Sen, Amartya, 1981, „Ingredients of Famine Analysis: Availability and Entitlements”, în *The Quarterly Journal of Economics*, Volume 93, pp. 433-464.
Sen, Amartya, *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford: Oxford University Press, 1981.
Shaw, John D., *World Food Security: A History since 1945*, Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 2007.
Simon, George-Andre, „Food Security, Definition, Four Dimensions”, University of Roma Tre, Roma, 2012.
Smith, Marisol, Judy Pointing şi Simon Maxwell, *Household Food Security, Concepts and Definitions: An annotated Bibliography*, Brighton: Institute of Development Studies, 1993.
Thomas, Fritz, *Globalising Hunger: Food Security and the EU's Common Agricultural Policy* (CAP), 2011.
Tracy, Michael, *Produsele alimentare şi agricultura în economia de piaţă. Studiu introductiv în teoria, practica şi politica agrară*, publicat de APS – Studii de Politică Agrară în Gennappe, Belgia, tradus şi republicat de Editura Impex-92 SRL, Bucureşti, 1993.
Vasile, Aida, *Legislaţie şi Protecţia Consumatorului – Curs ID*, Universitatea “Dunărea de Jos” Galaţi, Facultatea de Ştiinţa şi Ingineria Alimentelor, Galaţi, 2008.
WFP, „Hunger and Markets”, World Hunger Series, WFP, Roma, Londra, 2009.
Young, Elizabeth O., *Food and Development*, London and New York: Routledge, 2012.
Zahiu, Letiţia, Anca Dachin, *Politici agroalimentare comparate*, Bucureşti: Editura Economică, 2001.

II. Acte normative:

FAO, „Committee on World Food Security (CFS 83/4) - Director-General's Report on World Food Security: A Reappraisal of the Concepts and Approaches”, Roma, 1983.
FAO/OMS, „Declaraţia Mondială asupra Nutriţiei”, Roma, 1992.
FAO/OMS, „Declaraţia asupra Securităţii Alimentare Mondiale”, 1996.

CFS, „Coming to terms with terminology: Food Security, Nutrition Security, Food Security and Nutrition”, Food and Nutrition Security. Committee on World Food Security, 39th Session, Roma, Italia, 15-20 Octombrie 2012.

ONU, „Declarația Universală a Drepturilor Omului”, 1948.

United Nations Climate Change, „Acordul de la Paris”, Paris, Franţa, 2015.

Adunarea Generală a Organizaţiei Naţiunilor Unite, „Declaraţia Universală a Drepturilor Omului”, 10 septembrie 1948.

Organizaţia Naţiunilor Unite pentru Agricultură şi Alimentaţie, „Declaraţia summit-ului mondial privind securitatea alimentară”, Roma, 16-18 noiembrie 2009.

Great Britain, *Parliament: House of Commons: International Development Committee, Global Food Security: First Report*, session 2013-14, Vol. 1: Report, together with formal minutes, oral and written evidence, London, 2013.

Comisia Europeană, „Single European Act”, *Bulletin of the European Communities*, Supplement 2/86, 1986.

Parlamentul European și Consiliul Uniunii Europene, „Regulamentul (CE) nr. 178/2002 din 28 ianuarie 2002 de stabilire a principiilor și a cerințelor generale ale legislației alimentare, de instituire a Autorității Europene pentru Siguranța Alimentară și de stabilire a procedurilor în domeniul siguranței produselor alimentare”, 2002.

Parlamentul European şi Consiliul Uniunii Europene, „Regulamentul (CE) nr. 1924/2006, din data de 20 decembrie 2006 asupra menţiunilor nutriţionale şi de sănătate cu privire la alimente, intrat în vigoare la 19 ianuarie 2007”, Bruxelles.

III. Surse internet:

www.fao.org
https://www.oxfam.org/
http://unfcc.int/
http://www.codexalimentarius.org/
http://www.ifpri.org/about
http://www.europarl.europa.eu/
https://www.tni.org/
https://www.euractiv.com/

Capitolul 9

UNIUNEA EUROPEANĂ - ÎNTRE REACȚII PE TERMEN SCURT ȘI PRIORITĂȚI PE TERMEN LUNG. CUM PUTEM ACOPERI NEVOI MAI MARI CU RESURSE MAI REDUSE?

Gabriela Drăgan

Nevoi mai mari versus resurse mai reduse. Bugetul UE sub constrângeri multiple

Negocierea viitorului buget pe șapte ani al Uniunii se realizează într-o perioadă extrem de dificilă, marcată de schimbări instituționale importante la nivelul principalelor instituții europene (Parlament, Comisie, Consiliu European, Banca Centrală Europeană). Contextul politic volatil face mult mai dificilă găsirea de soluții prin care să se răspundă multiplelor presiuni (politice, economice, de securitate, etc.) venite atât din partea Brexit, cât și a noilor provocări cărora UE trebuie să le facă față (migrația, schimbările climatice, noi riscuri în domeniul securității), etc.

1.1 Contextul actual al negocierii CFM 2021-2027. Mai mult cu mai puțin?

În UE, negocierea bugetelor pe termen lung, cunoscute sub numele de Cadre Financiare Multianuale (CFM), a reprezentat mereu un exercițiu complicat, armonizarea pozițiilor diferite, susținute de Comisie, Consiliu și Parlament, nefiind un lucru facil. De cele mai multe ori, mai ales în prima parte a procesului de negociere, statele membre își apără cu îndârjire poziția națională, iar consensul privind dimensiunea, structura sau regulile după care ar urma să fie cheltuiți banii din bugetul Uniunii este dificil de atins.

În cazul CFM 2021-2027, provocarea constă în a găsi soluții optime la dilema „nevoi mai mari, acoperite cu bani mai puțini". Pe de o parte, migrația, terorismul, agenda digitală sau tinerii, noile teme de interes la nivel european, solicită finanțare suplimentară, pe de altă parte, ieșirea Marii Britanii din UE produce un gol important în veniturile bugetului UE.

În martie 2017, Comisia a lansat cinci posibile scenarii de evoluție după Brexit:[1] trei scenarii cu un grad redus de probabilitate, două cu un grad de probabilitate mai ridicat. Primul, cel al unei Europe care își menține aceeași direcție de evoluție (status-quo), era unul improbabil, de vreme ce, pe fondul Brexit și al multiplelor crize interne și externe, schimbările, de orice fel (instituționale, economice, procedurale, etc.) deveniseră inevitabile. Celălalt scenariu, la fel de puțin probabil, era cel al unei Europe cu un nivel de integrare sporit, la nivelul tuturor politicilor. Pe fondul creșterii naționalismului, populismului și euroscepticismului în cele mai multe state din Uniune, inclusiv în cele cu o îndelungată istorie a integrării, o astfel de evoluție, cel puțin pe termen scurt și mediu, nu este plauzibilă. Între cele două extreme, se plasează alte trei scenarii alternative, cu probabilități de îndeplinire diferite. Cel mai puțin probabil este cel al unei Europe care s-ar întoarce la stadiul de piață unică. Chiar dacă zona euro s-a confruntat în ultimii ani cu serioase probleme de natură macroeconomică (criza financiară, criza datorilor suverane, etc.), ieșirea din zona euro și/sau renunțarea la euro nu pare a fi o soluție bună pentru nimeni și nu mai este susținută nici măcar de liderii eurosceptici (precum Le Pen în Franța sau Salvini în Italia). Ultimele două scenarii sunt complementare: unul prefigurează o Europă în care numai cei care vor mai mult (evident, ne referim la mai multă integrare) pot să facă mai mult și este cunoscut și drept „Europa vitezelor diferite de integrare". Celălalt prefigurează o Europă mult mai selectivă cu domeniile de integrare, care ar urma să se concentreze numai pe acele politici în care valoarea adăugată europeană este evidentă (și, în consecință, le-ar finanța doar pe acestea). În funcție de nivelul de ambiție vizat, fiecare scenariu implică bugete de dimensiuni diferite

[1] Comisia Europeană, *Cartea Albă privind Viitorul Europei. Reflecții și scenarii pentru UE-27 până în 2025,* https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/cartea_alba_privind_viitorul_europei_ro.pdf.

(bugete egale sau mai mari decât actualul buget în cazul primelor două scenarii și ceva mai reduse, pentru ultimele trei). În actuala conjunctură, evident, cele mai realiste scenarii apar a fi ultimele două.

Comisia și-a prezentat opțiunile strategice privind viitorul buget al UE în Consiliul European din februarie 2018.[2] La acel moment, Jean-Claude Juncker atrăgea atenția că bugetele „nu sunt doar simple exerciții contabile", ele vorbesc „despre prioritățile și ambițiile noastre" și ne „translatează viitorul în cifre". De asemenea, dată fiind experiența ultimelor negocieri ale CFM, care a demonstrat că discuțiile despre bani devin extrem de rapid tensionate, iar soluțiile de compromis nu sunt ușor de identificat, președintele Comisiei Europene a îndemnat statele membre să se concentreze mai întâi asupra obiectivelor comune, mijloacele urmând a fi identificate ulterior: „Haideți mai întâi să discutăm despre Europa pe care o vrem. Abia apoi, statele membre trebuie să-și susțină ambițiile cu banii de care dispun. Și, deși ceea ce toți trebuie să înțelegem este că desfășurarea obișnuită a lucrurilor (*business as ussual*) nu reprezintă o opțiune în cazul negocierilor actuale, eu cred cu tărie că putem sparge cercul (vicios) și să cădem de acord asupra unui buget în care fiecare să fie un beneficiar net".[3]

Propunerea oficială privind viitorul CFM 2021-2027[4] a fost dată publicității la **2 mai 2018** fiind urmată la scurt timp (în perioada mai-iunie) de 44 pachete legislative sectoriale, care acoperă politica de coeziune, uniunea economică și monetară, politica agricolă comună, programul Erasmus, etc. (vezi Anxa nr. 2).

Comisia Europeană (dat fiind momentul elaborării articolului, Comisia Juncker) considera că noile propuneri legislative arată „modul în care ar putea fi simplificată și reformată finanțarea bugetului pentru a stabili o legătură mai strânsă cu prioritățile politice"[5] și oferă imaginea unui buget „nou și modern, bine adaptat priorităților politice ale Uniunii cu 27 de state membre", concentrat pe „pe domeniile în care Uniunea este cel mai bine plasată pentru a obține rezultate". Pentru a face față unor nevoi în creștere cu resurse mai mici, Comisia Europeană a propus modificarea paradigmei bugetare, prin deplasarea centrului de greutate dinspre politicile tradiționale, agricultura și coeziunea, către domeniile care au devenit în ultimii ani noi priorități pentru Uniune, precum migrația, azilul, controlul frontierelor sau apărarea.

> Această propunere bugetară este cu adevărat despre *valoarea adăugată a UE*. Noi investim mai mult în domenii în care statele membre nu pot acționa singure sau unde este mai eficient să acționăm împreună, precum cercetarea, controlul frontierelor sau apărarea. Vom continua să finanțăm politicile tradiționale dar modernizate, precum Politica Agricolă Comună sau Politica de Coeziune, pentru că noi toți beneficiem de creșterea calității produselor noastre agricole sau de pe urma reducerii decalajelor economice între regiuni,

spunea comisarul pentru Buget și Resurse umane, Gunter H. Oettinger.

Dorința explicit formulată de către Comisia Juncker a fost ca întreg pachetul legislativ privind CFM 2021-2027 să fie negociat de Consiliu și de Parlament până la alegerile de la finele lunii mai 2019. Cum, în ciuda pașilor făcuți, progrese remarcabile privind negocierea CFM nu s-au înregistrat, structura noului Parlament devine foarte importantă pentru finalizarea negocierilor bugetare multianuale.

Tabel nr. 1. *Implicații pentru domeniile majore de cheltuieli ale UE potrivit celor cinci scenarii*

	Continuând pe același drum (S1)	**Accent exclusiv pe piața unică (S2)**	**Cei care doresc mai mult, realizează mai mult (S3)**	**Mai puțin dar mai eficient (S4)**	**Mult mai mult, împreună (S5)**
Volumul	In general stabil	Considerabil	Ușor mai mare	Mai mic	Considerabil

[2] COM(2018) 98, Consiliul European, Întâlnirea informală a liderilor, 23.02.2018.
[3] Comisia Europeană, 14 februarie 2018.
[4] European Commission, *Legal Texts and Factsheets on the EU Budget for the Future*, https://ec.europa.eu/commission/publications/factsheets-long-term-budget-proposals_en.
[5] Comisia Europeană, *Un buget modern pentru o Uniune care protejează, capacitează și apără Cadrul financiar multianual pentru perioada 2021-2027*, p. 2, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:c2bc7dbd-4fc3-11e8-be1d-01aa75ed71a1.0004.02/DOC_1&format=PDF.

		mai mic			mai mare
Competitivitate	Pondere ușor mai mare	Similar S1 dar cu o valoare considerabil mai mică	Similar S1	Pondere mai mare	Pondere mai mare
Coeziune economică, socială, teritorială	Pondere mai mică	Valoare mai mică	Similar S1	Pondere mai mică	Valoare mai mare
Agricultura	Pondere mai mică	Valoare mai mică	Similar S1	Pondere mai mică	Valoare mai mare
Securitate, apărare, migrație	Pondere mai mare	Nicio finanțare	Pondere mai mare, acoperită parțial de satele care doresc acest lucru	Pondere considerabil mai mică	Pondere considerabil mai mică
Acțiune externă	Pondere mai mare	Valoare mai mică	Pondere mai mare, acoperită parțial de satele care doresc acest lucru	Pondere considerabil mai mică	Pondere considerabil mai mică
Capacitatea bugetară a UEM			Funcția de stabilizare macroeconomică pentru ZE		Funcția de stabilizare macroeconomică și un Fond monetar european
Venituri	Sistemul actual fără corecții bugetare, alte surse de venituri sau taxe pentru bugetul UE	Sistemul actual fără corecții bugetare	Similar S1 plus noi politici finanțate numai de statele membre	S1 simplificat mai mult, resurse proprii noi	Reforma in profunzime, noi resurse.

Sursa: Comisia Europeană, Document de reflecție privind viitorul finanțelor UE, iunie 2017

1.2 Provocarea Brexit

Pe 23 iunie 2016, cetățenii britanici au votat, cu o foarte mică majoritate, în favoarea ieșirii Marii Britanii (MB) din Uniune. Până la plecarea efectivă a acesteia, anticipată a se produce pe 31 octombrie 2019 (sau, mai devreme, dacă se ajunge până atunci la o decizie internă finală), MB va continua să contribuie la bugetul Uniunii.[6] După ieșirea MB, veniturile nete ale bugetului UE se vor reduce cu circa 10 – 14 miliarde euro anual, respectiv cu aproximativ 84 – 98 miliarde euro pentru întreg CFM viitor,[7] Marea Britanie, în ciuda derogărilor de care s-a bucurat (rabatul britanic), fiind al doilea contribuitor net (în valoare absolută, nu ca pondere în PIB) la bugetul UE, după Germania.[8]

[6] European Commission, *Draft Agreement on the Withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Union*, March 19th 2018, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/draft_agreement_coloured.pdf.

[7] Eulalia Rubio, *Negotiating the Next Multiannual Finnacial Framework in an Electoral Year: Which Consequences*?, 20/11/2018, Notre Europe, Institute Jacques Delors, http://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/11/1811-Negociating-the-next-MFF-in-an-electoral-year-Eulalia-Rubio.pdf.

[8] Iain Begg, *The EU Budget after 2020*, Swedish Institute for European Policy Studies, September, 2017, p. 1, http://www.sieps.se/globalassets/publikationer/2017/sieps_2017_9epa.pdf.

Tabel nr. 2. *Primii cinci contributori bruți la bugetul UE în anul 2017*

	Contribuții la bugetul UE (miliarde euro)	Încasări de la bugetul UE (miliarde euro)	Diferența (miliarde euro)
Germania	19.6	10.93	+ 8.7
Marea Britanie	10.57	6.33	+ 4.24
Franța	16.23	13.51	+ 2.72
Italia	12.0	9.8	+ 2.2
Spania	8.08	9.66	-1.58
....			
România	1.23	4.74	+ 3.51

Sursa: construit de autor pe baza informațiilor oferite de site-ul The EU Budget at a glance, http://www.europarl.europa.eu/external/html/budgetataglance/default_en.html#germany

Cadran nr. 1

Rabatul britanic

Mecanismul de corecție de care a beneficiat Marea Britanie a fost introdus în anul 1985, cu scopul de a reduce contribuția netă a țării la bugetul Uniunii. Deși mecanismul a fost modificat de mai multe ori pentru a ține cont de modificările suferite în sistemul de finanțare al bugetului UE, principiile de bază au rămas aceleași. Formula de calcul este una complicată dar, în principiu, două treimi din diferența între contribuția MB și suma alocată ei de la bugetul UE revine MB, prin reducerea contribuției ei la bugetul UE. În anul 2016, această corecție a reprezentat 5,8 miliarde euro.

Nivelul rabatului a devenit un reper pentru celelalte 27 de state membre. În cazul Germaniei, Olandei, Austriei și Suediei, contribuția lor este redusă cu trei pătrimi față de contribuția normală, iar costul reducerii se redistribuie către cele 23 de state membre rămase.

Opt-out pentru Danemarca, Irlanda și Marea Britanie

Danemarca, Irlanda și Marea Britanie, urmare a unei clauze opt-out din Tratatul Amsterdam, sunt exceptate de la finanțarea anumitor domenii ale politicilor dedicate securității și cetățeniei, cu excepția costurilor administrative.

Sursa: Adaptat de autor, după Comisia Europeană, Financial Report, p.31, http://ec.europa.eu/budget/library/biblio/publications/2017/financial-report_en.pdf

Conform calculelor realizate de Haas și Rubio, urmare a ieșirii MB, veniturile brute ale bugetului UE s-ar reduce cu circa 17 miliarde euro anual (Uniunea ar încasa cu circa 3 mld. euro mai puțin din resurse proprii și cu circa 14 mld. euro mai puțin din contribuțiile directe plătite de guvernul britanic). Pe de altă parte, deoarece UE va economisi circa 7 miliarde euro/an de la proiectele în care era implicată MB, pe ansamblu, veniturile anuale nete ar suferi o reducere netă de circa 10 miliarde euro, ceea ce înseamnă pentru 7 ani, circa 70 mld. euro. În cazul în care Uniunea decide să mențină nivelul actualului buget, deficitul ar atinge circa 17 miliarde/an și 119 mld. euro pentru întreg CFM.[9] Cifre asemănătoare sunt oferite și de alte studii. Un raport realizat de Parlamentul MB arată că valoarea contribuției nete a MB la bugetul UE în anul 2018 a fost de circa 9 mld. lire sterline/an. Calculul este simplu: alocările de la bugetul UE sunt de 17.4 mld. lire, rabatul de 4.2 mld., ceea ce înseamnă o contribuție brută de 13.2 mld. Dacă scădem de aici valoarea

[9] Jorg Haas, Eulalia Rubio, *Brexit et Budget de l'UE: menace ou opportunite?,* Policy Paper, Jacques Delors Institute, Notre Europe, 16 Janvier 2017.

sumelor primite de la bugetul UE pentru finanțarea diferitelor proiecte, de 4.3 mld., obținem suma de 8.9 mld. lire, reprezentând contribuția netă a MB la bugetul UE.[10]

Dincolo de efectele financiare directe, plecarea MB va influența determinant modul în care se va construi viitorul buget pe termen lung al Uniunii. Pe de o parte, echilibrul între statele membre net contribuitoare se va schimba, contribuția lor netă la buget urmând a suferi modificări. Pe de altă parte, prin dispariția rabatului britanic, structura resurselor proprii va suferi și ea modificări, iar presiunea pentru renunțarea la diferitele categorii de derogări va crește.

Nu în ultimul rând, modul în care banii de la bugetul UE vor fi cheltuiți va fi rezultatul preferințelor exprimate de principalii contribuitori neți, care, după plecarea MB își vor putea impune mai ușor punctele de vedere (MB privilegia utilizarea fondurilor UE pentru priorități precum întărirea poziției Uniunii în plan global și creșterea competitivității).

În cadrul procesului de negociere a ieșirii MB din Uniune, un moment important a fost reprezentat de negocierea așa-numitelor „cheltuieli de divorț”, menite să acopere angajamentele luate de MB în calitate de stat membru.[11] Pachetul financiar, parte a Acordului de Retragere (*Withdrawal Agreement*), ar urma să intre în vigoare odată ce acesta din urmă va fi aprobat de Parlamentul MB și de Parlamentul UE.

Tabel nr. 3. *Estimări privind dimensiunea și componentele pachetului financiar*

Categoria de cheltuieli	Perioada	Suma (mld.)	
		Euro	Lire sterline
Participarea MB la bugetul UE până în 2020	2019-2020	17-18	15-16
Reste a liquider	2021-2026	21-23	19-20
Alte obligații nete	2021-2064	2-4	2-4
TOTAL	2019-2064	40-45	35-39

Sursa: National Audit Office (NAO) în Matthew Keep, The UK's Contribution to the EU Budget, House of Commons Library, Briefing Paper, 24 June 2019, p. 19

Conform acordului politic dintre MB și UE, semnat pe 8 decembrie 2017,[12] costul obligațiilor MB față de UE este estimat la circa 35 – 39 miliarde lire (cu mențiunea că valoarea reală va fi cunoscută abia în momentul în care se va produce ieșirea efectivă, după ratificarea Acordului de Retragere). De remarcat și faptul că, pe parcursul negocierilor, MB și-a exprimat dorința să continue să participe la anumite programe UE gestionate de Comisia Europeană, precum Horizon 2020, Erasmus+, COSME, etc. O astfel de colaborare este deja formalizată cu alte state terțe, precum Norvegia, Elveția, Turcia, etc. Norvegia, membră a Spațiului Economic European, participă la 12 astfel de programe.[13] În actualul context european, extrem de tensionat, opinia Comisiei Juncker conform căreia „plecarea Marii Britanii și eliminarea rabatului aferent va permite în mod real depășirea unor obstacole în reformarea veniturilor la bugetul UE”,[14] apare a fi mult prea optimistă.

Cadrul Financiar Multianual 2021-2027. Noi alocări, noi capitole, noi reguli de accesare

[10] Matthew Keep, *The UK's Contribution to the EU Budget*, House of Commons Library, Briefing Paper, 24 June 2019.
[11] MB s-a angajat să continue să participe la toate programele UE finanțate din actualul CFM 2014-2020, până la finalizarea acestora.
[12] Joint report from the negotiators of the European Union and the United Kingdom Government on progress during phase 1 of negotiations under Article 50 TEU on the United Kingdom's orderly withdrawal from the European Union, 8 December 2017.
[13] Keep, *op. cit.,* pp. 19-23.
[14] Comisia Europeană, *Document de reflecție privind viitorul finanțelor UE*, iunie 2017.

Spre deosebire de actualul CFM (2014-2020), cele mai importante noutăți legate de viitorul CFM 2021-2027 vizează:

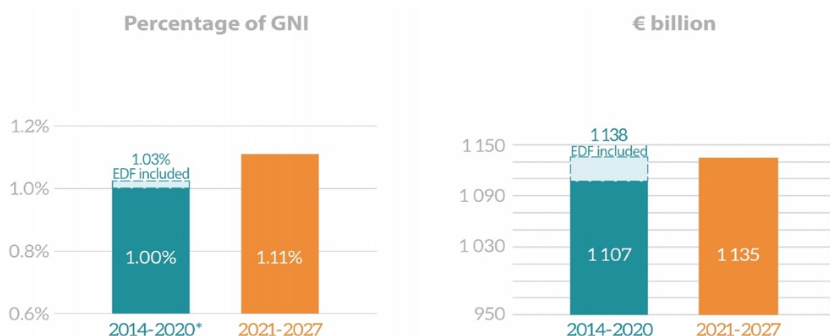
a) Dimensiunea bugetului;
b) Numărul de capitole (rubrici) și structura acestora;
c) Alocările pentru politicile tradiționale (mai mici pentru coeziune și agricultură) față de alocările pentru noile priorități (mai mari, îndeosebi în cazul politicilor de migrație și gestiune a frontierelor, tineri, cercetare și inovare), cu observația că, deși pentru cele din urmă creșterile (procentuale și în valoare absolută) sunt importante, baza de pornire este incomparabil mai mică;
d) Introducerea unor noi condiționalități în accesarea fondurilor.

În ciuda diferențelor, opinia anumitor analiști este că modificările propuse de Comisie nu sunt revoluționare, majoritatea urmând liniile trasate de actualul CFM 2014-2020: „Propunerile făcute de Öttinger pentru 2021-2027 folosesc o prezentare de modă veche pentru a oferi imaginea unui buget de modă veche".[15]

1.3 Dimensiunea CFM 2021-2027

Conform propunerii Comisiei Europene (2018), în viitorul CFM 2021-2027 sumele angajate vor reprezenta 1.11 % din VNB al UE27, respectiv 1135 miliarde euro, iar plățile vor înregistra în preturi constante (2018) valori de 1105 miliarde, reprezentând 1.11% din UE27 VNB.[16] Pentru a compara corect dimensiunea propusă a viitorului CFM cu dimensiunea actualului CFM, este însă relevant ca termenii comparați să aibă structuri similare, să se exprime în aceleași unități valorice (prețuri constante sau curente)[17] și să fie calculați în funcție de criterii similare (angajamente sau plăți).[18] Astfel, în cazul în care în CFM 2014-2020 s-ar include și valoarea Fondului European de Dezvoltare (fond care nu face parte din structura actualului CFM 2014-20), comparația realizată în prețuri constante (prețuri 2018, care țin cont de rata inflației), relevă faptul că nu se mai înregistrează nici un fel de creștere a dimensiunii bugetului pe termen lung, valoarea CFM pentru sumele angajate modificându-se imperceptibil, de la 1138 miliarde (1.03% din UE28 VNB) la 1135 miliarde[19] (1.11% din UE27 VNB).

Figura nr. 1. *Comparație între CFM 2021-2027 și 2014-2020*

Sursa: Matthew Parry, Magdalena Sapała, European Parliamentary Research Service, 2018

---

[15] J. Núñez Ferrer, D. Gros, „The Multiannual Financial Framework, Where Continuity Is the Radical Response", CEPS, 4 May 2018, https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2018/05/JNFandDG_MFF_0.pdf.

[16] European Commission, *Proposal for a COUNCIL REGULATION laying down the multiannual financial framework for the years 2021 to 2027*, Brussels, 2.5.2018 COM(2018) 322 final 2018/0132 (APP).

[17] Prețurile constante diferă de prețurile curente prin faptul că includ deflatorul anual de 2% (conform Articolul 6 din Regulamentul CFM 2014-2020 și Articolul 5(2) din propunerea de Regulament pentru 2021-2027).

[18] Atunci când cheltuielile incluse în bugetul UE se exprimă în angajamente, ele acoperă costul total al obligațiilor legale care pot fi semnate într-un anumit an financiar, atunci când se exprimă în plăți, ele acoperă cheltuielile făcute în anul respectiv, fiind generate fie de angajamentele anului respectiv, fie de angajamente făcute în anii anteriori. De pildă, în cazul cheltuielilor care urmează a fi făcute în același an, angajamentele și plățile sunt identice, precum în cazul subvențiilor acordate fermierilor, sub umbrela Politicii agricole comune.

[19] Mai exact, valoarea angajamentelor în prețuri 2018 este de 1134.6 miliarde euro, egal cu 1.11% din VNB al UE27.

2. Structura viitorului CFM 2021-2027

Structura propusă de Comisia Juncker pentru viitorul CFM diferă semnificativ de structura CFM 2014-2020. În tabelul următor se prezintă comparativ cele două structuri.

Tabel nr. 4. *Structura comparativă a CFM 2014-2020 și 2021-2027*

CFM 2014-2020	**CFM 2021-2027**
Rubrica 1a: Creștere inteligentă și inclusivă. Competitivitate pentru creștere economică și ocupare (*144 mld/12.7%)*	Rubrica 1: Piață unică, inovare și sector digital (*166/14.7%)*
Rubrica 1b: Creștere inteligentă și inclusivă. Coeziune economică, socială, teritorială *(378 mld/33.2%)*	Rubrica 2: Coeziune și valori (*392 / 34.5%)* a) Dezvoltare regională și coeziune b) Uniune economică și monetară c) Investind în oameni, coeziune socială și valori
Rubrica 2: Creștere sustenabilă. Resurse naturale *(428 mld/37.6%)*	Rubrica 3: Resurse naturale și mediu (*337/29.7%)* a) Agricultură și politică maritimă b) Mediu și acțiuni privind clima
Rubrica 3: Europa globală (*67 mld/8.7%)*	Rubrica 4: Migrație și gestionarea frontierelor (*31/2.7%)*
Rubrica 4: Securitate și cetățenie (*18 mld/1.6%)*	Rubrica 5: Securitate și apărare (*24/2.1%)*
Rubrica 5: Administrație (*71 mld/6.2%)*	Rubrica 6: Vecinătate și întreaga lume (*109/9.6%)*
	Rubrica 7: Administrație publică europeană (cu un sub-plafon pentru cheltuielile administrative ale instituțiilor) (*76/6.7%)*

Sursa: construit de autor, pe baza informațiilor de pe site-ul Comisiei Europene

Ceea ce apare cu evidență este faptul că se trece de la folosirea unei terminologii mai degrabă metaforice, specifice Strategiei Europa 2020, despre „creștere inteligentă și inclusivă" și „creștere sustenabilă", la o terminologie mult mai explicită, menită să evidențieze mult mai concret actualele priorități ale Uniunii, respectiv „migrația și gestiunea frontierelor" sau „securitatea și apărarea".

Numărul de rubrici (*headings*) va crește de la 5 la 7, în vreme ce numărul de programe va scădea de la 58 la 37. În cadrul rubricilor principale, programele vor fi grupate în „*clustere de politici*", menite să ilustreze mai bine prioritățile Uniunii și modul în care programele vor contribui la atingerea obiectivelor specifice fiecărei politici UE. Așa de pildă, în cazul Rubricii 2, *Coeziune și valori*, există trei clustere de politici și, pentru prima oară într-un CFM, sub aceeași rubrică programele consacrate coeziunii apar alături de cele privind uniunea economică și monetară și valorile europene.

2.1 Politici tradiționale versus noile priorități ale UE

Propunerea Comisiei Juncker, pusă în oglindă cu ultimele CFM, ne arată că tendința de reducere a cheltuielilor alocate politicilor tradiționale se menține, pe fondul creșterii sumelor alocate securității, afacerilor interne sau politicii externe. Diferența, de astă dată, rezidă în dimensiunea modificărilor, sume de 2.5 ori mai mari sunt alocate pentru domeniul securității, aproape duble pentru politica externă și cu o treime mai mari pentru competitivitate.[20] Cu toate acestea, cele două politici tradiționale, coeziunea și agricultura, deși cu alocări mai mici decât în CFM anterior (2014-2020), rămân în continuare cele mai bine finanțate politici ale UE. Astfel, Rubrica 2, **Coeziune și valori**, cu 34.5% din bugetul total, respectiv 392 mld. euro,

[20] Jorg Haas, Eulalia Rubio, Pola Schneemelcher, *The MFF Proposal: What's New, What's Old, What's Next?*, Jacques Delors Institute, 21 May 2018, http://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/05/TheMFFproposal-RubioHaasSchneemelcher-May2018.pdf.

reprezintă cel mai bine finanțat capitol. Comparația cu CFM 2014-2020 nu este foarte ușor de făcut, deoarece structura capitolului a suferit modificări importante, prin includerea unor programe precum Erasmus Plus, Corpul European de Solidaritate, Justiție, Drepturi și Valori sau Reforme Structurale.

Cea mai mare parte a resurselor din acest capitol merg către cele trei fonduri specifice politicii de coeziune, alocările fiind însă diferite față de perioada anterioară: Fondul European de Dezvoltare Regională (+2%), Fondul de Coeziune (-45%) și Fondul Social European (-7%). În același timp, alocările către **programul Erasmus Plus** se dublează, 26.7 mld. (+92%), în vreme ce alocările către Corpul European de Solidaritate se triplează (de la 37 milioane la 1,11 miliarde). Către noul fond Justiție, Drepturi și Valori merg circa 841.3 mld. euro, pentru a finanța programe orientate către promovarea unei arii de justiție europeană, a cooperării transfrontaliere, drepturilor, valorilor și echității sociale. În fine, în același capitol sunt incluse și sumele menite să susțină reformele structurale legate de Uniunea Economică și Monetară, pentru acest program fiind alocate 22.2 mld. euro.

Al doilea mare capitol, în termeni de finanțare, de 337 mld., este dedicat agriculturii și mediului înconjurător (Rubrica 3, **Resurse naturale și de mediu**). Sub aceeași rubrică sunt incluse politica agricolă comună (PAC), politica comună de pescuit, politica rurală și politica de mediu. Cele două fonduri specifice PAC, Fondul European de Garantare Agricolă (FEGA) și Fondul European Agricol și de Dezvoltare Rurală (FEADR) primesc cea mai mare parte a alocărilor (254 mld. și respectiv 70 mld.). Deși rămâne în continuare un capitol important în structura CFM, dimensiunea relativă a acestui capitol s-a redus (de la 37% în CFM 2014-2020 la 27% în CFM 2021-2027).

2.2 Noi condiționalități în accesarea fondurilor UE

Existența condiționalităților nu reprezintă o noutate în cazul politicii de coeziune a UE.[21] În perioada 2014-2020, accesul la Fondurile Europene Structurale și de Investiții (FESI) implică respectarea a două mari tipuri de condiționalități. Prima categorie se referă la *condiționalitățile ex-ante*, care includ obligația de a acționa într-un anumit fel în domeniile în care nu există un cadru normativ obligatoriu (precum e cazul Strategiei Europa 2020). A doua categorie de condiționalități sunt *condiționalitățile macroeconomice* și implică respectarea unor reguli obligatorii prevăzute de Pactul de Stabilitate și Creștere (PSC) și, mai nou, de Procedura Dezechilibrelor Macroeconomice (PDM). În cazul în care *condiționalitățile macroeconomice* nu sunt respectate, instituțiile europene au dreptul să intervină și să ia măsuri, până când echilibrele se restabilesc (inclusiv pecuniare).

Noile propuneri legislative făcute de Comisia Europeană pentru CFM 2021-2027 includ atât condiționalități mai vechi[22] cât și unele noi,[23] respectiv:

- *Condiționalități ex-ante* pentru domeniile în care nu există reglementări obligatorii;
- *Condiționalități macroeconomice*, care creează o legătură între bugetul UE, cadrul fiscal și politicile economice;
- *Condiționalități privind „valorile fundamentale”* și, în particular, respectarea *statului de drept*.

[21] Gabriela Drăgan, „Continuity versus Discontinuity in the 2014-2020 EU Cohesion Policy”, în Gabriela Carmen Pascariu, Maria Adelaide Pedrosa da Silva Duarte (coordonatori), *Core-Periphery Patterns Across the European Union. Case Studies and Lessons from Eastern and Southern Europe*, Bingley: Emerald Publishing, 2017, pp. 310-313.

[22] Proposal for a *REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund Plus, the Cohesion Fund, and the European Maritime and Fisheries Fund and financial rules for those and for the Asylum and Migration Fund, the Internal Security Fund and the Border Management and Visa Instrument*.

[23] European Commission, *Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on the protection of the Union's budget in case of generalised deficiencies as regards the rule of law in the Member States*, Brussels, 2.5.2018 COM(2018) 324 final 2018/0136 (COD), https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/protection-union-budget-rule-law-may2018_en.pdf.

Cadran nr.2
Articolul 2 Definiții
În sensul prezentului regulament, se aplică următoarele definiții:
(a) „**statul de drept**” se referă la valoarea Uniunii consacrată la articolul 2 din Tratatul privind Uniunea Europeană, care include principii precum legalitatea – care implică un proces transparent, responsabil, democratic și pluralist de adoptare a legilor –, securitatea juridică, interzicerea caracterului arbitrar în exercitarea competențelor executive, o protecție jurisdicțională efectivă asigurată de instanțe independente, inclusiv a drepturilor fundamentale, separarea puterilor în stat și egalitatea în fața legii;
(b) „**deficiență generalizată în ceea ce privește statul de drept**” înseamnă o practică sau o omisiune larg răspândită ori recurentă sau o măsură luată de autoritățile publice care afectează statul de drept;

Sursa: Propunere de REGULAMENT AL PARLAMENTULUI EUROPEAN ŞI AL CONSILIULUI privind protecția bugetului Uniunii în cazul unor deficiențe generalizate în ceea ce privește statul de drept în statele membre, Bruxelles, 2.5.2018 COM(2018) 324 final 2018/0136 (COD), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018PC0324&from=EN

Noile propuneri ale Comisiei privind introducerea de noi condiționalități în domeniul justiției (gândite, în principal, pentru Ungaria și Polonia) au generat deja discuții contradictorii în Consiliu și se așteaptă ca negocierile cu noile instituții UE, rezultat al alegerilor pentru Parlamentul European de la finele lunii mai 2019, să continue pe același ton.[24]

Cadran nr.3
Articolul 3 Măsuri
1. Se iau **măsuri adecvate** în cazul în care o **deficiență generalizată în ceea ce privește statul de drept** într-un stat membru afectează sau riscă să afecteze principiile bunei gestiuni financiare sau protecția intereselor financiare ale Uniunii, în special:
(a) funcționarea corespunzătoare a autorităților din statul membru vizat care execută bugetul Uniunii, în special în contextul procedurilor de atribuire a contractelor de achiziții publice sau de acordare a granturilor, atunci când asigură monitorizarea și efectuează controale;
(b) funcționarea corespunzătoare a organelor de urmărire penală cu privire la urmărirea penală a fraudei, a corupției sau a altor încălcări ale legislației Uniunii având legătură cu execuția bugetului Uniunii;
(c) controlul jurisdicțional efectiv de către instanțe independente al acțiunilor sau al omisiunilor autorităților menționate la literele (a) și (b);
(d) prevenirea și sancționarea fraudei, a corupției sau a altor încălcări ale legislației Uniunii având legătură cu execuția bugetului Uniunii și impunerea de către RO 9 RO instanțele sau de către autoritățile administrative naționale de sancțiuni eficiente și disuasive în ceea ce privește destinatarii;
(e) recuperarea fondurilor plătite în mod necuvenit;
(f) cooperarea eficace și în timp util cu Oficiul european de luptă antifraudă și cu Parchetul European în cursul anchetelor sau al urmăririlor penale inițiate de acestea în temeiul propriilor acte juridice și în conformitate cu principiul cooperării loiale.

Sursa: Propunere de REGULAMENT AL PARLAMENTULUI EUROPEAN ŞI AL CONSILIULUI privind protecția bugetului Uniunii în cazul unor deficiențe generalizate în ceea ce privește statul de drept în statele membre, Bruxelles, 2.5.2018 COM(2018) 324 final 2018/0136 (COD), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018PC0324&from=EN

În orice negociere privind bugetul pe termen lung al Uniunii, contribuitorii neți se plasează pe poziții diferite față de beneficiarii neți de fonduri. De regulă, contribuitorii neți susțin întărirea condiționalităților și chiar extinderea lor în noi domenii, în vreme ce beneficiarii neți se declară împotriva introducerii de noi mecanisme care ar putea duce în final la reducerea alocărilor: „În general, contribuitorii neți la bugetul UE

[24] Iain Begg, *What to Know about the EU's New Budget*, Chatham House, 3 May 2018, https://www.chathamhouse.org/expert/comment/what-know-about-eu-s-new-budget.

vor să vadă condiționalitățile întărite și chiar extinse în noi domenii". „Principiul condiționalității macroeconomice trebuie să se mențină și să se întărească în viitor", a afirmat guvernul german, în timp ce guvernul olandez a argumentat faptul că, în interesul „cooperării și solidarității", trebuie explorată creșterea în continuare a condiționalităților în „domeniul statului de drept și al migrației". În contrast, beneficiarii neți sunt mult mai sceptici în privința condiționalităților. De exemplu, guvernul polonez a declarat că nu va „accepta nici un fel de mecanisme discreționare care ar putea permite folosirea fondurilor UE ca un instrument politic".[25]

Poziția vechiului Parlament European față de acest subiect a fost ceva mai circumspectă, deputații au votat în favoarea condiționalităților privind statul de drept, dar împotriva celor macroeconomice. Ce se va întâmpla însă în **noul Parlament European** după reluarea negocierilor (semestrul al doilea din 2019), de vreme ce alegerile din 23-26 mai, așa cum se estimase deja, au adus un nou echilibru de forțe? Partidele tradiționale, Popularii Europeni și Social Democrații, care au obținut un număr mai mic de locuri decât la alegerile anterioare, nu mai pot forma singure majoritatea (PPE a scăzut de la 221 la 179 locuri, S&D, de la 191 la 153, iar ponderea lor luată împreună de la aproximativ 55% la circa 44% din locuri). Ca atare, actuala structură a Parlamentului prefigurează o nouă perioadă dură de negocieri, de alianțe neașteptate și de majorități tot mai greu de atins.

Cadran nr. 4
Articolul 3 Măsuri
2. Următoarele fapte pot, în special, să fie considerate **deficiențe generalizate** în ceea ce privește statul de drept:
(a) periclitarea independenței sistemului judiciar;
(b) faptul de a nu preveni, corecta și sancționa decizii arbitrare sau ilegale ale autorităților publice, inclusiv ale autorităților de asigurare a respectării legii, faptul de a nu pune la dispoziție resursele financiare și umane, afectând funcționarea corespunzătoare a acestora, sau nerespectarea obligației de a garanta absența conflictelor de interese;
(c) limitarea disponibilității și a eficacității căilor de atac, inclusiv prin intermediul unor norme procedurale restrictive, neexecutarea hotărârilor judecătorești sau limitarea anchetării, a urmăririi penale sau a sancționării efective ale încălcărilor legii.

Sursa: Propunere de REGULAMENT AL PARLAMENTULUI EUROPEAN ŞI AL CONSILIULUI ...

3. Negocierea viitorului CFM 2021-2027, încotro?

Reducerea veniturilor bugetului UE urmare a ieșirii Marii Britanii din Uniune (care ar urma să se producă pe 31 octombrie 2019 sau mai devreme, dacă britanicii ajung mai repede la un acord intern), pe fondul creșterii provocărilor interne și externe și astfel, a domeniilor în care intervenția Uniunii ar trebui să se facă simțită, obligă statele membre în formula UE-27 la decizii radicale și rapide. Cu toate acestea, la data redactării acestui articol (iunie 2019), semnele de întrebare privind direcția în care vor evolua negocierile CFM 2021-2027 rămân extrem de numeroase. Cum se vor constitui veniturile bugetului UE, vor crește alocările statelor membre sau se vor introduce mult-disputatele „taxe europene"? Cum se vor cheltui banii din bugetul UE, va continua tendința de reducere a alocărilor pentru coeziune și agricultură, se vor modifica regulile de acces la fondurile europene?

Poziționarea temporală a alegerilor pentru actualul Parlament European (alegeri care au premers alegerea noii Comisii Europene și a noului președinte al Consiliul European) a complicat suplimentar procesul de negociere a CFM. Deși, dacă propunerea Comisiei a fost anunțată oficial cu un an înainte de

[25] Pola Schneemelcher, Jörg Haas, *Rules Enforcement in the EU: "Conditionality" to the Rescue?*, Policy paper, Jacques Delors Institute Berlin, 28.05.2019, https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/EZ_JDI_BST_Policy_Paper_Conditionality_2019_ENG.pdf.

momentul alegerilor pentru PE, de regulă, negocierile bugetare durează circa doi ani, ceea ce înseamnă că negocierea CFM 2021-2027 a început cu o anumită structură a Comisiei și Parlamentului European și se va finaliza cu o altă structură a Comisiei și Parlamentului. Evident, dat fiind contextul agitat pe care-l traversăm, noile echipe pot avea viziuni complet diferite față de cele împărtășite de echipele anterioare.

Odată cu instalarea noului Parlament, a noii Comisii și a noului președinte al Consiliului European, putem anticipa reluarea negocierilor pe dosarele sensibile și intensificarea conflictelor dintre beneficiarii neți și contribuitorii neți. În legătură cu dimensiunea bugetului, **negocierile de până acum din Consiliu** au relevat faptul că, în vreme ce unele state membre se opun cu tărie oricărei creșteri a dimensiunii bugetului UE și insistă să se facă *„mai mult cu mai puțin”*, altele ar fi de acord cu o creștere a dimensiunii CFM, dar numai în anumite condiții.

Cadran nr.5

Opinii diverse privind dimensiunea, structura, alocările pe priorități ale CFM 2021-2027

- Olanda, Suedia, Austria, Danemarca doresc un buget mai mic. Finlanda susține un buget stabil. Irlanda, Germania, Franța vor un buget mai mare.
- „Țările de coeziune” se opun reducerii alocărilor pentru politica coeziune, la fel cum și principalele țări beneficiare ale politicii agricole comune se opun tăierilor PAC;
- Portugalia, Lituania, Cehia, Grecia sunt in favoarea finanțării migrației, schimbărilor climatice, securității și apărării dar nu cu prețul reducerii alocărilor pentru „vechile” politici;
- Olanda, Suedia, Austria, Danemarca și Finlanda sunt în favoarea inovării, climei, apărării și politicii migraționiste, chiar cu prețul reducerii alocărilor pentru coeziune și agricultură;
- Germania și Franța și-au anunțat susținerea pentru un buget al zonei euro. Lituania este deschisă pentru discuții privind crearea unei capacități fiscale comune.
- Polonia și Ungaria sunt împotriva condiționalității privind statul de drept. Bulgaria este sceptică, Belgia, Germania, Franța, Suedia, Olanda sunt pentru un astfel de instrument.

Sursa: European Parliamentary Research Service, 2018, anexa 2, pp. 15-20

Chiar dacă președintele fostei Comisii Europene, Jean-Claude Juncker, a insistat ca negocierile CFM 2021-27 să se realizeze într-un ritm accelerat, astfel încât adoptarea CFM 2021-27 să se poată realiza înainte de alegerile pentru PE de la finalul lunii mai 2019, obținerea unanimității în **Consiliu** a reprezentat o misiune imposibilă. Fragmentarea în Uniune a fost mai accentuată ca oricând,[26] contributorii și beneficiarii neți rămânând separați pe o gamă largă de teme (de la dimensiunea bugetului, sursele de finanțare, la structura cheltuielilor). În plus, niciun stat UE nu și-a dorit să ia decizii mai puțin populare privind cheltuielile și veniturile bugetului UE (care ar fi însemnat reducerea alocărilor pentru politici tradiționale, coeziunea și agricultura și/sau creșterea contribuțiilor naționale către bugetul UE), chiar înainte de alegerile pentru PE și, ca atare, nu a existat suficientă voință politică, nici pe perioada președinției bulgare (semestrul I 2018), austriece (semestrul al II-lea 2018) și românești (semestrul I 2019), pentru finalizarea negocierilor.

Rolul Consiliului European, deși nemenționat explicit în TL (excepție face posibilitatea prevăzută în Art. 312(2) de a autoriza Consiliul să acționeze cu majoritate calificată), rămâne unul decisiv.[27] În interiorul Consiliului European, negocierile nu au avansat foarte mult, atât din cauza incertitudinilor care persistă privind evoluția Brexit-ului, cât și urmare a politicii de „mână forte” la care fac apel unele state membre. În funcție de noul echilibru de forțe din Parlamentul European și de grupurile politice cărora le vor aparține președintele Parlamentului European și președintele Comisiei Europene, va fi decisă și persoana

[26] La negocierile CFM 2014-2020 s-au confruntat două importante grupări, una care sprijinea suplimentarea cheltuielilor alocate politicii de coeziune (*Friends of Cohesion),* iar cealaltă parte, raționalizarea cheltuielilor bugetare și reducerea alocărilor destinate coeziunii (*Better Spending).*

[27] Ralf Drachenberg, „The European Council and the Multiannual Financial Framework”, European Parliamentary Research Service, February 2018.

viitorului președinte al Consiliului European, personalitate care va avea un rol hotărâtor în evoluția negocierilor CFM (mandatul lui Tusk se încheie la 31 octombrie 2019).

În ceea ce privește modul de finanțare a cheltuielilor de la bugetul UE, Noah Gordon consideră că avem de a face cu o reformă, nu cu o revoluție, de vreme ce statele membre, în actualul context politic, nu vor fi de acord cu introducerea de noi taxe la nivelul Uniunii (precum taxa pe combustibil sau taxa pe tranzacții financiare). În aceste condiții, dacă se va dori menținerea domeniilor de cheltuieli identificate de Comisie, singura soluție o reprezintă creșterea contribuțiilor naționale, ceea ce ar însemna că procentul din venitul național brut dedicat bugetului UE27 ar crește de la 1,02% la 1,2%.[28]

În noul context creat de Brexit, și problema rabatului acordat altor state net-contribuitoare, precum Germania, Olanda, Austria și Suedia, va trebui și ea urgent rediscutată, deoarece ieșirea Marii Britanii implică și creșterea imediată a contribuțiilor venite din partea acestor țări. Propunerea venită din partea Comisiei era să se renunțe complet la sistemul de rabat și la alte facilități fiscale de care beneficiază cele patru state plus Danemarca, corecția urmând a se face într-o perioadă de tranziție, de circa 5 ani. Până în prezent, unele din țările în discuție și-au exprimat deja opoziția la această propunere venită din partea Comisiei Juncker, ceea ce îi reduce considerabil probabilitatea de succes.[29]

Semnele de întrebare rămân numeroase, iar certitudinile reduse. Trebuie spus însă că, în cazul în care evoluția negocierilor nu va fi cea așteptată, există posibilitatea de a se apela la o prevedere neactivată până în prezent a Tratatului de la Lisabona, care permite ca la finele anului 2020 să se poată decide extinderea temporală a actualului CFM. Vor fi suficiente argumente în direcția prelungirii actualului CFM sau voința politică va înclina balanța în favoarea unui neașteptat consens privind CFM 2021-2017? Răspunsul la această întrebare ar trebui oferit, cel mai târziu, în prima jumătate a anului viitor.

Bibliografie

Begg, Iain, *What to Know about the EU's New Budget*, Chatham House, 3 May 2018 <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/what-know-about-eu-s-new-budget>.

Begg, Iain, *The EU Budget after 2020*, Swedish Institute for European Policy Studies, September 2017 <http://www.sieps.se/globalassets/publikationer/2017/sieps_2017_9epa.pdf>.

Comisia Europeană, *Cartea Albă privind Viitorul Europei. Reflecții și scenarii pentru UE-27 până în 2025* <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/cartea_alba_privind_viitorul_europei_ro.pdf>.

Comisia Europeană, *Document de reflecție privind viitorul finanțelor UE*, iunie 2017.

Comisia Europeană, „Întâlnirea informală a liderilor", Consiliul European, COM(2018) 98, 23.02.2018.

Drachenberg, Ralf, *The European Council and the Multiannual Financial Framework*, European Parliamentary Research Service, Feb. 2018 <http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/615644/EPRS_BRI(2018)615644_EN.pd>

Drăgan, Gabriela, „Continuity versus Discontinuity in the 2014-2020 EU Cohesion Policy", în Gabriela Carmen Pascariu, Maria Adelaide Pedrosa da Silva Duarte (coordonatori), *Core-Periphery Patterns Across the European Union. Case Studies and Lessons from Eastern and Southern Europe*, Bingley: Emerald Publishing, 2017.

European Commission, *Proposal for a COUNCIL REGULATION laying down the multiannual financial framework for the years 2021 to 2027*, Brussels, 2.5.2018 COM(2018) 322 final 2018/0132 (APP).

[28] Noah Gordon, „The EU Budget after Brexit: Reform not Revolution", Centre for European Reform, April 2018.
[29] Rubio, Haas, Schneemelcher, *art. cit.*, http://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/05/TheMFFproposal-RubioHaasSchneemelcher-May2018.pdf.

European Commission, „A New, Modern Multiannual Financial Framework that Delivers Efficiently on Its Priorities Post-2020”, February 14, 2018.

European Commission, *EU Budget 2016. Financial Report*, Publications Office of the European Union, 2017.

European Commission, *Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL* laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund Plus, the Cohesion Fund, and the European Maritime and Fisheries Fund and financial rules for those and for the Asylum and Migration Fund, the Internal Security Fund and the Border Management and Visa Instrument <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:52018PC0375>.

European Commission, *Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on the protection of the Union's budget in case of generalised deficiencies as regards the rule of law in the Member States*, Brussels, 2.5.2018 COM(2018) 324 final 2018/0136 (COD) <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/protection-union-budget-rule-law-may2018_en.pdf>.

European Commission, *Draft agreement on the withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Union*, March 19th 2018 <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/draft_agreement_coloured.pdf>.

European Parliament, *European Parliamentary Research Service,* 2018.

Haas, Jorg, Eulalia Rubio, Pola Schneemelcher, „The MFF Proposal: What’s New, What’s Old, What’s Next?” Jacques Delors Institute, 21 May 2018 <http://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/05/TheMFFproposal-RubioHaasSchneemelcher-May2018.pdf>.

Haas, Jorg, Eulalia Rubio, „Brexit et Budget de l’UE: menace ou opportunite?”, Policy Paper, Jacques Delors Institute, Notre Europe, 16 Janvier 2017.

Keep, Matthew, *The UK’s Contribution to the EU Budget,* House of Commons Library, Briefing Paper, 24 June 2019.

Núñez Ferrer, J., D. Gros, „The Multiannual Financial Framework, Where Continuity Is the Radical Response”, CEPS, 4 May 2018 <https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2018/05/JNFandDG_MFF_0.pdf>.

Parry, Matthew, Magdalena Sapała, *2021-2027 MFF and New Own Resources. Analysis of the European Commission Proposal*, European Parliamentary Research Service, July 2018 <http://www.epgencms.europarl.europa.eu/cmsdata/upload/db93fa39-84ce-44fe-b4fa-4c6824185e13/2021-2027_Multiannual_financial_framework_and_new_own_resources_-_Analysis_of_the_Commission%27s_proposal_.pdf>.

Rubio, Eulalia, *Negotiating the Next Multiannual Financial Framework in an Electoral Year: Which Consequences*?, 20/11/2018, Notre Europe, Institute Jacque Delors <http://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/11/1811-Negociating-the-next-MFF-in-an-electoral-year-Eulalia-Rubio.pdf>.

Schneemelcher, Pola, Jörg Haas, *Rules Enforcement in the EU: “Conditionality” to the Rescue?*, Policy Paper, Jacques Delors Institute Berlin, 28.05.2019 <https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/EZ_JDI_BST_Policy_Paper_Conditionality_2019_ENG.pdf>.

United Kingdom Government, *Joint Report from the negotiators of the European Union and the United Kingdom Government* on progress during phase 1 of negotiations under Article 50 TEU on the United Kingdom's orderly withdrawal from the European Union, 8 December 2017.

Anexe

Anexa nr.1 Cele cinci scenarii de reformă a UE și domeniile de politici UE

	Continuând pe același drum (S1)	**Accent exclusiv pe piața unică (S2)**	**Cei care doresc mai mult, realizează mai mult (S3)**	**Mai puțin dar mai eficient (S4)**	**Mult mai mult, împreună (S5)**
Piața Unică (PU) și relațiile comerciale	Consolidarea PU, inclusiv sectorul energetic și digital.	Consolidarea PU; libera circulație persoane și servicii nu e pe deplin asigurată.	Similar cu S1	Standarde comune stabilite la nivel minim, punerea în aplicare consolidată în domeniile reglementate.	PU este consolidată prin armonizarea standardelor.
Uniunea Economică și Monetară (UEM)	Progrese în îmbunătățirea funcționării zonei euro (ZE)	Cooperare limitată în ZE.	Similar S1, excepție faptul că un grup de țări aprofundează cooperarea în domeniul impozitării și standardelor sociale.	Se iau măsuri pentru consolidarea ZE; acționează mai puțin în domenii precum dezvoltarea regională, unele elemente de politică socială și de ocupare.	Se realizează o UEM si fiscala.
Schengen, migrație, securitate	Intensificarea cooperării în materie de gestionarea frontierelor externe; avans în stabilirea unui sistem comun de azil; mai bună coordonare în domeniul securității	Nu există o politică unică privind migrația, azilul; coordonarea bilaterală în domeniul securității; mai multe controale la frontierele interne.	Similar S1, excepție faptul că un grup de țări aprofundează cooperarea în domeniul securității și justiției.	Autoritățile polițienești și judiciare cooperează sistematic în domeniul terorismului; o Agenție europeană comună de combatere a terorismului pentru întărirea cooperării.	Similar cu S4.
Politică externă și de apărare	Progrese în direcția unui punct de vedere unic, cooperare mai strânsă	Aspecte de politică externă tratate bilateral; fără modificări în	Similar S1, excepție faptul că un grup de țări aprofundează cooperarea în	Poziție unitară privind toate aspectele de politică	Similar cu S4.

	domeniul apărării.	domeniul apărării.	domeniul apărării, cu accent pe coordonarea militară.	externă; Se creează o Uniune Europeană a Apărării.	
Bugetul UE	Parțial modernizat pentru a reflecta reformele convenite.	Restructurat pentru a finanța funcțiile esențiale ale pieței unice.	Similar S1, excepție faptul că un grup de țări aprofundează cooperarea în domeniul bugetar prin alocări suplimentare pentru domeniile in care doresc sa realizeze mai mult.	Regândit pentru a răspunde noilor priorități.	Modernizat și majorat semnificativ, este operațională funcția de stabilizare fiscala a ZE
Capacitatea de a obține rezultate	Rezultate concrete; proces decizional opac; rezultatele nu corespund mereu așteptărilor.	Procesul decizional simplificat; chestiuni de interes comun, rezolvate adesea bilateral.	Similar S1 dar unele grupuri țari obțin mai multe rezultate în anumite domenii; procesul decizional devine mai complex.	UE acționează mai rapid și mai decisiv în acele domenii în care are un rol mai important.	Procesul decizional mai rapid; Exista riscul înstrăinării acelor părți ale societății care consideră că UE nu are legitimitate.

Sursă: Comisia Europeană, Cartea albă privind viitorul Europei. Reflecții și scenarii pentru UE-27 până în 2025, 2017

Anexa nr. 2 Pachetele legislative care au însoțit propunerea Comisiei Europene privind CFM 2021-2027

Cele 44 de pachete legislative acoperă domenii precum:

- *Politica de coeziune*
  - European Commission, *Regional Development and cohesion - Legal texts and factsheets*, https://ec.europa.eu/commission/publications/regional-development-and-cohesion_en
- *Fondul Social European, programul Erasmus, programul Europa Creativă*
  - European Commission, *Investing in people - Legal texts and factsheets,* https://ec.europa.eu/commission/publications/investing-people_en
- *Uniunea Economică și Monetară*
  - European Commission, *Deepening Europe's Economic and Monetary Union (including Reform Support Programme, European Investment Stabilisation Function and Pericles),* https://ec.europa.eu/commission/publications/economic-and-monetary-union-programmes_en
- *Politica Agricolă Comună*
  - European Commission, *Agriculture, rural development, maritime, fisheries, environment, climate,* https://ec.europa.eu/commission/publications/natural-resources-and-environment_en
- *Programul InvestEU*

  - European Commission, Single market, investment, research and innovation, tax, customs, small and medium-sized businesses, competitiveness, space programme, Euratom, Connecting Europe Facility, https://ec.europa.eu/commission/publications/single-market-innovation-and-digital_en

- *Programe de cercetare și inovare*
  - European Commission, Single market, innovation and digital - legal texts and factsheets, https://ec.europa.eu/commission/publications/research-and-innovation-including-horizon-europe-iter-and-euratom-legal-texts-and-factsheets_en
- *Migrația și gestiunea frontierelor*
  - European Commission, Asylum, migration, integrated border management, https://ec.europa.eu/commission/publications/migration-and-border-management_en
- *Securitate și apărare*
  - European Commission, Internal security, nuclear safety and decommissioning, defence, crisis response, https://ec.europa.eu/commission/publications/security-and-defence_en
- *Politica de vecinătate și politica globală a Uniunii*
  - European Commission, Neighbourhood, development, international cooperation, humanitarian aid, pre-accession, Common Foreign and Security Policy, funds for overseas countries/territories, https://ec.europa.eu/commission/publications/neighbourhood-and-world_en

Sursa: Comisia Europeană, EU Budget for the future, https://ec.europa.eu/commission/future-europe/eu-budget-future_en; https://ec.europa.eu/commission/publications/factsheets-long-term-budget-proposals_en

Capitolul 10

UNIUNEA EUROPEANĂ ȘI PROVOCĂRILE PRIVIND SECURITATEA ENERGETICĂ A STATELOR

Ionelia Bianca Bosoancă

Introducere

Sectorul energetic a început să se confrunte cu probleme din ce în ce mai mari datorită creșterii populației care au condus ulterior și la creșterea consumului. Creșterea consumului a condus la creșterea resurselor utilizate în producție și de aici a apărut și riscul de epuizare a resurselor naturale finite. Statele europene s-au confruntat cu o scădere a cantității de resurse și de aceea, au încercat să găsească surse înlocuitoare, iar cea mai la îndemână soluție a fost aceea de a apela la importurile rusești. În contextul supremației pe care o are Rusia în Europa și a termenilor impuși de aceasta statelor importatoare, Uniunea Europeană a ajuns la concluzia că este necesară o politică în domeniul energiei pentru a evita situațiile de criză și a asigura o siguranță a resurselor.

Comisia Europeană a înaintat propunerea sa Parlamentului European, Consiliului Uniunii Europene, Comitetului Economic și Social European, Comitatului Regiunilor și Băncii Europene de Investiții, sub forma unui document intitulat *O strategie-cadru pentru o uniune energetică rezilientă cu o politică prospectivă în domeniul schimbărilor climatice*,[1] propunând un pachet de măsuri pentru realizarea Uniunii Energetice. Principalele linii urmărite au fost cooperarea regională, crearea unei infrastructuri durabile și siguranța energetică. Textul comunicatului Comisiei Europene a fost publicat la 25 martie 2015 și a încercat să ofere o strategie bazată pe un pachet de măsuri ce vizează conturarea Uniunii Energetice și a obiectivelor pe care aceasta și le propune să le îndeplinească. Noile reglementări legislative pe care Comisia le aduce se referă la o serie de completări cu privire la directivele privind energia europeană, stabilind mai clar sancțiunile care se vor aplica statelor membre ale Uniunii Europene care nu vor pune în practică și nu vor transpune în legislația națională măsurile luate de Comisia Europeană prin intermediul directivelor.

Lucrarea realizează o analiză calitativă asupra problemelor cu care se confruntă sectorul energetic și în același timp își propune să răspundă la întrebarea dacă securitatea energetică este o realitate factuală, o utopie electorală sau un set de interese financiare și geopolitice. Ca și particularități ale analizei calitative vom utiliza studiul de caz și analiza de document. Prima va încerca să surprindă realitățile de pe teren, în cazul României, care este stadiul de implementare al politicii energetice la nivel național, dar și care sunt principalele probleme cu care țara noastră se confruntă în momentul de față. Analiza de document va fi utilizată pentru a surprinde provocările cu care se confruntă politica energetică, pe baza documentelor care stau la baza construcției acesteia și realitățile care se regăsesc în Europa zilelor prezente.

La nivel teoretic, va fi utilizată analiza prin prisma teoriei liberale care surprinde aspectele cele mai importante ale colaborării dintre actorii aflați pe mai multe nivele de acțiune, cu competențe partajate între nivelul supranațional de acțiune și cel inter-guvernamental. Se va suprinde modul în care în prezent statele membre colaborează sau nu între ele prin prisma asigurării necesarului de resurse, dar și maniera în care părțile implicate acționează pentru a susține cooperarea.

În cazul politicilor comune, discuția cu privire la conceperea politicii și mai ales viabilitatea acesteia de a se plia pe nevoile actuale ale mediului și ale societății în care trăim este necesară implicarea actorilor suprastatali, a palierului interguvernamental, dar și a palierelor regionale și locale. Absența unui nucleu de putere și implicarea unui număr mare de actori pe toate nivelurile de guvernare împiedică acumularea puterii

[1] Comisia Europeană, *Comunicare a Comisiei către Parlamentul European, Consiliu, Comitetul Economic și Social European, Comitetul Regiunilor și Banca Europeană de Investiții–O strategie-cadru pentru o uniune energetică rezilientă cu o politică prospectivă în domeniul schimbărilor climatice*, COM/2015/080 final, 2015.

de către un singur centru de putere, fapt ce conferă politicilor europene un grad ridicat de complexitate și crează un cadru propice pentru armonizarea intereselor tuturor părților implicate prin realizarea unei politici ce are o strategie clară și ținte concrete prin care să se implementeze.

Rețelele politice nu trebuie neglijate în cadrul procesului de realizare al unei politici europene, în cazul de față, al politicii energetice privind energia și siguranța mediului, pentru că acesta conturează de fapt deciziile care se iau la nivelul interguvernamental. Aceste decizii vor fi transpuse mai târziu în cadrul politicilor europene, în urma unei analize realizate din perspectiva guvernanței multi-nivel asupra temei aflate pe ordinea de zi a agendei de lucru a Comisiei, mai exact asupra politicii aflate în curs de dezbatere și pentru care se caută o strategie care să-i garanteze eficacitatea și adaptabilitatea la contextul actual al Europei secolului al XXI-lea.

Se va continua analiza prin studiul de caz ales – situația României la nivel european – prin analiza legislației existente și a modului în care a fost transpunsă legislația europeană la nivel național. Vom putea remarca câteva aspecte particulare referitoare la situația României, care deși deține un potențial energetic important, nu îl folosește eficient și riscă să ajungă în imposibilitatea de asigura resurse energetice populației pe termen lung.

Istoricul problemei

Politica europeană privind energia vine să explice provocările cu care se confruntă Europa în secolul al XXI-lea și anume: lipsa resurselor, dependența de importul de gaze și riscurile la care sunt expuse statele europene. Printre aceste riscuri se numără creșterea cererii și a consumului de energie la nivel mondial, lipsa diversității surselor de energie regenerabilă, dar și absența unei piețe energetice unice, care să mențină stabilitatea acestui sector. Politica energetică se referă la aspecte precum piața internă a energiei, securitatea energetică și componenta de schimbări climatice.

Cele mai importante politici în cadrul acestui domeniu includ: Politica de Securitate a Aprovizionării, Politica cu privire la Crearea unei Piețe Complet Integrate a Energiei, Politica privind Uniunea Energetică, Politica privind Reducerea Emisiilor de CO2 și Politica privind Cercetaarea și Inovarea în Domniul Climatului, politici definite de către documentul Comisiei Europene.[2]

Evoluțiile recente ale politicii europene în domeniul energiei și al securității mediului au condus la o nouă strategie pentru realizarea Uniunii Energetice pentru statele Uniunii Europene, cu prioritate pentru acelea care se confruntă cu probleme în privința susținerii necesarului de energie.

Ideea realizării unei Uniuni Energetice a pornit de la propunerea lui Donald Tusk care, dintr-o necesitate a Poloniei, a transformat-o într-o idee menită să realizeze un plan pentru asigurarea securității energetice a întregii Europe. Aprovizionarea cu gaze naturale a dominat dezbaterile de securitate energetică poloneze ani de zile și acest lucru a avut în vedere faptul că în 2009, producția de gaz a reprezentat doar 13% din totalul de aprovizionare cu energie primară – din care o treime a fost extras de pe piața internă. Peste 80% din gazul importat provenea din Rusia care, ca urmare a moștenirilor politice și istorice actuale, este percepută ca amenințare majoră la adresa securității energetice poloneze de mulți analiști și politicieni.[3]

Pe lângă componenta de securitate a aprovizionărilor, Uniunea Energetică își propune să îmbine politica energetică cu cea de mediu, prin dorința de a proteja planeta. Așadar, Uniunea Europeană încearcă, prin noile tehnologii de producere a energiei alternative, să transforme statele europene în lideri mondiali care promovează aceste deziderate. Este așadar o responsabilitate comună asumată de către statele europene, să protejeze planeta și să se angajeze într-un acord să reducă contitatea de emisii la nivel global. A fost

[2] Documentul la care se face referire este *Comunicarea Comisiei către Parlamentul European, Consiliu, Comitetul Economic și Social European, Comitetul Regiunilor și Banca Europeană de Investiții–O strategie-cadru pentru o uniune energetică rezilientă cu o politică prospectivă în domeniul schimbărilor climatice.*

[3] Kacper Szulecki et al., *Giving Shape to the Energy Union–Evolution, National Expectations and Implications for EU Energy and Climate Governance,* Working paper, p. 9, https://www.diw.de/documents/dokumentenarchiv/17/diw_01.c.514880.de/szulecki.pdf.

concretizată la nivel legislativ prin Acordul de la Paris,[4] act ce prin natura sa a obligat statele să-l transpună imediat în legislația națională și să-și modifice legile interne ale statelor în conformitate cu reglemântările acestuia.

Întorcându-ne la strategia privind Uniunea Energetică,[5] putem spune despre aceasta că este una unitară deoarece propune măsuri concrete pentru toate statele mebre ale Uniunii Europene, însă are instrumente specifice fiecărei regiuni a Europei. Instrumentele folosite și măsurile impuse statelor sunt diferențiate de la o regiune la alta a Europei tocmai prin prisma nevoilor cu care acestea se confruntă.

La nivel legislativ, documentul care a pus accentul pe necesitatea unei politici energetice pentru statelele membre ale Uniunii Europene şi a subliniat importanţa asigurării siguranţei energetice a fost Tratatul de la Lisabona, adopotat în anul 2009. Politica energetică îşi are însă originile în Tratatul de la Roma, din anul 1957, odată cu punerea bazelor Comunităţii Europene a Energiei Atomice, fiind ulterior recunoscută şi de Actul Unic European din 1986, dar şi de Tratatul de la Maastricht din anul 1992. Insistenţa pe punerea în comun a resurselor şi implicaţiile economico-financiare a reprezentat motivul care a dus la diminuarea interesului pentru o politică energetică la nivel european şi ignorarea consecinţelor negative ale unor importuri extinse de resurse energetice.

Printre documentele considerate ca fiind primele încercări de definire a unei politici comune privind energia și securitatea mediului se numără: Tratatul de la Paris (1951), Tratatul de la Roma (1957), Protocolul de Înțelegere între Statele Membre pe Probleme de Energie (1964), Actul Unic European (1987), Tratatul de la Maastricht (1992), Tratatul de la Amsterdam (1995) și Protocolul de la Kyoto (1998).

Tratatul de la Lisabona din anul 2007 reprezintă documentul ce stă la baza elaborării politicii europene privind energia și siguranța mediului. Titlul XX al documentului, respectiv art. 176 A al Tratatului de la Lisabona, ce face referire la energie, prevedea că politica Uniunii Energetice urmăreşte să asigure funcţionarea pieţei energiei; să asigure siguranța aprovizionării cu energie în Uniune; să promoveze eficienţa energetică şi economia de energie, precum şi dezvoltarea de noi surse de energie şi energii regenerabile şi să promoveze interconectarea reţelelor energetice.[6]

Această perspectivă conduce la ideea că textul Tratatului de la Lisabona reprezintă documentul fundamental prin care Comisia Europeană primește atribuțiile necesare pentru a se ocupa de politica energetică, punând-o ca punct prioritar pe agenda de lucru. Așadar, acest document trasează principalele direcții de acțiune pe care Comisia le va urmări în elaborarea unei strategii viabile privind energia, formulând astfel și obiectivele pe care și le propune să le atingă. Comisia va acorda un interes deosebit acestui sector european și anume al energiei și va elabora în acest sens două documente de lucru, anume: Carta Verde și Carta Albă privind Energia. Tot după Tratatul de la Lisabona este elaborată și Carta Europeană a Energiei.

Carta Europeană a Energiei reprezintă documentul ce întărește colaborarea dintre state în materie de energie și care a reușit să fie pus în aplicare prin intermediul Tratatului Cartei Energiei. A fost elaborat în contextul ieșirii statelor din Europa Centrală și de Est de sub cortina comunismului, cu scopul de a asigura un cadru formal pentru o colaborare de durată a statelor din vestul şi estul Europei în domeniul energetic. Carta Energiei este realizată pe parcursul a patru ani, fiind finalizată abia în anul 1994, la Lisabona, atunci când este semnat tratatul. Printre cele mai importante articole ale acestui document, amintim pe cele referitoare la concurență, la transparența deciziilor luate cu privire la domeniul energiei, la suveranitatea statelor în cadrul acestui proces, la condițiile de taxare și cele cu privire la siguranța mediului, dar și la tranzitul de energie între state și scenarii ce privesc rezolvarea disputelor și a conflictelor ce apar între state.

---

[4] ***, *Acordul de la Paris*, L 282/4 din 19.10.2016, Jurnalul Oficial al Uniunii Europene, accesat 29.12.2018.
[5] Comisia Europeană, *doc. cit*.
[6] ***, *Tratatul de la Lisabona de modificare a tratatului privind Uniunea Europeană și a Tratatului de instituire a Comunității Economice Europene*, Lisabona, 2007, http://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX%3A12007L%2FTXT, accesat 20.12.2018.

Comisia Europeană reprezintă actorul cel mai important al realizării unei politici comune a statelor în materie de energie și siguranță a mediului, fiind piesa de rezistență a elaborării acestui document. Instrumentele prin intermediul cărora Comisia Europeană implică în procesul de elaborare al politicilor comune europene societatea civilă îl reprezintă așa numitele Cărți Albe și Cărți Verzi ale Comisiei. Acestea au ca scop consultarea cetățenilor europeni cu privire la deciziile pe care Comisia Europeană dorește se le implementeze, prin intermediul unor strategii durabile.

Părțile implicate în cadrul acestei probleme

Înainte a discuta problematica legată de tensiunile, crizele și provocările referitoare la securitatea energetică a statelor membre, vom localiza centrul de interes al discuției noastre identificând actorii implicați pe arena relațiilor internaționale. În această ecuație, principalii actori analizați sunt: Uniunea Europeană, Rusia – actorul ce deține supremația pe arena internațională în materie de resurse naturale și nu în ultimul rând, statele din vecinătatea estică a Uniunii Europene – Georgia, Ucraina, Republica Moldova, Azerbaidjan, Armenia și Belarus.

Rusia deține principalul rol în această ecuație pentru faptul că deține monopol pe piața resurselor de gaze naturale. În anul 2010, Rusia era al doilea cel mai mare producător de gaze naturale din lume, producând 588.9 de miliarde de metri cubi de gaz, fiind depășită la producție doar de către Statele Unite ale Americii. Rusia, însă, și-a menţinut poziţia de cel mai mare exportator mondial de gaze.[7] Ea este principalul actor care deține supremația, controlează prețul și nu are competitori amenințători din acest punct de vedere. Analizând parteneriatele realizate cu statele care importă gaz rusesc, se poate observa faptul că Rusia are avantajul puterii economice din perspectiva resurselor, de aceea își permite să adopte o politică de preț care să îi favorizeze câștiguri substanțiale și fără să fie nevoită să facă concesii celor care importă. Mai mult decât atât, Rusia a introdus bariere potențialilor săi competitori, pe care i-a scos de pe piață. Aplicând principiul „follow the money” constatăm că există o mare lipsă de transparență în schemele comerciale de export al gazelor, dar și în cele bancare de recuperare a banilor rezultați, bani care nu întotdeauna se intorc la Gazprom, implicit către statul rus.[8] Analizând activitatea firmelor de intermediere, dar și persoanele implicate în aceste companii volatile, putem trage concluzia că Rusia urmărește infiltrarea de agenți de influență în toate structurile de decizie politică ale statelor sau organismelor europene sau ale firmelor cu care se încheie acorduri comerciale, ajungându-se până la deținerea de participațiuni importante în firmele transnaționale.[9]

Un alt actor pe care îl analizăm este Uniunea Europeană, care face eforturi considerabile pentru a reduce dependența statelor membre de gazul rusesc, prin oferirea unor soluții alternative. Putem discuta aici despre acorduri favorabile negociate de Uniunea Europeană pentru statele europene sau de găsirea unor noi rute a aprovizionare cu resurse din alte state care au potențial de a deveni importatori. Mai mult decât atât, Uniunea Europeană se concentrează acum pe parteneriatele cu statele europene vecine, pentru dezvoltarea unor relații de durată între acestea, încercând totodată să le ofere și un exemplu al democrației și al valorilor europene promovate. Despre instrumentele pe care Uniunea Europeană le pune la dispoziția statelor membre vom discuta pe larg atunci când vom puncta oportunitățile și resursele pe care le avem la dispoziție.

Principalul instrument de cooperare cu țările din vecinătatea estică a Uniunii Europene îl reprezintă Politica europeană de vecinătate. Prin intermediul acestuia, Uniunea Europeană oferă vecinilor săi o relație privilegiată, care se bazează pe un angajament reciproc în favoarea valorilor comune (democrație și drepturile omului, statul de drept, buna guvernanță, principiile economiei de piață și dezvoltarea durabilă). Politica europeană de vecinătate sprijină coordonarea politică și aprofundarea integrării economice,

---

7 British Petroleum, *BP Statistical Review of World Energy*, June 2011, https://www.bakerinstitute.org/media/files/Research/75ce34bc/BP_SR_2011_-US-_secured.pdf, accesat 29.05.2019.
8 Roman Kupcinsky, *Gazprom's European Web*, Jamestown: Jamestown Foundation Library, 2009, p. 2.
9 *Ibidem*.

mobilitatea sporită și contactele între persoane. Nivelul de ambiție al acestei relații depinde de măsura în care aceste valori sunt împărtășite.

Principalul obiectiv al Parteneriatului estic este „accelerarea asocierii politice și aprofundarea integrării economice” dintre UE și vecinii săi din est. Nivelul de integrare și cooperare reflectă angajamentul fiecărei țări partenere față de valorile, standardele și structurile europene, precum și progresele realizate în acest sens. Parteneriatul vizează să promoveze democrația și buna guvernanță, să consolideze securitatea energetică, să sprijine reformele sectoriale (inclusiv în domeniul protecției mediului), să încurajeze contactele interpersonale, să sprijine dezvoltarea economică și socială și să ofere finanțare suplimentară pentru proiecte de reducere a dezechilibrelor socio-economice și de creștere a stabilității.[10]

Ucraina este din păcate unealta geostrategică a Rusiei în problema politicii energetice, oferindu-i atât concesii cât și impuneri materiale pentru a rămâne de partea acesteia și a nu trece în blocul comunitar. Între aceste două state s-a manifestat și un război al resurselor care persistă până în prezent. De-a lungul anilor 1990, Rusia a ameninţat în mod repetat cu tăierea livrărilor de petrol şi gaze naturale pentru Ucraina, ca o pedeapsă pentru incapacitatea Ucrainei de a plăti pentru gaz. De la Revoluţia Portocalie, Gazprom a ridicat în mod repetat preţul plătit de Ucraina pentru gaz la niveluri proporţionale cu cele plătite de către clienţii europeni. Cu toate aceste măsuri şi dependenţa totală a Ucrainei de Rusia pentru petrol şi gaze naturale, guvernele succesive ucrainene nu par să fi descurajat de la urmărirea eventualei aderari la UE şi NATO.[11]

Amenințări, riscuri, vulnerabilități și factori care pot agrava situația

Situația politicii europene privind securitatea energetică a statelor membre este o problemă de actualitate care încă nu a înregistrat progrese semnificative de la intrarea în vigoare a mecanismelor propuse de Uniunea Europeană. Europa privită din punct de vedere energetic se află încă la stadiul de proiect teoretic, proiect ce nu a reușit să fie implementat de toate statele europeane şi să dea rezultatele la care se aștepta Uniunea Europeană atunci când a implementat acest mecansism.

Principala problemă a Uniunii Energetice este legată de infrastructura de distribuție a coridoarelor interconectoare, care din păcate încă se învârt în jurul unor mize politice ale statelor care au interese economice, dar și a diferențelor de statut dintre state. Această problemă nu este una nouă pentru Europa și se poate observa inclusiv din prețul diferențiat de cumpărare al resurselor energetice de la actorii cheie ai politicii energetice. Statele europene cu tradiție cumpără resurse energetice la un preț mai mic decât restul statelor și de aici putem dezvolta ipoteza conform căreia politica energetică se conturează în jurul unui set de interese financiare și geopolitice ale actorilor cheie. Problemele nu se rezumă doar la prețul de cumpărare, ci apar și la nivel politic, atunci când vorbim despre relațiile pe care le au statele europene între ele în ceea ce privește cooperarea și solidaritatea, sau la nivel de ralații bilaterale, între acestea și Rusia – actorul cheie din această ecuație.

Problematica politicii europene privind securitatea energetică a statelor din Europa Centrală și de Est, în contextul epuizării resurselor naturale și al schimbărilor climatice apărute în lume, reprezintă o temă de actualitate pentru cercetătorii din acest domeniu. Scopul cercetării lor este acela de a analiza factorii ce influențează starea actuală a Uniunii Europeane. Ei analizează impactul pe care schimbările ce au loc în lume îl au asupra politicilor europene actuale. Poziția de monopol pe care Rusia o adoptă pe arena europeană atunci când vine vorba de furnizarea de gaze naturale reprezintă un reper important în cadrul conceperii unei politici energetice comune în spațiul european, țările europene, în general, cele din Europa Centrală și de Est, în particular, fiind nevoite să găsească soluții viabile pentru realizarea unei Uniuni Energetice. Astfel, statele europene își pun acum problema de a pune la punct un pachet de măsuri în domeniul politicii energetice, precum și instrumente mai bune pentru cooperare, obiectivul fundamental fiind acela de a restrânge

[10] Parlamentul European, *Fișe tehnice privind Uniunea Europeană–Politica europeană de vecinătate*, http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/ro/displayFtu.html?ftuId=FTU_6.5.4.html, accesat în 26.03.2019.
[11] Olga Oliker and David Shlapak, *U.S. Interests in Central Asia: Policy Priorities and Military Roles*, Calif.: RAND Corporation, 2005, http://www.rand.org/pubs/monographs/MG338/, accesat în 26.03.2019.

dependența de importurile de petrol și gaze naturale, și, în mod special, de cele din Federația Rusă, pentru a se reveni la o competiție a pieței libere.

De-a lungul timpului, s-a dovedit că aceste politici naționale nu puteau face față provocărilor precum globalizarea sau concurența și s-a ajuns la concluzia că este nevoie de o strategie care să contureze clar obiectivele pe care și le propune politica energetică. Politica europeană privind energia și securitatea mediului se află într-un continuu proces de constituire și încearcă să ofere soluții pentru rezolvarea problemelor cu care se confruntă statele europene, conferind securitate și evoluție.

Principalii piloni ai politicii energetice sunt: piața internă a energiei, securitatea energetică și componenta de schimbări climatice.[12] Pilonul pieței interne a energiei se referă la o liberalizare a pieței europene a energiei, piață în cadrul căreia să poată avea acces orice competitor, fie el european sau nu. Uniunea Europeană încearcă să realizeze această liberalizare a pieței interne pentru a elimina cazul piețelor de monopol, în cadrul cărora există un singur actor care manipulează prețul pe piață, în funcție de politica proprie de creare a prețului. De aici apar și situațiile în care firme producătoare de energie electrică sau state ce dețin resurse naturale unice să devină monopol de piață, contribuind la o dependență a celorlalte state de resursele sau serviciile pe care acestea le distribuie pe piață. Reforma privind piața energetică își propune să stimuleze competitivitatea pe piața de energie electrică, să elimine situațiile de monopol, suprataxarea produselor și serviciile oferite de firmele ce au caracter de monopol, eliminând totodată practicile anticoncurențiale prestate de acestea. Acest proces se va realiza prin intermediul unei legislații europene care să reglementeze piața internă a energiei, atât la nivel de stat cât și la nivel european, să asigure acces liber la rețelele electrice atât companiilor de stat cât și a companiilor private.

Cel de-al doilea pilon al politicii energetice îl reprezintă securitatea energetică. Acest pilon vizează crearea unor stocuri de rezervă privind resursele, care să stea la dispoziția statelor europene, în cazul în care acestea se vor confrunta cu un deficit și având rolul unui mecanism de împrumut. Acest împrumut va fi acoperit prin cedarea unor alte resurse sau prin plata unei sume standard în contul resurselor utilizate. Acest pilon al energiei dorește crearea unei inter-conectivități între statele europene, care să faciliteze o colaborare între ele, în vederea asigurării resurselor necesare pentru producerea de energie, fie provenită din surse tradiționale, fie din surse alternative. În trecut, nu se punea problema asigurării siguranței energetice la nivel european, pentru că statele se bazau pe faptul că sunt capabile să își producă necesarul de energie din surse proprii și că dețin politici la nivel național care să susțină și să reglementeze producția de energie. Un eveniment ce a avut loc la nivel mondial în anii '90 a fost reprezentat de către criza cu care s-au confruntat producătorii de petrol din Orientul Mijlociu, fiind un prim moment în care europenii au conștientizat ce poate însemna o asemenea situație neplăcută pentru statele care se aflau în situație de dependență față de importurile de petrol. Un alt factor care i-a determinat pe europeni să se îngrijoreze îl reprezintă problemele cu care se confruntă statele ce semnează acorduri cu Rusia. Nu este pentru prima dată când Rusia își manifestă supremația asupra continentului european, afirmându-și poziția de monopol pe care aceasta o deține atunci când vine vorba de gazul rusesc.

Europenii conștientizează că ar putea exista o similitudine între situația din Orientul Mijlociu și cea din Europa, prin prisma dependenței unor state europene de actorul geostrategic – Rusia, ce deține poziție de monopol pe piața resurselor de gaze naturale, resurse ce sunt indispensabile pentru unele țări europene ce nu au capacitatea de a și le asigura din producția proprie. Nu există nicio îndoială din prisma faptului că Rusia are libertatea de a stabili prețul propriu pentru producția de gaz pe care o exportă statelor dependente de ele ca materie primă, pentru că Rusia deține supremația și este un actor important în cadrul exporturilor de gaze naturale către statele europene. Problema nu se pune numai din această perspectivă, dar și datorită faptului că atunci când sunt negociate acorduri cu acest stat, ele se negociază între statul cumpărător și Rusia. Statele cu o tradiție istorică pe arena europeană, precum Italia, Franța sau Germania, se bucură de privilegiul de a avea

[12] David Buchan, „Energy Policy: Sharp Challenges and Rising Ambitions" în Helen Wallace, Mark Pollack și Alasdair Young (eds.), *Policy-Making in the European Union*, ed. a 6-a, Oxford: Oxford University Press, 2010, pp. 301-321.

o tradiție a negocierii atunci când vine vorba de acorduri bilaterale cu Moscova în privința importurilor de gaz rusesc. Sunt implicați actorii statali precum guvernele și firmele de stat ce produc energie, dar și o serie de negociatori bine pregătiți în această sferă, având ca scop semnarea unor acorduri bilaterale avantajoase, obținând o serie de termene și condiții favorabile acestuia. Nu ar trebui să fie o surpriză acordurile dezavantajoase pe care le semnează statele europene cu Rusia, în condițiile în care procentul de asigurare a resurselor din surse proprii este undeva sub 30% în cazul țărilor precum: Ungaria, Bulgaria, Slovacia, sau a țărilor care nu dețin resurse de gaz natural proprii, cum este cazul Estoniei, Letoniei, Lituaniei sau Finlandei,[13] state ce nu sunt atât de puternice pe arena internațională, state slabe din punct de vedere economic și lipsite de un statut geostrategic privilegiat.

Într-o Uniune Europeană care mai are mult de lucru pentru crearea unei Europe cu state interconectate, ce cooperează între ele pentru atingerea idealului de bunăstare al populației, este necesară implicarea Comisiei Europene și un mai mare sprijin, pe care aceasta ar trebui să-l ofere statelor europene. Comisia Europeană ar putea desemna un Înalt oficial pentru politica energetică externă[14] care să ocupe de negocierea unor parteneriate cu Moscova, parteneriate semnate în numele Uniunii Europene cu Rusia. Astfel, s-ar evita existența discrepanței de tarif a importului de gaze pentru statele europene membre ale Uniunii Europene, existând un tarif unic pentru statele care doresc achiziționarea de gaz rusesc. Se va încheia în acest sens un acord între Rusia și Uniunea Europeană, prin care se va stabili un preț unic de export al gazului rusesc, urmând ca ulterior semnării statele să semneze acorduri bilaterale cu Uniunea Europeană, iar aceasta să furnizeze gazul natural la prețul stabilit în acordul-cadru încheiat cu Rusia.

Conform raportului intitulat *Opțiunile de securitate energetică a României: Anul 2014 și proiectele pieței de gaze naturale*,[15] direcțiile de dezvoltare internă a surselor de gaze naturale sunt un factor suplimentar de imprevizibilitate dat de concurența potențială din partea unor surse de import prin conducte. Câteva evoluții regionale recente oferă, pentru prima dată, posibilitatea formării unor piețe regionale lichide de energie în Europa Centrală și de Est.[16] Prin acest argument, autorul susține realizarea unor piețe comune pentru țările din Europa Centrală și de Est, care să ajute atât la dezvoltarea statelor pe plan intern, pentru că va exista o libertate a opțiunilor în privința surselor de aprovizionare și totodată va fi stimulată concurența. Pe plan extern, se va susține astfel o cauză comună, și anume, aceea de a se realiza o piață interconectată a energiei, în cadrul căreia actori precum statele vor coopera pentru atingerea unui obiectiv comun și anume acela de a se bucura de siguranță energetică, în timp ce actori precum producătorii de energie vor avea acces neîngrădit pe piață și vor concura prin propriile politici de preț, supunându-se reglementărilor politicii în domeniul concurenței.

Mai mult decât atât, inter-conectivitatea are, în primul rând, ca finalitate găsirea unor instrumente care să permită detașarea de Rusia, de resursele naturale ale acesteia, resurse de care un număr mare de state europene sunt dependente. Așadar, argumentul său se referă la faptul că inter-conectivitatea crescândă a rețelelor de transport favorizează noi tipare de tranzacționare, necondiționate de dispunerea geografică est-vest a marilor gazoducte sovietice.[17] Radu Dudău vine sa întărească idea conform căreia Uniunea Energetică își propune astfel să se consolideze în interior, prin crearea infrastructurii, urmând ca mai apoi să negocieze cu state precum Norvegia, Canada, Statele Unite ale Americii, Algeria, Azerbaidjan, Turcia, Turkmenistan,

[13] Eurogas, *Statistical Report 2015,* Bruxelles, 2015, p. 4, https://eurogas.org/flipbooks/statistical-report-2015/mobile/index.html#p=1, accesat în 26.05.2019.
[14] *Ibidem.*
[15] Radu Dudău și Dragoş Tâlvescu, *Politicile energetice ale României, între competitivitate industrială, liberalizare și protecția mediului*, EPG Analysis, Energy Policy Group, 2014, http://www.enpg.ro/shared/images/publicatii/51/Politici%20energetice_intre%20competitivitate%20industriala%20si%20%20competitivitate%20si%20protectia%20mediului.pdf, accesat în 26.05.2019.
[16] Radu Dudău, *Romania's Energy Strategy Options: Current Trends in Eastern Europe's Natural Gas Markets*, Energy Policy Grup, București, 2014, p. 3.
[17] *Ibidem.*

dar și state din Africa sau din Orientul Mijlociu, pentru găsirea unui plan strategic pentru facilitarea accesului pe piața energetică europeană.

Discursurile politice dure dintre Ucraina și Rusia au declanșat o adevărată tensiune între Europa și Rusia, moment în care Uniunea Europeană a fost nevoită să intervină pentru a stinge conflictul. Criza ucraineană a reprezentant un test crucial pentru relațiile dintre Europa și Rusia, dar și pentru actorii europeni, care și-au dat seama că piața internă a energiei nu le conferă stabilitate și siguranță și că este momentul să ia poziție. Mai mult decât atât, Uniunea Europeană s-a văzut pusă în situație de vulnerabilitate din prisma resurselor insuficiente pe care le deținea și a fost nevoită să găsească o serie de instrumente prin care să reducă dependența de Moscova a statelor europene. Unul dintre aceste instrumente este acela al realizării unei uniuni energetice.[18]

Sunt aduse o serie de critici la adresa securității energetice a României și mai exact la adresa autorităților naționale care nu iau măsuri în sensul asigurării siguranței producției și a necesarului pentru energie. Autoritățile naționale au elaborat o serie de strategii care nu au substanță și aplicabilitate pe piața internă a energiei, strategii cu obiective mărețe, dar lipsite de instrumente concrete pentru a fi puse în practică și nu în ultimul rând, nu există sancțiuni concrete care să se aplice în cadrul nefinalizării proiectelor începute și abandonate pe măsura demarării lucrărilor. Aceste critici se referă și la absența unei modalități de diversificare a importurilor de gaze naturale pentru a evita „dependența de un singur furnizor extern și realizarea interconectării cu Turcia. Nu în ultimul rând, investițiile trebuie să vizeze îmbunătățirea eficienței energetice și reducerea consumului, având în vedere faptul că țara este pe unul dintre ultimele locuri din Europa în ceea ce privește eficiența energetică, măsurată drept consumul de energie pentru fiecare unitate de PIB."[19] Proiectele ce vizau diversificarea surselor de aprovizionare cu energie au fost începute și abandonate datorită considerentelor și a conflictelor politice dintre state, care nu au ajuns să facă un compromis care să ducă la finalizarea proiectelor. Este exemplul gazoductului Nabucco, proiect ce presupunea interconectarea statelor europene cu Turcia pentru importul de gaze naturale, proiect ce a fost abandonat, iar România a ieșit din schema de proiect.

În perioada 2019 – 2020, ar trebui să fie accesibil Coridorul Sudic al gazelor, marele proiect prin care Uniunea Europeană încearcă să aducă gaze din exteriorul UE ocolind Rusia. Sursele cele mai probabile sunt Azerbaidjan și Orientul Mijlociu (Iranul, dacă negocierile privind încălzirea relației dintre republica islamică și Occident vor avea finalitate). În România s-a vorbit mult despre acest coridor datorită proiectului Nabucco, unde Bucureștiul a fost jucător activ și care trebuia să preia gazele din Azerbaidjan - Turcia și să le ducă prin Bulgaria – România – Ungaria la hub-ul regional din Austria. Nabucco a picat pentru că dictatorul azer a preferat să semneze un contract cu un consorțiu rival lui Nabucco, care duce gazele din Turcia spre Grecia, cu destinație finală Italia. Comisia Europeană a renunțat să sprijine activ Nabucco după ce a apărut acest proiect rival, pentru că oricare dintre cele două proiecte atingea scopul inițial: aduceau gaze ocolind Rusia, deci Comisia trebuia să păstreze neutralitatea și să lase proiectele rivale să concureze. Nabucco a pierdut din această competiție. Se preconizează deci că noul coridor va putea furniza gaze în Grecia aproape de anul 2020. Moment în care România poate lua și ea gaze din Bulgaria prin gazoductul pe care l-am tot amânat câtă vreme părea că le vom da noi gaze bulgarilor prin el, nu invers.[20]

Din punct de vedere al dependenței României față de resursele naturale de gaz ale Rusiei, aceasta se poziționează destul de bine față de restul statelor europene, datorită faptului că aceasta își asigură un procent de 79% din producția de energie.[21] Cu toate acestea, însă, România nu are o strategie energetică durabilă și

[18] Irina Kustova, „EU–Russia Energy Relations, EU Energy Integration, and Energy Security: the State of the Art and a Roadmap for Future Research", în *Journal of Contemporary European Research*, vol. 11, nr. 3, 2015, pp. 289-291.
[19] *Ibidem*.
[20] Cristian Ghinea și Ludmila Gamurari, *România și Uniunea Energetică–Sfârșitul autarhiei, problema companiilor de stat și alte câteva teme de reflecție,* CRPE Policy Memo 66, Centrului Român de Politici Europene*,* p. 11, http://www.crpe.ro/wp-content/uploads/2015/10/CRPE-Policy-Memo-66.compressed.pdf, accesat în 23.03.2019.
[21] Radu Dudău, *Romania's Energy Strategy Options: Current Trends in Eastern Europe's Natural Gas Markets*, Energy Policy Group, http://gpf-europe.com/upload/iblock/6e4/dudau_romanias-energy-security%20options.pdf.

se vede în ipostaza de a căuta noi soluții care să îi confere această stabilitate și pe termen lung și mediu, iar una dintre alternative este punerea în practică a Strategiei europene privind siguranța energetică și de mediu.

În prezent, România se găsește într-o situație de dependență relativ scăzută de importurile de energie, comparativ cu alte țări din Uniunea Europeană. Țara noastră se situează printre primele trei state europene cel mai puțin dependente de importuri, cu doar 21%. Numai Danemarca şi Estonia au o situație mai favorabilă din acest punct de vedere. În comparație cu Uniunea Europeană, cererea primară de energie este asigurată doar în proporție de 47% din producția internă, diferența provenind din importuri. Riscurile provin însă din dependența României de o singură sursă de aprovizionare cu gaz natural din import.[22]

România nu are o poziție fermă în ceea ce privește politica energetică europeană. Datorită faptului că România este o țară cu resurse naturale proprii importante, există o tendință naturală în rândul decidenților de a izola piața românească sau de a întârzia pe cât posibil procesul de conectare la piața energetică europeană, în acest sens avem exemplul amânării conductelor interconectare către Bulgaria și Ungaria. Pe de cealaltă parte, România este conştientă că numai o solidaritate europeană reală poate asigura o reducere a dependenței față de Rusia, la fel ca și celelalte state europene. Aceasta se află într-un tip de dilemă a prizonierului, în care nu știe cât să se bazeze pe propriile resurse și cât pe resursele comune. Am vrea mai multă integrare, dar ne este teamă de faptul că alte state europeană vor trișa și vor prefera înțelegeri preferențiale cu Rusia. În aceste condiții, este nevoie de o dezbatere internă serioasă care să conducă la o decizie politică majoră privind poziționarea României.[23]

Prin această poziție de nehotărâre pe care o adoptă România în cadrul politicii europene privind energia, ni se demonstrează eșecul implementării unei politici naționale viabile privind energia și siguranța mediului. Nu este suficient ca România să fie reprezentată la nivel european, prin lideri care sunt de acord cu ceea ce se discută la Bruxelles, se angajează că vor pune în practică tot ce s-a discutat, dar când se întorc în țară, lasă documentele doar la nivel de acte juridice, dar care prea puțin sunt puse în practică. Este necesar să fie luate măsuri în sensul evaluării progreselor pe care politica românească în domeniul energiei le-a făcut în decursul ultimilor ani, a contabilizării tuturor proiectelor începute, dar abandonate pe parcursul realizării lucrărilor și nu în ultimul rând a aplicării de sancțiuni pentru cei care nu îndeplinesc obiectivele și cerințele politicilor europene. Atât timp cât sancțiunile nu se vor aplica și va fi posibilă în continuare atragerea unor fonduri pentru proiecte de infrastructură care nu au o finalitate clară, nu se vor realiza progrese semnificative în domeniul politicii energetice și a siguranței mediului.

Chiar dacă România se bucură în prezent de o poziție privilegiată față de problema dependenței de resurse, aceasta trebuie să ia în calcul faptul că resursele de gaze sunt finite și că în viitor se poate confrunta o problemă asemănătoare cu cea a statelor europene. Mai mult decât atât, ca și surse de aprovizionare, deține infrastructura necesară pentru importul gazelor rusești, aceasta fiind singura sursă de import de gaz natural și, pe viitor, în condițiile în care aceasta se va confrunta cu creşterea cererii de energie, va fi nevoită să găsească soluții viabile pentru a putea susține necesarul de energie.

În viziunea Guvernului României, „sectorul energetic românesc dispune de mari resurse, de expertiză confirmată de o prestigioasă tradiție şi de remarcabile oportunități pentru a fi în avangarda revigorării economiei românești și pentru a contribui la consolidarea poziției țării noastre în rândul statelor Uniunii Europene".[24] Aşadar, politica energetică trebuie să se concentreze pe dezvoltarea unei infrastructuri durabile, care să ofere competitivitate și să ajute la realizarea unui proiect economic național. Guvernul

[22] Vasile Iuga, *Sectorul energetic din România: Provocări actuale şi soluţii pentru viitor*, Energy Policy Group, Bucureşti, 2014, p. 1.

[23] Cristian Ghinea și Roxana Albișteanu, *Conectarea dezbaterii românești cu cea europeană privind securitatea. energetică–Propunerile CRPE pentru Strategia Energetică a României, CRPE Policy Brief 34,* Centrul Român de Politici Europene, Bucureşti, 2014, p. 8.

[24] Guvernul României, *Strategii, politici și programe cu privire la energie*, 2015, http://gov.ro/ro/obiective/strategii-politici-programe/energie&page=1#null, accesat în 22.03.2019.

trebuie să se asigure că schemele convenite cu creditorii internaționali vor fi finalizate până la termenul limită.

Principala problemă a strategiei formulate de către instanțele naționale ale României o reprezintă gradul ridicat de generalitate al acesteia, adică lipsa unor măsuri specifice care se pot plia pe contextul nevoilor cu care sectorul energetic se confruntă. Mai mult decât atât, România nu poate pune în același timp în aplicare toate măsurile pe care strategia și le-a propus să le atingă. Este mult mai sustenabil ca aceasta să-și fixeze ținte pe care le poate atinge treptat, odată cu o serie de pachete legislative pe care aceasta le va pune în aplicare și pentru care va aplica sancțiuni în cazul în care nu vor fi respectate.

În cadrul *Strategiei energetice a României pentru perioada 2007-2020 actualizată pentru perioada 2011-2020,* Ministerul Mediului formulează principalul obiectiv al strategiei propuse Guvernului României pentru sectorul energetic în România; obiectivul general îl constituie satisfacerea necesarului de energie atât în prezent, cât şi pe termen mediu şi lung, la un preţ cât mai scăzut, adecvat unei economii moderne de piaţă şi unui standard de viaţă civilizat, în condiţii de calitate, siguranţă în alimentare, cu respectarea principiilor dezvoltării durabile.[25]

Principala cauză a acestui fenomen o reprezintă procesul de dezindustrializare, fragmentare existentă, operaționalitate scăzută a zăcămintelor, gradul de epuizare avansat, finanțarea și problemele logistice. Pentru stabilitatea acestora sunt necesare eforturi semnificative pentru creşterea gradului de recuperare, dar și cu consecințe asupra costurilor tehnice. Se fac planuri cu privire la regiunea Mării Negre și la exploatarea potențialului pe care aceasta îl are pentru sectorul energetic și în special pentru securitatea energetică a României.

Teoreticianul Victor Iuga, în lucrarea *Sectorul energetic din Romania, preocupări actuale și soluții pentru viitor*, subliniază o serie de aspecte printre care se numără faptul că apele de adâncime ale Mării Negre prezintă o toxicitate ridicată și că există riscuri majore de eșec al unor investiții în exploatare. Dincolo de acest pericol, dorința de exploatare a acestei regiuni rămâne validă prin prisma faptului că acolo se găsesc gaze naturale offshore și programul de exploatare al Mării Negre se ridică la valoarea de un miliard de dolari. Viitoarea dependență a României de exporturi în următorii zece ani, accesibilitatea redusă în Marea Neagră și numărul redus de companii locale și naționale specializate în foraje și avântul companiilor private străine de exploatare și expulzare în regiune, determină România să își pună întrebări serioase cu privire la soarta sectorului energetic și mai ales cu privire la eficiența strategiei naționale a României cu privire la sectorul energetic.

Pe lângă modelul de bune practici pe care Uniunea Europeană doreşte să îl ofere statelor din vecinătatea estică a acesteia, aceasta este conştientă de potenţialul pe care îl are în materie de resurse naturale – şi aici putem da exemplul Azerbaidjan-ului care deţine resurse semnificative de gaze naturale – şi încearcă să dezvolte un sistem de transport al acestora către statele din Uniunea Europeană. O altă alternativă pe care Comisia Europeană a propus-o pentru reducerea dependenţei statelor de gazul rusesc o reprezintă realizarea Uniunii Energetice. Pentru aceasta a fost însă nevoie de multe consultări ale statelor care au trebuit să ajungă la un numitor comun, a fost nevoie de formularea unei politici europene cu privire la energie şi de o strategie concretă care să definească principalele obiective ale acesteia, instrumentele necesare punerii în practică şi, nu în ultimul rând, de actori implicaţi care să pună în practică schema de guvernare propusă.

Analizând oferta națională privind strategia pe care România o adoptă în prezent pentru atingerea obiectivului național, există o serie de mecanisme care să aducă un plus strategiei energetice a României. Printre acestea se numără: Planul Național de Investiții propus de Ministerul Energiei, Strategia de creștere a eficienței energetice în rețelele de transmisie și distribuție elaborate de Autoritatea Națională de Reglementare în domeniul Energiei, Programul de promovare a cogenerării de înaltă eficiență elaborat de

[25] Ministerul Mediului, *Strategia energetică a României pentru perioada 2007-2020 actualizată pentru perioada 2011-2012,* https://alea.ro/wp-content/uploads/2015/08/strategia-energetica-a-romaniei-pentru-perioada-2007-2020.pdf, accesat în 22.05.2019.

Autoritatea Națională de Reglementare în domeniul Energiei și o altă serie de programe elaborate de Ministerul Dezvoltării, Administrației și Fondurilor Europene.

Este clar că România are obiective în materie de siguranță energetică, și așezate pe hârtie ele încearcă să aibă o finalitate prin conturarea unui obiectiv, însă problema rămâne la nivel de discurs politic și nu are aplicabilitate. Așa cum se poate observa, deși este conturat obiectivul general al strategiei, nu sunt evidențiate modalitățile și instrumentele prin intermediul cărora se poate ajunge la un rezultat favorabil pentru România, în cadrul politicii europene privind energia și siguranța mediului.

De aceea, este important pentru România să mediteze puțin mai mult asupra strategiilor pe care le aplică în domeniul securității energetice și al politicilor adoptate la nivel național. Trebuie ținut seama de faptul că politicile europene trebuie adaptate la nivelul legislației românești și nu trebuie ignorate prin prisma faptului că în momentul de față România se situează pe un loc fruntaș atunci când vine vorba de asigurarea necesarului de energie. Avem nevoie de mai puține vorbe și de mai mute fapte din partea autorităților, acestea ar trebui să fie conștiente de faptul că au nevoie de specialiști în acest domeniu, care să elaboreze strategii viabile și care pot fi puse în practică cu ușurință.

Progrese înregistrate și direcții de dezvoltare viitoare

Comisia Europeană urmărește progresele realizate de către Uniunea Energetică printr-o montorizare continuă a evoluției acesteia și stabilirea atingerii sau neatingerii obiectivelor asumate. Pe baza statisticilor și a indicatorilor monitorizați anual, se urmărește raportarea progreselor, dar și notarea aspectelor care nu funcționează la parametrii previzionați. Anual, Comisia Europeană asumă un raport prin care reevaluează situația politicii energetice și a stadiului în care se află aceasta. Printre principalele concluzii ale ultimului raport al Comisiei Europene[26] cu privire la starea Uniunii Energetice sunt menționate progresele realizate în domeniul energiei regenerabile și aplicarea cadrului legal în materie de economie și industrie în statele membre pentru atingerea obiectivelor Tratatului de la Paris.

Comisia Europeană a reușit să creeze un cadru modern de guvernanță pentru politica climatică și energetică stabilit la nivel european, cadru pe care statele europene se străduie să îl implementeze la nivelul politicilor naționale. Uniunea Energetică asigură faptul că statele europene cooperează pentru finalizarea planurilor naționale privind energia și clima până la finele anului 2019. Aceste planuri se vor realiza sub atenta supraveghere a Comisiei Europene și se vor baza pe consultări publice realizate împreună cu cetățenii și societatea civilă.[27]

În cadrul acestei Comisii Europene, Uniunea Europeană a adoptat cu succes un nou model cadru legislativ pentru politici energetice și climatice.[28] Parlamentul European și Consiliul au convenit asupra unei revizuiri a legislației UE în domeniul climei, inclusiv a Directivei privind sistemul de comercializare a certificatelor de emisii,[29] atât pentru instalațiile staționare, cât și pentru aviație, pentru împărțirea efortului,

[26] European Commission, *Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment Bank - Fourth report on the State of the Energy Union,* COM(2019) 175 final, Brussels, 09.04.2019, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/fourth-report-state-of-energy-union-april2019_en_0.pdf, accesat în 21.06.2019.
[27] *Ibidem.*
[28] În paralel, Comisia a adoptat, împreună cu prezentul raport, o comunicare privind instituția cadru „O decizie mai eficientă și mai democratică în politica energetică și climatică a UE" (COM (2019) 177 final, 9 aprilie 2019.
[29] *Directive (EU) 2018/410 of the European Parliament and of the Council of 14 March 2018 to enhance cost-effective emission reductions and low-carbon investments*, OJL 76, 19.3.2018, pp. 3-27.

Regulamentul[30] și Regulamentul privind utilizarea terenurilor, schimbarea utilizării terenurilor și silvicultura.[31]

Politica energetică se reinventează prin noul cadru legislativ și prin noi reguli privind securitatea aprovizionării cu gaz printr-o serie de măsuri de cooperare pentru prezenirea riscurilor de întrerupere a gazelor, lipsa energiei electice sau întreruperi de gaze. Comisia Europeană face eforturi să asigure surse noi de diversificare a energiei prin găsirea unor surse alternative de energie provenite din surse regenerabile de energie. La nivelul Comisiei Europene s-au alocat fonduri către statele membre pentru o serie de programe care să susțină mediul și producerea de energie verde. Și la nivelul României, conform Administrației Fondului pentru Mediu, s-au alocat o serie de bani europeni pentru proiecte care susțin împădurirea, iazurile, crearea de spații verzi, alimentarea cu apă și canalizare, infrastructură și alimentare verde, programul Rabla pentru mașini și electrocasnice, transport public nepoluant și pentru sisteme fotovoltaice.[32]

Așadar, conform celui de-al patrulea raport privind starea uniunii energetice adoptat în aprilie 2019, Comisia Europeană consideră că și-a îndeplinit pe deplin angajamentele legate de viziunea sa privind o strategie a uniunii energetice prin care se garantează o energie accesibilă, abordabilă, sigură, competitivă și durabilă pentru toți europenii. Europa este deja un lider mondial al luptei împotriva schimbărilor climatice. Politicile europene puse în aplicare în ultimii cinci ani în toate domeniile de politică au plasat UE pe drumul cel bun pentru a profita pe deplin de tranziția către o energie curată, valorificând oportunitățile economice pe care aceasta le oferă, generând creștere economică, locuri de muncă și creând un mediu mai sănătos pentru consumatori.[33]

Comisarul pentru politici climatice şi energie, Miguel Arias Canete, afirma că Uniunea Europeană are în prezent cel mai ambițios și mai avansat cadru de climă și energie din lume. Acesta a fost construit în timp record, abordând una dintre cele mai mari provocări ale timpului nostru: trecerea treptată de la combustibilii fosili către o economie neutră din punct de vedere al climei. La patru ani după Consiliul European din octombrie 2014, putem spune că am finalizat Uniunea Energiei.

> Datorită planului Juncker, am mobilizat investiții de peste 70 miliarde de euro în domeniul energiei regenerabile, al eficienței energetice și al infrastructurii energetice. Am continuat să integrăm piața europeană a energiei: piețele de energie electrică ale statelor baltice sunt pe cale să se sincronizeze cu rețeaua electrică continentală, interconectarea dintre peninsula Iberică și restul Europei este sporită, am crescut diversificarea gazelor și am încheiat dependența de un singur furnizor din multe state membre.[34]

Ne vom întoarce acum la cea de-a doua întrebare de cercetare a articolului, legată de faptul dacă putem spune că securitatea energetică este o realitate factuală, o utopie electorală sau un set de interese financiare și geopolitice. Problematica securității energetice este o constantă cu o popularitate în creștere, ambiguă și care de cele mai multe ori creează dispute politice între statele cu prespective economice în acest domeniu. Războiul economic este o constantă a relațiilor dintre state și constituie un instrument mult mai eficient pentru atingerea unor scopuri strategice. Acesta a generat o competiție pentru accesul, controlul și distribuția resurselor, care a crescut în intensitate în contextul epuizării resurselor și a dus la intensificarea acestei lupte.[35] Această schimbare de paradigmă este explicată de mutarea centrului de greutate al disputelor

[30] *Regulation (EU) 2018/842 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on binding annual greenhouse gas emission reductions by Member States from 2021 to 2030 contributing to climate action to meet commitments under the Paris Agreement*, OJL 156, 19.6.2018, pp. 26-42.

[31] *Regulation (EU) 2018/841 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on the inclusion of greenhouse gas emissions and removals from land use, land use change and forestry in the 2030 climate and energy framework*, OJL 156, 19.6.2018, pp. 1-25.

[32] Administrația Fondului pentru Mediu, *Programe de finanțare*, https://www.afm.ro/programe_finantate.php, accesat în 21.06.2019.

[33] European Commission, *Report From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee, The Committee Of The Regions And The European Investment Bank - Fourth report on the State of the Energy Union,* COM(2019) 175 final.

[34] Preluat din discursul lui Miguel Arias Cañete, Comisar pentru energie al Uniunii Europene.

[35] Maria-Florina Popescu, „Managementul Intercultural", Volumul XVI, Nr. 2 (31), 2014, http://seaopenresearch.eu/Journals/articles/MI_31_35.pdf, accesat în 21.06.2019.

și competițiilor pentru întâietate din sfera militară în cea economică. Disputele se realizează în spații geopolitice și au la bază resurse enercetice pentru că de economie sunt legate gradele de dependență, interdependență și subordonare a statelor.[36]

În viitorul apropiat, geopolitica energiei tinde să modifice profund peisajul alianțelor internaționale, anticipând o lume dinamică, fluidă, dominată de o logică rezumată de Lordul Palmerston[37] „un stat nu are prieteni sau dușmani permanenți. Doar interese permanente". Acest exemplu punctual descrie un model posibil de interacțiune și structurare a relațiilor politice dintre state, în geopolitica gecolului al XXI-lea. Aceste alianțe oferă o colaborare flexibilă, dar în același timp pot să genereze conflinte între actori cu interese de securitate ale comunităților.[38]

Concluzii

Principala problemă a Uniunii Energetice este legată de infrastructura de distribuție a coridoarelor interconectoare, care din păcate încă se învârt în jurul unor mize politice ale statelor care au interese economice, dar și a diferențelor de statut dintre state. Această problemă nu este una nouă pentru Europa și se poate observa inclusiv din prețul diferențiat de cumpărare al resurselor energetice de la actorii cheie ai politicii energetice. Statele europene cu tradiție cumpără resurse energetice la un preț mai mic decât restul statelor și de aici putem dezvolta ipoteza conform căreia politica energetică se conturează în jurul unui set de interese financiare și geopolitice ale actorilor cheie. Problemele nu se rezumă doar la prețul de cumpărare, ci apar și la nivel politic, atunci când vorbim despre relațiile pe care le au statele europene între ele în ceea ce privește cooperarea și solidaritatea, sau la nivel de ralații bilaterale, între acestea și Rusia – actorul cheie din această ecuație.

Politica energetică se reinventează prin noul cadru legislativ, prin noi reguli privind securitatea aprovizionării cu gaz, printr-o serie de măsuri de cooperare pentru prevenirea riscurilor de întrerupere a gazelor, lipsa energiei electice sau întreruperi de gaze. Comisia Europeană face eforturi să asigure surse noi de diversificare a energiei prin găsirea unor surse alternative de energie provenite din surse regenerabile de energie. La nivelul Comisiei Europene s-au alocat fonduri către statele membre pentru o serie de programe care să susțină mediul și producerea de energie verde.

România, prin poziția strategică pe care o deține și a procentajului redus de dependență față de importurile de energie din Rusia, se pare că încă nu conștientizează cât de importat este să ia încă de acum măsuri pentru a nu ajunge în situația altor state europene care se confruntă astăzi cu grave probleme privind securitatea energetică. România nu oferă un plan de acțiune concret pentru asigurarea unei uniuni energetice funcționale. Așa cum discutam anterior, criticile aduse celorlalte trei dimensiuni ale uniunii energetice, se referă la slabele progrese pe care le-a înregistrat România în cazul realizării unei infrastructuri sigure care să permită transportul de gaze naturale de la sursele din Turcia, de exemplu, către țările din Europa Centrală și de Est, la incapacitatea de a purta negocieri și la eșecul înregistrat de proiectul Nabucco, dar și la alte proiecte de cooperare regională care nici până în ziua de azi nu au fost finalizate. România nu are o strategie energetică durabilă și se vede în ipostaza de a căuta noi soluții care să îi confere această stabilitate și pe termen lung și mediu, iar una dintre alternative este punerea în practică a Strategiei europene privind siguranța energetică și de mediu.

Complexitatea și amploarea politicii energetice lasă loc pentru noi rectificări legislative în acest domeniu, lăsând la latitudinea actorilor implicați descoperirea de noi instrumente eficiente de acțiune. Responsabilitatea unui mediu curat revine atât statelor, cât și cetățenilor de datoria cărora este să asigure că

[36] C. Băhnăreanu, *Arma energetică în contextul relațiilor internaționale ala începutului de secol XXI*, București: Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I", 2007.
[37] Lordul Palmerston, Henry John Temple, a fost un politician britanic, care a fost prim-ministrul Marii Britanii între 1855-1858 și 1859-1865.
[38] Popescu, *op. cit.*

lasă generațiilor viitoare un mediu mai curat, resurse naturale proprii și totodată energie pentru a păstra flacăra securității energetice aprinsă și peste un secol.

Bibliografie

***, *Tratatul de la Lisabona de modificare a tratatului privind Uniunea Europeană și a Tratatului de instituire a Comunității Economice Europene*, Lisabona, 2007 <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX%3A12007L%2FTXT>.

Administrația Fondului pentru Mediu, *Programe de finanțare* <https://www.afm.ro/programe_finantate.php>.

Băhnăreanu, C., *Arma energetică în contextul relațiilor internaționale ala începutului de secol XXI*, București: Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, 2007.

British Petroleum, *BP Statistical Review of World Energy*, June 2011 <https://www.bakerinstitute.org/media/files/Research/75ce34bc/BP_SR_2011_-US-_secured.pdf>.

Buchan, David, „Energy Policy: Sharp Challenges and Rising Ambitions”, în Helen Wallace, Mark Pollack și Alasdair Young (eds.), *Policy-Making in the European Union*, ed. a 6-a, Oxford: Oxford University Press, 2010, pp. 301-321.

Comisia Europeană, *Comunicare a Comisiei către Parlamentul European, Consiliu, Comitetul Economic și Social European, Comitetul Regiunilor și Banca Europeană de Investiții–O strategie-cadru pentru o uniune energetică rezilientă cu o politică prospectivă în domeniul schimbărilor climatice*, COM/2015/080 final.

Dudău, Radu, *Romania's Energy Strategy Options: Current Trends in Eastern Europe's Natural Gas Markets*, Energy Policy Grup, București, 2014.

Eurogas, *Statistical Report 2015*, Bruxelles, 2015 <http://www.eurogas.org/uploads/2016/flipbook/statistical-report-2015/index.html#p=1>.

European Commission, *Report From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee, The Committee Of The Regions And The European Investment Bank–Fourth report on the State of the Energy Union*, COM(2019) 175 final, Brussels, 09.04.2019 <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/fourth-report-state-of-energy-union-april2019_en_0.pdf>.

Ghinea, Cristian, Roxana Albișteanu, *Conectarea dezbaterii românești cu cea europeană privind securitatea. energetică–Propunerile CRPE pentru Strategia Energetică a României*, CRPE Policy Brief 34, București: Centrul Român de Politici Europene, 2014.

Ghinea, Cristian, Ludmila Gamurari, *România și Uniunea Energetică–Sfârșitul autarhiei, problema companiilor de stat și alte câteva teme de reflecție*, CRPE Policy Memo 66, Centrului Român de Politici Europene <http://www.crpe.ro/wp-content/uploads/2015/10/CRPE-Policy-Memo-66.compressed.pdf>.

Guvernul Romîniei, *Strategii, politici și programe cu privire la energie*, 2015 <http://gov.ro/ro/obiective/strategii-politici-programe/energie&page=1#null>.

Kustova, Irina, „EU–Russia Energy Relations, EU Energy Integration, and Energy Security: the State of the Art and a Roadmap for Future Research”, în *Journal of Contemporary European Research*, vol. 11, nr. 3, 2015, pp. 287-295.

Ministerul Mediului, *Strategia energetică a României pentru perioada 2007-2020 actualizată pentru perioada 2011-2012* <https://alea.ro/wp-content/uploads/2015/08/strategia-energetica-a-romaniei-pentru-perioada-2007-2020.pdf>.

Parlamentul European, *Fișe tehnice privind Uniunea Europeană–Politica europeană de vecinătate* <http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/ro/displayFtu.html?ftuId=FTU_6.5.4.html>.

Popescu, Maria-Florina, „Managementul Intercultural”, Volumul XVI, Nr. 2 (31), 2014 <http://seaopenresearch.eu/Journals/articles/MI_31_35.pdf>.

Szulecki, Kacper, et al., *Giving Shape to the Energy Union - Evolution, National Expectations and Implications for EU Energy and Climate Governance,* Working paper <https://www.diw.de/documents/dokumentenarchiv/17/diw_01.c.514880.de/szulecki.pdf>.

Capitolul 11

INIŢIATIVA CELOR TREI MĂRI ÎNTRE INTERCONECTARE ECONOMICĂ ȘI DEMARCARE GEOPOLITICĂ

Oana Poiană

Uniunea ținuturilor dintre mări. De la Intermarium la Trimarium

Necesitatea de a crea o alianță regională care să sprijine materializarea unor proiecte comune în Europa Centrală și de Est persistă de aproximativ o sută de ani. Inițiativa Celor Trei Mări (*Trimarium*) nu reprezintă altceva decât o reformulare recentă a unei propuneri ce a fost pentru prima oară înaintată de către liderul polonez, Jozsef Pilsudski, încă din perioada de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial. Această propunere a devenit cunoscuta drept *Intermarium (Międzymorze* in poloneză) *și similar echivalentului său modern, aceasta viza în principal* promovarea cooperării între țările din zona Mării Negre, Baltice și Adriatice. Odată realizată, această legătură între state avea să devină un antipod geopolitic al URSS menit să amortizeze în același timp și expansionismul naționalismului german. În deplină concordanță cu acest plan se afla și proiectul anti-imperialist polonez, așa numitul *Prometeism*, ce urmărea să promoveze naționalismul anti-colonial în rândul țărilor mai mici din zona Eurasiei, țări ce se aflau sub dominația Rusiei.[1] În pofida eforturilor poloneze, aceste planuri nu s-au materializat, iar acest fapt s-a datorat în mare parte reticenței cu care statele invitate să se alăture au privit rolul și influența pe care Polonia urma să le dețină în cadrul proiectelor. Multe dintre aceste state erau de părere că *Intermarium*, deși era prezentat drept un plan de rezistență în calea comunismului, urmărea de fapt să poziționeze Polonia ca putere hegemonică în regiunea dintre Marea Baltică și Mare Neagră. Astfel, eșecul *Intermarium* este văzut uneori drept unul dintre determinații principali ai traseului nefavorabil pe care țărilor Europei Centrale și de Est l-au parcurs după cel de-al Doilea Război Mondial, majoritatea intrând sub sfera de influență sovietică.[2]

În ciuda insuccesului său, *Intermarium* nu a dispărut din gândirea strategică poloneză, ci a continuat să supraviețuiască în perioada comunistă datorită elitelor aflate în exil. După destrămarea Uniunii Sovietice, acesta însă nu a mai reprezentat o opțiune pentru statele din regiune, deoarece acestea au preferat integrarea în cadrul NATO și EU.[3] Cu toate acestea, conceptul recapătă o uşoară vizibilitate în perioada 2005-2010, odată cu venirea la putere a președintelui polonez Lech Kaczynski. Ideologia din spatele *Intermarium* devine un punct de referință pentru politica externă a Poloniei condusă de Kaczynski, iar acțiunile întreprinse în sectorul energetic în această perioadă reflectă cel mai bine influența acestui concept.

După decesul președintelui Kaczynski într-un tragic accident aviatic asupra căruia încă mai planează multiple semne de întrebare, funcția prezidențială este preluată de către Bronisław Komorowski (2007-2015) iar proiectul *Intermarium* intră într-un con de umbră. Spre deosebire de Kaczynski, Komorowski nu consideră țările din Balcani sau cele din grupul Visegrad drept priorități, ci urmărește o strategie orientată spre construirea de alianțe cu Franța și Germania pentru a crește puterea de influență a Poloniei în cadrul Uniunii Europene.[4] Odată cu venirea la putere a actualul președinte polonez, Andrzej Duda, *Intermarium* a

[1] Kostiantyn Fedorenko, Andreas Umland, „How to Solve Ukraine's Security Dilemma? The Idea of an Intermarium Coalition in East-Central Europe", *War on the Rocks*, 2017, https://warontherocks.com/2017/08/how-to-solve-ukraines-security-dilemma-the-idea-of-an-intermarium-coalition-in-east-central-europe/?fbclid=IwAR28Tc_tuo34v8MrD_Rt20phUosb8rBtmM79JEc_cr7-AyjbuXVjcTScniw, accesat 01.06.2019.

[2] Viktória Jančošekovà, „Regional Cooperation in Central and Eastern Europe and Its Implications for the EU", *European View,* Nr. 16, 2017, p.235.

[3] Francis Masson, „The Three-seas-initiative: European Regionalism of Supranational Nature", 2018, http://www.nouvelle-europe.eu/en/three-seas-initiative-european-regionalism-supranational-nature, accesat 01.06.2019.

[4] „Explainer: The Three Seas Initiative", 2018, Poland-in website, https://polandin.com/39043636/explainer-the-three-seas-initiative, accesat 06.06.2019.

revenit în actualitate, însă într-un format nou, extins, ce include statele riverane de la Marea Baltică, Neagră și Adriatică denumirea de „Inițiativa Celor Trei Mări".

Astfel, la finele lunii septembrie 2015, inițiativa este prezentată pentru prima oară de către preşedintele Croaţiei, Kolinda Grabar-Kitarović, la Adunarea Generală a ONU de la New York și ulterior discutată cu preşedintele Duda în cadrul unei întrevederi. La mai puțin de un an de la această întrevedere, se organizează primul summit al inițiativei și este adoptată o declaraţia comună a celor 12 state ce sunt reunite sub această platformă politică la nivel prezidențial și anume: Austria, Bulgaria, Croaţia, Cehia, Estonia, Ungaria, Lituania, Letonia, Polonia, România, Slovacia şi Slovenia. La nivel declarativ, scopurile principale ale inițiativei se referă la creșterea convergenței și a coeziunii între statele member și la reducerea decalajului de dezvoltare economică prin sprijinirea interconectivității în regiune, în domeniul energetic, digital și cel al transporturilor. La baza acestor obiective stau trei direcții mari de dezvoltare și anume: dezvoltarea economică, dezvoltarea coeziunii europene și a legăturilor transatlantice. Odată îndeplinte, aceste obiective vor contribui la creșterea gradului de stabilitate și prosperitate în regiune, dar și în cadrul Uniunii Europene, precum și la construirea unei noi dinamici de cooperare pe axa Est-Vest.[5]

Conform acestor declarații, cooperarea regională în această zonă va reprezenta un imbold pentru integrarea europeană, însă trebuie avut în vedere faptul că această cooperare poate constitui și un blocaj dacă devine un cartel ce acționează împotriva intereselor Uniunii, iar exemplul cel mai elocvent în acest sens îl constituie decizia franco-germană de a desconsidera Pactul de Stabilitate și creștere în 2003.[6]

Deși s-a subliniat în nenumărate rânduri faptul că scopurile inițiativei nu sunt de natură politică, aceasta este în continuare percepută drept o acrobație geopolitică ce urmărește dezvoltarea cooperării energetice pe axa N-V, restabilirea balanței de putere prin crearea unei zone tampon care să împiedice posibilele extinderi teritoriale rusești către Vest sau un nucleu ce ar putea constitui în timp o alternativă a „motorului franco-german" în cadrul Uniunii Europene. Toate aceste asumpții fac din „Inițiativa Celor Trei Mări" un proiect eminamente politic.

Provocările determinate de schimbările politice și incertitudinile economice la nivel global au contribuit la impulsionarea țărilor în vederea identificării unor modalități inovative de soluționare a crizelor și oferirea de răspunsuri cât mai bine coordonate. Ținând cont de aceasta, „Inițiativa Celor Trei Mări" se dorește a fi o reacție la răspândirea unilateralismului și protecționismului țărilor riverane ce sunt din ce în ce mai orientate către cooperări bilaterale care satisfac interesele naționale pe termen scurt în detrimentul unor scheme regionale de cooperare ce ar putea crea o dezvoltare sustenabilă pentru întreaga regiune.[7] Pentru a înțelege însă în profunzime ce anume stă la baza motivației de a participa în cadrul unei asemenea inițiative și dacă există posibilitatea ca alianța acestor state să dezvolte în timp o politică externă și de securitate comună, este necesară o analiză a climatul geopolitic din perioada inițierii acestui proiect, precum și a interesele specifice fiecărei țări.

Inițiativa Celor Trei Mări ca test al unității europene

Rolul regiunilor este unul din ce în ce mai important, iar pe măsură ce noi formate de cooperare iau naștere, se vorbește din ce în ce mai mult despre o Europă a regiunilor. În mai puțin de un deceniu, țările din Europa Centrală și de Est s-au reunit sub diverse formate de cooperare regională precum Formatul București 9 (Bulgaria, Cehia, Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, România, Slovacia și Ungaria), Formatul Varna 4 (Grecia, Bulgaria, România, Serbia), Triunghiul Slavkov (Austria, Slovacia și Cehia) și nu în ultimul rând,

[5] The Three Seas website, http://three-seas.eu/, accesat 12.06.2019.

[6] Olaf Wientzek, „Visegrad Cooperation: an Engine or Break for the European Integration Project", în Lucie Tungul (ed.), *The Czech Centre-Right Solutions to the Political Challenges of Prague*, Wilfried Mertens Centre for European Studies, Konrad–Adenauer–Stiftung, 2017.

[7] Economic and Commercial Counsellor's Office of the Embassy of the People's Republic of China in the Republic Latvia, Ministry of Commerce, *Three Seas Initiative in East Europe Emerges as Timely New Cooperation Platform*, http://lv2.mofcom.gov.cn/article/chinanews/201810/20181002799596.shtml, accesat 10. 06.2019.

cel mai inclusiv format, Inițiativa celor Trei Mări ce include o mare parte din țările ce se regăsesc în formatele anterior menționate. Această recenta regruparea a forțelor la nivel regional ridică însă o serie de întrebări referitoare la factorii determinanți ce au condus la intensificarea cooperării și efectele pe termen lung pe care această intensificare ar putea să le aducă. În ceea ce privește Inițiativa celor Trei Mări, este cu atât mai interesant de analizat de ce 12 state membre ale Uniunii Europene și NATO au decis să coopereze acum într-un format mai restrâns ,deși erau deja incluse într-o serie întreagă de politici, scheme și strategii de cooperare regională cu scopuri similare aflate sub umbrela acestor structuri supranaționale. Dintre politicile și strategiile UE ce dețin obiective similare (de interconectare a rețelelor de transport terestru și dezvoltare a infrastructurii de transport a resurselor energetice) amintim Rețeaua *trans-europeană* de *transport* (*TEN-T*) și Uniunea Energetică Europeană. De asemenea, Estonia, Letonia, Lituania, Polonia sunt incluse în Strategia Europeană pentru Regiunea Mării Baltice lansată în 2009 ce urmărește creșterea gradului de prosperitate și interconectare regională. Austria, Bulgaria, Croația, Cehia, Ungaria, România, Slovacia și Slovenia fac parte din Strategia Europeană pentru Regiunea Dunării, lansată în 2011, care are drept scop dezvoltarea economică și socială a regiunii.[8] De asemenea, România și Bulgaria fac parte atât din Sinergia Mării Negre (o inițiativă lansată de Uniunea Europeană în anul 2007 ce are drept scop dezvoltarea cooperării regionale în zona Mării Negre), cât și din Organizația de cooperare economică la Marea Neagră. Așadar, Inițiativa celor Trei Mări pare să înglobeze scopurile celor trei planuri de dezvoltare macroregională propuse cu ani în urmă la nivel european cu intenția de a crea un spațiu unitar pe o axă geostrategică diferită de ceea ce Uniunea Europeană a propus până în momentul de față. În cele ce urmează, vom analiza în ce măsură va reuși Inițiativa celor Trei Mări să evite eventualele suprapuneri și să evolueze ca un proiect de cooperare ce completează politicile UE și NATO în regiune.

În primul rând, trebuie menționat faptul că această inițiativă vine pe fondul unor puternice nemulțumiri vociferate tot mai des în cadrul Uniunii Europene de către țările din grupul Visegrad (Cehia, Ungaria, Ungaria, Polonia și Slovacia). Tendințele iliberale ale acestor țări și creșterea gradului de euroscepticism în perioada crizelor parcurse recent (în special, reacțiile vehemente ale Poloniei și Ungariei din perioada crizei refugiaților) au condus nu doar la fragmentarea Uniunii Europene, ci și la o adâncire a diviziunii Est-Vest în regiune. Mai mult decât atât, mult discutata opțiune a unei Uniunii Europene „cu două viteze", care atrage atenția asupra decalajelor de dezvoltare dintre Statele Vestice și cele din Europa Centrală și de Est, nu face decât să intensifice dorința acestor state de a se coaliza într-un format regional ce în timp ar putea contrabalansa influența din ce în ce mai mare a unor state precum Germania sau Franța. Dezechilibrele acestea de putere și reprezentare geografică sunt cu atât mai evidente astăzi, când asistam la o Uniune Europeană ce nu are niciun reprezentant al țărilor din Europa de Est într-o poziție cheie.

În al doilea rând, așa cum subliniază și Szczerski, regiunea dintre cele trei mări este una dintre cele mai vulnerabile regiuni ale Uniunii Europene în ceea ce privește riscul fragmentării. Această regiune deține câteva așa numite „frontiere interne" în interiorul Uniunii, fiind divizată de Zona Euro (unele state se află în interiorul acestei zone, altele în afara ei), de Zona Schengen (unele state se află deja în interiorul zonei Schengen, altele se luptă să fie acceptate), dar și de atitudinea pe care statele regiunii o au față de strategia de securitate (unele state din Europa Centrală și de Est militează pentru prezența trupelor NATO pe teritoriile lor, în timp ce alte state nu au solicitat această prezență, preferând să se sprijine pe securitatea oferită de calitatea lor de state membre ale Uniunii Europene). Asemenea diviziuni se regăsesc și la niveluri mai puțin formale și constituie încă un imbold pentru aceste state de a se regrupa în vederea consolidării poziției lor în cadrul structurilor din care fac parte.[9]

Nu în ultimul rând, Inițiativa celor Trei Mări apare într-un context geopolitic foarte tensionat, la scurt timp după anexarea Peninsulei Crimeea, fiind de asemenea o expresie a unor îngrijorări referitoare la

[8] Stefan Gänzle et al., „Macro-regional Strategies, Cohesion Policy and Regional Cooperation in the European Union: Towards a Research Agenda", *Political Studies Review*, Vol. 17, issue 2, SAGE Publications, 2018, p. 165.

[9] Krzysztof Szczerski, „Black Sea Initiative", *Hungarian Review*, Vol. 9, nr. 4, 2018, http://www.hungarianreview.com/article/20180719_the_three_seas_initiative, accesat 09.06.2019.

securitatea națională și a unor amenințări comune resimțite în special de către statele aflate între Marea Baltică și Marea Neagră. State precum Estonia, Lituania, Letonia, Polonia și România percep continuarea războiului hibrid dintre Rusia și Ucraina drept o problemă majoră de securitate ce se poate extinde în regiune, iar din acest punct de vedere, inițiativa poate fi privită și ca potențială coaliție de apărare.[10] Deși inițiatorii ei au dat nenumărate asigurări referitoare la absența unui interes de natură militară, accentuând faptul că inițiativa urmărește strict îmbunătățirea securității energetice și digitale, o bună parte dintre statele membre privesc inițiativa ca pe o oportunitate de intensificare a cooperării militare prin consolidarea rolului NATO în regiune.

Ținând cont de cele trei aspecte ce caracterizează cadrul apariției Inițiativei celor Trei Mări, aceasta poate fi percepută drept un proiect ce testează unitatea statelor membre UE. Îngrijorările principale se datorează atenției deosebite de care se bucură inițiativa din partea SUA (fapt ce poate fi interpretat drept o încercare de a reduce influența Uniunii Europene în cadrul politicii globale) și îndârjirii cu care este promovată inițiativa de către lideri politici ce au deviat în ultima perioadă de la acquis-ul comunitar (guvernul polonez, cel ungar și cel al Cehiei).[11] În consecință, unii analiști s-au grăbit să afirme că inițiativa reprezintă o încercare de a dizolva Uniunea Europeană din interior, ca aceasta se dorește a fi un proiect alternativ și nu complementar cu politicile Uniunii. Ceea ce poate fi afirmat cu siguranță în momentul de față este faptul că, în această perioadă post-Brexit, Uniunea are nevoie de un re-branding pentru a traversa cu bine crizele cu care se confruntă, iar concentrarea sa pe regionalism în detrimentul naționalismului pare să fie soluția salvatoare. Colaborarea în aceste formate „minilaterale" poate conduce la eficientizare procesul de decizie și la creșterea gradului de coeziune între statele membre. Așadar, apariția Inițiativei celor Trei Mări poate fi privită drept o expresie a capacității UE de a se reinventa, nefiind o alternativă a proceselor de integrare europeană, ci o inițiativă complementară cu acestea ce contribuie la reînnoirea proiectului european.[12] Succesul acestei inițiative depinde însă de cât de bine va reuși să răspundă intereselor individuale ale membrilor săi. Simplul fapt că aceste state împart o arie geografică comună nu reprezintă o garanție pentru interese comune, iar poate cel mai grăitor exemplu în acest sens îl constituie cooperarea regională din zona Mării Negre, unde UE nu a reușit încă să implementeze o strategie și unde interesele statelor riverane sunt extrem de diferite.

Diversificarea resurselor energetice și ramificațiile geopolitice ale Inițiativei celor Trei Mări

Statele enclavate între cele trei mări se află la marginea sferelor de influență vestică și estică, fiind astfel prinse în jocuri geopolitice ce au drept actori atât centrele de putere regională (UE și Rusia), cât și puternici actori globali ce se luptă pentru a-și extinde sferele de influență asupra regiunii (SUA și China). Într-un asemenea context, orice inițiativă de cooperare regională ce le implică capătă puternice valențe geopolitice.

Dacă prin realizarea proiectelor de infrastructură energetică, cele 12 state membre ale inițiativei vor reuși să își reducă din dependența energetică față de Rusia, aceasta din urmă își va pierde o mare parte din influența pe care o are în momentul de față la nivel regional, iar implicațiile geopolitice asupra cooperării regionale vor fi majore. Nu puține sunt vocile ce afirmă că marea miză a Inițiativei celor Trei Mări constă în opoziția pe care inițiativa ar putea să o constituie pentru implementarea gazoductului Nord Stream 2 ce are drept scop furnizarea de gaze naturale rusești (55 de miliarde de metri cubi pe an) către Germania pe sub Marea Baltică. Ținând cont de viteza cu care se desfășoară lucrările, gazoductul ar putea fi dat în funcțiune la

[10] Fedorenko, Umland, *art. cit.*

[11] Ivan Jakovčić, „Germany Angry with Croatia Due to the Three Seas Initiative", *Total Croatia News*, 2017, https://www.total-croatia-news.com/politics/20560-the-economistgermany-angry-with-croatia-due-to-the-three-seas-initiative, accesat 21.07.2019.

[12] Lidia Kelly, „Poland Hopes to Tap Trump's Business Acumen at Regional Summit", în *Business Insider,* 4 iulie 2017, https://www.businessinsider.com/r-poland-hopes-to-tap-trumps-business-acumen-at-regional-summit-2017-7?IR=T, accesat 01.07.2019.

începutul următorului an, fapt ce ar determina pierderi economice și politice majore atât pentru Ucraina și Polonia, cât și pentru Uniunea Europeană. În prezent, compania de gaz rusească Gazprom oferă deja o treime din consumul de gaze al Uniunii Europene. Odată implementat, acest proiect va evita folosirea sistemului de conducte din Ucraina (posibil și a celui din Polonia), pierzându-se astfel costurile de tranzit, dar și singura cale de a mai negocia cu Moscova.

Potrivit premierului polonez, Mateusz Morawiecki, realizarea proiectului Nord Stream 2 are și implicații asupra mediului de securitate din zonă, oferind de asemenea cale liberă Rusiei de a înainta spre Kiev. Mai mult decât atât, prin girarea acestui proiect, Europa va plăti bani către Rusia, iar aceștia vor fi investiți în consolidarea armatei rusești, făcând din aceasta un posibil pericol pentru Uniunea Europeană, pericol ce nu va putea fi înlăturat decât prin protecția NATO. În consecință, premierul consideră Nord Stream 2 ca fiind o armă pentru războiul hibrid dus de Rusia.[13] Printre principalii oponenți ai proiectului se numără și state membre ale Inițiativei celor Trei Mări (Polonia, România și țările baltice), dar și motorul principal al inițiativei, SUA. Cu ocazia participării sale la cel de-al doilea summit al inițiativei, președintele Donald Trump s-a poziționat ferm împotriva realizării acestui proiect, afirmând că „Statele Unite s-au angajat să asigure surse alternative de energie pentru Europa de Est, pentru ca această regiune să nu mai fie vreodată prizoniera unicului furnizor energetic."[14]

Desigur, interesul SUA nu este doar acela de a-și găsi o piață nouă de desfacere în Europa de Est pentru propriile resursele de gaze, ci și acela de a-și extinde influența într-o zonă dominată de Rusia, o zonă ce îi asigură un acces direct către principalele teatre de conflict în care este implicată. Potrivit lui Zubovic, Inițiativa celor Trei Mări este văzută drept un „cal troian" al SUA pe teritoriul european menit să dezbine țările din Europa Centrală și de Est și să stabilizeze rolul SUA ca principal competitor al Rusiei în materie de furnizare de resurse energetice pe continent. Astfel, autoarea afirmă că „sprijinul oferit inițiaitvei are foarte puțin de-a face cu inițiativa în sine şi trebuie analizat în contextul actualelor relații tensionate dintre Washington, Berlin și Moscova."[15] Mai mult decât atât, au existat speculații potrivit cărora atât Inițiativa celor Trei Mări, cât și planul de a transforma Polonia într-un hub energetic au fost idei ce s-au nascut la Washington, făcând parte dintr-un plan strategic american mai amplu cu puternice ramificații geopolitice, geostrategice și geoeconomice în care Polonia joacă un rol principal.[16] Legăturile strânse cu Washingtonul i-au adus Poloniei reputația de a fi un protejat al SUA, statul fiind numit în presa Germană în mod peiorativ drept „măgarul troian" al SUA în UE.[17]

Spre finalul anului 2017, compania poloneză de petrol și gaze controlată de stat a anunțat semnarea primului contract ce prevedea furnizarea de gaz natural lichefiat (GNL) Poloniei, acesta fiind primul demers al planului de transformare a Poloniei într-un hub energetic în Europa Centrală și de Est ce urmează să furnizeze gaz din Norvegia și GNL din America. În perioada următoare, se așteaptă ca Polonia să își construiască interconectoare cu alte state membre ale inițiativei, printre care se numără Lituania, Slovacia și Cehia. Mai mult decât atât, în luna septembrie a acestui an, Polonia a semnat cu SUA și Ucraina[18] un acord de cooperare energetică de o mare semnificaţie geopolitică, acesta fiind de altfel numit de Kuczyński drept „The Gas Intermarium". Venit ca o soluţie de contrabalansare a cooperării tot mai strânse dintre Moscova şi

[13] Mateusz Morawiecki, „Polish PM Calls Nord Stream 2 ‚Weapon' of Hybrid Warfare", *Radio Free Europe*, 2018, https://www.rferl.org/a/polish-pm-calls-nord-stream-2-weapon-of-hybrid-warfare/29255392.html, accesat 07.07.2019.
[14] Donald Trump, „Țările dintre cele Trei Mări vor să scape de gazul Rusiei", *Radio Free Europe*, 2017, https://moldova.europalibera.org/a/romania-asteptati-summit-initiativa-celor-trei-mari/28599764.html, accesat 07.07.2019.
[15] Marta Zubovic, „The Three Seas Initiative: Perspectives of Energy Sector Development within the Croatian Foreign Policy", *Post-Soviet Issues*, 6(1), 2019, p. 88.
[16] William Engdahl, „The Geopolitics of Poland's Three Seas Initiative", 2017, https://www.globalresearch.ca/the-geopolitics-of-polands-three-seas-initiative/5621888, accesat 07.07.2019.
[17] Von Jan Puhl, „Triumph der Treue", *Spiegel Online*, 2003, https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-27078560.html, accesat 07.07. 2019.
[18] Stat ce ar putea deveni membru al inițiativei conform discuţiilor avute în cadrul ultimului Summit din Slovenia, 2019.

Berlin, acest acord pare să atribuie în mod oficial Poloniei rolul de hub energetic regional ce poate constitui o alternativă la resursele de gaz provenind din Rusia.[19]

Cu toate acestea, nu toate statele inițiativei sunt de acord cu strategia de securitate energetică propusă de SUA. Așa cum era de așteptat, în ciuda presiunilor americane, Austria și Bulgaria și-au arătat spijinul pentru realizarea gazoductului North Stream 2, reamintind de pozițiile avute în cadrul proiectului South Stream ce se dorește a fi reinviat.

Pentru a întelege mai bine motivele celor două state de a susține un proiect de infrastructură energetică căruia UE i se opune, este de ajuns să menționăm că Austria a fost prima țară din Europa de Vest care a importat gas din Rusia începând cu anul 1968 (încă de pe vremea când aceasta era parte a Uniunii Sovietice), iar Bulgaria este dependentă aproape în toatalitate de importul de gaz rusesc, fiind una dintre cele mai afectate state în urma sistărilor de alimentare cu gaz rusesc din anii 2006 și 2009.

În ciuda acestor dezacorduri, Inițiativa celor Trei Mări urmărește crearea mai multor proiecte de infrastructură energetică care să reducă dependența acestor țări. Pe lista de priorități în momentul de față se află 3 elemente majore de infrastructură: Gazoductul Trans-Adriatic Pipeline (TAP) (ce urmează să fie finalizat in 2020 și este parte a Coridorului Sudic de Gaze, ce va transporta aproximativ 10 miliarde de metri cubi de gaze naturale pe an din Marea Caspică până în Italia, tranzitând Georgia, Turcia, Grecia, Albania şi Marea Adriatică), conducta BRUA (un sistem ce urmărește interconectarea Bulgariei, României, Ungariei și Austriei ce se va construi in 3 faze) și terminalul GNL de pe insula croată Krk (conducta va interconecta Croația de Polonia și va avea și o instalație de regazeificare).

Deși România se aproprie de finalizarea primei faze a proiectului BRUA, Ungaria a decis să blocheze construirea celei de-a doua faze ce ar trebui să ajungă în Austria conform planului stabilit inițial. Scopul acestui refuz este acela de a devini un hub energetic regional, deși Ungaria nu deține resurse energetice proprii. Această decizie blochează în acelați timp și șansele României de a deveni furnizor de gaze naturale pentru statele ce au un grad mare de dependență energetică față de Rusia. În ciuda faptului că această decizie sfidează planurile Inițiativei celor Trei Mări, dar și în ciuda presiunilor venite de la Bruxelles, Ungaria continua să blocheze extinderea acestui proiect. În paralel cu această acțiune, Ungaria se arată extrem de interesată de gazul pe care România ar putea sa i-l furnizeze dacă firmele Exxon (SUA) și OMV (Austria) ar ajunge la un consens privind exploatarea lor.

În cadrul unei vizite recente efectuate în SUA, ministrul de externe ungar a făcut presiuni la adresa SUA pentru a lua o decizie cât mai rapidă referitoare la exploatarea gazelor românești din Marea Neagră, afirmând că, în cazul în care acestă decizie nu va fi luată până la sfârșitul lunii septembrie, Ungaria se vede nevoită să apeleze, ca și până acum, la resursele de gaz rusești.[20] La doar câteva luni după aceste discuții și în ciuda unei investiții de aproximativ 700 de milioane de dolari, Exxon Mobil a anunțat guvernul român de intenția sa de a renunța la proiectul de extragere a resurselor de gaz natural din Marea Neagră datorită recentelor schimbări aduse de guvernul român (plafonarea prețului prin OUG 114 și majorarea fiscalității prin Legea Offshore).[21]

Analizând acțiunile Ungariei în sectorul energetic, putem identifica suficiente motive pentru a pune la îndoială angajamentul său față de proiectele promovate de Inițiativa celor Trei Mări, cu atât mai mult cu cât această țară a decis relativ recent să își extindă centrala nucleară de la Paks cu ajutorul Corporației de Stat pentru Energie Atomică (ROSATOM) din Rusia. La toate aceste decizii se adaugă și insistențele constante ale premierului maghiar referitoare la stoparea sancțiunilor UE pentru Rusia.

[19] Grzegorz Kuczyński, „The Gas Intermarium", Warsaw Institute Foundation, 2019, https://warsawinstitute.org/the-gas-intermarium/?fbclid=IwAR3LEQ4CDLWf5zep6JgEXTLCoCv-1vraw7sZPZjdabqkGhGUzuobSpQmcHw, accesat 19.09.2019.

[20] Erwin Seba, „Hungary Will Have to Buy Russian Natural Gas If Exxon Waits on Offshore Project: Minister", *Reuters*, 2019, https://www.reuters.com/article/us-hungary-energy/hungary-will-have-to-buy-russian-natural-gas-if-exxon-waits-on-offshore-project-minister-idUSKCN1SL2XN, accesat 07.07.2019.

[21] „Exxon Wants to Pull Out of Romanian Offshore Gas Project", *Romania Insider*, 2019, https://www.romania-insider.com/exxon-pull-out-romanian-offshore-gas-project, accesat 15.07.2019.

Un alt stat membru al Inițiativei celor Trei Mări care a arătat un grad scăzut de implicare în susținerea proiectelor de diversificare energetică promovate în cadrul inițiativei este Bulgaria, care a demarat lucrările la proiectul de infrastructură energetică ce conectează gazoductul rusesc TurkStream cu Serbia.

Deși scopurile par a fi în interesul tuturor țărilor participante, există o diferență evidentă de percepție a felului în care această inițiativă va veni în ajutorul fiecărui stat membru însă, așa cum sublinia și preşedintele Republicii Federale Austria, Alexander van der Bellen, în deschiderea celui de-al treilea Summit al Inițiativei celor Trei Mări, unirea forțelor în direcția „atingerii unei securități energetice comune este o precondiție pentru implementarea inovării şi a creşterii potenţialului comun."[22]

Concluzii

Cea mai mare provocare a acestei iniţiative este aceea de a convinge statele celor trei mări să coopereze intr-o „barca geopolitică comună". Provocarea este una cu atât mai mare, cu cât resuscitarea acestui proiect de cooperare regională survine pe fondul unor multiple insecurități.

În primul rând, deşi toate statele membre ale iniţiativei sunt şi state membre UE, acestea nu îşi percep pieţele ca fiind integrate, ci ca aflându-se într-o continuă competiţie. Ceea ce reprezintă un câştig pentru România sau Polonia este perceput ca o pierdere automată pentru Ungaria sau Slovacia şi invers. Cele mai grăitoare exemple în acest sens sunt acţiunile de sabotare reciprocă din sectorul energetic.

În momentul de față, asistăm la trasarea unor noi linii de demarcație geopolitică în Europa în jurul comerțului de gaz natural. Prima tabără este alcătuită din state ce au deja o cooperare mai veche cu Rusia în sectorul energetic și care își doresc dezvoltarea cooperării prin sprijinirea proiectului Nord Stream 2 (în special Germania și Austria), iar în tabăra opusă se regăsesc statele baltice, România, Croatia, Slovacia și Polonia. Dacă statele membre ale iniţiativei nu vor conştientiza importanţa colaborării pe termen lung pe această nouă axă strategică, vom asista cel mai probabil la atomizarea lor în jurul mai multor formate bilaterale şi "minilaterale" în detrimentul cooperării sub umbrela oferită de Iniţiaitiva celor Trei Mări. Pentru ca acestă inițiativă să producă efecte pozitive pentru toți membrii ei, statele au nevoie de o viziune comună care să se bazeze pe considerente ceva mai puternice decât simpla lor existență într-un spațiu geografic comun și atingerea unor interese economice pe termen scurt.

În al doilea rând, în rândul statelor membre ale iniţiaitivei există o vădită îngrijorare referitoare la ambițiile imperialiste poloneze. Multe dintre acestea au perceput iniţiativa ca pe o cale de a accelera implementrea anumitor proiecte de interes comun ce erau deja sprijinite de către Uniunea Europeană, ori acţiunile Poloniei din ultima perioadă par să se înscrie mai degrabă pe o agendă anti–UE cu care multe dintre aceste state nu îşi doresc să se identifice. Dacă guvernul de la Washington pare să fi învestit deja Polonia drept lider al statelor din Europa-Centrală și de Est, statele din regiune nu sunt dispuse să accepte un asemenea rol, iar acest fapt ar putea constitui principalul element ce va contribui la erodarea inițiativei.

Nu în ultimul rând, suspiciunile statelor membre devin foarte evidente dacă este să analizăm câte dintre acestea și-au asumat și un angajament economic în cadrul acestui format regional. Inițiativa creării *Fondului de Investiții al celor Trei Mări,* anunţată în cadrul summitului de la Bucureşti (2018), a fost primită cu entuziasm de către statele membre, însă doar șase dintre acestea au semnat memorandumul pentru iniţierea acestuia. Deşi acţiunile iniţiativei se bucură de sprijin politic și economic atât din partea UE, cât și din partea SUA, pentru ca scopurile ei să fie transpuse în rezultate concrete, este necesară susținerea unui fond comun de investiții care să asigure co-finanțarea proiectelor prioritare comune precum cele de interconectare energetică (BRUA, Eastring, IAP) și rutieră (Via Carpatia sau Coridorul Nord-Sud).

Dacă este să adaugăm la impedimentele expuse anterior o serie de argumente precum eşecul unor scheme de cooperare regionale similare, numărul mare de state implicate în cadrul Iniţiativei celor Trei Mări,

[22] Alexander van der Bellen, citat în „România are potențialul să fie o platformă energetică regională", *Financial Intelligence*, 2018, disponibil la https://financialintelligence.ro/romania-are-potentialul-sa-fie-o-platforma-energetica-regionala/, accesat 15.07.2019.

dar şi diferenţele de raportare ale acestora la principalii poli de putere regională, suntem îndreptăţiţi să păstrăm un grad foarte înalt de scepticism cu privire la viitorul succes al iniţiativei.

Bibliografie

****.„Explainer: The Three Seas Initiative", 2018, Poland-in website <https://polandin.com/39043636/explainer-the-three-seas-initiative>.

****.„Exxon Wants to Pull Out of Romanian Offshore Gas Project", *Romania Insider*, 2019 <https://www.romania-insider.com/exxon-pull-out-romanian-offshore-gas-project>.

****.„Germany Angry with Croatia Due to the Three Seas Initiative", *Total Croatia News,* 2017 <https://www.total-croatia-news.com/politics/20560-the-economistgermany-angry-with-croatia-due-to-the-three-seas-initiative>.

****.„România are potențialul să fie o platformă energetică regională", *Financial Intelligence*, 2018 <https://financialintelligence.ro/romania-are-potentialul-sa-fie-o-platforma-energetica-regionala/>.

Economic and Commercial Counsellor's Office of the Embassy of the People's Republic of China in the Republic Latvia, Ministry of Commerce, *Three Seas Initiative in East Europe Emerges as Timely New Cooperation Platform* <http://lv2.mofcom.gov.cn/article/chinanews/201810/20181002799596.shtml>.

Engdahl, William, „The Geopolitics of Poland's Three Seas Initiative", 2017 <https://www.globalresearch.ca/the-geopolitics-of-polands-three-seas-initiative/5621888>.

Fedorenko, Kostiantyn, Andreas Umland, „How to Solve Ukraine's Security Dilemma? The Idea of an Intermarium Coalition in East-Central Europe", *War on the Rocks*, 2017 <https://warontherocks.com/2017/08/how-to-solve-ukraines-security-dilemma-the-idea-of-an-intermarium-coalition-in-east-central-europe/?fbclid=IwAR28Tc_tuo34v8MrD_Rt20phUosb8rBtmM79JEc_cr7-AyjbuXVjcTScniw>.

Gänzle, Stefan et al., „Macro-regional Strategies, Cohesion Policy and Regional Cooperation in the European Union: Towards a Research Agenda"*, Political Studies Review*, SAGE Publications, Vol. 17, issue 2, 2018, pp. 161-174.

Grzegorz, Kuczyński, „Macro-regional Strategies, Cohesion Policy and Regional Cooperation in the European Union: Towards a Research Agenda The Gas Intermarium", Warsaw Institute Foundation, 2019 <https://warsawinstitute.org/the-gas-intermarium/?fbclid=IwAR3LEQ4CDLWf5zep6JgEXTLCoCv-1vraw7sZPZjdabqkGhGUzuobSpQmcHw>.

Jančošekovà, Viktória, „Regional Cooperation in Central and Eastern Europe and Its Implications for the EU", *European View,* Vol. 16, issue 2, 2017, pp. 231-238.

Kelly, Lidia, „Poland Hopes to Tap Trump's Business Acumen at Regional Summit", în *Business Insider,* 4 iulie 2017 <https://www.businessinsider.com/r-poland-hopes-to-tap-trumps-business-acumen-at-regional-summit-2017-7?IR=T>.

Masson, Francis, „The Three-seas-initiative: European Regionalism of Supranational Nature", 2018 <http://www.nouvelle-europe.eu/en/three-seas-initiative-european-regionalism-supranational-nature>.

Morawiecki, Mateusz, „Polish PM Calls Nord Stream 2 'Weapon' of Hybrid Warfare", *Radio Free Europe*, 2018 <https://www.rferl.org/a/polish-pm-calls-nord-stream-2-weapon-of-hybrid-warfare/29255392.html>.

Puhl, Jan von*,* „Triumph der Treue", *Spiegel Online*, 2003 <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-27078560.html>.

Seba, Erwin, „Hungary Will Have to Buy Russian Natural Gas If Exxon Waits on Offshore Project: Minister”, Reuters, 2019 <https://www.reuters.com/article/us-hungary-energy/hungary-will-have-to-buy-russian-natural-gas-if-exxon-waits-on-offshore-project-minister-idUSKCN1SL2XN>.

Szczerski, Krzysztof, „Black Sea Initiative”, *Hungarian Review*, Vol. 9, nr. 4, 2018 <http://www.hungarianreview.com/article/20180719_the_three_seas_initiative>.

The Three Seas website <http://three-seas.eu/>.

Trump, Donald, „Țările dintre cele Trei Mări vor să scape de gazul Rusiei”, *Radio Free Europe*, 2017 <https://moldova.europalibera.org/a/romania-asteptati-summit-initiativa-celor-trei-mari/28599764.html>.

Wientzek, Olaf, „Visegrad Cooperation: an Engine or Break for the European Integration Project”, în Lucie Tungul (ed.), *The Czech Centr-Right Solutions to the Political Challenges of Prague*, Wilfried Mertens Centre for European Studies, Konrad–Adenauer–Stiftung, 2017.

Zubovic, Marta, „The Three Seas Initiative: Perspectives of Energy Sector Development within the Croatian Foreign Policy”, *Post-Soviet Issues*, 6(1), 2019, pp. 84-91.

PARTEA A TREIA. ECONOMIE ȘI SOCIETATE

Capitolul 12

RĂZBOIUL COMERCIAL DINTRE SUA ȘI CHINA. CĂTRE O NOUĂ ORDINE (COMERCIALĂ) INTERNAȚIONALĂ?

Gabriela Drăgan

1. Războiul comercial dintre SUA și China

Economia chineză a crescut miraculos în ultimele patru decenii. De la un PIB de circa 214 miliarde $ și a noua poziție în economia mondială în anul 1978 (an în care a fost lansat programul de reforme economice), în 35 de ani, China a ajuns la peste 9.2 trilioane $ și locul al doilea în clasamentul economic mondial. Din 1993, China înregistrează excedente comerciale continue, iar comerțul ei exterior a crescut de circa 100 de ori, ceea ce a făcut ca, începând cu anul 2013, China să depășească SUA în comerțul internațional.[1]

Tabel nr. 1. *Cei mai mari trei exportatori și importatori de mărfuri în comerțul internațional, în 2017 (miliarde $ și %)*

Exportatori			Importatori		
Țara	Miliarde $	%	Țara	Miliarde $	%
China	2263	16.2	SUA	2410	16.9
UE 28 (comerț extra UE)	2122	15.2	UE 28 (comerț extra UE)	2097	14.7
USA	1547	11.1	China	1842	12.9

Sursa: Construit de autor, pe baza WTO, World Trade Statistical Review 2018, Table A 6 și A 7, p.124-125, https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2018_e/wts2018_e.pdf

Mai mult, acum circa 3-4 ani, Beijingul a lansat un plan strategic numit „*Made in China 2025*”, care își propunea să transforme țara într-un lider global în domeniul aerospațial, al roboticii, inteligenței artificiale, dar și în alte domenii în care, în acest moment, SUA deține (încă) întâietate.

Ostilitățile comerciale dintre cele două superputeri globale, SUA și China, au crescut gradul de instabilitate din economia mondială la un nivel îngrijorător și au pus sub semnul întrebării ordinea mondială concepută după cel de-al doilea război mondial și sprijinită pe sistemul de reguli stabilit la Bretton Woods. În toată perioada care a urmat celui de-al doilea război mondial, în ciuda caracterului imperfect al liberului schimb promovat de SUA, atât democrații, cât și republicanii au susținut deschis comerțul liber și au sprijinit multilateralismul promovat de GATT și mai apoi de OMC.

După victoria lui Donald Trump, începând cu anul 2016, politica comercială americană a fost în mod evident marcată de reîntoarcerea la protecționism și unilateralism. Printre deciziile luate de președintele american Trump s-au numărat: retragerea SUA din negocierile cu UE privind *Transatlantic Trade and Investment Partnership* (TTIP),[2] renegocierea acordului NAFTA și amenințări privind retragerea din alte acorduri comerciale și, nu în ultimul rând, declanșarea unui adevărat război comercial cu China.

[1] *China Economic Outlook*, 22 ianuarie 2019, https://www.focus-economics.com/countries/china.

[2] Negocierile TTIP au fost lansate în 2013 și s-au încheiat fără niciun fel de acord la finele anului 2016. O Decizie a Consiliului UE din 15 aprilie 2019 arăta că negocierile TTIP sunt depășite și lipsite de relevanță.

1.1 O nouă ordine economică. De la G7 la E7?

Conform datelor Fondului Monetar Internațional (FMI), clasamentul primelor cinci țări, în funcție de PIB în termeni nominali, în anul 2019, este următorul: SUA, China, Japonia, Germania și India.[3] Dacă avem în vedere paritatea puterilor de cumpărare, statele rămân aceleași, doar ordinea lor se modifică ușor: China, SUA, India, Japonia și Germania. Se poate lesne observa că, indiferent de metoda folosită, SUA și China ocupă primele două locuri. Dacă actualele tendințe se vor menține, conform unui raport Pricewaterhouse Coopers,[4] în 2050 primele două economii globale vor fi China și India, în vreme ce SUA vor coborî pe locul trei.

Tabel nr. 2. *Ponderea celor mai importante economii în PIB global (la PPC) între 2016 și 2050*

Țara	2016	2050
SUA	16%	12%
China	18%	20%
UE27	15%	9%
India	7%	15%
Japonia	4.9%	6.8%

Sursa: PwC (2019) projections

Toate aceste evoluții marchează modificări importante în balanța de putere a economiei globale. Dacă în 1995, G7 – grupul celor mai dezvoltate șapte economii din lume (SUA, Marea Britanie, Franța, Germania, Japonia, Canada, Italia), era de două ori mai mare decât E7 (emerging countries) – grupul celor șapte cele mai dinamice economii emergente (China, India, Indonezia, Brazilia, Rusia, Mexic, Turcia), în 2015, cele două grupări aveau deja o valoarea relativ egală a PIB cumulat (în PPC).

Estimări realizate de Pricewaterhouse Coopers și de către Organizația pentru Cooperare Economică și Dezvoltare (OECD)[5] arată că tendința de creștere mult mai accelerată a țărilor emergente se va menține și în 2040, când G7 urmează a fi detronat de E7, PIB-ul cumulat al celor șapte state emergente urmând a fi dublu față de cel al țărilor dezvoltate din G7. Evident, estimările respective au în vedere actualele tendințe și pornesc de la premisa unui mediu politic stabil. Modificarea acestei ipoteze, prin apariția unor conflicte armate, a unor schimbări neașteptate de regim politic, etc., pot schimba radical aceste estimări.

1.2 Relațiile comerciale dintre SUA și China

Donald Trump a considerat creșterea economică rapidă a Chinei drept o amenințare directă la adresa supremației americane încă înainte de campania prezidențială din 2016. În septembrie 2011, Trump posta pe Twitter: „China nu este nici aliatul, nici prietenul nostru – ei vor doar să ne înfrângă și să ne stăpânească țara".[6] Ulterior, în anul 2015, în cartea sa *America neputincioasă. Cum să facem din nou America măreață?* (*Crippled America: How to Make America Great Again*), Trump își dezvoltă și nuanțează poziția față de China:

> Sunt oameni care ar dori să nu mă refer la China ca la dușmanul nostru. Dar exact asta sunt ei. Au distrus industrii întregi folosind forță de muncă ieftină, ceea ce ne-a costat sute de mii de locuri de muncă, ne-au spionat afacerile, ne-au furat tehnologia, au manipulat și și-au devalorizat moneda, ceea ce a făcut importul mărfurilor noastre mult mai scump și uneori imposibil.[7]

---

[3] Statistics Times, *Projected GDP Ranking*, 2019-2023, http://statisticstimes.com/economy/projected-world-gdp-ranking.php.
[4] PwC, *The World in 2050*, https://www.pwc.com/gx/en/issues/economy/the-world-in-2050.html.
[5] OECD, *Long Term Baseline Projections*, Economic Outlook no. 103, July 2018.
[6] Donald Trump, Twitter, https://twitter.com/realdonaldtrump/status/116575636583227392.
[7] Veronica Straqualursi, „10 Times Trump Attacked China and Its Trade Relations with the US", https://abcnews.go.com/Politics/10-times-trump-attacked-china-trade-relations-us/story?id=46572567.

Acest tip de abordare se va menține pe perioada campaniei prezidențiale (2016): „Nu trebuie să mai permitem Chinei să ne prade țara, pentru că asta este ceea ce fac ei. Este cel mai mare jaf din istoria lumii”.[8] Cât de reale sunt însă temerile lui Donald Trump? Cifrele statistice ne arată că în 2018, aproape jumătate (46.7%) din deficitul comercial total al SUA (382 mld. dolari din circa 817 mld.) s-a înregistrat pe relația cu China, poziția a doua, dar la distanță apreciabilă, fiind ocupată de Uniunea Europeană (vezi *Tabelul nr. 2*). Din perspectivă pur mercantilistă, prezența acestui important deficit, generat de existența unor exporturi chinezești către SUA superioare importurilor, înseamnă pentru SUA o pierdere și oferă o motivație suficient de puternică pentru măsuri protecționiste, care să ducă la reducerea lui rapidă.

Tabel nr. 3. *Deficitul balanței comerciale a SUA cu diferite țări/regiuni în anul 2018* (miliarde $)

	Regiunea	Balanța comercială	Exporturi	Importuri
1	Total (y/y) (miliarde $)	- 817.50	1536.95	2354.45
2	America de Nord: Canada Mexic	-92.11 -18.30 -73.81	522.00 276.43 245.57	614.11 294.73 319.38
3	UE, din care: Zona Euro Germania	-154,24 -138.05 -62.30	292.61 214.45 53.31	446.50 352.51 115.62
4	Rusia	-13.00	6.18	19.18
5	China	-382.33	111.16	493.49

Sursa: Construit de autor pe baza informațiilor oferite de US Census Bureau, tabel 14, disponibil https://www.census.gov/foreign-trade/Press-Release/current_press_release/exh14.pdf

Cu toate acestea, concentrarea excesivă asupra deficitelor comerciale bilaterale, în detrimentul analizei deficitelor și excedentelor agregate, de cont curent, reprezintă o eroare de analiză, așa cum demonstrează un raport recent al Consiliului de Analiză Economică din Franța (2018). Raportul subliniază că, deoarece nu există corelații empirice demonstrate privind relația dintre balanța comercială și nivelul taxelor vamale, politicile macroeconomice (precum politica bugetară, cursul de schimb, prețurile activelor sau productivitatea) sunt cele care au impact asupra situației contului curent. Prin urmare, pentru a contracara protecționismul și populismul dar și pentru a relansa economia, guvernele ar trebui să folosească astfel de instrumente macroeconomice și nu măsuri protecționiste.[9]

1.3 Evoluții în războiul comercial dintre SUA și China

După instalarea la Casa Albă, anul 2017 a fost folosit de Administrația americană pentru a iniția un număr de investigații importante asupra importurilor considerate a pune în pericol economia americană. Investigația privind importurile de oțel a fost declanșată în 2017 și finalizată în ianuarie 2018 și i-a acoperit pe toți furnizorii externi, nu doar pe cei chinezi. La scurt timp (23 martie 2018) au fost impuse taxe vamale suplimentare de 25% asupra oțelului și de 10% în cazul aluminiului pentru produsele din venite din China (astfel de taxe vamale suplimentare fiind impuse și altor exportatori, precum UE). Pe 18 august 2017, *United States Trade Representative* (USTR) a inițiat o nouă investigație sub Secțiunea 301 a Trade Act din 1974 pentru „a determina dacă inițiativele, politicile sau practicile guvernului chinez privind transferul de tehnologie, drepturile de proprietate intelectuală și inovare sunt nerezonabile sau discriminatorii și

[8] Declarația lui Donald Trump, „Campaign Rally in Fort Wayne, Ind., May 2, 2016”, https://abcnews.go.com/Politics/10-times-trump-attacked-china-trade-relations-us/story?id=46572567.

[9] Sebastien Jean, Philippe Martin, Andre Sapir, *Avis de tempete sur le commerce international: quelle strategie pour L'Europe*, Les notes du Conseil d'analyse economique, nr. 46, Juillet 2018, http://www.cae-eco.fr/IMG/pdf/cae-note046.pdf

îngreunează sau restricționează comerțul cu SUA”.[10] Raportul USTR, transmis Președintelui Trump în martie 2018, ajungea la concluzia că politicile chineze „îngreunează sau restricționează comerțul cu SUA”. Pe baza acestui raport, administrația americană a inițiat un memorandum care trasa trei direcții de acțiune: impunerea de taxe vamale suplimentare, inițierea unei plângeri împotriva Chinei la OMC și impunerea de restricții asupra anumitor investiții chineze din SUA.[11]

Prima tranșă de taxe vamale suplimentare a fost impusă pe 6 iulie 2018 asupra unui volum de 34 miliarde $ mărfuri chinezești, această zi fiind considerată și ziua „1” a războiului comercial dintre SUA și China. China a răspuns prin creșteri similare de taxe vamale asupra unui volum de mărfuri americane în valoare de 29.6 miliarde $. Au urmat o serie de noi amenințări, urmate de aplicarea de noi taxe vamale suplimentare de către ambele părți: tranșa a doua pe 23 august, tranșa a treia pe 24 septembrie, etc. Până în prezent (data elaborării articolului, iunie 2019), volumul total al mărfurilor chinezești afectat de creșterea taxelor a ajuns la 250 mld $, iar cel al mărfurilor americane la 110 mld. $.

De remarcat și faptul că, măsurilor tarifare li s-au adăugat și măsuri de natură non-tarifară.[12] În noiembrie 2018, *Bureau of Industry and Security* din SUA a publicat o listă a tehnologiilor de vârf propuse a fi controlate la export, precum cele care încorporează inteligență artificială sau robotică. Explicația oferită era că aceste tehnologii aveau nu doar o destinație civilă, ci și una militară. Chiar dacă propunerea nu menționa explicit China ca principal beneficiar, nu era greu de înțeles că măsura o viza în principal pe aceasta, pentru a o împiedica să intre în posesia unor tehnologii considerate a fi mult prea „sensibile”. În mai 2019, Departamentul de Comerț al SUA a anunțat că adaugă Huawei Technologies Co. Ltd. pe „lista de entități” asupra cărora se aplică interdicții, consecința fiind faptul că s-a interzis companiilor americane să mai vândă tehnologii de vârf companiei chineze de telecomunicații, fără aprobarea guvernului SUA.

Eforturi pentru a implica și OMC în rezolvarea acestui conflict comercial au existat, în anul 2018, ambele țări sesizând de mai multe ori Organul de reglementare a diferendelor din cadrul OMC.[13] Ceea ce nu este foarte clar este ce rezultate vor avea aceste sesizări, dat fiind parcursul lor complicat și consumator de timp. În ciuda faptului că actualul cadru de negociere multilateral, reprezentat de OMC, este și ar trebui să rămână singurul spațiu în care diferendele comerciale să fie analizate și depășite, punerea în discuție a litigiilor în cadrul OMC nu generează speranțe foarte ridicate, de vreme ce activitatea Organului de Apel este blocată.[14]

Escaladarea măsurilor luate de fiecare din cele două părți prezintă un pericol real de contaminare, de vreme ce SUA și China împreună acoperă circa o treime din comerțul internațional cu mărfuri (vezi Tabelul

[10] US Federal Register, „Initiation of Section 301 Investigation; Hearing; and Request for Public Comments: China's Acts, Policies, and Practices Related to Technology Transfer, Intellectual Property, and Innovation”, 24 August 2018, citat în Simon J. Evenett and Johannes Fritz, *Brazen Unilateralism: The US–China Tariff War in Perspective*, The 23rd Global Trade Alert Report, London: Centre for Economic Policy Research, 2018, p. 9.

[11] *Ibidem*.

[12] Conform statisticilor OMC, în perioada 2009-2017, SUA s-au plasat pe prima poziție în topul țărilor care au impus bariere netarifare, cu 796 de măsuri, urmată la mare distanță de India, cu 321 măsuri și Rusia, cu 250 măsuri, în vreme ce China s-a plasat abia pe poziția a noua, cu 112 măsuri (Bertelsmann Stiftung, *How Hidden Protectionism Impacts International Trade*, Policy Brief 2017/09, p. 3).

[13] SUA anterior mai făcuseră două sesizări (în martie 2018, DS542 privind anumite măsuri legate de protecția drepturilor intelectuale și ianuarie 2017, DS519 privind acordarea de subvenții în producerea aluminiului primar). Ulterior, SUA au depus două plângeri, pe 23 martie 2018 (DS542 privind anumite măsuri legate de protecția drepturilor intelectuale) și pe 16 iulie 2018 (DS558 privind impunerea de taxe vamale suplimentare asupra unor produse din SUA). China a depus cinci astfel de sesizări: pe 4 aprilie 2018 (DS 543 privind măsuri tarifare aplicate anumitor produse din China I), 5 aprilie 2018 (DS 544 privind produsele de oțel și aluminiu), pe 14 august 2018 (DS562 privind produsele fotovoltaice și DS 563 privind energia regenerabilă) și pe 23 august 2018 (DS 565 privind măsuri tarifare aplicate anumitor produse din China II).

[14] În prezent, în privința numărului de dispute comerciale, SUA figurează ca reclamant în 124 de dosare și în 153 ca învinuit, în vreme ce China, în 20 de dosare în calitate de reclamant și în 43 de dosare ca învinuit. In cazul Chinei, 15 din cele 20 de dosare au SUA ca parte reclamată (75%), în cazul SUA, 23 din cele 124 de dosare au China ca parte reclamată (16%). Pentru mai multe informații, vezi OMC, https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm.

1). Nicita, Olarreaga și Silva au arătat că, dacă fiecare guvern și-ar exploata pe deplin puterea de piață, taxele vamale medii ar putea crește cu 14 puncte procentuale pentru Statele Unite și cu 36 puncte pentru China.[15] Dacă acest război comercial bilateral s-ar „multilateraliza”, pe fondul creşterii globale a nivelului barierelor tarifare, s-ar înregistra atât o reducere a schimburilor comerciale, cât și a creșterii economice în întreaga economie mondială. Vicard estimează că, urmare a acestui război comercial, China ar putea înregistra o reducere de 3.3% a PIB, SUA de 3.5%, iar UE de 4.2%.[16]

2. Reforma sistemului comercial multilateral ?

Frecventele declarații făcute de Donald Trump, conform cărora principalul vinovat de pierderea locurilor de muncă, de reducerea salariilor și, în final, de scăderea bogăției generale este comerțul liber cu țările în curs dezvoltare (China fiind principala vizată), iar măsurile luate de el fiind perfect îndreptățite pentru a face „*America măreață din nou*”, denotă o revenire în forță a protecționismului și unilateralismului, în detrimentul liberului schimb și a multilateralismului promovate de OMC.

2.1 De la GATT către OMC

Vreme de mai bine de patru decenii, după finalul celui de-al doilea război mondial (anul 1947) și până la crearea OMC (în 1995), comerțul internațional a fost guvernat de Acordul General pentru Tarife și Comerț (*General Agreement for Tariffs and Trade* – GATT).

Cadran nr. 1

Acordul General pentru Tarife și Comerț (GATT)

Povestea GATT este una extrem de sugestivă pentru ceea ce înseamnă echilibre de forțe în plan național și internațional. Inițial, alături de BM și FMI, trebuia creată și o instituție care să supravegheze comerțul internațional – *Organizația Internațională a Comerțului* (ca instituție specializată a ONU), care ar fi venit cu reguli nu doar privind schimburile comerciale internaționale, ci și folosirea forței de muncă, serviciile, investițiile internaționale, etc. Înainte chiar ca textul cartei Organizației Internaționale a Comerțului OIC să fie ratificat, 23 de ţări din cele 50 participante, au decis, în 1946, să înceapă negocieri privind reducerea şi consolidarea taxelor vamale. Această primă serie de negocieri a inclus 45.000 de concesii tarifare, care afectau circa o cincime a comerțului internațional. Cei 23 de participanți au convenit să accepte, cu titlu „provizoriu”, anumite reguli comerciale conținute în proiectul cartei OIC. Acest ansamblu de reguli comerciale şi concesii tarifare a devenit Acordul General pentru Tarife şi Comerț (GATT). Acordul (GATT) a fost semnat la 30 octombrie 1947 și a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1948, într-un moment în care carta OIC era încă în curs de negociere. Cei 23[17] de participanți au devenit membrii fondatori ai GATT, numiți fiind în mod oficial „părți contractante”. Ulterior, procesul de ratificare s-a dovedit a fi imposibil, cel mai important blocaj venind din partea Congresului SUA (deși, inițial, guvernul american militase activ în favoarea OIC).

Sursa: Adaptare după Gabriela Drăgan, 2004, pp. 120-130

Deși GATT, conceput inițial drept un simplu acord provizoriu, nu intenționa să preia și atribuțiile unei organizații internaționale, treptat și-a asumat acest rol și a făcut-o cu real succes. Astfel, pe parcursul a opt runde de negocieri multilaterale (Tabel nr. 4), GATT a înregistrat rezultate incontestabile în reducerea barierelor tarifare (taxelor vamale), dar și în reglementarea barierelor netarifare. Recesiunea economică din anii 70 și începutul anilor 80 ai secolului XX au determinat guvernele să caute și alte forme de protecție în

[15] Alessandro Nicita, Marcelo Olarreaga, Peri Silva, „Cooperation in WTO's Tariff Waters?”, *Journal of Political Economy*, vol. 126, issue 3, pp. 1302-1338, 2018, https://econpapers.repec.org/article/ucpjpolec/doi_3a10.1086_2f697085.htm.

[16] Vincent Vicard, citat în Evenett și Fritz, *op. cit.*, p. 12.

[17] Cei 23 de participanți erau: Australia, Belgia, Brazilia, Birmania, Canada, Ceylon, Chile, Cuba, SUA, Franța, India, Liban, Luxemburg, Norvegia, Noua Zeelandă, Pakistan, Olanda, Rhodezia de Sud, Anglia, Siria, Cehoslovacia, Uniunea Sud-Africană, China.

fața competiției internaționale (de pildă, prin subvenționarea masivă a anumitor sectoare economice), tot mai multe înțelegeri bilaterale fiind negociate și agreate. Indiferent de nivelul de dezvoltare al statelor participante la negocierile GATT, linia directoare a fost reprezentată de maximizarea avantajelor competitive: „modul de abordare al negocierilor, indiferent dacă ţările sunt dezvoltate sau în curs de dezvoltare, era de a insista pentru liberalizarea schimburilor comerciale în domenii în care avantajele lor competitive erau cele mai mari şi de a limita liberalizarea în domenii în care sunt mai puţin competitive şi în care importurile ar putea înlocui produsele autohtone".[18]

Pe măsură ce dinamismul și complexitatea comerțului internațional au crescut, limitele acestui simplu acord provizoriu au devenit tot mai evidente. Pe de o parte, globalizarea economiei mondiale a dus la creșterea fluxurilor internaționale de servicii și de capital, domenii neacoperite de regulile GATT, pe de altă parte, modul de reglementare al litigiilor reprezenta un motiv de îngrijorare tot mai serios. Ca atare, în anii 80, statele membre GATT („părți contractante") au decis să extindă sistemul multilateral și să creeze o instituție de sine-stătătoare, OMC (ceea ce s-a și întâmplat în cadrul rundei Uruguay).

Tabel nr. 4. *Rundele de negocieri desfăşurate în cadrul GATT și OMC*

Anul	*Locul de desfăşurare*	*Domenii acoperite*	*Ţări participante*
1947	Geneva	Taxe vamale	23
1949	Annecy	Taxe vamale	13
1951	Torquay	Taxe vamale	38
1956	Geneva	Taxe vamale	26
1960/1961	Geneva (Runda Dillon)	Taxe vamale	26
1964/1967	Geneva (Runda Kennedy)	Taxe vamale şi măsuri antidumping	62
1973/1979	Geneva (Runda Tokio)	Taxe vamale, măsuri non-tarifare şi acorduri cadru	102
1986/1994	Geneva (Runda Uruguay)	Taxe vamale, măsuri non-tarifare, servicii, proprietate intelectuală, reglementarea diferendelor, textile, agricultură, crearea OMC, etc.	128
2001-...	Doha (Runda Mileniului)	Bariere netarifare, reglementarea diferendelor, măsuri antidumping, măsuri investiţionale legate de comerţ, comerţul cu servicii, comerţul cu produse agricole, drepturile de proprietate intelectuală, concurenţa, mediul, produsele modificate genetic, etc.	137

Source: Construit de autor pe baza WTO website, „The GATT Years: From Havana to Marrakesh" (www.wto.org/english/the wto_e/whatis_e/tif_e/fact4_e.htm).

În prezent, OMC reunește 164 ţări, din care 117 sunt ţări în dezvoltare sau teritorii vamale separate. Organizația acoperă peste 98% din comerțul internațional și reprezintă actualul cadru instituțional de negocere a acordurilor de liberalizare a comerțului internațional.[19] Cele patru mari zone acoperite de activitatea OMC sunt comune ca domeniu de acțiune cu intervențiile anterioare ale GATT, dar diferite în

[18] Jarl Hagelstam, Director în Ministerul de Finanțe al Finlandei, citat în Gabriela Drăgan, *Fundamentele comerțului internațional*, București: Editura ASE, 2004, pp. 133-145.

[19] Activitatea OMC este realizată de un Secretariat format din 700 persoane, conduse de un director-general. Sediul OMC este la Geneva, Elveția, iar bugetul anual este de circa 180 milioane $ (€130 milioane). Limbile oficiale de lucru sunt engleza, franceza și spaniola. Datele au fost extrase de pe site-ul oficial al OMC, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/wto_dg_stat_e.htm.

conținut și vizează: negocierea reducerii sau eliminării diferitelor categorii de obstacole din comerțul internațional (tarifare și netarifare), administrarea și aplicarea regulilor agreate în cadrul multilateral pentru comerțul cu mărfuri, servicii, drepturi de proprietate intelectuală, gestionarea disputelor dintre membri prin interpretarea și aplicarea acordurilor negociate.[20] Fiecare din cele patru mari zone de competență impun o reformă rapidă, lipsa de acțiuni concrete (îndeosebi în domeniul reglementării disputelor între statele membre) riscând să paralizeze în scurt timp activitatea OMC. Pe termen scurt, pericolul cel mai mare vine din zona reglementării diferendelor comerciale dintre țări.

2.2 OMC și reglementarea diferendelor dintre țări

Dacă în GATT procedurile de reglementare a diferendelor nu aveau un caracter obligatoriu, în cadrul OMC acest lucru a suferit modificări. De la fondarea sa, prin structurile specifice create, OMC a gestionat un număr impresionant de **diferende comerciale**. Numai Uniunea Europeană, reprezentată în OMC de Comisia Europeană, a fost implicată în 187 de dosare de soluționare a litigiilor, dintre care 102 ca reclamant și 85 ca pârât, iar în alte 197 de cazuri a solicitat dreptul de a interveni ca „parte terță".[21]

Cu toate acestea, rolul pe care OMC îl poate juca în **soluționarea disputelor** nu trebuie supraestimat. În fapt, sistemul de soluționare a litigiilor, adesea descris ca fiind „obligatoriu", a fost conceput să funcționeze în anumite condiții și limitări.[22] Conform mecanismului de soluționare a diferendelor, soluțiile reciproc acceptabile reprezintă soluția preferată de OMC și numai atunci când negocierile eșuează, se face apel la panelurile de experți și la Organismul de Apel. De asemenea, atunci când o măsură comercială discriminatorie, decisă de un stat membru, nu este anulată, există posibilitatea solicitării de „compensații".

Cadran nr. 2

Mecanismul de soluționare a litigiilor comerciale

Una dintre cele mai importante realizări ale OMC a fost consolidarea *Organului său de soluționare a litigiilor*, care are competența de a statua asupra litigiilor comerciale și de a executa hotărârile luate. Mecanismul de soluționare a litigiilor comerciale are la bază un sistem de norme predefinite care oferă membrilor OMC, indiferent de importanța lor politică sau de influența lor economică, posibilitatea de a depune plângeri privind presupuse încălcări ale normelor OMC și de a solicita compensații. Introducerea acestui mecanism a condus la scăderea gradului de utilizare a mecanismelor de apărare unilaterale utilizate anterior de către state și care provocau adesea represalii din partea statelor vizate, ducând, câteodată, la adevărate războaie comerciale.

Sursa: Parlamentul European, Fișe descriptive, Uniunea Europeană și Organizația Mondială a Comerțului, http://www.europarl.europa.eu/factsheets/ro/sheet/161/uniunea-europeana-si-organizatia-mondiala-a-comertului

Sistemul de soluționare a litigiilor dintre statele membre ale OMC a fost conceput, în principal, ca un mecanism menit să încurajeze membrii să respecte regulile OMC. Există și posibilitatea ca, în cazul în care părțile nu cad de acord, iar decizia este contestată, să se recurgă la o structură special constituită, *Organul permanent de apel*, ai cărei membri sunt numiți de *Organismul de Soluționare a Litigiilor* (OSL).

Cadran nr. 3

Organul permanent de apel

Procedura de soluționare a litigiilor OMC oferă posibilitatea de apel tuturor părților implicate într-un caz adus în fața unui grup special. Apelul este, totuși, limitat la chestiuni de drept cuprinse în raportul grupului special și la interpretările juridice elaborate de grupul special. Apelul este examinat de către un Organ

[20] Drăgan, *op. cit.*

[21] Acest sistem permite membrilor OMC să urmărească litigiile care implică alte părți. Pentru detalii, vezi Parlamentul European, *Fișe descriptive, Uniunea Europeană și Organizația Mondială a Comerțului*: date disponibile la 19 septembrie 2018, conform https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm.

[22] Sistemul OMC de soluționare a litigiilor se bazează pe articolele XXII și XXIII ale GATT 1994, precum și pe normele și procedurile elaborate ulterior și stabilite în *Înțelegerea privind regulile și procedurile de soluționare a litigiilor* încorporată în Acordul de instituire a OMC.

permanent de apel compus din șapte membri, numiți de OSL pentru un mandat de patru ani. La soluționarea oricărei cauze participă trei dintre membrii Organului. Raportul organului de apel trebuie să fie acceptat necondiționat de către părțile în litigiu și să fie adoptat de către OSL, cu excepția cazului în care există un consens negativ – cu alte cuvinte, o decizie prin consens să nu se adopte raportul.

Sursa: EUR-Lex, Acordul OMC. Sinteză, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:r11010&from=RO

Chiar dacă orice membru OMC poate face apel la acest mecanism (OSL) atunci când consideră că au fost încălcate regulile stabilite, trebuie spus că mecanismul este unul foarte greoi.[23] În plus, pe lângă faptul că mecanismul de rezolvare a diferendelor durează foarte mult, el funcționează în prezent defectuos, activitatea organului de apel (cu sediul la Geneva) fiind paralizată. Această structură, care ar trebui să aibă 7 membri, funcționează astăzi cu trei membri, doi dintre aceștia urmând să-și încheie mandatul în decembrie 2019.[24]

2.3 Reforma OMC

Pe fondul perpetuării blocajelor din cadrul rundei Doha, a atacurilor venite din partea administrației Trump, dar și a măsurilor de politică comercială luate împotriva Chinei, interesul pentru reformarea activității OMC pare să fi crescut în ultimii ani. Nu e străină de această nouă tendință nici dinamica perioadei care a urmat crizei financiare globale după 2008, care a dus la creșterea rivalităților interstatale și la exacerbarea acordurilor comerciale bilaterale și regionale.

Marianne Scheider-Petsinger constată că principale funcții ale OMC trebuie reformate: modul în care se administrează regulile comerciale multilaterale, în care se derulează negocierile globale și în care se reglementează diferendele. Concluzia ei este că trebuie acționat rapid deoarece sistemul comercial global se află într-un moment de tip „acționezi sau dispari” („*make or break moment*”). Scheider-Petsinger mizează pe rațiunea statelor membre: „în ciuda perspectivelor sumbre, există motive să fim prudent optimiști” deoarece „un OMC mort ar putea însemna nu doar mult mai multe bariere comerciale, dar și un mediu comercial internațional mai puțin predictibil, transparent și funcțional”.[25]

Pentru a depăși aceste limite interne și pentru a asigura supraviețuirea OMC, reforma profundă a acestei organizații este inevitabilă. Elaborarea unor noi reguli, care să permită în cele din urmă mai buna funcționare a economiei globale, reprezintă un proces nu doar necesar, ci și urgent. Întrebarea este: cine vor fi cei care vor redesena noile reguli și noile structuri instituționale? Cu siguranță, vor fi implicați principalii jucători în comerțul mondial, Statele Unite, China, Japonia și Uniunea Europeană, alături de ceilalți participanți. Reformarea OMC se poate însă lovi însă de ceea ce Phil Levy numește „problema Trump”,[26] care derivă din lipsa de apetență manifestată de președintele SUA pentru soluțiile multilaterale. Cu observația că aversiunea lui pare a se extinde asupra oricăror reguli care ar trebui respectate în plan global, nu doar asupra celor din domeniul comercial.

3. Către o nouă ordine comercială /globală internațională ?

Chiar dacă, îndeosebi după cel de-al doilea război mondial, sub umbrela principiilor și regulilor reciproc acceptate în cadrul de negociere multilaterală oferit de GATT și mai apoi de OMC, liberalizarea comerțului internațional a fost promovată cu succes, evoluții recente înregistrate în economia mondială

[23] Mai întâi, părțile primesc un termen pentru conciliere, care putea ajunge până la 60 zile, ulterior, dacă nu se ajunge la un acord, se face apel la un comisie de litigii (panel de experți), durata fiind de circa 18 luni, dar poate fi ușor depășită. Când în cele din urmă se ajunge la o decizie, ea trebuie dusă la îndeplinire, altminteri se pot impune sancțiuni. În cazul disputei Airbus-Boeing, de pildă, decizia a fost luată după circa un deceniu.

[24] WTO, *Appellate Body Members*, https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/ab_members_descrp_e.htm.

[25] Marianne Scheider-Petsinger, „The Path Forward on WTO Reform”, Chatham House, May 7, 2019, https://www.chathamhouse.org/expert/comment/path-forward-wto-reform#.

[26] Phil Levy, „What’s Next for the World Trade Organisation?”, *Forbes*, 31 octombrie 2018, https://www.forbes.com/sites/phillevy/2018/10/31/whats-next-for-the-world-trade-organization/#346cb0986ce8.

demonstrează că niciun progres nu poate și nu trebuie considerat ca definitiv. Dacă, pe fondul globalizării, ordinea comercială postbelică apărea ca o victorie incontestabilă a liberului schimb în fața protecționismului, asistăm astăzi la o dublă ofensivă, atât împotriva globalizării, cât și a comerțului liber. Ce anume explică pierderea de teren suferită, mai ales în ultimul deceniu, de comerțul liber, cu atât mai mult cu cât semnele pierderii de teren sunt numeroase și nu sunt concentrate într-un spațiu geografic izolat?

3.1 Teoria avantajele comparative este depășită?

Pe perioada ultimei campanii prezidențiale din SUA (2016), una din temele preferate de Donald Trump în lupta împotriva lui Hillary Clinton, principala lui oponentă, a reprezentat-o globalizarea: „Cea mai importantă diferență între planul nostru și cel al oponenților noștri este că planul nostru pune *America pe primul plan*. Americanism, nu globalism, reprezintă credința noastră”. Formulă nu foarte diferită de discursul promovat de partidele eurosceptice din UE, pentru care globalizarea pare a fi vinovatul de serviciu pentru majoritatea problemelor cu care se confruntă acum Europa, de la șomaj, la migrație sau terorism.

Cum globalizarea economică înseamnă, în principal, „integrare prin comerț internațional a piețelor de bunuri și servicii”,[27] discursul antiglobalizare este unul, în mod evident, împotriva comerțului liber și a teoriilor care susțin avantajele liberului schimb. O lungă perioadă de timp, după al doilea război mondial, pe fondul expansiunii globalizării, validitatea acestor teorii, elaborate acum mai bine de 200 ani de Adam Smith și David Ricardo, nu a fost pusă în niciun fel sub semnul întrebării. Revenirea în forță a protecționismului și unilateralismului, în detrimentul comerțului liber și a multilateralismului, suscită reale îngrijorări, dar și multe nedumeriri. De ce efectele negative ale globalizării au devenit brusc mult mai vizibile în raport cu efectele favorabile? Reprezintă aceasta o tendință de ultimă oră, trecătoare, sau este rezultatul unui proces ale căror efecte s-au acumulat în timp?

Recent, Alan Blinder, fost consultant pe probleme economice pentru președintele Clinton și actual profesor de economie la Princeton,[28] a oferit o serie de argumente extrem de convingătoare pentru a explica declinul teoriei avantajelor comparative. O primă explicație oferită de Blinder este aceea că, în vreme ce majoritatea teoriilor economice sunt intuitive, teoria avantajelor comparative este una contraintuitivă și, de aceea, mult mai greu de înțeles.[29] O a doua explicație este aceea că perdanții liberului schimb sunt mult mai vizibili și mult mai vocali și, deloc de neglijat, extrem de utili în perioadele electorale. Blinder arată că un comerț liber va produce întotdeauna câștigători și perdanți, perdanții fiind aceia care vor pleda împotriva schimburilor comerciale libere. Chiar dacă pentru economiști, care privesc evoluțiile la scară macroeconomică, câștigurile sunt mai mari decât pierderile, trebuie observat că în societate, aceste câștiguri sunt repartizate inegal. Perdanții, care de regulă, sunt concentrați în anumite sectoare (precum cel siderurgic, în cazul SUA) pun pierderea locurilor de muncă și reducerea salariilor pe seama globalizării și liberului schimb și solicită protecție. Ca atare, nu e surprinzător faptul că, în perioade de criză, politicienii îmbrățișează măsurile protecționiste și le transpun rapid în practică. Din acest motiv, spune Blinder, Donald Trump „a împins atât de mulți americani către un mod de gândire specific secolului al XVI-lea”, transformându-se în „cel mai proeminent mercantilist al zilelor noastre”.[30]

---

[27] Jeffrey Frankel, „What Do Economists Mean by Globalisation? Implication for Inflation and Monetary Policy”, Kennedy School of Government, Harvard University, 2006, https://sites.hks.harvard.edu/fs/jfrankel/FRB-Globalzn&InflOct4.pdf.

[28] Alan Blinder, „The Free-Trade Paradox. The Bad Politics of a Good Idea”, *Foreign Affairs*, January/February 2019, https://www.foreignaffairs.com/articles/2018-12-11/free-trade-paradox.

[29] Pentru a rezuma teoria lui Ricardo, Blinder prezintă cazul a două țări, A și B, țara A fiind mult mai eficientă în producerea tuturor bunurilor, ceea ce ar poziționa-o într-un avantaj comparativ indiferent ce bunuri ar produce. Conform teoriei lui Ricardo, țara A se va specializa în cele mai competitive sectoare și va intra în relații comerciale cu țara B pentru acele bunuri pe care le produce mai puțin eficient (chiar dacă mai eficient decât țara B), dintr-o astfel de relație comercială ambele țări având de câștigat (relație *win-win*, câștigător-câștigător).

[30] Blider, *art. cit.*

Semnalele privind efectele negative generate de globalizare asupra sectorului social sunt însă ceva mai vechi. În 1997, economistul Dani Rodrik, profesor la Harvard University, publica o carte de dimensiuni relativ reduse, cu un titlu, considerat, la vremea respectivă, excesiv de alarmist: *Has Globalisation Gone Too Far?* (*A mers globalizarea prea departe?*).[31] El atrăgea atunci atenția că o serie de decizii luate în ultimii ani pun sub semnul întrebării teza conform căreia liberul schimb este benefic pentru toată lumea și arăta că, începând cu anii 80 și, îndeosebi după prăbușirea Uniunii Sovietice, reducerea barierelor în comerțul internațional a devenit o axiomă. Taxele vamale s-au redus, reglementările au devenit tot mai permisive, guvernele au intrat în competiție unele cu altele pentru a atrage investiții și a oferi un mediu de afaceri cât mai prietenos, toate aceste evoluții implicând menținerea costurilor forței de muncă la niveluri scăzute, pentru a menține competitivitatea. Cartea a apărut într-o perioadă în care teoria avantajelor comparative funcționa încă asemenea unei dogme, criticile fiind, mai degrabă, privite cu rezervă. Faptul că țările fac comerț unele cu altele pentru a câștiga reciproc din acest schimb reprezenta un dat, iar globalizarea era privită mai ales din perspectiva efectelor economice favorabile: în țările dezvoltate, consumatorii aveau numai de câștigat deoarece aveau acces la bunuri mai ieftine produse de forța de muncă mai ieftină din țările mai puțin dezvoltate, iar pentru țările în dezvoltare, implicarea lor în producția globală de bunuri le susținea creșterea economică rapidă. Deși, aparent, aveam de a face cu un proces din care ambele părți aveau de câștigat (*win-win*), Rodrik atrăgea însă atenția asupra costurilor sociale, permanent ignorate de economiști. Efectele favorabile din plan economic, înregistrate îndeosebi de investitori, erau însoțite de efecte negative în plan social, resimțite îndeosebi de angajați. Pe fondul delocalizărilor, salariații din țările dezvoltate pierdeau locuri de muncă sau se confruntau cu reduceri ale salariilor, în vreme ce angajații din țările mai puțin dezvoltate nu înregistrau creșteri semnificative ale veniturilor, pentru că asta ar fi dus la creșterea costurilor salariale și ar fi redus competitivitatea. Ca atare, nemulțumirile sociale erau evidente în ambele tabere. Pe scurt, observația lui Rodrik era că o creștere a gradului de „integrare economică" atrage inevitabil după sine creșterea și mai accentuată a „dezintegrării economice".[32]

Desigur, rezistența la globalizare poate fi pusă în legătură nu doar cu efectele ei negative din plan social, șomaj, creșterea inegalităților dintre cei cu venituri mari și cei cu venituri mici, dar și cu efectele din plan macroeconomic, unde creșterea spectaculoasă a exporturilor, dar și a importurilor, alături de fluxurile de capital și forță de muncă, se reflectă în solduri pozitive sau negative ale contului curent. „În mod corect sau eronat, în ciuda reducerii din ultimii ani a excedentului de cont curent al Chinei și a deficitului de cont curent înregistrat de SUA (deși, pentru SUA, deficitul în 2018 a crescut, în ciuda aplicării de creșteri de taxe vamale), dezechilibrele de cont curent continuă să rămână o sursă de tensiune în plan global" remarcă un recent raport Bruegel.[33] Evident, dacă adăugăm factorilor economici pe cei politici, avem o imagine mult mai completă a tabloului actual, în care liderii populiști și cei naționaliști capitalizează în interes propriu teama de globalizare și apelează la măsuri rudimentare, prin care creează noi bariere în calea fluxurilor de mărfuri, servicii, capital și forță de muncă.

3.2 Către un sistem internațional bazat pe noi reguli?

Actuala ordine internațională reflectă existența unui cadru de reguli politice și economice liberale, ale căror baze au fost puse după cel de-al doilea război mondial, odată cu crearea *instituțiilor de la Bretton Woods*.[34] În cele șapte decenii care au urmat, rețeaua de instituții și agenții internaționale s-a diversificat

---

[31] Dani Rodrik, *Has Globalisation Gone Too Far?,* Washington, DC*:* Institute for International Economics, 1997.

[32] The Guardian, „Globalisation: The Rise and Fall of an Idea that Swept the World", 14 July 2017.

[33] Uri Dadush, Guntram Wolf, „The European Union's Response to the Trade Crisis", Bruegel Policy Contribution Issue n˚5, March 2019.

[34] *Instituțiile de la Bretton Woods* au fost stabilite în cadrul unei întâlniri între 43 de țări care a avut loc la Bretton Woods, New Hampshire, USA in iulie 1944, cu scopul de a sprijini refacerea economiilor lumii după al doilea război mondial și a promova cooperarea internațională. La baza creării celor două instituții, FMI și BM, plus GATT (în locul OMC), au stat ideile a trei oameni politici vizionari: Secretarul de stat american Henry Morgenthau, consilierul lui

foarte mult, cu scopul de a ușura și întări cooperarea globală în diferite domenii, precum cel comercial (Organizația Mondială a Comerțului), financiar (Consiliul de Stabilitate Financiară), energetic (Agenția Internațională a Energiei), sănătății (Organizația Mondială a Sănătății), drepturilor omului (Curtea Europeană a Drepturilor Omului), etc. Cadrul juridic și instituțional internațional a evoluat extrem de mult, de la domeniul comercial la cel al apărării drepturilor omului. Mecanismul care funcționează în cadrul OMC, menit să rezolve disputele dintre state, reprezintă un exemplu de instituționalizare supranațională a unui domeniu extrem de sensibil, în care guvernele statelor membre au fost de acord să cedeze prerogative ale suveranității unui organism suprastatal.

Modificarea centrelor de putere economică anunță modificarea centrelor de putere politică, iar tranziția, de la structuri și reguli care au guvernat ordinea internațională după al doilea război mondial către noi reguli și noi instituții, menite să jaloneze situația de astăzi, complet diferită de cea care a existat în anii 50, apare ca inevitabilă. Provocările vin de peste tot: evoluții tehnologice rapide, evoluțiile financiare adesea foarte greu de controlat, electorat dezamăgit, state revanșarde, etc. Toate aceste provocări par să aibă puține elemente în comun, excepție fiind faptul că fiecare dintre ele se poziționează împotriva actualei ordini internaționale liberale.

Ca atare, nu este surprinzător faptul că tema mutațiilor din economia globală și a reformării sistemului internațional bazat pe reguli a devenit o preocupare constantă în dezbaterea publică din ultimii ani. Adam Ward consideră că trăim ultimele clipe de viață ale „ordinii internaționale bazate pe reguli" („*a rules-based international order*"):

> Aproape zilnic, sub Donald Trump, vedem o Americă ce se retrage din responsabilitățile ei internaționale, o Chină mult mai asertivă, care și-a inclus în agendă reformarea relațiilor și instituțiilor internaționale, un recul al democrației și o creștere a populismului în multe țări, în vreme ce noile tehnologiile dislocă societăți și economii în moduri infinite.[35]

Dacă direcția unei reforme profunde a regulilor, instituțiilor, principiilor, valorilor, care stau la baza sistemului global, este evidentă, cea a punctului de destinație rămâne deocamdată incertă: „în vreme ce realitatea punctului de plecare – vorbind la modul general, cea specifică Vestului – este indubitabilă, cea a destinației, rămâne opacă".[36]

Harriet Maynihan observă că poziția Chinei față de modificările sistemului internațional bazat pe reguli este una nuanțată. Pe de o parte, China este o susținătoare a Organizației Națiunilor Unite, fiind al treilea contribuitor bugetar (după SUA și Japonia), dar și o apărătoare a OMC, unde caută să salveze mecanismul de reglementare a diferendelor și să identifice soluții de depășire a crizei creată de SUA prin refuzul de a numi noi judecători în Organismul de Apel. Pe de altă parte, dorința Chinei de a fi actor principal în reformarea ordinii internaționale bazate pe reguli creează și riscuri, mai ales dacă avem în vedere domenii precum proprietatea intelectuală, drepturile omului sau guvernanța internetului.[37]

Conform Forumului Economic Mondial (World Economic Forum),[38] parcurgem o nouă etapă în evoluția economiei globale, în care statele (nu instituțiile supranaționale) controlează politicile globale (*strongly state-centred politics*). Dorința de „recâștigare a controlului", în plan intern, în raport cu rivalii politici, sau extern, față de instituțiile multilaterale sau supranaționale, este tot mai prezentă: „Riscurile globale se intensifică, dar acțiunile colective necesare pentru a le contracara lipsesc. În schimb, diviziunile de

---

economic Harry Dexter White și economistul britanic John Maynard Keynes. Aceștia doreau să pună bazele unei ordini economice postbelice bazate de consens în procesul decizional și pe cooperare în relațiile economice și comerciale.

[35] Adam Ward, „Adapt or Die", în volumul Jack Statham (ed.), *Ideas for Modernizing. The Rules-based International Order*, Chatham House. Expert Perspectives, London: Chatham House, 2019, p. 3.

[36] *Ibidem*, *loc. cit*.

[37] Harriet Maynihan, „Engage China to Uphold Multilateralism, but Not at Any Cost", în Statham (ed.), *op. cit.*, pp. 49-50.

[38] Forumul Economic Mondial (World Economic Forum) este mult mai bine cunoscut datorită întâlnirilor anuale organizate cu reprezentați de marcă ai mediului de afaceri, vieții politice, jurnaliști, organizații non guvernamentale, din localitatea elvețiană Davos.

înmulțesc. (...) Energia consumată în consolidarea sau recâștigarea controlului național riscă să slăbească răspunsurile colective la provocările globale”.[39]

Războiul comercial dintre SUA și China reflectă modificarea centrelor de putere la scară globală, cu toate consecințele care derivă de aici. Nu doar sistemul comercial multilateral traversează una din cele mai serioase crize după al doilea război mondial, ci întreaga ordine internațională postbelică este pusă sub semnul întrebării, iar procesul „*slowbalizării*” devine o realitate tot mai palpabilă.[40] Cu siguranță va urma o perioadă de reașezări și reconfigurări, în care tensiunile în creștere dintre tendința de încetinire a globalizării economiei mondiale și cea de creștere a naționalismelor în politica globală vor accentua dezechilibrele din economia mondială.

3.3 Rătăciți în scenarii ...

În topul comerțului internațional au pătruns noi actori cu un ritm de creștere economică impresionant, țările în dezvoltare. Ele joacă un rol tot mai important în stabilirea modului în care regulile internaționale se aplică și/sau se modifică. În același timp, economiile puternice, care au stabilit regulile jocului vreme de decenii (precum SUA) nu par dispuse să renunțe la poziția deținută și nici dispuse să țină cont de decizii luate de o instituție supranațională, precum OMC. Harbinson constată:

> OMC a fost suprasolicitat ca polițist internațional, judecător și complet de judecată în cadrul comerțului internațional. Cert este că reforma OMC nu poate progresa fără consimțământul colectiv și sprijinul său membrilor săi. Trebuie să recunoaștem această realitate, să ne moderăm așteptările și să ne concentrăm asupra a ceea ce OMC, în mod pragmatic, poate realiza.[41]

Ultima rundă de negocieri multilaterale OMC, a noua, Runda Doha, a fost un eșec.[42] Conform *Financial Times*,[43] la vremea respectivă, trei mari categorii de probleme au împiedicat atingerea consensului: prima categorie a vizat lipsa de solidaritate dintre țările în dezvoltare,[44] a doua mare categorie de probleme a fost generată de prezența Chinei la negocieri, țară care devenise deja un foarte important exportator global, dar care continua să se bucure de drepturile care revin țărilor în dezvoltare, iar a treia mare categorie de probleme a venit din partea SUA, care nu au fost credibile în negocierile multilaterale, promovându-și propriului lobby în agricultură și solicitând acces liber pe piețele externe, în schimbul reducerii subvențiilor în plan intern. Din păcate, până în prezent, niciuna din aceste probleme nu a fost rezolvată. În schimb, unele aspecte s-au acutizat (conflictul comercial SUA-China, de pildă) sau au apărut probleme noi (funcționarea Organului de Apel).

Conform unui studiu Bruegel, pentru cele trei categorii mari de probleme legate de reformarea sistemului comercial multilateral (reluarea negocierilor, poziția SUA privind reformei OMC și poziția Chinei pe același subiect), există cel puțin două mari categorii de scenarii, unele favorabile, unele nefavorabile.[45] Pe scurt, scenariul favorabil este cel conform căruia, statele membre OMC și-ar formaliza consensul prin așa-numitele acorduri plurilaterale[46] și reluarea negocierilor în cadrul OMC ar fi posibilă. Întrebarea la care se

---

[39] World Economic Forum, *Global Risks Report*, 2019, http://reports.weforum.org/global-risks-2019/executive-summary/.

[40] The Economist, „Globalisation Has Faltered”, 24 January 2019, https://www.economist.com/briefing/2019/01/24/globalisation-has-faltered.

[41] Stuart Harbinson, „The Trump Tariffs on Steel and Aluminium: the End of the WTO?”, *ECIPE Bulletin No. 1/2018*, https://ecipe.org/wp-content/uploads/2018/03/Bulletin-0118.pdf.

[42] Negocierile au început în 2001, au eșuat lamentabil în 2008, după un consiliu ministerial în care un grup de state au decis să meargă mai departe purtând discuții plurilaterale asupra liberalizării serviciilor în afara cadrului oferit de OMC și au fost oficial închise la finele anului 2015.

[43] „The Doha Round Finally Dies a Merciful Death”, *Financial Times*, 15 December 2015, https://www.ft.com/content/9cb1ab9e-a7e2-11e5-955c-1e1d6de94879.

[44] În cazul agriculturii, de pildă, diferențele de viziune dintre importatorii și exportatorii neți au împiedicat atingerea compromisului.

[45] Dadush, Wolf, *art. cit.*

[46] Acordurile plurilaterale sunt acorduri negociate între țări care au o pondere importantă în schimburile comerciale globale și care sunt de acord să ofere ulterior concesii pe baza clauzei națiunii celei mai favorizate și altor țări.

caută însă răspuns este cum ar trebui realizate aceste negocieri pentru a atinge acel nivel acceptabil de compromis între țări cu interese atât de diferite, precum SUA, China, UE, Japonia, etc. Scenariul pesimist este cel conform căruia puterea de negociere a OMC nu ar mai putea fi revitalizată, ceea ce înseamnă că OMC ar pierde și mai mult din relevanță și ar putea chiar să dispară.

În ceea ce privește poziționarea SUA asupra reformării OMC, scenariul favorabil este cel conform căruia SUA nu vor dori să renunțe la cadrul legal reprezentat de această organizație și vor fi interesate doar să-l modifice. În cazul Organismului de Apel, punctul de vedere exprimat de SUA este esențial: modificări de procedură sau desființare totală, ingerința unei astfel de structuri supranaționale în afacerile interne americane nefiind de acceptat. Ceea ce se poate întrevedea este că sub actuala administrație americană, scenariul al doilea este mult mai probabil. Mai mult, în cazul în care, în cadrul mecanismului de remediere a diferendelor, SUA ar fi condamnate, există posibilitatea ca ele să părăsească organizația. O astfel de ipoteză ridică mari semne de întrebare privind relevanța și eficacitatea unei organizații internaționale consacrată liberalizării schimburilor comerciale, din care SUA nu ar face parte.

Scenariul favorabil și extrem de realist legat de poziționarea Chinei față de reformarea OMC este cel conform căruia China va susține menținerea actualei organizații și a sistemului pe care ea îl reprezintă. Începând cu anul 2001, China a beneficiat de calitatea de stat membru al OMC prin acces liber pe piețele țărilor dezvoltate în condițiile favorabile, acordate țărilor în dezvoltare. În plus, a beneficiat și de existența procedurii de reglementare a diferendelor, primind inclusiv rezoluții favorabile ei.[47] Cu toate acestea, reformarea regulilor OMC s-ar putea lovi de rezistența Chinei atunci când ar veni vorba de intervenționismul statal din economie, protejarea drepturilor de proprietate intelectuală sau prezența barierelor la intrarea pe piața chineză. Scenariul pesimist ar fi cel în care tensiunile dintre China și SUA s-ar acutiza, China ar refuza să inițieze reforme în capitalismul de stat practicat intern și ar decide să creeze propria organizație de comerț internațional, adâncind și mai mult faliile la nivel global.

Privind dincolo de aceste scenarii, constatăm că sistemul comercial mondial și întreaga ordine economică și politică postbelică sunt supuse unor presiuni extrem de serioase. Noua ideologie, promovată de administrația americană, *„America first”*, ridică mari semne de întrebare în legătură cu rolul de lider pe care SUA și l-a asumat la nivel global. China, pe de altă parte, practică un multilateralism selectiv și favorizează relațiile bilaterale care îi pot oferi avantaj, precum inițiativa *„Belt and Road”*. Între cele două mari puteri, Uniunea Europeană se află la rândul ei într-un nou moment de cotitură după momentul Brexit, propriul ei sistem de reguli și instituții creat după cel de-al doilea război mondial fiind în curs de restructurare profundă.

Bibliografie

Bertelsmann Stiftung, *How Hidden Protectionism Impacts International Trade*, Policy Brief 2017/09.

Blinder, Alan, „The Free-Trade Paradox. The Bad Politics of a Good Idea”, *Foreign Affairs*, January/February 2019 <https://www.foreignaffairs.com/articles/2018-12-11/free-trade-paradox>.

Comisia Europeană, „Reforma OMC: UE propune o soluție pentru funcționarea organului de apel”, Comunicat de presă, Bruxelles, 26 noiembrie 2018 <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-6529_ro.htm>.

Dadush, Uri și Guntram Wolf, „The European Union's Response to the Trade Crisis”, Bruegel Policy Contribution Issue n°5, March 2019 <http://bruegel.org/wp-content/uploads/2019/03/PC-05_2019.pdf>.

Diamond, Jeremy, „Trump: 'We can't continue to allow China to rape our country'”, CNN, 2 May 2016 <https://edition.cnn.com/2016/05/01/politics/donald-trump-china-rape/index.html>.

[47] Astfel, China a primit o rezoluție favorabilă în anul 2003 într-o dispută împotriva SUA privind restricțiile la importul de oțel impuse sub președintele George W. Bush.

Donald Trump, Twitter, „China is neither an ally or a friend – they want to beat us and own our country” <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/1165756365832273 92>.

Drăgan, Gabriela, *Fundamentele comerțului internațional*, București: Editura ASE, 2004.

Evenett, Simon J. and Johannes Fritz, *Brazen Unilateralism: The US–China Tariff War in Perspective*, The 23rd Global Trade Alert Report, London: Centre for Economic Policy Research, 2018.

FocusEconomics, *China Economic Outlook*, Economic Forecast from the World's Leading Economists <https://www.focus-economics.com/countries/china>.

Harbinson, Stuart, „The Trump Tariffs on Steel and Aluminium: the End of the WTO?”, ECIPE Bulletin No. 1/2018 <https://ecipe.org/wp-content/uploads/2018/03/Bulletin-0118.pdf>.

Levy, Phil, „What's Next for the World Trade Organisation?”, *Forbes*, 31 octombrie 2018 <https://www.forbes.com/sites/phillevy/2018/10/31/whats-next-for-the-world-trade-organization/#346cb0986ce8>.

Maynihan, Harriet, „Engage China to Uphold Multilateralism, but Not at Any Cost”, în volumul Jack Statham (ed.), *Ideas for Modernizing. The Rules-based International Order*, Chatham House. Expert Perspectives, London: Chatham House, 2019, pp. 49-52 <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/path-forward-wto-reform>.

Nicita, Alessandro, Marcelo Olarreaga, Peri Silva, „Cooperation in WTO's Tariff Waters?”, *Journal of Political Economy*, vol. 126, issue 3, pp. 1302-1338, 2018 <https://econpapers.repec.org/article/ucpjpolec/doi_3a10.1086_2f697085.htm>.

Parlamentul European, *Fișe descriptive, Uniunea Europeană și Organizația Mondială a Comerțului*: date disponibile la 19 septembrie 2018 <https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm>.

PricewaterhouseCoopers (PwC), *The World in 2050. The Long View: How Will the Global Economic Outlook Change by 2050?,* February 2017 <https://www.pwc.com/gx/en/issues/economy/the-world-in-2050.html>.

Rodrik, Dani, „How to Avoid a Trade War”, July 10, 2018 <www.project-syndicate.org/commentary/china-europe-reaction-trump-trade-tariffs-by-dani-rodrik-2018-07>.

Scheider-Petsinger, Marianne, „The Path Forward on WTO Reform”, May 7, 2019 <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/path-forward-wto-reform#>.

Sebastien, Jean, Martin Philippe, Sapir Andre, *Avis de tempete sur le commerce international: quelle strategie pour L'Europe*, Les notes du Conseil d'analyse economique, nr. 46, Juillet 2018 <http://www.cae-eco.fr/IMG/pdf/cae-note046.pdf>.

Statistics Times, *Projected GDP Ranking (2019-2023)* <http://statisticstimes.com/economy/projected-world-gdp-ranking.php>.

Stracqualursi, Veronica, „10 Times Trump Attacked China and Its Trade Relations with the US”, ABC News, 9 November 2017 <https://abcnews.go.com/Politics/10-times-trump-attacked-china-trade-relations-us/story?id=46572567>.

The Economist, „Globalisation Has Faltered”, 24 January 2019 <https://www.economist.com/briefing/2019/01/24/globalisation-has-faltered>.

Ward, Adam, „Adapt or Die”, în volumul Jack Statham (ed.), *Ideas for Modernizing. The Rules-based International Order,* Chatham House. Expert Perspectives, London: Chatham House, 2019, pp. 2-5 <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/path-forward-wto-reform>.

World Economic Forum, *Global Risks Report*, 2019 <http://reports.weforum.org/global-risks-2019/executive-summary/>.

World Trade Organisation (WTO), „China Initiates WTO Dispute Complaint against Additional US Tariffs on Chinese Imports” <https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/ds565rfc_27aug18_e.htm>.

World Trade Organisation (WTO), *Appellate Body Members* <https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/ab_members_descrp_e.htm>.

Anexă

Cele mai importante momente în războiul comercial dintre SUA și China (iulie 2018 - iunie 2019)
Ziua 1: Deoarece în negocierile prealabile, cele două părți nu au ajuns la o soluție de compromis reciproc acceptabilă,[48] începând cu *6 iulie 2018*, organele vamale americane decid să aplice taxe vamale de 25% asupra unui volum de 34 miliarde $ mărfuri chineze (prima listă includea 818 categorii de produse importate din China). Printre mărfurile taxate în această primă rundă se numără fierul și produsele din oțel, mașinile electrice, produsele feroviare. Răspunsul Chinei nu se lasă așteptat: creșteri similare de taxe vamale asupra unui volum de mărfuri americane în valoare de 29.6 miliarde $. În același timp, Administrația americană amenință și cu acțiuni viitoare: până în septembrie, aplicarea unor taxe vamale de 25% asupra uneia a doua liste de produse reprezentând 16 miliarde $ importuri chineze și până spre finele anului 2018, impunerea cu 10% a produselor aflate pe o a treia listă (circa 6000 de poziții) în valoare de 200 miliarde $. *Ziua 49*: Amenințările sunt puse în practică, la 23 august 2018 încep a fi aplicate taxe vamale de 25% asupra a 279 mărfuri provenind din China (în valoare de 16 mld$). China răspunde și ea cu măsuri de retaliere, impunând taxe de 25% asupra a 333 bunuri provenind din SUA (în valoare de 16 mld$). Pe 24 septembrie 2018, SUA aplică a treia rundă de taxe vamale asupra unui volum de mărfuri chineze în valoare de 200 mld $, inițial taxe de 10%, care vor crește la 25% de la 1 ianuarie 2019. Valoarea totală a importuri chineze taxate suplimentar ajunge la 250 mld$ (aproximativ jumătate din importurile anului 2017). China răspunde prin impunerea suplimentară a unui volum de mărfuri americane în valoare de 60 mld $. În octombrie 2018, SUA anunță că pregătește taxarea tuturor importurilor chineze, în cazul în care întâlnirea dintre Trump și Xi din Argentina, din cadrul G20, nu va avea succes. Pornind de la cifrele anului 2017, începând cu februarie 2019, urmau a mai fi taxate suplimentar mărfuri chineze în valoare de 257 mld $. Pe 16 mai (ziua 313), Departamentul de Comerț al SUA anunță că a adăugat Huawei Technologies Co. Ltd. și companiile sale afiliate pe așa-numita „lista de entități”, ceea ce va obliga companiile americane să ceară aprobarea guvernului SUA înainte de a mai vinde către compania chineză de telecomunicații. Pe 1 iunie 2019, în *ziua 331* de la declanșarea conflictului comercial, China aplică tarife de 25%, 20% și 10% asupra unui volum de mărfuri provenind din SUA în valoare de 60 mld $ (anunțul fusese făcut pe 13 mai 2019). Pe 18 iunie 2019, în a *348-a* zi, Trump și Xi reiau negocierile prin telefon, cu mai puțin de două săptămâni de la summit-ul G20 care va avea loc în Osaka, pe 28 și 29 iunie, unde ambele părți au confirmat că se vor întâlni. Anterior, Administrația Trump a amenințat că va impune taxe vamale și pe restul de 300 miliarde $ importuri din China, în cazul în care negocierile nu vor evolua corespunzător. Noile tarife se vor aplica pe produse precum telefoanele mobile, calculatoarele, îmbrăcămintea.

Sursa: Prelucrare realizată de autor după China Briefing, The US-China Trade War. A Timeline, https://www.china-briefing.com/news/the-us-china-trade-war-a-timeline/

[48] Conform solicitărilor făcute de administrația Trump pe timpul negocierilor bilaterale desfășurate între 3-7 mai 2018 la Beijing, China ar fi trebuit să ia măsuri pentru reducerea deficitului în următorii doi ani (2020) cu cel puțin 200 miliarde $.

Capitolul 13

CONFLICTUL ISRAELIANO-PALESTINIAN ȘI „ILUZIA NECESARĂ” A SOLUȚIEI CELOR DOUĂ STATE

Raluca Moldovan

1. Considerații introductive

În decursul conflictului de șapte decenii dintre Israel și Palestina, partea palestiniană a fost de multe ori acuzată că nu a ratat nicio ocazie de a rata o ocazie atunci când a venit vorba de negocierea unei soluții viabile de pace între cele două părți, dar această critică se poate aplica la fel de bine și israelienilor, mai ales după semnarea, în septembrie 1993, la Casa Albă, a Declarației de Principii bazată pe negocierile de la Oslo între guvernul israelian condus de Yitzhak Rabin și Organizația pentru Eliberarea Palestinei condusă de Yasser Arafat.

Două decenii și jumătate mai târziu, mult-discutata soluție a celor două state suverane a rămas doar o iluzie necesară, cu șanse infime de a deveni realitate. Statele Unite, mediatorul tradițional al oricăror încercări de negociere între cele două părți, și-au pierdut credibilitatea de actor imparțial (după decizia președintelui Donald Trump de a muta ambasada SUA de la Tel Aviv la Ierusalim în primăvara lui 2018, ceea ce înseamnă recunoașterea implicită a Ierusalimului indivizibil drept capitală a statului evreu, în ciuda statutului aprig disputat al Ierusalimului de Est). Orice încercare de a aduce cele două părți din nou la masa negocierilor implică fără îndoială o serie de discuții lungi și dificile între Autoritatea Palestiniană (a cărei legitimitate este profund contestată de ascensiunea politică a Hamas) și guvernul israelian dominat în continuare de partidul Likud al premierului Benjamin Netanyahu, care a obținut o victorie strânsă, dar istorică în cele mai recente alegeri pentru Knesset din aprilie 2019, ceea ce totuși nu i-a asigurat poziția de premier, întrucât acesta a eșuat în încercarea de formare a unei majorități de guvernare și a fost nevoit să convoace noi alegeri pentru septembrie 2019. În ciuda poziției aparent părtinitoare a SUA, președintele Trump și-a anunțat intenția de relansare a procesului de pace în luna iunie 2019, prin formularea unui plan pe care l-a numit deja ca fiind „planul secolului”.

O nouă și relativ plauzibilă victorie electorală a lui Benjamin Netanyahu îi va consolida, cel mai probabil, deja bine-cunoscuta poziție intransigentă privind statutul Ierusalimului, al refugiaților palestinieni și al coloniilor din West Bank/Cisiordania. Prezenta contribuție va examina în detaliu factorii menționați mai sus, alături de alții, cel puțin la fel de importanți, care țin de evoluția evenimentelor într-un Orient Mijlociu mai volatil ca niciodată, precum și de contextul internațional actual, care afectează, direct sau indirect, procesul de pace israeliano-palestinian. Prima secțiune va discuta, pe scurt, cele mai importante încercări de a ajunge la un acord final între cele două părți de la începutul anilor 1990 încoace, urmând ca secțiunea subsecventă să analizeze principalele motive pentru care procesul Oslo a eșuat. Celelalte secțiuni sunt dedicate examinării celor mai semnificative obstacole în calea unei păci durabile, enumerate mai sus, precum și ideii că soluția celor două state suverane este, în condițiile prezentului, mai mult o iluzie necesară decât o posibilitate reală. În fine, concluziile includ, printre altele, o scurtă analiză a celei mai noi inițiative de pace lansată la finalul lui iunie 2019 de către Casa Albă la summit-ul din Bahrain.

Conflictul dintre cele două părți include o incompatibiliate profundă pe criterii spirituale, o serie de țeluri naționale aflate în contradicție și o rivalitate inter-comunitară a două grupuri etnico-religioase care s-au regăsit unul lângă celălalt după începutul migrației evreiești spre Palestina din anii 1880.[1] Conflictul poate fi explicat prin prisma religiei și a sectarianismului, a diferențelor etnice, a curentelor naționaliste aflate în

[1] Michael Brecher, *Dynamics of the Arab-Israeli Conflict. Past and Present: Intellectual Odyssey II*, New York: Palgrave Macmillan, 2017, pp. 9-11.

opoziție, sau a unei combinații a tuturor acestor elemente.[2] De-a lungul celor șapte decenii de conflict, acesta a fost alimentat de patru tipuri majore de acțiuni ostile: violență, ostilitate politică, discriminare economică și propaganda răuvoitoare. Aceste acțiuni sunt parte integrantă a narațiunilor construite de fiecare parte, prin care ambele se erijează în rolul de victimă, negând astfel că acestea sunt parte a unei posturi agresive.[3] Normele rivale ale auto-determinării, în cazul palestinienilor, și ale auto-apărării, în cazul israelienilor, joacă astfel un rol cheie în perpetuarea violenței, instabilității și lipsei de încredere. Fiecare parte o acuză pe cealaltă pentru inițierea ostilităților care au dus la războiul din 1948 și pentru crearea problemei refugiaților.[4]

2. Încercări recente de încheiere a unui acord final între Israel și Autoritatea Palestiniană: scurtă privire de ansamblu

Rădăcinile conflictului israeliano-palestinian trebuie căutate spre finalul secolului al XIX-lea, regăsindu-se în pretențiile teritoriale a două mișcări naționaliste de auto-determinare aflate în competiție.[5] Terenul câștigat treptat de sionism, care promova ideea unui cămin național evreiesc în Palestina (aflată atunci sub mandat britanic) a dus la o accelerare vizibilă a emigrației evreilor europeni spre teritoriile odinioară ocupate de regatul Israelului, mai ales după Declarația Balfour din 1917, prin care puterea mandatară se angaja să sprijine crearea unui stat național evreiesc în Palestina. Acest stat a fost creat prin decizia Adunării Generale a ONU din noiembrie 1947, ceea ce a dus la începutul conflictului deschis dintre nou-creatul stat și vecinii săi arabi, care insistau că Occidentul încerca să își liniștească conștiința pentru atrocitățile Holocaustului și să își plătească datoria față de evrei cu teritoriul altcuiva.[6] Planul de partiție a Palestinei propus de ONU presupunea împărțirea teritoriului Palestinei britanice în două state independente, Ierusalimul – disputant de ambele părți – urmând să aibă un statut special, administrat de o comisie internațională.[7] Acest plan a fost refuzat din start de palestinieni și de celelate state arabe din vecinătate, un refuz care semnala intenția fermă a acestora de a nu recunoaște crearea unui stat evreu în Orientul Mijlociu.[8] Astfel, circumstanțele în care a luat naștere statul Israel au garantat formarea unei "mentalități de asediu" în care domnea o permanentă stare de alertă cu privire la iminența unui atac arab.

Conflictele dintre cele două părți au escaladat în război deschis în 1948, 1967 și 1973, Israelul câștigând de fiecare data în fața coalițiilor arabe formate din Egipt, Siria, Iordania și Irak; ca urmare a victoriei categorice din Războiul de Șase Zile (iunie 1967), Israel a ocupat teritoriile care, după armistițiul din 1949, erau sub administrație iordaniană (West Bank și Ierusalimul de Est) sau egipteană (Fâșia Gaza și peninsula Sinai – care a fost reanexată de Egipt după încheierea Acordului de la Camp David din 1978, prin care cele două state și-au normalizat relațiile bilaterale). Începând mai ales cu a doua jumătate a anilor 1970, Israel a adoptat o politică de colonizare a West Bank, Ierusalimului de Est și fâșiei Gaza prin facilitarea

[2] Beverly Milton-Edwards și Peter Hinchcliffe, *Conflicts in the Middle East since 1945*, 3rd edition, New York: Routledge, 2001, pp. 22-23.
[3] Padraig O'Malley, *The Two-State Delusion. Israel and Palestine – A Tale of Two Narratives*, New York: Viking Press, 2015, p. 126.
[4] Mohammed S. Dajani Daoudi, „Palestinian Refugees", în Elizabeth G. Matthews, David Newman, Mohammed S. Dajani Daoudi (eds.), *The Israel-Palestine Conflict. Parallel Discourses*, London and New York: Routledge Taylor&Francis Group, 2011, p. 40.
[5] Galia Golan, *Israel and Palestine. Peace Plans and Proposals from Oslo to Disengagement*, Princeton: Markus Wiener Publishers, 2008, p. 2.
[6] Mark Tessler, „The Israeli-Palestinian Conflict", în Ellen Lust (ed.), *The Middle East*, 14th edition, London: Sage Publications, 2017, p. 1284.
[7] Planul de partiție a luat în considerare atât recomandările Comisiei Peel, numită de guvernul britanic în 1936 pentru a investiga cauzele revoltelor din Palentina mandatară, cât și concluziile comisiei UNSCOP, a cărei misiune a fost aceea de a formula o soluție rezonabilă privind împărțirea teritoriului dintre Marea Mediterană și râul Iordan. Vezi și Emma C. Murphy, „Zionism and the Palestine Question", în Youssef M. Choueiri (ed.), *A Companion to the History of the Middle East*, Malden: Blackwell Publishing, 2005, p. 281.
[8] Nayef R. F. Al-Rodhan, Graeme P. Herd, Lisa Watanabe, *Critical Turning Points in the Middle East, 1915-2015*, London: Palgrave Macmillan, 2011, pp. 84-85; Christopher Catherwood, *A Brief History of the Middle East. From Abraham to Arafat*, New York: Carroll&Graf Publishers, 2006, p. 193.

înființării de așezări evreiești care numără în prezent mai multe sute, incluzând sute de mii de israelieni care ar trebui evacuați și relocați, în cazul în care cele două părți ajung la un acord final privind crearea unui stat palestinian independent a cărui bază teritorială va fi West Bank.[9] Astfel, înainte de 1967 Israelul nu avea, propriu-zis, o „problemă palestiniană", doar o „problemă arabă" perpetuată de un status quo fragil cu Egiptul și Iordania.[10] Tratatul israeliano-egiptean semnat în 1979 a fost un prim pas extrem de important în implementarea Rezoluției 242 a Consiliului de Securitate ONU din noiembrie 1967, care conține unul dintre principiile esențiale pe baza cărora s-au purtat diverse runde de negocieri între Israel și Organizația pentru Eliberarea Palestinei (OEP)/Autoritatea Palestiniană (AP), anume „teritorii în schimbul păcii" (*land for peace*).

După momentul Oslo 1993 și semnarea Declației de Principii care părea să reprezinte o bază solidă pentru încheierea unui acord final de pace (*final status agreement*, FSA), cele două părți au încercat în numeroase rânduri (cu medierea a diverși actori internaționali) să discute modalitățile de implementare ale prevederilor Acordurilor de la Oslo (la care mă voi referi în secțiunea următoare); toate aceste încercări au eșuat din diverse motive. Între 2000, când președintele american Bill Clinton, aflat la final de mandat, a propus o serie de parametrii care să faciliteze încheierea unui acord final, și 2010, au fost formulate 17 încercări de a încheiere a unui acord final de pace între Israel și partea palestiniană.[11] Fiecare dintre acestea a eșuat, în ciuda eforturilor considerabile întreprinse de negociatorii din ambele tabere. Toate rundele de negocieri s-au desfășurat sub semnul unui joc cu sumă zero, în care fiecare dintre părți a pornit de la premisa că „nimic nu este agreat până când totul nu este agreat", în loc de o abordare mai flexibilă care facilita acordul cu privire la chestiuni specifice luate pe rând.

Cea mai recentă astfel de încercare a fost cea a fostului secretar de stat american John Kerry, care a fost nevoit să recunoască eșecul negocierilor in 2014, după aproape nouă luni de discuții.[12] În opinia mea, această încercare de mediere nu a dus la semnarea unui FSA în principal din cauza faptului că echipa lui Kerry nu a analizat suficient cauzele care au dus la imposibilitatea implementării soluției celor două state în cele două decenii care au trecut de la încheierea Acordurilor de la Oslo: formula descrisă în Declarația de Principii, anume negocieri de tip „totul sau nimic" cu privire la chestiunile care trebuiau incluse în acordul final a garantat, practic, nu doar eșecul negocierilor din 2013-2014, ci și pe cel al discuțiilor de la Camp David din 2000 și al celor dintre premierul israelian Ehud Olmert și președintele Autorității Palestiniene Mahmoud Abbas din septembrie 2008 (potrivit poziției israeliene, condițiile oferite de Olmert cu această ocazie au fost cele mai generoase sub aspectul teritoriului propuse vreodată de un lider al guvernului de la Tel Aviv).[13] Declarația de la Oslo cerea ca Israel și OEP să discute statutul Ierusalimului, problema refugiaților palestinieni, cea a coloniilor din West Bank și a aranjamentelor de securitate (o listă relativ incompletă de probleme care trebuiau clarificate) în limita diverselor termene specificate după semnarea

[9] În 2005, premierul israelian Ariel Sharon a luat decizia retragerii unilaterale din Gaza, ceea ce a dus la evacuarea a aproximativ 8000 de coloniști israelieni, o decizie care a stârnit proteste și controverse în Israel, dar care a fost finalizată cu relativ puțină opoziție efectivă. De atunci, Israelul a purtat trei conflicte armate cu Gaza, dominată de Hamas, care au folosit teritoriul Fâșiei pentru a lansa mii de rachete spre Israel. Cucerirea West Bank (numit de mulți politicieni evrei Iudeea și Samaria, denumirea provinciilor biblice din acea regiune) și a Ierusalimului de Est a declanșat o fervoare mesianică mai ales în rândul evreilor ultraortodocși pentru care crearea de colonii sioniste într-o zonă pe care o considerau ca aparținând de drept statului evreu era următorul pas logic.

[10] Yossi Alpher, *No End of Conflict. Rethinking Israel-Palestine*, New York: Rowman&Littlefield, 2016, p. 19.

[11] În afară de cele menționate în text, ar mai fi de inclus aici planul Tenet, propus de directorul CIA, George Tenet, în 2001 și cel formulat de generalul Anthony Zinni în martie 2002.

[12] Tessler, *art. cit.*, în Lust (ed.), *op. cit.,* p. 1532; Brecher, *op. cit.*, p. 305. Secretarul de stat american a propus șase principii ca bază pentru negocierile bilaterale; printre acestea se numără crearea a două state, unul arab și unul evreu, între granițele marcate de așa-numita „linie verde" stabilită prin armistițiul din 1949 și găsirea unei soluții realiste la problema refugiaților palestinieni. Pentru mai multe detalii, vezi Gregory Harms, Todd M. Ferry, *The Palestine-Israeli Conflict. A Basic Introduction*, 4th edition, London: Pluto Press, 2017, pp. 208. Pentru o analiză mai detaliată a negocierilor mediate de John Kerry, vezi Ronald E. Powaski, *Ideals, Interests and US Foreign Policy from George H. W. Bush to Donald Trump*, New York: Palgrave Macmillan, 2019, pp. 174-176.

[13] Brecher, *op. cit.*, pp. 303-304.

Acordului din septembrie 1993, însă mecanismele de monitorizare și implementare ale acestor măsuri au fost ineficiente.[14] Esențialmente, Declarația de Principii a fost un document semnat între un stat suveran, Israel și o mișcare de eliberare formată în anii 1960, OEP – un acord între doi actori cu statut profund inegal.

Mai devreme, între 2002 și 2003, patru inițiative menite să revitalizeze procesul de pace și să oprească spirala violenței care afecta Israelul după începerea celei de a doua intifada din 2000 au fost propuse; una a venit din lumea arabă, una din partea comunității internaționale și a SUA, iar două au fost produsul colaborării israeliano-palestiniene. Prima a fost propusă în 2002 la summit-ul Ligii Arabe și oferea Israelului pace cu vecinii arabi și relații diplomatice normale în schimbul retragerii până la granițele stabilite înainte de 1967 și a acordului său pentru înființarea unui stat palestinian în West Bank și Gaza, cu capitala în Ierusalimul de Est.[15] Inițiativa internațională, cunoscută drept „foaia de parcurs pentru pace" (*roadmap for peace*), a fost propusă în 2003 de către Cvartetul pentru Orientul Mijlociu (SUA, UE, Rusia și ONU) și consta într-o serie de trei termene-limită pentru încetarea violenței, crearea unui stat palestinian independent cu granițe provizorii, și încheierea unui acord final între cele două părți care să marcheze finalul conflictului până în 2005.[16] Această foaie de parcurs a fost susținută de administrația președintelui George W. Bush, care și-a exprimat ferm sprijinul pentru crearea unui stat palestinian suveran - prima dată când un șef de stat american recunoștea public că scopul final al negocierilor era formarea unei astfel de entități statale.[17] Cea de-a treia inițiativă a fost planul propus în 2002 de către Ami Ayalon (fostul comandant al marinei israeliene) și Sari Nusseibeh (un intelectual palestinian foarte cunoscut), bazat în mare măsură pe parametrii propuși de președintele american Bill Clinton în 2000; astfel, Israel urma să se retragă din teritoriile ocupate și să înlăture coloniile din West Bank și Gaza, Ierusalimul trebuia să devină un oraș deschis, cu partea evreiască sub suveranitate israeliană, iar cea arabă sub suvernitate palestiniană; în final, refugiaților palestinieni li se recunoștea dreptul de întoarcere, dar doar în viitorul stat palestinian. Ultima dintre cele patru inițiative, în 2003, a fost produsul unui grup restrâns de lucru condus de Yossi Beilin, fost ministru de justiție în guvernul lui Ehud Barak, și a colaborării cu ministrul informației al AP, Yasir Abd Rabbo; acest document este cunoscut și sub numele de „acordul de la Geneva" și se bazează tot pe parametrii propuși de Bill Clinton, dar merge mai în detaliu decât inițiativa precedentă, incluzând și o hartă indicând granițele viitorului stat palestinian și faptul că Israelul ar urma să păstreze aproximativ 2,7% din West Bank (aria care includea cele mai multe colonii evreiești).[18] Mai mult, Israelul ar urma să recunoască suveranitatea palestiniană asupra Haram al-Sharif (Muntele Templului) în schimbul acordului Autorității Palestiniene ca Israelul să aibă ultimul cuvânt în ceea ce privește numărul de refugiați acceptați înapoi în statul evreu. Niciunul din cele patru planuri nu a condus la reluarea negocierilor de pace între Israel și AP.[19]

În ciuda acestei serii de eșecuri, prim-ministrul israelian Ariel Sharon a decis unilateral în 2005 să retragă trupele israeliene din Gaza și să dezmembreze așezările evreiești fondate acolo după ocupația din 1967. Probabil principalul motiv din spatele deciziei lui Sharon a fost de natură demografică: Israelul se definește ca fiind un stat evreu care are o semnificativă minoritate palestiniano-arabă, mai ales în West Bank și Gaza, o minoritate a cărei rată de creștere naturală este semnificativ mai mare decât rata natalității populației evreiești. La data respectivă, numărul palestinienilor din Gaza era de peste 1 milion, ceea ce avea

[14] Tessler, *art. cit.*, în Lust (ed.), *op. cit.*, p. 93. În plus, în 2014, Netanyahu a refuzat să accepte orice termeni dacă Abbas nu era de acord să recunoască existența legitimă a Israelului ca un stat evreu, nu doar ca un stat suveran, ceea ce pentru liderul palestinian ar fi fost echivalentul unei sinucideri politice (O'Malley, *op. cit.*, p. 127).

[15] Brecher, *op. cit.*, p. 299; O'Malley, *op. cit.*, p. 262; William L. Cleveland, Martin Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 4th edition, Boulder, CO: Westview Press, 2009, p. 517; Peter Mansfield, *A History of the Middle East*, 4th edition, New York: Penguin Books, 2013, p. 527.

[16] *Ibidem*, pp. 301-302; O'Malley, *op. cit.*, pp. 266-267. Vezi, de asemenea, Harms, Ferry, *op. cit.*, p. 178; Golan, *op. cit.*, pp. 78, 85-86; John Felton, *The Contemporary Middle East. A Documentary History*, Washington DC: CQ Press, 2008, pp. 299-300; Benjamin MacQueen, *An Introduction to Middle East Politics*, 2nd edition, London: Sage Publications, 2018, pp. 497-498.

[17] Mark Levine, *Impossible Peace. Israel/Palestine since 1989*, London: Zed Books, 2009, pp. 69-70.

[18] Golan, *op. cit.*, pp. 94, 111.

[19] O'Malley, *op. cit.*, p. 207.

potențialul de a amenința caracterul evreu al statului Israel; pe măsură ce numărul palestinienilor continua să crească, Israelul ar fi avut de confruntat o alegere imposibilă: fie să refuze acordarea de drepturi civile și politice minorității palestiniene, caz în care ar fi încetat să mai fie un stat democratic, fie să le acorde cetățenie și drepturile aferente, caz în care ar fi încetat să mai fie un stat evreu.[20]

3. Eșecul Procesului Oslo[21]

Acordurile de la Oslo, încheiate între Israel și OEP începând cu 1993, au marcat începutul unui proces care, conform așteptărilor multor politicieni și experți, ar fi urmat să conducă la instaurarea unei păci durabile între cele două părți, mai ales că primul pas a fost făcut după valul de violență declanșat de prima intifada din 1987. Într-un sens mai larg, Acordurile de Oslo reprezentau recunoașterea ambelor părți că visul fiecăruia de a controla întreg teritoriul fostei Palestine mandatare nu mai era realist: Rabin a recunoscut că Israelul va trebui să cedeze controlul asupra Fâșiei Gaza și a majorității West Bank, iar Arafat a acceptat că ar urma să conducă un stat palestinian care va sta în umbra mult mai puternicului său vecin.[22] Practic, acest lucru însemna că singura modalitate de încheia o pace durabilă era aplicarea soluției celor două state. În schimb, în decursul a mai puțin de un deceniu, speranțele născute în septembrie 1993 cu ocazia semnării Declarației de Principii între președintele OEP, Yasser Arafat și premierul israelian Yitzhak Rabin, s-au dovedit deșarte, și au marcat, foarte pobisil, începutul sfârșitului pentru o soluție care, după Oslo, părea un fait accompli. Eșecul Procesului Oslo se datorează, după cum voi arăta în cele ce urmează, atât lipsei de voință a părților de a-și îndeplini obligațiile asumate, cât și factorilor de natură istorică și ideologică, care au subminat în cele din urmă scopul final al acordurilor. Odată ce eșecul acestui proces a devenit iminent, în toamna lui 2000, fiecare parte s-a grăbit să dea vina pe cealaltă, în încercarea de a-și menține sprijinul domestic și internațional: israelienii l-au acuzat pe Arafat că nu face suficiente eforturi pentru a combate terorismul, iar liderii palestinieni le-au reproșat omologilor israelieni că încalcă repetat unul dintre principiile de bază ale acordurilor, teritoriu în schimbul păcii, printr-o politică activă de extindere a coloniilor din West Bank.[23] La o privire retrospectivă, este de asemenea foarte posibil ca procesul Oslo să fi fost subminat de însuși faptul că scopul său final – crearea unui stat palestinian independent și suveran – nu a fost menționat niciodată explicit în textul niciunuia dintre acorduri, rămânând la stadiul unei chestiuni implicite. În plus, povara conflictelor istorice dintre cele două părți s-a dovedit a fi un obstacol insurmontabil de îndată ce negociatorii israelieni și palestinieni au trebuit să traducă retorica idealistă a procesului de pace în acorduri de substanță care puteau fi duse la bun sfârșit. Mai mult decât atât, israelienii, care – după cum am arătat anterior – negociau de pe o poziție mai puternică, fiind reprezentanții unui actor statal, nu al unei organizații de eliberare non-statale (care era vocea unui popor ocupat de partenerul de negocieri), cum era cazul OEP,[24] au tratat procesul Oslo drept o oportunitate de a încheia un acord în termeni net favorabili lor, anume recunoașterea unui anumit nivel de suveranitate pentru palestinieni (dar nu crearea unui stat ca atare în West Bank și Gaza), în schimbul păstrării așezărilor evreiești deja construite și a recunoașterii existenței sale ca

---

[20] Tessler, *art. cit.*, în Lust (ed.), *op. cit.*, p. 1510.

[21] Procesul Oslo este numele comun dat unor serii de acorduri între Israel și PLO semnate începând cu 1993 până spre finalul anilor 1990, care includ, printre altele, Declarația de Principii din 1993, Acordul Oslo II din 1995 (care urma să le acorde palestinienilor un control sporit asupra West Bank și Gaza), Protocolul de la Paris din 1993 privind relațiile economice între cele două state (care era bazat pe un paradox fundamental – o separare fizică sporită între Israel și Palestina, dublată în același timp de o integrare economică crescută), Acordul privind Ierihonul și Gaza semnat la Cairo în 1994, etc. În decursul acestei secțiuni, denumirile de Procesul Oslo și Acordurile de la Oslo vor fi folosite alternativ pentru a denota aceleași dezvoltări.

[22] Felton, *op. cit.*, p. 214.

[23] Levine, *op. cit.*, pp. 8-9. Este de asemenea posibil ca Israelul să fi încercat, în a doua parte a anilor 1990, să folosească diverse metode de a slăbi suficient societatea palestiniană pentru a impune o rezolvare unilaterală a problemelor în favoarea lor, ceea ce nu a fost posibil în perioada anterioară, când cele două părți negociau direct. Cu toate acestea, Procesul Oslo a fost un câștig important de imagine pentru Israel, acesta dublând numărul de state cu care avea relații diplomatice și încheind un acord de pace bilateral extrem de important cu Iordania. (Golan, *op. cit.*, pp. 34-35).

[24] O'Malley, *op. cit.*, p. 210; MacQueen, *op. cit.*, p. 488.

stat suveran. Așa cum au afirmat mulți lideri palestinieni, din această cauză Oslo a degenerat practic într-un proces de negociere a condițiilor de capitulare.[25] În fond, scopul Declarației de Principii din 1993 era practic acela al unei recunoașteri mutuale (probabil singurul pas ireversibil al întregului proces) și al stabilirii unui orizont de timp până la încheierea unui acord final pe baza unor parametri care urmau să fie agreați ulterior.[26] Acordurile de la Oslo obligau părțile să participle la negocieri privind încheierea unui acord final într-un interval de 5 ani, începând cu 1993, pe baza Rezoluțiilor Consiliului de Securitate ONU 242 și 338, acceptate de ambele părți, deși Israelul continua să susțină că Rezoluția 242 se referea la retragerea din anumite teritorii ocupate după 1967, nu din toate teritoriile încorporate statului israelian după Războiul de Șase Zile.[27] Aceste negocieri urmau să se refere în primul rând la cele trei mari tipuri de probleme: dreptul de reîntoarcere al refugiaților palestinieni, statutul Ierusalimului de Est și cel al coloniilor din West Bank și Gaza. Aceste obstacole s-au dovedit imposibil de depășit pentru cele două părți, astfel încât finalul summit-ului de la Camp David din iulie 2000 a marcat colapsul definitiv al Procesului Oslo.[28] Însăși natura interimară a acestor acorduri a contribuit decisiv la rezultatul final: perioada de cinci ani, în opinia negociatorilor care au formulat Declarația de Principii din 1993, era necesară pentru construirea încrederii reciproce a părților, însă s-a dovedit, cel puțin pentru oponenții acordurilor, o perioadă în care să submineze procesul de pace.[29]

Conform unor explicații mai degrabă simpliste, eșecul Procesului Oslo se datorează în egală măsură israelienilor și OEP-ului pentru faptul că nu au implementat correct prevederile acordurilor, sau Statelor Unite, pentru că nu au exercitat suficient de multe presiuni asupra Israelului să oprească colonizarea în West Bank, și asupra palestinienilor să depună mai multe eforturi pentru combaterea terorismului.[30] Dar, o examinare atentă a motivelor menționate în această secțiune arată că, mai degrabă, factorii structurali adesea analizați de teoriile realiste ale relațiilor internaționale pot fi blamați pentru absența unui acord final între Israel și OEP: cu alte cuvinte, defecte inerente procesului însuși oferă o explicație mai pertinentă pentru colapsul unei decade de negocieri.[31] La prima vedere, procesul Oslo se baza pe o serie de principii-cheie ale liberalismului: recunoaștere mutuală, măsuri de sporire a încrederii, integrare economică; în plus, conflictul ajusese într-un punct în care reclama o soluție pașnică, după violența primei intifada. Dar nu implementarea greșită a acestor principii explică eșecul final din 2000-2001, ci precondițiile realiste necesare succesului său, care au lipsit de la bun început: condițiile structurale ale conflictului israeliano-palestinian nu permiteau o rezolvare a disputelor pe cale pașnică. Un astfel de obstacol structural a fost chiar cel al recunoașterii mutuale: deși Israelul a recunoscut OEP drept reprezentantul legitim al palestinienilor, și OEP a recunoscut statul Israel în mod formal, organizația nu a recunoscut sionismul drept o mișcare națională legitimă, implicit negând recunoașterea Israelului ca stat evreu, în timp ce acesta din urmă nu s-a angajat în niciun fel față de promisiunea creării unui stat palestinian. În lipsa unui acord final, perioada de tranziție stipulată de acordurile Oslo a dus la exacerbarea neîncrederii mutuale a celor două părți, iar lipsa căii clare de urmat pentru încheierea acestui tip de acord le-a permis ambelor să se poziționeze cât mai favorabil în cazul

[25] *Ibidem*, p. 54.
[26] Cleveland, Bunton, *op. cit.*, p. 503; Golan, *op. cit.*, p. 15, O'Malley, *op. cit.*, pp. 163-164; Harms, Ferry, *op. cit.*, p. 153; vezi, de asemenea, Tamar Amar-Dahl, *Zionist Israel and the Question of Palestine. Jewish Statehood and the History of the Middle East Conflict*, Berlin: De Gruyter, 2017, p. 170. Israel recunoștea OEP drept reprezentatul legitim al poporului palestinian, iar OEP recunoștea dreptul neechivoc al Israelului de a exista în pace și securitate, dar nu dreptul acestuia la existență *ca stat evreu* (Brecher, *op. cit.*, p. 288).
[27] *Ibidem*, p. 281; MacQueen, *op. cit.*, p. 487.
[28] Levine, *op. cit.*, p. 45.
[29] Golan, *op. cit.*, p. 13.
[30] Jonathan Rynhold, „Realism, Liberalism, and the Collapse of the Oslo Process: Inherently Flawed, or Flawed Implementation?", în Guy Ben-Porat (ed.), *A Comparative Analysis of Peace Implementation in Israel/Palestine, Northern Ireland and South Africa,* New York: Palgrave Macmillan, 2008, p. 111.
[31] O'Malley, *op. cit.*, p. 213.

(previzibil) al unui eșec final, făcând cât mai puține compromisuri cu putință.[32] Astfel, sporirea neîncrederii reciproce nu a fost o consecință a implementării defectuoase a prevederilor acordurilor, ci a fost o funcție a naturii inerent problematice a recunoașterii mutuale: cele două părți aveau o înțelegere practică a acestui concept mult prea diferită pentru a putea ajunge la un numitor comun. În plus, discrepanța socio-economică masivă dintre Israel și teritoriile ocupate a subminat orice încercări de clădire a încrederii prin integrare economică, deoarece acest lucru este imposibil de obținut în absența unei relații între egali.

În seria de acorduri incluse în Procesul Oslo, așa-numitul Oslo II, semnat în septembrie 1995 între Arafat și Rabin (la finalul unei perioade de doi ani în care Rabin suspendase construcția de noi colonii în West Bank), reprezintă un punct de reper important, deoarece pe baza prevederilor acestui document, controlul Palestinian asupra West Bank și Gaza urma să fie lărgit; în realitate, Oslo II a divizat West Bank în trei zone: zona A (care cuprindea orașele palestiniene importante precum Ierihon, Hebron, Betleem, Ramalla, Nablus – 18% din teritoriu), sub control exclusiv palestinian, zona B, sub control civil palestinian (21% din teritoriu) și control de securitate israelian și zona C (aprox. 60%) din teritoriu, sub control exclusiv israelian – ceea ce practic reprezenta doar un surogat de suveranitate pentru OEP.[33] Conform prevederilor, zona B și părți din zona C urmau să fie returnate treptat sub control palestinian, după retragerea trupelor isrealiene din aceste teritorii. În cele din urmă, relocarea trupelor IDF (Israeli Defense Forces) nu s-a făcut decât în foarte mică măsură, fără a respecta angajamentele asumate prin Oslo II. În plus, zonele A și B sub control palestinian au fost transformate în enclave, fiind înconjurate de posturi de control ale IDF, care făceau ca libera circulație a palestinienilor din acele regiuni să fie extrem de dificilă.[34]

Asasinarea lui Yitzhak Rabin de către un evreu ultraortodox la finalul lui 1995 a reprezentat un pas înapoi pentru procesul de pace, deoarece succesorul său, Benjamin Netanyahu, și-a exprimat în multe rânduri nemulțumirea față de prevederile acordurilor semnate până în acel moment și era un adept cunoscut al extinderii coloniilor evreiești în West Bank (care, în fapt, nu erau interzise formal de nicio prevedere din documentele semnate până în acel moment).[35] Cu toate acestea, Netanyahu a semnat în ianuarie 1997 Acordul privind Hebronul, prin care transfera 80% din administrația orașului sub control palestinian.[36] În 1998, cele două părți au semnat Acordul de la Wye River Plantation, care trebuia să pună capăt perioadei acordurilor intermediare și să deschidă calea negocierilor pentru un acord final.[37] Deși acest document menționa retragerea trupelor israeliene dintr-un procent adițional de 13% din West Bank față de Oslo II, nici acesta, nici acordurile anterioare nu menționau nimic despre suveranitatea palestiniană; cel mult, prevederile cumulate ale documentelor acordau un fel de „autoritate funcțională" și nimic mai mult pentru West Bank și Gaza.[38] În septembrie 1999, noul premier israelian Ehud Barak a semnat Acordul de la Sharm el-Shiekh, care stabilea obligația părților de a încheia un acord final în termen de un an de la data semnării și stabilea un nou calendar al retragerii trupelor israeliene din West Bank. Cu toate acestea, calendarul stabilit nu a fost respectat în totalitate, trupele israeliene retrăgându-se doar din jumătate din procentul territorial de 13% stabilit la Wye River; sub presiuninea negorierilor unui tratat bilateral cu Siria (care de asemenea a eșuat), Barak a abandonat intențiile enunțate în documentul de la Sharm el-Sheikh.[39]

[32] *Ibidem*, p. 121; Fred Halliday, *The Middle East in International Relations. Power, Politcs, Ideology*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 151.
[33] Cleveland, Bunton, *op. cit.*, p. 506; O'Malley, *op. cit.*, p. 164; Harms, Ferry, *op. cit.*, p. 155; Amar-Dahl, *op. cit.*, pp. 171, 181; Alpher, *op. cit.*, pp. 134-135.
[34] Harms, Ferry, *op. cit.*, p. 158.
[35] Tessler, *art. cit.*, în Lust (ed.), *op. cit.*, p. 1455.
[36] Golan, *op. cit.*, p. 27; Felton, *op. cit.*, p. 260; Harms, Ferry, *op. cit.*, p. 160. Acest acord marchează un moment istoric – pentru prima dată, un guvern israelian de dreapta era de acord să cedeze teritoriu în West Bank.
[37] Harms, Ferry, *op. cit.*, p. 160.
[38] Levine, *op. cit.*, p. 59; Golan, *op. cit.*, pp. 29, 34; O'Malley, *op. cit.*, p. 215. În fapt, se poate afima că Acordurile Oslo au permis, practic, Israelului nu să pună capăt ocupației asupra teritoriilor cucerite în 1967, ci să o transforme dintr-una directă într-una indirectă. Vezi Nathan Thrall, *The Only Language They Understand. Forcing Compromise in Israel and Palestine*, New York: Metropolitan Books, 2017, p. 69.
[39] Golan, *op. cit.*, pp. 33, 35; Felton, *op. cit.*, pp. 276-277.

Summit-ul care trebuia să ducă la încheierea unui FSA între Israel și OEP a fost organizat de președintele american Bill Clinton la Camp David în vara lui 2000, scopul fiind de a-i aduce din nou față în față pe Yasser Arafat (care a acceptat să participe doar sub condiția ca, în cazul în care discuțiile nu vor produce un acord final, OEP să nu fie învinuită pentru eșec) și pe Ehud Barak. În cele din urmă, summit-ul s-a încheiat fără niciun rezultat concret, ambele părți dovedindu-și în final inflexibilitatea, în ciuda unor compromisuri semnificative, mai ales în ceea ce privește statutul Ierusalimului de Est și al Domului Stâncii/Haram al-Sharif (sau Muntele Templului, așa cum îl denumesc evreii). Delegații palestinieni la Camp David au susținut că propunerile lui Barak erau, de fapt, menite să faciliteze anexarea de către Israel a teritoriilor celor mai fertile din West Bank, să mențină controlul asupra Ierusalimului de Est și transforme West Bank într-un fel de Bantustan în care controlul aerian, al resurselor naturale și al frontierelor să fie exercitat de IDF. Conform părții israeliene, Barak s-a arătat dispus să se retragă în totalitate din West Bank și din 95% din West Bank, inclusiv din valea Iordanului, spunând că nu avea intenția de a transforma West Bank într-o serie de enclave; de asemenea, a fost de acord cu primirea unui număr considerabil de refugiați palestinieni înapoi în Israel și cu plata unui compensații de 20 mld. dolari pentru facilitarea relocării lor în viitorul stat palestinian, dar a refuzat din start să recunoască existența dreptului acestora la reîntoarcere conform dreptului internațional. În privința Ierusalimului de Est, Barak a acceptat transferul zonei sub control palestinian, mai puțin cartierul evreiesc, Zidul Plângerii și suburbiile israeliene construite după 1967, care urmau să rămână sub suveranitate evreiască.[40] Deși ambele părți au fost foarte aproape de încheierea unui acord final, Camp David a dovedit fără echivoc că în acel moment ambele tabere manifestau o lipsă de încredere reciprocă semnificativă: israelinenii își vedeau șapte ani de concesii (mai mult sau mai puțin substanțiale) răsplătite cu atacuri sinucigașe, iar palestinienii vedeau cum visul unui stat independent se transforma în realitatea unui stat-marionetă sub control militar ostil.

Într-un ultim efort de a facilita încheierea unui acord final de pace, Bill Clinton a propus, în decembrie 2000, o serie de parametri, menționați anterior, pe baza cărora să fie organizată o noua rundă de negocieri;[41] aceasta a avut loc la Taba, în Egipt, la finalul lui ianuarie 2001, când Clinton deja îi făcuse loc la Casa Albă noului președinte George W. Bush; deși sursele prezente spun că Israelul și OEP au fost la un pas de încheierea unui acord final, acesta nu s-a materializat, fiind subminat de imposibiliatea găsirii unei soluții comun agreate asupra acelorași trei obstacole istorice, Ierusalimul de Est, refugiații palestinieni și coloniile din West Bank. După colapsul summit-ului de la Taba, victoria electorală a partidului Likud și a lui Ariel Sharon în februarie 2001 au garantat faptul că procesul Oslo a fost abandonat, cu șanse aproape nule de resuscitare și, odată cu el, soluția celor două state a primit o lovitură serioasă.[42]

Pe lângă factorii menționați la începutul acestei secțiuni drept cauze pentru eșecul Procesului Oslo, nu trebuie să uităm faptul că seria de acorduri nu s-a bucurat niciodată de sprijinul deplin al clasei politice și opiniei publice din interiorul celor doi actori: dreapta israeliană, reprezentată în principal de Likud, dar și partidul politic al evreilor ultraortodocși, Shas, nu au fost niciodată pe deplin de acord cu acordarea de concesii teritoriale sau de altă natură palestinienilor, fapt dovedit de abandonarea procesului Oslo la începutul unui nou mandat al Likud în 2001; de cealaltă parte, ascensiunea facțiunii radicale Hamas, care a refuzat întotdeauna să recunoască dreptul Israelului la existență, a slăbit autoritatea OEP și a lui Arafat, continuând atacurile teroriste pentru care liderul palestinian a fost adesea blamat de guvernele de la Tel Aviv și care au fost folosite drept justificare de către Israel pentru continuarea prezenței militare în West Bank și

[40] Mansfield, *op. cit.*, pp. 521-522.

[41] Conform acestor parametri, statul palestinian urma să fie constituit pe 94-96% din teritoriul West Bank, restul fiind anexat de Israel pentru protejarea coloniilor aflate acolo, Israelul urma să îi compenseze pe palestinieni prin schimburi de teritoriu echivalente; Israelul urma să aibă suvernitatea părților evreiești din Ierusalim, iar Palestina a celor arabe; refugiaților palestinieni li se recunoştea dreptul de reîntoarcere doar în interiorul granițelor viitorului stat palestinian.

[42] Ian Black, *Enemies and Neighbours. Arabs and Jews in Palestine and Israel, 1917-2017*, New York: Atlantic Monthly Press, 2017, p. 825.

Gaza.[43] Dat fiind echilibrul de forțe local, regional și internațional care a influențat Procesul Oslo, nu este de mirare că acesta a creat o politică a dependenței, coerciției și resemnării în care diferențele de clasă, facționalismul și subdezvoltarea economică au diminuat considerabil orice dezvoltări pozitive ale procesului de pace.[44]

În ciuda eforturilor salutare din partea unor activiști, jurnaliști, experți din ambele tabere de a salva ceva din Procesul Oslo, termenii generali ai acordurilor au continuat să reflecte o lungă istorie de conflict, relații de putere asimetrice, violență și corupție. Una dintre „realizările" indirecte ale acestui proces a fost declinul conștiinței naționale palestiniene care a permis continuarea ocupației israeliene în West Bank și a încetățenit ideea că palestinienii sunt incapabili să depășească lunga perioadă istorică în care au negat dreptul Israelului la existență. În cele din urmă, nici partea mai puternică, nici cea mai slabă nu au avut capacitatea de a face compromisuri privind chestiunile-cheie: Autoritatea Palestiniană a fost împiedică de la început de termenii propriului său mandat să protejeze sau să avanseze cauza populației palestiniene, iar Israelul a preferat menținerea status quo-ului încheierii unui acord final care i-ar fi forțat pe liderii săi politici să facă compromisuri de substanță. În plus, peste cinci decade de conflict (la momentul semnării Declarației de Principii) au sporit forța Israelului și i-au diminuat voința de a face tipul de concesii necesare încheierii unei păcu durabile: retragerea completă din West Bank, dezmembrarea așezărilor evreiești, diviziunea echitabilă a resurselor de apă, considerând probabil că o relație conflictuală cu palestinienii este preferabilă unui război deschis cu mișcarea de colonizare evreiască – implicit în cazul cedării teritoriilor din West Bank.

Ceea ce a început cu o strângere de mână istorică la Casa Albă între Rabin și Arafat s-a încheiat cu valul de violență declanșat de cea de-a doua intifada începută în 2000, iar de atunci, în ciuda eforturilor mai mult sau mai puțin convingătoare de reluare a negocierilor, soluția celor două state pare mai îndepărtată ca niciodată.

4. Obstacole în calea încheierii unui acord final

a). Așezările evreiești din West Bank și problema teritorială

West Bank, regiune numită de mulți israelieni religioși Iudeea și Samaria, a format baza de putere a regatelor evreiești menționate în Biblie, dar nu a fost o zonă de colonizare evreiască masivă în timpul Palestinei mandatare, din cauza numărului mare de arabi stabiliți acolo (existau, îninate de 1948, așezări evreiești doar la Gush Etzion lângă Betleem, în nordul Ierusalimului și lângă Marea Moartă, care au fost evacuate din calea trupelor iordaniene); în schimb, Fâșia Gaza nu a fost parte istorică din statul evreu și a fost ocupată doar după războiul din 1967, în numele securității statului Israel, care dorea să preîntâmpine atacuri din partea vecinului său beligerant, Egipt.[45] Pe lângă cele două regiuni, Ierusalimul de Est, capturat de la Iordania în 1967, a fost de asemenea anexat de Israel, care a relocat aproximativ 200,000 de evrei în această zonă, insistând că acești coloniști au un statut diferit față de cei peste 600,000 locuind actualmente în West Bank.[46] În deceniile recente, guvernele israeliene, indiferent de orientarea politică, au accelerat construcția de cartiere evreiești în jurul zonelor arabe din Ierusalimul de Est, extinzând totodată șantierele arheologice din Orașul Vechi de la granița dintre cartierul evreu și cel arab, cu scopul de împiedica sau a îngreuna declararea zonelor arabe din Ierusalimul de Est drept capitală contiguă a unui viitor stat palestinian cu centrul în West Bank.[47] Actualmente, există câteva niveluri suprapuse de control exercitat de Israel asupra libertății de mișcare a palestinienilor din West Bank: primul este nivelul fizic propriu-zis, i.e., coloniile, rutele ocolitoare care le protejează, zidul de separație (care merge dincolo de limitele Liniei Verzi, curpinzând zone extinse în interiorul West Bank) a cărui construcție este finalizată în proporție de peste

[43] În acest sens, ideea invocată de conducerea de la Tel Aviv a fost că, dacă Procesul Oslo nu conduce la garanții de securitate ferme pentru Israel, nu merită efortul de a fi continuat (MacQueen, *op. cit.*, p. 490).
[44] Levine, *op. cit.*, p. 166.
[45] Alpher, *op. cit.*, p. 23.
[46] Tessler, *art. cit.*, în Lust (ed.), *op. cit*., p. 1538.
[47] *Ibidem*, p. 25.

50%, instalațiile militare, zonele de securitate închise și controlul asupra resurselor naturale și de apă; al doilea este cel birocratic, i.e., restricțiile care fac ca palestinienii să aibă dificultăți în a cumpăra, construi sau chiar în a avea acces la pământul lor; al treilea este cel al violenței necesare menținerii primelor două niveluri de control, exercitată prin prezența trupelor IDF și arestările pe scară largă operate de acestea.[48] În orice caz, problema teritorială dintre cele două părți nu are caracterul unei chestiuni finale (*final status issue*), ci dimpotrivă, este o chestiune inițială (*starting line issue*), fără rezolvarea căreia nu se poate merge mai departe.[49]

Într-un discurs rostit la Tanger în noiembrie 1998, Yasser Arafat, în numele OEP, a recunoscut existența statului Israel între granițele a 78% din teritoriul Palestinei istorice pe care îl ocupa atunci, ceea ce însemna că viitorul stat palestinian urma să se constituie pe restul de 22% din teritoriu.[50] Această concesie fără precedent în schimbul păcii i-a nemulțumit pe palestinieni, care au considerat ca Arafat a trădat o cauză istorică a poporului palestinian, dar a fost tratată cu o oarecare doză de indiferență de partea israeliană, care până atunci refuzase orice presiune de a dezmembra coloniile evreiești deja înființate în West Bank după victoria sa în Războiul de Șase Zile din iunie 1967. În plus, dreapta radicală israeliană considera că întreg teritoriul dintre Mediterana și Iordan aparține de drept statului Israel și, în loc să privească poziția OEP drept o concesie substanțială prin care renunța la o mare parte din ceea ce palestinienii considerau a fi dreptul lor inalienabil, a privit-o mai degrabă ca pe o dovadă de acceptare a realității. Acest discurs al lui Arafat a avut loc cu relativ puțină vreme înainte de începerea negocierilor între OEP și Israel la Madrid în 1991, continuate apoi la Oslo, iar diferența majoră de opinii dintre părți cu privire la problema teritorială s-a dovedit, în cele din urmă, a fi un obstacol de nedepășit pentru încheierea unui acord final de pace.

Niciun document din seria Acordurilor de la Oslo nu conține cuvântul „ocupație" și nu se referă la Israel ca la un stat cuceritor, deoarece Israelul se consideră a fi proprietarul de drept al întregului teritoriu al Palestinei istorice, fie prin prisma dreptului divin, fie prin faptul că jumătate din teritoriu a fost ocupat după războaie începute de statele arabe; pentru Israel, teritoriul este pur și simplu unul „disputat", aflat sub controlul statului evreu până la rezolvarea disputei.[51] Din acest motiv, acordurile mai degrabă au consfințit prezența israeliană în West Bank și Gaza în loc să ofere o soluție teritorială problemei palestiniene; însuși acordul OEP de a negocia bilateral cu Israelul viitorul teritoriilor ocupate a conferit prezenței israeliene un grad de legitimitate pe care nu îl avusese anterior. Diversele aranjamente teritoriale între cele două părți din deceniul Procesului Oslo, precum și cele ulterioare (acordurile Abbas-Olmert din 2008, negocierile mediate de Kerry din 2013-2014) au propus o serie de formule de schimb de teritorii care să faciliteze crearea unui stat palestinian în West Bank și Gaza, precum și diverse etape de retrocedare a zonelor controlate de IDF (sau a zonelor cu numeroase colonii evreiești) către Autoritatea Palestiniană. Deși o parte din aceste aranjamente au fost îndeplinite, în mare măsură, chestiunile discutate la masa negocierilor au fost în final ignorate și abandonate.[52] Unul dintre planurile teritoriale cel mai des folosite ca bază a negocierilor (la Taba, și apoi în perioada 2003-2004, după cum am arătat anterior) este cel formulat de Bill Clinton în cadrul parametrilor propuși la finalul lui 2000, după eșecul summit-ului de la Camp David:[53] astfel, statul

---

[48] Levine, *op. cit.*, p. 92.
[49] Elizabeth G. Matthews, „Introduction", în Matthews, Newman, Dajani Daoudi (eds.), *op. cit.*, p. 5.
[50] UN General Assembly and Security Council, „Letter dated 18 November 1988", http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/6EB54A389E2DA6C6852560DE0070E392, accesat în 30 mai 2019.
[51] O'Malley, *op. cit.*, pp. 208-209.
[52] De exemplu, în timpul negocierilor din 2013-2014, Autoritatea Palestiniană a insistat pentru controlul întregului teritoriu al West Bank, Ierusalimului de Est și Gazei de dinainte de 1967, o condiție de neacceptat pentru Israel.
[53] La Camp David, Ehud Barak s-a arătat de acord să cedeze 1% din teritoriul israelian din sudul Gazei în schimbul păstrării a 9% din West Bank (Golan, *op. cit.*, p. 39; Brecher, *op. cit.*, p. 292; Harms, Ferry, *op. cit.*, p. 163; Mansfield, *op. cit.*, p. 521). Conform draftului propus de Israel, viiorul stat palestinian urma să cuprindă Gaza, 91% din West Bank și o parte din sudul Gazei, echivalentă unui procent de 1% din West Bank. Dată fiind diferența dintre 9% din teritoriu păstrat de Israel și 1% oferit drept compensație, OEP a refuzat oferta teritorială a lui Barak, afirmând că doar compensații teritoriale egale vor fi acceptate. Pe baza parametrilor Clinton, Acordul de la Geneva stipula ca granița

palestinian urma să primească 97% din West Bank, 80% din coloniştii evrei urmau să rămână sub suveranitate israeliană, iar în compensaţie, Israelul urma să cedeze un procent nespecificat de teritoriu de-a lungul Liniei Verzi (graniţa din 1949) şi ceda de asemenea suvenitatea asupra văii Iordanului.[54] Cu toate acestea, Israelului i se permitea mobilizarea de forţe de-a lungul Iordanului dacă exista o ameninţare substanţială şi demnostrabilă la adresa securităţii sale. Viitorul stat palestinan urma să fie demilitarizat, iar Israelul avea dreptul de a folosi căile aeriene ales acestuia pentru scopuri operaţionale şi de training. Acest acord urma să marcheze sfârşitul pretenţiilor teritoriale ale celor două părţi şi, implicit, finalul conflictului. Atât Knesset-ul, cât şi conducerea PLO au acceptat aceste condiţii cu anumite rezerve,[55] dar chiar şi aşa, nu s-a ajuns niciodată la o înţelegere teritorială pe baza lor; cel mult, aceşti parametri au stabilit principii rezonabile pentru un viitor (eluziv) acord final.

Conform estimărilor recente, numărul de colonişti evrei din West Bank şi Ierusalimul de Est depăşeşte în prezent 800,000 persoane; conform dreptului internaţional şi rezoluţiilor ONU 446 (1979), 452 (1979), 465 (1980), 476 (1980), şi 1515 (2003), niciuna dintre aşezări nu este recunoscută din punct de vedere legal, în concordanţă cu prevederile celei de a patra Convenţii de la Geneva.[56] De-a lungul timpului, această politică (uneori agresivă) de colonizare a West Bank şi fâşiei Gaza dusă de guvernele de la Tel Aviv a stârnit numeroase reacţii adverse la nivel internaţional, însă aliatul cel mai puternic al Israelului, SUA, s-au abţinut de la a condamna ferm şi deschis această politică, cu o excepţie notabilă: la finalul mandatului lui George H. W. Bush, în 1992, secretarul de stat James Baker a anunţat că Washingtonul va îngheţa împrumuturi destinate Israelului în valoare de 10 miliarde de dolari dacă politica de colonizare nu va fi stopată.[57] Ca urmare, premierul Rabin a promis încetarea construcţiei de colonii noi, cu excepţia celor care se aflau deja în construcţie. Prevalându-se de această excepţie, Rabin şi succesorii săi au iniţiat o nouă politică, aceea de a nu mai înfiinţa aşezări noi, ci a le extinde pe cele deja existente prin construcţia de noi locuinţe, sporind astfel numărul coloniştilor în numele „creşterii naturale".[58]

Până acum, retragerea unilaterală a trupelor IDF şi a coloniştilor evrei din Gaza, realizată în 2005 sub mandatul lui Ariel Sharon – cel care a fost unul dintre principalii iniţiatori ai colonizării West Bank după victoria electorală a dreptei din 1977, rămâne singura astfel de acţiune întreprinsă de guvernul israelian, după cum am menţionat anterior, sub necesitatea evitării unei săbii a lui Damocles de natură demografică. Chiar şi în condiţiile în care trupele şi coloniştii au fost retraşi, iar autoritatea guvernamentală a fost transferată Autorităţii Palestiniene, Israelul şi-a menţinut controlul asupra tuturor căilor tereste, areriene şi maritime de acces spre Gaza, în numele protejării securităţii populaţiei israeliene din apropierea graniţei, mai ales după

---

dintre cele două state să fie bazată pe linia stabilită prin arimistiţiul din 1949, cu schimburi teritoriale făcute pe o bază de unu la unu, fără a se preciza care vor fi teritoriile supuse schimbului (Golan, *op. cit.*, p. 97).

[54] Brecher, *op. cit.*, p. 294; Harms, Ferry, *op. cit.*, p. 171; Felton, *op. cit.*, p. 279.

[55] În memoriile sale, Clinton afirmă că rezervele palestiniene se situau în afara parametrilor, în timp ce acelea ale Israelului erau rezonabile (O'Malley, *op. cit.*, p. 243).

[56] Alpher, *op. cit.*, p. 23. Israelul respinge noţiunea că aceste teritorii ar fi ocupate de trupele IDF, invocând faptul că suveranitatea iordaniană asupra zonei (stabilită după armistiţiul din 1949) nu a fost niciodată recunoscută oficial şi, ca urmare, aceste teritorii nu aparţineau nimănui – o interpretare neacceptată de niciun alt stat. În plus, Israelul s-a prevalat întotdeauna de limbajul ambiguu al Rezoluţiei 242 din 1967, care spune că acesta trebuie să se retragă „din teritorii ocupate în urma recentului conflict", nu din „teritoriile" sau „toate teritoriile" ocupate, ceea ce pentru Israel a însemnat că retragerea din Sinai din 1979 şi din Gaza din 2005 au fost suficiente pentru a se supune termenelor Rezoluţiei (Brecher, *op. cit.*, p. 280; Daoudi, *art. cit.*, p. 45).

[57] Cleveland, Bunton, *op. cit.*, p. 501.

[58] O'Malley, *op. cit.*, p. 474; Alpher, *op. cit.*, pp. 29-30. Guvernul israelian a cedat astfel presiunilor puternicului lobby făcut de blocul ultraortodox numit Gush Emunim (Blocul Credincioşilor), care se află, mai ales după 1977, în avangarda mişcării de extindere a coloniilor în West Bank, atât a celor aprobate de guvern, cât a avanposturilor nesancţionate de instituţiile statului, fondate cu complicitatea IDF şi prin mijloace majoritar ilegale, cum ar fi confiscarea de proprietăţi plaestiniene. (Vezi, de exmplu, Elisha Efrat, „Jewish Settlements in the West Bank: Past, Present and Future", în Efraim Karsh (ed.), *Peace in the Middle East. The Challenge for Israel*, London and New York: Routledge, 2013, p. 307). Ca urmare a creşterii influenţei acestei formaţiuni, actualmente majoritatea evreilor israelieni consideră că orice plan de dezmenbrare a aşezărilor trebuie aprobat prin referendum, şi doar 49% din ei cred că cetăţenii palestinieni ai Israelului ar trebui să aibă dreptul de a vota într-un astfel de referendum.

ascensiunea la putere a Hamas, care continua să controleze zona.[59] Nu se poate ști în ce măsură Israelul a mizat pe faptul că Gaza va fi dominată de violență, instabilitate și haos politico-social după retragere, dar exemplul negativ a ceea ce s-a întâmplat după 2005 în zonă este acum des invocat drept argument împotriva retragerii din West Bank. Astfel, retragerea din Gaza, care s-a făcut rapid și cu relativ puțină opoziție internă, în loc să servească drept precedent al unei viitoare dezangajări a Israelului din West Bank, actualmente servește drept un avertisment privind ceea ce se poate întâmpla dacă o astfel de acțiune este dusă la bun sfârșit.

Guvernele succesive de la Tel Aviv conduse de Benjamin Netanyahu din 2009 au promovat o politică agresivă de extindere a coloniilor din West Bank, fie prin înființarea de așezări noi, fie prin extinderea celor existente, continuând astfel politica începută în timpul primului său mandat din 1996-1999, când au fost construite 5000 de locuințe noi în regiune. De altfel, Netanyahu este cunoscut pentru poziția sa intransigentă cu privire la orice fel de concesii teritoriale în schimbul păcii, în ciuda precedentului din 1998, când a acceptat retragerea din 13% din West Bank conform Acordului de la Wye River, acțiune suspendată la numai o lună de la semnarea documentului.[60] Dată fiind situația politică instabilă din Israel în momentul de față și a clarei fragmentări a electoratului (la 29 mai, Knesset a votat în favoarea autodizolvării și organizării de alegeri anticipate programate pentru septembrie 2019, din cauza inabilității Likud de a forma o coaliție de guvernare pe baza rezultatelor scrutinului din aprilie 2019), este aproape imposibil de crezut că, indiferent care formațiune va câștiga în septembrie, se poate ajunge la vreo soluție teritorială de compromis în viitorul apropiat sau mediu, după eșecul unui număr record de inițiative din 1993 încoace. Oricum ar sta lucrurile, problema teritoriului rămâne probabil în topul obstacolelor în calea păcii, căci pentru Israel aceasta înseamnă îndeplinirea destinului istoric de refacere a statului evreu, iar pentru palestinieni, reprezintă un instrument de divizare și control al viitorului lor stat de către o putere ostilă.

b) Statutul Ierusalimului de Est

Ceea ce face acestă chestiune atât de dificil de rezolvat este că Ierusalimul se află la intersecția mai multor tipuri de conflicte israeliano-palestiniene: un conflict asupra suveranității, i.e., cine controlează orașul și care sunt granițele sale; unul asupra accesului în oraș, i.e., cine are dreptul la liberă mișcare în Ierusalim și, în cele din urmă, unul asupra dreptului de rezidență în interiorul acestuia.[61] Toate aceste conflicte sunt complicate extrem de mult de importanța religios-simbolică a orașului pentru cele trei religii monoteiste.

Fără îndoială, unul dintre momentele în care Israelul și OEP/AP s-au aflat pe punctul de a ajunge la un acord final – conform relatărilor contemporanilor – a fost summit-ul de la Camp David din vara lui 2000. După cum am menționat anterior, chestiunea care în final a dus la eșecul negocierilor și la încheierea procesului Oslo a fost cea legată de statutul Ierusalimului de Est (în special cel al Haram al-Sharif/Muntele Templului), în condițiile în care a existat un acord de principiu privind toate celelalte chestiuni puse pe masa negocierilor.[62] La Camp David, Ehud Barak a acceptat o propunere a americanilor referitoare la custodia (dar nu suveranitatea) palestiniană asupra Muntelui Templului, suveranitatea acestora asupra cartierelor musulmane și creștine din vechiul Ierusalim, precum și a șapte din cele nouă cartiere din suburbiile

---

[59] Disensiunile profunde între Tel Aviv și Gaza au condus, în ultimii ani, la trei operațiuni militare de mare amploare inițiate de Israel (2008-2009, 2012 și 2014) și la numeroase alte ciocniri violente între trupele Hamas și IDF. Retragerea trupelor IDF din Gaza și relocarea celor 8000 de coloniști a costat statul israelian o sumă record de 2 miliarde de dolari, ceea ce înseamnă ca costurile relocării a 800,000 coloniști din West Bank și Ierusalimul de Est s-ar ridica la sume astronomice (Alpher, *op. cit.*, p. 31).

[60] Cleveland, Bunton, *op. cit.*, p. 510; Harms, Ferry, *op. cit.*, p. 197; Levine, *op. cit.*, p. 77. Netanyahu continuă, cel puțin declarativ, să susțină ideea a soluției celor două state, fără a lua nicio măsură concretă în acest sens – probabil în dorința de a a-și asigura în continuare sprijinul SUA. În noiembrie 2012, la o săptămână de la votul Adunării Generale ONU privind acordarea statutului de observator fără calitatea de membru Autorității Palestiniene, Tel Aviv a anunțat o expansiune majoră a construcției de locuințe în West Bank (3000 de unități în plus) și a refuzat eliberarea a 120 milioane de dolari în impozite colectate în numele Autorității Palestiniene.

[61] Levine, *op. cit.*, pp. 89-90.

[62] Golan, *op. cit.*, p. 38; Cleveland, Bunton, *op. cit.*, p. 514.

Ierusalimului de Est, plus autonomie funcțională (securitate, ordine publică, împărțirea zonelor) în cartierele din imediata vecinătate a părții de est a orașului. Această propunere a fost în cele din urmă respinsă de Arafat – care oricum nu putea accepta niciun aranjament privind Ierusalimul fără a se consulta cu celelalte state arabe, o chestiune pe care americanii au părut să o ignore;[63] acesta a obiectat mai ales cu privire la chestiunea custodiei asupra Haram al-Sharif, afirmând că Domul Stâncii, moscheea Al-Aqsa și cartierele arab trebuie puse sub suveranitate palestiniană. A cerut de asemenea dezmembrarea așezărilor evreiești de dincolo de Linia Verde și a acceptat doar autoritatea, nu suveranitatea, Israelului asupra cartierului evreu și a Zidului de Vest.[64] În plus, Arafat a dat dovadă de o ignoranță masivă în ceea ce privește importanța Ierusalimului pentru evrei, afirmând că aceștia nu au nicio egătură istorică cu orașul, deoarece cel de-al doilea templu a fost construit la Nablus, nu în Ierusalim, ceea ce este o eroare istorică flagrantă.[65]

La finalul lui 2000, Bill Clinton a propus o nouă formulă de schimb în parametrii formulați la acea dată: refugiați în schimbul Ierusalimului. Astfel, palestinienii urmau să renunțe la dreptul la reîntoarcere în schimbul cedării de către Israel a pretenției la suveranitate asupra întregului Haram al-Sharif. În plus, el a propus ca zonele arabe din Ierusalim să fie sub suveranitate palestiniană, iar cele evreiești sub suveranitate israeliană. Cu privire la delicate chestiune a Muntelui Templului, parametrii au oferit două soluții: fie suveranitate palestiniană asupra Haram al-Sharif și un regim echivalent israelian asupra Zidului de Vest și a zonei înconjurătoare, plus un angajament de a nu excava sub Munte sau în jurul Zidului, fie același aranjament privind suveranitatea, plus o „suveranitate funcțională partajată” cu privire la excavații, i.e., consimțământ reciproc. Părțile arabe vor forma capitala viitorlui stat palestinian, iar Israelul va avea suficient de mult din Ierusalim pentru a-și stabili de asemenea capitala acolo.[66] Nici această formula nu a fost acceptată, deși a continuat să servească drept bază a propunerilor formulate pentru discuțiile de la Taba[67] și Acordul de la Geneva.

Acesta din urmă a analizat problema Ierusalimului în detaliu, însă surprinzător, nu se menționează în documentul final care părți urmau să fie sub suveranitate palestiniană, doar că fiecare stat își va putea stabili capitala în zonele aflate sub controlul său. Însă, o chestiune specificată în detaliu privește căile de acces spre orașul vechi, dar nu apare explicit care cartier va aparține cărui stat. Soluția privind Haram al-Sharif era cea descrisă de parametrii Clinton, iar partea veche a orașului, cu cele 4 cartiere (arab, evreu, creștin și armean) urma să fie pusă sub o administrație comună. Intrarea în orașul vechi urma să fie liberă, dar ieșirile erau tratate drept treceri ale frontierei dintr-un stat în altul, măsură supusă unei revizuiri după o perioadă de 3 ani. Cu ocazia negocierilor mediate de John Kerry, Israelul a avut din nou o poziție intransigentă privind Ierusalimul, singura chestiune cu care a fost de acord fiind aceea a custodiei palestiniene asupra zonei celor două moschei. Partea palestiniană a fost la fel de inflexibilă, insistând asupra cedării de către Israel a întregului Ierusalim de Est, viitoarea sa capitală, oferind în schimb același regim de custodie asupra Zidului de Vest.[68]

Pentru israelieni, pretențiile palestiniene asupra Muntelui Templului sunt privite ca parte a aceluiași refuz istoric de a recunoaște dreptul statului evreu la existență, astfel încât chestiunea capătă o importanță simbolică și pentru cei pentru care Muntele nu are o semnificație religioasă; pentru palestinieni, importanța religioasă acordată Haram al-Sharif și celor două moschei aflate acolo (Al-Aqsa și Domul Stâncii) este capitală și este legată simbolic de problema teritorială discutată anterior, ceea ce face ca posibilitatea compromisului între cele două părți să fie foarte greu de imaginat.

---

[63] O'Malley, *op. cit.*, p. 231.
[64] Brecher, *op. cit.*, p. 292; Felton, *op. cit.*, p. 279; Harms, Ferry, *op. cit.*, p. 171.
[65] O'Malley, *op. cit.*, p. 235; Mansfield, *op. cit.*, p. 521-522; Felton, *op. cit.*, p. 277. Vezi, de asemenea, Benny Morris, *One State, Two States. Resolving the Israel/Palestine Conflict*, New Haven and London: Yale University Press, 2009, p. 142.
[66] Golan, *op. cit.*, p. 53. În fapt, Israelul a declarat Ierusalimul de Vest ca fiind capitala statului evreu încă din 11 decembrie 1949.
[67] Motivul principal al dezacordului la Taba a privit chestiunea suveranității asupra Haram al-Sharif.
[68] Brecher, *op. cit.*, pp. 305-306.

c) Problema refugiaților palestinieni și a dreptului la reîntoarcere

Pentru populația arabă din Palestina mandatară, proclamarea statului Israel în 1948 este cunoscută sub termenul de *Naqba* (catastrofa) și marchează momentul când aproape trei sferturi de milion de palestinieni au devenit refugiați – fie alegând să părăsească noul creatul stat evreu, fie forțați de noile autorități prin expulzare sau alte mijloace coercitive.[69] Discursul oficial israelian, cel puțin în primele 2 decenii după proclamarea independenței, a fost de a nu recunoaște populația arabă ca fiind indigenă Palestinei, susținând că întreaga regiune li se cuvine prin drept divin. Cei 13-15% dintre palestinieni, care au rămas în Israel și după războiul de independență, au trăit sub un regim militar până în 1966 și, deși au primit cetățenie israeliană, sunt supuși în continuare unei discriminări mai mult sau mai puțin sistematice.[70] Proclamarea statului Israel în 1948 a forțat două comunități marcate de o traumă istorică profundă să conviețuiască una lângă cealaltă: pe de o parte, urmașii vechii diaspore evreiești, un popor decimat în timpul Holocaustului, care căutau un loc unde să înceapă o nouă viață; pe de altă parte, un popor care ocupase regiunea dintre Mediterana și Iordan de secole, timp în care au fost supuși puterilor străine, și care se găseau brusc în postura de străini în propria țară, practic vasalii unei noi ordini, sau refugiați în state de care îi legau prea puține elemente.[71] Exodul palestinian a fost adesea folosit de Israel drept argument în sprijinul ideii că sentimentul lor de apartenență la patrie era slab și că aceștia s-au retras pentru a lăsa cale liberă armatelor arabe care încercau "să îi împingă pe evrei înapoi în mare" (o formulă des folosită mai ales în discusul președintelui egiptean Nasser în anii 1960).[72] Desigur, un astfel de argument era parte integrantă din încercarea israelienilor de auto-exonerare.

Din 1948 încoace, refugiații palestinieni – aflați acum la a doua sau chiar la a treia generație – au trăit cu speranța că într-o zi se vor putea reîntoarce în locurile de unde au plecat; cei între 750000 și 900000 de refugiați inițiali numără acum peste 4 milioane,[73] majoritatea dintre ei fiind răspândiți în Iordania, Liban, Siria (cel puțin înainte de războiul civil din această țară), unde mulți continuă să trăiască în tabere, în condiții extrem de precare.[74] Dintre toate statele arabe de refugiu, doar Iordania a fost dispusă să le acorde cetățenie și drepturi civile și politice, în parte pentru a menține această problemă pe agenda globală și în parte pentru a-și justifica poziția ostilă față de Israel.[75] Din 1993, de la semnarea Declarației de Principii de la Oslo (care de asltfel nici nu menționează explicit această chestiune), problema refugiaților și a dreptului lor de reîntoarcere (recunoscut ca principiu al dreptului internațional) a figurat în topul chestiunilor care trebuiau decise între cele două părți în vederea încheierii unui acord final. Ca și în cazul celorlalte două aspecte discutate mai sus, nu planurile și încercările de rezolvare a problemei au lipsit, ci lipsa de voință pentru soluții care ar fi putut să rezolve – chiar și la modul mai puțin ideal – situația refugiaților palestinieni. Soluția acestei probleme implică cel puțin două aspecte majore: ca Israelul să recunoască dreptul la reîntoarcere și ca părțile să cadă de acord asupra locului unde for reveni refugiații.

Am menționat anterior formula de schimb propusă de parametrii Clinton, anume „Ierusalim în schimbul refugiaților", i.e., renunțarea din partea OEP la dreptul de reîntoarcere în Israel în schimbul

---

[69] Modul în care palestinienii au devenit refugiați este în continuare subiect de dispută între istorici și lideri politici, dar pe măsură ce sunt declasificate din ce în ce mai multe arhive, se pare că varianta expulzării este mai credibilă; în orice caz, această chestiune nu face obiectul prezentului articol.

[70] O'Malley, *op. cit.*, p. 62.

[71] Conform planului de partiție a Palestinei, arabii, care reprezentau 69% din populație, urmau să primească 45% din teritoriu, acesta fiind unul dintre motivele pentru care planul a fost respins din start de aceștia (Murphy, *art. cit.*, în Choueiri (ed.), *op. cit.*, p. 281).

[72] Dajani Daoudi, *art. cit.*, în Matthews, Newman, Dajani Daoudi (eds.), *op. cit.*, p. 40; Murphy, *art. cit.*, în Choueiri (ed.), *op. cit.*, p. 281.

[73] Pentru mai multe detalii privind numărul refugiaților palestinieni, vezi Dajani Daoudi, *art. cit.*, în Matthews, Newman, Dajani Daoudi (eds.), *op. cit.*, pp. 36-37 și Amar-Dahl, *op. cit.*, p. 31.

[74] Conform unor estimări recente, numărul acestor refugiați se ridică la 4,9 milioane, răspândiți în 58 de tabere în diverse state ale Orientului Mijlociu, din care doar aproximativ 10% ar fi de acord să revină în Israel (MacQueen, *op. cit.*, p. 510; Alpher, *op. cit.*, p. 69).

[75] MacQueen, *op. cit.*, p. 520; Cleveland, Bunton, *op. cit.*, p. 358.

suveranității palestiniene asupra Haram al-Sharif și crearea Palestinei ca stat pentru palestinienii arabi, în timp ce Israelul rămânea patria evreilor.[76] Deși acest principiu a fost acceptat la începutul negocierilor de la Taba, partea palestiniană și-a anunțat poziția fermă cu privire la această chestiune, anume că Israelul trebuie să accepte responsabilitatea morală și legală pentru problema refugiaților și pentru refuzul de a implementa Rezoluția 194/1948, ceea ce a dus la un impas serios în calea unei înțelegeri bilaterale.[77] Aceeași formulă apare și în Acordul de la Geneva din 2004. Deși acordul nu menționează nicăieri dreptul la reîntoarcere, ceea ce apare într-o formulă extrem de atent formulată este că baza pentru soluționarea problemei refugiaților palestinieni este constituită din Rezoluțiile CS al ONU 194 și 242 (care menționează chestiunea refugiaților, dar nu a refugiaților palestinieni, cerând o „soluție justă la problema refugiaților"),[78] precum și propunerea Ligii Arabe din 2002.[79] Conform documentului, o parte dintre refugiați urmau să rămână în statele unde locuiau atunci, alții urmau să fie parte din noul stat palestianin, iar o altă parte ar fi fost absorbiți în populația altor state dispuse să îi primească. Aceștia ar urma să primească o compensație (numită fond de reabilitare, la care Israelul se arăta dispus să contribuie alături de alte state arabe), dar niciunul nu se putea reîntoarce în Israel fără permisiunea guvernului de la Tel Aviv. Această propunere nu a găsit sprijin din partea niciuneia dintre părți, dar a semnalat faptul că OEP era dispusă să încalce regula sacră de a nu face vreun compromis în cazul dreptului la reîntoarcere.[80] În fapt, dintre cele două părți, Israelul este cel care a avut întotdeauna o poziție mai intransigentă cu privire la problema refugiaților (tocmai din dorința de a nu altera echilibrul demografic și de prezerva caracterul evreu al statului), nefiind dispus să accepte nici măcar reîntoarcerea câtorva mii de refugiați pe criterii umanitare sau de reunificare familială.

Rezoluția 194 a Consiliului de Securitate al ONU din decembrie 1948 stipula dreptul populației palestiniene de a se întoarce la casele lor după încetarea ostilităților dintre Israel și statele arabe, sau de a se reașeza altundeva, caz în care erau eligibli pentru compensații materiale.[81] Aceasta a fost reiterată în fiecare an de atunci, conform prevederilor dreptului internațional. Poziția Israelului privind această chestiune a rămas neechivocă: refugiaților palestinieni, sau descendenților lor, nu li se va permite sub nicio formă revenirea în statul evreu în numele dreptului la reîntoarcere.[82] Poziția oficială a guvernelor de la Tel Aviv, începând cu finalul anilor 1950, a fost că responsabilitatea pentru refugiații palestinieni le revine statelor arabe care au inițiat conflictul din 1948.[83] Astfel, Israelul s-a arătat dispus (prin vocea lui Ehud Barak la summit-ul de la Camp David din 2000) să susțină soluții de tipul celor care presupun revenirea refugiaților în viitorul stat palestinian (chiar dacă un astfel de stat ar fi pus într-o poziție dificilă prin acceptarea a aproape cinci milioane de persoane, ceea ce ar pune o presiune uriașă pe resursele sale precare) și acordarea unei compensații pentru proprietățile pierdute și timpul petrecut în exil, rămânerea acestora în statele actuale de rezidență, de asemenea cu plata unei compensații, imigrația către un stat terț (de ex. Canada, SUA sau

[76] Morris, *op. cit.*, p. 143.
[77] Matthews, *art. cit.*, în Matthews, Newman, Dajani Daoudi (eds.), *op. cit.*, p. 4.
[78] Thrall, *op. cit.*, p. 427. În fond, Rezoluția 242 își propunea să fie o bază pentru un acord de pace între Israel și vecinii săi arabi, nu între Israel și un viitor posibil stat palestinian. Textul nu face nicio mențiune la dreptul palestinienilor la auto-determinare sau statalitate, ceea ce explică de ce aceștia nu au acceptat-o niciodată fără rezerve până la discursul lui Arafat din 1988.
[79] Golan, *op. cit.*, pp. 102-103.
[80] *Ibidem*, p. 265.
[81] Dajani Daoudi, *art. cit.*, în Matthews, Newman, Dajani Daoudi (eds.), *op. cit.*, p. 37; Brecher, *op. cit.*, p. 279; Felton, *op. cit.*, p. 38. Poziția oficială a Israelului privind Rezoluția 194 a fost că aceasta nu acorda „dreptul" la reîntoarcere ci, cel mult, „permisiunea" de a reveni, în baza faptului că reîntoarcerea nu este un drept natural, ci unul dobândit cu permisiunea altui stat; mai mult, rezoluția nu avea caracter obligatoriu, fiind mai degrabă o recomandare. De aceea, în primii ani după 1948, guvernul israelian a permis reîntoarcerea a aproximativ 100,000 de refugiați palestinieni, dar a refuzat constat să permită revenirea altora de atunci încoace.
[82] Amar-Dahl, *op. cit.*, p. 34.
[83] Joel Peters, „Israel and the Palestinian Refugee Issue", în Matthews, Newman, Dajani Daoudi (eds.), *op. cit.*, p. 22.

diverse state europene), sau emigrarea către alte state arabe dispuse să îi primească.[84] Cât privește revenirea în Israel, pragul acceptat de oficialii evrei la diversele runde de negocieri nu a depășit niciodată 5000, acestora permițându-li-se reîntoarcerea doar pe criterii umanitare, deși sprijinul politic pentru o astfel de măsură este în continuă scădere.[85] În ceea ce îi privește pe liderii palestinieni, aceştia nu sunt dispuşi să accepte un compromis fără ca Israelul să își asume responsabilitatea pentru Naqba și să recunoască măcar dreptul teoretic la reîntoacere al refugiaților. Cea mai nouă încercare de mediere a conflictului, cea din 2014, a reiterat practic pozițiile celor două părți: Autoritatea Palestiniană și-a menținut sprijinul pentru Rezoluția 194 și pentru dreptul de reîntoarcere neîngrădită, în timp ce Israelul a negat categoric acest drept, acceptând doar soluția revenirii pe teritoriul statului palestinian sau al unui stat terț.[86]

Este foarte probabil ca Israelul să privească chestiunea refugiaților ca fiind cea care ridică cele mai multe probleme, chiar și prin comparație cu celelalte două discutate anterior, deoarece se referă la aspecte sociale și politice care sunt expresia unor temeri profunde legate atât de trecut, dar mai ales de viitor.[87] Discursul oficial israelian face referire la problema refugiaților cel mai adesea în termeni de securitate, fără îndoială sub impulsul dezechilibrului demografic care amenință însăși identitatea statului evreu. În atare condiții, nu puține sunt vocile care afirmă ca interesele ambelor părți sunt profund incompatibile și ireconciliabile: cele ale Israelului pentru motivele explicate mai sus, iar cele ale Autorității Palestiniene (care pretinde statutul de reprezentat legitim al tuturor refugiaților palestinieni, indiferent unde se află aceștia și indiferent dacă ei sunt sau nu cetățeni ai altor state) pentru că aceasta vede dreptul la reîntoacere drept afirmarea supremă a mitului istoric conform căruia Israelul este o „entitate străină" creată de forțe din afara Orientului Mijlociu, sionismul nefiind o mişcare națională legitimă.

5. Iluzia (sau deziluzia) soluției celor două state

În ciuda faptului că OEP a recunoscut oficial în 1988 că existența a două state suverane în Palestina istorică, unul evreu și unul arab, este cea mai rezolnabilă soluție de a încheia conflictul, a eforturilor depuse începând cu negocierile de la Madrid și a consensului internațional (sprijinit în principal de SUA) în acest sens, nu înseamnă că această cale de rezolvare este unanim acceptată de cele două părți aflate în conflict. Odată cu eșecul Procesului Oslo, tot mai multe voci, atât în Israel, cât și în rândul palestinienilor, au afirmat că soluția celor două state nu este decât o iluzie perpetuată în numele convenienței și al încercării de a părea rezonabili în ochii comunității internaționale. Partea israeliană care se dezice de această soluție invocă adesea dreptul divin de a stăpâni întregul teritoriu, iar cea palestininană aduce argumente istorice pentru justificarea pretențiilor sale teritoriale, susținând că existența unui stat evreu în orice parte a Palestinei este nelegitimă și imorală.[88]

Soluția bistatală este atât de strâns legată de rezolvarea conflictului încât părțile au găsit, de-a lungul timpului, numeroase justificări care să explice de ce pasul ultim nu a fost încă făcut, mai degrabă decât să admită că poate aceasta nu mai este nici cea mai adecvată, nici cea mai populară rezolvare: astfel, Procesul Oslo ar fi dus la un acord de pace dacă Rabin nu ar fi fost asasinat; Acordul de la Wye River ar fi fost implementat dacă Partidul Muncii ar fi participat la coaliția de guvernare a lui Netanyahu; summit-ul de la Camp David ar fi fost un succes dacă SUA ar fi insistat ca Israelul să prezinte propuneri scrise; ambele părți ar fi acceptat parametrii Clinton cu rezerve minime dacă propunerea avea parte de mai mult lobby; negocierile de la Taba ar fi rezultat într-un acord final dacă Barak nu pierdea alegerile în favoarea lui Sharon;

[84] *Ibidem*, pp. 22, 29; Golan, *op. cit.*, p. 59; Mansfield, *op. cit.*, p. 521. Cât privește ultimul aspect, acesta fost discutat la summit-ul Ligii Arabe din 2002, când participanții au avut o discuție de principiu privind numărul de refugiați acceptat de fiecare stat arab, propunere față de care Israelul s-a arătat mai degrabă sceptic.

[85] O'Malley, *op. cit.*, p. 454. De exemplu, în 2008, Ehud Olmert a fost dispus să accepte revenirea a 5000 de refugiați pe motive umanitare, fără a-și asuma responsabilitatea pentru războiul din 1948 și fără a face vreo concesie pe tema dreptului la reîntoarcere.

[86] Brecher, *op. cit.*, p. 306.

[87] Dajani Daoudi, *art. cit.*, în Matthews, Newman, Dajani Daoudi (eds.), *op. cit.*, p. 43; Golan, *op. cit.*, p. 41.

[88] Morris, *op. cit.*, p. 2.

foaia de parcurs din 2003 și Acordul de la Geneva ar fi fost implementate dacă nu izbucnea intifada din 2000; negocierile Olmert-Abbas ar fi reușit dacă premierul israelian nu ar fi fost implicat într-un scandal de corupție și, în fine, negocierile mediate de John Kerry ar fi condus la un document final dacă secretarul de stat american ar fi investit cel puțin la fel de mult timp discutând cu palestinienii pe cât a făcut-o cu Israelul și dacă și-ar fi respectat angajamentele luate față de aceștia.[89] Fiecare dintre aceste inițiative a fost descrisă drept ultima șansă pentru o soluție binațională și fiecare s-a terminat cu greșeli tactice și dezvoltări neprevăzute care au condus la eșec, niciuna din părți nerecunoscând cea mai logică explicație pentru acest rezultat: cel puțin una dintre părți (nu neapărat aceeași de fiecare dată) a preferat să mențină impasul. Cu alte cuvinte, costurile unui acord (materiale și de altă natură) ar fi fost mai mari decât cele implicate de lipsa unui acord. Pentru Israel, acest lucru înseamnă că soluția de rezervă (menținerea stării de fapt) este preferabilă unui acord de pace, o situație care nu se poate schimba decât în două feluri: un acord de pace mai convenabil, sau o soluție de rezervă mai incomodă, ceea ce palestinienii până acum nu au avut capacitatea să producă.

Cel puțin trei factori explică popularitatea recentă a ideii unui singur stat în rândul palestinienilor: respingerea de către Yasser Arafat a soluției bistatale propusă de Ehud Barak la Camp David în 2000, ascensiunea politică a Hamas, mai ales după alegerile din 2006, a cărei poziție fermă cu privire la nerecunoașterea existenței statului Israel este binecunoscută[90] și promovarea ideii unui singur stat în Palestina istorică de către intelectuali occidentali precum istoricul Tony Judt. În 2003, Judt, care nu cercetat niciodată în detaliu problemele Orientului Mijlociu, a publicat un eseu intitulat „Israel: The Alternative" în *New York Review of Books*. Ideea principală a eseului este aceea că formarea a două state suverane pe teritoriul Palestinei istorice nu se mai justifica în condițiile actuale în care rata de creștere a populației arabe este foarte ridicată, iar Israelul refuză categoric să se retragă din Gaza și West Bank (între timp, retragerea din Gaza a avut loc la doi ani după publicarea articolului), ceea ce împiedică crearea unui stat palestinian arab. Soluția identificată de Judt era aceea a unui singur stat binațional, integrat, care să îi cuprindă pe evrei și pe arabi – o soluție care era nu doar posibilă, ci și dezirabilă.[91] Judt însă nu oferă și indicații privind modul în care acest stat binațional s-ar putea constitui. După cum era de așteptat, articolul lui Judt a stârnit un val de reacții, majoritatea negative, cu puține excepții.[92] Multe dintre aceste reacții s-au transformat mai târziu în numeroase cărți și articole susținând ideea unui singur stat, majoritatea dintre ele fiind scrise de autori arabi anti-sioniști sau de occidentali care împărtășeau aceeși viziune. Însă la nivel politic, nici Israelul, nici Autoritatea Palestiniană nu au dat până acum vreun semnal că susțin o soluție binațională pentru rezolvarea conflictului lor istoric,[93] dar continua ocupație a West Bank de către Israel și politica de colonizare a regiunii indică faptul că Israelul este, conform statisticilor demografice, destul de aproape de deveni un stat în care evreii de abia dacă mai reprezintă 75% din populație.

În cazul, foarte improbabil, în care s-ar aplica ideea unui stat binațional, acesta – realist vorbind - ar putea lua mai multe forme: un stat cu suveranitate împărțită, arabă și evreiască, în care puterea este partajată între cele două comunități etnice conform unui aranjament similar celui de tipul Good Friday Agreement din Irlanda, sau în care se acordă drepturi individuale, fără a privilegia vreuna din comunități, de tip Africa de Sud post-apartheid; un stat condus de evrei, cu sau fără o semnificativă minoritate arabă, sau un stat condus de arabi cu sau fără o semnificativă minoritate evreiască. Evident, cea mai simplă variantă a unui stat binațional este cea în care vorbim fie de un stat evreu cu foarte puțini arabi, sau de un stat arab cu foarte puțini evrei, ceea ce nu se poate realiza decât prin expulzarea respectivelor minorități, deoarece un stat evreu

---

[89] Thrall, *op. cit.*, pp. 138-140 și 378-379. Vezi, de asemenea, și Ben White, *Cracks in the Wall. Beyond Apartheid in Palestine/Israel*, London: Pluto Press, 2018, p. 43.

[90] Ideologia anti-Israel a Hamas este bazată în mare parte pe infamul pamflet *Protocoalele înțelepților Sionului*, un fals grosolan apărut în Rusia la finalul secolului XIX (Alpher, *op. cit.*, p. 116).

[91] Moris, *op. cit.*, pp. 7-9.

[92] Printre criticii vehemenți ai lui Judt s-au numărat istoricul Omer Bartov și autorul Michael Walzer. Mai târziu, după 2005, Judt și-a reconsiderat și nuanțat argumentele, admițând că un stat binațional este utopic.

[93] Morris, *op. cit.*, p. 26.

cu o majoritate arabă este de neconceput, iar un stat evreu cu o minoritate arabă de 45% este extrem de problematic.[94]

Comisia specială a Națiunilor Unite cu privire la Palestina (UNSCOP), formată în 1947, a recomandat partajarea teritoriului într-un stat arab și unul evreu, propunere susținută de 7 din cei 11 membri, în timp ce 3 dintre ei (reprezentanții Indiei, Iugoslaviei și Iranului) au pregătit un raport minoritar recomandând formarea unui singur stat federal guvernat de grupul majoritar, adică de palestinienii arabi care numărau atunci 1,25 milioane, față de 600,000 de evrei. Această propunere a fost respinsă din start de mişcarea sionistă, de SUA și de URSS, dar arată faptul că ideea unui singur stat exista încă de dinainte ca Israelul să își proclame independența; în fapt, liderii sioniști interbelici, în frunte cu Chaim Weizmann, au menționat în câteva rânduri acordul lor de principiu față de o astfel de soluție.[95] Această soluție, evident, era în concordanță cu dorințele arabilor din Palestina și ale celorlalte state arabe din vecinătate, dar tot ar fi ridicat probleme din cauza prezenței evreiești însemnate în viitorul stat. În 1937 și 1947, când palestinienii au respins partajarea teritoriului, ei se opuneau practic unei *viziuni* bistatale, căci Israelul încă nu exista ca stat; în 2000, la Camp David, când au făcut-o din nou, se opuneau de această data unei *realități*, negând legitimitatea unui stat deja existent și contrazicându-și propria poziție anunțată de Arafat în 1988, afirmând că propunerile lui Barak nu ar fi dus la crearea unui stat propriu-zis, ci a unui Bantustan pe mai puțin de 20% din teritoriul Palestinei istorice.[96] De atunci, comportamentul celor doi actori, în ciuda declarațiilor oficiale și a încercărilor de negociere, arată că ambele părți ar prefera crearea unui singur stat, dar fiecare în condițiile proprii: un Israel suveran, fără prezență arabă, și o Palestină suverană, fără minoritate evreiască – ceea ce este imposibil în absența aplicării unor soluții radicale de tip expulzare în masă sau genocid.

În condițiile demografice actuale, dacă Israelul vrea să își păstreze identitatea de stat evreu, are la dispoziție trei soluții: retragerea completă din West Bank și Ierusalimul de Est, astfel ca aceste teritorii, împreună cu Gaza, să formeze viitorul stat palestinian; să evolueze către un sistem de apartheid similar celui din Africa de Sud dacă refuză să le acorde drepturi civile și politice locuitorilor arabi din West Bank, sau să devină un stat binațional care, prin definiție, nu este un stat evreu.[97] Niciuna dintre aceste soluții nu este ideală pentru Israel, care preferă să mențină status quo-ul actual și să susțină, cel puțin declarativ, că acceptă o rezolvare bistatală, dar nu necondiționat. Statistici relativ recente (din 2014), bazate pe un sondaj de amploare de dinainte de conflictul dintre Israel și Hamas din acel an, arată că 50% dintre evrei și 63% dintre palestinieni declară că nu cred în coexistența pașnică a celor două state, 45% dintre palestinieni văd lupta armată ca fiind cea mai bună soluție pentru crearea unui stat suveran și mai mult de o treime din ambele categorii de respondenți (34% palestinieni, 36% evrei) declară că soluția celor două state nu mai este fezabilă. Aproape jumătate dintre respondeții arabi și evrei nu mai cred în posibilitatea unui acord final, iar 81% dintre palestinieni privesc actuala stare de lucruri ca prelungindu-se la infinit; 70% dintre israelieni ar obiecta față de acordarea dreptului de vot către palestinieni dacă statul lor ar anexa West Bank.[98] Aceste statistici arată destul de clar că soluția bistatală care este negociată de peste două decenii are în prezent puțină forță și o credibilitate foarte limitată.[99] Problema este că, dacă se renunță la ea, alternativa, i.e., un stat binațional, are și mai puține șanse de reușită; de aceea, comunitatea internațională, prin vocea Națiunilor Unite, care la 23 decembrie 2016, prin rezoluția 2334, și-au reafirmat angajamentul față de o soluție bistatală și au condamnat coloniile evreiești ca fiind o încălcare a dreptului internațional, sau prin recentele luări de

---

[94] *Ibidem*, pp. 25, 65.
[95] Black, *op. cit.*, p. 830.
[96] Morris, *op. cit.*, pp. 133-134, 139. Este posibil ca declarația lui Arafat din 1988 să fie, indirect, și o recunoaștere a greșelilor făcute de liderii palestinieni în 1937, când au refuzat planul de partiție propus de Comisia Peel, care ar fi dat palestinienilor 80% din teritoriul dintre Mediterana și Iordan, sau în 1947, când împărțitea propusă de ONU le-ar fi dat 43%, adică dublul teritoriului acceptat de OEP în 1988.
[97] O'Malley, *op. cit.*, p. 607; Tessler, *art. cit.*, în Lust (ed.), *op. cit.*, pp. 1540-1541.
[98] *Ibidem*, pp. 663-664.
[99] White, *op. cit.*, p. 47.

poziție ale statelor arabe privind planul de pace propus de președintele Trump (la care mă voi referi în concluzii) continuă să insiste asupra creării a două state suverane.

6. Concluzii: „planul secolului" sau eșecul secolului?

Actuala criză politică din Israel, provocată de imposibilitatea formării unei coaliții de guvernare de către Netanyahu şi partidul său, Likud, va juca un rol decisiv în succesul sau eşecul planului de pace propus de Casa Albă și prezentat ca „planul secolului" de către președintele Trump și asociații săi, în principal Jared Kushner și Jason Greenblatt, la summit-ul economic din Bahrain, organizat între 25 si 26 iunie 2019. Acest plan a provocat deja o serie de reacții adverse încă înainte de a fi publicat pe site-ul Casei Albe în 22 iunie, Mahmoud Abbas declarând că palestinienii vor boicota summit-ul de la Bahrain, iar regale Abdullah al Iordaniei afirmând răspicat că nu poate exista niciun acord de pace în absența unui stat palestinian independent cu capitala în Ierusalimul de Est. De altfel, atât Iordania, cât și Egiptul au trimis doar reprezentanți de rangul doi la summit, în persoana vice-miniștrilor de finanțe.[100]

Acest lucru arată că, în ciuda popularității scăzute a ideii celor două state, la nivelul comunității internaționale, aplicarea acestei soluții rămâne cel mai bun curs de urmat. Faptul că Donald Trump și trimisul său în Orientul Mijlociu, Jared Kushner, au declarat că abordarea lor va fi primodial una economică, nu politică, arată lipsa de înțelegere profundă asupra naturii conflictului israeliano-palestinian și asupra importanței obstacolelor care, până acum, au provocat de fiecare data eşecul negocierilor. În plus, SUA au demonstrat consistent, în ultimul an și jumătate, că tind să ia partea Israelului (prin mutarea ambasadei de la Tel Aviv la Ierusalim, prin anularea fondurilor destinate refugiaților palestinieni, prin sprijinul vădit acordat de Trump lui Netanyahu, prin recunoașterea anexării Înălțimilor Golan, etc.) și că nu pot avea credibilitate ca mediator imparțial.[101] O astfel de atitudine este vizibil diferită față de cea a administrației Obama, de care se legau multe speranțe de încheiere a unui acord final: până în ultima sa zi la Casa Albă, fostul președinte american a continuat să creadă ca Israelul va accepta o soluție bistatală dacă SUA prezenta argumente convingătoare ca alternativa înseamnă apartheid. Această logică era atât de solidă, conform lui Obama, încât Israelul nu putea să nu înțeleagă mesajul.[102] În cele din urmă, consider că nu înțelegerea mesajului a fost problema, ci disponibilitatea de a acționa în conformitate cu acesta.

În esență, „oportunitatea secolului", în cuvintele lui Kushner, este un plan de investiții și ajutor financiar vag bazat pe aceeași idee a Planului Marshall de la finele celui de-al doilea război mondial, în valoare totală de 50 de miliarde de dolari, din care două treimi (27,5 miliarde) destinate investițiilor pentru revitalizarea economiei palestiniene, iar restul destinate statelor care în prezent au cele mai mari procente de refugiați palestinieni (Iordania, Egipt și Liban). Acest plan economic, al cărui text nu menționează nicăieri ocupația israeliană din West Bank, soluția celor două state, problema Ierusalimului de Est sau dreptul de reîntoarcere al refugiaților, ar urma să creeze un milion de locuri de muncă pentru palestinieni în următorul deceniu și să crească nivelul de trai al locuitorilor din Gaza și West Bank cu 50%, dublând PIB-ul palestinian. Componenta politică a acestui plan ar urma să fie anunțată de Washington după alegerile parlamentare din Israel programate pentru septembrie 2019.[103] Unul dintre principalele scopuri ale organizării summit-ului de la Manama a fost acela de găsi oameni de afaceri din lumea arabă (mai ales din Arabia Saudită și restul monarhiilor din Golf) dispuși să investească sumele deloc neglijabile necesare

[100] Times of Israel staff, „Commentators in the Arab World Reject US Economic Plan for Palestinians", June 24, 2019, https://www.timesofisrael.com/commentators-in-arab-world-reject-us-economic-plan-for-palestinians/, accesat în 28 iunie 2019.

[101] White, *op. cit.*, p. 66. Această atitudine nu a scăpat observatorilor palestinieni, care au condamnat în numeroase ocazii poziția vădit partinitoare a SUA. Donald Trump a refuzat repetat să își declare sprijinul pentru un plan de pace bazat pe o soluție bistatală.

[102] Thrall, *op. cit.*, p. 444.

[103] Stephen Farrell, „Explainer: Money Talks in Trump's Mideast Plan. But Can It Pave the Way for Peace", *Reuters*, June 24, 2019, https://www.reuters.com/article/us-israel-palestinians-plan-expla...n-trumps-mideast-plan-but-can-it-pave-way-for-peace-idUSKCN1TP0GY, accesat în 28 iunie 2019.

implementării proiectelor anticipate în textul planului – deși este încă neclar de unde anume vor veni banii și cum vor fi distribuiți.

Printre cele 179 de proiecte menționate în text se numără și un coridor de transport care ar urma să lege Gaza de West Bank, în valoare de 5 miliarde de dolari – o chestiune pe care Israelul o consideră un risc de securitate major, motiv pentru care guvernul de la Tel Aviv se va opune vehement unui astfel de proiect.[104] În orice caz, așteptările cu privire la succesul planului erau foarte scăzute înainte de summit, iar concluziile întâlnirilor de la Manama, în ciuda declarațiilor optimiste ale lui Jared Kushner, pentru care summit-ul a fost un „succes considerabil", nu au fost de natură să schimbe fundamental aceste așteptări, în condițiile în care părțile direct interesate de discuții bilaterale (Israelul și reprezentanții AP) nu au participat prin reprezentanți oficiali;[105] mai mult, în timpul celor două zile de discuții, s-au înregistrat numeroase manifestații anti-summit și greve de protest în West Bank și Gaza,[106] unde Hamas a condamnat inițiativa drept o încercare a americanilor de a-i șantaja pe palestinieni, oferindu-le bani în schimbul renunțării la aspirațiile lor naționale.[107]

Evident, faptul că palestinienii au boicotat summit-ul era din start un obstacol serios în calea oricăror rezultate favorabile; mai degrabă, întâlnirea de la Manama a dus la crearea unor legături mai strânse între Israel (nereprezentat la nivel oficial, ci doar prin prezența câtorva oameni de afaceri) și monarhiile de Golf, facilitate de existența unui inamic comun, Iranul, a cărui agresivitate este din ce în ce mai vizibilă în ultimele luni.[108] Cât privește statele arabe, acestea – indiferent de posibilul lor interes privat în planul propus de Kushner, oficial nu pot adopta o poziție care ar însemna trădarea cauzei unei numeroase populații arabe care continuă să fie lipsită de un stat suveran. De altfel, Arabia Saudită și UAE s-au alăturat Iordaniei și au declarat că nu vor sprijini niciodată un plan de pace care ignoră cererile fundamentale ale palestinienilor.[109] În plus, este foarte puțin probabil ca un plan bazat exclusiv pe componente economice să poată funcționa și aduce prosperitate unei regiuni lipsite de autonomie, suveranitate și stabilitatea politică care ar garanta interesul investitorilor străini și siguranța investiției lor. Kushner a susținut în multe ocazii că abordarea sa neconvențională are avantajul de a le arăta palestinienilor că nivelul lor de trai poate fi îmbunătățit, chiar și în condițiile status quo-ului actual – o poziție controversată, ținând cont că oficialul american a declarat că, în prezent, palestinienii nu au capacitatea de a se guverna singuri. Chestiunile politice au strălucit prin absență în decursul celor două zile de discuții de la Manama, iar consensul participanților arată că orice propuneri economice care există într-un vid politic sau care se aplică în actualul context în care o mare parte

[104] Ron Kampeas, „White House Economic Peace Plan Might Be Tough to Sell to Netanyahu", *The Times of Israel*, June 23, 2019, https://www.timesofisrael.com/white-house-economic-peace-plan-may-be-tough-to-sell-netanyahu/, accesat în 28 iunie 2019.

[105] Premierul Netanyahu a declarat că va asculta cu atenție propunerea americană și l-a criticat pe Abbas pentru că acesta a refuzat planul lui Kushner încă înainte de a-l fi citit. Evident, o astfel de poziție are avantajul că nu îl obligă pe Netanyahu la nimic.

[106] Adam Rasgon, „In West Bank, Palestinians March against US-led Peace Conference in Bahrain", June 25, 2019, https://www.timesofisrael.com/in-west-bank-palestinians-march-against-us-led-peace-conference-in-bahrain/, accesat în 28 iunie 2019.

[107] Liderii Hamas nu fost singurii care au menționat ideea șantajului economic și a încercării de cumpărare a aspirațiilor statale ale palestinienilor cu bani: atât Abbas, cât și liderii de la Beirut au exprimat opinii asemănătoare.

[108] Kushner a declarat pentru Fox News că succesul planului său ar fi pentru Tehran „cel mai negru coșmar" (Trey Yingst, „Jared Kushner Says Successful Mideast Peace Plan Will Be ‚Iran's Worst Nightmare'", *Fox News*, June 27, 2019, https://www.foxnews.com/world/jared-kushner-says-successful-mideast-peace-plan-will-be-irans-worst-nightmare, accesat în 28 iunie 2019. Vezi, de asemenea, Raf Sanchez, „Jared Kushner Won't Bring Peace with Palestinians, but May Bring Israel and Gulf Arabs Together", *The Telegraph*, June 28, 2019, https://www.telegraph.co.uk/news/2019/06/27/jared-kushner-wont-bring-peace-palestinians-may-bring-israel/, accesat în 28 iunie 2019.

[109] Reprezentatul saudit a exprimat un optimism moderat privind propunerea americană, afirmând că aceasta poate reprezenta o speranță pentru pace. („US-led Bahrain Meeting on Palestine: All the Latest Updates", June 26, 2019, https://www.aljazeera.com/news/2019/06/led-bahrain-workshop-palestine-latest-updates-190624092422392.html, accesat în 28 iunie 2019.

din West Bank se află de facto sub ocupație israeliană sunt sortite eșecului.[110] O poziție des menționată atât în lumea arabă, cât și în rândul unor comentatori occidentali este aceea că propunerea denumită „Peace to Prosperity" este de fapt o încercare de umilire a palestinienilor, deoarece presupune că aspirațiile lor naționale pot fi cumpărate cu bani, iar acceptarea unei astfel de inițiative ar însemna sfârșitul viitorul stat palestinian.[111]

O soluție economică pentru conflictul israeliano-palestinian a fost propusă și cu alte ocazii, fără niciun rezultat favorabil; ceea ce e clar, însă, în acest moment, este că administrația Trump speră să poată înlocui drepturile de bază revendicate de palestinieni cu stimulente economice, dintre care multe sunt iluzorii în absența unor surse concrete de finanțare, iar semnalele favorabile Israelului transmise de la Casa Albă în ultimii doi ani indică direcția clară a politicii președintelui Trump cu privire la procesul de pace: este foarte posibil ca scopul nedeclarat al planului prezentat în Bahrain să fie nu acela de a-i convinge pe palestinieni, ci de a-i putea blama pe aceștia pentru refuzul unei soluții de neacceptat pentru ei și a facilita o mișcare israeliană mai agresivă către anexarea formală a West Bank în întregul său.[112] În astfel de condiții, planul optimist denumit „Peace to Prosperity" va rămâne cel mai probabil un dublu eșec: și din perspectiva păcii, și din cea a prosperității.

Înainte de summit-ul din Bahrain, cea mai recentă rundă de negocieri, cea din 2014, a fost condamnată la eșec de pretenția lui Netanyahu ca Mahmoud Abbas să recunoască *Eretz Israel* ca stat evreu, lucru evident respins de liderul palestinian. A face acest lucru ar însemna ca palestinienii să accepte că Israelul este domeniul exclusiv al evreilor, că refugiații nu au dreptul să revină acolo și că Israelul nu are nicio responsabilitate față de ei (o concesie care ar nega Naqba, unul din fundamentele identității naționale palestiniene din 1948 încoace). În plus, ar însemna sfârșitul ideii de Palestina suverană cu capitala în Ierusalimul de Est.[113] Insistența asupra mitului fundamental că *Ertez Israel* este căminul evreilor implică ideea că Israelul nu poate accepta crearea unui stat palestinian nicăieri în teritoriul aflat în dispută și nici nu le poate acorda cetățenie palestinenilor din West Bank, pentru că atunci nu ar mai fi un stat evreu.[114] Dacă poziția actualului premier israelian – presupunând că tot el va câștiga alegerile anticipate programate pentru septembrie 2019 – rămâne aceeași și pe viitor, acest lucru va garanta eșecul a priori al oricăror viitoare runde de negocieri, care (dacă e să judecăm după precedente istorice) nu au fost niciodată primite cu prea mult entuziasm de niciuna dintre părți, deoarece nivelul de încredere reciprocă rămâne foarte scăzut.

Israelul a condamnat vehement adoptarea de către Adunarea Generală a ONU a Rezoluției 67/10 din noiembrie 2012, prin care Palestinei i se acorda statut de observator non-statal, ceea ce însemna și o recunoaștere de facto a dreptului acesteia la statalitate. Până în prezent, 136 din cele 193 de state membre ONU au recunoscut Palestina ca stat independent, în timp ce SUA, Marea Britanie, Franța, Germania, Australia, Noua Zeelandă și Japonia au refuzat să facă acest lucru. Teama Israelului este că, dacă Palestina

---

[110] Martin Chulov, „Jared Kushner's Deal of the Century Fails to Materialise in Bahrain", *The Guardian*, June 26, 2019, https://www.theguardian.com/world/2019/jun/26/jared-kushner-deal-of-the-century-israel-palestine-bahrain, accesat în 28 iunie 2019. Chiar și secretarul de stat american Mike Pompeo a declarat neoficial la începutul lunii iunie că planul propus nu Kushner nu poate fi dus la îndeplinire. Vezi și Jeremy Diamond, „White House Proposing 50$ Billion Package to Boost Palestinian Economy–If There Is Peace", *CNN Politics*, June 22, 2019, https://edition.cnn.com/2019/06/22/politics/palestinian-economy-white-house-israeli-palestinian-peace-agreement/index.html, accesat în 28 iunie 2019.

[111] Dominique Moisi, „Money Can't Buy Palestinians' Love", June 28, 2019, https://www.project-syndicate.org/commentary/israel-palestine-kushner-peace-plan-will-fail-by-dominique-moisi-2019-06, și Khaled Abu, „PA Rejects ‚Humiliating Blackmail' to Kill Palestinian Political Ambitions", June 23, 2019, https://www.jpost.com/printarticle.aspx?id=593333, ambele accesate în 28 iunie 2019. Vezi de asemenea și Samia Nakhoul, „Palestinians Say US ‚Deal of the Century' Will Finish off Their State", June 2, 2019, https://ca.reuters.com/article/idCAKCN1T307H-OCATP, accesat în 28 iunie 2019.

[112] Editorial, „The Guardian View on Trump and Israel-Palestine: The Reality Behind Kushner's Fantasy", *The Guardian*, June 25, 2019, https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/jun/25/the-guardian...-on-trump-and-israel-palestine-the-reality-behind-kushners-fantasy, accesat în 28 iunie 2019.

[113] O'Malley, *op. cit.*, pp. 128-129; MacQueen, *op. cit.*, p. 553.

[114] Amar-Dahl, *op. cit.*, p. 187.

primește statutul de membru cu drepturi depline, acest lucru ar schimba natura conflictului și l-ar transforma într-unul interstatal, cu consecințe dezastruoase asupra ocupației sale în West Bank.[115] Evident, deocamdată, acest „stat” palestinian nu are niciunul din atributele statalității propriu-zise, i.e., suveranitate, control asupra frontierelor, abilitatea de a guverna, și nu include nici măcar jumătate din populația palestiniană care trăiește în diaspora.[116]

Conflictul israeliano-palestinian a intrat deja în cel de-al doilea secol de existență, timp în care s-au creat interdependențe ineluctabile între cele două părți care trăiesc în strânsă proximitate. Parametrii geopolitici, demografici, economici, etc., s-au schimbat profund, dar cadrul de rezolvare a problemei pare să fie înghețat în timp și să fi suferit doar permutări infinite pe aceeași temă de la prima încercare de creare a două state în Palestina în 1937. Nimeni nu poate nega că acest conflict prezintă o complexitate ieșită din comun și că o soluție comprehensivă perfect adecvată probabil că nu va fi găsită niciodată: în primul rând, acesta implică multiple perechi de entități politice ostile care sunt independente și interdependente în egală măsură (Israel-Iordania, Israel-Egipt, Israel-Siria, Israel-Liban, Israel-Palestina); în al doilea rând, vorbim de o mare varietate de actori care au jucat un rol activ în procesul de mediere, nu întotdeauna în armonie cu alți participanți (ONU, OEP, Liga Arabă, SUA, Rusia, etc.) și în al treilea rând, trebuie luată în calcul natura chestiunilor aflate în dispută (discutate anterior) care formează miezul acestui conflict prelungit. Combinația acestor trei elemente s-a dovedit, până acum, fatală pentru atingerea unui compromis care să satisfacă măcar o parte dintre dorințele părților.

Bibliografie:

*****.„The Guardian View on Trump and Israel-Palestine: The Reality Behind Kushner’s Fantasy”, *The Guardian*, June 25, 2019 <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/jun/25/the-guardian...-on-trump-and-israel-palestine-the-reality-behind-kushners-fantasy>.

*****.„US-led Bahrain Meeting on Palestine: All the Latest Updates”, *Al Jazeera*, June 26, 2019 <https://www.aljazeera.com/news/2019/06/led-bahrain-workshop-palestine-latest-updates-190624092422392.html>.

Abu, Khaled, „PA Rejects ‘Humiliating Blackmail’ to Kill Palestinian Political Ambitions”, *Jerusalem Post*, June 23, 2019 <https://www.jpost.com/printarticle.aspx?id=593333>.

Al-Rodhan, Nayef R. F., Graeme P. Herd, Lisa Watanabe, *Critical Turning Points in the Middle East, 1915-2015*, London: Palgrave Macmillan, 2011.

Alpher, Yossi, *No End of Conflict. Rethinking Israel-Palestine*, New York: Rowman&Littlefield, 2016.

Amar-Dahl, Tamar, *Zionist Israel and the Question of Palestine. Jewish Statehood and the History of the Middle East Conflict*, Berlin: De Gruyter, 2017.

Black, Ian, *Enemies and Neighbours. Arabs and Jews in Palestine and Israel, 1917-2017*, New York: Atlantic Monthly Press, 2017.

Brecher, Michael, *Dynamics of the Arab-Israeli Conflict. Past and Present: Intellectual Odyssey II*, New York: Palgrave Macmillan, 2017.

Catherwood, Christopher, *A Brief History of the Middle East. From Abraham to Arafat*, New York: Carroll&Graf Publishers, 2006.

Chulov, Martin, „Jared Kushner’s Deal of the Century Fails to Materialise in Bahrain”, *The Guardian*, June 26, 2019 <https://www.theguardian.com/world/2019/jun/26/jared-kushner-deal-of-the-century-israel-palestine-bahrain>.

[115] MacQueen, *op. cit.*, pp. 528-529.
[116] Alaa Tartir, Benoit Challand, „Palestine”, în Lust (ed.), *op. cit.*, p. 3232.

Cleveland, William L. și Martin Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 4th edition, Boulder, CO: Westview Press, 2009.

Dajani Daoudi, Mohammed S., „Palestinian Refugees”, în Elizabeth G. Matthews, David Newman, Mohammed S. Dajani Daoudi (eds.), *The Israel-Palestine Conflict. Parallel Discourses*, London and New York: Routledge Taylor&Francis Group, 2011, pp. 36-47.

Diamond, Jeremy, „White House Proposing 50$ Billion Package to Boost Palestinian Economy – If There Is Peace”, *CNN Politics*, June 22, 2019 <https://edition.cnn.com/2019/06/22/politics/palestinian-economy-white-house-israeli-palestinian-peace-agreement/index.html>.

Efrat, Elisha, „Jewish Settlements in the West Bank: Past, Present and Future”, în Efraim Karsh (ed.), *Peace in the Middle East. The Challenge for Israel*, London and New York: Routledge, 2013, pp. 360-393.

Farrell, Stephen, „Explainer: Money Talks in Trump’s Mideast Plan. But Can It Pave the Way for Peace?”, *Reuters*, June 24, 2019 <https://www.reuters.com/article/us-israel-palestinians-plan-expla...n-trumps-mideast-plan-but-can-it-pave-way-for-peace-idUSKCN1TP0GY>.

Felton, John, *The Contemporary Middle East. A Documentary History*, Washington DC: CQ Press, 2008.

Golan, Galia, *Israel and Palestine. Peace Plans and Proposals from Oslo to Disengagement*, Princeton: Markus Wiener Publishers, 2008.

Halliday, Fred, *The Middle East in International Relations. Power, Politcs, Ideology*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Harms, Gregory și Todd M. Ferry, *The Palestine-Israeli Conflict. A Basic Introduction*, 4th edition, London: Pluto Press, 2017.

Kampeas, Ron, „White House Economic Peace Plan Might Be Tough to Sell to Netanyahu”, *The Times of Israel*, June 23, 2019 <https://www.timesofisrael.com/white-house-economic-peace-plan-may-be-tough-to-sell-netanyahu/>.

Levine, Mark, *Impossible Peace. Israel/Palestine since 1989*, London: Zed Books, 2009, pp. 69-70.

MacQueen, Benjamin, *An Introduction to Middle East Politics*, 2nd edition, London: Sage Publications, 2018.

Mansfield, Peter, *A History of the Middle East*, 4th edition, New York: Penguin Books, 2013.

Matthews, Elizabeth G., „Introduction”, în Elizabeth G. Matthews, David Newman, Mohammed S. Dajani Daoudi (eds.), *The Israel-Palestine Conflict. Parallel Discourses*, London and New York: Routledge Taylor&Francis Group, 2011, pp. 1-15.

Milton-Edwards, Beverly și Peter Hinchcliffe, *Conflicts in the Middle East since 1945*, 3rd edition, New York: Routledge, 2001.

Moisi, Dominique, „Money Can’t Buy Palestinians’ Love”, June 28, 2019 <https://www.project-syndicate.org/commentary/israel-palestine-kushner-peace-plan-will-fail-by-dominique-moisi-2019-06>.

Morris, Benny, *One State, Two States. Resolving the Israel/Palestine Conflict*, New Haven and London: Yale University Press, 2009.

Murphy, Emma C., „Zionism and the Palestine Question”, în Youssef M. Choueiri (ed.), *A Companion to the History of the Middle East*, Malden: Blackwell Publishing, 2005, pp. 269-290.

Nakhoul, Samia, „Palestinians Say US ‘Deal of the Century’ Will Finish Off their State”, June 2, 2019 <https://ca.reuters.com/article/idCAKCN1T307H-OCATP>.

O’Malley, Padraig, *The Two-State Delusion. Israel and Palestine – A Tale of Two Narratives*, New York: Viking Press, 2015.

Peters, Joel, „Israel and the Palestinian Refugee Issue”, în Elizabeth G. Matthews, David Newman, Mohammed S. Dajani Daoudi (eds.), *The Israel-Palestine Conflict. Parallel Discourses*, London and New York: Routledge Taylor&Francis Group, 2011, pp. 21-35.

Powaski, Ronald E., *Ideals, Interests and US Foreign Policy from George H. W. Bush to Donald Trump*, New York: Palgrave Macmillan, 2019.

Rasgon, Adam, „In West Bank, Palestinians March against US-led Peace Conference in Bahrain”, *Times of Israel*, June 25, 2019 <https://www.timesofisrael.com/in-west-bank-palestinians-march-against-us-led-peace-conference-in-bahrain/>.

Rynhold, Jonathan, „Realism, Liberalism, and the Collapse of the Oslo Process: Inherently Flawed, or Flawed Implementation?”, în Guy Ben-Porat (ed.), *A Comparative Analysis of Peace Implementation in Israel/Palestine, Northern Ireland and South Africa,* New York: Palgrave Macmillan, 2008, pp. 111-133.

Sanchez, Raf, „Jared Kushner Won't Bring Peace with Palestinians, but May Bring Israel and Gulf Arabs Together”, *The Telegraph*, June 28, 2019 <https://www.telegraph.co.uk/news/2019/06/27/jared-kushner-wont-bring-peace-palestinians-may-bring-israel/>.

Tartir, Alaa, Benoit Challand, „Palestine”, în Ellen Lust (ed.), *The Middle East*, 14th edition, London: Sage Publications, 2017, pp. 3889-4057.

Tessler, Mark, „The Israeli-Palestinian Conflict”, în Ellen Lust (ed.), *The Middle East*, 14th edition, London: Sage Publications, 2017, pp. 1471-1865.

Thrall, Nathan, *The Only Language They Understand. Forcing Compromise in Israel and Palestine*, New York: Metropolitan Books, 2017.

Times of Israel staff, „Commentators in the Arab World Reject US Economic Plan for Palestinians”, June 24, 2019 <https://www.timesofisrael.com/commentators-in-arab-world-reject-us-economic-plan-for-palestinians/>.

UN General Assembly and Security Council, „Letter dated 18 November 1988” <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/6EB54A389E2DA6C6852560DE0070E392>.

White, Ben, *Cracks in the Wall. Beyond Apartheid in Palestine/Israel*, London: Pluto Press, 2018.

Yingst, Trey, „Jared Kushner Says Successful Mideast Peace Plan Will Be ‚Iran's Worst Nightmare'”, *Fox News*, June 27, 2019 <https://www.foxnews.com/world/jared-kushner-says-successful-mideast-peace-plan-will-be-irans-worst-nightmare>.

Capitolul 14

SECURITIZAREA SOCIETALĂ CA MECANISM DISCURSIV AL NOILOR POPULISME. O ANALIZĂ CRITICĂ

Șerban Văetiși

Un populism de dreapta

Cum să ne explicăm recrudescența preferințelor electorale naționalist-suveraniste și etnicist-extremiste în Europa de azi și aderența mesajelor și partidelor xenofobe și fasciste?[1] Dincolo de analizele care au indicat intrarea europenilor într-o epocă de „letargie" și „plictis" față de politica democratică tradițională, datorate unei stabilități și relative prosperități, dezinteres care a generat reacții eurosceptice și eurofobe, pe fondul unei crize ideologice;[2] sau, dimpotrivă, de cele care au indicat faptul că politicile liberale și globale au dat greș în aspectele și nevoile economice și culturale, ceea ce i-a făcut pe oameni să adopte, reactiv, formule „iliberale";[3] propunem în studiul de față o analiză mai focalizată, derivată din studiile critice de securitate. Această abordare va încerca să problematizeze „criza europeană" (și globală) a încrederii în politicile și partidele tradiționale, respectiv preferința reînnoită pentru valori politice reacționare, prin grila unei analize aplicate asupra „crizei refugiaților și a imigranților", privită drept o criză a temerilor identitare.

La o privire superficială, se pare că îngrijorările privind triumful populismului de extrema dreaptă nu sunt îndreptățite. La recentele alegeri europarlamentare, deși partide calificabile astfel au luat ceva avânt, ele rămân departe de capacitatea de a forma tendințe majore și coaliții solide. Populiștii se află, în urma rezultatelor acestui scrutin, la nivelul unui grup politic marginal, iar alianțele și strategiile adoptate ulterior de grupările politice dominante împotriva obținerii unor posturi de președinți de comisii de către partidele naționalist-eurofobe confirmă această marginalizare.[4] Diverși comentatori au indicat, totuși, influența crescândă a unei *culturi politice* animată de formule politice naționalist-suveraniste și etnicist-xenofobe, dincolo de rezultatele concrete ale unor alegeri, fie acestea europarlamentare.

David Renton, autor cunoscut pentru lucrările care au revigorat critic studiile asupra fascismului, în foarte recenta sa carte *The New Authoritarians: Convergence on the Right* (2019), argumentează convingător că, deși fascismul nu constituie un real pericol azi, principala preocupare ar constitui-o o alianță periculoasă a dreptei care se manifestă la nivel global pe trei coordonate: o mișcare, în creștere, de internaționalizare a dreptei; convergența dintre dreapta-extremă și dreapta democratică (cu nuanțele regionale și naționale a ceea ce acest proces înseamnă); și o tendință „culturală" de permisivitate necritică a manifestărilor sau reinserării formelor fascismului. Această convergență poate fi ilustrată, la nivel formal, chiar prin alianța Identitate și Democrație din Parlamentul European, realizată între partide extremiste precum Alternativa pentru Germania, Partidul Libertății din Austria, Liga din Italia, Adunarea Naționlă din Franța sau Partidul Libertății și Democrației Directe din Cehia și susținută de figuri reprezentative ale populismul neo-fascist precum precum Marine Le Pen sau Matteo Salvini, dar, în primul rând prin modul în care anumite teme-fetiș

[1] Ne referim în continure la această accepțiune a populismului, mai exact, ca strategie și discursivitate politică „populară" animată de logici ale reprezentării poporului apropiate (și istoric coagulate) de ideologiile de extremă-dreapta, tipic, fasciste. În fapt, așa cum observă autori precum Jan-Werner Müller (2019) sau Santiago Zabala (2017) populismul de dreapta este mult mai bine articulat, reprezentat și radicalizat la nivelul formulelor și opțiunilor politice decât ceea ce se numește „populism de stânga". Acest lucru este cu atât mai evident în cazul unei teme precum imigrația, față de care populismul de stânga nu are o poziționare ostilă.

[2] Valentin Naumescu, „Decembrie, stare de urgenţă. 100 în plus la salariu, Revoluția Vestelor Galbene şi perspectivele Europei", *Contributors.ro*, 11 decembrie 2018, http://www.contributors.ro/global-europa/decembrie-stare-de-urgenta-100-in-plus-la-salariu-revolutia-vestelor-galbene-si-perspectivele-europei.

[3] John G. Ikenberry, „The End of Liberal International Order?", *International Affairs*, vol. 94, nr. 1, 2018, pp. 7-23.

[4] Agence Europe, „MEPs Apply *Cordon Sanitaire* Against Identity and Democracy Political Group", 11 iulie 2019, https://agenceurope.eu/en/bulletin/article/12293/4.

vehiculate de acestea transcend specificurile naționale (altminteri, exacerbate de către aceleași discursui) și chiar configurările geopolitice globale tradiționale, și ajung să fie îmbrățișate necritic de cetățeni, adesea însoțite de alimentarea unor spaime politice, economice, sociale, culturale…

Aceste tendințe se văd la nivel internațional prin *acceptarea* tot mai populară a unor lideri precum Donald Trump, Jair Bolsonaro, Viktor Orbán sau Jarosław Kaczyński. La nivel discursiv, teme precum etnonaționalismul rasist, xenofobia, antisemitismul și ura împotriva imigranților sau propuneri pentru îngrădirea unor drepturi și libertăți diverse, devin subiecte care trec neproblematic dinspre mesajele oficiale cele mai virulente înspre consimțământul larg al cetățenilor, amestecându-se necritic într-un amalgam de stereotipii, acuze, temeri și soluții simpliste. Aceste convergențe între politici oficiale și prejudecăți populare (în sine, un mecanism descriind foarte bine eficiența populismului) sunt capitalizate politic și se reproduc la nivelul politicilor și funcțiilor oficiale, cu tendința de a se permanentiza și de a reproduce legitimitatea acelorași (tip de) lideri.

Cu câteva zile înainte de alegerile locale din 2018 din Polonia, Partidul Lege și Justiție al lui Jarosław Kaczyński, aflat la putere, a lansat un clip video agresiv avertizându-i pe polonezi că, în cazul în care liberalii vor câștiga alegerile, Polonia va fi invadată de imigranți, prezentați drept sursa tuturor relelor[5] – într-un tip de mesaj consonant cu politicile anti-imigrație accelerate peste Ocean de liderul american Donald Trump. O altă sursă a relelor, în discursul simplist-agresiv al multor populiști, a devenit treptat, dar din ce în ce mai insistent, figura miliardarului George Soros, acuzat drept susținător-finanțator al unor politici liberale globale și drepturi pentru minorități. În Ungaria, o serie de campanii desfășurate între 2017 și 2019 îl prezentau pe acesta (inclusiv prin afișe stradale) prin mesaje jignitoare, care interferau cu forme recognoscibile de antisemitism.[6] Campania a culminat cu relocarea Universității Central Europene din Budapesta, un centru universitar consolidat în 25 de ani drept promotor al democratizării societăților din fostul bloc comunist. Principala acuză împotriva acestei Universități a reieșit a fi dată de faptul că „e finanațată de Soros", iar în subsidiar pentru că predă cursuri despre minorități și studii de gen![7] Acest tip de ostilitate nu este însă izolat, și o poziție similară a liderului brazilian, Jair Bolsonaro, de a opri de la finanțare publică facultățile de științe sociale în țara sa[8] arată că tematica aceasta neo-populistă are o anumită coerență.[9]

Avem în succintele exemplificări de mai sus, care pot fi completate de mesaje și acțiuni similare desfășurate de partide, guverne și lideri populiști și în alte state, prezentarea miezului unei problematici complexe. Aceste „evoluții politice" nu sunt însă doar descriptive și, teoretic, relevante doar, de pildă, pentru definirea formelor populismului contemporan. Aceste noi discursivități și acțiuni politice descriu o mutație, care i-a făcut pe analiști să vorbească despre o „turnură iliberală" tot mai accentuată, cu implicații profunde la nivelul vieții politice și sociale, a legislației și reglementărilor publice, a drepturilor și libertăților, a controlului politic asupra derapajelor autoritariste și tendințelor extremiste, pe scurt a democrației. Atâta timp însă cât liderii și partidele populiste sunt alese în marea lor majoritate în mod democratic, își mențin legitimitatea politică în limite democratice, iar mesajul lor întărește ideea că se adresează poporului și pentru binele poporului (în multe cazuri, chiar desfășurând acțiuni în acest sens), punctul critic este dificil de

[5] Aceasta, după ce cu câțiva ani înainte, când era în opoziție, același lider îi prezenta pe imigranți drept purtători de boli periculoase, v. Jan Cienski, „Migrants Carry ‚Parasites and Protozoa,' Warns Polish Opposition Leader", *Politico,* 14 octombrie, 2015, https://www.politico.eu/article/migrants-asylum-poland-kaczynski-election.

[6] William Echikson, „Viktor Orbán's Anti-Semitism Problem", *Politico,* 13 Aprilie 2019, https://www.politico.eu/article/viktor-orban-anti-semitism-problem-hungary-jews.

[7] Anna Zsubori, „Gender Studies Banned at University–The Hungarian Government's Latest Attack on Equality", *The Conversation*, 9 octombrie, 2018, https://theconversation.com/gender-studies-banned-at-university-the-hungarian-governments-latest-attack-on-equality-103150.

[8] Elizabeth Redden, „Brazil's Bolsonaro Takes on Philosophy, Sociology", April 29, 2019, https://www.insidehighered.com/quicktakes/2019/04/29/brazils-bolsonaro-takes-philosophy-sociology

[9] Pentru o prezentare contrastivă a specificului neo-populismului vezi Sergiu Mișcoiu, „De la populism la neopopulism. Câteva repere empirice pentru o delimitare conceptuală", în Sergiu Gherghina, Sergiu Mișcoiu, Sorina Soare (eds.), *Populismul contemporan*, Iași: Institutul European, 2012, pp. 25-43.

întrezărit și devine o temă de importanță interpretativă, tocmai pentru a-l indica cu claritate și a dezvălui consecințele nesesizării sale. Altfel spus, acceptarea necritică a unei sintagme precum „*democrație* iliberală" nu este o soluție ci, dimpotrivă, parte a problemei, atâta timp cât aceasta a fost îmbrățișată deja de unii lideri populiști și formulată chiar ca „proiect de țară".[10]

Vorbim, în primul rând, pe fondul unor crize politice, economice, sociale, culturale, nu despre „alternative la liberalism", ci despre o recrudescență a extremismelor celor mai obscure, chiar dacă uneori „cosmetizate" în terminologii care trec drept „acceptabile" sau de-a dreptul văzute ca o „normalitate" a vieții politice,[11] multe amintind însă de un „stil politic" al anilor '30. Într-o sinteză critică care reunește comentarii diverse (inclusiv sub raportul diversității perspectivelor teoretice și disciplinare) ale unui colectiv de 16 autori, aceștia numesc aceste evoluții și tendințe, de-a dreptul, „marea regresie" (*the great regression*).[12] Această formulă o putem aprecia nu doar ca mai incisivă și comprehensivă, dar și întrucât eludează implicarea și teoretizarea (inutilă, la urma urmei, când e vorba de extremisme) a noțiunilor încărcate semantic de trimiteri doctrinare sau care necesită explicitări suplimentare precum cele de „iliberalism" sau „populism". Da, lucrurile, trebuie numite direct; în acest context, „turnură iliberală" poate părea un concept pedant, pe când „marea regresie" sugerează clar deteriorarea vieții, mesajelor și principiilor politice, ba chiar mai mult, întoarcerea la nivelul critic al vieții politice din timpul crizei celui de-al Doilea Război Mondial.

Pe de altă parte, trimiterile descriptive și doctrinare sunt necesare: trebuie să înțelegem *cum* sunt aceste mesaje și acești lideri (și îi identificăm drept populiști, printr-o serie de caracteristici asupra cărora există un consens al analizelor), respectiv, *care* sunt valorile politice de la care aceștia se abat prin mesajele și acțiunile lor (și le verificăm prin confruntarea cu valori asupra cărora există, în mod similar, un consens teoretic). În ceea ce privește această ultimă remarcă, identificarea „valorilor democratice" cu „valorile liberale" merge dincolo de „triumfalismul (neo)liberal" exprimat odată cu prăbușirea blocului (și modelului) sovietic în Europa Centrală și de Est. Așa cum punctează deja Fareed Zakaria în studiul său „canonic" la temă, *The Future of Freedom: Illiberal Democrcy at Home and Abroad*, „iliberalismul" s-a clădit nu neapărat în opoziție cu ideologia politică liberală sau cu sistemul economic capitalist (numit și liberal) ci în primul rând împotriva „constituționalismului liberal", adică a recunoașterii și apărării unor libertăți cetățenești (precum libertatea de opinie, libertatea de afirmare a unor identități diverse și diferite de cele majoritare, libertatea de asociere, libertatea de mișcare etc.), adică valori politice (în mare acoperite de ceea ce numim doctrina liberală), dar cu egală preocupare susținute și de alte orientări politico-ideologice tradiționale, precum creștin-democrația sau social-democrația.

În acest sens, în eseul intitulat „Simptome în căutarea unui obiect și a unui nume" din volumul *Marea regresie*, sociologul Zygmunt Bauman arată modul în care, în numele dereglementărilor globale susținute de sistemele capitaliste sau al preocupării pentru securitate susținute de multe regimuri liberale, s-au declanșat reacții care au contribuit la escaladarea unor situații de criză, în care guvernele s-au complăcut, atâta timp cât au putut extrage un profit de pe urma lor.

> În loc să încerce să smulgă din rădăcină fricile existențiale [...] printr-un demers serios, consecvent, coordonat și pe termen lung, guvernele din întreaga lume au înșfăcat ocazia de a umple vidul de legitimitate lăsat de retragerea statului bunăstării și de abandonarea eforturilor postbelice de a institui o „familie a națiunilor" cu o mișcare hotărâtă către o redefinire a problemelor sociale și, în consecință, a gândirii și acțiunii politice în termeni de securitate („securitizare"). Temerile populare, alimentate și încurajate de o alianță tacită, dar strînsă, între elitele politice, mass-media și divertismentul de masă, și duse pe noi culmi de valul ascendent demagogic, sunt bine-venite ca materie primă cât se poate de prețioasă, perfectă pentru a fi transformtă în noi și noi rezerve de capital politic – capital la care

[10] Octavian Manea, „Ungaria și proiectul democrației iliberale", *Contributors.ro*, 23 septembrie 2018, http://www.contributors.ro/global-europa/ungaria-%C8%99i-proiectul-democra%C8%9Biei-iliberale/.

[11] Cas Mudde, „Three Decades of Populist Radical Right Parties in Western Europe: So What?", *European Journal of Political Research*, nr. 52, 2013, p. 19.

[12] Heinrich Geiselberger (ed.), *Marea regresie*, București: Editura Art, 2017.

jinduiesc atât puterile comerciale, scăpte din frâu, cât și grupurile lor de presiune și executnții lor politici...[13]

Astfel, din această perspectivă, însuși termenul „iliberal" poate fi văzut drept favorizat cu intenția de a oculta faptul că anumite elemente ale crizei au fost generate tocmai de unele politici liberale, prin care, de pildă, piața a dictat destinele oamenilor, care, fără o protecție socială pe care economiile liberale nu le-o puteau oferi, au rămas fără slujbe, s-au trezit abandonați și lipsiți de un rol economic și social și s-au orientat spre forme de construcție identitară intolerante și agresive, de exemplu, față de minoritari și imigranți, susținând mesajele populiste și liderii populiști, în compensație și ca unică speranță pentru restituirea demnității. Am descris aici unul dintre scenariile propuse de analizele politice pentru explicarea susccesului lui Donald Trump (și, extrapolat, și a altor lideri populiști, inclusiv europeni).[14]

Revenind la conceptul ilustrat de „marea regresie", dincolo de schematismul la care se pretează interpretarea unor politici, manifestări sau reacții în care un grup de politicieni sunt încadrați într-o categorie („populiști") și apoi criticați în numele unor caracteristici teoretice ale acestei categorii și în virtutea unor valori democratice („liberale") cărora li se opun, rămân anumite acțiuni individuale ale acestora (criticabile individual, în baza unor valori politice și sociale) și necesitatea unor analize mai focalizate, care să caute identificarea unor rațiuni și explicarea unor consecințe ale acestor politici, dincolo de acceptările/criticile sau decodările imediate ale declarațiilor și acțiunilor acestora, ideal, în cazul unor evenimente concrete, cu impact major în societate. Apoi, alături de lideri, așa cum am mai punctat în câteva locuri ale analizei de până acum, avem reacțiile și relaționările societății, analizabile acestea fie la nivel național, continental sau global.

O astfel de analiză, pe care o propunem în continuare, va adresa critic nu doar politicile, liderii, reacțiile, evident criticabile, din perspectiva unor grile de „valori democratice liberale", ci va chestiona mecanismele de producere a unor temeri în virtutea cărora poziționăm criticile la adresa „extremismelor", „populismelor", etc. .Prin aceasta, analiza noastră se va replia reflexiv, critic, inclusiv asupra unor formule aparent nechestionabile precum „identitate", „securitate", „democrație", „libertate" sau „valori liberale".

În prima parte vom urmări modul în care este analizat un fenomen cu impact asupra polticii și societății, precum cel al *imigrației* într-un mediu de reflecție dat. Tema este evident relevantă, nu vorbim doar despre una dintre temele predilecte ale populiștilor, ci despre un subiect-turnesol care poate indica imediat poziționările liberal-iliberale, prin simpla raportare la temă, chiar dacă unele nuanțe solicită rafinarea acestui verdict, după cum vom vedea. Tema, în sine, a resuscitat interes social și politic în cadrul unor *contexte precise*, ambele asociate cu „probleme de securitate", motiv pentru care, în partea a doua, vom desfășura o analiză din perspectiva studiilor de securitate. Contextele, în mare, pot fi descrise în legătură cu (i) temerea generalizată la nivel societal privind posibilitatea unor acțiuni sau atacuri teroriste (temere escaladată după Atentatul de la 11 Septembrie din Statele Unite și atacurile teroriste din anii următori din unele orașe europene și dezvoltată pe fondul „luptei împotriva terorii" inițiate de SUA și a preocupării internționale pentru destructurarea unor organizații teroriste precum ISIS sau al-Qaida), respectiv (ii) Războiul Civil din Siria, care a evidențiat problema mai veche a tendințelor migraționiste din Orientul Mijlociu și Nordul Africii spre Europa, prin declanșarea bruscă a unui val de refugiați din această țară (sau țări terțe, precum Turcia, unde trăiau deja ca refugiați de ceva timp).

Modul în care această criză a fost analizată în presa și publicațiile din România constituie un rezumat relevant pentru înțelegerea capacității de reflecție asupra acestui fenomen, ca temă generală majoră a relațiilor internaționale contemporane, dar și în ceea ce privește referințele și raportările la realitatea socio-politică concretă a unei regiuni și a unui stat, cu anumite specificități istorico-poltice și culturale, precum România, în sensul particularizării ca contrapondere la un tip de analiză asupra populismului, care adesea

---

[13] Zygmunt Bauman, „Simptome în căutarea unui obiect și a unui nume", în *ibidem*, pp. 44-45.

[14] Vezi, de exemplu, George Monbiot, „Neoliberalism: The Deep Story that Lies Beneath Donald Trump's Triumph", *The Guardian,* 14 noiembrie 2016, https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/nov/14/neoliberalsim-donald-trump-george-monbiot

rămâne prea teoretic. Vom selecta, comenta și categoriza interpretări din presa culural-politică și două volume colective.

În partea a doua vom desfășura o analiză critică asupra unor aspecte majore identificate anterior prin trecerea în revistă a reacțiilor privind criza refugiaților. Aceasta va recentra analiza în jurul conceptului de identitate, privilegiind un tip de analiză dezvoltat în studiile de securitate, așa cum s-au reconfigurat acestea după anii 1990, îndeosebi prin contribuția Școlii de la Copenhaga și teoretizarea pe care aceasta a propus-o în jurul „sectorului societal" al preocupărilor de securitate și a noțiunii de „securitizare". Suplimentar față de contribuția acestei școli de gândire, vom introduce teoretizări mai recente în jurul noțiunilor de alteritate, valori societale și democrație. Cu aceasta, interpretarea va reintegra analiza discursului populist și se va reîntoarce, concluziv, la comentariul inițial schițat în jurul „turnurii iliberale" și „marii regresii".

Criza refugiaților în analizele românești

Problema imigrației recente în Europa (exacerbată începând cu 2015 de „criza refugiaților" din Orientul Mijlociu) cunoaște deja o literatură bogată. Nu intenționăm să reluăm aici această problematică în complexitatea ei, cu dimensiunile sale sociale, culturale, economice, politice, demografice, legale, geopolitice sau simbolice, după cum nu ne interesează nici relevarea aspectelor procesuale și a datelor factuale ale acestui fenomen. Ceea ce intenționăm să surprindem este un anumit tip de problematizare, așa cum este aceasta articulată într-un mediu de analiză dat, precum cel românesc. Apreciem acest context drept ilustrativ pentru o anumită reflecție tipică zonei Europei Central-Estice, și relevant într-un mod neintenționat, și anume datorat „neutralității" cazului României în problema crizei refugiaților. Vorbim despre o țară care nu a fost vizată masiv de valurile de migranți pentru tranzit sau stabilire (precum Grecia, Serbia, Ungaria sau Austria) și despre un mediu politic care nu a desfășurat campanii sau acțiuni extraordinare împotriva acestor imigranți, precum în cazul țărilor menționate, menținându-și în acest fel o anumită detașare față de fenomen, utilă în creionarea unei anumite „obiectivități" necesare analizei. Pe scurt, în România, mesajele politice, și cu atât mai puțin analizele politice nu s-au inflamat în legătură cu această temă, la modul în care să „întunece" reflecția sau posibilitatea unei detașări necesare interpretării faptelor. Cu toate acestea, unele comentarii sunt consonante, după cum vom vedea, cu tipul de retorică alarmistă care a văzut în deplasările refugiaților sfârșitul civilizației europene (retorică atât de specifică discursurilor populiste).

Un exemplu ilustrativ pentru articolele de comentariu informativ din presa de revistă îl constituie forumul de analiză propus de revista *Timpul* din Iași. Tema, „Migrațiile şi consecinţele lor", conține un grupaj de articole dedicate crizei refugiaților, discutate în context istoric, ideologic și social și urmărind încadrarea desfășuării evenimentelor și a consecințelor acestora în spațiul politic și de securitate al Uniunii Europene, cu referințe la poziționările anumitor state, inclusiv România.[15] Grupajul include: o trecere în revistă a evenimentelor din zona Orientului Mijlociu – Nordul Africii care au generat intensificarea fluxurilor migratorii din regiune, cu punctarea principalelor elemente ale dezbaterii în jurul crizei refugiaților;[16] o analiză a politicilor europene privind imigrația;[17] o discuție critică privind terminologia adoptată și poziționările ideologice în raport cu criza refugiaților;[18] respectiv o discuție critică privind discordanța dintre discursurile politice și realitatea imigranților și a efectelor reale ale migrației.[19] Aceste articole acoperă o bună parte a problematicii anunțate și sunt ilustrative atât pentru nevoia de informare cu date factuale și prezentarea unor evoluții geopolitice, tipice pentru astfel de articole de revistă, cât și pentru comentariile și analizele, inclusiv critice, pe care astfel de evenimente le impun. Poziționările românești sunt reflectate, sugestiv, de remarca președintelui Klaus Iohannis privitoare la integrarea imigranților în societate

[15] Revista *Timpul*, nr. 221-223, august-octombrie, 2017.
[16] Florin Bichir, „Dilema postcolonialismului: azilant, refugiat sau imigrant", *Timpul*, nr. cit., p. 9 și Daniel Gheorghe, „Migrațiile şi consecinţele lor", *Timpul*, nr. cit., p. 10.
[17] Angelo Chielli, „Retorica imigrării", *Timpul*, nr. cit., p. 11.
[18] Claudiu Gaiu, „Human Resources Global Development", *Timpul*, nr. cit., p. 12.
[19] Mihaela Biolan, „Miturile migraţiei şi eşecul optimismului politic", *Timpul*, nr. cit., p. 13.

> Foarte multă lume crede ca primirea imigranților inseamnă locuri de cazare. Nu despre asta este vorba! Ar fi foarte ușor să se găsească încă multe mii de locuri de cazare. Sunt cazărmi nefolosite, hoteluri nefolosite, doar că nu despre asta vorbim. [...] Dacă îi primim, ne asumăm. Acești oameni trebuie școlarizați, trebuie să învețe limba română, copiii trebuie să meargă la școală și să învețe limba română. Ei trebuie să fie integrați în societate. [...] Ei trebuie sa meargă undeva într-o localitate. Acolo să fie acceptați, să își găseasca locuințe pe banii lor, nu pe banii statului, să își găsească locuri de muncă, fiindcă nu vrem să creăm noi și noi cazuri sociale. Asta înseamnă primirea imigranților,[20]

respectiv de contrastul sugerat între modul în care România s-a raportat la problema refugiaților (inclusiv, sau, în primul rând prin declarații emise de la nivel politic înalt, precum cea citată anterior) şi reacțiile ostile ale unor state învecinate, notabil, statele din „Grupul de la Visegrád" („unde partidele populiste aflate la guvernare au reușit performanța de a crea un sentiment public antimigranți").[21]

Dacă declarația Preşedintelui României se înscrie, evident, într-un model tolerant, liberal, de raportare față de imigranți, aceasta nu înseamnă că retorica ostilă la adresa refugiaților este absentă în România. Pe de altă parte, declarația trădează anumite înțelegeri abstracte ale realității imigrației, dincolo de tendința de normativizare a unui traseu prevăzut al evoluției individuale a unor *potențiali* imigranți înspre integrarea lor, „la modul liberal" („să își găseasca locuințe pe banii lor, nu pe banii statului") în societatea românească. Astfel, chiar dacă perspectiva de înțelegere a realității imigrației pare una socială, prin invocarea unor situații concrete care intervin în prcesul de sosire, așezare și desfășurare a vieții lor concrete de străini în România, modul în care evoluția acestora și așteptările în ceea ce-i privește sunt formulate, trimite la formule ideale și înțelegeri forte abstracte ale realității, care pot fi justificate doar parțial prin invocrea naturii diplomatice a mesajului politic. Desigur, granițele statale, punctele de sosire și tranzit (aeroporturi, gări), respectiv centrele pentru refugiați ale României nu au fost în niciun moment al crizei refugiaților (plasabil temporal, ca intensitate a crizei, între anii 2014-2016) copleșite de valuri de migranți solicitanți de azil, și țara noastră nu a constituit nici în acestă perioadă, nici anterior sau ulterior, un loc major de escală sau destinație ale rețelelor de imigrație clandestină. Această realitate ar putea explica „artificiozitatea" sau, de ce nu, caracterul diplomatic al raportărilor, inclusiv, la nivel politic înalt. Pe de altă parte, aceeași realitate a estompat cristalizarea unor reacții ostile exagerate împotriva imigranților. Acolo unde acestea au fost formulate (precum în cazul unor declarații, mesaje sau opinii ale unor lideri politici mai puțin semnificativi sau în poziționări mediatice nu neapărat relevante politic) ele au vizat, similar, abstracțiuni, identificabile prin formule precum: „civilizația europeană sub asediu" sau „islamizarea Europei".[22]

Ceea ce leagă aceste spaime aparent fără afinități cu declarațiile oficiale ale României, exprimate prin vocea Preşedintelui, constituie însă trimiterile la aspectele identitare. Îndemnul prezindențial: „acești oameni trebuie şcolarizați, trebuie să învețe limba română" nu constituie doar explicarea unui mecanism de integrare social-culturală, ci și afirmarea unei preocupări privind apărarea în fața unei potențiale „alterări" a specificului unor localități, regiuni, în cele din urmă a întregii țări, cu limba, obiceiurile și religia sa, datorate venirii unor străini. Aceste preocupări sunt, apoi, foarte ușor translate, prin mecanisme discursive tipice inflamărilor mass-media (și, deci, nu doar ale discursurilor populiste) în probleme de securitate. După cum punctează la un moment dat o analiză din acest grupaj, „migrația [..] [este] astfel transformată în instrument de ascensiune politică a unor grupări anterior marginale prin securitizarea lor, adică prin construirea lor în imaginea publică ca fiind probleme ce țin de securitatea națională (de supraviețuire a societății însăși), fenomene excepționale care cer măsuri în afara normalului".[23] Avem aici invocată teoria securitizării, asupra cărei ne vom opri ceva mai încolo, să reținem însă, pentru moment, modalitatea în care aceasta poate fi articulată pornind de la o discuție despre integrare a străinilor, temeri și identitate.

---

20 Apud Bichir, *op. cit.*
21 Biolan, *op. cit.*
22 Temeri ilustrate, în cuprinsul grupajului discutat aici, de articolul lui Daniel Gheorghe.
23 Biolan, *op. cit.*

Un alt grupaj de articole, de data aceasta reunite în volum, propune editura Adenium prin titlul *Marşul asupra Europei. Noile dimensiuni ale migrației*.[24] Ca titlu, această contribuție pare a se înscrie în seria de formule care exprimă temerile cele mai exagerate privind fenomenul descris și viitorul Europei, ca regiune, geopolitică și civilizație. Volumul este însă foarte eterogen și, din păcate, inegal valoric, cu destul de multe articole (din cele nu mai puțin de 29 contribuții) reduse la scurte compilații de opinii, adică nu analize mai elaborate (situație explicabilă și prin faptul că acestea au apărut inițial ca articole de opinie, în diverse ziare sau reviste). Chiar și așa, această colecție oferă o panoramă complexă a abordărilor și perspectivelor la temă, ilustrativă pentru tipuri de interpretări care merg de la poziții diplomatice „neutre", în linie cu pozițiile oficiale europene sau românești, până la exagerări privind sfârșitul Europei sub invazia musulmanilor. Nuanțările utile sunt în primul rând datorate acelor autori[25] care surprind aspectele principiale (în sensul analizei unor principii politice) ale unui fenomen care este, până la urmă, parte a politicii internaționale contemporane (iar nu un război al superiorității culturii, civilizației sau religiei „noastre" împotriva „celorlalți", în scenarii care mai degrabă ilustrează, nu analizează „marea regresie").[26] Ca preocupare centrală, în ansamblu, lucrările reunite în acest volum se înscriu în jurul dezbaterii privind „destinul și identitatea Europei", aflată într-un moment de criză (de cotitură, chiar, pentru anumiți autori). Această supratemă este ilustrată prin patru sub-teme, care configurează oarecum structura cărții, evidențiate de coordonator în Introducerea cărții: o primă parte, care încearcă să clarifice probleme terminologice și de statutut al refugiaților (adică de identitate a migranților); o a doua parte, care își propune să explice originea, natura și consecințele fenomenului, incluzând opinia că Europa se confruntă cu „o migrație ce s-a organizat cu scopul de a-i aduce pe acești oameni din statele unde erau refugiați în inima Europei"[27] (adică în locul simbolic de unde îi poate pulveriza identitatea); o a treia parte, care încearcă să argumenteze faptul că „proiectul Europei unite este compromis"[28] (cu alte cuvinte, că identitatea sa nu este conferită nicidecum de modelul politic modern al Uniunii Europeane, ci de alte forme identitare, precedente, precum cel național, etnic, cultural sau religios) și, în fine, că „valul migrator nu este un fenomen izolat, ci un episod dintr-un război antieuropean și antioccidental"[29] (adică orientat deliberat împotriva identității europene).

O perspectivă mai apropiată de analiza pe care o vom dezvolta în partea a doua a studiului de față propune volumul colectiv, publicat în limba engleză, *The Refugee Crisis in the European Union*.[30] Acesta nu constituie o colecție de studii disparate, publicate anterior în ziare și reviste, ci este rezultatul unui proiect academic, la care contribuie mulți studenți (masteranzi și doctoranzi). Meritul său, dincolo de articularea unui interes concertat în mediul unui corp profesional de analiști în formare este dat de depășirea „nivelului identitar", în care se cantonează volumul discutat anterior, înspre adoptarea deliberată a unor perspective de studii de relații internaționale, precum studiile de securitate sau cele care interpretează evenimentele prin grila legislației internaționale, respectiv discutarea unor situații concrete, studii de caz, ale unor state anume (din regiunea Europei Central-Estice) față cu criza refugiaților. Alături de această abordare (care conferă, inerent, o mai mare coerență celor nouă analize incluse) găsim, prin aceste studii, o bibliografie teoretică „adusă la zi", care în abordările discutate anterior erau adesea eludate, în detrimentul unor informații teoretice mai puțin specializate. Astfel, studiul de început, intitulat „Migration Securitization. Towards Refuge Securitization – the State Security Against the Global Human Rights?",[31] introduce de la bun început

[24] Sorin Bocancea (coord.), *Marşul asupra Europei. Noile dimensiuni ale migrației*, București: Adenium, 2016.
[25] Vezi Radu Carp, „Criza refugiaților nu trebuie să se transforme într-o criză a valorilor europene", în *ibidem*, pp. 225-229.
[26] Precum contribuția lui Cătălin Sturzu, „Europa, întoarce-te la Hristos, cât încă se mai poate!", în *ibidem*, pp. 219-224.
[27] Opinie exprimată de analistul Iulian Chifu, citat de Sorin Bocancea în „Introducere", în *ibidem*, p. 23.
[28] *Ibidem*, p. 28.
[29] *Ibidem*, p. 36.
[30] Mihai Alexandrescu (ed.), *The Refugee Crisis in the European Union. Between the Fundamental Human Rights and the Efforts Towards Securitization*, Cluj-Napoca: CA Publishing, 2016.
[31] *Idem*, „Migration Securitization. Towards Refuge Securitization – the State Security Against the Global Human Rights?", în *ibidem*, pp. 11-22.

un vocabular și o perspectivă teoretică care ghidează interpretarea și nu cade pradă interpretărilor „personale" datorate impactului prezentării „grozăviei" faptelor, precum adesea este construită retorica expunerii în volumul discutat anterior.

Mai mult, acolo unde, în volumul anterior, aspecte care țin de drepturi, legislație sau acorduri internaționale erau expediate la modul peiorativ prin trecerea lor în registrul „corectitudinii politice", aici sunt considerate cu seriozitate, iar acolo unde sunt remarcate aspecte critice, acestea sunt discutate aplicat, nu respinse pe motive „ideologice". Astfel, studiul „The European Identity and the Refugee Crisis"[32] nu „deplânge" soarta Europei, ci încearcă să înțeleagă conexiunea dintre identitatea Europeană și criza refugiaților în profunzimea ei (dimpotrivă, identitatea europeană poate fi *întărită* în momente de criză și, apoi, identitatea euopeană poate fi conferită de respectarea unor valori precum toleranță, de principii precum ajutorarea umanitară și de respectarea unor convenții internaționale privind refugiații, iar nu de valori regresive precum „întoarcerea la Hristos").

Sau când studiul „International Law on Refugees: Between Norm and Moral"[33] identifică anumite incoerențe și scăpări (*gaps*) în legislația internațională, adresează acest aspect printr-o analiză tehnică, nu prin articularea unei opinii privind „slăbiciunea" Europei în fața pretențiilor și violenței refugiaților, precum în alte tipuri de analize, regăsibile in volumul discutat anterior.

În fine, articularea unor aspecte critice aduse de fenomenului migrației din perspectiva studiilor de securitate, ilustrate de câteva contribuții la acest al doilea volum exemplificat, constituie un nivel al analizei care poate produce noi chestionări și interpretări și care poate rafina analiza înspre clarificarea unor evoluții politice mai ample, inclusiv cele care vizează „turnura iliberală" și recrudescența populismelor. Chiar dacă studiile de aici nu avansează în direcția aceasta și nici nu dezvoltă reflecția critică asupra teoriei securitizării, acestea nu lipsesc din alte „contribuții românești",[34] pe care secțiunea aceasta a încercat doar să le exemplifice, nu să le expună exhaustiv.

În România nu a existat propriu-zis un aflux de refugiați (în 2015, anul de maxim aflux la nivel european, statul român a înregistrat doar 1.266 de cererei de azil, cu doar 200 mai multe decât media obișnuită a anilor 1991-2003[35] și incomparabil mai puține decât în Austria unde au existat 85.505 decereri sau Ungaria, unde au existat 174.435 de cereri).[36] În România nu s-au produs dispute parlamentare semnificative privind negocierea, acceptarea sau respingerea cotei de refugiați propusă de Comisia Europeană și nu s-au luat măsuri extraordinare precum ridicarea de ziduri la granițele sale pentru a bloca sosirea imigranților ilegali. Astfel, analizele ilustrate prin exemplificările de mai sus ar putea caracteriza contribuțiile românești prin faptul că se preocupă preponderent de aspecte identitare (civilizaționale, europene, creștine) care s-ar afla sub „asediul" unui anticipat (dar niciodată sosit, între timp) val de imigranți musulmani. Problemele de securitate sunt întrucâtva disociate de cele de „apărare a identității", deși ele, desigur, există ca teoretizare, după cum vom detalia în secțiunea următoare, iar corelarea acestora la nivel interpretativ cu recrudescența populismelor sau turnura iliberală manifestă în politica internațională apare oarecum marginală în aceste analize.

---

[32] Corina Palaghie și Monica Ungureanu, „The European Identity and the Refugee Crisis", în *ibidem*, pp. 123-142.

[33] Paul Popa, „International Law on Refugees: Between Norm and Moral", în *ibidem*, pp. 61-89.

[34] Precum, de exemplu, cele datorate lui Marius Ghincea, „Securitizarea migrației în Europa: o analiză teoretică", lucrare prezentată la Conferința *Putere, Pace, Securitate*, ediția a III-a, București, 13 aprilie 2016, sau Claudia Anamaria Iov, „Rethinking (In)Security in the European Union: Migration–Identity–Security Nexus", teză de doctorat, Universitatea Babeș-Bolyai și Universitatea Paris 8 Vincennes-Saint-Denis, 2017.

[35] Bichir, *op. cit.*

[36] EUROSTAT, „Asylum in the EU Member States. Record Number of Over 1.2 Million First Time Asylum Seekers Registered in 2015", 4 martie 2016, https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7203832/3-04032016-AP-EN.pdf/. Însă, așa cum remarca Giovana Campani (2019), criza refugiaților nu e o chestiune de cifre, ci una de scenariu (*narrative*).

Securitizarea imigrantului ca dispozitiv discursiv al noilor populisme

Deși exista un fundal de analiză în cercetările sociale anterioare anilor 1980 care asociau apărarea specificului identitar (etnic, național) cu strategii de securitate, teoria care leagă explicit cele două noțiuni este formulată abia începând cu mijlocul anilor '80 de ceea ce s-a numit Școala de Securitate de la Copenhaga. Conceptul de *securitate societală* este avansat odată cu lucrarea devenită clasică, *People, States and Fear*, de către Barry Buzan.[37] Începând cu anii 1990, într-o serie de alte scrieri, Buzan și colaboratorii săi au revizuit și reinterpretat acest concept, impunându-l ca noțiune-cheie într-o teoretizare „sectorială" a securității, pentru care sectorul militar (unic sau central în viziunile tradiționale asupra securității) este completat printr-o lărgire (*widening*) a perspectivei cu alte sectoare, nu mai puțin importante: politic, economic, de mediu și societal. Această teoretizare a presupus, totodată, revizuirea rolului primordial al apărării „statului" ca preocupare de securitate, înspre reconsidrarea importanței apărării și a altor „componente" esențiale pentru securitate, nu mai puțin relevante politic sau social, precum *identitatea*. Chiar dacă această teorie a primit unele critici privind, de pildă, modul în care a fost instrumentalizat conceptul de identitate, contribuția aceasta s-a dovedit fertilă și a deschis o paradigmă în care s-au dezvoltat noile studii de securitate în ultimele decenii. Pe scurt, securitatea societală afirmă faptul că un anumit interes pentru apărare se dezvoltă la nivelul societății, atunci când aceasta devine preocuptă să-și păstreze anumite caracteristici în momentele în care observă că acestea ar putea fi subminate de anumite forțe. Aceste forțe pot fi astfel percepute ca ostile la adresa particularităților intrinseci (sau a identității) unui grup, care poate fi un grup etnic, o națiune sau un continent. Recunoaștem aici o anumită reacție pe care cetățeni europeni, state europene sau voci care vorbesc în numele Europei ca model cultural sau civilizație implică ideeea de identitate. „Europa sub asediu" invocată anterior înseamnă „identitatea Europei sub asediu". Prin urmare, aparte și independent de preocuparea pentru securitatea granițelor sau de temerile privind infiltrarea teroriștilor pintre refugiați, există această conceptualizare de securitate (mai mult sau mai puțin conștientizată și, în și mai puține, cazuri identificată ca atare) numită de Școala de la Copenhaga securitate societală. O problemă care ține de mecansimul discursiv de producere a informațiilor și comentariilor despre criza refugiaților a constituit-o însă tocmai confundarea (inocentă sau deliberată) a celor două (sau trei) tipuri de preocupări de securitate, atunci când acestea au fost exprimate în legătură cu fenomenul migrației din Orientul Mijlociu și Nordul Africii. Din acest motiv principal, teoretizarea avansată de Școala de la Copenhaga devine importantă: ea ne poate servi identificării acelor discursuri care exacerbează prezentarea pericolelor prin nediferențierea tipurilor de temeri la care se referă și aglomerarea acestora în reacții opoziționale simpliste, care portretizează imigranții drept sursa tuturor pericolelor. Acest mecansim discursiv se extinde apoi la nivelul „tuturor imigranților" și chiar al tututor categoriilor de alteritate (etnică, rasială, religioasă, de orientare sexuală) și care fac deja parte din corpul de cetățeni „integrați" și prin urmare nu sunt subiect al „crizei imigranților", deși discursurile le prezintă amalgamat, împreună. Multe dintre aceste discursuri sunt parte a registrului populist și a poziționărilor iliberale în raport cu valori politice și legi internaționale.

Aceeași Școală de studii de securitate a dezvoltat, în sensul relevării aspectului discursiv al generării acestor temeri, și *teoria securitizării*. În rezumat, aceasta afirmă, pe baza unor teoretizări deja existente privind rolul vorbirii în producerea de efecte în realitate și a relației dintre limbaj și putere, că multe măsuri de securitate se iau (sau se pot lua) în urma *numirii* unor aspecte drept „probleme de securitate" și nu în virtutea unor evaluări realiste privind natura acestora. Mai mult decât atât, aceeași teorie a securitizării afirmă că anumiți factori, identificabili de către cetățeni sau societate, pot fi ușor convertiți în probleme de securitate în conștiința publică de către lideri de opinie, prin prezentarea unor elemente care pun în pericol existența unui obiect astfel securizat (de la practici cutumiare la existența unui stat).[38] Este evident că o astfel

[37] Barry Buzan, *People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1983.
[38] Barry Buzan, Ole Wæver, Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder: Lynne Rienner, 1998.

de situație este relativ facil de construit și apare frecvent în modul în care diverși lideri au impus un discurs și au produs luarea unor măsuri vizând refugiații, dar și alte categorii de alteritate care au putut fi prezentate discursiv drept potențiale „amenințări" la adresa identității societale. „Discursurile și declarațiile devin decisive în procesele de construire (și apărare) a identității și a relației dintre aceasta și securitate."[39]

Prin aceasta, alături de relativizarea referentului securității drept unic (statul), pe care modelul sectoarelor de securitate o propunea, teoria securitizării înscrie contribuțiile Școlii de la Copenhaga pe orbita studiilor critice de securitate. La modul în care aceste studii aveau să se dezvolte în anii următori (prin alte Școli de studii de securitate: Școala galeză, Școala de la Paris) acestea au ajuns să critice inclusiv multe dintre asumpțiile Școlii de la Compenhaga, dar contribuțile acesteia din urmă rămân esențiale, cel puțin în ceea ce privește paradigmele teoretice post-tradiționale ale Relaților Internaționale (precum constructivismul, postcolonialismul sau abordările „soft power"), respectiv dezvoltările interpretative fertile pe care le pot genera în legătură cu evoluții socio-politice ulterioare formulării lor la nivel teoretic, precum tema crizei refugiaților a confirmat-o.

Astfel, de pildă, o ajustare majoră pe care a propus-o ceea ce s-a numit Școala de la Paris a constituit-o revizuirea rolului discursului în strategiile de securitizare, în detrimentul unor interese ale agențiilor guvernamentale de securitate pentru atragerea unor suplimentări de buget și misiuni, precum și pentru a putea beneficia de îmbunătățiri tehnologice, respectiv ale companiilor private de securitate de a se conecta la un domeniu devenit transnațional și în care urmăreau a-și găsi un rol odată cu încheierea Războiului Rece.[40]

Indiferent de abordarea adoptată, adică considerând securitizarea un „act de limbaj" (strategie discursivă) sau tactică a agențiilor de securitate (strategie administrativă), vorbim despre nu mecanism de influențare, sau pentru a rămâne în registru teoretic, de un „dispozitiv" de creare a unor efecte (în sensul teoretizat de Michel Foucault și, ulterior, de Gilles Deleuze).[41] În ceea ce privește abordarea unei teme precum identitatea, modelul construcțiilor discursive (dezvoltate de teoria securitizării propusă de Școala de la Copenhaga) rămâne util fie și doar din rațiuni metodologice. Chiar dacă admitem faptul că multe măsuri de securitate se iau și prin mijlocirea altor tactici și strategii, când e vorba despre „identitate" (mai exact, despre „construirea" și „apărarea" identității), nivelul discursiv este esențial.

Ideea majoră a securitizării rămâne, indiferent cum privim producerea sa, și anume adoptarea de măsuri excepționale în situații definite drept urgente și de necesitate în numele securității. În sine, acest sistem este criticabil, și noua generație de autori de studii de securitate, încadrabili într-o categorie mai largă de „studii critice de securitate"[42] au acordat atenție sporită acestui fapt: anume că, atunci când o situație reclamă măsuri excepționale, analiza justificării acestor decizii și controlul asupra implementării sale (costuri, efecte adverse, impact negativ etc.) este limitat. Din acest motiv, acești autori vorbesc despre eludarea procedurilor politice standrard (ceea ce Școala de la Copenhaga numea „translarea problemei în afara politicii curente")[43] și chiar a unor practici democratice uzuale (precum decizii care ar trebui luate în parlamente, pe urma unor consultări publice și dezbateri la nivel politic etc.) și care plasează interesul pentru securitate și posibilitatea luării de măsuri de securitate execeptionale în registrul unor tendințe abuzive și antidemocratice. Securitizarea devine astfel parte a unor măsuri populiste și a unor practici iliberale

[39] Julian Richards, *Extremism, Radicalization and Security. An Identity Theory Approach*, New York: Palgrave Macmillan, 2017, p. 116.

[40] Didier Bigo, „Security and Immigration: Toward a Critique of the Governmentality of Unease", *Alternatives: Global, Local, Political*, vol. 27, nr. 1, 2002.

[41] „Termenul de dispozitiv [...] trimite la un ansamblu de practici şi de mecanisme (în egală măsură discursive şi nondiscursive, juridice, tehnice şi militare) al căror obiectiv este să facă faţă unei urgenţe pentru a obţine un efect mai mult sau mai puţin imediat". (Giorgio Agamben, *Qu'est-ce qu'un dispositif?*, Paris: Payot & Rivages, 2007, pp. 20-21).

[42] Cf. Columba Peoples, Nick Vaughan-Williams, *Critical Security Studies. An Introduction*, New York: Routledge, 2010; Laura J. Shepherd (ed.), *Critical Approaches to Security. An Introduction to Theories and Methods*, New York: Routledge, 2013.

[43] Buzan, Weaver, de Wilde, *op. cit.*, p. 29.

frecvente, cu ecou negativ în societate prin imboldul pe care îl dau și agențiilor infraguvenramentale sau chiar simplilor cetățeni de a se raporta similar la ceea ce aceștia consideră un „pericol de securitate". Măsuri excepționle înseamnă, în acestă interpretare critică, abuz. Abuz de putere, acordarea discreționară și disporporționtă de fonduri pentru „interese de securitate", modificare sau ajustare a legislației eludând acorduri sau convenții internaționale (în numele „securității naționale", acestea sunt permise sub anumite prevederi), respectiv dezvoltarea unei culturi a fricii, în numele căreia reacții discordante par a fi tolerate și tacit admise ori chiar încurajate de autorități.

Un alt nivel al acestei analize critice îl constituie, subsecvent, chestionarea autorității ca agent al securitizării, a poziției privilegiate a acesteia de a emite mesaje de securitate (sau doar a îndreptățirii sale de a vorbi despre securitate), a impactului acestor mesaje, în genere, a relației dezechilibrate între emitentul securitizării și obiectul securizat, în care este prinsă tema de securitate. Aceasta poate fi inventată, poate fi exagerată, poate fi distorsionată într-un mod neașteptat, în lipsa oricărui control asupra acestor mecansime, sau asupra evaluărilor care stau la baza unor decizii, sau asupra modalităților prin care s-au atribuit finanțări destinate luării unor măsuri (excepționale) de securitate.

Alături de aspectele legale, decizionale și logistice vorbim, în fine, despre abuzurile față de indivizi sau grupuri, care rămân fără protecție (în numele securității) și sunt vizați, urmăriți, controlați, anchetați sau reținuți doar în baza unor simple presupoziții sau stereotipii culturale privind „problemele de securitate" pe care le pot genera. Este cazul unor tendințe alarmante la nivel global, facilitate și de posibilitățile tehnice tot mai sofisticate de control și urmărire, în care categorii rasiale, economice (de clasă) sau non-normative de persoane devin subiectul unor forme de securitizare excepționale, orchestrate de autorități sau diverși agenți privați de securitate și acceptate necritic de societate, adesea în numele consimțit al apărării unei identități segregate ierarhic, devenite astfel discrimnatorie și opresivă. Este evident că imigranții sunt printre cei mai ușor vizați de aceste dispozitive și printre cei mai lipsiți de mijloace de răspuns în fața acestor abuzuri.

Ceea ce exista inițial doar la nivelul controlului frontierelor sau al punctelor de tranzit (aeroporturi, gări) și instituții oficiale, ca personal și tehnică de securitate, s-a extins treptat, tot mai mult, la nivelul localităților. Acest lucru devine tot mai evident în marile orașe, unde preocupările de securitate capătă în multe locruri un aspect militarizat, de asediu, iar acolo unde forțe de ordine și pază nu sunt vizibil active, tehnologii de supraveghere și înregistrare sunt activate.[44] Însăși organizarea spațiului, raportarea la rutele și interacțiunile zilnice devin „strategice" și gândite în termeni de securitate, printr-o presiune publică și model cultural pe care tendințele și discursurile de securitizare le-au făcut populare în ultimii ani. Pe cale de consecință, planificarea urbană se supune tot mai mult unor principii de securitate care generează spații ostile, închise, inaccesibile, segregate, refractare interccțiunii cu celălalt și dedicate doar pentru categorii sociale clar prevăzute, chiar și în cazul spațiilor publice, adică în opoziie față de principiile modelului agorei deschise, tolerante și democratice.[45] Similar, identificările societale (identitare) devin tot mai selective și înguste, „strategic" gândite drept utile și eficiente, sau măcar acceptabile social, doar dacă se încadrează unor tipare de securitate, cu consecințe asupra alegerilor de consum, divertisment, educație, carieră, etc. Desigur, în cadrul ierarhiilor sociale existente în orice societate, cei avuți, majoritarii sau cei care dețin anumite forme de autoritate sau prestigiu vor avea posibilități mai numeroase de control și selectare a acestor tipare, pe când cei aflați în poziții inferioare sau marginale, inclusiv imigranții și descendenții acestora, vor fi continuu supuși dispozitivelor care vor crea și asambla aceste tipare și presați să li se conformeze, în virtutea unor opțiuni tot mai limitate și opresive, asemănătoare „profilelor rasiale" create de poliție.

Cu această observație, derivată inițial dintr-o analiză asupra unor strategii de securitizare, vedem cum interesele agenților de securitate (un interes profesional, explicabil, la bază) s-au transmis în mentalul și comportamentul colectiv ca preocupări febrile, recomandări „strategice" și forme de presiune socială, care s-

[44] Cf. Stephen Graham, *Cities Under Siege. The New Military Urbanism*, Londra: Verso, 2010.
[45] Cf. Randy K. Lippert, Kevin Walby, *Policing Cities Urban Securitization and Regulation in a 21st Century World*, New York: Taylor & Francis, 2013; Simone Tulumello, *Fear, Space and Urban Planning. A Critical Perspective from Southern Europe*, Berlin: Springer, 2017.

au extins apoi la nivelul întregii societății ca măsuri acceptabile, normale și chiar urgente, în special atunci când anumite evenimente (precum „criza refugiaților”, dar și incidente locale, precum o răfuială între grupări urbane sau un conflict interetnic izolat, dar mediatizat) păreau a confirma importanța lor. „Securitatea” a devenit astfel o temă de succes în societățile contemporane, în concordanță cu succesul de care se bucură liderii populiști în aceleași societăți, în ciuda unor ușoare contradicții ale mesajului lor sau al discriminărilor evidente pe care acestea le operează.

Re-evaluând mesajul acestora în acest punct al analizei, putem remarca, astfel, atât orientarea non-elitară și privilegierea „poporului” ca o fațadă a discursului lor, cât și „rasismul” aceluiași discurs, vizibil pe cealaltă parte, drept caracteristicile centrale ale populismului. Referința-cheie a discursului este aici „noi, poporul”. Dar, „noi, poporul” înseamnă astăzi (în societatea politică modernă contemporană) toți cetățenii, indiferent de religie, etnie, orientare sexuală sau obiceiuri. Or, populismul invocând această perspectivă, (a) fie se auto-contrazice atunci când înțelege prin „popor”, de fapt o comunitate imaginară de cetățeni care se potrivesc unor categorii restrictive (precum albi, creștini sau majoritari), (b) fie dezvoltă un discurs discriminatoriu la adresa minorităților, care e chiar miezul discursului său, și prin urmare, se detașează de principii democratice fundamentale.[46]

Critica asupra consecințelor securitizării desfășurată în acest articol este potențată de constatarea faptului că discursurile populiste nu doar persistă în a denigra aceste categorii, deja marginalizate și oprimate, prezentându-le în opoziții simpliste „noi vs. ei”, ci și că acestea tind să limiteze posibilitățile de control democratic asupra unor discriminări și abuzuri precum cele schițate mai sus. În cele din urmă, singura formă de protecție pe care cei afectați de strategiile securitizării o pot avea este legea și principiile ce decurg din respectarea drepturilor omului; de aceea, acolo unde regimurile conduse de lideri populiști tind să devină iliberale sub aspectul încălcări unor libertăți constituționale, pericolul transformării în sisteme politice autoritare și discreționare devine foarte mare. În definitiv, aceasta este principala criză politică a populismului, din perspectiva Uniunii Europene: îndepărtarea unor state membre de principii și regulamente care ofereau posibilitatea celor afectați de dispozitivele populiste să se apere și să primească sprijin. Între timp, odată ce „criza refugiaților” și-a pierdut intensitatea, cei afectați sunt cetățeni ai acestor state sau ai Uniunii, care aparțin unor categorii socio-identitare dintre cele mai diverse, dar care nu intră în tipare identitare vehiculate de populiști, și aceasta întrucât se creează tot mai multe contexte în care puterea discursurilor este mai mare decât posibilitatea indivizilor de a-și demonstra egalitatea.

Concluzii: populism și securitate

Desfășurarea reacțiilor în multe țări europene împotriva refugiaților a ilustrat punct cu punct procesul descris la nivel teoretic al securitizării. Deși statutul refugiaților este clar definit de convenții internaționale la care țările sunt parte și dreptul lor de a cere azil este clar stipulat și, deși principiile Uniunii Europene, din care fac parte aceste țări, clamează explicit valori precum solidaritate, libertate, demnitate etc., „principiile de securitate”, formularea și aplicarea exagerată a acestora au primat. De exemplu, în cazul țărilor din grupul de la Visegrád a existat o similitudine în modul în care acestea au securitizat criza refugiaților, prin folosirea unui mecanism discursiv care a portretizat solicitanții de azil ca o amenințare la adresa securității, suveranității și identității țărilor lor.[47] În ceea ce privește amenințările la adresa identității (ceea ce în abordarea Școlii de Studii de Securitate de la Copenhaga s-a numit securitate societală), acestea au mers de la portretizarea refugiaților drept inasimilabili societăților europene până la acuzarea acestora că sunt pregătiți să desfășoare un război împotriva civilizației creștine. În amalgamul discursiv de stereotipii, prejudecăți, imagini insultătore și informații false, aceștia au fost portretizați de la purtători de boli incurabile

[46] William A. Galston, „The Populist Challenge to Liberal Democracy”, *Journal of Democracy*, vol. 29, nr. 2, 2018, p. 7.

[47] Cf. Givi Gigitashvili, Katarzyna W. Sidło, „Merchants of Fear. Discursive Securitization of the Refugee Crisis in the Visegrád Group Countries”, *EuroMesco Policy Brief*, nr. 89, 2019, pp. 5-6, https://www.euromesco.net/wp-content/uploads/2018/12/Brief89_Merchants-of-fear.pdf.

până la teroriști, drept agenții tuturor relelor care pot și urmează să se abată asupra societăților în care au solictat azil.

Aceste discursuri sunt lansate și constant alimentate în conștiința publică nu doar de grupări conspiraționiste obscure, ci de oficialități publice și lideri politici aflați în competiție electorală sau la putere, care mizează pe această retorică populistă pentru a câștiga capital politic și a-și permanentiza pozițiile de putere (adesea în opoziție cu politicile europene și răspunzând agresiv atenționărilor venite dinspre organismele Uniunii Europene). Prin această strategie (care nu e doar una retorică, ci însoțită și de măsuri excepționale, precum construirea de garduri la granițe sau obstrucționarea organizațiilor civice care oferă sprijin umanitar refugiaților), securitizarea societală apare ca un mecanism discursiv al noilor populisme.

Succesul procesului de securitizare (consimțământul pe care membrii societății îl oferă acestor temeri identitare și acceptarea din partea populației a măsurilor excepționale) se suprapune, astfel, peste succesul politic pe care îl dobândesc liderii populiști. Prin aceasta, teme politice care interferează cu ideologia de extremă dreapta, tipice discursurilor din anii '30, se reîntorc în centrul vieții politice și trec drept atitudini „normale" în relația cetățenilor cu imigranții, străinii, minoritățile sau alte tipuri de alteritate construite discursiv. Acest proces alimentează contexte în care intoleranța, rasismul sau ura împotriva unor categorii sociale considerate inferioare sau problematice (potrivit unor criterii relative) devin parte a interacțiunilor și atitudinilor sociale curente și contribuie decisiv la ceea ce s-a numit „turnura iliberală" în politica contemprană. Această turnură înseamnă însă mai mult decât simpla susținere a unor retorici și politici populiste; ea include, de asemenea, renunțări la anumite achiziții importante ale statului de drept, principii ale drepturilor civile, libertăților cetățenești și ale democrației pe care societățile europene le-au cîștigat cu greu în ultimii 80 de ani, și chiar o regresie la forme ale politicii care amintesc de perioada de înflorire a fascismelor.

Apreciem, astfel, în final, împreună cu anumite poziții formulate de ceea ce s-au numit „studiile critice de securitate", că, alături de „recrudescența populismelor", analizele trebuie să scoată în evidență și preocuparea exagerată pentru „securitate" și tendința de a securitiza ceea ce nu intră în categorii tot mai înguste și exclusiviste de model societal. Acestea sunt adesea construite pentru reafirmarea unor poziții de putere, beneficii și profit, de menținere a unor ierarhii și inegalități, uneori susținute chiar de politici liberale, care, pe termen lung, nu pot asigura echilibrul social ci, dimpotrivă, pot contribui foarte ușor la escaladarea ostilităților și, în cele din urmă, la coagularea conflictelor. Pericolul major îl consituie nu doar posibilitatea izbucnirii acestora (tensiuni sociale, precum fricțiuni interetnice sau interreligioase au mai existat în Europa în utimii ani și s-a reușit aplanarea lor), ci, pe fondul acestei regresii, imposibilitatea administrării lor în cadrele statului de drept și în virtutea unor principii care până acum un deceniu păreau foarte solide și eficiente la nivelul Uniunii Europene, precum cele de libertate, democrație, egalitate, demnitate umană și drepturi ale omului.

Bibliografie

Agence Europe, „MEPs Apply Cordon Sanitaire Against Identity and Democracy Political Group", 11 iulie 2019 <https://agenceurope.eu/en/bulletin/article/12293/4>.

Alexandrescu, Mihai (ed.), *The Refugee Crisis in the European Union. Between the Fundamental Human Rights and the Efforts Towards Securitization*, Cluj-Napoca: CA Publishing, 2016.

Alexandrescu, Mihai, „Migration Securitization. Towards Refuge Securitization – the State Security Against the Global Human Rights?", în Mihai Alexandrescu (ed.), *The Refugee Crisis in the European Union. Between the Fundamental Human Rights and the Efforts Towards Securitization*, Cluj-Napoca: CA Publishing, 2016, pp. 11-22.

Bauman, Zygmunt, „Simptome în căutarea unui obiect și a unui nume", în Heinrich Geiselberger (ed.), *Marea regresie*, București: Editura Art, 2017, pp. 32-51.

Bichir, Florin, „Dilema postcolonialismului: azilant, refugiat sau imigrant”, *Timpul*, nr. 221-223, august-octombrie, 2017, p. 9.

Bigo, Didier, „Security and Immigration: Toward a Critique of the Governmentality of Unease”, *Alternatives: Global, Local, Political*, vol. 27, nr. 1, 2002.

Biolan, Mihaela, „Miturile migraţiei şi eşecul optimismului politic”, *Timpul*, nr. 221-223, august-octombrie, 2017, p. 13.

Bocancea, Sorin (ed.), *Marșul asupra Europei. Noile dimensiuni ale migrației*, București: Adenium, 2016.

Buzan, Barry, *People*, *States, and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Hempel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1983.

Buzan, Barry, Ole Wæver, Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder: Lynne Rienner, 1998.

Campani, Giovanna, „The Migration Crisis Between Populism and Post-Democracy”, în Gregor Fitzi, Jürgen Mackert, Bryan S. Turner (eds.), *Populism and the Crisis of Democracy. Vol. 3: Migration, Gender and Religion*, New York: Routledge, 2019, pp. 29-47.

Carp, Radu, „Criza refugiaților nu trebuie să se transforme într-o criză a valorilor europene”, în Sorin Bocancea (ed.), *Marșul asupra Europei. Noile dimensiuni ale migrației*, București: Adenium, 2016, pp. 225-229.

Cienski, Jan, „Migrants Carry ‘Parasites and Protozoa,’ Warns Polish Opposition Leader”, *Politico,* 14 octombrie 2015 <https://www.politico.eu/article/migrants-asylum-poland-kaczynski-election>.

Chielli, Angelo, „Retorica imigrării”, *Timpul*, nr. 221-223, august-octombrie, 2017, p. 11.

Echikson, William, „Viktor Orbán’s Anti-Semitism Problem”, *Politico,* 13 Aprilie 2019 <https://www.politico.eu/article/viktor-orban-anti-semitism-problem-hungary-jews>.

EUROSTAT, „Asylum in the EU Member States. Record Number of Over 1.2 Million First Time Asylum Seekers Registered in 2015”, 4 martie 2016 <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7203832/3-04032016-AP-EN.pdf/>.

Gaiu, Claudiu, „Human Resources Global Development”, *Timpul*, nr. 221-223, august-octombrie, 2017, p. 12.

Galston, William A., „The Populist Challenge to Liberal Democracy”, *Journal of Democracy*, vol. 29, nr. 2, 2018, pp. 5-19.

Geiselberger, Heinrich (ed.), *Marea regresie*, București: Editura Art, 2017.

Gheorghe, Daniel, „Migraţiile şi consecinţele lor”, *Timpul*, nr. 221-223, august-octombrie 2017, p. 10.

Gigitashvili, Givi, Katarzyna W. Sidło, „Merchants of Fear. Discursive Securitization of the Refugee Crisis in the Visegrád Group Countries”, *EuroMesco Policy Brief*, nr. 89, ianuarie 2019 <https://www.euromesco.net/wp-content/uploads/2018/12/Brief89_Merchants-of-fear.pdf>.

Graham, Stephen, *Cities Under Siege. The New Military Urbanism*, Londra: Verso, 2010.

Ikenberry, John G., „The End of Liberal International Order?”, *International Affairs*, vol. 94, nr. 1, 2018, pp. 7-23.

Lippert, Randy K., Kevin Walby, *Policing Cities Urban Securitization and Regulation in a 21st Century World*, New York: Taylor & Francis, 2013.

Manea, Octavian, „Ungaria și proiectul democrației iliberale”, *Contributors.ro*, 23 septembrie 2018 <http://www.contributors.ro/global-europa/ungaria-%C8%99i-proiectul-democra%C8%9Biei-iliberale/>.

Mişcoiu, Sergiu. „De la populism la neopopulism. Câteva repere empirice pentru o delimitare conceptuală”, în Sergiu Gherghina, Sergiu Mișcoiu, Sorina Soare (eds.), *Populismul contemporan*, Iași: Institutul European, 2012, pp. 25-43.

Monbiot, George, „Neoliberalism: The Deep Story that Lies Beneath Donald Trump’s Triumph”, *The Guardian,* 14 noiembrie 2016 <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/nov/14/neoliberalsim-donald-trump-george-monbiot>.

Mudde, Cas, „Three Decades of Populist Radical Right Parties in Western Europe: So What?”, *European Journal of Political Research*, nr. 52, 2013, pp. 1–19.

Müller, Jan-Werner, „Populism and the People”, *London Review of Books,* vol. 41, nr. 10, 2019, pp. 35-37.

Naumescu, Valentin, „Decembrie, stare de urgenţă. 100 în plus la salariu, Revoluţia Vestelor Galbene şi perspectivele Europei”, *Contributors.ro*, 11 decembrie 2018 <http://www.contributors.ro/global-europa/decembrie-stare-de-urgenta-100-in-plus-la-salariu-revolutia-vestelor-galbene-si-perspectivele-europei>.

Palaghie, Corina, Monica Ungureanu, „The European Identity and the Refugee Crisis”, în Mihai Alexandrescu (ed.), *The Refugee Crisis in the European Union. Between the Fundamental Human Rights and the Efforts Towards Securitization*, Cluj-Napoca: CA Publishing, 2016, pp. 123-142.

Peoples, Columba, Nick Vaughan-Williams. *Critical Security Studies. An Introduction*. Routledge, 2010.

Popa, Paul, „International Law on Refugees: Between Norm and Moral”, în Mihai Alexandrescu (ed.), *The Refugee Crisis in the European Union. Between the Fundamental Human Rights and the Efforts Towards Securitization*, Cluj-Napoca: CA Publishing, 2016*,* pp. 61-89.

Redden, Elizabeth, „Brazil’s Bolsonaro Takes on Philosophy, Sociology”, 29 aprilie 2019 <https://www.insidehighered.com/quicktakes/2019/04/29/brazils-bolsonaro-takes-philosophy-sociology>.

Renton, David, *The New Authoritarians: Convergence on the Right*, New York: Pluto Press, 2019.

Richards, Julian, *Extremism, Radicalization and Security. An Identity Theory Approach*, New York: Palgrave Macmillan, 2017.

Shepherd, Laura J. (ed.), *Critical Approaches to Security. An Introduction to Theories and Methods*, New York: Routledge, 2013.

Sturzu, Cătălin, „Europa, întoarce-te la Hristos, cât încă se mai poate!”, în Sorin Bocancea (ed.), *Marșul asupra Europei. Noile dimensiuni ale migrației*, București: Adenium, 2016, pp. 219-224.

Tulumello, Simone, *Fear, Space and Urban Planning. A Critical Perspective from Southern Europe*, Berlin: Springer, 2017.

Zabala, Santiago, „The Difference Between Right and Left-Wing Populism”, *Al Jazeera*, 17 ianuarie 2017 <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2017/01/difference-left-wing-populism-170112162814894.html>.

Zakaria, Fareed, *Viitorul libertății. Democrația neliberală în Statele Unite ale Americii și în lume*, Iași: Polirom, 2009.

Zsubori, Anna, „Gender Studies Banned at University–The Hungarian Government’s Latest Attack on Equality”, *The Conversation*, 9 octombrie 2018 <https://theconversation.com/gender-studies-banned-at-university-the-hungarian-governments-latest-attack-on-equality-103150>.

Capitolul 15

POPULISMUL ÎN CONTEXT INTERNAȚIONAL: RELAȚIA DINTRE SUA ȘI REPUBLICA ISLAMICĂ IRAN DIN PERSPECTIVA CONSTRUCTULUI DISCURSIV

Ioana Constantin-Bercean

Introducere

Toată puterea vine de la popor. Dar unde se duce?
Bertolt Brecht

Annus horibilis – așa au numit unii analiști anul 2016. Donald Trump, Silvio Berlusconi, Marine Le Pen, Jarosław Kaczyńsky, Recep Tayyip Erdoğan sau Viktor Orban sunt doar câteva nume care dovedesc simpatia tot mai mare de care se bucură populiștii în lumea întreagă. Aproape nu trece o zi fără să citim sau să auzim despre valul mondial al populismului, sau despre tendința globală anti-establishement. Cu toate acestea, acest tip de retorică nu se limtează la o descriere neutră a realității politice. Înșiși liderii populiști au promovat-o. Marine Le Pen a exclamat la o întrunire a populiștilor europeni din Koblenz (Germania), din ianuarie 2017, că 2016 a fost „anul în care lumea anglo-saxonă s-a trezit. Sunt sigură că 2017 va fi anul în care poporul Europei continentale se va trezi și el”. Nigel Farage nu a produs Brexitul de unul singur. Pentru a transpune ieșirea Marii Britanii din Uniunea Europeană, Farage a avut nevoie de conservatori aliați, precum Boris Johnson sau Michael Gove. De partea cealaltă a Atlanticului, Trump nu a câștigat din poziția de candidat extern al unei mișcări terțe populiste, ci s-a bazat pe binecuvântarea unor republicani din establishment precum Newt Gingrich (un conservator *bona fide*), Chris Christie sau Rudolph Giuliani.[1] Este adevărat că unii republicani de frunte s-au opus ascensiunii lui Donald Trump, însă partidul nu l-a renegat niciodată, iar partizanatul a rămas variabila constantă care a explicat rezultatul alegerilor din 2016: 90% dintre cei care l-au votat pe Trump au fost susținători ai Partidului Republican. Însă nu doar spectrul conservator sau cel de dreapta au generat lideri populiști: Syriza, în Grecia, o alianță de stânga care a ajuns la putere în ianuarie 2015, sau Podemos în Spania, care a împărtășit cu Syriza o opoziție fundamentală față de politicile de austeritate ale Angelei Merkel, ca răspuns la criza euro, sunt doar două exemple europene ale insurgenților de stânga. Amândouă formațiunile s-au inspirat din ‘valul roz’ din America Latină, și anume din succesul unor lideri populiști precum Rafael Correa, Evo Morales sau Hugo Chávez. Iar aceste exemple pot continua, însăși analiza emergenței populismului putând constitui subiectul unui eseu extrem de complex. Așadar, revenind la enunțul de la începutul acestei introduceri, putem afirma, în baza celor prezentate, că populismul face el însuși parte din establishment, oricât s-ar strădui adepții acestuia să nege acest aspect, iar interconectivitatea dintre regional/intern și internațional/extern și internaționalizarea fenomenului sunt pe cât se poate de evidente. Politologul bulgar Ivan Krastev, unul dintre cei mai buni analiști ai realităților democratice contemporane, a denumit această perioadă “epoca populismului”,[2] considerând că pericolul la adresa democrațiilor de astăzi nu este reprezentat de vreo ideologie cuprinzătoare ce neagă idealurile democratice, ci de populism – considerat de Krastev ca fiind o formă degradantă de democrație ce promite să respecte cele mai înalte idealuri ale democrației („Să lăsăm poporul să conducă!”) – care întruchipează o formă de politică flagrant antidemocratică[3] ce ar trebui să ne tulbure pe toți, și chiar mai mult, să ne demonstreze că este nevoie de o judecată politică nuanțată, care să ne ajute să stabilim precis

[1] Jan-Werner Müller, *Ce este populismul?*, București: Polirom, 2017, p. 13.
[2] Ivan Krastev, „The Populist Movement”, 2007, https://www.eurozine.com/the-populist-moment/, accesat la 25 iunie 2019.
[3] *Ibidem.*

unde se sfârșește democrația și unde începe pericolul populist. În plus, dacă suntem de acord cu Hannah Arendt că judecata politică reprezintă capacitatea de a face distincții juste, contopirea generalizată a stângii și a dreptei când vorbim despre populism ar trebui să ne pună pe gânduri.[4]

Chiar dacă este ușor de observat că în anii recenți am avut de-a face cu o emergență globală a curentului populist, implicând zone precum Asia, America Latină și chiar Europa și Statele Unite, cu o agendă care se bazează în principal pe legătura dintre „clasele sociale", având ca teme principale de discuție imigrația, economia sau acordurile internaționale privind schimbarea climatică și mediul înconjurător, totuși populismul rămâne în principal o preocupare pentru zona teoriei politice și a științelor politce, concentrându-se în principal pe relația acestuia cu democrația, sau cu absența ei. Așadar, interesul discuțiilor s-a coagulat pe emergența populismului în zona intern/regional, analizând rar influența și implicațiile acestuia la nivel macro/internațional. În consecință, acest articol propune o abordare a populismului din punct de vedere al relațiilor internaținale (RI), deoarece interogarea și integrarea acestui fenomen în domeniul RI este crucială pentru o mai bună înțelegere a modului în care populiștii contestă simultan politica internă, încercând în același timp să mențină ordinea politică populistă și să se angajeze explicit în abordarea și promovarea propriilor politici la nivel internațional. Pentru ilustrarea conexiunilor dintre intern/regional și extern/internațional și pentru o mai bună înțelegere a modului în care populismul transcede adesea frontierele unui stat individual, acest articol prezintă relația dintre Statele Unite ale Americii și Republica Islamică Iran, după 2016, an în care Donald Trump a devenit președintele SUA, iar odată cu ascensiunea lui s-a reluat schimbul de replici spinoase între Washington și Teheran, care a culminat cu decizia noului (la vremea aceea) președinte american de a retrage unilateral SUA, în data de 8 mai 2018, din Planul Comun și Cuprinzător de Acțiune (Joint Comprehensive Plan of Action/JCPOA).

„Sanctions are coming!" (urmează sancțiuni) – era mesajul inspirat din serialul *Game of Thornes*, postat peste imaginea președintelui american într-un text pe Twitter în 2018, adresat Iranului, iar din acel moment a urmat un set complex de sancțiuni impuse de către administrația americană, sancțiuni care au afectat în primul rând populația iraniană. Efectul pervers al acestui tip de abordare a fost scăderea moralului iranienilor, care încep să își piardă speranța că vor avea o viață mai bună într-un viitor apropiat. Iar aceste frământări sociale au tendința de a modela și discursul liderilor politici iranieni, care vor înclina spre o retorică combinată între doctrina islamică revoluționară și populism. Ori acest fapt ar putea produce un reviriment al momentului 2005, când pe fondul unei nemulțumiri generale la nivel societal față de abordarea moderată față de occident promovată de fostul președinte Mohammad Khatami, combinată cu negarea oricărei posibilități de comunicare venită dinspre administrația americană (condusă în acel moment de George W. Bush), am asistat la ascensiunea lui Mahmud Ahmadinejad, ultra-conservatorul care a devenit președinte în 2005 și în mandatul căruia Iranul și-a reluat programul nuclear, escaladând relațiile cu întreaga lume occidentală, dar și regională. În contextul actual principalele întrebări pe care și le pun iranienii sunt dacă ar fi înțelept să negocieze cu SUA în circumstanțele date și ce ar avea Iranul de câștigat de aici.

Internaționalizarea populismului

Într-o lume de neînțeles, mereu schimbătoare, masele atinseseră punctul în care puteau crede, în același timp, orice sau nimic, când ele gândeau că totul este posibil și că nimic nu e adevărat.

Hannah Arendt

Noțiunea de populism continuă să fie contestată. Pur și simplu nu există o teorie a populismului și se pare că ducem lipsă de criterii coerente pentru a stabili când se transformă în mod semnificativ actorii

[4] Diana Taylor, „Hannah Arendt on Judgement: Thinking for Politics", în *International Journal of Philosophical Studies*, Vol. 10/Issue 2, 2010, pp. 151-169, https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09672550210121423, accesat la 30 martie 2019.

politici în populiști. La urma urmei, fiecare politician – mai ales în democrațiile influențate de sondaje[5] – vrea să fie pe placul poporului, toți vor să spună o poveste care să poată fi înțeleasă de cât mai mulți cetățeni, posibili votanți. Ernesto Laclau susține că este „lipsit de speranță și irelevant"[6] să facem o disctincție între ideologie și mișcări, deoarece incluzând populismul în categoria ideologiilor (sau a unor mișcări politice), ne vom izbi de o „avalanșă de excepții".[7] În schimb, Laclau subliniază faptul că există un discurs populist și că ideologiile și mișcările reflectă populismul, deși în diferite etape și pe niveluri diferite,[8] iar pentru a înțelege orientarea politică și caracterul populismului cel mai important lucru este să luăm în considerare contextul istoric,[9] precum și să urmărim desfășurarea unui anumit tip de evenimente, atât pe plan regional, cât și internațional, evenimente care ar putea genera acest tip de discurs.

Pentru Laclau, o condiție prealabilă pentru ascensiunea populismului este „formarea unei frontiere antagoniste"[10] care separă *poporul* de *putere*. Cu alte cuvinte, trebuie să existe o situație hegemonică prin care poporul să se simtă exclus din proiectul politic al elitei conducătoare sau „un rezervor de sentimente brute împotriva status-quo-ului".[11] Înt-o astfel de ordine politică este posibil de articulat un discurs care se bazează pe această „frontieră antagonică"[12] și de construit, la nivel discursiv, poporul ca actor politic.

În regimurile post-revoluționare – cum este și cazul Iranului – aceste procese de construcție a două lanțuri echivalente opuse și de omogenizare a poporului au succes în condițiile în care obiectivele „suveranității populare și autodeterminarea"[13] sunt atinse. În consecință, poziția socială a celor care construiesc discursiv *poporul* se schimbă de la a fi condus și exclus, la a fi elita conducătoare sau o parte din ea. Legitimitatea instituțiilor populiste de guvernare „se bazează apoi pe acceptarea publică a ideii că reprezentarea politică permite exprimarea intereselor poporului"[14] și a voinței și autorității suverane a acestuia. Cu alte cuvinte, elita aflată acum la guvernare trebuie să-și păstreze legitimitatea reafirmându-si acreditările populiste. Acest lucru se întâmplă prin continuarea împărțirii ariei politice în două grupuri. În cazul Iranului, legat de relația sa cu SUA, împărțirea elitei politice în reformiști și conservatori (hard-lineri) este determinantă pentru constructul discursiv imprimat la nivel subliminal în conștiința populației. Memoria imperială persană, alături de dezamăgirile ulterioare semnării JCPOA (moment în care iranienii și-au setat un anume tip de așteptări de dezvoltare economico-socială și integrare internațională), sunt două variabile independente principale care vor determina pe termen scurt și mediu viitorul construct discursiv al elitei politice. Anul 2020 va însemna începutul unei noi campanii electorale pentru stabilirea, în 2021, a viitorului președinte iranian, iar pe fondul deteriorării relațiilor cu occidentul (SUA în mod special), dar și cu actorii regionali (Israel și Arabia Saudită în mod particular), vom asista aproape sigur la o competiție a discursurilor populiste între cele două tabere politice iraniene – moderați și (ultra)conservatori.

Așadar, pentru o mai bună înțelegere a fenomenului este necesar să trecem dincolo de naționalismul metodologic și de centrismul de stat, deoarece populismul influențează și este la rândul său influențat de mediul internațional. Într-adevăr, procesele internaționale, transnaționale și comportamentul actorilor globali interferează, iar aceste aspecte ar trebui luate serios în considerare, inclusiv atunci când analizăm populismul dintr-un anume spațiu intra-frontalier sau dintr-o anumită regiune. Astfel, în ciuda înclinației lui Ernesto

---

[5] Müller, *op. cit.*, p. 18.
[6] Ernesto Laclau, *On Populist Reason*, London: Verso Books, 2002, pp. 12-13.
[7] *Ibidem.*
[8] Ernesto Laclau, „Populism: What's in a Name?", în Fracisco Panizza (ed.) *Populism and the Mirror of Democracy*, London: Verso, 2005, pp. 32-49.
[9] David Howarth, „Populism or Popular Democracy", în *ibidem*, pp. 202-223.
[10] Laclau, *On Populism*, p. 74.
[11] *Ibidem*, p. 87.
[12] *Ibidem*, *loc. cit.*
[13] Margaret Canovan, „Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy", în *Political Studies* 47 (1), 1999, pp. 2-16, https://journals.sagepub.com/doi/10.1111/1467-9248.00184, accesat la 25 august 2019.
[14] Shabnam J. Holliday, „The Legacy of Subalternity and Gramscițs National-Popular: Populist Discourse in the Case of the Islamic Republic of Iran", în *Third World Quarterly* 37(5), 2016, pp. 917-933, https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01436597.2015.1113872, accesat la 25 august 2019.

Laclau către naționalismul metodologic, ideea unei frontiere antagoniste este mai degrabă folosită pentru a scoate în evidență diferențele care transced granița intern/extren deja construită. De exemplu, imperialismul, amenințările la adresa suveranității și neoliberalismul global afectează așa-numita politică internă și invers. În plus, noțiunea de „lanțuri echivalente”[15] poate implica ideea că atât poporul, cât și elita pot fi echivalente simultan cu o abordare strategică/politică sau cu un actor politic, care pot depăși granița intern/extern, cum ar fi, în exemplul propus în acest articol, *opresorul* (SUA – sancțiuni) și *cei asupriți* (poporul iranian). Așadar, o abordare globală, în special una care încurajează „o perspectivă trans-regională mai largă”[16] este binevenită, deoarece acest tip de analiză nu presupune reducerea populismului la o identitate geografică sau religioasă, cum ar fi în cazul propus discuției în acest articol, Orient vs. Occident sau Islam vs. Creștinism.

Efectele constructului discursiv american asupra retoricii iraniene

Sunt un copil al revoluției...și dacă există un pericol pentru această revoluție sau pentru națiunea noastră, atunci eu sunt pregătit pentru asta.

Mahmud Ahmadinejad

Alegerea lui Mahmud Ahmadinejad ca președinte al Republicii Islamice Iran, în anul 2005, a urmat după cele două mandate ale moderatului Mohammad Khatami. Acesta din urmă a fost popular printre studenți, intelectuali, mișcări feministe și minorități religioase și etnice, datorită aspirațiilor sale de a reforma Republica Islamică, prin idei care sugerau modernismul și democrația islamică. Cu toate acestea, în 2005 mulți iranieni s-au simțiti trădați din cauza eșecului politicilor propuse de Khatami. Acest fapt a contribuit la victoria electorală a lui Ahmadinejad, ajutat fiind și de unii reformiști care au boicotat alegerile.[17] Ascensiunea lui Mahmud Ahmadinejad a venit pe fondul promisiunilor acestuia de a resuscita valorile Revoluției Islamice din 1979, prezentându-se ca fiind candidatul poporului și campionul săracilor,[18] care va lupta împotriva corupției și a cronismului clasei politice.

Contextul internațional al președinției lui Ahmadinejad a fost așa-numitul „Război global împotriva terorismului” și regimurile de sancțiuni ale UE, SUA și ONU. În contextul „Războiului împotriva terorismului”, fostul președinte american George W. Bush (2002) a poziționat Iranul ca parte a unei „axe a răului”. Constructul discursiv la adresa Iranului a inclus concepte precum *terorismul islamist* și *stat rebel* (rogue state), fiind descris ca o amenințare la „pacea lumii”, din cauza sprijinului acordat formațiunilor Hamas și Hezbollah. Și toate acestea în ciuda colaborării Iranului cu SUA împotriva talibanilor din Afganistan.[19] În numele „Războiului împotriva terorismului”, două state din proximitatea Iranului – Irak și Afganistan – au fost invadate de coaliții conduse de SUA. Mai mult, regiunea a fost martora unor evenimente care și-au pus amprenta asupra evoluțiilor politice ulteroare, atât la Teheran, cât și pe abordarea administrației americane față de Iran: războiul de 33 de zile din 2006 din Liban, alegerea grupării Hamas, tot în 2006, ca reprezentantă a Fâșiei Gaza și războiul din 2008-2009 în această regiune (Operațiunea Cast Lead).[20] Regimurile de sancțiuni, ca răspuns la programul nuclear al Iranului, au reprezentat o stare de „nici pace, nici război” pentru Iran și au fost considerate o amenințare la drepturile omului.[21] În aceste circumstanțe, diplomații iranieni s-au regăsit în postura nu doar de a apăra „politicile sociopolitice ale

---

[15] Canovan, *op. cit.*

[16] Vezi R. Hadiz and Angelos Chryssogelos, „Populism in World Politics: A Comparative Cross-Regional Perspective”, în *International Political Science Review* 38(4), 2017, pp. 399-411, https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0192512117693908, accesat la 27 august 2019.

[17] Anoushiravan Ehteshami și Mahjoob M. Zweiri, *Iran and the Rise of Its Neoconservatives: The Politics of Tehran's Silent Revolution*, London: I. B. Tauris, 2007, p. 58.

[18] *Ibidem*, p. 60.

[19] Ali M. Ansar, *Confronting Iran*, London: Hurst, 2006, pp. 186-187.

[20] Operațiunea Cast Lead, sau Războiul din Gaza (Masacrul din Gaza – denumirea folosită în lumea musulmană) a fost un conflict de trei săptămâni între Palestina și Israel, care a început în 27 decembrie 2008 și s-a încheiat în 18 ianuarie 2009 printr-un acord unilateral de încetare a focului.

[21] Holliday, *art. cit.*

regimului împotriva acuzațiilor occidentale”,[22] ci și de a evidenția deficiențele așa-numitei „aroganțe și hegemonii”[23] de la Washington. *Populismul internațional* al lui Ahmadinejad i-a sculptat acestuia „figura unui erou antiimperialist”[24] care s-a „angajat să redreseze dezechilibrul din sistemul internațional în favoarea lumii a treia, aflată de prea mult timp în suferință”.[25]

În anul 2013, Hassan Rouhani a fost ales președinte al Iranului, candidatura sa reprezentând dorința Republicii Islamice de a-și reafirma legitimitatea ca urmare a dezastrului lăsat în urmă de Ahmadinejad: revoltele sociale din 2009-2010, conflicte puternice în interiorul regimului, o situație economică deteriorată din cauza politicilor economice ale fostului președinte, dar și din cauza regimului de sancțiuni economice. Majoritatea iranienilor l-au preferat pe Rouhani și pentru a împiedica astfel ascensiunea unui alt candidat neoconservator. În acest context, discursul populist al lui Hassan Rouhani a transmis mesajul că Republica Islamică este sinonimă cu poporul. Acest aspect a fost reflectat și în utilizarea limbajului ce construia „poporul” ca actor politic prin termeni care invocă „poporul”, cum ar fi „aleși de popor”, „poporul” și „democrație”.[26] Într-un interviu televizat, cu ocazia împlinirii a 100 de zile de mandat prezidențial, Rouhani a declarat: „guvernul funcționează ca slujitorul poporului și ca cineva care este agentul poporului”.[27]

În ceea ce privește contextul internațional, în timp ce problema nucleară aproape că a dus Iranul în război în timpul președinției lui Ahmadinejad, administrația lui Rouhani a negociat JCPOA cu P5 + 1 (SUA, Marea Britanie, Federația Rusă, Franța plus Germania), semnarea acordului nuclear a fost în general considerată „un pas înainte pentru politica externă a Iranului”.[28] Chiar dacă imaginea externă a Iranului a fost sensibil ameliorată odată cu începerea negocierilor pentru acordul nuclear, Rouhani nu a ezitat să se implice în dialogul de la distanță inițiat de Israel, perceput de iranieni ca un proxy american în regiune. În 2013, când fostul prim-ministru israelian Benjamin Netanyahu l-a descris pe președintele iranian ca fiind „un lup în blană de oaie”, Rouhani a declarat, într-un interviu acordat postului de televizune american NBC, „că uzurpatorii care comit acte de nedreptate oamenilor din regiune [palestinienilor, n. a.] și care produc instabilitate în regiune prin politicile de instigare la război, nu ar trebui lăsați să facă declarații despre un guvern ales democratic și liber”.[29] Aici, Rouhani creează o frontieră antagonică care transcende granița intern/extern. În timp ce Iranul este construit în termeni de „democrație”, Israelul este descris în termeni de „ocupant” și ca fiind „agresiv” și „incitator la război”. În urma retragerii unilaterale a SUA din JCPOA, retragere decisă de președintele Donald Trump și anunțată în data de 8 mai 2018, și a deciziei de a muta ambasada americană la Ierusalim, președintele iranian Hassan Rouhani a declarat că în timp ce Iranul a respectat legea, SUA și Israelul au fost infidele dreptului internațional cu privire la cele două aspecte.

În timp ce aceste discursuri populiste sunt construite în raport cu contextele politice interne și internaționale, discursurile în sine combină, de asemenea, diviziunea dintre intern și internațional, pledând pentru interconectivitatea dintre *intern* și *extern*, acest fapt fiind evident și în construcția unei frontiere antagonice care transcede decalajul intern/extern. În același timp, Republica Islamică se vede ca făcând parte din lumea islamică transnațională mai largă care apără „poporul [iranian, n. a.]” și „poporul palestinian” în

---

[22] Jahangir Amuzegar, „The Ahmadinejad Era: Preparing for the Apocalypse”, în *Journal of International Affairs* 60 (2), 2007, pp. 35-53, https://www.jstor.org/stable/24357969?seq=1#page_scan_tab_contents, accesat la 30 august 2019.
[23] *Ibidem*.
[24] Ehteshami și Zweiri, *op. cit.*, p. 107.
[25] *Ibidem.*
[26] Holliday, *art. cit.*, p. 925.
[27] Hassan Rouhani, „Matn-i Kāmil-i Guzārish-i 100 Ruzih-yi Ra’īs Jumhūr dar Guftugū-yi Tilivizyūnī”, 2013, http://www.president.ir/fa/71342, accesat la 30 august 2019.
[28] Shahram Akbarzadeh și James Barry, „State Identity in Iranian Foreign Policy”, în *British Journal of Middle Eastern Studies* 43(4), 2016, pp. 613-629, https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13530194.2016.1159541, accesat la 31 august 2019.
[29] Hassan Rouhani, Interviu NBC, 2016, https://theiranproject.com/blog/2016/09/26/president-rouhani-interview-nbc/., accesat la 31 august 2019.

opoziție cu Israel, implicit în opoziție cu SUA. Mai mult, acest tip de reacții sunt răspunsul la constructul discursiv american, resuscitat de noua administrație americană, care pare să transmită că guvernează la nivel internațional. În consecință, atât Ahmadinejad, cât și Rouhani au construit o lume care este împărțită între două tabere, în care poporul reprezintă partea oprimată și este separată de elită sau de către opresor, care evident nu este și nu reprezintă poporul. Acesta este un discurs foarte puternic, deoarece construiește o situație în care *poporul* și statele care se consideră sinonime cu acesta sunt excluse din proiectul politic al statelor care sunt considerate hegemonice în regiune.

Concluzii

Societatea și, prin urmare, populismul ca o construcție socială, nu există în izolare internațională. Astfel, când analizăm un anume tip de populism, dintr-o anumită regiune, sau pe plan intern, trebuie să luam în considerare integrarea internului în extern, și a regionalului în internațional. Acest tip de interconectivitate poate fi explicat în trei moduri. *În primul rând*, chiar dacă populismul evoluează într-un mediu *intern* în care poporul se simte exclus din ordinea socială și politică înaintată de elită, acel mediu este influențat de *internațional*. *În al doilea rând*, și adesea contemporan, agendele populiste influențează și/sau reconstruiesc *exteriorul*. Aceasta se poate realiza prin construirea ordinii globale. *În cele din urmă*, faptul că atât oamenii, cât și elita, precum și normele și valorile pe care le articulează, au relații care se extind dincolo de granița internă/externă, reprezintă aspectul transnațional. Acest articol a arătat că împrumutarea lanțurilor echivalente și a frontierei antagoniste ale lui Ernesto Laclau pot oferi instrumente analitice adecvate pentru a evidenția interconectivitatea dintre *intern* și *extern* în discursurile populiste.

Populismul este deasemenea și global, iar abordarea acestuia trebuie să reflecte și această caracteristică a sa. Excluderea acestui aspect dintr-o analiză a populismului nu doar că va duce la neînțelegerea fenomenului, dar va genera și un viitor eșec de recunoaștere a unei situații similare, într-un alt context, sau într-o altă regiune. Domeniul relațiilor internaționale și cel al sociologiei globale ne oferă cadrul adecvat și instrumentele necesare pentru a înțelege că populismul este un fenomen global și că are o relație complexă atât cu *internul*, cât și cu *externul*. Acest lucru se datorează modului în care cele două domenii (RI și SG) ne încurajează să vedem lumea, ca pe un ansamblu complex de relații sociale și politice care se bazează pe experiențe istorice și transcend limitele națiunilor și/sau ale statului în discuție. Studiile de arie sunt importante pentru înțelegerea dinamicii sociale și politice, dar încadrarea lor în internațional poate oferi o imagine mai complexă și mai exactă a fenomenului studiat. Evident, o parte a acestui proces este de a aprecia că nu doar *Vestul* contează și/sau acționează. Concluzia aici este că, în contextul regiunilor sau a actorilor care sunt adesea percepuți ca „ceilalți”[30] (*West vs. The Rest*) în mediul academic și/sau în politica externă, acea regiune sau acel actor trebuie reconstruit ca *sine*. În acest sens, este posibil să înțelegem mai bine percepția sau construcția unui astfel de actor al internaționalului.

Poziționând Republica Islamică Iran în context global, prin prezentarea implicării sale atât pe plan regional, dar și prin internaționalizarea unor decizii (în special cele legate de programul nuclear), acest articol a demonstrat că societatea, regiunea, precum și construcția internațională sunt interconectate, iar discursul intern poate fi influențat de o acțiune externă/internațională. Pe de altă parte, SUA este *de facto* globală prin acțiunile sale, iar neglijarea impactului pe care un anumit tip de retorică l-ar putea avea asupra unor actori regionali, ar putea produce anumite cutremure regionale, care ar putea afecta internaționalul pe termen mediu și lung.

[30] Amitav Acharya și Barry Buzan (eds.), *Non-Western International Realtions Theory: Reflections on and Beyond Asia*, New York: Routledge, 2010, pp. 112-119.

Bibliografie

Acharya, Amitav și Barry Buzan (eds.), *Non-Western International Realtions Theory: Reflections on and Beyond Asia*, New York: Routledge, 2010.

Akbarzadeh, Shahram și James Barry, „State Identity in Iranian Foreign Policy", în *British Journal of Middle Eastern Studies* 43(4), 2016, pp. 613-629 <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13530194.2016.1159541>.

Amuzegar, Jahangir, „The Ahmadinejad Era: Preparing for the Apocalypse", în *Journal of International Affairs* 60 (2), 2007, pp. 35-53 <https://www.jstor.org/stable/24357969?seq=1#page_scan_tab_contents>.

Ansar, Ali M., *Confronting Iran*, London: Hurst, 2006.

Canovan, Margaret, „Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy", în *Political Studies* 47 (1), 1999, pp. 2-16 <https://journals.sagepub.com/doi/10.1111/1467-9248.00184>.

Chryssogelos, Angelos și R. Hadiz, „Populism in World Politics: A Comparative Cross-Regional Perspective", în *International Political Science Review* 38(4), 2017, pp. 399-411 <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0192512117693908>.

Ehteshami, Anoushiravan și Mahjoob M. Zweiri, *Iran and the Rise of Its Neoconservatives: The Politics of Tehran's Silent Revolution*, London: I. B. Tauris, 2007.

Holliday, Shabnam J., „The Legacy of Subalternity and Gramsci's National-Popular: Populist Discourse in the Case of the Islamic Republic of Iran", în *Third World Quarterly* 37(5), 2016, pp. 917-933 <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01436597.2015.1113872>.

Howarth, Davi, „Populism or Popular Democracy", în Fracisco Panizza (ed.) *Populism and the Mirror of Democracy*, London: Verso, 2005, pp. 202-223.

Krastev, Ivan, „The Populist Movement", 2007 <https://www.eurozine.com/the-populist-moment/>

Laclau, Ernesto, „Populism: What's in a Name?", în Fracisco Panizza (ed.), *Populism and the Mirror of Democracy*, London: Verso, 2005, pp. 32-49.

Laclau, Ernesto, *On Populist Reason*, London: Verso Books, 2002.

Müller, Jan-Werner, *Ce este populismul?*, București: Polirom, 201.

Rouhani, Hassan, „Matn-i Kāmil-i Guzārish-i 100 Ruzih-yi Ra'īs Jumhūr dar Guftugū-yi Tilivizyūnī", 2013 <http://www.president.ir/fa/71342>.

Rouhani, Hassan, Interviu NBC, 2016 <https://theiranproject.com/blog/2016/09/26/president-rouhani-interview-nbc/>.

Taylor, Diana, „Hannah Arendt on Judgement: Thinking for Politics", în *International Journal of Philosophical Studies*, Vol. 10/Issue 2, 2010, pp. 151-169 <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09672550210121423>.

LISTA CONTRIBUTORILOR

Ioana Constantin-Bercean a absolvit cursurile facultăților de Relații Internaționale și Studii Europene, UBB, Cluj-Napoca și ale Facultății de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea București și este în prezent doctorand al FSE, UBB, Cluj-Napoca, cu o teză despre diplomația nucleară a marilor puteri față de Iran și doctorand al Școlii Doctorale de Sociologie, FSAS, Universitatea București, cu o teză despre identitatea persană și religie in Iran. Ioana este remote-intern al Hudson Institute, Washington D.C., a publicat studii dedicate relațiilor transatlantice și politicilor regionale din Orientul Mijlociu. Experiența sa profesională este una complexă, combinând cercetarea cu consultanța în afaceri internaționale. Este fluentă în engleză, franceză, spaniolă și italiană, cunoaște considerabil farsi și limba arabă și a fost implicată în numeroase proiecte și conferințe internaționale.

Ionelia-Bianca Bosoancă a absolvit specializarea Relații Internaționale și Studii Europene și masterul de Guvernanță Europeană. În prezent, este doctorandă a Facultății de Studii Europene din cadrul Universității „Babeș-Bolyai", cu o teză despre provocările aduse Uniunii Europene de către referendumul britanic din 2016. Prioritățile sale de cercetare includ politicile Uniunii Europene, actorii europeni, guvernanța și strategiile pentru un viitor mai bun al acestei construcții. Cea mai recentă publicație este „Challenges and Opportunities for the European Union in the 21st Century" (2019). Este vorbitoare de limbă română, engleză, spaniolă și italiană, a fost implicată în proiecte și conferințe academice, a lucrat în domeniul proiectelor europene și are multă experiență în lucrul cu studenții.

Aurelia–Ioana Chereji este cadru didactic universitar în cadrul Universității din Oradea, doctor în științe agronomice în cadrul USAMV Bucureşti şi consultant în domeniul fondurilor structurale. Ca și cadru didactic universitar, participă la conferințe cu lucrări de specialitate pe PAC, fonduri europene și absorbția acestora, dezvoltare rurală, atât în țară cât și în străinătate. Cu experienţă de peste 10 ani în domeniul accesării şi gestionării fondurilor pentru agricultură, are ca principale domenii de expertiză şi interes: scrierea de proiecte de finanţare, managementul proiectelor finanţate din fonduri structurale, etica fondurilor structurale.

Gabriela Drăgan PhD este profesor titular în cadrul Departamentului de Relații Economice Internaționale, Academia Studii Economice, București. A publicat, în calitate de unic autor sau coautor, un număr important de cărţi şi articole şi a participat ca vorbitor sau moderator în diferite conferinţe, dezbateri naţionale şi internaţionale. Este membru al rețelei Club Europe, coordonată de Reprezentanța Comisiei Europene în România, iar în perioada 2008-2019 a fost director general al Institutului European din România și director al revistei *Romanian Journal of European Affairs* (editată de Institutul European din România). De asemenea, este membru în Consiliul Științific al revistei *Romanian Economic Journal*, editată de Facultatea de Relaţii Economice Internaţionale, membru în International Advisory Board al *Eastern Journal of European Studies*, Centrul Studii Europene, Universitatea „Al. I Cuza" Iași, etc. În semn de recunoaştere a contribuţiei sale la promovarea cooperării polono-române în domeniul afacerilor europene, în luna noiembrie 2013 a primit decoraţia de rang înalt *Crucea de Cavaler al Ordinului de Merit al Republicii Polone* din partea Preşedintelui Republicii Polone.

Tana Foarfă a obţinut licenţa în ştiinţe politice la Université Libre de Bruxelles și deține un master în studii europene la KU Leuven, specializarea ei fiind relaţiile externe ale Uniunii Europene. După o implicare voluntară de 3 ani în domeniul afacerilor europene în calitate de expert afiliat, a ajuns directorul Centrului de Expertiză Europeană Europuls. Este autoarea a peste 30 de articole, interviuri, studii și rapoarte apărute în presa națională și europeană. S-a remarcat prin implicarea sa în societatea civilă românească, prin activitatea sa pe durata Preşedinţiei României la Consiliul UE, dar și prin analizele privind procesele, mecanismele și campaniile electorale din diverse state membre UE. În 2015, a fost consultant pe politici de dezvoltare și

formare (Learning & Development) în cadrul Comisiei Europene, devenind în 2016 angajată a Comisiei în cadrul Directoratului-General de Resurse Umane. În prezent, este consilier politic în Parlamentul European.

Denisa Florentina Fulgeanu este cadru didactic universitar în cadrul USAMV Bucureşti. Deţine un doctorat în ştiinţe agronomice, pe tematica securităţii alimentare a României în contextul politicilor mondiale şi europene. În calitate de cadru didactic, principalele domenii de interes sunt dezvoltarea rurală, economia rurală şi politicile publice europene, participând cu lucrări de specialitate la conferinţe în domeniu şi în reviste de specialitate naţionale şi internaţionale.

Gabriel. C. Gherasim este lector universitar doctor la Facultatea de Studii Europene, Universitatea „Babeș-Bolyai". Domeniile sale de cercetare sunt legate de cultura și civilizația politică transatlantică, diplomație publică și culturală, ideologii politice americane. Membru Alumni al Departamentului de Stat al SUA, membru fondator al think-tank-ului CITADEL. A publicat peste 30 de articole în reviste naționale și internaționale și este autorul a două cărți despre filosoful american Arthur C. Danto.

Alexandru Lăzescu este jurnalist, comentator politic și expert media. Coordonează Departamentul de Jurnalism și Științele Comunicării la Universitatea „Al.I.Cuza" Iași, temele sale principale de interes fiind afacerile externe, evoluțiile geopolitice, impactul noilor tehnologii în societate, în mediul politic și la nivel global, precum și evoluțiile din domeniul mass media digitale. Scrie regulat în săptămânalele *22* și *Newsweek România*, la Hotnews și în *Ziarul de Iași*, unde este președintele Board-ului Editorial, fiind de asemenea invitat frecvent să comenteze actualitatea internă și internațională la emisiunile de radio si televiziune. A fost PDG al Societății Române de Televiziune și redactor șef al revistei *22*. Este membru în board-ul LARICS (Laborator pentru Analiza Războiului Informațional și Comunicare Strategică). A făcut/face parte din diferite organizatii neguvernamentale (*GDS*, *Transparency International, FDSC, Boardul Media al Fundației Soros, Freedom House*) și a coordonat în calitate de președinte fondator rețeaua de cotidiane locale *Monitorul*.

Mihai Maci este lector la Departamentul de Relaţii Internaţionale şi Studii Europene al Universităţii din Oradea. Studii de licenţă (1995), de masterat (1996) şi de doctorat (2007) la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj. Preocupări iniţiale legate de Simone Weil (lucrarea de licenţă a avut ca temă problema decreaţiei în opera ei), apoi de Martin Heidegger şi de relaţiile acestuia cu istoria (tema masteratului) şi cu teologia (tema doctoratului). În perioada doctorală a beneficiat de stagii de documentare în Franţa, ocazie cu care – pe lângă tema propriu-zisă a lucrării de doctorat – s-a interesat de gândirea disidentă est-europeană, şi, în particular, de filosofia lui Jan Patocka. Domeniile lui de interes vizează în particular filosofia contemporană şi mai ales tentativele est-europene de a gândi rostul istoriei. A fost membru al unui proiect de cercetare finanţat de Ministerul Educaţiei dedicat receptării filosofiei clasice greceşti în cultura română. Din 2006 intervine constant pe plattforma Contributors.ro şi în presa culturală cu privire la problemele educaţiei româneşti. Parte din articolele publicat în acest răstimp au fost adunate, în 2016, în volumul *Anatomia unei imposturi*. *O şcoală incapabilă să înveţe*, apărut la Editura Trei. La finele aceluiaşi an, volumul a primit Premiul Matei Brâncoveanu pentru Ştiinţe Socio-Umane decernat de *Fundaţia Alexandrion*.

Octavian Manea este editor al revistei *22*, specializat în probleme de securitate euroatlantică. Subiectele sale principale de interes sunt transformarile euroatlantice, schimbarea caracterului conflictelor contemporane și intervenționismul post 9/11, cu accent pe campaniile de contrainsurgență și stabilizare. Contributor la *Small Wars Journal*, Octavian Manea a studiat științe politice la Universitatea București și Universitatea Bologna. Bursier *Fulbright*, are un master în relații internaționale cu specializare în studii de securitate de la *Maxwell School of Citizenship and Public Affairs* (*Universitatea Syracuse*, New York).

Raluca Moldovan este lector în cadrul Facultății de Studii Europene a Universității „Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca. Și-a obținut doctoratul cu o teză despre reprezentarea Holocaustului în film, publicată în 2012 sub titlul *Reel Trauma. The Representation of the Holocaust on Film*. Temele sale de cercetare includ studii

despre migrație, mass media și istoria recentă a Orientului Mijlociu. A publicat numeroase articole și studii în jurnale academice românești și străine.

Werner Müller-Pelzer a predat fenomenologie și studii interculturale în cadrul Facultății de Business la *Fachhochschule Dortmund* și a fost responsabilul programelor lingvistice și de schimb universitar francofone și hispanofone. Este membru în *Gesselschaft für Neue Phänomenologie* GNP (Societatea pentru Noua Fenomenologie). A publicat *Interkulturelle Situationen. Verstrickung und Entfaltung. Die Perspective der Neuen Phänomenologie* (2012), unde abordează problemele experiențelor interculturale, deschiderile și limitele acestora.

Vlad Mureşan predă la Facultatea de Studii Europene, Unviersitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca. Teme de interes: filosofie germană, sociologie culturală. Este membru în *Internationale Hegel Gesellschaft*. Ultima carte publicată: *Comentariu la Critica rațiunii pure*, Presa Universitară Clujeană (2018).

Valentin Naumescu este conferențiar la Facultatea de Studii Europene a Universității „Babeş-Bolyai" Cluj-Napoca, abilitat în conducerea de doctorate în domeniul relații internaționale și studii europene. Este expert independent al Comisiei Europene şi coordonatorul programului de master în Relații Internaționale, Politică Externă și Managementul Crizelor. Este fondator şi preşedinte al think tank-ului Iniţiativa pentru Cultură Democratică Europeană (ICDE). A publicat, la edituri românești și internaționale, 13 cărți ca autor/co-autor sau editor/co-editor, printre care: *Politica Marilor Puteri în Europa Centrală şi de Est: 30 de ani de la sfârşitul Războiului Rece* (Humanitas, 2019), *România, Marile Puteri și ordinea europeană: 1918-2018* (coord., Polirom, 2018), *Criza Uniunii Europene și ordinea globală în era Trump* (coord., Trei, 2017), *Marile schimbări* (Trei, 2015), *The European Union's Eastern Neighbourhood Today: Politics, Dynamics, Perspectives* (co-editată împreună cu Dan Dungaciu, Cambridge Scholars Publishing, 2015), *Democracy and Security in the 21st Century: Perspectives on a Changing World* (coord., Cambridge Scholars Publishing, 2014), etc. Valentin Naumescu a fost secretar de stat în Ministerul Afacerilor Externe (2005-2007) și consul general al României la Toronto (2008-2012).

Oana Poiană este cercetător științific al Institutului de Cercetări Europene al Facultăţii de Studii Europene, Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca. Cercetător postdoctoral al Școlii doctorale "Paradigma Europeană". A absolvit Facultatea de Științe Politice a Universității „Babeș-Bolyai" (Cluj-Napoca), programul de masterat în domeniul Relațiilor Internaționale la Central European University (Budapesta), programul de masterat „Afaceri Europene și Management de Programe" al Facultății de Studii Europene (Cluj-Napoca). Doctor în relații internaționale și studii europene cu teza „Implicarea Uniunii Europene în cadrul cooperării regionale la Marea Neagră și preferințele naționale ale statelor riverane: un joc cu sumă zero perpetuat de insecuritatea energetică", doctorat realizat în cotutela cu Universitatea Otto-von-Guericke, Magdeburg, Germania.

Dorin Popescu este preşedinte al Asociației *Casa Mării Negre/Black Sea House* Constanța (asociație destinată geopoliticii spațiului extins al Mării Negre), analist politic, expert în geopolitică, fost diplomat (Federația Rusă, Ucraina și Bosnia și Herțegovina), publicist, cadru universitar. Doctor în Filologie cu teza *Paradigma constituirii discursului literar la Constantin Noica* (2012). Volume publicate: *Noica. Bătălia continuă* (2013), *Figuri ale textului anteic* (2016), *Răzbunarea barbarilor. 2000 de ani fără Ovidiu la Tomis* (2017, autor și co-editor). Membru în colectivele științifice/redacționale ale publicațiilor *PATRIMONIUM. Revistă Română de Studii Istorice și Interculturale, Glasul Bucovinei* (Cernăuți) și *OltArt* (Slatina). Coordonatorul filialei Constanța a Asociației *Inițiativa pentru Cultură Europeană*/ICDE din 2019. A publicat peste 200 de analize, studii, lucrări științifice, eseuri, recenzii, articole tematice în diferite reviste științifice și culturale din România şi din străinătate în domeniile: geopolitică, relații internaționale, teorie și critică literară. Publică periodic studii și analize geopolitice în diferite publicații și portaluri de profil (*Contributors, Geopolitica* etc.).

Șerban Văetiși este lector doctor la Facultatea de Studii Europene a Universității Babeș-Bolyai, Departamentul de Relații Internaționale, unde predă cursuri de analiză socială, studii de securitate și studii latino-americane. Este interesat de aspectele sociale și culturale ale globalizării și ale relațiilor internaționale. Preocupări de cercetare în domeniile studiilor comunitare și urbane, antropologiei socio-culturale și geografiei politice critice. Este autorul mai multor articole pe aceste teme și a două cărți: *Noile teorii etnografice și conceptul de descriere a culturii* (2008) și *Comunități americane. Forme culturale și politici comunitare* (sub tipar).

INDICE DE NUME

F

G

H

I

J

K

S

T

V

W

X

Y

Z

Dacă ar trebui găsită o caracteristică esențială a etapei istorice pe care o trăim, probabil că tensiunea liberal-iliberal ar avea cea mai largă acoperire în problematica diversă și complexă de pe agenda globală. De la natura discursului politic la versiunile deja binecunoscute (cel puțin terminologic) ale democrației și de la abordările economice la cele socio-culturale, disputa adversarilor liberalismului cu lumea liberală marchează noua formă de război a epocii actuale. Într-adevăr, așa cum știm astăzi, „sfârșitul istoriei” nu s-a produs în 1989, odată cu triumful democrațiilor liberale asupra regimurilor totalitare comuniste, iar revigorarea autoritarismului, în noile sale formule ideologice și identitare, pare acum o revanșă târzie și o răbufnire a frustrărilor tuturor celor care urăsc politica libertății și a deschiderii. Această uriașă tensiune a devenit în ultimii ani o confruntare paradigmatică, a marilor viziuni asupra guvernării și ordinii mondiale, asupra relațiilor politice și exercitării puterii, o bătălie care va reseta lumea, indiferent de rezultatul ei. Fie printr-o reconfirmare a supremației valorilor democrației liberale și ordinii liberale, fie printr-un nou viraj spre autoritarism, care ne va aminti de derapajele ideologice grave și de tragediile secolului XX, ciocnirea platformelor de gândire liberală cu cele iliberale va face legea în anii și poate deceniile care vor urma. Tensiunea liberal-iliberal se simte adânc atât în sistemul relațiilor internaționale, punând în discuție continuarea sau revizuirea ordinii liberale globale, cât și la nivelul multor societăți și sisteme politice, în care atacul populiștilor și naționaliștilor lovește în fundamentele liberale ale democrațiilor de tip occidental. Nu știm astăzi cum se va încheia această luptă epică între bătrânul liberalism tradițional al Vestului și versiunile recente și agresive ale naționalismului, etnicismului, protecționismului, populismului iliberal, xenofobiei, anti-globalismului, anti-europenismului, radicalismului religios, etc. Atacurile la adresa ordinii liberale și democrației liberale vin însă de pretutindeni, din exteriorul și din interiorul lumii occidentale. Căci nu sunt numai Rusia și China cele care anunță „eșecul liberalismului”, ci apar din ce în ce mai multe voci chiar din interiorul spațiului euro-atlantic care proclamă aceeași idee anti-liberală, de la Donald Trump la Viktor Orbán și de la Brexit la alegerile din Italia, Ungaria sau Polonia.

Valentin Naumescu, Raluca Moldovan